

Zeolitler Uzayda

Yeni bir uydunun uzaya fırlatılması, yörüngeye oturtulması ya da bir uzay aracının X gökcisminde araştırma yapması, bizim için artık "yeni" ve "ilginç" olma özelliğini yitirmiş, sıradan haberler haline geldi. İnsanlık, uzayda elinin uzanabildiği her köşeyi, gerek yeni teleskoplarla, gerekse bizzat giderek araştırmaya başladı. Elde edilen sonuçlar ise, taşıdıkları bilimsel değerin yanı sıra, haber açısından oldukça zengin bir kaynak oluşturuyorlar. Ancak Uluslararası Uzay İstasyonu gibi, bilimkurgu filmlerini çağrıştıran ortak projeler söz konusu olduğunda, haber sıradanlığını yitiriyor. Özellikle de, Uzay İstasyonu'nun geliştirilmesine hizmet eden bir projede ülkemizden bir bilim adamı da görev almışsa...

ULUSLARARASI Uzay İstasyonu konusundaki önemli adımlardan biri, 1995 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen Mir-Atlantis buluşmasıydı. Dergimizde "Tarihi Buluşma" başlığı altında bahsettiğimiz uçuş, kargo bölümünün kış tarafına eklenen, Spacelab (uzay laboratuvarı) adı verilen modülle daha da renklenmişti. Spacelab, 13 ülkeden araştırmacının katkılarıyla Uluslararası Uzay İstasyonu'nda kurulacak Uzay Bilim ve Teknoloji Enstitüsü'nün kurulum aşamasındaki bir basamaktı ve tasarımında 13 ülkeden araştırmacının katkısı bulunuyordu. Mir Uzay İstasyonu'nun 1997 yılı sonuna kadar kurulması planlanıyor. 1998 yılının ilk aylarında ise Uluslararası Uzay İstasyonu Alpha-1'in montaj uçuşları başlayacak ve montaj çalışmalarının 2000 yılının başlarında tamamlanması bekleniyor.

Spacelab'ın öyküsü 1995 yılından çok daha önceye dayanıyor. Tarih 24 Eylül 1973... Amerikan Uzay ve Havacılık İdaresi (NASA) ve Avrupa Uzay Ajansı (ESA) arasında bir sözleşme imzalanır. Sözleşme, Spacelab'ın "özel amaçlar" için tasarım ve geliştirilmesi amacıyla işbirliği yapılmasını öngörür.

Haziran 1974 yılına gelindiğinde ise, Spacelab'ın bileşenlerini üretmeye girişilmişti bile. Üretimi için girişimlerde bulunan bu ilk bileşen bir laboratuvar içeren modüldür. Basınç ayarlanabilen modül, zamanla ekipman aç-

sından da zenginleştirilmiş ve laboratuvarı bütünleyici parçaların yapımı tasarlanmış. Bugün, Spacelab'da laboratuvar içeren modülün dışında, alet ve ekipmanların uzayla temasını sağlayan bir ya da daha fazla sayıda düzenek, modüle ivme kazandıran bir tünel ve cihaz göstergeleri bulunuyor. "Özel amaç" için görev alacak kişiler ise, profesyonel astronotların yanı sıra, astronotluk eğitimi almış bilim adamları.

Göreve bağlı olarak sayıları 1-4 arasında değişen profesyonel astronotlar, Spacelab'ın "şoförleri"dir. Uçuş sırasında "kızlarına" gerekli bakımı gösterirler. Bilim adamları ise, uzay uçuşunun inceliklerinin yanı sıra, uzayda yapacakları deneyler konusunda eğitim alırlar. Laboratuvar iki bölümden oluşur. Bunlardan birincisi, veri işlem cihazlarının da bulunduğu laboratuvar bölümü ve gerekli durumlarda uzayla temas için destekleyici sistemleri kapsayan kabuk bölümü; ikincisi de deneylerin yapıldığı ve içi daha geniş olan deney bölümü. Bilim adamlarının deneylerini, yani

uçuşun "özel amacını" gerçekleştirdikleri bu iki bölümlü laboratuvarın dış çapı yaklaşık 4,2 metre, yüksekliği ise yaklaşık 7 metre. Araştırmacılara rahat bir çalışma ortamı sağlamak amacıyla, modülün sıcaklığı araştırmacıların kısa kollu gömlekle dolaşabilecekleri düzeyde tutuluyor.

Modülde gerçekleştirilecek deneyler uçuştan uçuşa farklılık gösterse de, birçoğu, yerdeki bilimsel çalışmalara destek vermenin ötesinde, Uluslararası Uzay İstasyonu'ndaki Bilim ve Teknoloji Enstitüsü için gerekli altyapının sağlanmasını amaçlıyor. Her uçuş için "özel amaç" belirleniyor, modül bu doğrultuda donatılıyor ve "özel amaca" yönelik olarak uçuşa gerçekleştirilecek deneyler planlanıyor. Mürettebatın hazırlıklarından sonra da uçuş gerçekleştiriliyor. Bundan sonrası, yerdeki ve uzaydaki ekibin deneylerdeki başarısına bakıyor. Örneğin, Uluslararası Uzay İstasyonu'nda yapılacak araştırma başlıklarının arasında kristal büyüme deneyleri yer alıyor. Şimdiye kadar

Mürettebat, Columbia'nın STS-73 uçuşu için USML-2 uzay laboratuvarında eğitilme... (Üstte)
Prof. Sacco, USML-2 uçuşu için hazırlanıyor (Sağda)

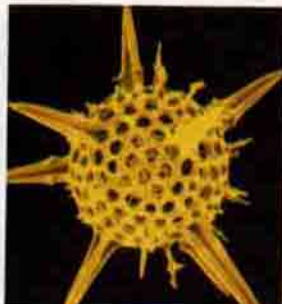

çeşitli uçuşlarda bazı proteinlerin ve zeolitlerin daha büyük kristallerinin üretimine çalışıldı. Özellikle zeolitler konusunda elde edilen olumlu sonuçlar, bu kristallerin uzayda üretimine yeşil ışık yakacağına benziyor. Daha sonra da bu uzay kristalleri şablon olarak kullanılacak; Dünya'da taklitleri üretilbilecek.

Zeolit kristalleri normalde doğada da bulunan alüminyum, silikon ve oksijenden oluşan inorganik bileşenler. Doğadaki sınırlı sayıda zeolit kristaline kullanım alanı açılınca, bunların sentetik üretim yoluyla çeşitlenmesi gündeme geldi. Sahip oldukları peteksi yapı, zeolitlerin bakteri, virüs gibi mikroorganizmaların süzülerek ayrılmasında, hızlı ve etkin su arıtma sistemlerinin kurulmasında ve hatta yapay kemik üretiminde yeni diyaliz cihazlarında kullanılmalarına olanak sağlıyor. Kendilerine özgü maddelere gösterdikleri yüksek seçicilik sayesinde de katalizör olarak kullanılıyorlar. Özellikle su arıtma sistemleri için iyi birer aday olan zeolitlerin, sezyum ve stronsiyum gibi radyoaktif bileşenlerle, azot ve fosforlu bileşenler ya da düşük derişimdeki metal iyonları gibi sudan ayrıştırılması zor maddelerin uzaklaştırılmasında etkin olduğu biliniyor. Katalizör olarak kullanımı ise en çok petrol ve petrokimya endüstrisine yarar sağlıyor, ancak zeolitlerin katalizleme mekanizması bütünüyle anlaşılabilmemiş değil. Bu da katalizör işlevi görece yeni zeolitlerin üretimini kısıtlayan bir etmen.

Ham petrolün işlenmesinde hem moleküler süzgeç hem de katalizör olarak işlev gören zeolitler, bu alanda da gelecek vaat ediyorlar. Ancak fosforu daha etkin süzebilen ya da petrolün işlenme sürecini daha verimli kılabilen uygun zeolitlerin üretimi, zeolit kristal yapısına ve büyüklüğüne gelip dayanıyor. Zeolitlerin uzaklara yolculuğu işte burada başlıyor!

Zeolit kristalleri

Zeolitler Uzaya Gidiyor

Dünya'da çeşitli üniversitelerde sürdürülen deneylerde zeolit kristallerinin yerçekimine yenik düştüğü, istenen kristal yapılarının ve büyüklüklerinin yerçekimi nedeniyle elde edilemediği görüldü. Bundan sonra çalışmalar, zeolitleri uzayda mikroçekimli ortamda üretmeye yöneldi.

Mikroçekimli ortam, çekimin çok az olduğu ortam anlamına gelir. Yeryüzündeki çekim 1 g (yerçekimi ivmesi) alındığında, uzay mekiğindeki mikroçekim ortamı 10^{-3} - 10^{-4} g civarındadır. Mikroçekimli ortamda araştırmacılar, kristal büyümesini etkileyen farklı unsurları belirlemeyi ve çeşitli kristalleri üretmede kullanılabilecek uygun yöntemleri saptamayı hedefliyorlardı. Uzay üretimi zeolitlerin daha büyük kristal yapısına sahip olacağı, daha önceden tahmin ediliyordu. Uzaydaki üretim sayesinde, iç yüzü bilinmeyen "katalizörlük" meselesi de açıklık kazanacaktı. Bugünkü üretim teknolojileri daha büyük kristal yapısı elde etmek için kimyasal katkı maddelerine başvuruyor. Bunlar ise zeolitlerin kullanılmalarını kısıtlıyor. Eğer katkı maddelerini kullanmaksızın daha büyük kristalli zeolitler elde edilebilirse, söz konusu kısıtlanmalar da ortadan kalkacaktır. Hem yer hem de uzaydaki büyük kristalli zeolitlerin üretiminde kullanılan fırının ilk uçuşu, USML-1 adlı laboratuvarla oldu. Bu uçuşla elde edilen bulgular, onların süregelen yolculuklarının başlangıcı oldu.

Prof. Sacco, USML-2'de Damla Fizik Modülünde

Uçuş: STS-50
Araç: Columbia
Fırlatma: 25 Haziran 1992
Mürettebat: Richard N. Richards (3. uçuş), Kenneth D. Bowersox (1. uçuş), Bonnie J. Dunbar (3. uçuş), Ellen S. Baker (2. uçuş), Carl J. Meade (2. uçuş), Lawrence J. DeLucas* (1. uçuş), Eugene H. Trinh* (1. uçuş) (*deneyden sorumlu bilim adamları)
Kargo: USML-1 (United States Microgravity Laboratory-1; Birleşik Devletler Mikroçekim Laboratuvarı-1)

Yapılan Araştırmalar: IFMP (Investigation in Polymer Membran Processing; Polimer Membran İşlemlerinde İnceleme), SAREX-II (Shuttle Amateur Radio Experiment-II; Mekik Amatör Radyo Deneyi-II), UVP-I (Ultraviolet Plume Instrument; Özel Morötesi Araç), ZCG (Zeolite Crystal Growth; Zeolit Kristal Büyütme Deneyi), PCG (Protein Crystal Growth; Protein Kristal Büyütme Deneyi), DPM (Drop Physics Module; Damla Fizik Modülü)
Dönüş: 9 Temmuz 1992
Görev Süresi: 13 gün, 19 saat, 30 dakika, 4 saniye
Uçuşun Amacı: USML-1'de deney yapmak.

Columbia Uzay Mekiki'nin STS-50 uçuşunun birincil amacı, USML-1'de önceden tasarlanan 31 deneyin gerçekleştirilmesiydi. Deneyler 4 alanda yapılıyordu. Yeni malzeme araştırmaları, akışkanlar fiziği, ateşin uzaydaki davranışı ve biyoteknoloji. Söz konusu deneyler arasında, zeolitleri büyütme deneyi, kristallerin olası yarı-iletken kullanımına yönelik üretim denemeleri, "ağırlıksız" sıvıların davranışlarının incelenmesi yer alıyordu. Deneyler sırasında USML-1'deki bilim adamları (Lawrence J. DeLucas ve Eugene H. Trinh) "yer"deki Spacelab Görev Uygulama Kontrol Merkezi'ndeki uzmanlarla doğrudan ses bağlantısıyla birlikte deney ve mürettebatın görüntülerini alan video kameralara sahipti; böylece deneyler iki ekibin işbirliğiyle yapılıyordu.

USML-1'deki zeolit büyütme deneyi, Worcester Polytechnic Enstitüsü'nden Prof. Dr. Albert Sacco Jr. başkanlığında yürütüldü. Prof. Sacco, bu uçuşta yedek astronot-bilim adamı olarak görevliydi. DeLucas ya da Trinh'den birinin uçuş öncesi uçmalarını engelleyecek şekilde hastalanmaları olasılığına karşı, onların yerini almak üzere Joseph Pahl ile birlikte eğitim görmüştü. Normalde uçuşlarda yedi kişi görev alır, ancak herhangi bir tersliğe karşı iki yedek

kişi eğitim alır. İşte Prof. Sacco da bu uçuş için yedekteydi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nurcan Baç ise, Kennedy Uzay Merkezi'ndeki ZCG yer ekibinin başkanlığını yapıyor ve deney için gerekli ekipmanın mekiğe yüklenmesini koordine ediyordu. Sacco ve ekibi, USML-1'den deneyler konusunda bilgi alabiliyor ve deneyi uzayda yapan Bonnie Dunbar'a komutlar verebiliyordu. Bu yolla, deneylerle ilgili bilgileri paylaşıyor, sorunlar çözülebiliyor ve deney planları yeniden gözden geçirilerek düzeltilebiliyordu.

Uçuş: STS-73
Araç: Columbia
Fırlatma: 20 Ekim 1995
Mürettebat: Kenneth D. Bowersox (3. uçuş), Kent V. Rominger (1. uçuş), Kathryn C. Thornton (4. uçuş), Catherine G. Coleman (1. uçuş), Michael E. Lopez-Alegria (1. uçuş), Fred W. Leslie (1. uçuş), Albert Sacco (1. uçuş) (* Deneylerden sorumlu bilim adamları)

Kargo: USML-2 (United States Microgravity Laboratory-02; Birleşik Devletler Mikroekim Laboratuvarı-02)
Yapılan Araştırmalar: OARE (Orbital Acceleration Research Experiment; Yörüngesel İyileştirme Araştırma Deneyi), SAMS (Space Acceleration Measurement System; Uzay İyile Ölçüm Sistemi), 3DMA (Three Dimensional Microgravity Accelerometer; 3-Boyutlu Mikroekim İyileçler), STABLE (Suppression of Transient Acceleration By Levitation Evaluation) ve HI-PAC (High Packed Digital TV; Sayısal Televizyon Deneme Sistemi), ASC (Astroculture- Patates Bitkisi Yetiştirme Deneyi), ZCG (Zeolite Crystal Growth; Zeolit Büyütme Deneyi) ve CPCG (Commercial Protein Crystal Growth; Ticari Protein Büyütme Deneyi).

Dönüş: 5 Kasım 1995
Görev Süresi: 15 gün, 21 saat, 53 dakika, 16 saniye

Uçuşun Amacı: Akışkanlar fizikinin teorik modellerine yeni bakış açıları kazandırmak, yerçekiminin yarım ve yarıltan kristallerin oluşumu üzerindeki etkilerini incelemek. USML-1 deneylerinde elde edilen birkaç protein kristalinden elde edilen veriler ışığında, bu proteinlerin moleküller yapılarını saptamak.

Dönüş: 5 Kasım 1995
Görev Süresi: 15 gün, 21 saat, 53 dakika, 16 saniye

Uçuşun Amacı: Akışkanlar fizikinin teorik modellerine yeni bakış açıları kazandırmak, yerçekiminin yarım ve yarıltan kristallerin oluşumu üzerindeki etkilerini incelemek. USML-1 deneylerinde elde edilen birkaç protein kristalinden elde edilen veriler ışığında, bu proteinlerin moleküller yapılarını saptamak.

Prof. Sacco ve Prof. Baç, USML-2'nin önünde

STS-73 uçuşu, zeolit kristallerinin büyütülmesinde elde edilen başarının ötesinde, göreve imza atan isimler açısından ayrı bir önem taşıyor. STS-50 uçuşuyla USML-1'de yapılan zeolit deneylerini yerden yöneten Prof. Dr. Albert Sacco, bu kez STS-73 uçuşunda, uzay mekiği Columbia'nın konduğu olmuştur. Prof. Dr. Albert Sacco, 5 yıllık eğitim sürecinin sonunda, zeolit kristal büyütme deneylerini ve diğer deneyleri yapmak üzere Columbia ile yolculuğa hazırlanırken, yer kontrol merkezindeki yerini de Prof. Baç'a bırakmıştı.

Prof. Dr. Nurcan Baç, zeolitlerle ilgili pek çok çalışmaya imzasını atmış. Bunlardan biri Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Levent Yılmaz ile yaptığı zeolite dayalı membranların gaz geçirgenliğine ilişkindi. Bir diğeri ise, uzayda zeolit büyütme deneyinde kullanılan fırının tasarımıydı. Prof. Dr. Nurcan Baç'ın USML-2'ye de önemli katkıları olmuş. Uzayda kristallerin büyütülmesinde prototipini yaptığı fırın kullanılmış; yine zeolit kristallerinin

üretiminde başvurulan bir karıştırıcıyı bulmuş ve ona adını vermiş. Prof. Dr. Albert Sacco Jr., uçuş sırasında USML-2'de yaptığı deneylerde "Dünya'dan Prof. Dr. Nurcan Baç'tan destek alırken, deneyler sırasında onun bulduğu cihazları kullandı.

USML-2 uzay laboratuvarı USML-1'de yapılan deneylerin bir kısmını bütünleyen deneylere sahne oldu. Deneylerden bazıları, ilk USML uçuşundan elde edilen sonuçlar doğrultusunda gerçekleştirildi. Yapılan deneylerin birçoğu yerçekiminin varlığının (ya da yokluğunun) canlıları, fiziksel davranış ve akışkanları nasıl etkilediğini saptamaya yönelikti. Böyle bir çalışma uzun vadede Dünya'da yaşamı daha iyi anlamaya yarayacaktır.

USML-2'de uzay teknolojisi bir kez daha denendi; bitkilerin mikroekimli ortamda yetiştirilmesinde bazı teknikler uygulandı. USML-2'de yapılan deneylerle protein kristallerinin üretimi, yapıları ve biyolojik işlevleri hakkında bilgiler elde edildi. Kristalize edilmeye çalışılan proteinler arasında epidermal büyüme hormonu, ribozomlar, RNA molekülleri yer alıyordu. USML-2'nin mikroekimli "bahçesinde" ise patates yetiştirilmeye çalışıldı. Deneylerle bu ortamda patates bitkisinin gelişimi ve bitkide nişasta oluşumu izlendi. Yeni maddelerin bulunması amacıyla USML-1'de de kullanılan kristal büyütme fırınına

Uzay Kristalleri

Nurcan Baç

Prof. Dr. Worcester Polytechnic Institute
ODTÜ Kimya Mühendisliği Bölümü

Uzay mekiği, Dünya'nın çevresinde yörüngede dolaşırken, içinde sağlanan mikroekimli ortam özel bir laboratuvar ortamı yaratmaktadır. Bu laboratuvarıda yapılan NASA destekli araştırmalar, 21. yüzyılın yeni teknolojilerini yaratma çabasıdır.

Bu araştırmaların önemli bir bölümü, yeni malzemeler ve biyoteknoloji alanlarında kristal büyütme deneylerinden oluşmaktadır. Uzayın mikroekimli ortamında sıvılar içinde oluşturulan kristaller, çökeltme olmadan sıvı içerisinde asılı kalmakta ve kusursuz bir biçimde büyümeye devam etmektedir. Bu şekilde yeryüzünde üretilen kristallere oranla daha iri ve kusursuz yapıda ürünler elde edilmektedir. İri ve kusursuz kristaller, yeni tanımlama deneyleri ile yeni teknolojilere kapı açmaktadır. Örnek olarak uzayda üretilen protein kristalleri, virüslere karşı yeni ilaçların üretilmesinde kullanılmakta, galium arsenid kristalleri ise elektronik devrelerin, mikroçiplerin hızını on kat artırmaktadır.

Uzayda üretilen kristaller arasında yer alan "zeolitler", kimyasal üretim sektöründe katalizör ve fil-

re malzemesi olarak kullanılır. Üç boyutlu ve sabit büyüklükteki gözenekli iç yapıları nedeniyle "moleküler düzeyde elek" görevi yaparlar. Başka bir deyişle, bazı moleküller bu gözenekli kanallardan geçen diğerleri dışarda kalır ve bu özellik, zeolitlerin katalizör ve filtre olarak kullanılmalarını sağlar. Petrol rafinerilerinde "katalitik parçalama" yöntemi ile üretilen benzin, toplam benzin üretiminin yaklaşık % 50'sini oluşturmaktadır. Bu işleminde zeolit katalizörleri kullanılır. (Her gün otomobil ile yolculuk yaparken bunu bir ölçüde zeolitlere borçlu olduğunuzu düşünebilirsiniz). Düşük düzeyde civa, krom, kadmiyum gibi ağır metal iyonları ve radyoaktif atık içeren sular da zeolit filtrelerle temizlenir. Toz deterjanlarda fosfatın yerini zeolitler almıştır. İri zeolit kristalleri içinde yerleştirilen kadmiyum sülfür (CdS) (quantum dots) optik ve elektronikte yeni uygulamaları yaratmaktadır. Dünyada yıllık zeolit pazarı 2 milyar dolar civarındadır.

Uzay mekiğinde yapılan bilimsel araştırmaların yoğunlaşması üzerine, uçuşların bir bölümü özellikle "mikroekimli laboratuvar" amacıyla kullanılmaktadır. Benim, ABD Massachusetts Eyaleti'nde Worcester Institute (WPI) Kimya Mühendisliği Bölümü Başkanı Prof. Albert Sacco Jr. ile birlikte yönettiğim "Uzayda Zeolit Kristalleri Üretimi" deneyi, ilk olarak 1992 yılında Columbia uzay mekiği ile STS-50 (Space Transportation System) numaralı

United States Microgravity Lab-1 (USML-1) uçuşunda yer aldı. 1992 yılındaki uçuşta Prof. Sacco astronotların birinin uçuş öncesi görev yapamayacak şekilde hastalanma olasılığına karşı yedek astronot olarak görevli idi. Ben ise bu sırada, Florida'da Kennedy Uzay Merkezi'ndeki deney ile ilgili özel fırının, çözelti ve otoklavların hazırlanarak mekiğe yüklenmesi ile ilgili çalışmaları koordine etmekle meşgul idim.

20 Ekim 1995 tarihindeki STS-73 numaralı Columbia uçuşu ise, USML-2 (United States Microgravity Lab-2) olarak adlandırılmıştı. Bu uçuşta yine benim ve Prof. Sacco'nun yöneticisi olduğumuz "Zeolit Kristal Büyütme" deneyi yer almıştı; buna ek olarak Prof. Sacco, bu kez uçuş ekibinde 16 günlük bir uzay yolculuğuna çıktı. Prof. Sacco, uzay mekiği Columbia Dünya yörüngesinde 90 dakikada bir turunu tamamlarken, mikroekimli ortamda bir dizi deneyin yapılmasında görev aldı. 16 günlük uçuş süresince ben de kontrol konsolunda görev yaptım; ses ve görüntü bağlantısıyla Prof. Sacco ile konuşarak deneyle ilgili işlemleri yönettim.

Uçuş sonucu elde edilen verilerin analizleri 1996 yılı içinde tamamlanacak. İlk alınan verilerin oldukça olumlu olması nedeniyle 1999-2000 yılında montaj bitercek olan Uluslararası Uzay İstasyonu'nda yer alacak ilk deney adayları arasında "Zeolit Kristal Büyütme" deneyi de bulunmaktadır.

baş vuruldu; amaç, bazı malzemelerin doğalarını anlamak, yeni malzemeler üretmek ya da şu an kullanılanları geliştirmekti. Bu amaçla, örneğin, yarı-iletken alaşımların kristal büyüklüğü artırıldı, mikroçekimli ortamda galyum arsenid kristalinin büyütülmesi sırasındaki davranışı incelendi. USML-2'de akışkanların mikroçekimli ortamdaki davranışları, çeşitli akışkanlar fiziki olgusu da incelendi. Yaklaşık 12 grup altında toplayabileceğimiz deneylerden bizim için en ilgi çeken kuşkusuz zeolit büyütme deneyi idi.

Sonuçlar Yüz Güldürücü

USML-2 ile yolculuğunun 2. gününde yaptığı zeolit büyütme deneyinde Sacco, alümina ve silika çözeltilerinin karışma özelliklerini incelemek amacıyla, şeffaf kaplardaki çözeltilerden 16 tanesini karıştırdı ve gözlemleriyle elde ettiği sonuçları fırına yerleştireceği 38 örneğe uyguladı. Sonra da bu örnekleri kristal büyümesini başlatmak üzere bilgisayar kontrollü zeolit kristal büyütme fırınına yerleştirdi. Diğer örnekleri ise, en etkin karıştırma yöntemlerini kullanarak hazırlayıp onları da zeolit kristal büyütme fırınına yerleştirdi. Uçuşun 3. gü-

nünde Sacco ve çalışma arkadaşı Rominger, fırındaki zeolitlere göz atarken, yer kontrol merkezindeki ekibin yöneticisi Prof. Dr. Nürcan Bağ, zeolitlerin çirkekleşme, büyüme süreçleri ve yapıları hakkında daha fazla bilgi edinmek istediklerini, böylece bu bilgileri Dünya'daki farklı işlemlerde de kullanabileceklerini söyledi. Örneğin, deneyde kullanılan zeolitlerden biri petrol arıtma endüstrisinde oldukça yaygın olarak kullanılıyor. Eğer bu zeolit arıtmadaki etkinliği artırılabilirse, ham petrolden daha yüksek verimle rafine petrol elde edilebilecek. Bunu rakamla ifade edecek olursak, zeolit etkinliğindeki %1'lik artış, A.B.D.'ye giren ham petrol miktarında yılda 20 milyon varillik azalmaya neden olacaktır; bu da yaklaşık 400 milyon Amerikan Doları anlamına geliyor.

Zeolit kristalleri, bu deneyle, Dünya'da olduğundan 500-1000 kat daha büyük elde edildi. Zeolit A'nın birkaç kristalinde silikon/alüminyum oranı kuramsal hesapları destekler biçimde 1,0 olarak ölçüldü. Bu oran, "zeolit tarihinde" ilk kez elde ediliyordu. Dünya'da yapılan kontrol grubuna göre alanı %220, hacmi ise %480 artmıştı. Bu oran, zeolit X için sırasıyla %80 ve %145 ti.

USML-2 uçuşundaki zeolit deneyi, bu alanda ESA ve NASA'nın ilk işbirliği oldu. Prof. Sacco ve Prof. Bağ, ESA adına Hollanda Delft Üniversitesi'nde Prof. Jansen tarafından hazırlanan iki zeolit örneğinin de sentezini yaptılar. Deneyin başarıyla sonuçlanmasıyla zeolitlere yeniden yol güzüktü. Deneyler mikroçekimde daha büyük zeolit kristallerini üretmek ve ticari uygulamaları olan yeni zeolit sentezleri yönünde sürecektir. Ancak işin en sevindirici yanı bu başarılı deney dizisinde ülkemizden bir bilim adamının imzasını görmektir...

Columbia Yine Yolcu

1970'li yıllarda tasarımına başlanan Columbia, 1981 yılındaki STS-1 uçuşuyla, Dünya tarihinin ilk yörüngeye giren uzay mekiği oldu. Bugüne dek tamamladığı 19 uçuşla 64 milyon milin üzerinde yol kat etti. Uzayda kaldığı toplam süre ise 160, 83 saat.

Columbia, Ekim 1995'deki STS-73 uçuşunun ardından, geçtiğimiz Şubat ayında da bir uçuş gerçekleştirdi. Şubat

Şubat 96'da gerçekleştirilen STS-78 uçuşunda USML-3 için geliştirilmiş ekipman

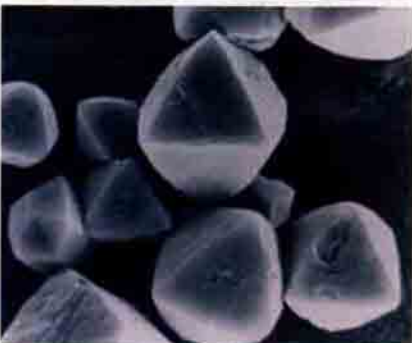
ayındaki uçuşunun ana amacı, TSS (Therered Satellite System) adı verilen bir İtalyan uydusunu uzaya yerleştirmekti. Bu uçuşta, ayrıca USMP-3 (United States Microgravity Payload-3; Birleşik Devletler Mikroçekim Kargosu-3) de yer aldı. 15 gün, 17 saat, 41 dakika 25 saniye süren uçuşta USMP-3 modülünde, malzeme araştırmaları ve yoğun madde fiziki konularında deneyler yapıldı.

Uzay İstasyonu için hazırlık sürecinde olan araştırmalar açısından, "yeni bir deneyim" olarak nitelenen uçuştaki deneyler, temelde kargo kısmını destekleyen iki yapı ve üç yanma deneyine odaklanmıştı. Sonuçlar, 21. yüzyılda gerçekleştirilecek mikroçekim laboratuvarı deneyleri ve uzay istasyonu çalışmaları için gerekli donanımın tasarlanmasında önemli veri kaynağı oldu.

Uzay mekiğinin bundan sonraki uçuşu, bir terslik çıkmazsa 20 Haziran'da yapılacak. Uçuşta yine bir laboratuvar götürülüyor uzaya. Deney programında biyomedikal araştırmalarla mikroçekim deneyleri yer alıyor. Laboratuvarın adı ise SPACELAB-LMS.

Columbia'nın tahmini görev süresi bu kez 15 gün, 22 saat, X dakika, X saniye olarak belirlenmiş. "Eve" dönüş tarihi 6 Temmuz. Mekik, 20. uçuşu olan STS-78 uçuşuyla adını taşıdığı kişiyi, Christopher Columbus'u utandırmayacağı benziyor... 20. kez iyi yolculuklar Columbia!

Didem Sanyel

STS-73 uçuşunda Zeolit Kristal Büyütme Deneyi ile elde edilen zeolit X kristalleri (üstte) ve aynı kristalin Dünya'da üretilmiş olanı (altta)

Konu Danışmanı: Prof. Dr. Nürcan Bağ
ODTÜ Kimya Mükemmeliyet Bülteni

Kaynaklar
Balt, P. "Doğadan Gelen Malzeme", TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Çev:Özgün Kuruluş, Mart 1996.
<http://littoff.msc.nasa.gov/spacelab/mml-2/>
<http://littoff.msc.nasa.gov/station/>
<http://www.infi.net/vages/zeolite.html>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/nanifest-95>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/sts-50/>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/sts-73/>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/sts-73/>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/technology/sts-newsref/spacelab.html#spacelab>
<http://www.kyoto-np.csl.jp/kip/topics/joka-c.html>
<http://www.csl.gov/divisions/csl/Eng-Dev/capabilities/tkt1.html>
<http://www.wpi.edu/AboutUs/News/Releases/sacco2.html>

Zeolitler Uzayda

Yeni bir uydunun uzaya fırlatılması, yörüngeye oturtulması ya da bir uzay aracının X gökcisminde araştırma yapması, bizim için artık "yeni" ve "ilginç" olma özelliğini yitirmiş, sıradan haberler haline geldi. İnsanlık, uzayda elinin uzanabildiği her köşeyi, gerek yeni teleskoplarla, gerekse bizzat giderek araştırmaya başladı. Elde edilen sonuçlar ise, taşıdıkları bilimsel değerin yanı sıra, haber açısından oldukça zengin bir kaynak oluşturuyorlar. Ancak Uluslararası Uzay İstasyonu gibi, bilimkurgu filmlerini çağrıştıran ortak projeler söz konusu olduğunda, haber sıradanlığını yitiriyor. Özellikle de, Uzay İstasyonu'nun geliştirilmesine hizmet eden bir projede ülkemizden bir bilim adamı da görev almışsa...

ULUSLARARASI Uzay İstasyonu konusundaki önemli adımlardan biri, 1995 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen Mir-Atlantis buluşmasıydı. Dergimizde "Tarihi Buluşma" başlığı altında bahsettiğimiz uçuş, kargo bölümünün kış tarafına eklenen, Spacelab (uzay laboratuvarı) adı verilen modülle daha da renklenmişti. Spacelab, 13 ülkeden araştırmacının katkılarıyla Uluslararası Uzay İstasyonu'nda kurulacak Uzay Bilim ve Teknoloji Enstitüsü'nün kurulum aşamasındaki bir basamaktı ve tasarımında 13 ülkeden araştırmacının katkısı bulunuyordu. Mir Uzay İstasyonu'nun 1997 yılı sonuna kadar kurulması planlanıyor. 1998 yılının ilk aylarında ise Uluslararası Uzay İstasyonu Alpha-1'in montaj uçuşları başlayacak ve montaj çalışmalarının 2000 yılının başlarında tamamlanması bekleniyor.

Spacelab'ın öyküsü 1995 yılından çok daha önceye dayanıyor. Tarih 24 Eylül 1973... Amerikan Uzay ve Havacılık İdaresi (NASA) ve Avrupa Uzay Ajansı (ESA) arasında bir sözleşme imzalanır. Sözleşme, Spacelab'ın "özel amaçlar" için tasarım ve geliştirilmesi amacıyla işbirliği yapılmasını öngörür.

Haziran 1974 yılına gelindiğinde ise, Spacelab'ın bileşenlerini üretmeye girişilmişti bile. Üretimi için girişimlerde bulunan bu ilk bileşen bir laboratuvar içeren modüldür. Basınç ayarlanabilen modül, zamanla ekipman açısı-

sından da zenginleştirilmiş ve laboratuvarı bütünleyici parçaların yapımı tasarlanmış. Bugün, Spacelab'da laboratuvar içeren modülün dışında, alet ve ekipmanların uzayla temasını sağlayan bir ya da daha fazla sayıda düzenek, modüle ivme kazandıran bir tünel ve cihaz göstergeleri bulunuyor. "Özel amaç" için görev alacak kişiler ise, profesyonel astronotların yanı sıra, astronotluk eğitimi almış bilim adamları.

Göreve bağlı olarak sayıları 1-4 arasında değişen profesyonel astronotlar, Spacelab'ın "şöförleri"dir. Uçuş sırasında "kızlarına" gerekli bakımı gösterirler. Bilim adamları ise, uzay uçuşunun inceliklerinin yanı sıra, uzayda yapacakları deneyler konusunda eğitim alırlar. Laboratuvar iki bölümden oluşur. Bunlardan birincisi, veri işlem cihazlarının da bulunduğu laboratuvar bölümü ve gerekli durumlarda uzayla temas için destekleyici sistemleri kapsayan kabuk bölümü; ikincisi de deneylerin yapıldığı ve içi daha geniş olan deney bölümü. Bilim adamlarının deneylerini, yani

uçuşun "özel amacını" gerçekleştirdikleri bu iki bölümlü laboratuvarın dış çapı yaklaşık 4,2 metre, yüksekliği ise yaklaşık 7 metre. Araştırmacılara rahat bir çalışma ortamı sağlamak amacıyla, modülün sıcaklığı araştırmacıların kısa kollu gömlekle dolaşabilecekleri düzeyde tutuluyor.

Modülde gerçekleştirilecek deneyler uçuştan uçuşa farklılık gösterse de, birçoğu, yerdeki bilimsel çalışmalara destek vermenin ötesinde, Uluslararası Uzay İstasyonu'ndaki Bilim ve Teknoloji Enstitüsü için gerekli altyapının sağlanmasını amaçlıyor. Her uçuş için "özel amaç" belirleniyor, modül bu doğrultuda donatılıyor ve "özel amaca" yönelik olarak uçuşa gerçekleştirilecek deneyler planlanıyor. Mürettebatın hazırlıklarından sonra da uçuş gerçekleştiriliyor. Bundan sonrası, yerdeki ve uzaydaki ekibin deneylerdeki başarısına bakıyor. Örneğin, Uluslararası Uzay İstasyonu'nda yapılacak araştırma başlıklarının arasında kristal büyüme deneyleri yer alıyor. Şimdiye kadar

Mürettebat, Columbia'nın STS-73 uçuşu için USML-2 uzay laboratuvarında eğitime... (Üstte)
Prof. Sacco, USML-2 uçuşu için hazırlanıyor (Sağda)

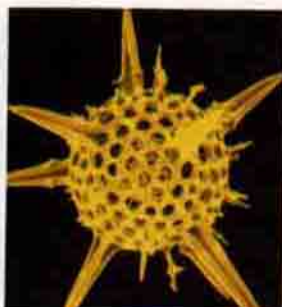

çeşitli uçuşlarda bazı proteinlerin ve zeolitlerin daha büyük kristallerinin üretimine çalışıldı. Özellikle zeolitler konusunda elde edilen olumlu sonuçlar, bu kristallerin uzayda üretimine yeşil ışık yakacağına benziyor. Daha sonra da bu uzay kristalleri şablon olarak kullanılacak; Dünya'da taklitleri üretilebilecek.

Zeolit kristalleri normalde doğada da bulunan alüminyum, silikon ve oksijenden oluşan inorganik bileşenler. Doğadaki sınırlı sayıda zeolit kristaline kullanım alanı açılınca, bunların sentetik üretim yoluyla çeşitlenmesi gündeme geldi. Sahip oldukları petekli yapı, zeolitlerin bakteri, virüs gibi mikroorganizmaların süzülerek ayrılmasında, hızlı ve etkin su arıtma sistemlerinin kurulmasında ve hatta yapay kemik üretiminde yeni diyaliz cihazlarında kullanılmalarına olanak sağlıyor. Kendilerine özgü maddelere gösterdikleri yüksek seçicilik sayesinde de katalizör olarak kullanılıyorlar. Özellikle su arıtma sistemleri için iyi birer aday olan zeolitlerin, sezyum ve stronsiyum gibi radyoaktif bileşenlerle, azot ve fosforlu bileşenler ya da düşük derişimdeki metal iyonları gibi sudan ayrıştırılması zor maddelerin uzaklaştırılmasında etkin olduğu biliniyor. Katalizör olarak kullanımı ise en çok petrol ve petrokimya endüstrisine yarar sağlıyor, ancak zeolitlerin katalizleme mekanizması bütünüyle anlaşılabilmemiş değil. Bu da katalizör işlevi göreceği yeni zeolitlerin üretimini kısıtlayan bir etmen.

Ham petrolün işlenmesinde hem moleküler süzgeç hem de katalizör olarak işlev gören zeolitler, bu alanda da gelecek vaat ediyorlar. Ancak fosforu daha etkin süzebilen ya da petrolün işlenme sürecini daha verimli kılabilen uygun zeolitlerin üretimi, zeolit kristal yapısına ve büyüklüğüne gelip dayanıyor. Zeolitlerin uzaklara yolculuğu işte burada başlıyor!

Zeolit kristalleri

Zeolitler Uzaya Gidiyor

Dünya'da çeşitli üniversitelerde sürdürülen deneylerde zeolit kristallerinin yerçekimine yenik düştüğü, istenen kristal yapılarının ve büyüklüklerinin yerçekimi nedeniyle elde edilemediği görüldü. Bundan sonra çalışmalar, zeolitleri uzayda mikroçekimli ortamda üretmeye yöneldi.

Mikroçekimli ortam, çekimin çok az olduğu ortam anlamına gelir. Yeryüzündeki çekim 1 g (yerçekimi ivmesi) alındığında, uzay mekiğindeki mikroçekim ortamı 10^{-3} - 10^{-4} g civarındadır. Mikroçekimli ortamda araştırmacılar, kristal büyümesini etkileyen farklı unsurları belirlemeyi ve çeşitli kristalleri üretmede kullanılabilecek uygun yöntemleri saptamayı hedefliyorlardı. Uzay üretimi zeolitlerin daha büyük kristal yapısına sahip olacağı, daha önceden tahmin ediliyordu. Uzaydaki üretim sayesinde, iç yüzü bilinmeyen "katalizörlük" meselesi de açıklık kazanacaktı. Bugünkü üretim teknolojileri daha büyük kristal yapısı elde etmek için kimyasal katkı maddelerine başvuruyor. Bunlar ise zeolitlerin kullanılmalarını kısıtlıyor. Eğer katkı maddelerini kullanmaksızın daha büyük kristalli zeolitler elde edilebilirse, söz konusu kısıtlamalar da ortadan kalkacaktır. Hem yer hem de uzaydaki büyük kristalli zeolitlerin üretiminde kullanılan fırının ilk uçuşu, USML-1 adlı laboratuvarla oldu. Bu uçuşla elde edilen bulgular, onların süregelen yolculuklarının başlangıcı oldu.

Prof. Sacco, USML-2'de Damla Fizik Modülünde

Uçuş: STS-50

Araç: Columbia

Fırlatma: 25 Haziran 1992

Mürettebat: Richard N. Richards

(3. uçuş), Kenneth D. Bowersox (1. uçuş), Bonnie J. Dunbar (3. uçuş), Ellen S. Baker (2. uçuş), Carl J. Meade (2. uçuş), Lawrence J. DeLucas* (1. uçuş), Eugene H. Trinh* (1. uçuş) (*deneyden sorumlu bilim adamları)

Kargo: USML-1 (United States Microgravity Laboratory-1; Birleşik Devletler Mikroçekim Laboratuvarı-1)

Yapılan Araştırmalar: IFMP (Investigation in Polymer Membran Processing; Polimer Membran İşlemlerinde İnceleme), SAREX-II (Shuttle Amateur Radio Experiment-II; Mekik Amatör Radyo Deneyi-II), UVP-I (Ultraviolet Plume Instrument; Özel Morötesi Araç), ZCG (Zeolite Crystal Growth; Zeolit Kristal Büyütme Deneyi), PCG (Protein Crystal Growth; Protein Kristal Büyütme Deneyi), DPM (Drop Physics Module; Damla Fizik Modülü)

Donüş: 9 Temmuz 1992

Görev Süresi: 13 gün, 19 saat, 30 dakika, 4 saniye

Uçuşun Amacı: USML-1'de deney yapmak.

Columbia Uzay Mekiği'nin STS-50 uçuşunun birincil amacı, USML-1'de önceden tasarlanan 31 deneyin gerçekleştirilmesiydi. Deneyler 4 alanda yapılmıyordu. Yeni malzeme araştırmaları, akışkanlar fiziği, ateşin uzaydaki davranışı ve biyoteknoloji. Söz konusu deneyler arasında, zeolitleri büyütme deneyi, kristallerin olası yarı-iletken kullanımına yönelik üretim denemeleri, "ağırlıksız" sıvıların davranışlarının incelenmesi yer alıyordu. Deneyler sırasında USML-1'deki bilim adamları (Lawrence J. DeLucas ve Eugene H. Trinh) "yer"deki Spacelab Görev Uygulama Kontrol Merkezi'ndeki uzmanlarla doğrudan ses bağlantısıyla birlikte deney ve mürettebatın görüntülerini alan video kameralara sahipti; böylece deneyler iki ekibin işbirliğiyle yapılmıyordu.

USML-1'deki zeolit büyütme deneyi, Worcester Polytechnic Enstitüsü'nden Prof. Dr. Albert Sacco Jr. başkanlığında yürütüldü. Prof. Sacco, bu uçuşta yedek astronot-bilim adamı olarak görevliydi. DeLucas ya da Trinh'den birinin uçuş öncesi uçmalarını engelleyecek şekilde hastalanmaları olasılığına karşı, onların yerini almak üzere Joseph Pahl ile birlikte eğitim görmüştü. Normalde uçuşlarda yedi kişi görev alır, ancak herhangi bir tersliğe karşı iki yedek

kişi eğitim alır. İşte Prof. Sacco da bu uçuş için yedekteydi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nurcan Baç ise, Kennedy Uzay Merkezi'ndeki ZCG yer ekibinin başkanlığını yapıyor ve deney için gerekli ekipmanın mekiğe yüklenmesini koordine ediyordu. Sacco ve ekibi, USML-1'den deneyler konusunda bilgi alabiliyor ve deneyi uzayda yapan Bonnie Dunbar'a komutlar verebiliyordu. Bu yolla, deneylerle ilgili bilgiler paylaşıyor, sorunlar çözülebiliyor ve deney planları yeniden gözden geçirilerek düzeltilebiliyordu.

Uçuş: STS-73
Araç: Columbia
Fırlatma: 20 Ekim 1995
Mürettebat: Kenneth D. Bowersox (3. uçuş), Kent V. Rominger (1. uçuş), Kathryn C. Thornton (4. uçuş), Catherine G. Coleman (1. uçuş), Michael E. Lopez-Alegria (1. uçuş), Fred W. Leslie (1. uçuş), Albert Sacco (1. uçuş) (* Deneylerden sorumlu bilim adamları)

Kargo: USML-2 (United States Microgravity Laboratory-02; Birleşik Devletler Mikroekim Laboratuvarı-02)
Yapılan Araştırmalar: OARE (Orbital Acceleration Research Experiment; Yörüngesel İyileştirme Araştırma Deneyi), SAMS (Space Acceleration Measurement System; Uzay İyile Ölçüm Sistemi), 3DMA (Three Dimensional Microgravity Accelerometer; 3-Boyutlu Mikroekim İyileştirici), STABLE (Suppression of Transient Acceleration By Levitation Evaluation) ve HI-PAC (High Packed Digital TV; Sayısal Televizyon Deneme Sistemi), ASC (Astroculture- Patales Bilişli Yetiştirme Deneyi), ZCG (Zeolite Crystal Growth; Zeolit Büyütme Deneyi) ve CPCG (Commercial Protein Crystal Growth; Ticari Protein Büyütme Deneyi).

Dönüş: 5 Kasım 1995
Görev Süresi: 15 gün, 21 saat, 53 dakika, 16 saniye

Uçuşun Amacı: Akışkanlar fizikinin teorik modellerine yeni bakış açıları kazandırmak, yerçekiminin yarım ve yarıltan kristallerin oluşumu üzerindeki etkilerini incelemek. USML-1 deneylerinde elde edilen birkaç protein kristalinden elde edilen veriler ışığında, bu proteinlerin moleküller yapılarını saptamak.

Görev Süresi: 15 gün, 21 saat, 53 dakika, 16 saniye

Uçuşun Amacı: Akışkanlar fizikinin teorik modellerine yeni bakış açıları kazandırmak, yerçekiminin yarım ve yarıltan kristallerin oluşumu üzerindeki etkilerini incelemek. USML-1 deneylerinde elde edilen birkaç protein kristalinden elde edilen veriler ışığında, bu proteinlerin moleküller yapılarını saptamak.

Prof. Sacco ve Prof. Baç, USML-2'nin önünde

STS-73 uçuşu, zeolit kristallerinin büyütülmesinde elde edilen başarının ötesinde, göreve imza atan isimler açısından ayrı bir önem taşıyor. STS-50 uçuşuyla USML-1'de yapılan zeolit deneylerini yerden yöneten Prof. Dr. Albert Sacco, bu kez STS-73 uçuşunda, uzay mekiği Columbia'nın konduğu olmuştur. Prof. Dr. Albert Sacco, 5 yıllık eğitim sürecinin sonunda, zeolit kristal büyütme deneylerini ve diğer deneyleri yapmak üzere Columbia ile yolculuğa hazırlanırken, yer kontrol merkezindeki yerini de Prof. Baç'a bırakmıştı.

Prof. Dr. Nurcan Baç, zeolitlerle ilgili pek çok çalışmaya imzasını atmış. Bunlardan biri Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Levent Yılmaz ile yaptığı zeolite dayalı membranların gaz geçirgenliğine ilişkindi. Bir diğeri ise, uzayda zeolit büyütme deneyinde kullanılan fırının tasarımıydı. Prof. Dr. Nurcan Baç'ın USML-2'ye de önemli katkıları olmuş. Uzayda kristallerin büyütülmesinde prototipini yaptığı fırın kullanılmış; yine zeolit kristallerinin

üretiminde başvurulan bir karıştırıcıyı bulmuş ve ona adını vermiş. Prof. Dr. Albert Sacco Jr., uçuş sırasında USML-2'de yaptığı deneylerde "Dünya"dan Prof. Dr. Nurcan Baç'tan destek alırken, deneyler sırasında onun bulduğu cihazları kullandı.

USML-2 uzay laboratuvarı USML-1'de yapılan deneylerin bir kısmını bütünleyen deneylere sahne oldu. Deneylerden bazıları, ilk USML uçuşundan elde edilen sonuçlar doğrultusunda gerçekleştirildi. Yapılan deneylerin birçoğu yerçekiminin varlığının (ya da yokluğunun) canlıları, fiziksel davranış ve akışkanları nasıl etkilediğini saptamaya yönelikti. Böyle bir çalışma uzun vadede Dünya'da yaşamı daha iyi anlamaya yarayacaktır.

USML-2'de uzay teknolojisi bir kez daha denendi; bitkilerin mikroekimli ortamda yetiştirilmesinde bazı teknikler uygulandı. USML-2'de yapılan deneylerle protein kristallerinin üretimi, yapıları ve biyolojik işlevleri hakkında bilgiler elde edildi. Kristalize edilmeye çalışılan proteinler arasında epidermal büyüme hormonu, ribozomlar, RNA molekülleri yer alıyordu. USML-2'nin mikroekimli "bahçesinde" ise patates yetiştirilmeye çalışıldı. Deneylerle bu ortamda patates bitkisinin gelişimi ve bitkide nişasta oluşumu izlendi. Yeni maddelerin bulunması amacıyla USML-1'de de kullanılan kristal büyütme fırınına

Uzay Kristalleri

Nurcan Baç

Prof. Dr. Worcester Polytechnic Institute
ODTÜ Kimya Mühendisliği Bölümü

Uzay mekiği, Dünya'nın çevresinde yörüngede dolaşırken, içinde sağlanan mikroekimli ortam özel bir laboratuvar ortamı yaratmaktadır. Bu laboratuvarı yapılan NASA destekli araştırmalar, 21. yüzyılın yeni teknolojilerini yaratma çabasıdır.

Bu araştırmaların önemli bir bölümü, yeni malzemeler ve biyoteknoloji alanlarında kristal büyütme deneylerinden oluşmaktadır. Uzayın mikroekimli ortamında sıvılar içinde oluşturulan kristaller, çökeltme olmadan sıvı içerisinde asılı kalmakta ve kusursuz bir biçimde büyümeye devam etmektedir. Bu şekilde yeryüzünde üretilen kristallere oranla daha iri ve kusursuz yapıda ürünler elde edilmektedir. İri ve kusursuz kristaller, yeni tanımlama deneyleri ile yeni teknolojilere kapı açmaktadır. Örnek olarak uzayda üretilen protein kristalleri, virüslere karşı yeni ilaçların üretilmesinde kullanılmakta, galium arsenid kristalleri ise elektronik devrelerin, mikroçiplerin hızını on kat artırmaktadır.

Uzayda üretilen kristaller arasında yer alan "zeolitler", kimyasal üretim sektöründe katalizör ve fil-

re malzemesi olarak kullanılır. Üç boyutlu ve sabit büyüklükteki gözenekli iç yapıları nedeniyle "moleküler düzeyde elek" görevi yaparlar. Başka bir deyişle, bazı moleküller bu gözenekli kanallardan geçen diğerleri dışarda kalır ve bu özellik, zeolitlerin katalizör ve filtre olarak kullanılmalarını sağlar. Petrol rafinerilerinde "katalitik parçalama" yöntemi ile üretilen benzin, toplam benzin üretiminin yaklaşık % 50'sini oluşturmaktadır. Bu işleminde zeolit katalizörleri kullanılır. (Her gün otomobil ile yolculuk yaparken bunu bir ölçüde zeolitlere borçlu olduğunuzu düşünebilirsiniz). Düşük düzeyde civa, krom, kadmiyum gibi ağır metal iyonları ve radyoaktif atık içeren sular da zeolit filtrelerle temizlenir. Toz deterjanlarda fosfatın yerini zeolitler almıştır. İri zeolit kristalleri içinde yerleştirilen kadmiyum sülfür (CdS) (quantum dots) optik ve elektronikte yeni uygulamaları yaratmaktadır. Dünyada yıllık zeolit pazarı 2 milyar dolar civarındadır.

Uzay mekiğinde yapılan bilimsel araştırmaların yoğunlaşması üzerine, uçuşların bir bölümü özellikle "mikroekimli laboratuvar" amacıyla kullanılmaktadır. Benim, ABD Massachusetts Eyaleti'nde Worcester Institute (WPI) Kimya Mühendisliği Bölümü Başkanı Prof. Albert Sacco Jr. ile birlikte yönettiğim "Uzayda Zeolit Kristalleri Üretimi" deneyi, ilk olarak 1992 yılında Columbia uzay mekiği ile STS-50 (Space Transportation System) numaralı

United States Microgravity Lab-1 (USML-1) uçuşunda yer aldı. 1992 yılındaki uçuşta Prof. Sacco astronotların birinin uçuş öncesi görev yapamayacak şekilde hastalanma olasılığına karşı yedek astronot olarak görevli idi. Ben ise bu sırada, Florida'da Kennedy Uzay Merkezi'ndeki deney ile ilgili özel fırının, çözelti ve otoklavların hazırlanarak mekiğe yüklenmesi ile ilgili çalışmaları koordine etmekle meşgul idim.

20 Ekim 1995 tarihindeki STS-73 numaralı Columbia uçuşu ise, USML-2 (United States Microgravity Lab-2) olarak adlandırılmıştı. Bu uçuşta yine benim ve Prof. Sacco'nun yöneticisi olduğumuz "Zeolit Kristal Büyütme" deneyi yer almıştı; buna ek olarak Prof. Sacco, bu kez uçuş ekibinde 16 günlük bir uzay yolculuğuna çıktı. Prof. Sacco, uzay mekiği Columbia Dünya yörüngesinde 90 dakikada bir turunu tamamlarken, mikroekimli ortamda bir dizi deneyin yapılmasında görev aldı. 16 günlük uçuş süresince ben de kontrol konsolunda görev yaptım; ses ve görüntü bağlantısıyla Prof. Sacco ile konuşarak deneyle ilgili işlemleri yönettim.

Uçuş sonucu elde edilen verilerin analizleri 1996 yılı içinde tamamlanacak. İlk alınan verilerin oldukça olumlu olması nedeniyle 1999-2000 yılında montaj bitercek olan Uluslararası Uzay İstasyonu'nda yer alacak ilk deney adayları arasında "Zeolit Kristal Büyütme" deneyi de bulunmaktadır.

baş vuruldu; amaç, bazı malzemelerin doğalarını anlamak, yeni malzemeler üretmek ya da şu an kullanılanları geliştirmekti. Bu amaçla, örneğin, yarı-iletken alaşımların kristal büyüklüğü artırıldı, mikroçekimli ortamda galyum arsenid kristalinin büyütülmesi sırasındaki davranışı incelendi. USML-2'de akışkanların mikroçekimli ortamdaki davranışları, çeşitli akışkanlar fiziki olgusu da incelendi. Yaklaşık 12 grup altında toplayabileceğimiz deneylerden bizim için en ilgi çeken kuşkusuz zeolit büyütme deneyi idi.

Sonuçlar Yüz Güldürücü

USML-2 ile yolculuğunun 2. gününde yaptığı zeolit büyütme deneyinde Sacco, alümina ve silika çözeltilerinin karışma özelliklerini incelemek amacıyla, şeffaf kaplardaki çözeltilerden 16 tanesini karıştırdı ve gözlemleriyle elde ettiği sonuçları fırına yerleştireceği 38 örneğe uyguladı. Sonra da bu örnekleri kristal büyümesini başlatmak üzere bilgisayar kontrollü zeolit kristal büyütme fırınına yerleştirdi. Diğer örnekleri ise, en etkin karıştırma yöntemlerini kullanarak hazırlayıp onları da zeolit kristal büyütme fırınına yerleştirdi. Uçuşun 3. gü-

nünde Sacco ve çalışma arkadaşı Rominger, fırındaki zeolitlere göz atarken, yer kontrol merkezindeki ekibin yöneticisi Prof. Dr. Nuran Baç, zeolitlerin çirkekleşme, büyüme süreçleri ve yapıları hakkında daha fazla bilgi edinmek istediklerini, böylece bu bilgileri Dünya'daki farklı işlemlerde de kullanabileceklerini söyledi. Örneğin, deneyde kullanılan zeolitlerden biri petrol arıtma endüstrisinde oldukça yaygın olarak kullanılıyor. Eğer bu zeolit arıtmadaki etkinliği artırılabilirse, ham petrolden daha yüksek verimle rafine petrol elde edilebilecek. Bunu rakamla ifade edecek olursak, zeolit etkinliğindeki %1'lik artış, A.B.D.'ye giren ham petrol miktarında yılda 20 milyon varillik azalmaya neden olacaktır; bu da yaklaşık 400 milyon Amerikan Doları anlamına geliyor.

Zeolit kristalleri, bu deneyle, Dünya'da olduğundan 500-1000 kat daha büyük elde edildi. Zeolit A'nın birkaç kristalinde silikon/alüminyum oranı kuramsal hesapları destekler biçimde 1,0 olarak ölçüldü. Bu oran, "zeolit tarihinde" ilk kez elde ediliyordu. Dünya'da yapılan kontrol grubuna göre alanı %220, hacmi ise %480 artmıştı. Bu oran, zeolit X için sırasıyla %80 ve %145 ti.

USML-2 uçuşundaki zeolit deneyi, bu alanda ESA ve NASA'nın ilk işbirliği oldu. Prof. Sacco ve Prof. Baç, ESA adına Hollanda Delft Üniversitesi'nde Prof. Jansen tarafından hazırlanan iki zeolit örneğinin de sentezini yaptılar. Deneyin başarıyla sonuçlanmasıyla zeolitlere yeniden yol güzüktü. Deneyler mikroçekimde daha büyük zeolit kristallerini üretmek ve ticari uygulamaları olan yeni zeolit sentezleri yönünde sürecektir. Ancak işin en sevindirici yanı bu başarılı deney dizisinde ülkemizden bir bilim adamının imzasını görmektir...

Columbia Yine Yolcu

1970'li yıllarda tasarımına başlanan Columbia, 1981 yılındaki STS-1 uçuşuyla, Dünya tarihinin ilk yörüngeye giren uzay mekiği oldu. Bugüne dek tamamladığı 19 uçuşla 64 milyon milin üzerinde yol kat etti. Uzayda kaldığı toplam süre ise 160, 83 saat.

Columbia, Ekim 1995'deki STS-73 uçuşunun ardından, geçtiğimiz Şubat ayında da bir uçuş gerçekleştirdi. Şubat

Şubat 96'da gerçekleştirilen STS-78 uçuşunda USML-3 için geliştirilmiş ekipman

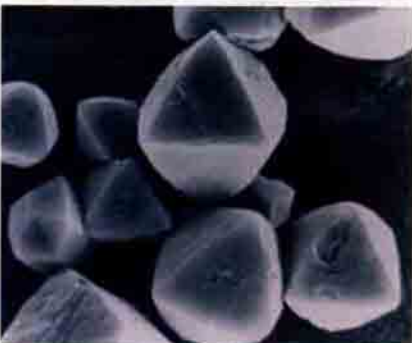
ayındaki uçuşunun ana amacı, TSS (Therered Satellite System) adı verilen bir İtalyan uydusunu uzaya yerleştirmekti. Bu uçuşa, ayrıca USMP-3 (United States Microgravity Payload-3; Birleşik Devletler Mikroçekim Kargosu-3) de yer aldı. 15 gün, 17 saat, 41 dakika 25 saniye süren uçuşa USMP-3 modülünde, malzeme araştırmaları ve yoğun madde fiziki konularında deneyler yapıldı.

Uzay İstasyonu için hazırlık sürecinde olan araştırmalar açısından, "yeni bir deneyim" olarak nitelenen uçuştaki deneyler, temelde kargo kısmını destekleyen iki yapı ve üç yanma deneyine odaklanmıştı. Sonuçlar, 21. yüzyılda gerçekleştirilecek mikroçekim laboratuvarı deneyleri ve uzay istasyonu çalışmaları için gerekli donanımın tasarlanmasında önemli veri kaynağı oldu.

Uzay mekiğinin bundan sonraki uçuşu, bir terslik çıkmazsa 20 Haziran'da yapılacak. Uçuşa yine bir laboratuvar götürülüyor uzaya. Deney programında biyomedikal araştırmalarla mikroçekim deneyleri yer alıyor. Laboratuvarın adı ise SPACELAB-LMS.

Columbia'nın tahmini görev süresi bu kez 15 gün, 22 saat, X dakika, X saniye olarak belirlenmiş. "Eve" dönüş tarihi 6 Temmuz. Mekik, 20. uçuşu olan STS-78 uçuşuyla adını taşıdığı kişiyi, Christopher Columbus'u utandırmayacağı benziyor... 20. kez iyi yolculuklar Columbia!

Didem Sanyel

STS-73 uçuşunda Zeolit Kristal Büyütme Deneyi ile elde edilen zeolit X kristalleri (üstte) ve aynı kristalin Dünya'da üretilmiş olanı (altta)

Konu Danışmanı: Prof. Dr. Nuran Baç
ODTÜ Kimya Mühendisliği Bölümü

Kaynaklar
Balt, P. "Doğadan Gelen Malzeme", TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Çev:Özgün Kuruluş, Mart 1996.
<http://liffhoff.mslc.nasa.gov/spacelab/uml-2/>
<http://liffhoff.mslc.nasa.gov/station/>
<http://www.infi.net/vagoes/zeolite.html>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/nanifest-95>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/sts-50/>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/sts-73/>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/sts-73/>
<http://www.ksc.nasa.gov/shuttle/technology/sts-newsref/spacelab.html#spacelab>
<http://www.kyoto-np.co.jp/kip/topics/joka-c.html>
<http://www.cml.gov/divisions/cml/Eng-Dev/capabilities/tkt1.html>
<http://www.wpi.edu/AboutUs/News/Releases/sacco2.html>

Ha Bitti Ha Bitecek Derken...

Habitat II

Habitat II Konferansı 3-14 Haziran tarihleri arasında İstanbul'da yapılacak. Konferansın başlama tarihine az bir zaman kala hazırlık çalışmaları hummalı bir şekilde sürüyor. Kaldırım taşlarından tuvaletlerine kadar her şeyin değiştiği konferans bölgesi, değişik ülkelerden gelecek on binlerce ziyaretçiyi ağırlamaya hazırlanıyor. Habitat II'nin çözüm bekleyen sorunları çözüp çözemeyeceği ise ancak konferans bittikten sonra ortaya çıkacak.

İstanbul, 3-14 Haziran tarihleri arasında yapılacak Habitat 2 konferansına hazırlanıyor. Hem de ne hazırlanma... Konferansın yapılacağı bölgede kaldırım taşlarından tuvaletlere kadar her şey yenileniyor. Birçok tartışmalara yol açan çalışmalar bakın neler:

- Habitat II için İstanbul'a 30 bin'e yakın katılımcının gelmesi bekleniyor. Yüzyılın son büyük Birleşmiş Milletler Konferansı'na Türkiye'nin katkısı 280 bin dolar.

- Yurtdışından 2 bini aşkın NGO'nun (Sivil Toplum Örgütü) İstanbul'daki toplantıya katılması kesinleşti. NGO Forumu'na yaklaşık 5-10 bin yabancı NGO'nun ve 1500 yerli NGO'nun katılması bekleniyor.

- Habitat II için Türkiye ve BM arasındaki toplantıların işleyişini düzenleyen ve genel bir çerçeve çizen "ev sahibi ülke" anlaşması Nisan ayı içerisinde imzalandı. Anlaşmada, tüm yabancı resmi heyetler ve NGO'lara dokunulmazlık anlamına gelen haklar verilirken, Türk NGO'lar bu kapsamın dışında tutuldu. Dışişleri Bakanlığı'nın denetiminde yapılacak toplantılarda Türk kanunlarına aykırı görüşleri savunan NGO'lar yasal işleme tabi tutulacaklar.

- 2. İnsan Yerleşimleri konferansı

için 18 devlet başkanının, 12 hükümet başkanının ve 44 bakanın İstanbul'a gelmesi kesinleşti.

- Habitat II'yle eşzamanlı olarak bir de uluslararası ticaret fuarı düzenlenecek. 80 bin metrekairelik alanda düzenlenecek fuara 30'u aşkın ülkenin 400'e yakın kuruluşu katılacak. Önemli ticari bağlantıların yapılacağı fuardan 100 milyon doların üzerinde ekonomik girdi bekleniyor.

- İstanbul'da, konferansla ilişkili diğer toplantılar da, konferans gibi, "Konferans Vadisi" denilen bölgede yapılacak. Bu bölgedeki koltuk kapasitesi 20 000 kişiye hizmet vermeye yetecek şekilde hazırlanmış. Konferans Vadisi oluşturmak için büyük otellere ve merkezlere yakın yapılar özellikle seçilmiş. Ayrıca, bunların birbirlerine olan uzaklıklarının da yürüyerek gidip gelinecek kadar olmasına özen gösterilmiş; çünkü Habitat II sırasında bu bölgede araç trafiğine izin verilmeyecek. Konferans Vadisi'nde yer alan ve toplantılara ev sahipliği edecek olan binalar şunlar:

Resmi toplantılar için: Lütfü Kırdar Kongre Merkezi, Cemal Reşit Bey Konferans Salonu, Hilton Toplantı Merkezi.

Forumlar ve bunlarla ilgili toplantılar için: Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu,

Harbiye Kültür Merkezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Taşkışla Kampüsü, Açık hava Tiyatrosu.

Konferans Büroları: Harbiye Kültür Merkezi, Hilton Toplantı Merkezi, Medya Merkezi ve DPI Büroları.

- Turizm Bakanlığı tarafından İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden 49 yılına kiralanan Lütfü Kırdar Kongre Merkezi'nin restorasyon ve inşaat maliyeti 40 milyon doları buluyor.

- Yetkililerin toplantının başlangıç tarihi olan 3 Haziran'a az bir süre kaldığı için bölgedeki binaların yalnızca ön yüzlerinin görünümleriyle ilgili tedbirler aldığı da bir başka gerçek.

- Konferans sırasında beş ayrı noktadan giriş ve çıkışların sağlanacağı Konferans Vadisi'ne Birleşmiş Milletler'e akreditasyon yaptırmamış kimse giremeyecek. NGO (Sivil toplum kuruluşları) forumunu izlemek isteyenler ise belli bir ücret karşılığında aldıkları günlük kartlarla vadiye giriş yapabilecekler. Konferans sırasında Açık hava Tiyatrosu'nda gerçekleştirilecek 9. Yapı Kredi Gençlik Festivali ve İstanbul Festivali çerçevesindeki etkinlikleri de, bilet sahipleri gerekli kontrollerden geçtikten sonra izleyebilecekler. Kontroller ve Vadi'nin güvenliği, İstanbul Emniyet

Müdürlüğü'ne bağlı 1500'e yakın polisin görev alacağı ekiplerce gerçekleştirilecek.

- 155 ülkeden gelecek olan misafirlerin kalacakları yerler ise oteller, moteller, pansiyonlar. Bütün bunlar düşürülerek oteller listesi ve fiyatları da katılacak olanlara duyurulmuş. 5 yıldızlı bir otelde tek kişilik A sınıfı bir oda tutmak isteyenler günlük 248 ila 328 Amerikan Doları arası bir parayı gözden çıkarmak zorundalar. Eğer iki kişilik A sınıfı bir oda istiyorlarsa bu ücret 274 ile 345 Dolar arasına fırlıyor. Üstelik, bu ücretlere kahvaltı ücreti dahil edilmiyor. B sınıfı odalarda tek kişilik ücret 195 ila 235 Amerikan Doları, çift kişilik ücret ise 248 ila 270 Dolar arası olarak belirlenmiş. Katılımcılar için listeye her keseye uygun oda fiyatı eklenmiş. Günlüğü 345 Dolar olan 5 yıldızlı otel odalarından 8 Dolar olan pansiyonlara kadar bütün konaklama tesisleri düşünülmüş.

Ayrıca, bu listede günlük fiyatı 50 ila 85 Dolar olan kiralık otomobil fiyatları da sunuluyor.

- Habitat II konferansı sırasında Konferans Vadisi ve çevresinde trafik düzenlemesi şöyle olacak:

1) Gümüş sokağın Harbiye Orduevi önü, Hilton Oteli'nin çıkışından itibaren Mim Kemal Öke Caddesi kavşağına kadar olan bölümü 30.05.1996 tarihinden 15.06.1996 tarihine kadar yalnızca araç trafiğine kapatılacak.

2) Taşkışla Caddesi, İstanbul Üniversitesi Taşkışla binası bitiminden itibaren, Kadırgalar Caddesi kavşağına kadar olan bölümü 30.05.1996 tarihinden 15.06.1996 tarihine kadar, araç trafiğine kapatılacak. Aynı güzergah 02.06.1996 tarihinden 15.06.1996 tarihine kadar araç ve yaya trafiğine kapatılacak.

3) Kadırgalar Caddesi 30.05.1996 tarihinden, 15.06.1996 tarihine kadar Mim Kemal Öke Caddesinden, Bayıldım Caddesi kavşağına kadar araç ve yaya trafiğine kapatılacak.

4) Cumhuriyet Caddesinin sağ tarafında bulunan yaya kaldırımının Harbiye Orduevi önünden itibaren Mim Kemal Öke Caddesine kadar olan bölümü 30.05.1996 tarihinden, konferans sonuna kadar yaya trafiğine kapatılacak.

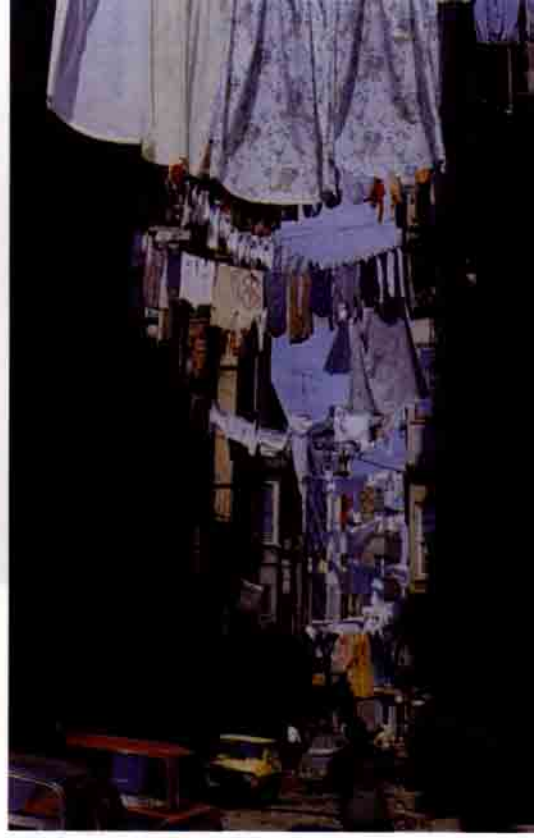
Trafik komisyonu, sahil yolu transit şeridinin, konferansa katılacak yabancı delege araçlarının geliş ve gidişlerine tahsis edileceğini açıkladı. Transit şeridi bulunmayan kesimlerde ise sahil yolunun uygun bulunacak bir şeridi trafiğe kapatılacak. Karaköy, Salıpazarı gümrüğündeki 1 ve 2 nolu antropollerde bulunan otoparklar, konferans sırasında yabancı delege araçlarına ve çalışmalarda kullanılacak olan diğer araçlara tahsis edilecek gerekli görüldüğü takdirde konferans sırasında kapatılması zorunlu olan diğer cadde ve sokaklar da gerekli işaretleme yapıldıktan sonra araç ve yaya trafiğine kapatılacak.

- Habitat II. konferansı çerçevesinde en zorlu görevlerden biri de Dışişleri Bakanlığı'na düşüyor. Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülecek bazı işler şunlar:

1) BM ile güvenliğe ilişkin olarak yapılacak mektup alış-verişinin içeriğinin belirlenmesi ve konferansın güvenliği konusunda güvenlik makamları ile işbirliği ve eşgüdümün yürütülmesi.

2) Yurtdışı muhatap ve her türlü yayın ve organizasyonun denetimi.

3) Taşıt ve mihmandar tahsisi de dahil olmak üzere resmi heyetlerin hava alanlarında karşılanması - uğurlanmasındaki hizmetlerin organizasyonu ve denetimi.

3) Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar tarafından verilecek davetlerin düzenlenmesi.

4) Toplantı mekânlarının protokolle düzenlenmesi.

5) Resmi heyetlere, önemli kişi ve medya mensuplarına, önceliklerine göre otel odalarının dağıtımı.

6) Otellerde ve konferans alanlarında kurulacak enformasyon desteklerinin şekillendirilmesi ve denetimi.

7) Mihmandar olarak kullanılacak personelin eğitime katkı ve bu personelin eğitiminin denetimi.

- Toplu Konut İdaresi Başkanı Yiğit Gülöksüz, Habitat II. konferansının ardından yurt çapında yapılacak yerel Habitat'lar önerdi.

- Konferans için İstanbul'da, Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Beşiktaş ve Büyük Şehir Belediye Başkanlıkları seferber olmuş durumda. Belediye Başkanları, bu çalışmalarını misafir bekleyen bir ev sahibinin telaşlı hazırlıklarına benzetiyor. Fakat bu çalışmalar belediyelerce bazen öyle tuhaf bir hal alıyor ki, Türkiye, misafirlerine gösteriş yapmaya çalışan sonradan görme zengin, fakat sarsak birine benziyor.

- Belediyeler konferans hazırlıkları kapsamında, kaldırımları söküp, renkli taş ve tuğlalar döşüyorlar. Sınırlarının büyük bir kısmı Habitat II. Konferans alanı içinde olan Şişli Belediyesi, 90 bin metrekairelik bir alanda çalışma yaptığını bildirdi. 28 mahallede süren çalışmalarının, toplam 300 milyon TL'ye mal olacağını belirten bir belediye yet-

kilisi, bu harcamaların Habitat için yapılmadığını, tüm cadde ve sokaklarda bordür, yol asfalt, park, ağaçlandırma, aydınlatma ve çevre düzenlemelerini de kapsadığını söyledi. Beyoğlu Belediyesi ise Habitat II kapsamında 180 bin metrekarelik alanda düzenleme yapıyor.

- Yeni yapılan kaldırımlar TSE belgeli ve 40 ton ağırlığa dayanıklı. Kaldırım taşlarının 1 metrekaresi 1.5 milyona mal oluyor. 342 sokak ve 27 caddede düzenleme yapan Beyoğlu Belediyesi'nin, Habitat için düzenlediği bir başka alan da İstiklâl Caddesi. Toplam 18 bin 800 metrekarelik bir alanda yapılan çalışmaların maliyeti 100 milyar TL'nin üzerinde. Cadde için yapılan çalışmalar vakumlu beton yapılması, ışıklandırma, ağaçlandırma ve kaldırım düzenlemesinden oluşuyor. Bu çalışmalara çeşitli kuruluşlar da yardım ediyor. Beyoğlu Belediyesi Fen İşleri Müdürü Hasan Ataç, İstiklâl Caddesi'ne yaklaşık 300 ağacın dikileceğini ve bunların tanesinin 250-300 milyon lira arasında değiştiğini söylüyor.

Eminönü Belediyesi ise çalışmalarının kaldırımları kapsamadığını belirtiyor.

- Kaldırımlar için kullanılan tuğlalar yaklaşık 25 sene dayanıyor. Yüksek dereceli fırınlarda uzun süre pişirildikten sonra kırılma, kopma olaylarına çok az rastlanıyor. Bakım ve onarım gerektirmeyen bu malzeme gelişmiş ülkelerde binaların önlerinde kullanılıyor. Gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de Habitat II. Konferansı için bu tuğlalardan kullanılıyor. Fakat bunların yerleştirilmesinin çok aceleyle getirildiği, Eylül yağmurları başladığı zaman kaldırımların tabanının çökeceğini ileri sürenler de var.

- İstanbul'da, Konferans için yapılan hazırlıklardan biri de tu-

valetlerle ilgili. Belediyeler İstanbul'a gelecek "6 milyar dünyalı"nın tuvalet ihtiyacını da düşünerek, Taksim'e son derece modern görünüşlü ve giriş ücreti 10 bin lira olan "City Toilet"ler yaptı. Bunlar, 3-4 metre çapında, üstleri yuvarlak kubbeli, pleksiglas, dairesel kabinler. Ayrıca dış duvarlarında da reklam panoları var. Projenin maliyeti 1.3 trilyon lirayı buluyor ve bir Alman şirketi tarafından gerçekleştirilmiş. Bu tuvaletlerin bakımı ve temizlenmesini de Alman Şirketi üstlenmiş.

- Peki, Habitat II için değirmenin suyu nereden geliyor? Bütün bu harcamalar devlet kasasından mı yapılıyor? Devletin yanı sıra, bu işe sponsorluk yapan ve destekleyen firmalar da var. Bu firmalar şöyle sıralanabilir:

Ana Sponsor:

Türk Telekom/Netaş; Habitat II Konferansı ve bağlı etkinliklerinin yapılacağı mekânlar arasında fiberoptik hatların döşenmesinden Türk Telekom santrallerin kurulması ve Birleşmiş Milletler tarafından talep edilen telefon cihazlarının temin edilmesi ve kurulmasından NETAŞ sorumlu. Tüm bu hizmet ve cihazların yaklaşık nakdi karşılığı 2 Milyon Amerikan Doları olarak belirlenmiş.

Sponsorlar:

Zet Kişisel Bilgisayarları; Habitat II Konferansı için 300 adet civarında PC temin edecek. Bu desteğin nakdi karşılığı yaklaşık 400 000 Amerikan Doları olarak tespit edilmiş. Vakıfbank; Habitat II Konferansı'nın nakdi tek sponsoru. 25 Milyar TL tutarında destek sağlamakta.

Destekleyiciler:

Kopiteknik/Nashuatec; Konferans ve bağlı etkinlikleri için ihtiyaç duyulan fotokopi ve faks makinelerini özel bir fiyata Toplu Konut İdaresi'ne kiralamakta; toplam kira bedeli üzerinden 100 000 Dolar'lık bir bölümü talep etmeyecek destek sağlamakta.

TNT Express Worldwide; Habitat II Konferansı hazırlık çalışmaları çerçevesinde ihtiyaç duyulan kargo ve postalama işlemlerini PTT fiyatları üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu desteğin nakdi karşılığı 100 000 Amerikan Doları olarak belirlenmiş.

Sensormatic; Habitat II Konferansı ve bağlı etkinlikleri için ihtiyaç duyulan kapalı devre güvenlik sistemlerini sağlıyor. Bu desteğin nakdi karşılığı yaklaşık 120 000 Amerikan Doları olarak belirlenmiş.

- Konferans için birçok şeye son anda başlandı. Hazırlık görevi son 1,5 yılda Toplu Konut İdaresi Başkanlığına verildi. Oysa bu sürenin en az 4 yıl olması gerekiyordu. Lütfü Kırdar Spor Salonu son 8 ayda konferans salonuna dönüştürüldü. Çalışmalar son 2 ayda yoğunluk kazandı. Belediyelerin uyguladığı projeler son 5 hafta içinde başladı.

- Habitat Konferansı yapılacak ama birçok kişi Habitat'ın ne olduğunu hâlâ bilmiyor. Turistik bir toplantı ya da ekonomik bir zirve olduğunu düşünenler bile var. Kaldırım taşlarını değiştiren bir işçinin, bunu niye yaptıklarını soranlara "Habit Ağa geliyor-muş; onun için düzeltiyoruz" demesi, bu konudaki bilgisizliği örneklemek için anlatılan ilginç öyküler arasında. Yine de Toplu Konut İdaresi başkanı Yiğit Güllöksüz Habitat'ın ne olduğunu en iyi Türkiye'de bilindiğini, diğer hükümetlerin bizim kadar tanıtıma ağırlık vermediklerini söylüyor. Türkiye'nin tanıtım ve reklam için harcadığı para 1 trilyon TL'nin üzerinde.

- Habitat II için Belediye-

Habitat II'nin gerçekleştirileceği Konferans Vadisi: 1. Harbiye Kültür Merkezi 2. Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu 3. Medya Merkezi 4. Cemal Reşit Rey Konser Salonu 5. Lütfü Kırdar Kongre Merkezi 6. Hilton Toplantı Merkezi 7. İTÜ Taşkışla Kampüsü 8. Açık hava Tiyatrosu.

rin yaptıkları çalışmalar arasında üzücü olanlar da var. Yüzlerce sokak kedisi ve köpeği vurularak ya da zehirlenerek itlaf edildi. Bu, İstanbul'da yapılan ilk kedi-köpek katliamı değil. 1910'larda yapılan bir uygulama ise en geniş çaplı olanı. Bu dönemde sokaklardan toplanan köpekler önce şehir dışına çıkarılmış ama şehre geri dönmeleri engellenmeyince hepsi gemileri doldurularak hayırsız adaya bırakılmış. Kediler ve köpekler şehrin bir parçası, bunun ötesinde doğanın bir parçası. Doğaya ne kadar değer verdiğimiz böylece bir kez daha ortaya çıkıyor.

- İstanbul sokaklarından toplanan tinerçi çocuklar da yoğun çalışmalar sonucu İstanbul dışına çıkarıldı. Bir süre sonra şehre geri dönecekleri belli olan bu çocukları şehir dışına sürmek gibi bir insanlık ayıbı, Habitat için yapılan çalışmalara gölge düşürüyor.

- Habitat alanı olarak seçilen Harbiye-Taksim, Beyoğlu civarında yürütülen temizlik operasyonundan transvestitler de nasibini aldı. Onlara da, Habitat sırasında ortalarda görünmemeleri için uyarılar yapıldığı söyleniyor.

- Habitat'ın hiç uğramadığı yerler de var. Bu yerlerden biri Fatih. Fatih'teki tarihi Süleymaniye evleri Habitat kapsamına alınmadığından, bunların restorasyonu yapılamıyor. Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Süleymaniye evleri için, kaldırımlara harcanan paranın çok azı yeterli olabilirdi. Fatih'te 1.5 yıldır sürdürülen çalışmaların kapsamında bulunan diğer tarihi binalar şunlar: Edirnekapi'da bulunan Mihriman Sultan Medresesi ve Sarmaşık Tekkesi, Kocamustafapaşa'da bulunan Davudpaşa Medresesi, tarihî Tekfur Sarayı, Haliç kıyısındaki Ayvansaray, Anemas Zindanları, Zeyrek'te bulunan Fil Ahırları, Bizans döneminden kalma ve kent kültürüne "Çukurbos-

tan" olarak geçen sarnıç çukurlarından Mokios Sarnıcı.

- Habitat II Kent Zirvesi için bugüne değin birçok söz söylendi. Bakın en yetkili ağızlar ne gibi yorumlar yaptı:

"Bu toplantının İstanbul'da yapılması fevkalade yerindedir. Çünkü, İstanbul bizim şehrimiz olduğu için değil, ama Dünya'nın ender yerleşim yerlerinden birisidir; coğrafya bakımından enderdir. Binaenaleyh, böylesine ender bir yerde bu toplantının yapılmış olması fevkalade doğru bir harekettir...Sizlerden, Türk demokrasisine, örgütlü topluma ve Türkiye'nin fikir gücüne yardımcı olmanızı ve böylesine bir dünya toplantısının başarıyla sonuçlanması için gayret sarfetmenizi istiyorum. Netice itibarıyla hep beraber gayret sarfedeceğiz. Başarı milletimizin ve devletimizin, hepimizin olacaktır." (Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel/Ulusal Komite'nin 5. toplantısındaki konuşmasından)

"Habitat II'nin eğilmesi gereken üç temel sorun vardır: Birincisi krizin aciliyeti, ikincisi konferansın öncelikleri, üçüncüsü Habitat II'nin sonuçları ve kalkınma açısından anlamı. Bugün insanlık tarihindeki en büyük göçleri yaşamaktayız. Bu olay toplumların örgütlenme biçimini değiştirmeye başlamış, uluslararası gündemin ilk sıralarına yükselen sorunları ortaya çıkarmıştır. Kitle-sel göçün en açıkça görülen sonucu kentsel alanlardaki çarpıcı büyümedir. Bu konferansın konusu olan "Kent Doğru" birçok sorunu kapsamaktadır. Yanıtlanacak zor sorularla karşı karşıyayız." (Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Butros Gali/HabitatII Hazırlık Komitesi birinci toplantısındaki konuşmasından)

"Yeni bir yüzyılın şafağı sökmek üzereyken küresel boyutlu bir krizle karşı karşıya bulunuyoruz. Bu kriz dün-

ya tarihinde yeni bir çağın, insan başarısının boy vermesine sahne olacak ya da bir zamanlar ancak dünya savaşlarının tekelinde olduğu düşünülen ölçekte, küresel bir siyasal, ekonomik ve toplumsal çalkantıya tanıklık edecek bir çağın doğusudur. İstanbul çok eski zamanlardan beri dünya tarihinin merkezinde yer almış, yüzyıllar boyunca dünyanın kentsel varoluş deneylerinin laboratuvarı olmuştur. Daha 16. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak İstanbul, dünya kentlerinin sağlığı ve gelişmesi için yaşamsal olduğunu bizim şimdi yeni kabul ettiğimiz bir dersi öğrenmiş ve bunu bütün dünyaya öğretme çabasına girmişti. Ders şuydu: Irkı, etnik kökeni ve dini ne olursa olsun bütün insanlara değer verilmeli ve iyi davranılmalıdır. Bu felsefe çağdaş Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk tarafından vurgulanmıştır. Onun tutkulu çağrısı olan "Yurtta sulh, cihanda sulh", bugün hâlâ ortak umudlarımızın ve öğlemlerimizin altında yatan amaçtır." (Habitat II Genel Sekreteri Wally N'Dow/Habitat II tanıtım toplantısındaki konuşmasından)

Habitat II. İnsan Yerleşimleri Konferansı, Birleşmiş Milletler çatısı altında 3-14 Haziran tarihleri arasında İstanbul'da yapılacak. Dünya'nın yerleşim ve konut sorunları tartışılacak, çözümler bulunmaya çalışılacak. Fakat sonuçta, alınacak kararlardan çok yukarıda sözünü ettiğimiz ayrıntılar hatırlanacak gibi görünüyor. O da çok değil birkaç hafta, birkaç gün...

Bu yazının hazırlanmasında Cumhuriyet Gazetesi'nden Serkan Demirtaş ve Meltem Firatlı katkıda bulunmuştur.

Gökhan Tok

Kaynaklar:
Timur, T., 19. yüzyılda İstanbul Köpekleri, Tanış ve Tıbbi, Eylül 1993, s. 117
Habitat II için konuşmalar, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Şubat 1996 Sayı
<http://www.deka.net/vi/habitat2/frames/info/svalley.htm>, verene_1
<http://www.deka.net/vi/habitat2/frames/info/accommodation>

Büyük kentlerin gelişiminin, pazar güçlerini yansıttığı ve hem kamusal hem özel girişimlerin sonuçlarını temsil ederken, geniş insan kitlelerinin isteklerini ve tercihlerini de ifade ettiği düşünülür. Çehre değiştiren, yayılmış, dağılmış ve sonsuz hareketli dünya metropolü bizim bildiğimiz kentten farklıdır. Bu tür kent, yalnızca yaya tarafından anlaşılabilir bir biçimde sokakların ve meydanların birbirine eklenmesinden ibaret değildir. Onun yeni biçimini belirleyen etmenler, aynı zamanda özel ve toplu taşıma araçları, transit demiryollarıdır da. Kentin sembolü olan belli yapıların yerini, kırmızı fren lambalarının ışıklarıyla parıltıyan bir nehre benzetebileceğimiz, yükseltilmiş geçit ve otoyollardan görülen trafik yoğunluğu alır. Ünlü yer adları, metro tünellerinin karanlığını vurgulayan ışıklandırılmış istasyon işaretlerine dönüşür.

Alışveriş merkezlerinin, belirli bir tema üstüne kurulmuş parkların, müzelerin, havaalanlarının ve kentin sınırlarındaki mekânların anlamlı göstergeler olduğuna inanılır. Örneğin, bir müze kolaylıkla bir eğitim aracı olmaktan çıkıp, bir kurumun şubesine dönüşebilir. Elisabeth Wilson, bir yazısında 1920 tarihli

Punch Dergisi'ndeki bir karikatürden bahsetmektedir. Karikatürde bir müzede dolaşan endişeli ve şaşkın iki kadın gösterilir; kadınlar büyük bir mağaza vitrininde de olabilecek, koruyucu camların içinde sergilenen nesnelere bakarlar, "Ama Mabel..." der biri, "...henüz kimse bize bir şey satmaya çalışmadı." Bugünün müzeleri hakkında aynı şeyi söyleyebilmek zordur. Ancak yıllar önce, büyük bir mağaza ile müze arasındaki potansiyel benzerliğin fark edilmiş olması ilginçtir. Bugün bir müzeye ya da sergiye yapılan ziyaret, belirgin bir biçimde, durulacak son yerin satış noktası olması gözetilen bir biçimde örgütlenmektedir, siz de sonradan sizin kadar "estetik duyarlılığa sahip" arkadaşlarınıza göndermek üzere kartpostallar satın alarak kendi beğeninizi onaylamış olursunuz. Müzeler-

deki kafe-restoranlar da artık yemek servisi endüstrisinin kâr getiren kollarına dönüşmüşlerdir. 1950'lerde Albert Müzesi kendini "Bir kafe, kendisi kadar iyi bir müzeyle birlikte" sloganı ile tanıtmaktadır.

Dünyanın her yerine yayılmış bulunan bir tema üstüne kurulu parkların en önemli örneklerinden ikisi Disneyland ve DisneyWorld'dür. Ayrıca, güzelliği ürkütücü ve zorlayıcı olan Paris merkezinin sınırındaki "Parc de la Villette" de bir başka iyi örnektir. Eskiden mezbahaların olduğu bir kanal üzerine kurulu olan park, yine Elisabeth Wilson'a göre, kurgusal bir doğa anlayışıyla, amacı belirsiz mimari anıtsal yapılarla doldurulmuştur. Çevredeki sokaklarda birkaç eski restoran ve kentin kolektif belleğine seslenen, domuz eti satan kasapla park, tamamen turizm endüstrisi için tasarlanmıştır. Dünyanın büyük kentlerinde ve tarihsel geçmişi ya da endüstriyel özelliği nedeniyle sermaye birikimi oluşturmuş küçük kentlerde de hem turist en önemli kent sakini haline gelir, hem de bizler kendi kentlerimizde turistler haline geliriz. Kent mekânlarının vitrinleştirilmesi ve bu mekânlarda izleyen-izlenen ilişkisi bu seyirlik kültürün ayrılmaz parçalarına dönüşürler.

Mekanların Tüketilmesi

Havaalanları ise kentin bir başka yönünü oluşturlar. Büyük alış-veriş merkezlerinin mantığından ayrılmaz bir biçimde, havaalanlarının, aslında "yer olmayan" bekleme salonları, yolcuları huzursuz bekleyişten ve uçuş korkusundan bir ölçüde uzaklaştırıp, bekleme anında salonda dolaşırken alış-verişe yönleltmek üzere tasarlanmıştır. Gerçek amaçlarının yanında, geçici birer eğlence ve boş vakit geçirme merkezi olarak sunulurlar. Kentte, bunun gibi tüketime sunulmuş birçok başka mekân vardır. Bolluğun, refahın tekdüzeliği, ulusal-uluslararası markaların hemen her alış-veriş merkezinde oluşu, ekonomik çizgisi belirli, sıradan bir kitle yaratır. Alt gelir grupları genellikle bu mekânlardan dışlandıklarından, genellikle kendi alanlarına kapanırlar. Büyük alış-veriş merkezleri, alt gelir gruplarını görünmez kılar. Benzer biçimde havaalanında vakit geçiren, ortalama yolcu da VIP salonundan habersiz olduğu kadar, geçerken gözünün takıldığı tuvalette çalışan göçmen işçiye kayıtsızdır. Tıpkı Disneyland'de çevresi renkli elbiseli satış görevlileriyle sarılan ziyaretçinin arka plandaki temizlik işçilerini algılamaması gibi. Havaalanları, Disneyland gibi özel alanları içinde saklayan kamusal alanlardandır. Görünmezlik, modern eşitsizliğin önemli bir niteliğidir. Umberto Eco, Disneyland'i tüketim toplumunun alegorisi, mutlak ikoneuluğun kalesi ve eksiksiz bir edilgenlik alanı olarak tanımlar. Disneyland'in ziyaretçileri kentte onun birer kuklası gibi yaşamayı kabul etmek zorundalar. Labirentler, koridorlar her türlü bireysel girişimi sekteye

uğratan biçimde düzenlenmiştir. Ziyaretçi, burada kendisi için yeniden kurulmuş gerçekliği geçici olarak satın alacak ve tüketecektir.

Görüntüye dayalı seyirlik dünyalar, kent mekânlarının oluşumunda ve algılanmasında önemli rol oynarlar. Mekanlar "ne uğruna", "neye dayanarak" göründükleriyle değil, "nasıl göründükleri" ile tanımlanırlar. Modern teknolojinin bize sunduğu gerçek ve sanal görüntüler kentin algılanışı önünde farklı kurgular, gerçeklikler sunarlar. Artık gündelik hayatın ölçütleri içinde algıladığımız -oturduğumuz semt, eski evler, çocuk bahçesi semt manevi gibi- dünyaların yanında bir de bize geleceğin dünyasını ve mekânını haber veren farklı ışık sistemleri ve dekorasyonla tasarlanmış olan alış-veriş, eğlence merkezlerinin dünyası vardır. Bu dünyalarda herşey belirli bir ri-

timde işler. Burada kentin o bildik karmaşası ve kakofonisi, yerini, sistematize edilmiş, düzenlenmiş, tek düzeleşmiş bir tınıya bırakır. Kent sakini 2000'lerin dünyasında böyle olacağı iddia edilen bir alış-veriş merkezinden 1990'ların caddesine çıktığında şimdi ile gelecek arasında gidip geldiğini ister istemez düşünmek zorunda kalır.

Mekânların böylesine tüketimi ve elektronik ve fiberoptik alanındaki gelişmeler, klasik kamu-özel ayrımını değiştirmiştir. Kamu alanı özelleştirilirken, özel alanlar da elektronik teknoloji tarafından kuşatılmaktadır. Örneğin, Güney Londra'da yerel yönetim, kapıların üstüne yerleştirdiği monitörlerle Asyalı ailelere karşı yapılan ırkçı saldırıların riskini azaltmaya çalışmaktadır.

Her durumda endüstriyel kent toplumu, kamusal ya da özelin dışında her ikisini de karşılayan mekânlar üretmiştir. "Café"ler, konser salonları, müzeler kadar, havaalanları, alış-veriş merkezleri de bu çağa ait eşitliklerdir. Yine de kamu-özel ikiliği tek başına çağdaş kent mekânının karmaşıklığını ve bizim onun içindeki yaşam deneyimimizi henüz tam olarak açıklayamamaktadır. Bu nedenle, kamu-özel alan ikiliğinin kavramlaştırılmasında daha ayrıntılı tartışma noktalarına gereksinimimiz vardır.

Ediz Evrenosoğlu

Kaynaklar:
William E., "Rhetoric of Urban Space", *New Left Review*, 280/1998
Ezer U., *Gazdâğı Yaşamalar Serisi*, İstanbul 1992

Çevre ve Etik

1971 yılında New York hapishanesinde ortaya çıkan bir fare, adalet tarihinde çok ilginç olaylara yol açtı. Mahkûmlar, aralarına yeni katılan bu yaratığı yemek artıkları ile besleyerek kısa zamanda evcilleştirmişler. Morris adı takılan bu fare, kedi olmayan bir ekosistemde yaşamının zevkini, mahkûmlar da yeni bir arkadaş bulmanın sevincini yaşarken, her türlü ekolojik duygudan yoksun bir gardiyan, Morris'i kulağından yakaladığı gibi tuvalete atıp, sifonu çekerek zavallı hayvanı son yolculuğuna gönderir. Morris'in arkadaşları, farenin yaşam hakkının çiğnendiğini gerekçe göstererek hapishane müdürü hakkında dava açarlar. Yargıç gerekçeyi ciddi bulur ve davayı kabul eder; fakat bütün ilgililerin ifadesine başvurduktan sonra, hapishane müdürünün beraatine karar verir. Gerekçe: Morris'i rızasını almadan tutsak ettiklerinden mahkûmların hapishaneyi dava etme hakları yoktur. (Bir farenin rızasının nasıl alınabileceği kararda açıklanmıyor.) Gardiyana nazaran, insan-hayvan ilişkilerine daha çok ilgi gösteren yargıç, ünlü İskoç şairi Robert Burns'ün "Bir Fareye" adlı şiirini kararına ekleyerek Morris için, dolaylı da olsa, 'taziyele-rini' sunar.

Farenin hakkı olur da, ağacın olmaz mı? Gerçekten, Southern California Üniversitesi'nde hukuk profesörlüğü yapan Chistopher Stone 'fare' davasından bir yıl sonra böyle bir girişimde bulundu ve kesilmiş bir ağacın hakkını aramak için mahkemeye başvurdu. O ana kadar, ancak ağacı kesi-

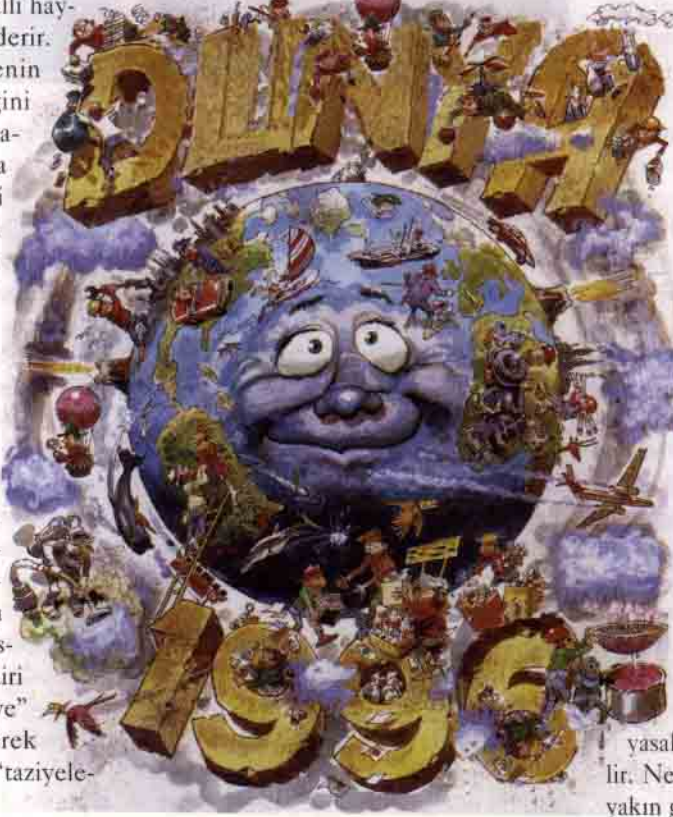
len bir insan mağdur duruma düşerken, bu kez ağacın kendisi mağdur olduğu için hakkı aranıyordu. Dava, ağacın hakkını aramak için açıldı ama, Stone olaya çok daha geniş bir açıdan bakıyordu. Ona göre, ormanlar, okyanuslar, nehirler gibi doğal çevrenin diğer unsurlarının da kanuni hakları olması gerekir, fakat bu hakların eşdeğer olması gerekmezdi. Bu unsurların düşünme ve konuşma yeteneği olmadığı halde nasıl dava açabilecekleri so-

nı fare davasında olduğu gibi, ağaç davasında da davacının aleyhine karar verildi. Bu davaların kaybedilmesi belki de beklenen bir olaydı; fakat, mahkemenin davayı kabul etmesi, ikinci davada kararın Yargıtay'a kadar gitmesi, gelecekte çevre sorunlarına çok daha geniş bir açıdan bakılacağı-nın habercisi oluyor.

Yeni Bir Etik Düzeni

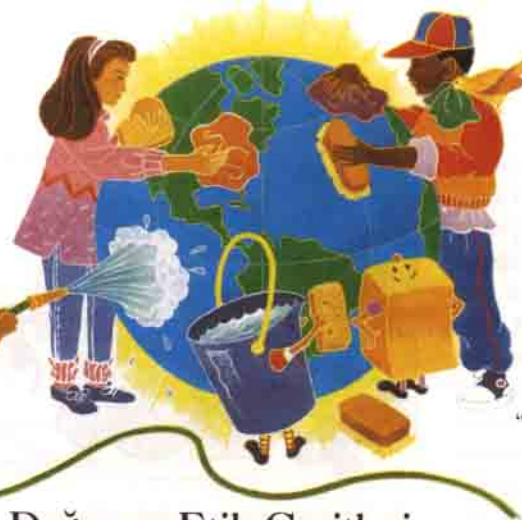
Dış ülkelerde olduğu gibi yur-dumuzda da çevre sorunları gündeme geldiğinde, sık sık işittiğimiz bir cümle, eğer bu sorunların üstesinden gelmek istiyorsak 'bilinçli' olmamız gerektir. Bu yaklaşıma göre, bilinçli bir toplum çevreyi daha az kirletir, doğal kaynakları çok daha dikkatli kullanır ve diğer canlılarla daha uyumlu bir yaşam sergiler. İlk bakışta, böyle düşünenler pek de haksız sayılmazlar. Örneğin, içme suyu kışan zehirli atıkların kanser tehlikesini artırdığını bilen bir çiftçi, bu atıkları kimseye zarar vermeyecek bir şekilde kaldıracaktır. Aşırı avlanmanın, bir gün eninde sonunda balık türlerini yok edeceğinin bilincinde olan bir balıkçı, aynı mantığa göre, av-

yasaklarına daha çok saygı gösterebilir. Ne yazık ki, teorik olarak çok akla yakın görünen bu senaryolar, pratik olarak her zaman iyi sonuçlanmaz. Örneğin, sigara içmenin insan sağlığına ne kadar zarar verdiğini bugün bilmeyen yok gibidir; ama, milyonlarca insan bu zehiri hâlâ kullanmaktadır. Aynı şekilde, kırmızı veya yeşil trafik ışıklarının ne anlama geldiğini bilmeyen bir tek şöför olmadığı halde, başkent Ankara'da bile, bu kuralları her gün çiğneyen binlerce sürücü vardır. Kısacası, bilinçli olmak, bir sorunun çözümü için atılacak adımlardan belki de en önemlisidir; ancak yalnızca bir tanesi olduğundan her zaman yeterli değildir. İşte bu yüzden, bazı profesyonel ekologlar ve çevre bi-

limciler, çevre sorunlarını çözmekteki bilinçli olmanın yanı sıra etik ve estetik faktörlerin de önemini özellikle son yıllarda vurgulamaktadırlar. Hatta, bazı düşünürlere göre, çevre sorunlarının bugünkü boyutlara ulaşmasına yol açan faktörlerden biri, çevre etiği-ne yeterli önemin verilme-mesidir. Çok geniş bir spektruma yayılan bu yaklaşımların ortak bir yanı, bir iki istisna dışında, son yıllarda elde edilen ekolojik bilgilerin yeni bir etik düzenine gereksinim gösterdiği-dir.

Bilimsel buluşların nasıl ve nerede kullanılacağına etik boyutları eski zamanlardan beri gündemde olan bir konudur. Burada değişik olan, buluşun nasıl kullanılacağı değil, birlikte getirdiği bilgilerin yeni bir etik düzenine gereksinimi olduğu iddiasıdır. Son yıllarda, Batı ülkelerinde bu konu üzerinde çok sayıda yayım yapılmakta ve üniversitelerde yeni dersler başlatılmaktadır. Güncel basının da çok yer verdiği bu konu, okuyucularımızın da dikkatinden kaçmadığı gibi, çok kez, aşırı duygusal ve tatsız tartışmalara, hatta sokak çatışmalarına bile yol açmaktadır. Bu yazımızda, olaya bilimsel açıdan bakan yaklaşımları, bir başka deyimle 'akademik süzgeçten geçmiş varsayım ve teorileri, önyargısız olarak okuyucularımıza sunmaya çalışacağız.

Değer ve Etik Çeşitleri

Etikçiler çevre ile ilgili iki değer tanımlarlar: Birincisi, bir canlının veya doğadaki bir unsurun bize faydası olduğu için bir değeri olması. Örneğin, meyvesini yediğimiz bir ağaç veya yünü kullandığımız bir koyun. İkinci ise, bir varlığın biz insanlara faydası olsun olmasın kendine özgü bir değerinin olmasıdır. Bir yaban çiçeği veya eti yenmeyen vahşi bir kuş bu kategoriye girer. Görüldüğü gibi, birinci değerlendirme, genellikle ekonomik çıkarlara dayanan, geleneksel Batı etik düzeninin bir uygulamasıdır. Yeni etikçilerin ortak noktaları ise bitki ve doğal yapıtların kendilerine özgü bir değeri olduğudur. Bunun dışında, kimin bu yeni düzenlemenin kapsamına gireceği ve bir halk deyişiyle, kime ne paha biçileceği hakkında yeni etikçiler arasında çok farklı fikirler üretilmektedir. O kadar ki, çevre etiği çok kez bir fikir mayın tarlasına benzetilmektedir.

Aldo Leopold ve Ekosentrik Etik

Bilim tarihçisi Donald Worster bir makalesinde ekolojinin son yıllarda toplumları nasıl etkilediğini şöyle anlatıyor: "Ekoloji, şimdiye kadar hiçbir bilim dalında görmediğimiz bir etki yaptı... Ekoloji kelimesini, gömlek logolarından tutun da, reklamlara ve köprülerin korkuluklarına yazılan grafitilere kadar her yerde görmek mümkün. Ekoloji, felsefe ve politikayı etkiledi... (O kadar ki) birçok ülkede kendilerini 'ekoloji' partisi olarak tanımlayan politik gruplar ortaya çıktı."

Kendisi profesyonel bir filozof olmamasına rağmen, ekolojik bulguları çevre etiğine ilk uygulayan Aldo Leopold olmuştur (1887-1948). Mesleği ormancılık olan ve Wisconsin Üniversitesi'nde profesörlük yapan Leopold, geniş kültüre sahip bir bilgidir. Leopold'u felsefeye sürükleyen en önemli faktör, çevreyi korumak için sadece bilinçli olmanın yeterli olmadığı kanaatine varması olmuştur. Ölümünden bir yıl sonra basılan Sand County Almanac adlı kitabının bir bölümünü oluşturan Çevre Etiği adlı uzun makalesine, Batı kültüründe biri kişiler, diğeri ise kişi ile toplum arasında olmak üzere iki çe-

şit etik düzeni olduğunu vurguluyarak başlar. Son yıllarda elimize geçen ekolojik bilgiler, Leopold'a göre, üçüncü bir etik düzenine gereksinim olduğunu göstermektedir. Çevre etiği, klasik etik düzeninin sınırları genişletilerek toprak, su, bitki, ve hayvanları, kısacası, bütün çevreyi içine almalıdır. Bu yeni etiğin en ilginç yönü cansız doğanın unsurlarına, özellikle toprağa büyük önem vermesidir. Leopold, bugünkü yaşamda toprağa sanki bir köle gibi baktığımızı, toprak-insan ilişkilerinin sadece ekonomik yararlarıya bağlı olduğunu ve toprakların hiçbir hakkı olmamasının ne kadar yanlış bir şey olduğunu vurgular. Leopold'a göre, tarih boyunca birçok örneğini gördüğümüz gibi, bir ülkeyi işgal edenler orada uzun zaman barınamaz ve eninde sonunda işgal ettikleri ülkeleri terk etmek zorunda kalırlar. Aynı şekilde, toprağı, işgal ettiğimiz bir alan olarak algılasak, bizler de bu topraklarda barınamayız. Leopold, bir toprak etiğinin oluşmasında en büyük engeli ekonomik etkenlerde ve eğitim sistemlerinin son yıllarda insanları toprağa yakınlıktırarak yerine uzaklaştırmasında bulur. Modern insanlar toprak ile ilişkilerini kesmiş durumdadırlar. Kereste, deri, yün yerine sentetik maddelerden yapılmış maddeler ve giysiler kullanılmaktadır.

Diğer bir engel, bazı çiftçilerin ekip biçtikleri tarlaları kendilerini ömür boyunca esir gibi çalışmaya mahkûm eden bir düşman gibi algılamalarıdır. Toprağı iyi anlamak için ekoloji bilgisi gerekli-

dir. Ekoloji, sadece ekoloji etiketi taşıyan derslerde değil coğrafya, botanik, agronomi, tarih, ekonomi etiketini taşıyan derslerde de öğretilmelidir. İnsanlar, alışageldikleri çevre 'işgalciliğinden' vazgeçip, kendilerini diğer canlılarla birlikte çevrenin bir üyesi olarak görmelidirler. Sonuçta Leopold, felsefesinin ana kuralını şöyle tanımlar: "Eğer bir 'şey' biyotik toplum bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruyorsa o zaman o 'şey' doğrudur (değerlidir). Değilse yanlıştır." Bu etik anlayışının uygulamasına pratik bir örnek verelim: Eğer bir milli parkta geyiklerin sayısı çok fazla artar ve bu hayvanların otladığı alanlarda bitkiler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalırlarsa, o zaman sistemi kurtarmak için belli sayıda geyiğin ortadan kaldırılması etik sorunu yaratmaz.

Bireysel Etikçiler

Ekosentrik etik düzeninde, adından da anlaşılabilirliği gibi, önemli olan ekosistemin sağlıklı bir şekilde işleridir ve o sistemi oluşturan bireylerin değerleri, örneğin geyikler veya yaban çiçekleri, sisteme olan katkıları ile orantılıdır. Bireyci etikçiler şemsiyesi altında toplayabileceğimiz diğer bir ekolün ortaya attığı tez ise, önem verilmesi gerekenin sistemin kendisi olmayıp, o sistemi oluşturan canlılar olduğudur. Bu şekilde düşünlere göre, yukarıda verdiğimiz örnekte bazı geyiklerin, sistemin sağlığını korumak için öldürülmesi, 'çevre faşizminden' başka bir şey değildir. Hiçbir canlının diğer bir canlıyı yemeden yaşayamayacağını göz önüne alırsak, akla gelen soru kimin nasıl ve nerede bu etik düzenine alınacağıdır. İşte 'bireyci' etikçiler bu noktada iki ana yola ayrılırlar. Bunlardan bir tanesi, Avustralya'nın Monas Üniversitesi'nde profesörlük yapan Peter Singer'in başını çektiği genişletilmiş etik düzeni akımıdır.

Genişletilmiş etik düzenini temelinde, 18.yüzyıl İngiliz filozofu Jeremy Bentham'ın 'Utilitarian' adı altında bilinen etik teorisi yatar. Bentham'a göre 'iyi' ve 'fena' mutluluk veya acı çekmekle ilgilidir. Eğer bir davranış bir canlıyı mutlu ediyorsa iyi (doğru), acı çektiyorsa fenadır (yanlış). Bentham, Aristoteles'den beri süregelen insanlarla hayvanlar arasındaki en büyük ayrımın rasyonellik (düşünme, mantık yeteneği) olduğu düşüncesini kabul etmemiş, bir at veya bir köpeğin çok kez bir insan yavrusundan çok daha rasyonel davranabileceğini iddia etmiştir. Her durumda, hakların sadece bu rasyonellik kriterine göre dağıtılması, Bentham'a göre, zaten yanlıştır. Önemli olan, hayvanların rasyonel davranıp davranmadıkları değil, acı çekip çekmedikleridir. O zaman, sınır sistemi olan her yaratığın bu etik düzeninin kapsamına girmesi gerekir. Singer'in ön plana çıkardığı diğer bir fikir ise, geleneksel etik düzeninde büyük önem taşıyan 'karşılıklı çıkarların' hayvanlarla olan ilişkilerimizde bir yeri olmadığını. İnsanların yaptıkları en büyük hataların başında 'tür ırkçılığı' (speciation) gelir. Nasıl tarih boyunca bazı toplumlarda baş gösteren ırkçılık fena ise, hayvanlara karşı yaptığımız 'tür ırkçılığı' da aynı şekilde fenadır.

Önde gelen bir başka hayvan hakları teorisyeni Tom Regan, Singer'in etik alanını biraz daha daraltarak, sadece 'subject-to-life' kategorisine giren canlıların bu düzenin kapsamına alınmasını önerir. Tam bir Türkçe karşılığı olmayan bu deyiimi kapsayan canlılar, geçmiş hatırlayan, geleceği hakkında bir fikir sahibi olan, soyut düşünebilen canlılar olarak tanımlanıyor. Örneğin, bir yaşını doldurmuş kedi ve köpek gibi omurgalı hayvanlar. North Carolina Üniversitesi'nde felsefe hocası yapan Tom Regan en büyük yanlışlığı, insanların hayvanları bir çeşit canlı doğal kaynak olarak görmelerinde buluyor. Kısacası, hay-

vanları hem yiyip hem de dost olamayız. Tom Regan amaçlarını şöyle özetliyor: Hayvanların kullanıldığı bütün bilimsel araştırmalara son vermek; hayvan çiftçiliğini ortadan kaldırmak; profesyonel ve spor amaçlı avcılığı olduğu gibi kaldırmak. Regan'a göre, bu alanda "İnsanların, alışkanlıklarını değiştirmeden evvel inançlarını değiştirmeleri gerekir." Örneğin, komşusunun bir hayvanına zarar veren bir insan, hayvandan daha çok sahibine zarar vermiş sayılır. Bu anlamda, komşunun arabasının camını kırmakla, köpeğini öldürmek arasında bir fark görmüyoruz. Böylelikle, bizim hayvanlara karşı olan yükümlülüğümüz dolaylı yoldan birbirimize olan yükümlülüğümüzden başka bir şey değildir. Çözüm yolu: Canlıların doğuştan hakları vardır; birisinin öbürünün işine yarayıp yaramadığı, bu konuda, göz önüne alınacak bir kıstas olamaz.

Yeni Bir Etiğe Gereksinim Duymayanlar

Yeni etik arayışlarına olumlu bir gelişme olarak bakmayan bilim adamları ve filozoflar da var. Alaska Üniversitesi'nde paleontoloji ve evrim teorisi mekanı üzerinde çalışmaları olan R.D. Guthrie bunlardan biri. Guthrie'ye göre, insan etiğinin genişletilerek hayvanları da kapsamı hem mantığa aykırı hem de uygulanması olanaksız bir yak-

laşımır. Ahlak kuralları bir toplumun en sağlıklı şekilde, kişilere mümkün olduğu kadar geniş özgürlük verilerek yaşamasını sağlar. Bu kurallar sadece o toplumun yararı için yapılır. Eğer bir hayvanın acı çekmesi ve öldürülmesi etik ölçüt olarak algılanırsa, o zaman kurtun geyiği öldürmesini de ahlaksızlık olarak nitelendirmek gerekir. Aynı şekilde, sivrisineğin bir insanı sokması da ahlaka aykırı bir olaydır. (Bu sava Regan ve Singer'in yanıtı şöyle: Biz insanların seçeneği var, ama hayvanların seçeneği yok.) Fakat Guthrie, hayvanlara istenilen her şeyin yapılabileceğini iddia eden bir bilim adamı değil. "Her canlı biyotik toplumun bir halkasıdır ve bizim geleceğimiz bu toplumun sağlıklı bir şekilde bütünlüğünü korumasına ve devam ettirmesine bağlıdır.

Çağımızın önde gelen düşünürlerinden biri olan John Passmore da yeni bir etiğe gerek olmadığını, geleneksel Batı etik düzenlerinin iyi uygulandığı takdirde çevre sorunlarını kolayca kapsamına alabileceğini iddia eder. Passmore, bugünkü çevre sorunlarının büyük boyutlara ulaştığını kabul ediyor ve aşırı tüketici yaşam tarzımızın devam edemeyeceğini kabul ediyor; fakat ünlü İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee ve Kaliforniya Üniversitesi'nden Bilim Tarihçisi Lynn White'nin, bugünkü çevre sorunlarının Batı uygarlığının doğaya düşmanca bakış açısından kaynaklandığı şeklindeki düşüncelerini kabul etmiyor. Passmore, insanların şefkatli

bir şekilde hayvanlara bir çeşit 'kâhyalık' (stewardship) yapabileceklerini, böylelikle hayvanlarla uyumlu bir yaşam sürebileceğimizi vurguluyor.

Görüldüğü gibi, çevre etiğinde en büyük problem, kimin bu düzenin kapsamı içine gireceği kimin girmeyeceğidir. İkinci önemli nokta, yeni bir etik düzeni üzerinde nasıl fikir birliği sağlanabileceği ve bu düzenin geleceğimizi nasıl etkileyeceğidir. Yukarıda değindiğimiz yeni düzenler bazı okuyucularımıza oldukça radikal gözükabilir; fakat bugünkü düzenin de yeteri kadar adaletli işlemediği gün gibi ortadadır. Peter Singer ve Tom Regan'ın her fırsatta vurguladıkları bir nokta, ortaya attıkları teorilerin hayvan sevgisi ile ilişkili olmadığı, hayvanlara iyi muamele edilmesinin mantık gereği olduğudur. Bize kalırsa, belki de problem bu konulara sadece mantık yoluyla yaklaşmaktan kaynaklanıyor. Sevgi ve saygıya dayanan yeni bir etik düzeni, hayvanlarla çok daha uyumlu bir yaşam tarzına yol açabilir. Önemli olan, bu gibi sorunların bu yazımızda sizlere kısaca tanıtılabildiğimiz saygın kişiler tarafından, kaba kuvvete başvurmada, gündeme getirilmesi. Bu yaklaşım devam ettiği sürece çözüm yolları da pek uzak olmayabilir.

Sargun A. Tont
ODTÜ Biyoloji Bölümü

Kaynaklar
Borlin, D., Keller, E. *Environmental Science*, John Wiley and Sons, New York, 1995.
McKinney, M. L., Schoch, R.M. *Environmental Science*, West Publishing Co., 1996.
Tont, S. "The Sea: Its Science and Poetry", *Interdisciplinary Science Reviews*, 6:49-56, 1981.
Worster, D. "The Ecology of Order and Chaos", *Environmental Review*, 14, 1-18, 1990.
Leopold, A. *A Sand County Almanac*, Oxford University Press, 1949.
Singer, P. *Equality for Animals? Practical Ethics*, Cambridge University Press, 1979.
Regan, T. *The Case for Animal Rights*, University of California Press, 1983.
Guthrie, R.D. "The Ethical relationships between humans and other organisms", *Perspectives in Biology and Medicine*, 11:52-62, 1967.
Passmore, J. *Man's Responsibility for Nature*, Charles Scribners and Sons, 1974.

Anadolu'da artık, Anadolu parsı yok. Son Anadolu parsı 1974 yılında Beypazarı'nda vuruldu. Değil gelecek nesiller, şimdiki nesiller bile onu tanımıyor. Doğal popülasyonu yok olan kelaynakların son bireyleri Birecik'te koruma altına alınmıştı. Şimdi, neredeyse son kelaynak çiftinin ne zaman öleceği bekleniyor. Kardelenlerin doğal popülasyonunun ne kadar olduğu bilinmiyor. Kim gidip kardelenleri sayacak? Lâle soğanları 1550'lerde Hollanda'ya götürülmüş. Keşke biraz da kendimize ayırsaydık. Tüm bunlar, doğadaki canlı cansız varlıkları korumanın, saklamanın önemini ortaya koyuyor. Sahi nerede saklamalıydık, nasıl korumalıydık bunarı? Bu görev kime düşüyordu?

Neden Ulusal Doğa Tarihi Müzesi?..

DÜNYANIN çoğu uygar ülkesinde birkaç yüzyıl önce, ABD'de ise geçtiğimiz yüzyılda kurulmuş olan ulusal doğa tarihi müzeleri o ülkelerin canlılarla ilgili en önemli bilimsel araştırma kuruluşlarından biridir. Özellikle gelişmiş ülkelerde önem verilen bu tür kuruluşlara, sahip olmayan ülke sayısı zamanımızda pek azdır.

Bu kuruluşlar, ülkelerinin canlılarını (bitki ve hayvan) ziyarette açarak, hem kendi ülkeleri hem de dünyanın biyolojik ve jeolojik yapısını tanıtırken, diğer yandan da bu konularda araştırma yaparlar. Bu nedenle, bu kuruluşların, halka açık bölümlerinin yanında, yalnız araştırmacılara açık bölümleri de bulunur. Doğa müzelerindeki materyaller kurutulmuş veya doldurulmuş olarak muhafaza edilirler.

Türkiye fauna (hayvanlar) ve flora (bitkiler) açısından dünyanın pek çok ülkesinden daha zengin bir ülke olduğu için, biyolojik çeşitlilik açısından dünyada kıta özelliğinde bir ülke olarak ün yapmıştır. Ülkemiz Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir

köprü durumundadır. Bu kadar zengin biyolojik çeşitliliğe sahip bir ülkede yaşamamıza rağmen, ülkenin canlı demirbaşları olarak nitelendirilebilecek flora ve faunamızı gereken ölçüde saptamış ve dünya bilim alemine tanıtabilmiş değiliz. Bunun en önemli nedeni, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze 70 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen, bu işlevleri üstlenebilecek ulusal doğa tarihi müzesinin hâlâ kurulamamış olmasıdır.

Çoğunlukla üniversiteler ile kamuya ait diğer araştırma kuruluşlarında çalışan uzmanlar tarafından toplanan hayvan ve bitkilerin değerli örnekleri ile jeolojik değerlerin büyük bir kısmı, uluslararası koruma koşullarına göre korunamamakta, bunların gelecekleri ancak toplayıcının yaşam süresi, hevesi ve imkânları ile sınırlı olmaktadır. Toplayıcıların hayatları

sona erdiğinde, hatta emekli olduklarında, topladıkları materyalin korunamaması ve çeşitli nedenlerle yok olması, ülkemizde maalesef çok sık yaşanmaktadır.

Ülkemizde kurutulmuş bitki örneklerinin muhafaza edildiği herbaryumlar (bitki müzeleri) ile jeolojik örneklerin bulunduğu MTA Tabiat Tarihi Müzesi gibi kuruluşlar bulunmasına rağmen, hayvan örneklerinin saklandığı müzelerin eksikliği fazlasıyla hissedilmektedir. Bitki örneklerinin çoğunun uluslararası yöntemlerle korunduğu ise şüphelidir. Bitki ve hayvan örnekleri, ideal koşullar altında çalışan bir müzede saklanmadığı takdirde zamanla bozulur, çeşitli zararlılar tarafından yenir veya tahrip edilir. Jeolojik materyallerde ise başka problemler ortaya çıkar.

Bu müzelerin dünya ülkelerinin pek çoğunda, hatta Türkiye'ye göre daha az gelişmiş sayılabilecek komşu ülkelerde bile bulunmasına rağmen, ülkemizde şimdiye kadar bunların kurulumamış olması devletimiz için büyük bir kültür eksikliği ve kusuru olarak görülmelidir. Bunun yanı sıra, yurdumuz doğasını ve biyolojik zenginliğimizi iyi bilen yabancı bilim adamları, geçen yüzyıllarda olduğu gibi, halen, açık veya gizli bir şekilde ülkemizden biyolojik materyal toplayarak kendi müzelerinin daha da zenginleşmesi için çaba göstermektedirler. Bu tip müzelerin tesisi geciktiği takdirde, nadir bulunan diğer bitki ve hayvan türleriyle jeolojik değerlerimiz, zamanla yabancı müzelere aktarılmış olacak ve yerli uzmanlar bu örnekleri incelemek için, şimdiye kadar olduğu gibi, gelecekte de devamlı yurt dışına bağımlı kalacaklardır.

Müzeler Nerede, Nasıl Kurulmalı?

Ulusal doğa tarihi müzelerinin kurulma amaçları şöyle sıralanabilir:

Bu kuruluşlar, bilimsel araştırma kuruluşu olmalarının yanında, eğitim-öğretim işlevi de görürler. Gelişmiş ülkelerde, bu müzeler her gün binlerce öğrenci ve halk tarafından ziyaret edilir, öğretmenler tarafından bir çeşit laboratuvar olarak kullanılırlar.

Bu müzeler, kendi ülkelerindeki-ler başta olmak üzere, dünyadaki ilginç bitki ve hayvan örnekleri ile jeolojik materyallerin belirli uluslararası yöntemlere göre müze materyali haline getirilerek, yüzyıllarca saklandığı kuruluşlardır.

Toplanan materyaller üzerinde o ülkenin bilim adamları, yabancı bilim adamları, hatta amatörler bilimsel çalışmalar yapabilirler.

Toplanan materyallerden halkın ilgisini çekecek olanlar, belli yöntemlerle hazırlanarak, ayrı sergi salonlarında ziyarete açılır.

Ulusal müzeler, bilimsel ortamların yoğun olduğu, araştırma yapacak kişilerin kolayca doküman sağlayabileceği şehirlerde kurulmalıdır. Böylece, hem kuruluş daha hızlı gelişme sağlayabilecek hem de daha büyük

bir kitle müzeden faydalanabilecektir. Müzelerin kurulma yerlerinin saptanmasında diğer bir önemli konu ise, bunların kuruldukları yerlerde veya yakınlarında bu tip kuruluşların önemine yürekten inanan, zamanının çoğunu büyük bir özveri ile bunların gelişmesi için harcayabilecek, hevesli kişilerin bulunmasıdır.

Bu tip müzeler anıtsal binalarda kurulabilir. Müze binaları yeni yapılacaksa, bunların gelecekte anıt niteliği taşıyacakları göz önünde bulundurularak inşa edilmelidir. Gelişmiş ülkeler müze binalarını yıllar, hatta yüzyıllar öncesinden özel olarak yaptırmışlar ve bu binalar, zamanımızda anıt özelliği kazanmışlardır. Bazı ülkelerde ise eski saraylar restore edilerek müze haline getirilmiştir. Müzelerin bina ihtiyaç programları, barın-

diracağı kısımlar ve bunların işlevlerinin gerektirdiği özelliklere dayanarak hazırlanır ve geliştirilir.

Doğa müzeleri, örneklerin derlenip, sınıflanarak uygun koşullarda

saklandığı ve bu örnekler üzerinde araştırma yapılmasını sağlayarak, doğanın çeşitli özelliklerinin kavranmasına yardımcı olan kuruluşlardır. Örnekleri derleme hızı, müze çalışanlarının çalışma hızına, çalışmanın desteklenmesine, yardım ve bağışların alınma hızına bağlıdır. Hiçbir doğa müzesi yalnızca o kuruluştaki çalışanların koleksiyonlarını içermez. Bu nedenle müze binasının tasarımı, buraya dışarıdan gelecek koleksiyonların çeşidi ve büyüklüğü de düşünülerek, koleksiyonların mutlaka genişleyeceği ve ek yer gereksiniminin ortaya çıkacağı da göz önünde bulundurularak, gelecekte kolayca büyütülebilmeğe uygun, modüler özellikte yapılmalıdır. Doğa müzelerinde yürütülen araştırmalar yoğun kütüphane kullanımını gerektirir. Araştırmacılar kendilerinden önce yapılan çalışmaların

bulgularını değerlendirmeden kendi çalışmalarını yönlendiremez ve ulaştıkları sonuçları irdeleyemezler. Örneğin, ülkemizde bu tip bir müzede birki veya hayvan sistematigi konusunda çalışan bir bilim adamı (taksonomist), araziden topladığı bir örneğin yeni bir tür olduğunu anlamak için, zengin bir müze materyali yanında, en azından ülkesine komşu olan ülkelerin (ideali dünyanın) flora veya fauna kitaplarının, floristik ve faunistik makalelerin yayımlandığı dergilerin bulunduğu zengin bir kütüphaneye sahip olmak zorundadır.

Doğa müzeleri bir yandan bilimsel araştırmalar yaparken, öte yandan doğal çevre hakkındaki bilgi ve örnekleri ziyaretçilerin anlayabileceği bir şekilde onlara sunarlar. Günümüzde, daha çok öğrenim çağındaki nesillere yönelik olan bu hizmetler

Doğanın Yaşatıldığı Bir Başka Mekân Botanik Bahçesi

Botanik bahçeleri, bilimsel ve ekonomik açıdan önemi taşıyan bitkilerin yetiştirilerek, sergilenmesi ve halka tanıtıldığı birer araştırma ve kültür kuruluşudur. Bu bahçelerde, ülkenin ve dünyanın ilginç ve ekonomik önemi olan bitkileri halka canlı olarak tanıtılır. Bu bahçelerde, bitki tanıtımının yanında, türler üzerinde değişik amaçlarla bilimsel çalışmalar da yapılır. Botanik bahçelerinin bu iki işlevi dışında, endemik bitkiler olarak adlandırılan, kuruluğu ülkenin veya dünyanın çok sınırlı bir bölgesinde yetişen bitki türlerinin geleceğini garantiye alma görevleri de vardır. Böylece, çok sınırlı alanlarda yetişen ve doğal yetiştirme ortamlarında meydana gelebilecek olaylar sonucunda ortadan kalkan bitkiler de botanik bahçelerinde yetiştirilerek gelecek nesillere sunulabilir. 1986 yılında, Kanarya Adaları'nda yapılan uluslararası bir toplantıda, özellikle bu konu üzerinde durulmuş ve botanik bahçelerinin diğer görevlerinin yanında, doğanın korunması ve kaybolma tehlikesi altındaki bitki türlerinin devamlarını sağlanması konusunda önemli rolleri olduğu da vurgulanmıştır.

Botanik bahçeleri, belirtilen amaçlara hizmet etmenin yanında, botanikçiler, zoologlar, doğa ko-

rumacılar, bitki yetiştiricileri, değişik bitki grupları ile ilgilenen dernekler, bahçe kulüpleri, bahçe sahipleri, diğer botanik bahçeleri, endüstri tasarımcıları, peyzaj mimarları, öğretmenler, öğrenciler, ressamlar, güzel sanatların diğer dallarıyla uğraşanlar ve genel kamuoyunun da ilgi alanı içine girer.

Botanik bahçeleri ile yalnız ağaç, ağaçsı ve çalı formunda bitkilerin bulunduğu arboretum denen bahçeleri ayırt etmek oldukça zordur. Botanik bahçeleri ve arboretumlar son zamanlarda birbirine giren bir yapı kazanmıştır. Başka bir deyişle, bunların yapı ve amaçları eskiden birbirinden farklıyken, günümüzde, arboretumların otu bitkilerin de yetiştirildiği kısımları, botanik bahçelerinin ise odunlu bitkilerden oluşan koleksiyonları bulunmaktadırlar. Bunların derece, çeşitlilik, amaç ve işlevleri birbirinden farklı olabilir. Ancak, genel tanımları şöyle yapılabilir:

Arboretum: Farklı türlere ait odunlu (ağaç, çalı ve çalimsı) bitkilerin yetiştirildiği, bunların etiketlenmiş örneklerinin bulunduğu sınırlı bir bölgedir.

Botanik Bahçesi: Kültürel, estetik, bilimsel ve ekonomik amaçlara hizmet eden çok sayıda cins ve türden oluşan, devamlı korunan bir koleksiyona sahip bir kuruluştur.

Korunan bitki koleksiyonlarına sahip olan yerler tanımının içine botanik bahçeleri, ünlü kişilere ait ve halka açık özel bahçeler, rekreasyonel amaçlı parklar, tarihi restorasyon alanları, halka ve ticarete açık sergi bahçeleri ile yol kenarlarında kuruluştaki bitkilerin üzerinde, toplanıldıkları yerin adı, dünyadaki yayılışı ve bilimsel adı gibi bilgileri taşıyan bir etiket bulundurma zorunluluğunun olmasıdır.

Arboretumlar ve botanik bahçeleri şu konularda etkinlikte bulunabilirler:

1. Canlı bitki materyalini etiketli olarak halka sergileme

2. Yeni bitki türlerinin kültüre alınmalarını sağlama
3. Doğal alanlardan yeni bitkiler bulup yetiştirilerek onları sergileme
4. Bitki ıslahı, mezeleme ve sınıflandırmayı konu alan bilimsel araştırmalar yapma
5. Sürekli olarak gelişen kurutulmuş bitkilerin saklandığı bir müze (herbarium) oluşturma
6. Zengin bir kütüphane oluşturma
7. Çeşitli araştırma laboratuvarları kurma
8. Tropiklerden kutuplara kadar değişik bölgelerde yetişen ilginç bitkileri yetiştirme ortamlarına uygun olarak, bahçe veya özel olarak inşa edilmiş seralarda yetiştirme
9. Bitki yetiştirme çalışmalarına katkıda bulunma
10. Ekolojik araştırmalar için doğal alanların korunmalarını sağlama
11. Gen havuzlarını koruma ve kurma çalışmalarını sağlama
12. Yapılan çeşitli bilimsel araştırmalarda elde edilen bilgileri yayınlama

Botanik Bahçelerinin Dünü-Bugünü

Eski Mısır'da ve Mezopotamya'da, halk arasında kullanılan bitkilerin yetiştirildiği botanik bahçelerinin bulunduğu, ancak bunların, bilimsel çalışmalara hizmet etme amacıyla kurulmadıkları bilinmektedir. Bilim ve eğitim amacına dönük ilk botanik bahçesinin Atina'da, Ariston'un öğrencisi olan Teophrastus tarafından kurulduğu kabul edilir.

Romalılar, özellikle tıbbi bitkilerin yetiştirildiği utak bahçeler kurmuşlardır. İlk botanik bahçeleri, tıbbi bitkileri tanıtmak ve onlardan ilaçlar (tıbbi amaçla kullanılan bitki organları) sağlamak amacıyla 8. yüzyılda kiliseler tarafından kurulmuştur. 16 ve 17. yüzyıllarda, botanik bahçelerinde tıbbi bitkiler yanında sebze ve meyvelerin de yetiştirilmesine başlanmıştır. Bu devirdeki bahçeler, kiliselerden çok, tıp fakültelerinin birer yan kuruluşu olarak ortaya çıkmışlardır.

Bilimsel amaçlı ilk botanik bahçesi, 1543'de Luca Ghini adlı Botanik profesörü tarafından İtalya'nın Pisa şehrinde kurulmuştur ki, bu bir Üniversite Botanik Bahçesi'dir. Bu bahçeden sonra, 1545'de Padua ve Floransa'da ve 1567'de Bologna'da bahçeler kurulmuştur. Avrupa'nın diğer

sürekli veya geçici sergilerle gerçekleştirilmektedir. Böylece, diğer ziyaretçilerle birlikte, özellikle genç neslin, doğanın biyolojik ve jeolojik yapısı ve korunması konusunda bilgilendirilerek, eğitilmesine ve bilinçlendirilmesine çalışılmaktadır.

Bu nedenlerle, bina tasarımında bitki, hayvan ve jeoloji materyallerinin saklanması için herbaryum, zo-

oloji ve jeoloji müzelerine; kütüphaneye gibi yalnız araştırmacılara açık salonlara ve halka açık sergi salonlarına yer verilmelidir. Ayrıca, ziyaretçilere slayt gösterisi ve film gösterimi yapılabilecek, bilimsel toplantıların gerçekleştirilebileceği toplantı salonları da bulunmalıdır. Özetle söylemek gerekirse, bir müze, Yönetim ve İdari Hizmetler Bölümü; Araştırma Kolek-

siyonları ve Araştırma Hizmetleri Bölümü; Araştırma Kütüphanesi; Sergi Alanları ve Sergi İle İlgili Hizmet Birimleri; Tuvalet, Kafeterya, Kalorifer Daıresi vb. yardımcı alanlar olmak üzere beş ana bölümden oluşur.

Doğa müzeleri, bulundukları ülkenin canlı (biyolojik) ve cansız (jeolojik) doğa materyallerini saklamakla beraber, komşu ülkelerden başla-

ülkelerinde kurulan en eski bahçeler şunlardır: Hollanda'da Leiden (1587), Fransa'da Montpellier (1593), Almanya'da Heidelberg (1593) ve Berlin (1646), İsveç'te Upsala (1655), İngiltere'de Edinburgh (1670), Kew (1760) ve Cambridge (1762). Piza'daki Botanik Bahçesi günümüze kalmamakla birlikte, diğerleri zaman içinde gelişerek bugüne ulaşmışlardır. Ayrıca, büyük şehirlerin çoğunda yeni bahçeler de kurulmuştur.

Botanik bahçelerinin ABD'de kurulmasına ise, geçen yüzyılın ortalarından itibaren başlanmış olup, bunların en tanınmışları Missouri (1859), Harvard Üniversitesi'ndeki Arnold Arboretumu (1872) ve New York (1891) Botanik Bahçeleri'dir. ABD'de halen 155 kadar botanik bahçesi bulunmaktadır.

Botanik bahçeleri, temelde üç farklı kaynak (devlet, üniversiteler ve belediyeler) tarafından desteklenirler. Bunlar, sözü edilen kaynaklardan birine bağlı olsalar da, ülkenin ya da yörenin varlığı, işadamları, endüstri kuruluşları, vakıf ve demekler maddi destek olmakla bahçelerin devamlılıklarını sağlarlar. Bir botanik bahçesi, ülke ve dünya bilimine katkıda bulunmasının yanında, kurulduğu yörenin halkına doğa sevgisini aşılar, onlara doğal bitkileri veya kendi ülkelerinde yetişmeyen ilginç bitkileri tanıtarak, doğanın korunmasına katkıda bulunarak, dış ülkelere bu bahçeleri görmek ya da bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla gelen turistleri ve bilim adamlarını çekerek, dolaylı olarak ülkenin turizm sektörüne de katkıda bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki varlıklı kişilerden bazıları vasiyetlerini, servetlerinin bir kısmını ya da bazen tamamını, botanik bahçelerinin gelişmesine katkıda bulunacak şekilde düzenlemektedirler.

Botanik bahçeleri, farklı amaçlarla kurulabilmekte ve gelişmelerini o amaca yöneltmektedirler. Örneğin, üniversitelere bağlı olanlar, diğerlerine göre daha sınırlı olanaklara sahip olduklarından, daha çok bilimsel amaçlara hizmet edecek şekilde kurulmuşlardır. Devlete bağlı olanlar, doğa koruma, çevre sorunları gibi konularla ilgili bilimsel araş-

tırmalar yapmanın yanında, halka doğayı tanıtarak sevdirmek ya da rekreasyonel amaçlara hizmet etmeyi hedeflemektedirler. Belediyelere bağlı olanlar ise, daha çok bağlı bulundukları şehrin olanaklarına ve ihtiyaçlarına dönük çalışmalar yapmaktadırlar. Hangi amaçla kurulursa kurulsun, botanik bahçeleri, botanikçi, peyzaj mimarı, bitki yetiştirici ve islahatçı ile genetikçilerin birlikte ve uyum içinde çalıştıkları yerlerdir.

Türkiye'de iyi niyetli ve bitkilere meraklı bazı belediye başkanlarının, botanik bahçesi adı altında kurdukları bahçeler gerçek anlamda botanik bahçesi olma niteliğini taşımamaktadır. Çünkü, bir botanik bahçesinde dikkat edilmesi gereken en önemli konuların başında, o bahçede yetişen bitkilerin kökenlerini yani toplandıkları ülke veya yerin adı ile bilimsel adlarının belirtildiği etiketlerin olması ve bu bitkilerin devamlılıklarının sağlanması gelir.

Türkiye'de, batılı standartlara mümkün olduğunca uygun olarak çalışan tek botanik bahçesi Ege Üniversitesi'ne bağlı olarak, 1960'lı yıllarda İzmir'de kurulmuştur. İlk yıllarda hızla gelişen bu bahçe, yurtdışındaki diğer üniversite bahçelerinde de olduğu gibi gelişme hızını son yıllarda kaybetmiştir. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi bünyesinde kurulmuş olan botanik bahçesi ise ancak, fakülte öğrencilerine dönük çalışmalarda kullanılabilmektedir.

Türkiye'de çağdaş standartlara uygun olarak kurulu iki arboretum bulunmaktadır. Bunlardan biri, yaklaşık 30 yıl önce kurulan ve İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'ne bağlı olan Atatürk Arboretumu, diğeri ise özel bir kuruluş olan Karaca Arboretumu'dur. Atatürk Arboretumu üniversiteye bağlı olmanın sıkıntılarına, Karaca Arboretumu ise özel olmanın avantajlarına sahiptir.

Gerçek anlamdaki bir ulusal botanik bahçesi artık yurdumuzda da kurulmalıdır. Komşu ülkeler arasında, en zengin bitki türlerine sahip olduğumuz halde, ulusal bir botanik bahçesine sahip olmamak düşündürücü bir konudur. Bu konuda en akılcı yol, devletin desteklediği ulusal bir botanik bahçesi ve bazı büyük şehirlerde belediyelerle özel idarelere bağlı botanik bahçeleri kurulmasıdır. İlk kurulduklarında pek gözalcı olmayacakları, yıllar geçtikçe gelişecekleri ve bugün gelişmiş ülkelerde hayranlıkla gezilen bahçelerin de ilk kurulduklarında bugünkü durumlarında olmadıkları unutulmamalıdır. Bu konudaki ilk adımı daha fazla zaman yitirmeden atılması gerekmektedir.

Dünyanın başka hiçbir ülkesinde yetişmeyen 3.000'e yakın endemik bitki türüne sahip olan Türkiye, doğal olarak yetişen bütün tohumlu bitki türlerinin sayısı açısından, Avrupa kıtasında yetişen bitki türlerine yakın sayıda (Avrupa'da 12.000 yurdumuzda 9.000 tür) bitki zenginliğine sahiptir. Zengin bir floristik kompozisyona sahip olan Türkiye'de kurulacak bir botanik bahçesinin, dünyada kısa zamanda haklı bir şöhrete ulaşacağı, özellikle dünyanın başka bahçelerinde bulunmayan, endemik bitkilerin yetiştirilceği ve bu bitkileri görmek için turist de çekeceğinden, kurulduğu şehre ekonomik yararlar sağlayacağı açıktır.

Türkiye'de botanik bahçelerinin kısa süre içinde kurulmaması halinde, bilinçli yetişen ve doğa koruma konusunda bize göre bu sorunları daha şiddetle hissedecek olan gelecek nesiller, bu konuda geç kaldığı için, bizi pek hayırla anmayacaklardır. Özellikle, son 50 yıl içinde hızla gelişen ve endüstrileşen yurdumuzda, bazı bitki türleri ortadan kalktığından, gelecekte belki de çok değerli bazı özellikleri ile kullanılabilecek bu bitkilerden yararlanma olanakları da böylece kaybolmaktadır. Unutulmamalıdır ki, bu yurdun nimetlerinden, bizim gibi, gelecek nesillerin de yararlanma hakkı vardır. Doğa Tarihi Müzeleri ile Botanik Bahçelerinin bir görevi de biyolojik zenginlikleri koruma yolları bulmak ve bunları uygulamaktır.

arak, dünyadaki diğer ülkelere ait canlı materyaller ile bunlar hakkındaki yayınları da bünyelerinde bulundurmak zorundadırlar.

Bu materyaller uluslararası standartlara göre, müze materyali haline getirilmeli ve sistematik olarak gruplandırılarak korunmalıdır. Müzeye verilen materyallerin usulüne uygun olarak korunması çok önemlidir. Bu konuda çok titiz ve hassas olmak, müzeye konan materyalin yüzyıllar boyu zarar görmeden saklanmasını sağlamanın yanı sıra, bu materyallerin saklanmasıdaki titizliği gören araştırmacı ve amatörlerin koleksiyonlarını müzelere vermelerinde, hediye etmelerinde özendirici bir rol oynayacaktır ki, bu konu müze koleksiyonlarının zenginleşmesi açısından çok önemlidir.

Türkiye'de henüz bir ulusal doğa müzesinin kurulmamış olması, yapılan çeşitli floristik, faunistik ve jeolojik çalışmalarda toplanan materyallerin iyi korunmaması ve bazılarının yok olması bir yana, bu konularda araştırma yapanların, yurtdışına bağımlılıklarını da zamanla artırmakta ve döviz kaybına yol açmaktadır.

Geçen yüzyıllarda, özellikle yabancı araştırmacıların Türkiye'den topladıkları materyaller, yurtdışında saklandıkları müzelerin en önemli ve değerli koleksiyonlarını oluşturmuşlardır. Örneğin, Türkiye bitkile-

rinden oluşan zengin koleksiyonlar Edinburgh, Kew, Cenevre, Berlin herbaryumlarının önemli koleksiyonlarında yer almaktadır. Türkiye bitkileri ile ilgili çalışmalar yapanlar bu herbaryumlarda çalışmak zorundadır. Halbuki, bu müzeler Türkiye'de kurulmuş olsaydı, materyallerin en azından bazılarının eş örnekleri ülkemize getirilebilecekti. Yeni yapılan çalışmalarda toplanan materyaller bu müzelerde bulunacağından Türk biyologlarının yurtdışına bağımlılıkları bir dereceye kadar önlenenecekti. Hayvan örnekleri için de durum aynıdır.

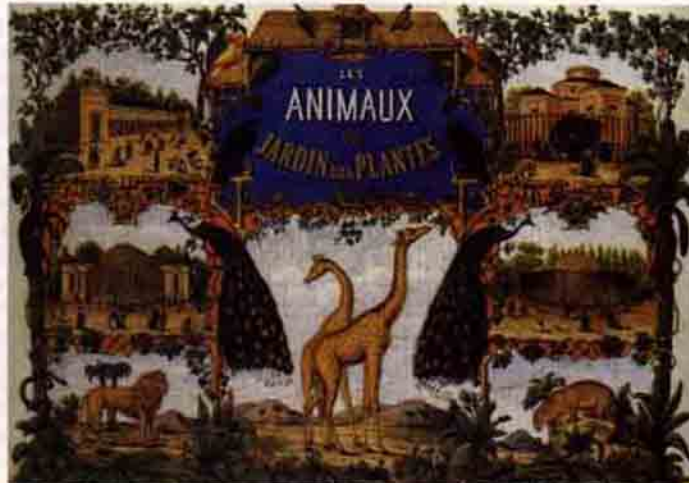
Faunistik, floristik ve jeolojik araştırmaları, halen eğitim ve öğretimden artan zamanlarda üniversitelerde görevli olan öğretim üyeleri ve çalıştıkları kamu kuruluşunun olanaklarından yararlanan bazı elemanlar gerçekleştirmektedir. Bu tip araştırmaların, müzelerde bütün zamanı-

nı yalnız araştırmaya ayırabilecek yani tam zamanlı olarak çalışabilecek kişilerce yapılması Türkiye'nin biyolojik yapısının daha kısa zamanda öğrenilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, bu müzelerde kurulacak sergilerle halkın doğayı tanıması ve onu korumayı öğrenmesi sağlanacaktır.

Bugüne kadar, bu müzelerin Türkiye'de kurulamaması, sözü edilen amaçların gerçekleştirilememesine sebep olmuştur. Bu durum, Cumhuriyet'ten sonra çağdaş bir ülke olma yolunda olan Türkiye'nin, biyolojik zenginliğiyle ters orantılı olarak, dünya ülkeleri arasında hak ettiği yeri almasını da önlemiştir. Bilindiği gibi, dünya ülkelerinin saygınlığında ekonomi, nüfus vb. etmenlerle birlikte, kültürel konular da önemli rol oynar. Bu kültürel konuların başında da müzeler gelir. Türkiye'de özellikle etnografik ve arkeolojik zenginliği yansıtan pek çok müze bulunmasına rağmen, hâlâ bir Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'nin olmaması, önemli bir eksikliktir.

Tuna Ekim

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü

Kaynaklar:
Akrut, T. "TÜBİTAK Doğa Tarihi Müzesi Bıyayç Program Önerisi", (Yayınlanmamış Rapor) Ankara: TÜBİTAK Yayı Araştırma Enstitüsü Yayını, 1982.
Ekim, E. "Botanik Bahçesi Planlama Kriterleri ve Çanakkale (Ankara) Botanik Bahçesi Örneği Üzerine Bir Araştırma", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: A.D. Zet. Fak. Peyzaj Mimaris Bölümü, 1991.

B İ L İ M M E R K E Z İ

gösteri birimi proje yarışması

BİLİM MERKEZİ VAKFI

Istanbul'da bir Bilim Merkezi kurulması için harekete geçen
Bilim Merkezi Vakfı ile TÜBİTAK,

Bu Bilim Merkezi'nin bel kemiğini oluşturacak gösteri araçlarının tasarımı için
Türkiye çapında bir yarışma açtı.

Yarışma, doğa bilimleri ile ilgilenen tüm meraklılara,
öğrencilere, öğretmenlere, üniversite öğretim elemanlarına açıktır.

Yarışma sonucu finale kalan gösteri birimi projeleri, imal edilerek,
Bilim Merkezi salonlarında sergilenecek, kamunun yararlanmasına sunulacaktır.

• Y a r ı ş m a Ş a r t n a m e s i •

Tanım: "Gösteri Birimi", temel bilimlerin herhangi bir alanındaki bir doğa yasasının işleyişini; merak uyandırıcı, eğlendirici ve şaşırtıcı bir şekilde görselleştiren ya da algılanabilir hale getiren, kişinin bu temel doğa yasasını gözlemleyerek veya yaşayarak algılamasını ve kavramasını sağlayan, görece ucuz malzemeden dayanıklı olarak imal edilebilecek, herhangi bir nesne ya da cihazdır. Bu nesne ya da cihaz yalnızca izlenmek için olabileceği gibi, kişinin aktif katılımını gerektirecek bir deney de olabilir. Temel bilimler kavramı, matematik, fizik, kimya, biyoloji, astronomi ve jeoloji bilimlerini ve bunların alt dallarını kapsar.

Amaç: Yarışmanın düzenlenmesindeki amaç, temel bilimler konusunda kişilerin sahip olduğu ilgi ve merakın, kamuya açık bir bilim ve kültür eserine dönüşmesine, kamuoyunda temel bilimlere ve bu konudaki araştırmalara ilgi uyandırılmasına katkıda bulunmaktır.

Katılma koşulları: Projeler, bir "Katılım Başvurusu"na eklenmiş olarak gönderilmelidir. "Katılım Başvurusu" bir dosya kağıdını geçmemeli ve aşağıdaki bilgileri içermelidir;

- 1) Katılımcının adı ve soyadı, okuduğu okul, çalıştığı işyeri ya da ev adresi, telefon numaraları.
- 2) Projenin ismi: Projeye bir isim verilmelidir.
- 3) Proje Tanımı: Bu başlık altında, en fazla üç satırlık bir cümle ile, projenin hangi temel doğa yasasına ilişkin olduğu yazılmalıdır. Projeler özgün olmalıdır.
- 4) Proje Özeti: Bu başlık altında, birkaç cümle ile, proje konusu nesne ya da cihazın ilgili doğa yasasını ne şekilde algılanabilir hale getirdiğini anlatan bir özet yazılmalıdır.
- 5) Proje, taslak çizim olarak hazırlanacaktır.
- 6) "Katılım Başvurusu" katılımcı tarafından imzalanmalıdır.

"Katılım Başvurusu"na eklenecek proje, düşünülen nesne ya da cihazı çizimler ve açıklamalar yardımıyla açık seçik anlatabilmeli, yapan kişinin fikrini, ayrıca bir açıklamaya gerek duyulmaksızın ortaya koyabilmelidir.

"Katılım Başvurusu" ve projeler, en geç 21 Kasım 1996'da ulaşacak şekilde, aşağıdaki adrese posta ile ya da elden gönderilmelidir.

Bilim Merkezi Vakfı

"Gösteri Birimleri Proje Yarışması"

Barbaros Bulvarı, Hacıfırın Caddesi 67

Sinanpaşa İş Merkezi Kat 5 80690

Beşiktaş/Istanbul

Değerlendirme Ölçütleri: Projeler, izleyenler ya da kullananlar için tehlike yaratmamalıdır.

Projelerin değerlendirilmesinde, bilimsel içerik, özgünlük, yaratıcılık, görsel etki, uygulanabilirlik, yalnlık, anlaşılabilirlik, sunuş biçimi gibi ölçütler temel alınacaktır.

Değerlendirme: Projeler bir ön eleme jürisi tarafından değerlendirilecektir. Ön elemeyi geçen projeler, bilim adamları, eğitimciler, tasarımcılar ve sanatçılardan oluşacak bir jüri tarafından değerlendirilerek birincilik, ikincilik ve üçüncülük ile mansiyon ödülleri kazananlar belirlenecektir.

Ödüller: Birinciye 100 Milyon, ikinciye 75 Milyon, üçüncüye 50 Milyon TL para ödülü ve değer bulunan projelere mansiyon ödülleri verilecektir.

Sonuçların açıklanması: Yarışmanın sonuçları, Mart 1997'de Bilim Şenliği kapsamında yapılacak bir toplantıda kamuya duyurulacak ve ödüller dağıtılacaktır.

Bilgi İçin: Bilim Merkezi Vakfı Tel: 0.212. 227 66 90 Fax: 0.212. 258 00 58

Genetik Mirasımız

Hiç aç olduğunuzda, yemek pişen mutfakta "aç kediler" gibi dolandınız mı? Benzetme yerindedir ama biz bu içgüdüsel davranışı bütün hayvanlarla ve hatta bitkilerle paylaşıyoruz. Günümüz canlılarına kalıtım yolu ile gelen bu ve başka davranışlar, hepimizi çok eskilere bağlayan zincirlerin görünen uçlarıdır.

- Ay maşallah! Ne güzel çocuk bu! Gözleri ve burnu tıpkı annesine benziyor."
- "Dayısının çocukluk resimlerini gör-seniz... sanki ikizi gibi. Ama maalesef inatçılığı babasına çekmiş."

Tanıdık geldi mi? Gelmemesi olanaksız. Hemen hergün kalıtım olgusunun birkaç kanıtı ile karşılaşırız. Ana ve babamızdan pek çok özellik aldığımız kuşku götürmez, hatta büyük anne ve babalarımızdan da bir şeyler geldiğini kabul ederiz. Peki daha öncesinden? Ana ve babamız kendi ana ve babalarından bazı özellikler aldıklarına ve onların ana ve babaları da kendi ana ve babalarından aldıklarına göre bu zincirin sonu nereye kadar gidebilir? Geriye uzanan kalıtım yolları ilk insana kadar gidebilir mi? Gider. Bırakın ilk insanları, hepimizin taşıdığı genetik bilgiler arasında ilk canlıya kadar uzananları bile var. Bu da şaşılacak bir şey değil, aslında bu bilgiler sayesinde bugün buradayız. Bu bilgiler, canlıların milyarlarca yıl boyunca yaşama ve çoğalma konusunda edindikleri taktik ve stratejik bilgilerin toplamıdır. Bunların bazıları oldukça yeni bilgilerdir, örneğin elimizdeki cismi fırlatarak bir hedefi vurmaya gibi; bu düzeyde bir koordinasyon en yakın akrabalarımız olan şempanzelerde dahi yoktur. Buna

karşılık, bazı bilgiler o kadar temeldir ki ilk canlılardan bu yana değişmeden gelmiştir. Bunun en güzel örneği çoğalma dürtüsüdür, bu olmadan hiçbir canlı, türünü devam ettiremez.

Peki, hepimizin taşıdığı bu kalıtsal bilgi boğçasını nereden geliyor, neden önemli? İster inanın ister inanmayın, bu konuda bilgi sahibi olmak yalnızca insanların nereden geldiği merakını gidermekle kalmaz, aynı zamanda günlük davranışlarımızın çoğuna da ışık tutar.

İsterseniz başlamak için biraz geriye gidelim - 4 milyar yıl kadar (bu ne biçim "biraz"?). Güneş sisteminin yaşı yaklaşık 4.6 milyar yıl olarak bilindiğine göre dünyanın çocukluk çağına gitmiş oluyoruz. O zamanın dünyasında yaşamak istemezsiniz, zaten isterseniz de olamazdı. Atmosfer, büyük oranda azot ve daha az oranlarda karbondioksit, metan, amonyak gazları ile az miktarda su buharından oluşmuştu. Suyun büyük bölümü yoğunlaşmış, denizleri oluşturmuştu. Oksijen yoktu. Oksijen olmayınca ozon tabakası da yoktu, morötesi ışınlar bütün şiddetleriyle yeryüzüne düşüyordu. Bu morötesi ışınlar ile, bol miktarda çakan şimşek ve yıldırımlar, milyonlarca yıl boyunca, mevcut basit mo-

lekülleri parçalamış, bunlar da aralarında birleşerek gitgide daha karmaşık moleküller meydana getirmişti. İşte, yaklaşık olarak 4 milyar yıl önce, bu karmaşık moleküllerin içinden bazıları kendi kendilerini kopyalamayı öğrendiler. Yani, çevrelerinde buldukları molekülleri kullanarak kendilerinin aynısını imal etmeyi başardılar. Tabii kopyalar da kendi kopyalarını yaptılar, yeni kopyalar da... Sonuç olarak, kısa süre içinde ortalık bu çoğalabilen moleküllerle doldu.

Burada iki noktayı hemen biraz açalım. Herşeyden önce, bu moleküllerin bir bilinçleri olmadığı için yaptıklarını da bilinçli olarak yapmadıklarını unutmamak gerek. "Öğrendiler" ve "başardılar" gibi terimler yalnızca anlatım kolaylığı sağlamak için kullanılır. Aslında, kendine benzer bir molekül yaratmak, bu moleküllerin yapılarından kaynaklanır. Bazı moleküller, yeni moleküllerin yapımında yardımcı olma özelliğine sahiptir; bunlara "katalizör" denildiğini bilirsiniz. İşte, canlıların ilk basamağını oluşturan söz konusu moleküller de bunlardır; tek fark, herbirinin yapımını sağladığı molekülün, kendinin aynısı olması. İsterseniz bunlara "otokatalizör" (kendi kendine katalizör) diyebilirsiniz. Demezseniz de ziyanı yok. Bugün artık kopyalama (çoğalma) işleminde belli protein ve enzimler aracı oluyor. İkinci olarak, "kendinin tıpkısı" bir molekül yaratmak, özelliklerini "yeni kuşak" moleküle aktarmak demek oluyor ki, bu da "kalıtım" mekanizmasının müjdecisidir.

Kopyalama işlemi sırasında, arada bir hatalar oluyordu. Yeni yaratılan moleküllerin çok büyük bölümü, bu hatadan ötürü bulundukları ortama uyamıyor, hemen parçalanıyordu; ya da ortama uysa bile çoğalabilme özelliğini kaybediyor ve dolayısıyla çoğalamıyordu. Ancak, çok nadiren de olsa, bazı hatalı moleküller hem ortama uyabiliyor hem de çoğalma yeteneğini kaybetmiyordu. Ortalığı dolduran bu değişik moleküller yeni bir tür oluşturmaya başladılar. Bu da canlıların çeşitliliğini sağlayan "mütasyon" mekanizmasının başlangıcını oluşturdu.

Bu şekilde sağlanan çeşitlilik aslında çok önemli. Bu değişik moleküllerin

(daha sonrada değişik canlı türlerin) değişik özellikleri vardı. Örneğin belki bir cinsi diğerine oranla yüksek sıcaklığa daha dayanıklı idi. Bu durumda ortamın sıcaklığı bir nedenle artacak olsa diğeri yok olur ama "hayat", kalan dayanıklı molekülün (canlının) varlığı ile devam eder. Ya da sıcak "seven" molekül (canlı), diğerlerinin dayanamayacağı bir ortam bulur, orada rakipsiz olarak çoğalır. Böylece her bir tür kendine göre bir "niş" bulmuş olur. Bu tür çeşitlenmeyi bir ağacın dal vermesine benzetebiliriz; bazı dallar kırlısa ya da kurusa da kalan dallar yenilerini vermeye devam eder.

Unutmadan söyleyeyim, bütün bu faaliyet deniz ve göllerin içinde oluyordu. Suyun dışındaki moleküller çok şiddetli morötesi ışınların etkisi ile hemen parçalanırlardı. Su, bu tür ışınları kestiği için hayatın gelişmesine izin veriyordu. Ashında su, sabit sıcaklıkta bir ortam, hareket olanağı ve benzeri üstünlükler sağladığı için ideal bir ortam idi.

Bu "yaşayan" moleküller giderek daha karmaşık yapılar geliştirdiler. Temel yapıları, "çift sarmal" olarak artık herkesin bildiği DNA idi. Son iddialara göre önce RNA gelişmiş, ondan sonra DNA, ama bunlara hiç girmeyelim. Bu moleküller bir de çevrelerine bir zarf yapılarak kendilerini dış etkenlerden bir ölçüde korudular ve böylece ilk bakteriler meydana geldi. Bu noktaya gelmek yaklaşık olarak yarım milyar yıl aldı.

Bakteriler bir anlamda en ilkel canlılardandır ama kesinlikle küçümsenmemelidirler. Biz, her zamanki homosantrik (insan merkezli) bakışımızla "en başarılı yaratık insandır" der ve bunu hiç sorgulamayız. Oysa ki, bizim türümüz olan *homo sapiens sapiens*'in bilemediniz en fazla 100 000 yıllık bir geçmişi var, geleceği de pek parlak görünmüyor. Bakteriler 3.5 milyar yıldır var, her yere yayıldılar, değil insan, başka hiç bir canlının yaşayamayacağı koşullar altında dahi yaşamaya uyum sağladılar ve insanlar yok olduktan sonra da, hiç birşey olmamışcasına varlıklarını sürdürecekleri kesin. Üstelik bakterilerin olmadığı bir dünyada başka hayatın olması da pek düşünülemez. Şimdi siz söyleyin, gerçek başarı kiminki?

Bir süre sonra bazı bakteriler, işbirliğine giderek yeteneklerinde özelleştiler, bu

küçük bakteriler toplumu da ilk hücreleri yarattı. Bu hücrelerin bazıları çoğalma sırasında bölünürken birbirinden ayrılmadılar ve zamanla çok hücreli organizmalar oluştu. Bu da yaklaşık olarak 3 milyar yıl önce oldu.

Bütün bu gelişmeler olurken hiç değişmeyen bazı şeyler vardı. Bunların başında, çoğalma mekanizmasının en önemli mekanizma olarak her adımda varolması idi. Zaten bu mekanizma çok kuvvetli olmazsa daha kuvvetli bir çoğalma mekanizmasına (artık "mekanizma" yerine "dürtü" demek istiyorum) sahip olan bir tür, diğerinden daha hızlı çoğalarak ortamı doldurur ve ona yaşama alanı bırakmaz. Dolayısıyla çoğalma dürtüsü kuvvetli olmayan yok olur. Bunun gibi, kendini ve daha önemlisi, giderek kendi türünü (ileride, yavrularını) koruma dürtüsü de hiç azalmadan, yalnızca gelişerek kuşaktan kuşağa geçti. Bugün, en basit canlıdan en karmaşığına kadar hepsinde bu temel dürtüler vardır.

Derken, yaklaşık 2 milyar yıl önce, Doğa en büyük keşfini yaptı: Cinsiyet. Bunun ne muhteşem bir keşif olduğunu hepimiz biliyoruz da, benim demek istediğim o değil.

O zamana kadar, bakteriler ve hücreler tek başlarına bölünerek çoğalıyorlardı. Bölünme sırasında kendileri ile ilgili yapısal ve davranışsal her türlü bilgiyi (yani genetik kodu) taşıyan DNA'lar kopyalanıyor ve iki yeni varlık arasında paylaşılıyordu. Bu temel işlem hiç değişmemişti. Kopyalama sırasında çok ender olarak mütasyonlar oluyor, bunlardan başarılı olanlar çeşitliliği sağlıyordu. Derken, bazı hücreler çoğalırken kendi DNA'larına bir başka hücrenin DNA'larını katarak genetik kodları karıştırmayı keşfettiler. Sonuçta her iki hücreden farklı bir hücre meydana geliyordu. Birden bire, mütasyon çok büyük bir hız kazandı ve çeşitlilikte bir patla-

ma oldu. Bunun önemi şöyle anlaşılabilir: İlk 2 milyar yılda evrim, ancak bazı basit organizmalar yaratabildi; Cinsiyetin keşfinden sonraki 2 milyar yılda ise bugün çevremizde gördüğümüz bu inanılmaz çeşitliliği yarattı.

Bundan sonraki gelişme, "kısaca" anlatılamayacak kadar zengindir, ayrıntılara hiç girmeden sonuna geleceğiz. Zaten amacımız açısından bunlar "olmasa da olur" türünden bilgiler. Bunlar içinden yalnızca birkaçının üzerinde kısaca durmanın yararı var.

Bu sıralarda orada bulunsaydınız, deniz ve göllerin içindeki bakterileri, tek ve çok hücreli canlıları görebilseydiniz aklınıza gelecek cümlecik mutlaka şu olurdu: "Bir faaliyet, bir faaliyet...!" Gerçekten de bu canlıların adeta oraya-buraya koştuklarını, hızla çoğaldıklarını, bazılarının diğerlerini yediğini, bazılarının ise ortaklıklar kurup bir takım üstünlükler sağladıklarını görecektiniz. Bütün bunlar taa başından beri süregelen 1 numaralı genetik emrin uygulamaları idi: "Kendini, türünü koru ve çoğal". Bunu yerine getirmek için bütün türler kendilerine uygun taktik ve stratejiler geliştiriyor, bunlardan en başarılı olanların sahipleri ortama egemen oluyor, diğerleri yok oluyordu. Bu amansız mücadele hiç dinmeden bugüne kadar geldi.

Cinsiyetin keşfinden 500-600 milyon yıl sonra önemli bir adım daha atıldı. Bazı bakteriler atık olarak oksijen üretmeye başladılar. Başlangıçta, mevcut canlılar için bir zehir olan bu yeni gazı kullanarak enerji üretmeyi öğrenen canlılar büyük üstünlük sağladılar, çünkü yeni enerji üretim mekanizması eskiye göre çok daha verimli idi.

Zamanla atmosferde çoğalan oksijen, ozon tabakasını yarattı, bu da morötesi ışınları önemli ölçüde kestiği için artık canlıların sudan çıkmalarına engel kalmadı. Sonuçta karalar hızla artan bir bit-

ki ve hayvan çeşitliliği ile doldu. Bitkiler oksijeni üretiyor, hayvanlar tüketiyor, hayvanlar karbon dioksit üretiyor, bitkiler tüketiyordu. Bitkiler enerjilerini güneşten alıyor, hayvanların bazıları bitkilerin bu hazır enerjilerini, onları yiyecek alarak, bazıları ise daha yoğun bir enerji almak için diğer hayvanları yiyorlardı.

Daha sonra da ölen hayvanlar, yapı madelerini, çürüyen vücutları ile toprağa geri veriyor, bu da bitkiler tarafından alınıyor, çıkar zinciri tamamlanıyordu. Herkes gül gibi geçiniyordu. Bu, o kadar iyi işleyen bir mekanizma idi ki günümüze kadar değişmeden geldi.

Bütün bu gelişmeler sırasında, her adımda genetik bilgilere sürekli yenileri ekleniyordu. Genellikle eski bilgiler kalıyor, yeni edinilenler ekleniyordu. Buna örnek olarak, virüslerin (yalnızca bir parazit olarak yaşayabilen en basit canlıdır) genetik kodunda yaklaşık olarak 10^6 bit vardır. (Buradaki "bit", tabii ki *pediculus humanus* olarak bilinen paraziti değil, herkesin bildiği gibi, "bilgi taneçigi" diye tanımlanabilecek olan bilgi ölçüsü). Bir bakterinininde yaklaşık 10^9 , bir amibinkinde yaklaşık 400×10^6 ve bir insaninkinde ise yaklaşık 5×10^9 bit vardır. Hemen gözünüze çarpmıştır, bir amip ile bir insan arasında genetik bilgi olarak yalnızca aşağı yukarı 10 kadar bir katsayı var... bu çok aşağılayıcı değil mi? Değil, aslında o fazla bitlerin bir kısmı çok önemli bir gelişme için kullanılmış: Bir yazılım üretme ve depolama organı, yani beyini, geliştirmeye.

Beyin de en basit hayvanlardan başlayarak yavaş yavaş gelişmiştir. Bizim beyinimizde bunu görmek mümkün. En dipte "beyin sakı" bulunur; buradan temel biyolojik fonksiyonlar yönetilir: yürek atışı, soluma gibi. Üzerinde (yani daha sonra gelişmiş) "diensefalon" bulunur. Burada "sürünge davranışları" diyebileceğimiz davranışlar yer alır: saldırganlık, bölge sahiplenisi, sosyal hiyerarşi gibi. Onun da üzerinde "memeli davranışları" taşıyan "limbik sistem" vardır. Bunlar arasında karmaşık duygular, yavrulara duyulan sevgi ve onları koruma içgüdüleri vardır. Nihayet, en üstte "serebral korteks" bulunur. Burası en gelişkin fonksiyonları üstlenmiştir. Bunlar arasında, kritik analiz, hayalgücü gibi fonksiyonlar olduğu gibi, örneğin matematik ve müziğin yaratıldığı yer de burasıdır. Görüyorsunuz, biz insanlar ne kadar karmaşık yaratıklarız. Bir Escher resmini incelerken beyninizin gelişmiş bölümünü kullanıyorsunuz ama otomobil sürerken sizi sıkıştırıp önünüzü kesen sürücüyü o anda öldürmek istemeniz, tamamen sürünge atalarınızdan size kalan bir miras. Denilebilir ki bizim günlerimiz, beyinimizin bu üst ve alt kat maliklerinin sürekli çekişmesi ile şe-

killeniyor. Şimdilik maalesef sürünge yanımız genellikle kazanıyor, ama günün birinde gelişmiş yönümüz ilkel yönümüzü bastırmayı mutlaka öğrenecektir... tabii türümüz o kadar yaşarsa.

Beynimiz, esnek bir bilgi bankası olarak yaklaşık 10^{14} bit depolayabiliyor, bundan ötesini bugün kitaplarda depolayabiliyoruz. Bütün bunlar sıralanınca görüyorsunuz ki amibe fark atıyoruz. Yalnız burada hemen bir ufak noktaya parmak basmak gerek. Genellikle evrim anlatılırken sanki olup biten herşeyin nihai gayesi insanı yaratmakmış gibi gösterilir. Adeta, "... sürünge, kuşlar, memeliler, maymunlar ve ... nihayet ... (timpaniler kreşendoda, trompetlerden fanfar) İNSAN!!" tarzında bir anlatım. Tabii bu tamamen yanlış. İnsan, evrim sırasında meydana gelen türlerden yalnızca bir tanesi. Evet, beyinini ve yük-

sek saldırganlığını kullanarak çevresine büyük ölçüde "egemen" olmuş durumda. Ancak, daha önce de değindiğim homosantrik gözlüklerimizi bir an çıkartırsak, bütün bu "başarılarımızın" beraberinde çok yüksek bir fatura getirdiğini, bu faturayı ödemenin de giderek olanaksızlaştığını göreceğiz. Korkarım ki günün birinde "İnsan" bölümü, "Dünya Tarihi" kitabının ortasında 2-3 sayfadan ibaret olacak.

Bir de "daktilolu maymun" konusu var, ona da kısaca değinelim. Yaygın bir görüş şudur: "Bir insan DNA'sını, ortalıkta gezinen moleküllerden yaratmak için, molekülleri çok dikkatli seçmek ve belli bir sıra ile dizmek gerekir. Sayıları da o kadar çok ki bu, seçilmiş harfleri yan yana dizerek üçyüz adet kitap yazmak ile eşdeğer bir iş. Bu DNA'nın rastgele birleşmelerle meydana çıkması ise, bir maymunu bir daktilonun başına

oturtup, tuşlara rastgele basarak Shakespeare'in bütün eserlerini tesadüfen yazıvermesine benzer. Yani olmayacak bir iş."

Olaya böyle bir benzetme ile yaklaşmıştık, gerçekten de hiç olmayacak bir iş gibi görünüyor. Maymunun, bırakın Shakespeare'in bütün eserlerini, onun bir tek "sonnet"ini çıkartabilmesi bile en az 10^{100} yıl gerektirir. (Daha doğrusu, 1000 tane maymuna bu işi yaptırsak, ortalama başarı süreleri bu olur ama bu teknik ayrıntılarla kendinizi üzmeğin). Evrenin yaşı ise yaklaşık 10^{10} yıl olduğuna göre daha fazla bir şey söylemek gereksiz... mi acaba?

Aslında uygulanan taktik, basit fakat hatalı bir benzetme ile insanların aklını karıştırıp tartışma kazanma taktiğidir ve bunun örneklerini hergün görürsünüz. Eğer benzetme yapılacaksa, bunun eldeki verilere uygun olması gerek.

Herşeyden önce, "Macbeth"i yeni baştan yaratmaktan vazgeçip "ağız burun yerinde herhangi bir (yazılmış ya da yazılmamış) edebi eser"e fit olmak gerek. Olanak olsa da Dünyayı 4 milyar yıl önceki haline götürsek, bugüne geldiğimizde herşeyin aynen günümüzdeki gibi olacağını düşünmek, evrimin kaotik yönünü hiç görmemek demektir. 4 milyar yıllık evrim deneyini her tekrarladığımızda başka bir "bugün"e geliriz.

İkinci olarak, maymun sayısını artırmak şart. Ne kadar mı? bilmem ama herhalde ortalıkta birleşmek üzere dolaşan moleküllerin sayısı mertebesinde olmalı. Son olarak da maymunların daktilolarını atıp önlerine bilgisayar terminaleri vermek gerek. Merkez bilgisayarın içinde ise çok özel bir program yüklü olmalı. Bakın şimdi bu program neler yapacak: Maymunlarımız rastgele tuşlara bastıkça birtakım harf dizileri oluşacak. Bu harf dizilerinin anlamsız olan çok büyük bölümü program tarafından silinecek, arada bir beliren anlamlı diziler (yani kelimeler) ise ortak belleğe alınacak. Böylece kısa sürede bellekte kapsamlı (ve her dilden) bir kelime hazinesi oluşacak. Bilgisayar klavyelerinden bu kelimeleri çağırarak olanağı da olacak ve bellek doldukça bizim maymunlar (tabii farkında olmadan) bu kelimeleri giderek daha sık çağırmağa başlayacaklar. Çağırılan kelimelerden oluşan diziler bir anlam taşıyorsa yine silinecek ama taşıyorsa onlar da cümle belleğine gönderilecek. Bu kez cümleler çağırılıp birleş-

tırilecek (hep rastgele olarak). Bu kadar çok maymun çalıştığına göre yine kısa süre içinde bazı eserler görülmeye başlanacak. Başta belki 2-3 mısıralık şiirler görülecek, sonra yavaş yavaş daha uzun eserler belirecek, eh, 4 milyar yıl beklerseniz de "ağız burnu yerinde" epeyce eser ortaya çıkacaktır.

Şimdi artık bu uzun evrim zincirinden bize ulaşmış olan genetik mirastan birkaç örnek verebiliriz. Tabii ki en önemli miras, daha önce de birkaç kez değindiğim, "1 numaralı emir"dir. Yani "kendini, türünü koru ve çoğal" emri. Bu bütün canlıları kapsar. Daha ilkel olanları, daha çok çoğalma yönü ile ilgilendirir ama gelişmişlik arttıkça kendini koruma ve nihayet türünü koruma da işin içine girer. İnsan'da bunu çok açıkça görürüz; başımıza hızla gelen bir taş görünce hiç düşünmeden başımızı çeker ve kendimizi koruruz, bu tamamen refleksidir. Bazı durumlar ise evrim açısından çok yenidir ve daha refleks gelişmemiştir ama harika organımız beyin, işin çaresine bakar. Örneğin, bindiğiniz arabanın sürücüsü ıslak yolda hız yapmaya kalkarsa bunun tehlikeli olduğunu bilirsiniz ve önlem almaya çalışırsınız. Bu 1 numaralı emir o kadar bilinen bir miras ki üzerinde daha fazla vakit harcamaya değmez.

Cinsiyetin keşfi önemli demiştik, bir de onun bazı sonuçlarına bakalım. Hatırlarsınız, çoğalacak hücre, kendine gen verecek bir başka hücre bulur, genleri karıştırdıktan sonra yeni genlerle çoğalmaya başlar. Burada da bir noktaya parmak basmadan geçmek olmayacak, o da şu: dikkat ederseniz, esas çoğalma işini üstlenen hücreyi yani yumurtayı taşıyan, bildiğiniz gibi dişi canlı. Erkek ise sadece olaya çeşni katma işini üstlenmiş. Zaten Doğa'nın da aklına sonradan gelmiş. Evrimin hızlanmasındaki rolü yadsınmaz ama yine de çoğalma işinde ikincil görev üstlenmiş. Uzun sözün kısası, beğenseniz de beğenmeseniz de, türlerin esas temsilcileri her zaman dişilerdir. Bazı inanışlarda kadının, "erkeğin kaburgasından" imal edildiği iddia edilirse de bu, büyük olasılıkla bir yanlış anlamadır. Herhalde gerçek, erkeğin, "kadının kaburgasından" imal edildiğidir.

İşin başından beri süregelen iş bölümüne bakarsanız, erkeğin ilk görevi bir dişi bulup ona genlerini vermektir. Dolayısıyla, kalıtsal bir özellik olarak, er-

kek sürekli olarak dişilerin peşindedir, diğer özellikleri bu özelliğine destek niteliğindedir. Ancak, genlerini verme (yani dölleme) görevini yaptıktan sonra hayvanın türüne göre, "ailesiyle" bazen ilgilenebilir ki bu da türün sürekliliğini sağlamaya yarar. Dişinin ise ilk kalıtsal görevi çoğalmaktır. Bunun için çevresinde bulunduğu (genleri) en iyi erkeği seçer, onun genlerini aldıktan sonra çoğalır ve yavrularının yetişmesini sağlar. En ilkel biçimiyle bu, yumurtalarını tehlikeden saklamak olabilir veya daha gelişmiş biçimiyle, yıllarca yavrularına bakmak ve onları eğitmek olabilir.

Dişilerin en uygun erkeği seçebilmeleri için onların, hangisinin "en iyi" olduğunu anlaması gerek. Bunun için erkekler yarışır. Yarışmalar çok değişik şekillerde olabilir. Bazen Tavuskuşu gibi güzelliğini gösterir (büyük bir olasılıkla bu, sağlıklı olduğunu gösterir), bazen Çulhakuşu gibi becerisini gösterir, dişisi en güzel yuvayı yapmış olanı seçer. Aslında, söylenenin tersine, yuvayı yapan çoğunlukla erkek kuştur, dişiler başka türlü "yuva yapma" da mahirdirler. Neyse, herhalde iyi yapılmış bir yuvanın, gelecek yavruları yetiştirme açısından önemi gayet açık.

Aklıma gelmişken, burada ufak bir parantez daha açayım. "Hayvanların erkekleri güzel, dişileri çirkindir" diye başlayarak Doğa'nın bile erkekleri üstün yarattığını savunanlara herhalde rastlamışsınızdır. Erkeklerin genellikle daha güzel oldukları (bence insanlar için bu tamamen geçersiz) belki doğru olabilir ama nedenine bakarsanız, bundan varılan sonucun çok yanlış olduğunu göreceksiniz. Erkeklerin güzelliği, yani göz alıcı renk ve desenleri, yalnızca dişilere kendilerini beğendirmek amacını taşır. Buna karşılık, göze çok kolay battığı için de düşmanlarınca kolayca bulunur. Doğa eğer erkekleri korumak isteseydi onlara fona karışabilecek renk ve desenler verir ve onları kamufle ederdi. İşte bu iyiliği, Doğa dişilere yapmıştır. Nedeni ise açık: çoğalma işini yürüten dişiler çok daha kıymetli. Erkeklerin yarışma tarzlarının en belirginlerinden biri de aralarında dövüşme tarzıdır. Bir dişiye kendini beğendirmekten çok rakiplerini ortadan kaldırmak gayesini taşır. Yalnız, burada Doğa yine çok akıllı bir iş yapmıştır. (Tabii ki Doğa bilinç sahibi değildir, bu, sözün gelişi). Şayet iki erkek her çarpıştığında biri ölse, diğeri de sa-

kat kalsa, kısa sürede ortada erkek kalmaz. Buna izin veren türler zaten çoktan yok olmuştur. Bunun yerine, dövüşme bir tür "oyun" olarak yapılır. Kuralları bellidir, sanki boksörlerin "belden aşağı vurmamak, ısırarak, dirsek atmak...yasaktır" kuralları gibi, her türdeki erkeklerin dövüşmede çok katı kuralları vardır. Örneğin iki dağ koyunu mutlaka önce karşı karşıya dururlar, birbirine bakarlar sonra bizim göremediğimiz ama onlarca çok açık olan bir işaret üzerine birbirlerine bir tos vururlar, sonra tekrar karşılaştıkları geçerler. Bu, bir süre tekrarlandıktan sonra koyunlardan biri pes eder ve kaçır. Kimse de büyük zarar görmez. Kurtlar gibi, isteseler rakiplerini parçalayıp öldürebilecek yapı ve yetenekte olan hayvanlarda bile zarar verme minimal düzeydedir. Dövüşen kurtlardan biri yere yatıp boyununu diğerine sunduğu anda kavga biter. Bu, insan erkekleri arasında birinin diğerine "abimsin!" (ya da benzeri bir şey) demesine benzer. Erkekler arasında, pes etmiş olan birine zarar vermek büyük haysiyetsizlik sayılır - hem insanlarda hem de diğer hayvan türlerinde. (Lütfen "hayvanlarda 'haysiyet' kavramı var mıdır?" diye sormayın, ne demek istediğimi anladınız!).

İnsanların erkeklerinde bu "oyun" içgüdüğü çok çeşitlenmiştir. Satranç ve Monopol oyunlarından Futbol oyununa kadar bütün oyunlar, bildiğim kadarı ile, erkeklerin icadıdır. En çok onlar oynar ve izler. En büyük heyecanı da onlar yaşar. Oyunlara meraklı kadınların sayısı erkeklere oranla azdır. Kadınların çoğu, özellikle sportif oyunları kendilerinden geçerek izleyen erkeklere şaşarlar mı bilmem ama onları büyümüş çocuklara

benzettikleri kesin. Zaten erkeklerin de yaptığı, çocukluklarında provasını yaptıkları oyunbazlığı devam ettirmektir. Bir söz vardır: "Yetişkin erkek ile erkek çocuğu arasındaki tek fark, oyuncaklarının fiyatıdır", sanırım durumu iyi özetliyor.

Hemen belirtelim, insanların genleri o kadar çeşitlenmiştir ki bu söylediklerim herkesi kapsamaz ama yine de büyük çoğunlukla geçerlidir.

Erkeklerin oyunbazlığı, yalnızca resmen bilinen oyunların ötesine, günlük hayata da geçer. Ödün vermesini bildiği için, iş hayatında istediğini elde etmede nereye kadar gidebileceğini, nerede duracağını bilir. Büyük çekişmelerin sonunda bile bir anlaşmaya varılır ve arada geçmiş olan sertlikler tamamen unutulur. Özet olarak, erkekler herşeyi "kuralına göre" oynamayı sever, bu onlarda bir tutkudur. Kuralına göre oynamayanlar, erkek toplumunca derhal dışlanır.

Kadınlarda hiç böyle bir saplantı yoktur. Zaten, genetik açıdan, olması beklenmez. Onların ustalıkları, önce çevrelerinde dönen erkekler arasından birini seçmek ve çocuklarını yapmaktır. Kadınlar, çocuk sahibi olduktan sonar önemli bir metamorfoz geçirirler ve "anne" olurlar. Anneleğin bütün dünyası çocuklarıdır. Eşleri artık ancak çocuklarına (ve kendilerine) yararlı oldukları ölçüde hoş tutulurlar. Annenin her anı çocuklarını korumak, onları yetiştirmek ve mutlu etmek ile geçer. Çocuklarına yönelik en ufak bir tehlike, hatta onları mutsuz edebilecek herhangi bir durum gördüğü anda tahmin edilmeyecek kadar yarıtcı olur. Bu, kadınların genetik yapısıdır ve sıcak kanlı hayvanların hepsinde görülen bir gelişmedir. Diğer hayvanlarda da değişik ölçülerde aynı içgüdü vardır. Hayvanlar, 1 numaralı emir gereğince, ya çok sayıda yavru yapar, onları unuttur, ya da az sayıda yapıp onları korur.

Kadınlar için ödün vermek, asla bir seçenek değildir; hele karşılıklı "centilmenlik" yapmak, ancak gülünecek bir tutumdur. Bir tartışmada karşınızdaki erkeğe "sen haklısın" dediğiniz anda tartışma biter, hatta bazı erkekler, "yok canım, aslında sen de haklısın" gibi bir yumuşatmaya gider. Eğer tartıştığınız kişi bir kadın ise ve "sen haklısın" der-

seniz, değil yumuşatmaya gitmek, zafarını perçinlemek için büsbütün saldırır size. Tekrar ediyorum, bu söylediklerim herkes için geçerli değildir, istisnalar vardır.

Neyse, şimdi bu çok tehlikeli konuyu geçelim. Bir başka konu da "saldırganlık" konusu olabilir. Saldırgan (yani "agresif") tutumun en bilinen belirtisi karşındakinin gözünün içine dik dik bakmaktır. Memeli hayvanların çoğunda bu özellik vardır; siz bir kediye karşınıza alıp gözlerine sabit bir bakışla dik dik bakarsanız derhal tedirgin olduğunu farkedersiniz. Vücudu adrenalin salgılar ve "saldır ya da kaç" moduna girer. Biraz sonra kararını görürsünüz. Eğer kaçmaya karar verdiyse ne ala, aksi takdirde yandınız demektir. Gorilleri anlatan doğa belgesellerinde farketmişsinizdir onlarla karşılaşma durumunda "sakın onlara bakmayın, yere bakın" diye tavsiye edilir.

Saldırganlığın bir başka belirtisi, üst dişleri göstermektir. Bir köpeğin havlaması genellikle zararsızdır ama eğer üst dişler meydana ise, bir de derin bir sesle hırıltıyorsa hiç vakit kaybetmeden önleminizi almanız iyi olur. İnsanlarda da aynı şey söz konusudur, karşınızdaki insan size dik dik bakarken üst dudaklarını oynatarak sıkılmış dişlerin arasından, hele derin bir ses ile konuşuyorsa, size "seni çok seviyorum" bile diyorsa siz aranızdaki mesafeyi hızla artırmaya bakın. Eminim konuşmayı daha öğrenmemiş atalarımız da böyle davranıyorlardı. Birinin önünden çiğ etini almaya kalksaydınız hemen size üst dişlerini gösterip derin bir sesle hırlardı. Aslında keşfedilmiş bir şey daha var bu konu ile ilgili olarak: Bütün hayvanlar ihtarda bulunacakları zaman seslerini kalınlaştırır, karşındakinin güven vermek istedikleri

zaman ise seslerini inceltirirler. Bir bebek ile cıvıltığınız zamanki sesinizi düşünün. Ya da bir köpeğin "alttan alma" sesini. Kadın ve erkek seslerinin farkını bu açıdan bir düşünün.

Ben düzenli bir insanım. Herşeyi yerli yerinde severim. Bazen ev halkından birinin örneğin paltosunu, yine örneğin, salonda bıraktığı olur. O zaman içimden neredeyse öfke diyebileceğim bir kızgınlık kabarı. Neden?

- "Yahu, bunun yeri burası değil ki!"
- "Peki sen kaldırsan ne olur, çok mu zor?"
- "Anlamıyorsun, konu o değil, bu davranış beni adam yerine koymamak demektir."
- "Afedersin, salondaki bir paltonun seninle ne ilgisi var? Herhalde sen kızasın diye bırakılmadı."
- "Olsun, kızıyorum işte".

Benim bir türlü anlamak istemediğim, bu duygularımın bana çok eskilerden miras kalmış olduğudur. Hayvanların çok büyük bölümü belli bir bölgeyi "kendi bölgesi" olarak benimser, onu şu ya da bu yoldan ilan eder. Kuşlar içinde bunu öterek bildirenler vardır ama aidiyet konusunu en açık seçik ilan edenler memelilerin bir bölümüdür. Onlar katı ya da sıvı dışkılarıyla bölgelerini işaretler. Bu kokuyu alanlar hemen durumu kavrarlar. Bizler de aynı davranışı sergileriz. Örneğin kalabalık bir hava alanı beklem salonunda oturacak bir yer bulmuşsunuz, gidip bir paket çikolata almak ihtiyacını duyduunuz. Kalksanız biri hemen yerinizi kapacak, ne yaparsınız? Tabii yerinize çantanızı, kitabınızı ya da ... paltonuzu bırakırsınız. (Hayvanların bıraktığını bırakacak haliniz yok ya!). Bunu yaparak, "Burası bana ait" diye ilan ediyorsunuz. İşte, büyük olasılıkla, ben de salondaki paltoyu böyle algılıyorum. O zaman da diensefalon'dan gelen mesaj, davranışma egemen oluyor.

İstemeyerek de olsa bu yazıyı burada bitirmek zorundayım, yemeğe oturma çağız. Doğrusu bu ya, yiyeceğim kanlı bifteği düşününce ağzım sulanıyor. İnşallah yine "bakayım nasıl olmuş" diye tabağımdan lokma aşırıma kalkmaz kimse. Çünkü o zaman hırlamanın di-kalası sergilerim!

Orhan Kural
Prof. Dr. ODTÜ Makine Mak. Bölümü

Leasing

K-Q
TSE-ISO
9000

dünyasıyla

tanişın!

Daha modern, daha büyük, daha fazla... Aklınıza gelebilecek her türlü iş ya da yatırım aracı var leasing dünyasında... Vakıf Deniz Leasing dünyasında... Miktarı, boyutları ve fiyatı ne olursa olsun, otomotivden inşaat sektörüne, hava ve deniz taşımacılığında bilgi işlem sistemlerine kadar ihtiyaç duyduğunuz her türlü iş ya da yatırım araçlarının finansmanını Vakıf Deniz Leasing sağlıyor. Yurtiçi ya da yurtdışında olması Vakıf Deniz Leasing için hiç önemli değil. Size uygun modeli ve ödeme koşullarını belirleyin, bütçenizi zorlamadan, leasing yöntemi ile dilediğiniz ekipmana sahip olun. **Zaman kaybetmeden Vakıf Deniz**

Leasing'le tanışın, leasing dünyasının olanaklarından kolayca yararlanın.

VAKIF DENİZ
LEASING
VAKIF DENİZ FİNANSAL KİRALAMA A.Ş.

Merkez: İstiklal Caddesi No: 168 Kat: 5-6-7 Beyoğlu 80070 İstanbul Tel: (0-212) 293 34 44 (5 Hat) Faks: (0-212) 293 34 42 **Ankara Temsilciliği:** VakıfBank Finans Market Tunali Hilmi Caddesi No: 75 Kavaklıdere 06700 Ankara Tel: (0-312) 468 83 70 (6 Hat) (0-312) 497 56 16 Faks: (0-312) 497 56 97 **İzmir Temsilciliği:** Atatürk Caddesi No: 40 Kat: 3 Borsan Han Konak 35210 İzmir Tel: (0-232) 445 99 18 - 445 93 10 Faks: (0-232) 445 98 14

Geçmişin
Masalından
Geleceğin
Gerçeğine...

Çağdaşımız Bilimkurgu

Sigmund Freud bir yazısında şöyle der: "İnsanlar için düşler neyse, uluslar için de mitler odur." Günümüzde insanlar mitlerini çağdaş bilimin ve teknolojinin göz alıcı olanaklarıyla süslüyor. Geçmişte insanların hayâl bile edemeyeceği şeyler bugün günlük yaşantımızın en sıradan alışkanlıklar arasında yer alıyor. Bilimi ve sanatı bünyesinde barındıran bilim kurgu türü bizim çağdaş masallarımız. Geleceğimizi düşünürken ufuklarımız bilim ve teknoloji sayesinde denizlerin diplerinden uzayın derinliklerine kadar uzanıyor. Bu, Jules Verne'den Isaac Asimov'a kadar birçok bilim kurgu yazarının düş gücü sayesinde oldu.

İKİ AYRI BAĞLAM OLARAK düşünüldüğünde bilimle sanat arasında bağdaşmaz bir farklılık varmış gibi görünür. Bilim mutlak doğrunun peşinde, deneylere kanıtlara dayanan, tek ve değişmez gerçeğin yolundadır. Sanat ise kurmacadır, taklittir, hatta yalan söylemektir. Ama, bunlar birbirinden ayrı gibi görünseler de zaman zaman öyle yakınlaşır, öyle iç içe geçerler ki, temel izleklerini birbirinden ayırt etmek zorlaşır. Bilim ve sanatın birbirine yaklaştığı noktalardan birinde bir yazın türü durur: bilimkurgu. İnsan oldum olası düş kurmayı sevmiş, geleceğine ilişkin planlar kurmuş, başından geçenleri masal gibi anlatagelmıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi, yazının konu aldığı izlekleri de giderek değiştirme eğilimine girmiş; bilim, giderek fantastik kurgunun yerini almış ve adı ilk kez 1926'da konacak olan bilimkurgu türünün gelişmesine olanak sağlamıştır. Freud'a göre "insanlar için düşler neyse, milletler için mitler de o anlama gelir". Teknolojik gelişmenin doruk noktasına ulaştığı 20. yüzyılda, bilim ve

teknoloji insanların rüyalarını süslüyor, mitolojilerini yeniliyor ve çağdaş masalların gelişmesine yol açıyor. Bununla birlikte bilimkurgunun ilk örneklerini vermesi çok daha eskilere, yüzyıllar öncesine dayanır.

Bilimkurgu'nun Tarihçesi

Kurgusal edebiyat son yüzyıla kadar fantastik bir yapı içinde yazılırken, 20. yüzyılda teknolojinin hızına kapılıp "bilimkurgu" adındaki yeni bir türü de içermiştir. Fakat, bilimkurgunun köklerini çok daha gerilere gidip, Antik Yunan'da

aramak gereklidir. Antik Yunan, mitoloji geleneği bakımından oldukça güçlüdür ve Antik Yunan'da halkın inanışları bu fantastik yapıyla yoğrulmuştur. İnsanların olağanüstü işler başarabilmeleri tanrılar ve başka doğa üstü güçler yardımıyla mümkün olabilmektedir. Eski Yunan söylencelerinden biri bilimkurgunun köklerinden sayılabilir. Bu söylence dedalos tanrılarının ya da doğaüstü güçlerin değil insan aklının ve bilgisinin yararları kullanılmaktadır. Bu söylence Dedalos ve oğlu İkarus'la ilgili söylencedir. Girit kralının hizmetinde olan Dedalos bir gün kral Minos'u öfkelenendirir ve "Labirent"e kapatılır. Kralın öfkesinden kaçmak için kanatlar yapan Dedalos, oğlu İkarus ile birlikte uçarak Girit Adası'ndan kaçır. Gerçi İkarus bir kazaya uğrar ama tarihe uçan ilk insanlar olarak geçen İkarus ve Dedalos bunu başarmak için Zeus'un ya da Apollon'un yardımını almazlar. Uçmalarını Dedalos'un bilgisi sağlamıştır. Normal insanların başardıklarıyla ilgili düşünülmüş ilk edebî yapıt ise M.S. 2. yüzyılda karşımıza çıkar. Samsatlı Lukianos'un yazdığı "Gerçek Tarih"

adlı kitap Ay'a giden denizcilerin öyküsünü anlatır. Dönemin Yunan gemilerinden farkı olmayan bir gemiyle yola çıkan denizciler, engin denizde 80 gün boyunca yol alır ve 81. günde Dünya'nın ucuna gelirler. Uygun bir rüzgâr yakalayan gemiciler, buradan düşmeden Ay'a ulaşmayı başarır. Ay'da karşılaştıkları manzara şaşırtıcıdır, çünkü Ay Kralı'nın adamları ile Güneş Kralı'nın adamları Venüs'ü ele geçirmek için savaşmaktadır. Lukianos'un bu yapıtı ilk bilimkurgu kitabı olarak kabul edilse de, bilimin yazın içindeki yeri o dönemde hâlâ zayıftır. Daha belirgin etkileşimler ise ilerleyen yüzyıllar boyunca bilim geliştikçe kendini gösterecektir.

16. yüzyılda Polonyalı astronom Nicolaus Kopernik Evrenin merkezinde Dünya'nın değil Güneş'in bulunduğunu ortaya atınca, bu, büyük bir devrim olmuştu. Kopernik'in bulguları ışığında Kepler, o güne kadar var olan astronomi bilgisini inceler ve yeni bir görüş ortaya atar. Bu dönemde Kepler, ortaya koyduğu Astronomia Nova (Yeni Astronomi) ve Harmonia Mundi (Dünya'nın Uyum) gibi bilimsel eserlerin yanında, Somnium (Düş) adlı ilk bilimkurgu kitaplarından sayılan eserini yazar. Kepler Somnium'da Duracotus adlı genç bir İzlandalı'nın başından geçenleri anlatır. Danimarka'da Tycho Brahe'nin öğrencisi olan Duracotus (Kepler, Brahe'nin asistanıydı ve o öldükten sonra astronomik bulgularından yararlandı) evine, annesinin yanına döner. Annesi oğlunun astronomi bilgisinden memnundur ve

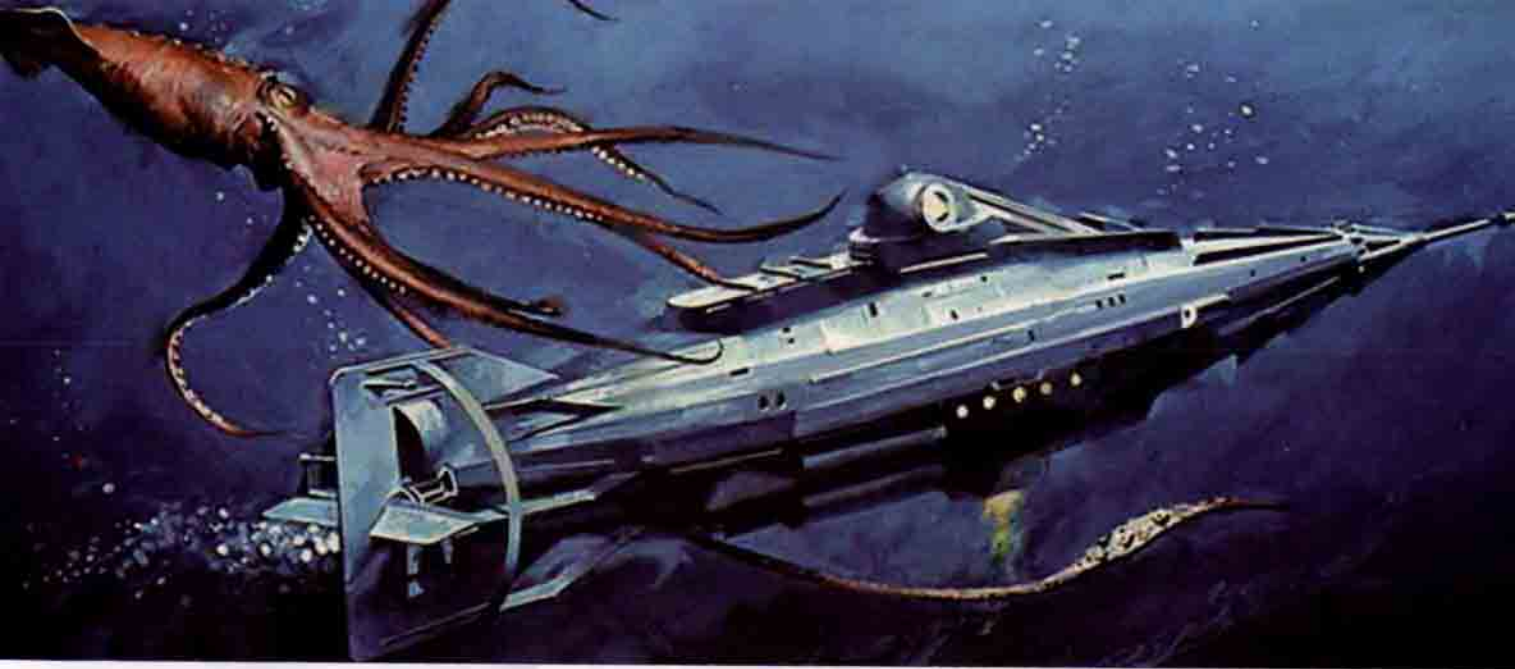
onun şeytanla bağlantı kurmasını ister. Şeytan uçabilmektedir ve Ay tutulması zamanlarında Ay'a gidebilmektedir. Şeytan çağırılır ve öykünün geri kalan kısmında anlatıcı olarak rol oynar. Duracotus ve annesine Ay'ın doğası hakkında bilgi veren şeytan onlara Ay'ın dağlarını ve denizlerini, Dünya'yla olan ilişkisini anlatır. Kepler, Somnium'da o güne değin elde ettiği astronomik bilgileri de kullanır. Somnium, dönemin biliminin sessiz kaldığı konularda söz söylemesi açısından önemlidir. Somnium'un ilk hâli 1593 yılında yazılmış, 1609 yılında da yeniden gözden geçirilmiştir. Ay'a gitme izleği Lukianos'tan günümüze değin bilimkurgunun işlediği en temel izleklerden biri olmuştur. 1657 yılında yazılmış bir kitaba göz attığımızda yine Ay ve Ay yolculuğu ile karşılaşırız. Bu kitap, Herkül Savinien Cyrano de Bergerac'ın yazmış olduğu "Ay Devletleri ve İmparatorluklarının Güllük Tarihi" adlı kitaptır. Bu kitapta Cyrano'nun Ay'a yolculuk için önerdiği yöntemler, onun Newton'dan önce yerçekimini irdelemesi ve yerçekiminden kurtulmayı planlaması açısından önem taşır. Ay'a ulaşmak isteyen bir kişi önce yerin çekiminden kurtulmak zorundadır. Cyrano de Bergerac, bugün bize güllük de gelse kitabında bunun için bazı öneriler sunar. Edmond Rostand "Cyrano de Bergerac" adlı kitabında bu yollardan da söz eder. Dilimize ilk kez Sabri Esat Siyavuşgil'in çevirdiği Edmond Rostand'ın "Cyrano de Bergerac" adlı yapıtında bu yolların nasıl anlatıldığına bakalım:

"Altı usul keşfettim, altı muamma
Mesela çirliçlipek soyunup vücuduma
Kandil kandil şafağın göz yaşlarıyla dolu
Billur şişeler asmak ve sabahın bugüne
Güneşinde dolaşmak. O zaman güneş çeker
Şişelerdeki çığı. Acizi de beraber
Alıp göğe çıkarır.
Yahut, önce yerden hız almak için sedir.
Ağacından bir sandık alınıp ve havası
Anka'ar aynalarla boğaltılır. Ortası
Boşaltınca sandığı yanlardan esen rüzgâr
Alıp götürür.
Yahut şu usul de var.
Donanma şişekleri yakarak ara sıra
Çelikten bir çekişre üstünde, yıldızlara
Semanu o masmavi tarlasına uçurmak
Sonra duman bilirsiniz muhakkak
Gökyüzüne yükselmek ister. İşte kocaman
Bir fanusun içine adamakibilli duman
Doldurup seyahate çıkmak!
Ay tekerlek
Halindeyken, öküzün boynuzunu çekerek
Uzatırmı diyorlar mesela yok o halde
Güllük, asıl öküzün boynuzuna binmede
Nihayet bir demir tepsi ile bir parça
Miknatısı var mı? O halde ferahlarla
Dolaşabilirsiniz gökyüzünde... Oturun
Tepsiye: miknatısı boynuz göğe savurun
Her fırlatışınızda tepsi peşinden gider
Böylece çıkarınız miknatısla beraber!
Cyrano, bu altı yöntemle değil de yedincisiyle çıkar Ay'a
"Deniz mid halindeydi
Dalgaların saçları Ay'ın elindeydi
Denize dalıp çıktım. Sonra kuma oturdum;
O anda önce başım, sonra bütün vücudum.
- Bilirsiniz ki saçlar öyle çabuk kurumaz.
Bağladı yükselmeye uçmaya... Aman biraz
Yavaş!.. Hayır! Doğru doğru sanki melek olmuştum
Zahmetsiz kayar gibi göklerde bu uçtum..."

1752'ye gelindiğinde bilimkurgu öyküsü olarak karşımıza Voltaire'in yazdığı "Micromégas" çıkar. Voltaire bu kitabında dönemin zihniyetiyle alay eder. Micromégas'ta yarım milyon ayak büyüklüğünde bir Siriuslu, on beş bin ayak büyüklüğünde bir Satürnli ile karşılaşır. Bunlar birlikte dolaşmaya karar verirler. Satürnli evlidir; karısı, iki yüz yıl süren kısa bir balayından sonra kocasından hemen ayrılmak istemez. Fakat Satürnli

çabuk döneceğine söz vererek karısını teselli eder ve iki arkadaş bir kuyruklu-yıldızın kuyruğuna atlayarak, yıldızlar arasında dolaşmaya çıkarlar. Her yeri gezdikten sonra yolları Dünya'ya düşer. Kendilerine bir küçük gölcük gibi görünen Akdeniz'de dolaşırken, kutup yolculuğundan dönen ve içinde birçok filozof bulunan bir gemiye rastlar. Bu gemi Siriuslu'ya o kadar küçük görünür ki, gemiyi görebilmek için mikroskop kullanmak zorunda kalır. Gemiye sudan çıkarır ve incelemek için tımağının üzerine koyar. Gemiye biraz inceledikten sonra, üzerinde yaşayan atom kadar küçük insanları görür ve şaşırır. Çünkü, bu atomlar kendilerinin sonsuz bir ruha sahip olduklarını, Tanrı'nın görünüşünde ve Evrenin merkezi olduklarını iddia etmektedir. Bu yaratıkların yaşamlarını

araştıran Siriuslu bunların, Dünya'da bütün zamanlarını birbirlerini öldürmekle geçirdiklerini öğrenir. Filozoflardan biri "Şu dakikada bile bir milyon şapkalı ile bir o kadar sarıklı birbirlerini kılıçtan geçiriyor" der. Üstelik, bu kavga'nın nedeni adına Filistin denilen gayet küçük bir yerdir. Onların bu davranışları uzaylıları çok şaşırtır, bir o kadar da komik gelir. Küçük Dünya'da yaşayan bu kaçık atomlar iki uzay yolcusunu çok eğlendirir. Gemideki filozoflardan biri göksel misafirleri baştan aşağı süzer ve yıldızların, güneşlerin, gezegenlerin insan uğruna, insan için yaratıldığını söyler. Siriuslu ve Satırlı Dünya'nın, ancak diğer yıldızlarda aklını kaçıran canlılar için bir tımarhane olabileceği düşüncesiyle Dünya'dan ayrılırlar. Voltaire'in bu eseri etnosentrik düşünceyle

alay eder ve Evren'in her yerinde aynı düşüncelerin, aynı bilgilerin geçerli olmayabileceğini gösterir. Bilimkurgunun kilometre taşlarından birini de 1818 yılında Mary Shelley tarafından yazılan "Frankenstein, Modern Prometheus" adlı kitap oluşturur. Frankenstein, fantastik kurgu ile bilimkurgu arasındaki ayrımı ortaya çıkarması açısından önemli bir eserdir. Sözelimi "Dracula" içerdiği temalar açısından fantastik kurguya iyi bir örnek oluştururken Frankenstein anatomiden, biyokimyaya, elektriğin kullanımına kadar işlediği bilimsel (ya da yarı bilimsel) yapısıyla bilimkurguya dahil edilir. Kitapta, Dr. Frankenstein adlı bir bilimadamının elektrik kullanarak ölü bir yaratığı yeniden yaşama döndürme çabası anlatılır. Canlanan yaratık, Frankenstein'in kontrolünden çıkar ve

Bilimkurgu

Bülent Akkoç

Atilan Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

Dünya'da hayal edebilme yeteneğini sahip belki de tek yaratık olan insanoğlu, görebildiklerinin dışındakileri de bilmek istemiş ve bu yolda çok çaba sarfetmiştir. Hayal gücü insanoğluna, doğa ile yapılan savaşta yardımcı olabilecek araçlar üretmesini ve yaşamını anlamlandıracak eserler yaratabilmesini sağlamıştır. Yüzyıllar boyunca kendi kendini aşmaya çalışan insanoğlunun, yapıcı hayalgücünden yoksunlar karşısında ilerlemesi zaman zaman yavaşlarsa da durmamıştır.

İnsanoğlu gözleyerek ve deneyerek öğrendiği bilimden kendine yararlı teknolojiler üretmesini bilmiş, bunun yanı sıra bu başarılarından tat alabilmek için de sanatı yaratmıştır. Olası bir problemi çözebilmek için birçok yöntem keşfeden insanoğlu, bilimkurguyu da keşfetmiştir.

Bilimkurgu bir sanat türüne verilen isimdir. Yazın alanında olduğu gibi sinema alanında da örnekleri vardır. Özellikle bu yüzyılın başından itibaren bilim ve teknolojiye gelişmelere

paralel ortaya çıkmış ve sürmektedir. Bilimkurgu, içinde ne bulunursa bulunsun, temel olarak insanı ele alır. İçinde yaşadığı evreni tanımaya ve anlamaya çalışan insanoğlu bu zorlu yolculuğunda tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu gibi keşfedebileceklerinin hayalini kurar ve eserlerinde onlardan söz eder. Amaç, tüm insanlık için daha iyi koşullarda yaşam olanağı sağlayan bir Dünya'dır. Bilimkurgu, işte bu noktada kendisinden istenilen en çarpıcı şekilde verebilen bir sanat türüdür. İnsanın geçmişte, günümüzde ya da gelecekte karşılaştığı ya da karşılaşılabileceği sorunları bilimsel verilere dayanarak sınırlanmış bir düşünce gücü ile aktararak, kendi üzerine düşeni görevi yerine getirir. Vermeye çalıştığı mesaj ile bazen bilim adamlarını yönlendirmeye, bazen de okurların önünde yeni ufuklar açmaya çalışır. Bunda ne kadar başarılı olabildiği de yaratıcısının yeteneğine bağlıdır. Bu nedenle, bilimkurgu alanında çok iyi eserler olabileceği gibi kötü örnekler de mevcuttur.

Gönül, bilim ve teknolojiye gelişmeleri büyük bir ümit ile izleyen insanoğlunun, iç dünyasının da gelişmesi için sanata gereken önemi vermesini ve bilimkurgu türünün de hakettiği yeri almasını istiyor.

Geleceğin Edebiyatı

Can Abanazır

Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı

"Bilimkurgu, edebiyatın bilimsel gelişmelerin insan üzerine yaptığı etkiyle ilgilenen bir dalıdır" Isaac Asimov'un bu tanımlaması, hiçbir zaman gerçek anlamda tanımlanamamış bilimkurgunun belki en iyi, belki de en dar kapsamlı açıklamasıdır. İsmi bile birçok kez evrim geçiren bir dal, elbette edebiyatın bir parçasıdır. Bu ilgi ülkemizde yeni başlıyorsa da, bilimkurgu yazını 20. yüzyılın başından beri dünyada çok-satan konumundadır. Çünkü bilimkurgu geleceğin edebiyatıdır, gelecek hakkında yazılmaktadır ve diğer edebiyat türlerinin her zaman birkaç adım önünde gitmektedir. Bu nedenle de bu tür, en çok hor görülen ve eleştirilen dalların başında gelmektedir. Bilimkurgu, insan hayal gücünün sınırlarını araştırır ve her yeni denemede hayal gücü yeni bir ivme kazanıp ileriye gider. Aynen, Jules Verne'nin denizaltı hayal edip yazmasından yalnızca yüz yıl sonra, "Kızıl Ekim" adlı filmin çok doğal bir şeymiş gibi seyretilmesi örneğinde olduğu gibi. Bu gün hayal olan, yarı gerçektir. Bilimkurgu da gelecekteki gerçeklerin yazıdır.

çevresine dehşet saçmaya başlar. Shelley romanını yazdığı yıllarda bilimkurgu, bir tür olarak yazın hayatında kesinlik kazanmamıştı. Frankenstein, Prometheus'un insanlara ateşi getirmesi gibi edebiyata bilimi getirmiştir. "Modern Prometheus" adı da, bu yönüyle kitaba uygun düşmüştür denilebilir. Benzer bir bilimkurgu romanı 1886 yılında Robert Louis Stevenson'ın yazdığı "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde"dır. Küçük bir değişiklik bilim adamı bu romanda bir başka canlı yaratma değil, kendi kendini değiştirme peşindedir. Bilimkurgunun öncüsü sayılabilecek bu iki roman yazarından farklı olarak Mark Twain, fantastik olanı gotik korku ve dehşetten tamamen arındırmayı başaran ilk yazarlardandır. Mark Twain'in "Kral Arthur'un sarayında bir Amerikalı" adlı kitabında zaman içinde gezi teması bütün mistik özelliklerinden arındırılarak ele alınır.

Bilimkurgu türünü hazırlamış olan etmenin uzay gezisinden, ütöpik tasarımlara kadar belirli temaların daha önceden gelişe gelişe bu basamağın önüne kadar uzanmaları olduğunu söylemek tam doğru olmaz. Belirleyici olan daha çok, belirli yazınsal tekniklerle ele alınıp işlenen kültürel, psikik bir havanın, yepyeni bir iklimin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu anlatım teknikleri, en başta "normal" dünyanın sınırları içinde "yabancı bir alan" gibi sıkışık kalmış tek tük anormallikleri anlatmayı hedefler. Bu teknikler sayesinde kendi başlarına buyruk, bağımsız, özerk dünyalar yaratılır ve bu dünyaların kendilerine özgü yasalara göre işlediklerine, bildik dünyadan farklı ilkelere bağlı olduklarına okuru inandırmak çok daha kolaylaştığı gibi merak ve heyecan da o ölçüde arttırılır. Bu teknikle yazılan öykülerin izlekleri

genellikle olağanüstü buluşlar, teknolojik yenilikler, (sadece coğrafi olmayan) keşifler, esrarengiz olaylar ve sonunda gene de akla mantığa dayanarak açıklanan, görünürde izahı olmayan olaylar ve durumlardır. Sanayi devrimi teknolojiye geleceğin sınırsız olanakları düzeyine yükseltiyor gibidir ve teknolojinin geleceğe yönelik perspektif ve umutları esetik bir dile dönüşerek kitlesel olarak yaygınlaşma olanağı bulur. Teknoloji ile serüven birbirine bağlanır.

Jules Verne'in romanları Ay'a (Ay'a Yolculuk - 1869) Yerküre'nin merkezine (Arz'ın Merkezine Seyahat - 1864) ya da denizin derinliklerine götürür bizi (Denizler Altında 20 bin Fersah-1870). Jules Verne için, yavaş yavaş belirginlik kazanmaya başlayan bilimkurgu türünün gerçek öncüsü denebilir. Onun bilime

ve teknolojiye duyduğu hayranlık romanlarının kahramanlarına da yansımıştır. Ancak onun kahramanları bu teknolojiyi bir şeyler kurmak için değil de, daha çok, bir yerlere ulaşmak için kullanırlar. Bunun yanında Verne'in 1994 yılında gün ışığına çıkarılan yeni bir kitabı, onun bilimsel gelişmeleri önceden gören tavrına iyi bir örnek oluşturur. 1863 yılında yazılan kitabın adı "20. Yüzyılda Paris" adını taşır ve olaylar 1963 yılında geçer. Bu kitabında teknolojinin egemen olduğu bir toplumda yaşayan evsiz genç bir şairin yaşamını anlatan Verne, kitabında otomobillerin içten yanmalı motorla çalışmasını ilk otomobillerin ortaya çıkışından 26 yıl önce yazar. Giyotin yerine kullanılmaya başlanan elektrikli sandalyelerden, faks ve telefonda da bahsedilen bu kitap Verne'in yayımcısı tarafından beğenilmediği için uzun süre gün ışığına çıkamaz. Günümüzde hâlâ birçok insanı etkileyen, onların dünyalarını değiştiren Verne'in etkisinde kalan isimlerden birisi de H.G. Wells'tir. Jules Verne'in "Ay'a Yolculuk" romanı ile Wells'in "Ay'daki İlk İnsanlar" romanını karşılaştırınca görülür ki Wells'in teknolojiye duyduğu ilgi Jules Verne kadar fazla değildir. Verne'in roman ve öykülerinde "Nasıl ve hangi teknolojik olanaklarla" sorusu açık seçik ortaya atılırken, Wells için bu yanı sıra pek uğraşmaz. Örneğin, Wells Ay yolculuğunun teknik sorununu yer çekiminden arınmış bir madenden üretilmiş bir küre ile ayaküstü hallediverir. Çünkü, Wells'in amacı teknolojik olanakların gelecekteki olası ürünlerini tahmin etmek değil, Ay'daki toplumsal hayatın kendisi üzerine model düşünceler geliştirmektir. Wells'in yapıtlarından onun yalnızca bir roman yazarı değil, bir

Bazı Bilimkurgu Yapıtları

- M.S. 2. yüzyıl/Samsatlı Lukianos/Gerçek Tarih
- 1593/Kepler/Somnium
- 1657/Hercul Savinien Cyrano de Bergerac/Ay Devletleri ve İmparatorlukların Günlük Tarih
- 1752/Voltaire/Micromégas
- 1818/Mary Shelley/Frankenstein
- 1865/Jules Verne/Ay'a yolculuk
- 1870/Jules Verne/Denizler Altında 20 bin Fersah
- 1886/Robert L. Stevenson/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde
- 1895/H. G. Wells/Zaman Makinesi
- 1896/H. G. Wells/Dr. Moreau'nun Adası
- 1898/H. G. Wells/Dünyalar Savaşı
- 1898/Stanslaw Lem/Solaris
- 1920/Yevgeni Zamiatin/Biz
- 1932/Aldous Huxley/Cesur Yeni Dünya
- 1938/Clive Staples Lewis/Sessiz Gezegenler
- 1942/Isaac Asimov/İmparatorluk
- 1948/George Orwell/Bin Dokuz Yüz Seksen Dört
- 1951/Ray Bradbury/Fahrenheit 451
- 1964/Frank Herbert/Dune
- 1965/Italo Calvino/Kozmopolitik Öyküler
- 1968/Arthur C. Clark/2001: Uzay Yolu Macerası
- 1969/Ursula K. Le Guin/Karanlığın Sol Eli
- 1974/Ursula K. Le Guin/Mülksüzler
- 1976/Marge Piercy/Zamanın Kıyısındaki Kadın
- 1978/Ernest Callenbach/Ekotoyya
- 1982/J. G. Ballard/Yakın Geleceğin Mitosları

toplum reformcusu olma özlemleri taşıdığı sonucuna da varılabilir. Wells, öğretici olma ile eğlendirici olma kaygılarını birleştirerek bir sentez oluşturur ve bu sentezin içine yerleştirdiği deneme türü yazılarla, edebiyat aracılığıyla okura seslenir. Wells, kimi yazarlar tarafından bazı kitaplarında geleceğin ikinci sınıfı, kaba edebiyat türü örneklerinin ilk adımını atmakla suçlanır. 1895'de yazılan "Zaman Makinesi" 1895'de yazılan "Dr. Moreau'nun Adası" ve 1898 yılında yazılan "Dünyalar Savaşı" bunlar arasındadır. Bilimkurguya yöneltilen zaman zaman ikinci sınıf kaba edebiyat türü olması gibi suçlamalarda gerçeklik payı da vardır. 1926 yılında Hugo Gernsback ilk bilimkurgu dergisini çıkardığında, "scientifiction" kelimesini bu türün adı olarak kullanmıştı. Adı "Amazing Stories (Şaşırtıcı Öyküler)" olan bu dergi kısa sürede popüler olunca onu diğer örnekler izledi. Bu, bilimkurgunun ticarileşme, metalaşma ve kalitesini yitirme dönemi. Bilimkurguyu satılabilir iyi bir mal olarak görenler, bu türü yavaş yavaş 13-18 yaş

on'a yani "bilimkurgu"ya dönüştü. Dergide yeni öykülerin yanı sıra Verne ve Wells'in öykülerine de yer veriliyordu. Sonraki yıllarda A.B.D. ve İngiltere'de yeni dergilerle birlikte,

ilk bilimkurgu hayranları kulüpleri de ortaya çıktı. Hem kısa öyküleri, hem de tefrika romanları içeren bu ilk bilimkurgu dergilerin doruk noktasını, otuzlu yılların sonunda, özellikle "Astounding Stories of Super Science" adıyla kurulmuş olan ve 1937'den itibaren John W. Campbell tarafından yönetilen magazin kuruluşunun yayını "Astounding Science Fiction" oluşturur. 1920'lerin ve 1930'ların magazin bilimkurgularında insanlığın eski düşlerinin gerçekleştirilmesi teması ağır basarken Campbell'in etkisi altında bilimkurgu geleceğin teknolojisinin sosyal hayata olası etkilerini de tematisine etmeye başlar. 1939'da yayımlanmaya başlayan "Unknown" (Bilinmeyen) dergisi ise "Astounding Science Fiction"ın aksine, doğa bilimlerine dayalı bilimkurgu yerine fantastik konuları işlemeyi yeğler. Savaş öncesi dönemde ön plana çıkan dergilerden biri de, Hugo Gernsback'ın çıkardığıdır.

Magazin Bilimkurgu

Bilimkurgu dergileri arasında ilk sırayı türe adını da vermiş olan Hugo Gernsback'ın kurduğu "Amazing Stories" adlı dergi alır. Gernsback'ın içeriğini "scientifiction" terimiyle tanımlamaya çalıştığı "Amazing Stories" dergisi 1926 yılında yayımlanmaya başladı. "Scientifiction" terimi ise giderek "science ficti-

on" a yani "bilimkurgu"ya dönüştü. Dergide yeni öykülerin yanı sıra Verne ve Wells'in öykülerine de yer veriliyordu. Sonraki yıllarda A.B.D. ve İngiltere'de yeni dergilerle birlikte, ilk bilimkurgu hayranları kulüpleri de ortaya çıktı. Hem kısa öyküleri, hem de tefrika romanları içeren bu ilk bilimkurgu dergilerin doruk noktasını, otuzlu yılların sonunda, özellikle "Astounding Stories of Super Science" adıyla kurulmuş olan ve 1937'den itibaren John W. Campbell tarafından yönetilen magazin kuruluşunun yayını "Astounding Science Fiction" oluşturur. 1920'lerin ve 1930'ların magazin bilimkurgularında insanlığın eski düşlerinin gerçekleştirilmesi teması ağır basarken Campbell'in etkisi altında bilimkurgu geleceğin teknolojisinin sosyal hayata olası etkilerini de tematisine etmeye başlar. 1939'da yayımlanmaya başlayan "Unknown" (Bilinmeyen) dergisi ise "Astounding Science Fiction"ın aksine, doğa bilimlerine dayalı bilimkurgu yerine fantastik konuları işlemeyi yeğler. Savaş öncesi dönemde ön plana çıkan dergilerden biri de, Hugo Gernsback'ın çıkardığıdır.

Yazarlar Gözüyle Bilimkurgu

Frank Herbert: Bilimkurgu doğrusal veya doğrusal olmayan zamanla raks ederken doğmalara modern başkaldırı ve spekülasyon hayalgücünün kılıcını kullanıyor.

Düştürümüz: Nothing Secret Nothing Sacred

Sam Moskowitz: Bilimkurgu, fantazinin, fen bilimleri, uzay, zaman, sosyal bilimler ve felsefeye dair hayalci spekülasyonların güvenilir kılınması için bilimsel bir atmosfer yaratarak, okuyucudaki "inançsızlığı tamponlayışıyla" ayırt edilebilecek dardır.

Hugo Gernsback: "Bilimselleştirme" ile... Jules Verne, H.G. Wells, ve Edgar Allan Poe tarzı öyküyü, bilimsel doğruluğu bakışın kaynaştığı çeki bir romantizmi kastediyor.

Robert A. Heinlein: Hemen tüm bilimkurguya uygulanabilecek kısa, işlevsel bir tanım, şu olabilir: Gerçek dünya hakkında tutarlı bilgiye, geçmişe ve bugüne, ve doğa hakkında bütüncül kavrayış ve bilimsel yöntemin önemine dayanan, gelecekteki olası olaylar hakkında gerçekçi bir spekülasyon.

Bu tanımın tüm bilimkurgu ("hemen hepsi yerine") kapsamı için "gelecek" sözcüğünü atmak yeterli.

Brian W. Aldiss: Bilimkurgu bilginin (bil-

min) gelişmiş ama bulanık haliyle varlığını koruduğu evrenimizde insan ve konumuna dair tanım arayışımızdır ve tipik olarak Gotik veya post-Gotik çamurdan dökülmüştür.

Isaac Asimov: Modern bilimkurgu, edebiyatın, inatla bizi bekleyen yeniliklerin doğasını, olası sonuçları ve olası çözümleri ele alan yegane biçimdir.

Ray Bradbury: Bilimkurgu gerçekten de gelecekle ilgili sosyolojik çalışmadır; yazarın söyledikleri şu, yada bu şekilde gerçekleşecektir.

Reginald Bretnor: Bilimkurgu; Bilir ve sonucunu olan teknolojiye dair insan deneyimlerine ilişkin ussal spekülasyona dayanan kurgu.

Lester Del Rey: ... bilimkurgu "insan doğasının bugününün mit-üretim esasıdır"

Northrop Frye: Bilimkurgu çoğunlukla bizim şu anda ilkeliliğin yükseklerinde olduğumuz kadar yüksek, tepemizde uçan bir uçakta yaşamın nasıl olacağını hayal etmeye çalışır; kurguladığı sahne çoğunlukla bize teknolojik bir mucize gibi görünür. Bu yüzden de romantizmin "mit"e eğilimli bir biçimdir.

Damon Knight: Bilimkurgudan aldığımız kendimizi şüphe ve anlık çekinçlerimize rağmen okumaktan alıkoymamamızı sağlayan diğer türden öyküleri çekil kılın şeyden farklı değildir, ama başka biçimde dile getirilmiştir. Bilinen şeylerin oluşturduğu küçük bir adada yaşıyoruz. Bizi çevreleyenlere dair dinlendirilmiş merakımız bizi insan yapan şeydir. Bilimkurguda bu gizeme gündelik, küçük sembollerle değil, uzağa ve zamana ait büyük alanlarla yaklaşıyoruz.

Gray K. Wolfe: ...çoğu bilimkurgunun entelektüel temeli şiddetli duygusal itkelerde, "merak duygusuyla" sarıldığından çok daha yakından ilintili. Süreç şu biçimde de özetlenebilir: bilineni bilinmeyenle ayıran bir tür bariyer yüzünden zıtlık içinde varlığını koruyor. Bariyer aşıldığında bilinmeyen bilineni yaratır. Ancak bu bariyerin aşılması bir takım yeni problemler yaratır ki, bu, zıtlaşmanın bir üst aşamada tanımlanmasına yol açar. "Merak duygusu, bu zıtlaşmanın ayırıcılığı olmaktan doğar ve "merak duygusunun belirmesi bariyeri var eden imajı güçlendirerek zıtlaşmayı şiddetlendirir. Bu dönüşüm zıtlaşmanın "pekişme veya erime" olarak tanımlanmış daha ileri bir dönüşüm geçiremeyeceği bir noktaya kadar devam eder.

Alvin Toffler: Bilimkurgu insanmerkezci görüşle zamansal darkatalılığı çatıştırarak tüm uygarlığı ve unsurlarını yapıcı eleştiriyeye yöneliyor.

James Gunn: Bilimkurgunun en kayda değer yaklaşımlarından biri-insanlık gururu olmuştur... bir varlığın yaşamak zorunda oluşuna özgü nitelikte değil... bir varlığın yaşayıp yaşamayı en olumsuz güçlüklerle rağmen sürdürüşüne özgü nitelikte.

Sam J. Lundwall: Basit bir tanımla, "dolasız" bir bilimkurgu öyküsünün yazarının tutarlı biçimde geliştirilen, bilinen gerçeklerden yola çıktığı (veya çıkacağını öne sürdüğü) söylenebilir.

Thomas N. Scortia: [bilimkurgu] doğanın yasalarının insan mantığını açıklamalarına, bundan da fazlasıyla, mantıksal çıkarıma açık olduğunu söyleyen hümanist bir varsayımı vardır.

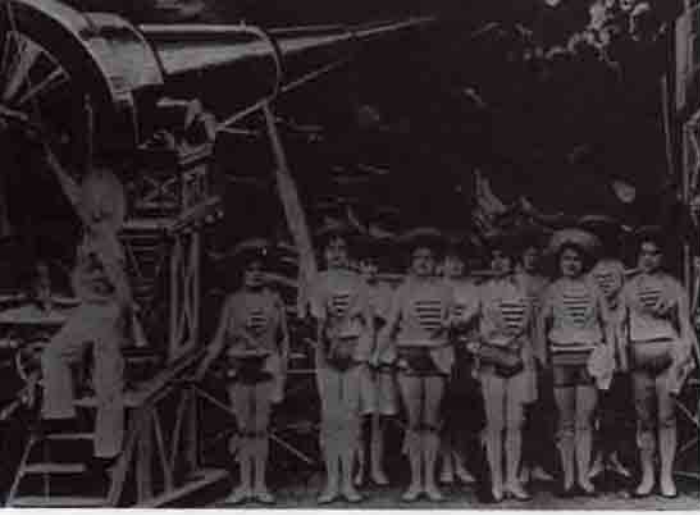
Gernsback'ın öyküleri büyük bir yayınevinde alınıp "The Wonder Stories" adıyla yayımlanır. Gernsback "Air Wonder" ya da "Science Wonder Quarterly" gibi başka magazinler çıkarsa da pek başarılı olamamıştır. Bu dönemde Donald Wolheim ve Frederik Pohl gibi kişilerin çıkardığı dergiler de gündemdedir. Fakat gündemde olmayan bir şey vardır: 2. Dünya Savaşı. Savaş sırasında kimi bilimkurgu dergileri yayına ara verirken, kimileri de sayılarını kağıt tasarrufu gerekçesiyle sınırlarlar. "Unknown" gibi bazıları da bir daha yayımlanmamak üzere yayın dünyasından çekilir. Savaş öncesi dönemde bilimkurguyu değerlendirdiğimizde, bunun anlatım araçlarının anlatılan karşısında ikinci derecede önem taşıdığı bir tür olduğunu görürüz. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu türün başarı ölçütü üslubunun başarısındadır. Savaş sonrası dönemde bu türün okur yapısının da değişmiş olmasının bir sonucudur bu. Campbell'in bilimkurguları öncelikle teknolojiye ilgi duyan gençlere seslenmekteydi, oysa tür artık belli bir liberalliğin damgasını taşıdığı kentsel orta tabakanın ilgi alanına girmeye başlamıştır.

Sinemada Bilimkurgu

Bilimkurgu, bir sanat türü olarak film sektöründe yazın alanında yakaladığı başarıdan çok daha fazlasını elde etmiş; birçok kişinin bilimkurguyu sevmesi, sinema ya da televizyon için hazırlanan bilimkurgu filmleriyle olmuştur. Bilimkurgu filmleri, gelişen teknolojinin ürünlerini insanların hayâl gücünden alıp, beyazperdede, gözler önüne serdiği için sevilen bir sanat dalı olmuştur. Bu türün takipçileri artık özel efektler ve film hileleri ile geleceğe bakabilme olanağı bulmuşlardır. Bilimkurgu başlangıçtan itibaren şaşırtıcı film hilelerinin türüdür. Olanaksızı canlandırıp gösterir. Doğa yasalarını hayâl gücüyle yoğurur. Bu türün ilk filmlerine sessiz sinema döneminde rastlamak olanaklıdır. Yönetmenliğini Georges Méliès'in yaptığı "Le Voyage dans la Lune" adlı film 1902 yılında çekilir ve bilimkurgu türünün ilk filmi olarak kabul edilir. Konusunu Jules Verne'in "De la Terre à la Lune" (Ay'a yolculuk) ve H.G. Wells'in "First Men in the Moon" (Ay'daki İlk İnsanlar) romanlarının oluşturduğu bu film, yazınsal kaynaklarıyla

çelişen bir görünüm ortaya koyar. Film grotesk, komik ve peşpeşe gelen şaşırtıcı hareketli resimlerden oluşmuş sahneler dizisidir. İnsanları yeryüzünden Ay'a götüren roket mermisi, şortlu, şapkalı, tişörtlü kızlar tarafından uzay topuna taşınır. Roket, Ay'daki adamın tam gözüne isabet eder. Dünya'dan Ay'a giden insanlar burada, Wells'in romanından alınmış olan "Selenitler"e yani Ay sakinlerine rastlarlar. Ama, Selenitler romanının aksine korkunç değil komik yaratıklardır. Şemsiye ile dürtülünce balon gibi patlarlar. Daha çok, serüvene dönük bilimkurgunun temel izlediği olan fantastik yolculuk, yine Méliès'in yönettiği 1904 tarihli "Le Voyage à Travers l'impossible" (İmkânsız Yolculuk) filminde ortaya çıkar. Çılgınca bir hızla bir dağ tepesinden boşluğa uçan bir tren, gökyüzünden uzaya doğru yol aldıktan sonra, önce Dünya'daki bir denize, oradan da tekrar karaya ulaşır.

Méliès, filmlerinde birçok sinema hilesinden yararlanır. Ama bu hileler, kusursuz bir yanılsama yaratmaktan çok, hareket ve dönüşümlerin canlandırılmasına yarayan yeni, şaşırtıcı, mekanik olanakların gösterilmesini hedefler. Méliès,

varyete ve sihirbaz tiyatrosu kökenli bir yönetmendi. Bu yüzdendir ki onun baş vurduğu fantastik temalar öykü anlatmak için değil, şaşırtıcı, mizahi, dikkat çekici görüntülerle bir "show" sunmaktı. Bilimkurgu filmlerinin öncülerinden biri de "Metropolis" adlı filmidir. Fritz Lang'ın yönettiği film, geleceğin kenti "Metropolis"i anlatır. Üretim koşullarının ağırlaştığı ve sosyal hiyerarşinin iyice katılaştığı bir gelecek dünyası; üstlerde Güneş'i gören yerlerde havadar, kocaman gökdelenlerde egemen sınıfa mensup olanlar otururken, aşağıda yerin altında mağara ve katakomplarda köleler gibi yaşayan ve başında çalıştıkları makinelerle ritmik bir bütünlük kurmuş olan işçiler bulunmaktadır.

Birkaç yıl sonrasında uzandığımızda Sidney Olcott'un "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" filmi çıkar karşımıza. İlk çevri-

mi 1908 yılında yapılan bu film, bilimkurgu / korku karışımı filmlerin ilki niteliğindedir. 1910'da ise J. Searle Dawley ilk Frankenstein filmini çevirir. Bu dönemdeki filmlerin ilk örnekleri, popüler tiyatro oyunlarının sinemalaştırılmasından öteye geç-

memiştir ve George Méliès ya da Robert Paul gibi yönetmenlerin filmlerinden gerek anlatım gerekse sinema hilesi yönünden çok geridedirler. Bu dönemde teknolojik ilerlemeyle birlikte, tehlikeli bilgilerle donanmış güçlerin teknolojik araçlarla bireysel insan yaşamına zorla girip onu değiştirebilecekleri korkusu güncellik kazanmıştı. "Frankenstein" ve "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" gibi filmlerde bu izlek açıktır. Ayrıca, bu sorun bir yan izlek olarak "mad scientist" (çılgın bilgin) tiplerini ortaya çıkarır. Teknolojinin olanaklarını elinde bulunduran çılgın bilginlerin insanlara hükmetmeye ya da dünyayı ele geçirmeye çalışmasına ilk dönem bilimkurgularında sıklıkla rastlanır. Otuzlu yıllarda Amerikan bilimkurgu sinemasında korku türü ile bilimkurgu türünün birbirinden kesinlikle ayırdedilebildikleri ör-

nekler oldukça azdır. "Çılgın bilginler", genellikle tıpkı Faust gibi, şeytanla, cehennemle anlaşıp onlarla işbirliği yapan, çılgın emellerin, doyumsuz isteklerin peşinde olan ve kendini insanüstü güçlerle donatmayı hedeflemiş bilginle, yetenek ve becerileri kendisi de dahil kimse tarafından denetlenemez durumda olan büyük bilimsel dahi birbiriyle birleşmiştir. Amerikan filmlerinde bu bilginlerin asıl ilgisi, teknolojik gücün yaygınlaştırılmasına yönelik olmayıp, daha çok insanla ilintili bir düzleme, insan bedeniyile olmayacak deneyler yapma, bedeni yönlendirme ya da ruhtan yoksun, bütün denetimi kâşifinin elinde toplanmış yapay, biyolojik anatomik yapısı iyice değiştirilmiş insanlar yaratma çılgınlığına kaymıştır. Bu izlek yerini ileride, teknolojinin gelişmesiyle insanlar üzerinde değil de robotlar üzerinde çalışan bilim adamlarına bırakacaktır. "Cyborg" denilen "siber organizmalar" günümüzün "Frankenstein'in canavarları" olacaktır.

1938'de radyo dinleyicileri şöyle bir şok yaşarlardı: Spikerlerden biri, dünyayı ele geçirmek üzere yeryüzüne inmekte olan uzaylılara ilgili haberler verip durmaktadır. Ardından asıl sarsıcı haber gelir: Mars'tan gelen istilacı güçlerin ilk öncülerini taşıyan bir uzay gemisi, New

Bilimsel(imsi) Masallar

Orhan Kural
Prof. Dr. GDTÜ Makine Mühendisliği Bölümü

"Edebiyat konusunda söz sahibi" olanlara "bilimkurgu" denince burun kıvrırlar. Onlara göre bilimkurgu, olsa olsa Barbara Cartland'ın kiler ile eşdüzeyle olabilecek öykü ve romanlardır. Onlar için, Federasyon'un Romulan'larla mücadelesi "çocuk masalı" dır ama Asgard'da yaşayan tanrıların devlerle olan mücadelesi "kültür"dür.

Bu tutumu anlamak gerçekten güç. Oysa hepimiz, anlatılanları kavramaya başladığımız günden itibaren uzun süre masal dinleyerek büyüdük. Su içip "ohl" deyince birden beliren ve "dile beniden, ne dilerse" diyen, bir dudağı yerde bir dudağı gökte devler, güzel prenses tarafından öpülünce yakışıklı prens dönüşen kurbagalar... Hangimiz bunları tekrar tekrar dinlemeyi sevmedik?

Büyüdüğümüzde bütün bunların hayal ürünü olduğunu öğrendik. Ancak küçük çocukların bunlara inanılabileceğini, dolayısıyla artık başka türlü, daha inanılabilir öykülerle ilgilenmemiz gerektiğini öğrendik. Aslında, okumamız önerilen öykü ve romanlar da pek öyle gerçek olayları anlatmıyordu ama, onlar "büyüklerin"

öykü ve romanları idi ve dolayısıyla bize düşen de artık onları okumaktı. Bu ara, "mitoloji" veya "destan" adı altında, küpümsenen masallara çok benzeyen, hatta bazen inanılması daha bile güç bazı edebi eserler de okutulurdu ama şimdi bunun üzerinde durmayalım.

Bütün mesele şu: Okuduklarımız "olabilecek" olaylar olmalı. Akıl almaz olaylar, sihir ya da büyü ile ilgili olaylar, "olabilemeyecek" olaylardır ve akıl başında insanlarca ciddiye alınmazlar. Hepimiz masalları ne kadar özersek özelelim bilimin egemen olduğu bir çağda yaşıyoruz ve bilimsel olmayan olaylarla işlenmiş öyküler "saçma" dır.

Bu çatık kaşlı anlayışı benimseyenler "ciddi insan" oldular.

Ama bir de, ne olursa olsun, masalları arayanlar vardı, onlar ne yapmalıydı? Çare, problemin içinde gizli: Eger olaylar bilim ile bağdaşıyorsa, yani bilimsel açıklamaları varsa, o zaman "olabilecekler" sınıfına girer. İşte bu olgu bize, nostaljik bir özlem ile sevdiğimiz masal türünü saygın yapma olanağını veriyor. Bütün yapacağımız kullandığımız dili değiştirmek: "... üzerine yıldız tozu serpti, gözünü kapattı ve 'evimi istiyorum' dedi. Gözünü açtığı anda evinde idi." diyeceğimize "... enerji alanının ortasında durdu, 'beni eve ilet' dedi. Vücudunun dağıldığını hissederken her zamanki parığı yaşadı. Toparlandığında evinde idi" demeliyiz. İşte bilimkurgunun doğuşu.

Burada ufak bir sorun var. Gerçekte bilim-

sel olmayan bir şeyi bilimselmiş gibi göstermek zorundasınız.

Bunun da çözümü var. İnsanların çoğunlukla bilimden habersiz oldukları düşünülürse, bilimsel kökenli bir jargon kullanmak yeterli olur. "Kuvvet alanına yakalandık," dediğinizde hiç kimse "Doğadaki dört temel kuvvetin hangisi?" diye sormayı düşünmez, meydanlar sizin olur. Tabii ara sıra bilime tamamen yabancı olmayan biri çıkıp, "Görünmez adam, vücudu ışığın yolunu kesmediği için görünmüyor; peki, gözleri de ışığın yolunu kesmediğine göre nasıl görebiliyor?" diye sorabilir. İşte bunun içindir ki genellikle bilim adamlarının yazdığı bilimkurgu romanları çok daha inandırıcı oluyor. Isaac Asimov, Fred Hoyle, Arthur C. Clarke bu yazarlardan birkaçı.

Aslında, inandırıcılığı çok da abartmamak gerek. Bu türün masal özlemi çeken okuyucuları zaten her türlü bilimsel gerçeği gözardı edip bilin/sihir karışımı olayları yutmaya hazır dırlar. Bu, oyunun kuralıdır. Bütün yapılması gereken, okuyucunun zekâ ve bilgisine çok açık seçik biçimde hakaret etmemektir.

Bilimkurgu, her türden sanat gibi, ikiye ayrılır: İyi ve kötü. Kötü müzik olabileceği gibi, kötü bilimkurgu da olur. Herhangi bir romanı değerlendirmek için kullandığımız ölçütleri tarafsız bir göz ile bilimkurgu romanına da uygulayacak olursanız, gereğinde "İki Kentin Öyküsü"nü okumak kadar zevkli olduğunu görürsünüz. Belki daha da çok.

Jersey'e inmiştir. Oldukça heyecanlı bir muhabir, resmî makamların aldıkları önlemlerden söz eder. Halk büyük bir paniğe kapılır ve başını sokacak, gizlenecek yer aramaya başlar. Gıda maddeleri yağma edilir, New Jersey'e bağlı telefon hatları felç olur. Bu gelişmelerin hemen ardından, olup bitenin gerçeklikle bir ilgisi bulunmadığını, haber gibi yansıyan olayların Orson Welles'in, H.G. Wells'in "Dünyalar Savaşı" romanının radyoya uyarlamasından başka bir şey olmadığını resmi olarak açıklanması bile uzun süre işe yaramaz; heyecan ve kargaşa bir süre daha devam eder. Bunun yanında, istila benzeri konular o dönem filmlerinde işlense de çılgın bilgin izleği bir süre daha sinemada yerini koruyacaktır. "Çılgın bilgin"li filmler bu konunun giderek komedi filmlerine kaymasıyla bitmeye başlar. Artık gülünç olmaya başlayan bu tür, sinema tarihinde üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir.

Bilimkurgu sineması gelişimini bu yönde sürdürürken bilimkurgu dizileri de yavaş yavaş piyasada görünmeye başlamıştır. Uzun metrajlı filmlerin aksine, bilimkurgu dizileri her türden teknolojik ütopyaları konu edinir. Bu dizilerde "homo futurus" yani geleceğin insanı odak noktasındadır ve olaylar ölüme göre değil, hayata göre ayarlanmıştır. Bilimkurgu dizileri tiplerini ve biçimlerini çoğunlukla çizgi-romanlardan almışlardır. Bilimkurgu çizgi romanlarının kahramanları - Flash Gordon, Buck Rogers, Superman vb.- dizilerin de baş kahramanları olmuşlardır. En meraklı yerinde kesilen, "arkası yarın"lı dizi film anlatımı, çizgi-roman anlatımıyla aynıydı. Çizgi-romanlarda bir kareden ötekine

atlar, hareketlilik ve canlılık, gerilim ve heyecan doruktaiken bölümü kesip, bir sonrakini merak ettirme eğilimi çizgi-romanlardan devralınmıştı. Çizgi-roman ile bilimkurgu dizileri arasındaki ilişkiler, edebiyat ile sinema arasındaki ilişkilerden çok daha sıkı ve güçlüdür. Kâinat savaşlarıyla, ışın topları ve başka gezegenlerdeki serüvenleriyle, zaman içindeki yolculukları ve robotlarıyla bilimkurgu türü sinemayı bu diziler üzerinden giderek ele geçirmiştir. Böylece çizgi-romanlar da bütün bir bilimkurgu türüne daha çok etki eder konuma gelmişlerdir.

Bilimkurgu dizileri, sessiz sinema döneminde bile vardı fakat asıl ortaya çıkışları 1930'lu yıllara rastlar. Bunlar arasında en başarılı örneklerden biri "Flash Gordon" adlı dizidir. Bu dizinin bugün filmlere konu oluşturacak denli tutulmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan biri Flash Gordon'un daha çizgi roman figürü olarak ortaya çıktığı dönemde çok sevilmesiydi. Crabbe'nin çizgi romandaki figüre benzerliği şaşırtıcıydı. Ayrıca sinemanın hile teknikleri ve dekor konusundaki geniş olanakları sinemadaki Flash Gordon'un başarısının bir başka nedeniydi. Universal Yapımcılığın ilk Flash Gordon dizisi için harcadığı paranın miktarı 350 000 ABD Dolarıdır. Bu miktar, herhangi bir dizinin maliyetinden üç kat fazlaydı. Bu dizi çeşitli basın kampanyalarıyla desteklenmişti. Ayrıca dizide cinselliğin de kullanılması, Gordon'un başarılarını etkileyen nedenlerden biriydi.

Flash Gordon dizisini "Buck Rogers" izledi. 1939 yılında başlayan dizinin yönetmenliğini Ford Beebe yapmış

tı ve başrolde yine Buster Crabbe oynuyordu. Dizide, garip bir gaz soluyup derin bir uykuya daldıktan sonra gözlerini 25. yüzyılda açan Buck Rogers'in maceraları anlatılır. Bu yüzyılda ortaklık birbirine girmiştir ve tehlikelerden, roketlerden, ışın tabancalarından, atom bombalarından geçilmemektedir. "Buck Rogers" dizisi aynen Flash Gordon örneğine göre yapılır, fakat yapımcısı firmanın yüzünü onun kadar güldüremez. Üç aşağı beş yukarı Flash Gordon'la Buck Rogers aynı özelliklere sahipti. Dizinin ya-

Bazı Bilimkurgu Filmleri

- 1902/Ay'a yolculuk/yön: Georges Méliès
- 1908/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde/yön: Otis Turner
- 1926/Metropolis/yön: Fritz Lang
- 1931/Frankenstenin/yön: James Whale
- 1936/Flash Gordon/yön: Frederik Stephonani
- 1951/Mars'a Uçuş/yön: Lesley Scleider
- 1952/Dünyalar Savaşı/yön: Byron Haskin
- 1954/Hedef Dünya/yön: Sherman A. Rose
- 1956/Yasak Gezegen/yön: Gred M. Wilcox
- 1958/Ay'a Yolculuk/yön: Byron Haskin
- 1960/Zaman Makinesi/yön: George Pal
- 1966/Fahrenheit 451/yön: François Truffaut
- 1968/Maymunlar Cehennemi/yön: F. J. Schoffner
- 1968/2001 Uzak Yolu Macerası/yön: S. Kubrick
- 1971/Solaris/yön: Andrei Tarkovsky
- 1971/Otomatik Portakal/Stanley Kubrick
- 1971/Sifir Nüfus Arışı/yön: Michael Campus
- 1974/Zardoz/yön: John Boorman
- 1977/Yıldız Savaşları / yön: George Lucas
- 1977/Uçuncu Tünel Yaklaşımları/yön: S. Spelberg
- 1979/Stalker/yön: Andrei Tarkovsky
- 1979/Yaratık/yön: Ridley Scott
- 1982/Blade Runner/yön: Ridley Scott
- 1982/E.T./yön: Steven Spielberg
- 1984/Dune/yön: David Lynch
- 1984/2010/yön: Peter Hyams
- 1985/Geleceğe Dönüş/yön: Robert Zemeckis
- 1987/Robocop/yön: Paul Verhoeven
- 1990/Terminatör 2 yön: James Cameron
- 1993/Jurassic Park/yön: Steven Spielberg

pımcıları sonunda her çizgi-roman kahramanının Flash Gordon gibi sinemaya yatkın olmadığına karar verdiler.

1935 ve 1940 yılları arasında daha önceki ve sonraki yıllarda çekilenlerin toplamından çok daha fazla bilimkurgu dizi yapılmıştır. Fakat, çoğunun bütçesi çok sınırlıydı ve ender durumlarda ortalama bir western filminin bütçesini aşıyordu. Bu sınırlı bütçelere rağmen, kimi yönetmenlerin şaşırtıcı derecede başarılı buluşlarla müthiş sonuçlar elde ettiği oluyordu.

Bilimkurgu dizisi dendiğinde, hemen akla gelen bir isim vardır ki tüm bilimkurgu tarihinde gerek konumu bakımından gerekse işlevi, içeriği, teknikleri bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Yaratıcılığını Gene Rodenbary'nın yap-

tığı "Star Trek" (Uzak Yolu) adlı dizidir bu. 30. yıl kutlamaları yapılan dizinin popülerliği, bu kadar yıl gösterimde kalmasıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Gösterime girdiği yıllarda birçok ilke imzasını atan "Star Trek" bu yönüyle öncü, ilerici, geliştirici bir yapıya sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah-beyaz ayrımı yapıldığı yıllarda ve kadın haklarının tartışıldığı dönemlerde dizinin uzay gemisi "Atılğan"ın (Enterprise) kaptan köprüsünde kadın ve zenci subaylara yer vermesiyle bu öncülüğünü kanıtlamıştır. Zamanın Sovyetler Birliği yönetimi bile Uzak Yolu dizisinin ülkelerinde gösterimine izin vermiş ve uzun süre bu dizi Sovyetler Birliği'nde gösterilen tek A.B.D. yapımı olma niteliğini korumuştur. İlk yıllarında gösterimden kaldırılma

tehlikesi yaşayan dizi, bugün en popüler dizilerden biridir. 1979 yılında sinemaya da uyarlanan Uzak Yolu'nun, 7 tane de uzun metrajlı filmi çekilmiştir. "Beni Işınla Scotty" sözü bugün dünyanın birçok ülkesinde değişik dillerde söylenmiştir. Uzak Yolu'nun bu başarısı beraberinde dizinin yeni çeşitlemelerini de getirdi. İlk "Uzak Yolu" dizisinin ardından çevrilen "The Next Generation" (Gelecek Nesil) adlı bölümlerde Kaptan Kirk ve Mr. Spock'ın yerini Kaptan Jean Luc Picard ve Kumandan Data alır. Ayrıca "Deep Space Nine" ve "Voyagers" adlı yeni diziler de 1990'lı yıllarda "Star Trek" serisine eklendi.

Sinemada ise 1950'li yıllar bilimkurgunun altın çağı olmuştur. Savaş sonrası gelişen savaş teknolojisi ve atom bom-

Türkiye'de Bilimkurgu

Sezar Erkin Ergin

ODTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi.

Batı ülkelerinde, 20. yüzyılın getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yazınsal ve görsel yapıtlara yansımaları olarak düşünülebileceğimiz 'science fiction' ya da Türkçe'deki adıyla bilimkurgu, özellikle yeniliklere ve yeni düşüncelere açık genç insanların ilgi odağı olma durumundadır. Geleceğe dair önceleri çoğu kez iyimser, ama ilk atom bombaları ve endüstriyel atıkların neden olduğu facialardan sonra gitgide kötümser tablolar çizen bilimkurgu, bugün artık Türkiye'de de geniş kitlelerce tanınmakta ve özellikle öğrenim çağındaki genç kuşak arasında benimsenmektedir.

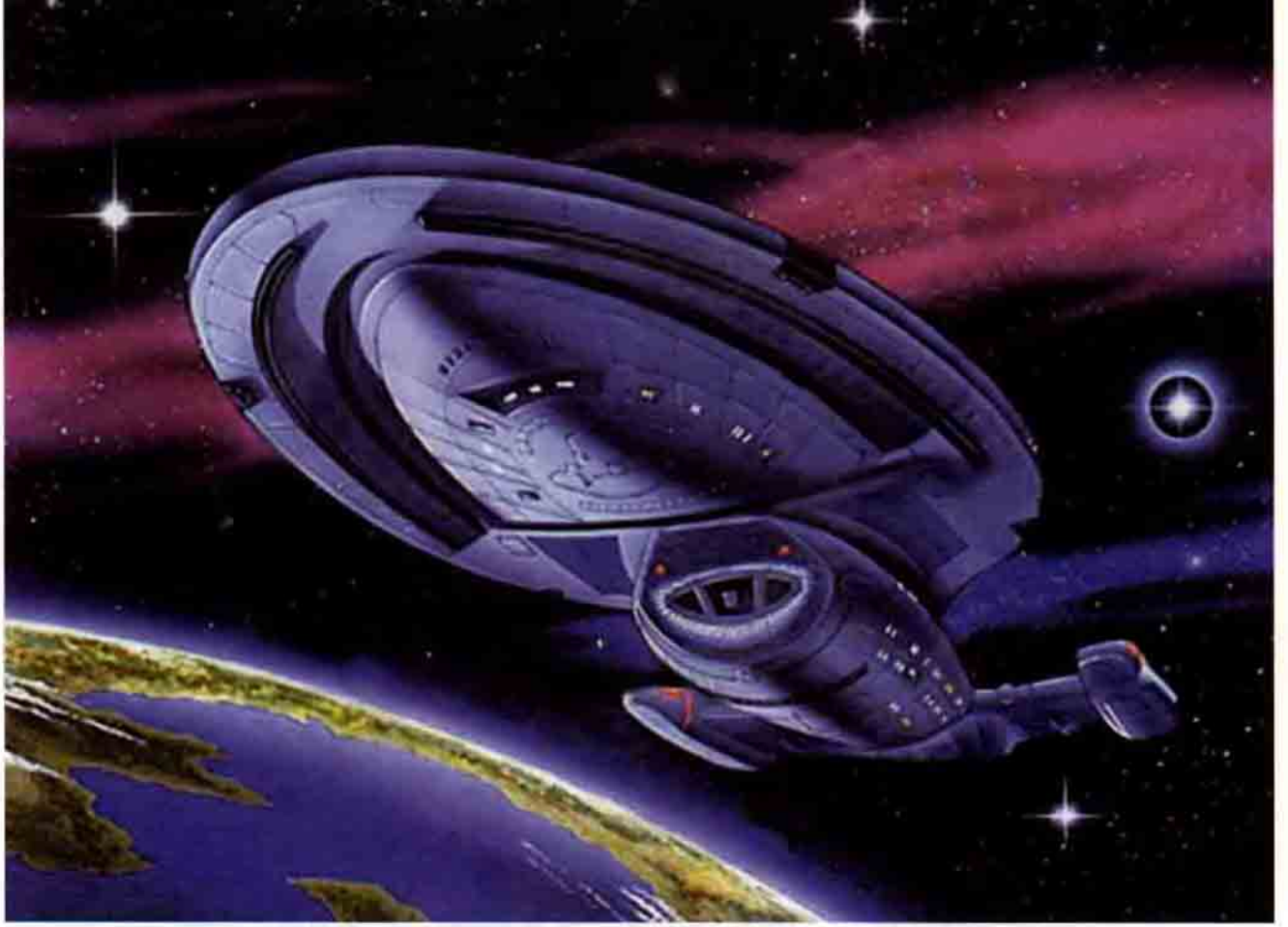
Her ne kadar, çağdaş bilimkurgunun ülkemizdeki ilk örnekleri 1950'li yıllardan öteye pek gitmiyor ise de, sinema izleyicileri ve çizgi roman okurları daha önceden bu sanat dalı ile tanışabilme olanakları bulmuşlardır. Nitekim, bu satırların yazarı da dahil, çoğu kimse bilimkurgu ile ilk olarak ya sinemalarda ya da dergi ve gazetelerde tanışmıştır.

1970'li yıllardan itibaren, televizyonun kitlesel bir yayın aracı olarak ön plana çıkması ve "Star Trek" (Uzak Yolu), "Space 1999" (Uzak 1999) gibi dizilerin beyaz ekranda boy göstermeye başlaması, dolaylı da olsa bilimkurgunun kitlelere ulaşmasında büyük rol oynamıştır. O kadar ki, o zamana kadar bu konu ile ilgilenmeyen yayınevi sahipleri bile artan ilgiden kendilerine pay kapabilmek için dizi halinde kitaplar yayınlamaya başlamışlardır. İlk

Türk bilimkurgu dergisi Antares'in okuyucu ile buluşması da, bu hareketli döneme rastlar.

Ne yazık ki, televizyonda ve sinemalarda gösterilen örneklerin zamanla çoğalması ve sıradanlaşması ve buna karşılık okumaya olan ilginin giderek azalması, hem bu çalışmaların uzun ömürlü olmasını engellemiş hem de bilimkurgunun saygınlığına gölge düşürmüştür.

Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın, günümüzde bilimkurgu, ilk ve orta öğretim çağındaki çoğu genç için vazgeçilmez bir tutkusu olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra yürekli kişilerin ortaya çıkardığı az ama öz yapıtlar ve bilimkurguya akademik bir yaklaşım getirmeye uğraşan bazı üniversite mensuplarının sürekli çabaları sonucu sanat dünyasında hakettiği saygın yeri bulma aşamasındadır.

baları, dünyanın iki kutba ayrılmış olması ve bundan doğan savaş ve kitlesel ölümler korkusu, gezegenimizin aslında çok kolay yok olabileceği düşüncesini doğurur. Bu yüzden uzayın derinliklerini araştıran insanları anlatan, uzayın derinliklerinde yaşanan maceralardan söz eden "Space Opera" türü bu yıllarda ortaya çıktı. En iyi örneklerini 1960'lı yıllarda veren "Space Opera"ya Stanley Kubrick'in yönettiği Arthur C. Clark'ın kitabından sinemaya aktarılan "2001: A Space Odyssey" (2001: Uzay Yolu Macerası) adlı filmörnek gösterilebilir. Kubrick'in filmi "öyküsünden" çok görsel anlatımın üzerinde yoğunlaşan, seyirciye bu yönüyle kendini alımlatan yapısı yüzünden bilimkurgu filmi ile bilimkurgu edebiyatı arasındaki buluşmanın temsilcisidir. Kubrick, bu filmi için, "2001, söze dökülmesi mümkün olmayan bir deneyimdir." demiştir. İki saat on dokuz dakikalık filmin yalnızca kırk dakikasında konuşma vardır. 2001, mitsel bir öyküdür; kahramanın büyük bir tehlikenin içine düşmesini anlatır; sınığını, insana yönelik teknolojiyi kontrol altına alışını, kozmik bütünlüklerle karşılaşmasını ve daha üst nitelikte bir varlık olarak yeniden doğuşunu anlatır.

Bilimkurgu filmleri tarihinde anılması gereken filmlerden birisi de George Lucas'ın "Star Wars (Yıldız Savaşları)" adlı filmidir. 1977 yılında çekilen film,

Lucas'ın kendi deyimiyle "Bir çocukluk dönemi hayalini, sinemanın araçlarıyla enfes bir biçimde gerçekleştirmektir." Filmin bir çizgi romandan alınmış izlenimini veren basit bir öyküsü vardır. Luke Skywalker Prenses Leia'yı saldırgan bir galaksi imparatorluğu adına çalışan Moff Tarkin'in elinden kurtarmak için iki robotuyla birlikte Tatooine gezegenini terkeder. Yanlarında Luke'a yardım eden ve onu bir "Jedi Savaşçısı" gibi yetiştiren Obiwan Kanobi de vardır. Galaksi temsilcisi dükkün yardımcılığını ise "esrarengiz bir kara şövalye" Darth Vader yapmaktadır. Kahramanlarımız dünyalarını tehdit eden "Ölüm Yıldızı" adlı gemiye saldırır onu yok eder, Prensesi ve halkını kurtarırlar.

İlk bakışta bu kadar basit bir konusu varmış gibi duran "Yıldız Savaşları", Amerikan sosyalleşme masalıyla ilintilenmiş ulusal destan olarak da izlenebilir. Filmde de görürüz ki, eski bilimkurgudan kalma gelecek korkusu aşılmıştır.

Bilimkurgu sinemasının son dönemine gelindiğinde ise özel efektlerin son derece gelişmiş olduğu görülür. George Lucas'ın kurduğu "Industrial Light and Magic" şirketi bilgisayar kullanmayı bilen yaratıcı teknisyenlerin bulunduğu bir üretim merkezi gibidir. "Terminatör-2", "Jurassic Park" gibi büyük yapımların özel efektleri hep ILM markalıdır.

Bilimkurgu Neden Gereklidir?

Bilimkurgu türü, ortaya çıkışından günümüze değin sıklıkla ciddiyetsizlik suçlamasıyla karşı karşıya gelmiştir. Bilimkurguya uzunca bir süre 13-18 yaş arası gençlerin eğlencesi gözüyle bakılmıştır. Oysa, bilimkurgu gereklidir; "iyi"den "hoş"tan önce "gereklidir". Çünkü bilimkurgu bilimle ilgilenen bir insan için en gerekli şey olan hayâl gücünü içerir, bunu açığa çıkarır ve dürtükler. Gereklidir, çünkü bir şeyin olmasından önce, o şeyin olması fikri zihinlerde belirir ve eğer bir şeyin tasarısı yoksa kendisinin var olması çok büyük rastlantılara bağlıdır. Ama bu, bilimkurguya uydurmanın, fantastiğin dahil edilmesi anlamına gelmez. Bilimkurgu tam da adının gerektirdiği gibi bilimle kurgulanan bir sanattır. Bugünden bakarak yarını görebilmektir. Dakikada 60 saniye hızla ileri doğru hareket eden bir zaman makinesinin içindeyiz. Gelecek hızla bize yaklaşırken düşlerimizi bilimle kurgulayalım.

Gökhan Tok

Kaynaklar:

Coleman, L., *Amerika Devrimi*, çev: Kemal Atakay, 1994
Lambourne, R., Shalin, M., Shortland, M., *Close Encounters? Science and Science Fiction*, 1990
Rohlf, B., Seizden, G., *Utopik Sinema*, çev: Vessel Atayman, 1995
Yatkin, M., *Büyük Filmler*, 1969
Türk Dili Dergisi 256, sayı Ocak 1973
Anatoli Dergisi sayı 1-13 1974-1978

Geçmişin
Masalından
Geleceğin
Gerçeğine...

Çağdaşımız Bilimkurgu

Sigmund Freud bir yazısında şöyle der: "İnsanlar için düşler neyse, uluslar için de mitler odur." Günümüzde insanlar mitlerini çağdaş bilimin ve teknolojinin göz alıcı olanaklarıyla süslüyor. Geçmişte insanların hayâl bile edemeyeceği şeyler bugün günlük yaşantımızın en sıradan alışkanlıklar arasında yer alıyor. Bilimi ve sanatı bünyesinde barındıran bilim kurgu türü bizim çağdaş masallarımız. Geleceğimizi düşünürken ufuklarımız bilim ve teknoloji sayesinde denizlerin diplerinden uzayın derinliklerine kadar uzanıyor. Bu, Jules Verne'den Isaac Asimov'a kadar birçok bilim kurgu yazarnın düş gücü sayesinde oldu.

İKİ AYRI BAĞLAM OLARAK düşünüldüğünde bilimle sanat arasında bağdaşmaz bir farklılık varmış gibi görünür. Bilim mutlak doğrunun peşinde, deneylere kanıtlara dayanan, tek ve değişmez gerçeğin yolundadır. Sanat ise kurmacadır, taklittir, hatta yalan söylemektir. Ama, bunlar birbirinden ayrı gibi görünseler de zaman zaman öyle yakınlaşır, öyle iç içe geçerler ki, temel izleklerini birbirinden ayırt etmek zorlaşır. Bilim ve sanatın birbirine yaklaştığı noktalardan birinde bir yazın türü durur: bilimkurgu. İnsan oldum olası düş kurmayı sevmiş, geleceğine ilişkin planlar kurmuş, başından geçenleri masal gibi anlatagelmıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi, yazının konu aldığı izlekleri de giderek değiştirme eğilimine girmiş; bilim, giderek fantastik kurgunun yerini almış ve adı ilk kez 1926'da konacak olan bilimkurgu türünün gelişmesine olanak sağlamıştır. Freud'a göre "insanlar için düşler neyse, milletler için mitler de o anlama gelir". Teknolojik gelişmenin doruk noktasına ulaştığı 20. yüzyılda, bilim ve

teknoloji insanların rüyalarını süslüyor, mitolojilerini yeniliyor ve çağdaş masalların gelişmesine yol açıyor. Bununla birlikte bilimkurgunun ilk örneklerini vermesi çok daha eskilere, yüzyıllar öncesine dayanır.

Bilimkurgu'nun Tarihçesi

Kurgusal edebiyat son yüzyıla kadar fantastik bir yapı içinde yazılırken, 20. yüzyılda teknolojinin hızına kapılıp "bilimkurgu" adındaki yeni bir türü de içermiştir. Fakat, bilimkurgunun köklerini çok daha gerilere gidip, Antik Yunan'da

aramak gereklidir. Antik Yunan, mitoloji geleneği bakımından oldukça güçlüdür ve Antik Yunan'da halkın inanışları bu fantastik yapıyla yoğrulmuştur. İnsanların olağanüstü işler başarabilmeleri tanrılar ve başka doğa üstü güçler yardımıyla mümkün olabilmektedir. Eski Yunan söylencelerinden biri bilimkurgunun köklerinden sayılabilir. Bu söylence dedalos tanrılarının ya da doğaüstü güçlerin değil insan aklının ve bilgisinin yararları kullanılmaktadır. Bu söylence Dedalos ve oğlu İkarus'la ilgili söylencedir. Girit kralının hizmetinde olan Dedalos bir gün kral Minos'u öfkelenendirir ve "Labirent"e kapatılır. Kralın öfkesinden kaçmak için kanatlar yapan Dedalos, oğlu İkarus ile birlikte uçarak Girit Adası'ndan kaçır. Gerçi İkarus bir kazaya uğrar ama tarihe uçan ilk insanlar olarak geçen İkarus ve Dedalos bunu başarmak için Zeus'un ya da Apollon'un yardımını almazlar. Uçmalarını Dedalos'un bilgisi sağlamıştır. Normal insanların başardıklarıyla ilgili düşünülmüş ilk edebî yapıt ise M.S. 2. yüzyılda karşımıza çıkar. Samsatlı Lukianos'un yazdığı "Gerçek Tarih"

adlı kitap Ay'a giden denizcilerin öyküsünü anlatır. Dönemin Yunan gemilerinden farkı olmayan bir gemiyle yola çıkan denizciler, engin denizde 80 gün boyunca yol alır ve 81. günde Dünya'nın ucuna gelirler. Uygun bir rüzgâr yakalayan gemiciler, buradan düşmeden Ay'a ulaşmayı başarır. Ay'da karşılaştıkları manzara şaşırtıcıdır, çünkü Ay Kralı'nın adamları ile Güneş Kralı'nın adamları Venüs'ü ele geçirmek için savaşmaktadır. Lukianos'un bu yapıtı ilk bilimkurgu kitabı olarak kabul edilse de, bilimin yazın içindeki yeri o dönemde hâlâ zayıftır. Daha belirgin etkileşimler ise ilerleyen yüzyıllar boyunca bilim geliştikçe kendini gösterecektir.

16. yüzyılda Polonyalı astronom Nicolaus Kopernik Evrenin merkezinde Dünya'nın değil Güneş'in bulunduğunu ortaya atınca, bu, büyük bir devrim olmuştu. Kopernik'in bulguları ışığında Kepler, o güne kadar var olan astronomi bilgisini inceler ve yeni bir görüş ortaya atar. Bu dönemde Kepler, ortaya koyduğu Astronomia Nova (Yeni Astronomi) ve Harmonia Mundi (Dünya'nın Uyum) gibi bilimsel eserlerin yanında, Somnium (Düş) adlı ilk bilimkurgu kitaplarından sayılan eserini yazar. Kepler Somnium'da Duracotus adlı genç bir İzlandalı'nın başından geçenleri anlatır. Danimarka'da Tycho Brahe'nin öğrencisi olan Duracotus (Kepler, Brahe'nin asistanıydı ve o öldükten sonra astronomik bulgularından yararlandı) evine, annesinin yanına döner. Annesi oğlunun astronomi bilgisinden memnundur ve

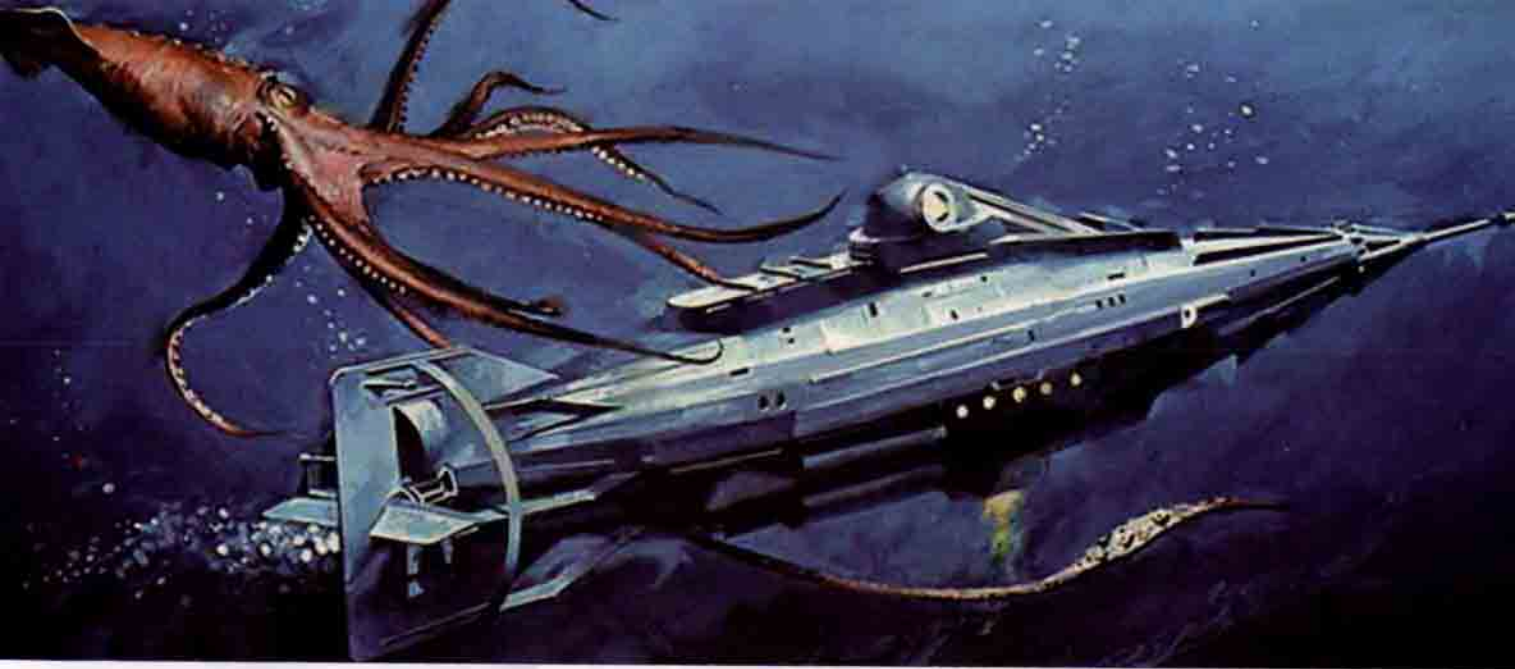
onun şeytanla bağlantı kurmasını ister. Şeytan uçabilmektedir ve Ay tutulması zamanlarında Ay'a gidebilmektedir. Şeytan çağırılır ve öykünün geri kalan kısmında anlatıcı olarak rol oynar. Duracotus ve annesine Ay'ın doğası hakkında bilgi veren şeytan onlara Ay'ın dağlarını ve denizlerini, Dünya'yla olan ilişkisini anlatır. Kepler, Somnium'da o güne değin elde ettiği astronomik bilgileri de kullanır. Somnium, dönemin biliminin sessiz kaldığı konularda söz söylemesi açısından önemlidir. Somnium'un ilk hâli 1593 yılında yazılmış, 1609 yılında da yeniden gözden geçirilmiştir. Ay'a gitme izleği Lukianos'tan günümüze değin bilimkurgunun işlediği en temel izleklerden biri olmuştur. 1657 yılında yazılmış bir kitaba göz attığımızda yine Ay ve Ay yolculuğu ile karşılaşırız. Bu kitap, Herkül Savinien Cyrano de Bergerac'ın yazmış olduğu "Ay Devletleri ve İmparatorluklarının Güllük Tarihi" adlı kitaptır. Bu kitapta Cyrano'nun Ay'a yolculuk için önerdiği yöntemler, onun Newton'dan önce yerçekimini irdelemesi ve yerçekiminden kurtulmayı planlaması açısından önem taşır. Ay'a ulaşmak isteyen bir kişi önce yerin çekiminden kurtulmak zorundadır. Cyrano de Bergerac, bugün bize güllük de gelse kitabında bunun için bazı öneriler sunar. Edmond Rostand "Cyrano de Bergerac" adlı kitabında bu yollardan da söz eder. Dilimize ilk kez Sabri Esat Siyavuşgil'in çevirdiği Edmond Rostand'ın "Cyrano de Bergerac" adlı yapıtında bu yolların nasıl anlatıldığına bakalım:

"Altı usul keşfettim, altı muamma
Mesela çirliçlipek soyunup vücuduma
Kandil kandil şafağın göz yaşlarıyla dolu
Billur şişeler asmak ve sabahın bugünü
Güneşinde dolaşmak. O zaman güneş çeker
Şişelerdeki içi. Acizi de beraber
Alıp göğe çıkarır.
Yahut, önce yerden hız almak için sedir.
Ağacından bir sandık alılır ve hacası
Anka'ar aynalarla boğaltılır. Ortası
Boşaltınca sandığı yanlardan esen rüzgâr
Alıp götürür.
Yahut şu usul de var.
Donanma şişekleri yakarak ara sıra
Çelikten bir çekişre üstünde, yıldızlara
Semanu o masmavi tarlasına uçurmak
Sonra duman bilirsiniz muhakkak
Gökyüzüne yükselmek ister. İşte kocaman
Bir fanusun içine adamakibilli duman
Doldurup seyahate çıkmak!
Ay tekerlek
Halindeyken, öküzün boynuzunu çekerek
Uzatmış diyolarlar mesela yok o halde
Güllük, asıl öküzün boynuzuna binmede
Nihayet bir demir tepsi ile bir parça
Miknatıslar var mı? O halde ferahlarla
Dolaşabilirsiniz gökyüzünde... Oturun
Tepsiye: miknatısı boynuna göğe savurun
Her fırlatışınızda tepsi peşinden gider
Böylece çıkarınız miknatısla beraber!
Cyrano, bu altı yöntemle değil de yedincisiyle çıkar Ay'a
"Deniz mid halindeydi
Dalgaların saçları Ay'ın elindeydi
Denize dalıp çıktım. Sonra kuma oturdum;
O anda önce başım, sonra bütün vücudum.
- Bilirsiniz ki saçlar öyle çabuk kurumaz.
Bağladı yükselmeye uçmaya... Aman biraz
Yavaş!.. Hayır! Doğru doğru sanki melek olmuştum
Zahmetsiz kayar gibi göklerde bu uçtum..."

1752'ye gelindiğinde bilimkurgu öyküsü olarak karşımıza Voltaire'in yazdığı "Micromégas" çıkar. Voltaire bu kitabında dönemin zihniyetiyle alay eder. Micromégas'ta yarım milyon ayak büyüklüğünde bir Siriuslu, on beş bin ayak büyüklüğünde bir Satürnli ile karşılaşır. Bunlar birlikte dolaşmaya karar verirler. Satürnli evlidir; karısı, iki yüz yıl süren kısa bir balayından sonra kocasından hemen ayrılmak istemez. Fakat Satürnli

çabuk döneceğine söz vererek karısını teselli eder ve iki arkadaş bir kuyruklu-yıldızın kuyruğuna atlayarak, yıldızlar arasında dolaşmaya çıkarlar. Her yeri gezdikten sonra yolları Dünya'ya düşer. Kendilerine bir küçük gölcük gibi görünen Akdeniz'de dolaşırken, kutup yolculuğundan dönen ve içinde birçok filozof bulunan bir gemiye rastlar. Bu gemi Siriuslu'ya o kadar küçük görünür ki, gemiyi görebilmek için mikroskop kullanmak zorunda kalır. Gemiye sudan çıkarır ve incelemek için tımağının üzerine koyar. Gemiye biraz inceledikten sonra, üzerinde yaşayan atom kadar küçük insanları görür ve şaşırır. Çünkü, bu atomlar kendilerinin sonsuz bir ruha sahip olduklarını, Tanrı'nın görünüşünde ve Evrenin merkezi olduklarını iddia etmektedir. Bu yaratıkların yaşamlarını

araştıran Siriuslu bunların, Dünya'da bütün zamanlarını birbirlerini öldürmekle geçirdiklerini öğrenir. Filozoflardan biri "Şu dakikada bile bir milyon şapkalı ile bir o kadar sarıklı birbirlerini kılıçtan geçiriyor" der. Üstelik, bu kavganın nedeni adına Filistin denilen gayet küçük bir yerdir. Onların bu davranışları uzaylıları çok şaşırtır, bir o kadar da komik gelir. Küçük Dünya'da yaşayan bu kaçık atomlar iki uzay yolcusunu çok eğlendirir. Gemideki filozoflardan biri göksel misafirleri baştan aşağı süzer ve yıldızların, güneşlerin, gezegenlerin insan uğruna, insan için yaratıldığını söyler. Siriuslu ve Satırlı Dünya'nın, ancak diğer yıldızlarda aklını kaçıran canlılar için bir tımarhane olabileceği düşüncesiyle Dünya'dan ayrılırlar. Voltaire'in bu eseri etnosentrik düşünceyle

alay eder ve Evren'in her yerinde aynı düşüncelerin, aynı bilgilerin geçerli olmayabileceğini gösterir. Bilimkurgunun kilometre taşlarından birini de 1818 yılında Mary Shelley tarafından yazılan "Frankenstein, Modern Prometheus" adlı kitap oluşturur. Frankenstein, fantastik kurgu ile bilimkurgu arasındaki ayrımı ortaya çıkarması açısından önemli bir eserdir. Sözelimi "Dracula" içerdiği temalar açısından fantastik kurguya iyi bir örnek oluştururken Frankenstein anatomiden, biyokimyaya, elektriğin kullanımına kadar işlediği bilimsel (ya da yarı bilimsel) yapısıyla bilimkurguya dahil edilir. Kitapta, Dr. Frankenstein adlı bir bilimadamının elektrik kullanarak ölü bir yaratığı yeniden yaşama döndürme çabası anlatılır. Canlanan yaratık, Frankenstein'in kontrolünden çıkar ve

Bilimkurgu

Bülent Akkoç

Atilan Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

Dünya'da hayal edebilme yeteneğini sahip belki de tek yaratık olan insanoğlu, görebildiklerinin dışındakileri de bilmek istemiş ve bu yolda çok çaba sarfetmiştir. Hayal gücü insanoğluna, doğa ile yapılan savaşta yardımcı olabilecek araçlar üretmesini ve yaşamını anlamlandıracak eserler yaratabilmesini sağlamıştır. Yüzyıllar boyunca kendi kendini aşmaya çalışan insanoğlunun, yapıcı hayalgücünden yoksunlar karşısında ilerlemesi zaman zaman yavaşlarsa da durmamıştır.

İnsanoğlu gözleyerek ve deneyerek öğrendiği bilimden kendine yararlı teknolojiler üretmesini bilmiş, bunun yanı sıra bu başarılarından tat alabilmek için de sanatı yaratmıştır. Olası bir problemi çözebilmek için birçok yöntem keşfeden insanoğlu, bilimkurguyu da keşfetmiştir.

Bilimkurgu bir sanat türüne verilen isimdir. Yazın alanında olduğu gibi sinema alanında da örnekleri vardır. Özellikle bu yüzyılın başından itibaren bilim ve teknolojiye gelişmelere

paralel ortaya çıkmış ve sürmektedir. Bilimkurgu, içinde ne bulunursa bulunsun, temel olarak insanı ele alır. İçinde yaşadığı evreni tanıtmaya ve anlamaya çalışan insanoğlu bu zorlu yolculuğunda tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu gibi keşfedebileceklerini hayalini kurar ve eserlerinde onlardan söz eder. Amaç, tüm insanlık için daha iyi koşullarda yaşam olanağı sağlayan bir Dünya'dır. Bilimkurgu, işte bu noktada kendisinden istenileni en çarpıcı şekilde verebilen bir sanat türüdür. İnsanın geçmişte, günümüzde ya da gelecekte karşılaştığı ya da karşılaşılabileceği sorunları bilimsel verilere dayanarak sınırlanmış bir düşünce gücü ile aktararak, kendi üzerine düşeni görevi yerine getirir. Vermeye çalıştığı mesaj ile bazen bilim adamlarını yönlendirmeye, bazen de okurların önünde yeni ufuklar açmaya çalışır. Bunda ne kadar başarılı olabildiği de yaratıcısının yeteneğine bağlıdır. Bu nedenle, bilimkurgu alanında çok iyi eserler olabileceği gibi kötü örnekler de mevcuttur.

Gönül, bilim ve teknolojiye gelişmeleri büyük bir ümit ile izleyen insanoğlunun, iç dünyasının da gelişmesi için sanata gereken önemi vermesini ve bilimkurgu türünün de hakettiği yeri almasını istiyor.

Geleceğin Edebiyatı

Can Abanazır

Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı

"Bilimkurgu, edebiyatın bilimsel gelişmelerin insan üzerine yaptığı etkiyle ilgilenen bir dalıdır" Isaac Asimov'un bu tanımlaması, hiçbir zaman gerçek anlamda tanımlanamamış bilimkurgunun belki en iyi, belki de en dar kapsamlı açıklamasıdır. İsmi bile birçok kez evrim geçiren bir dal, elbette edebiyatın bir parçasıdır. Bu ilgi ülkemizde yeni başlıyorsa da, bilimkurgu yazını 20. yüzyılın başından beri dünyada çok-satan konumundadır. Çünkü bilimkurgu geleceğin edebiyatıdır, gelecek hakkında yazılmaktadır ve diğer edebiyat türlerinin her zaman birkaç adım önünde gitmektedir. Bu nedenle de bu tür, en çok hor görülen ve eleştirilen dalların başında gelmektedir. Bilimkurgu, insan hayal gücünün sınırlarını araştırır ve her yeni denemede hayal gücü yeni bir ivme kazanıp ileriye gider. Aynen, Jules Verne'nin denizaltı hayal edip yazmasından yalnızca yüz yıl sonra, "Kızıl Ekim" adlı filmin çok doğal bir şeymiş gibi seyretilmesi örneğinde olduğu gibi. Bu gün hayal olan, yarı gerçektir. Bilimkurgu da gelecekteki gerçeklerin yazıdır.

çevresine dehşet saçmaya başlar. Shelley romanını yazdığı yıllarda bilimkurgu, bir tür olarak yazın hayatında kesinlik kazanmamıştı. Frankenstein, Prometheus'un insanlara ateşi getirmesi gibi edebiyata bilimi getirmiştir. "Modern Prometheus" adı da, bu yönüyle kitaba uygun düşmüştür denilebilir. Benzer bir bilimkurgu romanı 1886 yılında Robert Louis Stevenson'ın yazdığı "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde"dır. Küçük bir değişiklik bilim adamı bu romanda bir başka canlı yaratma değil, kendi kendini değiştirme peşindedir. Bilimkurgunun öncüsü sayılabilecek bu iki roman yazarından farklı olarak Mark Twain, fantastik olanı gotik korku ve dehşetten tamamen arındırmayı başaran ilk yazarlardandır. Mark Twain'in "Kral Arthur'un sarayında bir Amerikalı" adlı kitabında zaman içinde gezi teması bütün mistik özelliklerinden arındırılarak ele alınır.

Bilimkurgu türünü hazırlamış olan etmenin uzay gezisinden, ütöpik tasarımlara kadar belirli temaların daha önceden gelişe gelişe bu basamağın önüne kadar uzanmaları olduğunu söylemek tam doğru olmaz. Belirleyici olan daha çok, belirli yazınsal tekniklerle ele alınıp işlenen kültürel, psikik bir havanın, yepyeni bir iklimin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu anlatım teknikleri, en başta "normal" dünyanın sınırları içinde "yabancı bir alan" gibi sıkışık kalmış tek tük anormallikleri anlatmayı hedefler. Bu teknikler sayesinde kendi başlarına buyruk, bağımsız, özerk dünyalar yaratılır ve bu dünyaların kendilerine özgü yasalara göre işlediklerine, bildik dünyadan farklı ilkelere bağlı olduklarına okuru inandırmak çok daha kolaylaştığı gibi merak ve heyecan da o ölçüde arttırılır. Bu teknikle yazılan öykülerin izlekleri

genellikle olağanüstü buluşlar, teknolojik yenilikler, (sadece coğrafi olmayan) keşifler, esrarengiz olaylar ve sonunda gene de akla mantığa dayanarak açıklanan, görünürde izahı olmayan olaylar ve durumlardır. Sanayi devrimi teknolojiye geleceğin sınırsız olanakları düzeyine yükseltiyor gibidir ve teknolojinin geleceğe yönelik perspektif ve umutları esetik bir dile dönüşerek kitlesel olarak yaygınlaşma olanağı bulur. Teknoloji ile serüven birbirine bağlanır.

Jules Verne'in romanları Ay'a (Ay'a Yolculuk - 1869) Yerküre'nin merkezine (Arz'ın Merkezine Seyahat - 1864) ya da denizin derinliklerine götürür bizi (Denizler Altında 20 bin Fersah-1870). Jules Verne için, yavaş yavaş belirginlik kazanmaya başlayan bilimkurgu türünün gerçek öncüsü denebilir. Onun bilime

ve teknolojiye duyduğu hayranlık romanlarının kahramanlarına da yansımıştır. Ancak onun kahramanları bu teknolojiyi bir şeyler kurmak için değil de, daha çok, bir yerlere ulaşmak için kullanırlar. Bunun yanında Verne'in 1994 yılında gün ışığına çıkarılan yeni bir kitabı, onun bilimsel gelişmeleri önceden gören tavrına iyi bir örnek oluşturur. 1863 yılında yazılan kitabın adı "20. Yüzyılda Paris" adını taşır ve olaylar 1963 yılında geçer. Bu kitabında teknolojinin egemen olduğu bir toplumda yaşayan evsiz genç bir şairin yaşamını anlatan Verne, kitabında otomobillerin içten yanmalı motorla çalışmasını ilk otomobillerin ortaya çıkışından 26 yıl önce yazar. Giyotin yerine kullanılmaya başlanan elektrikli sandalyelerden, faks ve telefonda da bahsedilen bu kitap Verne'in yayımcısı tarafından beğenilmediği için uzun süre gün ışığına çıkamaz. Günümüzde hâlâ birçok insanı etkileyen, onların dünyalarını değiştiren Verne'in etkisinde kalan isimlerden birisi de H.G. Wells'tir. Jules Verne'in "Ay'a Yolculuk" romanı ile Wells'in "Ay'daki İlk İnsanlar" romanını karşılaştırınca görülür ki Wells'in teknolojiye duyduğu ilgi Jules Verne kadar fazla değildir. Verne'in roman ve öykülerinde "Nasıl ve hangi teknolojik olanaklarla" sorusu açık seçik ortaya atılırken, Wells için bu yanıyla pek uğraşmaz. Örneğin, Wells Ay yolculuğunun teknik sorununu yer çekiminden arınmış bir madenden üretilmiş bir küre ile ayaküstü hallediverir. Çünkü, Wells'in amacı teknolojik olanakların gelecekteki olası ürünlerini tahmin etmek değil, Ay'daki toplumsal hayatın kendisi üzerine model düşünceler geliştirmektir. Wells'in yapıtlarından onun yalnızca bir roman yazarı değil, bir

Bazı Bilimkurgu Yapıtları

- M.S. 2. yüzyıl/Samsatlı Lukianos/Gerçek Tarih
- 1593/Kepler/Somnium
- 1657/Hercul Savinien Cyrano de Bergerac/Ay Devletleri ve İmparatorlukların Günlük Tarih
- 1752/Voltaire/Micromégas
- 1818/Mary Shelley/Frankenstein
- 1865/Jules Verne/Ay'a yolculuk
- 1870/Jules Verne/Denizler Altında 20 bin Fersah
- 1886/Robert L. Stevenson/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde
- 1895/H. G. Wells/Zaman Makinesi
- 1896/H. G. Wells/Dr. Moreau'nun Adası
- 1898/H. G. Wells/Dünyalar Savaşı
- 1898/Stanslaw Lem/Solaris
- 1920/Yevgeni Zamiatin/Biz
- 1932/Aldous Huxley/Cesur Yeni Dünya
- 1938/Clive Staples Lewis/Sessiz Gezegenler
- 1942/Isaac Asimov/İmparatorluk
- 1948/George Orwell/Bin Dokuz Yüz Seksen Dört
- 1951/Ray Bradbury/Fahrenheit 451
- 1964/Frank Herbert/Dune
- 1965/Italo Calvino/Kozmopolitik Öyküler
- 1968/Arthur C. Clark/2001: Uzay Yolu Macerası
- 1969/Ursula K. Le Guin/Karanlığın Sol Eli
- 1974/Ursula K. Le Guin/Mülksüzler
- 1976/Marge Piercy/Zamanın Kıyısındaki Kadın
- 1978/Ernest Callenbach/Ekotoyya
- 1982/J. G. Ballard/Yakın Geleceğin Mitosları

toplum reformcusu olma özlemleri taşıdığı sonucuna da varılabilir. Wells, öğretici olma ile eğlendirici olma kaygılarını birleştirerek bir sentez oluşturur ve bu sentezin içine yerleştirdiği deneme türü yazılarla, edebiyat aracılığıyla okura seslenir. Wells, kimi yazarlar tarafından bazı kitaplarında geleceğin ikinci sınıfı, kaba edebiyat türü örneklerinin ilk adımını atmakla suçlanır. 1895'de yazılan "Zaman Makinesi" 1895'de yazılan "Dr. Moreau'nun Adası" ve 1898 yılında yazılan "Dünyalar Savaşı" bunlar arasındadır. Bilimkurguya yöneltilen zaman zaman ikinci sınıf kaba edebiyat türü olması gibi suçlamalarda gerçeklik payı da vardır. 1926 yılında Hugo Gernsback ilk bilimkurgu dergisini çıkardığında, "scientifiction" kelimesini bu türün adı olarak kullanmıştı. Adı "Amazing Stories (Şaşırtıcı Öyküler)" olan bu dergi kısa sürede popüler olunca onu diğer örnekler izledi. Bu, bilimkurgunun ticarileşme, metalaşma ve kalitesini yitirme dönemiydi. Bilimkurguyu satılabilir iyi bir mal olarak görenler, bu türü yavaş yavaş 13-18 yaş

on'a yani "bilimkurgu"ya dönüştü. Dergide yeni öykülerin yanı sıra Verne ve Wells'in öykülerine de yer veriliyordu. Sonraki yıllarda A.B.D. ve İngiltere'de yeni dergilerle birlikte,

ilk bilimkurgu hayranları kulüpleri de ortaya çıktı. Hem kısa öyküleri, hem de tefrika romanları içeren bu ilk bilimkurgu dergilerin doruk noktasını, otuzlu yılların sonunda, özellikle "Astounding Stories of Super Science" adıyla kurulmuş olan ve 1937'den itibaren John W. Campbell tarafından yönetilen magazin kuruluşunun yayını "Astounding Science Fiction" oluşturur. 1920'lerin ve 1930'ların magazin bilimkurgularında insanlığın eski düşlerinin gerçekleştirilmesi teması ağır basarken Campbell'in etkisi altında bilimkurgu geleceğin teknolojisinin sosyal hayata olası etkilerini de tematisme etmeye başlar. 1939'da yayımlanmaya başlayan "Unknown" (Bilinmeyen) dergisi ise "Astounding Science Fiction"ın aksine, doğa bilimlerine dayalı bilimkurgu yerine fantastik konuları işlemeyi yeğler. Savaş öncesi dönemde ön plana çıkan dergilerden biri de, Hugo Gernsback'ın çıkardığıdır.

Magazin Bilimkurgu

Bilimkurgu dergileri arasında ilk sırayı türe adını da vermiş olan Hugo Gernsback'ın kurduğu "Amazing Stories" adlı dergi alır. Gernsback'ın içeriğini "scientifiction" terimiyle tanımlamaya çalıştığı "Amazing Stories" dergisi 1926 yılında yayımlanmaya başladı. "Scientifiction" terimi ise giderek "science ficti-

on" a yani "bilimkurgu"ya dönüştü. Dergide yeni öykülerin yanı sıra Verne ve Wells'in öykülerine de yer veriliyordu. Sonraki yıllarda A.B.D. ve İngiltere'de yeni dergilerle birlikte, ilk bilimkurgu hayranları kulüpleri de ortaya çıktı. Hem kısa öyküleri, hem de tefrika romanları içeren bu ilk bilimkurgu dergilerin doruk noktasını, otuzlu yılların sonunda, özellikle "Astounding Stories of Super Science" adıyla kurulmuş olan ve 1937'den itibaren John W. Campbell tarafından yönetilen magazin kuruluşunun yayını "Astounding Science Fiction" oluşturur. 1920'lerin ve 1930'ların magazin bilimkurgularında insanlığın eski düşlerinin gerçekleştirilmesi teması ağır basarken Campbell'in etkisi altında bilimkurgu geleceğin teknolojisinin sosyal hayata olası etkilerini de tematisme etmeye başlar. 1939'da yayımlanmaya başlayan "Unknown" (Bilinmeyen) dergisi ise "Astounding Science Fiction"ın aksine, doğa bilimlerine dayalı bilimkurgu yerine fantastik konuları işlemeyi yeğler. Savaş öncesi dönemde ön plana çıkan dergilerden biri de, Hugo Gernsback'ın çıkardığıdır.

Yazarlar Gözüyle Bilimkurgu

Frank Herbert: Bilimkurgu doğrusal veya doğrusal olmayan zamanla raks ederken doğmalarla modern başkaldırı ve spekülasyon hayalgücünün kılıcını kullanıyor.

Düştürümüz: Nothing Secret Nothing Sacred

Sam Moskowitz: Bilimkurgu, fantazinin, fen bilimleri, uzay, zaman, sosyal bilimler ve felsefeye dair hayalci spekülasyonların güvenilir kilmak için bilimsel bir atmosfer yaratarak, okuyucudaki "inançsızlığı tamponlayışıyla" ayırt edilebilecek dardır.

Hugo Gernsback: "Bilimselleştirme" ile... Jules Verne, H.G. Wells, ve Edgar Allan Poe tarzı öyküyü, bilimsel doğruluğa bakışın kaynaştığı çeki bir romantizmi kastediyor.

Robert A. Heinlein: Hemen tüm bilimkurguya uygulanabilecek kısa, işlevsel bir tanım, şu olabilir: Gerçek dünya hakkında tutarlı bilgiye, geçmişe ve bugüne, ve doğa hakkında bütüncül kavrayış ve bilimsel yöntemin önemine dayanan, gelecekteki olası olaylar hakkında gerçekçi bir spekülasyon.

Bu tanımın tüm bilimkurgu ("hemen hepsi yerine") kapsamı için "gelecek" sözcüğünü atmak yeterli.

Brian W. Aldiss: Bilimkurgu bilginizin (bil-

min) gelişmiş ama bulanık haliyle varlığını koruduğu evrenimizde insan ve konumuna dair tanım arayışımızdır ve tipik olarak Gotik veya post-Gotik çamurdan dökülmüştür.

Isaac Asimov: Modern bilimkurgu, edebiyatın, inatla bizi bekleyen yeniliklerin doğasını, olası sonuçları ve olası çözümleri ele alan yegane biçimdir.

Ray Bradbury: Bilimkurgu gerçekten de gelecekle ilgili sosyolojik çalışmadır; yazarın söyledikleri şu, yada bu şekilde gerçekleşecektir.

Reginald Bretnor: Bilimkurgu; Bilime ve sonucunu olan teknolojiye dair insan deneyimlerine ilişkin ussal spekülasyona dayanan kurgu.

Lester Del Rey: ... bilimkurgu "insan doğasının bugününün mit-üretim esasıdır"

Northrop Frye: Bilimkurgu çoğunlukla bizim şu anda ilkeliliğin yükseklerinde olduğumuz kadar yüksek, tepemizde uçan bir uçakta yaşamın nasıl olacağını hayal etmeye çalışır; kurguladığı sahne çoğunlukla bize teknolojik bir mucize gibi görünür. Bu yüzden de romantizmin "mit"e eğilimli bir biçimdir.

Damon Knight: Bilimkurgudan aldığımız kendimizi şüphe ve anlık çekinçlerimize rağmen okumaktan alıkoymamamızı sağlayan diğer türden öyküleri çekil kılın şeyden farklı değildir, ama başka biçimde dile getirilmiştir. Bilinen şeylerin oluşturduğu küçük bir adada yaşıyoruz. Bizi çevreleyenlere dair dinlendirilmiş merakımız bizi insan yapan şeydir. Bilimkurguda bu gizeme gündelik, küçük sembollerle değil, uzağa ve zamana ait büyük alanlarla yaklaşıyoruz.

Gray K. Wolfe: ...çoğu bilimkurgunun entelektüel temeli şiddetli duygusal itkelerde, "merak duygusuyla" sandığından çok daha yakından ilintili. Süreç şu biçimde de özetlenebilir: bilineni bilinmeyenle ayıran bir tür bariyer yüzünden zıtlık içinde varlığını koruyor. Bariyer aşıldığında bilinmeyen bilineni yaratır. Ancak bu bariyerin aşılması bir takım yeni problemler yaratır ki, bu, zıtlaşmanın bir üst aşamada tanımlanmasına yol açar. "Merak duygusu, bu zıtlaşmanın ayırıcılığı içinde doğar ve "merak duygusunun belirmesi bariyeri var eden imajı güçlendirerek zıtlaşmayı şiddetlendirir. Bu dönüşüm zıtlaşmanın "pekişme veya erime" olarak tanımlanmış daha ileri bir dönüşüm geçiremeyeceği bir noktaya kadar devam eder.

Alvin Toffler: Bilimkurgu insanmerkezci görüşle zamansal darkatalılığı çatıştırarak tüm uygarlığı ve unsurlarını yapıcı eleştiriye yöneltiyor.

James Gunn: Bilimkurgunun en kayda değer yaklaşımlarından biri-insanlık gururu olmuştur...bir varlığın yaşamak zorunda oluşuna özgü nitelikte değil... bir varlığın yaşayıp yaşamayı en olumsuz güçlüklerle rağmen sürdürüşüne özgü nitelikte.

Sam J. Lundwall: Basit bir tanımla, "dolaysız" bir bilimkurgu öyküsünün yazarının tutarlı biçimde geliştirilen, bilinen gerçeklerden yola çıktığı (veya çıkacağını öne sürdüğü) söylenebilir.

Thomas N. Scortia: [bilimkurgu] doğanın yasalarının insan mantığını açıklamalarına, bundan da fazlasıyla, mantıksal çıkarıma açık olduğunu söyleyen hümanist bir varsayımı vardır.

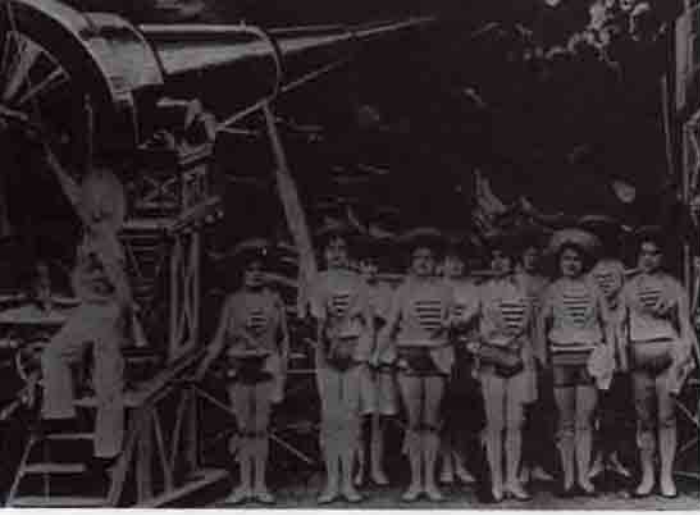
Gernsback'ın öyküleri büyük bir yayınevince alınıp "The Wonder Stories" adıyla yayımlanır. Gernsback "Air Wonder" ya da "Science Wonder Quarterly" gibi başka magazinler çıkarsa da pek başarılı olamamıştır. Bu dönemde Donald Wolheim ve Frederik Pohl gibi kişilerin çıkardığı dergiler de gündemdedir. Fakat gündemde olmayan bir şey vardır: 2. Dünya Savaşı. Savaş sırasında kimi bilimkurgu dergileri yayına ara verirken, kimileri de sayılarını kağıt tasarrufu gerekçesiyle sınırlarlar. "Unknown" gibi bazıları da bir daha yayımlanmamak üzere yayın dünyasından çekilir. Savaş öncesi dönemde bilimkurguyu değerlendirdiğimizde, bunun anlatım araçlarının anlatılan karşısında ikinci derecede önem taşıdığı bir tür olduğunu görürüz. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu türün başarı ölçütü üslubunun başarısındadır. Savaş sonrası dönemde bu türün okur yapısının da değişmiş olmasının bir sonucudur bu. Campbell'in bilimkurguları öncelikle teknolojiye ilgi duyan gençlere seslenmekteydi, oysa tür artık belli bir liberalliğin damgasını taşıdığı kentsel orta tabakanın ilgi alanına girmeye başlamıştır.

Sinemada Bilimkurgu

Bilimkurgu, bir sanat türü olarak film sektöründe yazın alanında yakaladığı başarıdan çok daha fazlasını elde etmiş; birçok kişinin bilimkurguyu sevmesi, sinema ya da televizyon için hazırlanan bilimkurgu filmleriyle olmuştur. Bilimkurgu filmleri, gelişen teknolojinin ürünlerini insanların hayâl gücünden alıp, beyazperdede, gözler önüne serdiği için sevilen bir sanat dalı olmuştur. Bu türün takipçileri artık özel efektler ve film hileleri ile geleceğe bakabilme olanağı bulmuşlardır. Bilimkurgu başlangıçtan itibaren şaşırtıcı film hilelerinin türüdür. Olanaksızı canlandırıp gösterir. Doğa yasalarını hayâl gücüyle yoğurur. Bu türün ilk filmlerine sessiz sinema döneminde rastlamak olanaklıdır. Yönetmenliğini Georges Méliès'in yaptığı "Le Voyage dans la Lune" adlı film 1902 yılında çekilir ve bilimkurgu türünün ilk filmi olarak kabul edilir. Konusunu Jules Verne'in "De la Terre à la Lune" (Ay'a yolculuk) ve H.G. Wells'in "First Men in the Moon" (Ay'daki İlk İnsanlar) romanlarının oluşturduğu bu film, yazınsal kaynaklarıyla

çelişen bir görünüm ortaya koyar. Film grotesk, komik ve peşpeşe gelen şaşırtıcı hareketli resimlerden oluşmuş sahneler dizisidir. İnsanları yeryüzünden Ay'a götüren roket mermisi, şortlu, şapkalı, tişörtlü kızlar tarafından uzay topuna taşınır. Roket, Ay'daki adamın tam gözüne isabet eder. Dünya'dan Ay'a giden insanlar burada, Wells'in romanından alınmış olan "Selenitler"e yani Ay sakinlerine rastlarlar. Ama, Selenitler romanının aksine korkunç değil komik yaratıklardır. Şemsiye ile dürtülünce balon gibi patlarlar. Daha çok, serüvene dönük bilimkurgunun temel izlediği olan fantastik yolculuk, yine Méliès'in yönettiği 1904 tarihli "Le Voyage à Travers l'impossible" (İmkânsız Yolculuk) filminde ortaya çıkar. Çılgınca bir hızla bir dağ tepesinden boşluğa uçan bir tren, gökyüzünden uzaya doğru yol aldıktan sonra, önce Dünya'daki bir denize, oradan da tekrar karaya ulaşır.

Méliès, filmlerinde birçok sinema hilesinden yararlanır. Ama bu hileler, kusursuz bir yanılsama yaratmaktan çok, hareket ve dönüşümlerin canlandırılmasına yarayan yeni, şaşırtıcı, mekanik olanakların gösterilmesini hedefler. Méliès,

varyete ve sihirbaz tiyatrosu kökenli bir yönetmendi. Bu yüzdendir ki onun baş vurduğu fantastik temalar öykü anlatmak için değil, şaşırtıcı, mizahi, dikkat çekici görüntülerle bir "show" sunmaktı. Bilimkurgu filmlerinin öncülerinden biri de "Metropolis" adlı filmidir. Fritz Lang'ın yönettiği film, geleceğin kenti "Metropolis"i anlatır. Üretim koşullarının ağırlaştığı ve sosyal hiyerarşinin iyice katılaştığı bir gelecek dünyası; üstlerde Güneş'i gören yerlerde havadar, kocaman gökdelenlerde egemen sınıfa mensup olanlar otururken, aşağıda yerin altında mağara ve katakomplarda köleler gibi yaşayan ve başında çalıştıkları makinelerle ritmik bir bütünlük kurmuş olan işçiler bulunmaktadır.

Birkaç yıl sonrasında uzandığımızda Sidney Olcott'un "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" filmi çıkar karşımıza. İlk çevri-

mi 1908 yılında yapılan bu film, bilimkurgu / korku karışımı filmlerin ilki niteliğindedir. 1910'da ise J. Searle Dawley ilk Frankenstein filmini çevirir. Bu dönemdeki filmlerin ilk örnekleri, popüler tiyatro oyunlarının sinemalaştırılmasından öteye geç-

memiştir ve George Méliès ya da Robert Paul gibi yönetmenlerin filmlerinden gerek anlatım gerekse sinema hilesi yönünden çok geridedirler. Bu dönemde teknolojik ilerlemeyle birlikte, tehlikeli bilgilerle donanmış güçlerin teknolojik araçlarla bireysel insan yaşamına zorla girip onu değiştirebilecekleri korkusu güncellik kazanmıştı. "Frankenstein" ve "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" gibi filmlerde bu izlek açıktır. Ayrıca, bu sorun bir yan izlek olarak "mad scientist" (çılgın bilgin) tiplerini ortaya çıkarır. Teknolojinin olanaklarını elinde bulunduran çılgın bilginlerin insanlara hükmetmeye ya da dünyayı ele geçirmeye çalışmasına ilk dönem bilimkurgularında sıklıkla rastlanır. Otuzlu yıllarda Amerikan bilimkurgu sinemasında korku türü ile bilimkurgu türünün birbirinden kesinlikle ayırdedilebildikleri ör-

nekler oldukça azdır. "Çılgın bilginler", genellikle tıpkı Faust gibi, şeytanla, cehennemle anlaşıp onlarla işbirliği yapan, çılgın emellerin, doyumsuz isteklerin peşinde olan ve kendini insanüstü güçlerle donatmayı hedeflemiş bilginle, yetenek ve becerileri kendisi de dahil kimse tarafından denetlenemez durumda olan büyük bilimsel dahi birbiriyle birleşmiştir. Amerikan filmlerinde bu bilginlerin asıl ilgisi, teknolojik gücün yaygınlaştırılmasına yönelik olmayıp, daha çok insanla ilintili bir düzleme, insan bedeniyile olmayacak deneyler yapma, bedeni yönlendirme ya da ruhtan yoksun, bütün denetimi kâşifinin elinde toplanmış yapay, biyolojik anatomik yapısı iyice değiştirilmiş insanlar yaratma çılgınlığına kaymıştır. Bu izlek yerini ileride, teknolojinin gelişmesiyle insanlar üzerinde değil de robotlar üzerinde çalışan bilim adamlarına bırakacaktır. "Cyborg" denilen "siber organizmalar" günümüzün "Frankenstein'in canavarları" olacaktır.

1938'de radyo dinleyicileri şöyle bir şok yaşarlardı: Spikerlerden biri, dünyayı ele geçirmek üzere yeryüzüne inmekte olan uzaylılara ilgili haberler verip durmaktadır. Ardından asıl sarsıcı haber gelir: Mars'tan gelen istilacı güçlerin ilk öncülerini taşıyan bir uzay gemisi, New

Bilimsel(imsi) Masallar

Orhan Kural
Prof. Dr. GDTÜ Makine Mühendisliği Bölümü

"Edebiyat konusunda söz sahibi" olanlara "bilimkurgu" denince burun kıvrırlar. Onlara göre bilimkurgu, olsa olsa Barbara Cartland'ın kiler ile eşdüzeyleli olabilecek öykü ve romanlardır. Onlar için, Federasyon'un Romulan'larla mücadelesi "çocuk masalı" dır ama Asgard'da yaşayan tanrıların devlerle olan mücadelesi "kültür" dür.

Bu tutumu anlamak gerçekten güç. Oysa hepimiz, anlatılanları kavramaya başladığımız günden itibaren uzun süre masal dinleyerek büyüdük. Su içip "ohl" deyince birden beliren ve "dile beniden, ne dilerse" diyen, bir dudağı yerde bir dudağı gökte devler, güzel prenses tarafından öpülünce yakışıklı prens dönüşen kurbagalar... Hangimiz bunları tekrar tekrar dinlemeyi sevmedik?

Büyüdüğümüzde bütün bunların hayal ürünü olduğunu öğrendik. Ancak küçük çocukların bunlara inanabileceğini, dolayısıyla artık başka türlü, daha inanılabilir öykülerle ilgilenmemiz gerektiğini öğrendik. Aslında, okumamız önerilen öykü ve romanlar da pek öyle gerçek olayları anlatmıyordu ama, onlar "büyüklerin"

öykü ve romanları idi ve dolayısıyla bize düşen de artık onları okumaktı. Bu ara, "mitoloji" veya "destan" adı altında, küpümsenen masallara çok benzeyen, hatta bazen inanılması daha bile güç bazı edebi eserler de okutulurdu ama şimdi bunun üzerinde durmayalım.

Bütün mesele şu: Okuduklarımız "olabilecek" olaylar olmalı. Akıl almaz olaylar, sihir ya da büyü ile ilgili olaylar, "olabilemeyecek" olaylardır ve aklı başında insanlara ciddiye alınmazlar. Hepimiz masalları ne kadar özersek özelelim bilimin egemen olduğu bir çağda yaşıyoruz ve bilimsel olmayan olaylarla işlenmiş öyküler "saçma" dır.

Bu çatık kaşlı anlayışı benimseyenler "ciddi insan" oldular.

Ama bir de, ne olursa olsun, masalları arayanlar vardı, onlar ne yapmalıydı? Çare, problemin içinde gizli: Eger olaylar bilim ile bağdaşıyorsa, yani bilimsel açıklamaları varsa, o zaman "olabilecekler" sınıfına girer. İşte bu olgu bize, nostaljik bir özlem ile sevdiğimiz masal türünü saygınlıkla yapma olanağını veriyor. Bütün yapacağımız kullandığımız dili değiştirmek: "... üzerine yıldız tozu serpti, gözünü kapattı ve 'evimi istiyorum' dedi. Gözünü açtığı anda evinde idi." diyeceğimize "... enerji alanının ortasında durdu, 'beni eve ilet' dedi. Vücudunun dağıldığını hissederken her zamanki parıltıya başladı. Toparlandığında evinde idi" demeliyiz. İşte bilimkurgunun doğuşu.

Burada ufak bir sorun var. Gerçekte bilim-

sel olmayan bir şeyi bilimselmiş gibi göstermek zorundasınız.

Bunun da çözümü var. İnsanların çoğunlukla bilimden habersiz oldukları düşünülürse, bilimsel kökenli bir jargon kullanmak yeterli olur. "Kuvvet alanına yakalandık," dediğinizde hiç kimse "Doğadaki dört temel kuvvetin hangisi?" diye sormayı düşünmez, meydanlar sizin olur. Tabii ara sıra bilime tamamen yabancı olmayan biri çıkıp, "Görünmez adam, vücudu ışığın yolunu kesmediği için görünmüyor; peki, gözleri de ışığın yolunu kesmediğine göre nasıl görüyor?" diye sorabilir. İşte bunun içindir ki genellikle bilim adamlarının yazdığı bilimkurgu romanları çok daha inandırıcı oluyor. Isaac Asimov, Fred Hoyle, Arthur C. Clarke bu yazarlardan birkaçı.

Aslında, inandırıcılığı çok da abartmamak gerek. Bu türün masal özlemi çeken okuyucuları zaten her türlü bilimsel gerçeği gözardı edip bilin/sihir karışımı olayları yutmaya hazır dırlar. Bu, oyunun kuralıdır. Bütün yapılması gereken, okuyucunun zekâ ve bilgisine çok açık seçik biçimde hakaret etmemektir.

Bilimkurgu, her türden sanat gibi, ikiye ayrılır: İyi ve kötü. Kötü müzik olabileceği gibi, kötü bilimkurgu da olur. Herhangi bir romanı değerlendirmek için kullandığımız ölçütleri tarafsız bir göz ile bilimkurgu romanına da uygulayacak olursanız, gereğinde "İki Kentin Öyküsü"nü okumak kadar zevkli olduğunu görürsünüz. Belki daha da çok.

Jersey'e inmiştir. Oldukça heyecanlı bir muhabir, resmî makamların aldıkları önlemlerden söz eder. Halk büyük bir paniğe kapılır ve başını sokacak, gizlenecek yer aramaya başlar. Gıda maddeleri yağma edilir, New Jersey'e bağlı telefon hatları felç olur. Bu gelişmelerin hemen ardından, olup bitenin gerçeklikle bir ilgisi bulunmadığını, haber gibi yansıyan olayların Orson Welles'in, H.G. Wells'in "Dünyalar Savaşı" romanının radyoya uyarlamasından başka bir şey olmadığını resmi olarak açıklanması bile uzun süre işe yaramaz; heyecan ve kargaşa bir süre daha devam eder. Bunun yanında, istila benzeri konular o dönem filmlerinde işlense de çılgın bilgin izleği bir süre daha sinemada yerini koruyacaktır. "Çılgın bilgin"li filmler bu konunun giderek komedi filmlerine kaymasıyla bitmeye başlar. Artık gülünç olmaya başlayan bu tür, sinema tarihinde üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir.

Bilimkurgu sineması gelişimini bu yönde sürdürürken bilimkurgu dizileri de yavaş yavaş piyasada görünmeye başlamıştır. Uzun metrajlı filmlerin aksine, bilimkurgu dizileri her türden teknolojik ütopyaları konu edinir. Bu dizilerde "homo futurus" yani geleceğin insanı odak noktasındadır ve olaylar ölüme göre değil, hayata göre ayarlanmıştır. Bilimkurgu dizileri tiplerini ve biçimlerini çoğunlukla çizgi-romanlardan almışlardır. Bilimkurgu çizgi romanlarının kahramanları - Flash Gordon, Buck Rogers, Superman vb.- dizilerin de baş kahramanları olmuşlardır. En meraklı yerinde kesilen, "arkası yarın"lı dizi film anlatımı, çizgi-roman anlatımıyla aynıydı. Çizgi-romanlarda bir kareden ötekine

atlar, hareketlilik ve canlılık, gerilim ve heyecan doruktaiken bölümü kesip, bir sonrakini merak ettirme eğilimi çizgi-romanlardan devralınmıştı. Çizgi-roman ile bilimkurgu dizileri arasındaki ilişkiler, edebiyat ile sinema arasındaki ilişkilerden çok daha sıkı ve güçlüdür. Kâinat savaşlarıyla, ışın topları ve başka gezegenlerdeki serüvenleriyle, zaman içindeki yolculukları ve robotlarıyla bilimkurgu türü sinemayı bu diziler üzerinden giderek ele geçirmiştir. Böylece çizgi-romanlar da bütün bir bilimkurgu türüne daha çok etki eder konuma gelmişlerdir.

Bilimkurgu dizileri, sessiz sinema döneminde bile vardı fakat asıl ortaya çıkışları 1930'lu yıllara rastlar. Bunlar arasında en başarılı örneklerden biri "Flash Gordon" adlı dizidir. Bu dizinin bugün filmlere konu oluşturacak denli tutulmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan biri Flash Gordon'un daha çizgi roman figürü olarak ortaya çıktığı dönemde çok sevilmesiydi. Crabbe'nin çizgi romandaki figüre benzerliği şaşırtıcıydı. Ayrıca sinemanın hile teknikleri ve dekor konusundaki geniş olanakları sinemadaki Flash Gordon'un başarısının bir başka nedeniydi. Universal Yapımcılığın ilk Flash Gordon dizisi için harcadığı paranın miktarı 350 000 ABD Dolarıdır. Bu miktar, herhangi bir dizinin maliyetinden üç kat fazlaydı. Bu dizi çeşitli basın kampanyalarıyla desteklenmişti. Ayrıca dizide cinselliğin de kullanılması, Gordon'un başarılarını etkileyen nedenlerden biriydi.

Flash Gordon dizisini "Buck Rogers" izledi. 1939 yılında başlayan dizinin yönetmenliğini Ford Beebe yapmış-

tı ve başrolde yine Buster Crabbe oynuyordu. Dizide, garip bir gaz soluyup derin bir uykuya daldıktan sonra gözlerini 25. yüzyılda açan Buck Rogers'in maceraları anlatılır. Bu yüzyılda ortaklık birbirine girmiştir ve tehlikelerden, roketlerden, ışın tabancalarından, atom bombalarından geçilmemektedir. "Buck Rogers" dizisi aynen Flash Gordon örneğine göre yapılır, fakat yapımcısı firmanın yüzünü onun kadar güldüremez. Üç aşağı beş yukarı Flash Gordon'la Buck Rogers aynı özelliklere sahipti. Dizinin ya-

Bazı Bilimkurgu Filmleri

- 1902/Ay'a yolculuk/yön: Georges Méliès
- 1908/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde/yön: Otis Turner
- 1926/Metropolis/yön: Fritz Lang
- 1931/Frankenstenin/yön: James Whale
- 1936/Flash Gordon/yön: Frederik Stephonani
- 1951/Mars'a Uçuş/yön: Lesley Scleder
- 1952/Dünyalar Savaşı/yön: Byron Haskin
- 1954/Hedef Dünya/yön: Sherman A. Rose
- 1956/Yasak Gezegen/yön: Gred M. Wilcox
- 1958/Ay'a Yolculuk/yön: Byron Haskin
- 1960/Zaman Makinesi/yön: George Pal
- 1966/Fahrenheit 451/yön: François Truffaut
- 1968/Maymunlar Cehennemi/yön: F. J. Schoffner
- 1968/2001 Uzak Yolu Macerası/yön: S. Kubrick
- 1971/Solaris/yön: Andrei Tarkovsky
- 1971/Otomatik Portakal/Stanley Kubrick
- 1971/Sifr Nüfus Arış/yön: Michael Campus
- 1974/Zardoz/yön: John Boorman
- 1977/Yıldız Savaşları / yön: George Lucas
- 1977/Uçuncu Türle Yaklaşımlar/yön: S. Spelberg
- 1979/Stalker/yön: Andrei Tarkovsky
- 1979/Yaratık/yön: Ridley Scott
- 1982/Blade Runner/yön: Ridley Scott
- 1982/E.T./yön: Steven Spielberg
- 1984/Dune/yön: David Lynch
- 1984/2010/yön: Peter Hyams
- 1985/Geleceğe Dönüş/yön: Robert Zemeckis
- 1987/Robocop/yön: Paul Verhoeven
- 1990/Terminatör 2 yön: James Cameron
- 1993/Jurassic Park/yön: Steven Spielberg

pımcıları sonunda her çizgi-roman kahramanının Flash Gordon gibi sinemaya yatkın olmadığına karar verdiler.

1935 ve 1940 yılları arasında daha önceki ve sonraki yıllarda çekilenlerin toplamından çok daha fazla bilimkurgu dizi yapılmıştır. Fakat, çoğunun bütçesi çok sınırlıydı ve ender durumlarda ortalama bir western filminin bütçesini aşıyordu. Bu sınırlı bütçelere rağmen, kimi yönetmenlerin şaşırtıcı derecede başarılı buluşlarla müthiş sonuçlar elde ettiği oluyordu.

Bilimkurgu dizisi dendiğinde, hemen akla gelen bir isim vardır ki tüm bilimkurgu tarihinde gerek konumu bakımından gerekse işlevi, içeriği, teknikleri bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Yaratıcılığını Gene Rodenberry'nin yap-

tığı "Star Trek" (Uzak Yolu) adlı dizidir bu. 30. yıl kutlamaları yapılan dizinin popülerliği, bu kadar yıl gösterimde kalmasıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Gösterime girdiği yıllarda birçok ilke imzasını atan "Star Trek" bu yönüyle öncü, ilerici, geliştirici bir yapıya sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah-beyaz ayrımı yapıldığı yıllarda ve kadın haklarının tartışıldığı dönemlerde dizinin uzay gemisi "Atılğan"ın (Enterprise) kaptan köprüsünde kadın ve zenci subaylara yer vermesiyle bu öncülüğünü kanıtlamıştır. Zamanın Sovyetler Birliği yönetimi bile Uzak Yolu dizisinin ülkelerinde gösterimine izin vermiş ve uzun süre bu dizi Sovyetler Birliği'nde gösterilen tek A.B.D. yapımı olma niteliğini korumuştur. İlk yıllarında gösterimden kaldırılma

tehlikesi yaşayan dizi, bugün en popüler dizilerden biridir. 1979 yılında sinemaya da uyarlanan Uzak Yolu'nun, 7 tane de uzun metrajlı filmi çekilmiştir. "Beni Işınla Scotty" sözü bugün dünyanın birçok ülkesinde değişik dillerde söylenmiştir. Uzak Yolu'nun bu başarısı beraberinde dizinin yeni çeşitlemelerini de getirdi. İlk "Uzak Yolu" dizisinin ardından çevrilen "The Next Generation" (Gelecek Nesil) adlı bölümlerde Kaptan Kirk ve Mr. Spock'ın yerini Kaptan Jean Luc Picard ve Kumandan Data alır. Ayrıca "Deep Space Nine" ve "Voyagers" adlı yeni diziler de 1990'lı yıllarda "Star Trek" serisine eklendi.

Sinemada ise 1950'li yıllar bilimkurgunun altın çağı olmuştur. Savaş sonrası gelişen savaş teknolojisi ve atom bom-

Türkiye'de Bilimkurgu

Sezar Erkin Ergin

ODTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi.

Batı ülkelerinde, 20. yüzyılın getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yazınsal ve görsel yapıtlara yansımaları olarak düşünülebileceğimiz 'science fiction' ya da Türkçe'deki adıyla bilimkurgu, özellikle yeniliklere ve yeni düşüncelere açık genç insanların ilgi odağı olma durumundadır. Geleceğe dair önceleri çoğu kez iyimser, ama ilk atom bombaları ve endüstriyel atıkların neden olduğu facialardan sonra gitgide kötümser tablolar çizen bilimkurgu, bugün artık Türkiye'de de geniş kitlelerce tanınmakta ve özellikle öğrenim çağındaki genç kuşak arasında benimsenmektedir.

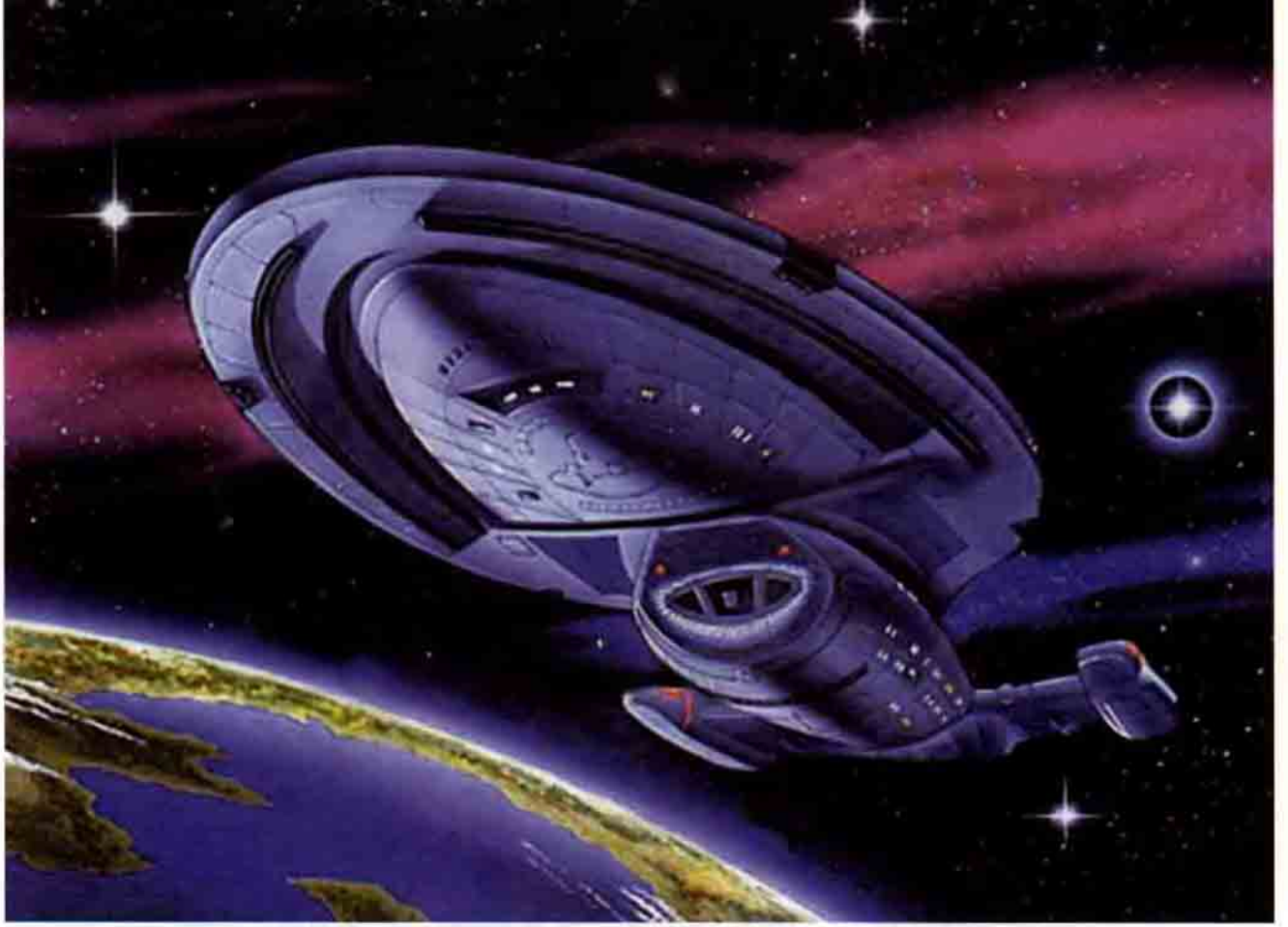
Her ne kadar, çağdaş bilimkurgunun ülkemizdeki ilk örnekleri 1950'li yıllardan öteye pek gitmiyor ise de, sinema izleyicileri ve çizgi roman okurları daha önceden bu sanat dalı ile tanışabilme olanakları bulmuşlardır. Nitekim, bu satırların yazarı da dahil, çoğu kimse bilimkurgu ile ilk olarak ya sinemalarda ya da dergi ve gazetelerde tanışmıştır.

1970'li yıllardan itibaren, televizyonun kitlesel bir yayın aracı olarak ön plana çıkması ve "Star Trek" (Uzak Yolu), "Space 1999" (Uzak 1999) gibi dizilerin beyaz ekranda boy göstermeye başlaması, dolaylı da olsa bilimkurgunun kitlelere ulaşmasında büyük rol oynamıştır. O kadar ki, o zamana kadar bu konu ile ilgilenmeyen yayınevi sahipleri bile artan ilgiden kendilerine pay kapabilmek için dizi halinde kitaplar yayınlamaya başlamışlardır. İlk

Türk bilimkurgu dergisi Antares'in okuyucu ile buluşması da, bu hareketli döneme rastlar.

Ne yazık ki, televizyonda ve sinemalarda gösterilen örneklerin zamanla çoğalması ve sıradanlaşması ve buna karşılık okumaya olan ilginin giderek azalması, hem bu çalışmaların uzun ömürlü olmasını engellemiş hem de bilimkurgunun saygınlığına gölge düşürmüştür.

Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın, günümüzde bilimkurgu, ilk ve orta öğretim çağındaki çoğu genç için vazgeçilmez bir tutkusu olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra yürekli kişilerin ortaya çıkardığı az ama öz yapıtlar ve bilimkurguya akademik bir yaklaşım getirmeye uğraşan bazı üniversite mensuplarının sürekli çabaları sonucu sanat dünyasında hakettiği saygın yeri bulma aşamasındadır.

baları, dünyanın iki kutba ayrılmış olması ve bundan doğan savaş ve kitlesel ölümler korkusu, gezegenimizin aslında çok kolay yok olabileceği düşüncesini doğurur. Bu yüzden uzayın derinliklerini araştıran insanları anlatan, uzayın derinliklerinde yaşanan maceralardan söz eden "Space Opera" türü bu yıllarda ortaya çıktı. En iyi örneklerini 1960'lı yıllarda veren "Space Opera"ya Stanley Kubrick'in yönettiği Arthur C. Clark'ın kitabından sinemaya aktarılan "2001: A Space Odyssey" (2001: Uzay Yolu Macerası) adlı filmörnek gösterilebilir. Kubrick'in filmi "öyküsünden" çok görsel anlatımın üzerinde yoğunlaşan, seyirciye bu yönüyle kendini alımlatan yapısı yüzünden bilimkurgu filmi ile bilimkurgu edebiyatı arasındaki buluşmanın temsilcisidir. Kubrick, bu filmi için, "2001, söze dökülmesi mümkün olmayan bir deneyimdir." demiştir. İki saat on dokuz dakikalık filmin yalnızca kırk dakikasında konuşma vardır. 2001, mitsel bir öyküdür; kahramanın büyük bir tehlikenin içine düşmesini anlatır; sınısını, insana yönelik teknolojiyi kontrol altına almasını, kozmik bütünlüklerle karşılaşmasını ve daha üst nitelikte bir varlık olarak yeniden doğuşunu anlatır.

Bilimkurgu filmleri tarihinde anılması gereken filmlerden birisi de George Lucas'ın "Star Wars (Yıldız Savaşları)" adlı filmidir. 1977 yılında çekilen film,

Lucas'ın kendi deyimiyle "Bir çocukluk dönemi hayalini, sinemanın araçlarıyla enfes bir biçimde gerçekleştirmektir." Filmin bir çizgi romandan alınmış izlenimini veren basit bir öyküsü vardır. Luke Skywalker Prenses Leia'yı saldırgan bir galaksi imparatorluğu adına çalışan Moff Tarkin'in elinden kurtarmak için iki robotuyla birlikte Tatooine gezegenini terkeder. Yanlarında Luke'a yardım eden ve onu bir "Jedi Savaşçısı" gibi yetiştiren Obiwan Kanobi de vardır. Galaksi temsilcisi dükkün yardımcılığını ise "esrarengiz bir kara şövalye" Darth Vader yapmaktadır. Kahramanlarımız dünyalarını tehdit eden "Ölüm Yıldızı" adlı gemiye saldırır onu yok eder, Prensesi ve halkını kurtarırlar.

İlk bakışta bu kadar basit bir konusu varmış gibi duran "Yıldız Savaşları", Amerikan sosyalleşme masalıyla ilintilenmiş ulusal destan olarak da izlenebilir. Filmde de görürüz ki, eski bilimkurgudan kalma gelecek korkusu aşılmıştır.

Bilimkurgu sinemasının son dönemine gelindiğinde ise özel efektlerin son derece gelişmiş olduğu görülür. George Lucas'ın kurduğu "Industrial Light and Magic" şirketi bilgisayar kullanmayı bilen yaratıcı teknisyenlerin bulunduğu bir üretim merkezi gibidir. "Terminatör-2", "Jurassic Park" gibi büyük yapımların özel efektleri hep ILM markalıdır.

Bilimkurgu Neden Gereklidir?

Bilimkurgu türü, ortaya çıkışından günümüze değin sıklıkla ciddiyetsizlik suçlamasıyla karşı karşıya gelmiştir. Bilimkurguya uzunca bir süre 13-18 yaş arası gençlerin eğlencesi gözüyle bakılmıştır. Oysa, bilimkurgu gereklidir; "iyi"den "hoş"tan önce "gereklidir". Çünkü bilimkurgu bilimle ilgilenen bir insan için en gerekli şey olan hayâl gücünü içerir, bunu açığa çıkarır ve dürtükler. Gereklidir, çünkü bir şeyin olmasından önce, o şeyin olması fikri zihinlerde belirir ve eğer bir şeyin tasarısı yoksa kendisinin var olması çok büyük rastlantılara bağlıdır. Ama bu, bilimkurguya uydurmanın, fantastiğin dahil edilmesi anlamına gelmez. Bilimkurgu tam da adının gerektirdiği gibi bilimle kurgulanan bir sanattır. Bugünden bakarak yarını görebilmektir. Dakikada 60 saniye hızla ileri doğru hareket eden bir zaman makinesinin içindeyiz. Gelecek hızla bize yaklaşırken düşlerimizi bilimle kurgulayalım.

Gökhan Tok

Kaynaklar:

Coleman, L., *Amerika Devrişleri*, çev: Kemal Atakay, 1994
Lambourne, R., Shallen, M., Shortland, M., *Close Encounters? Science and Science Fiction*, 1990
Ruhoff, B., Seizden, G., *Utopik Sinema*, çev: Vessel Atayman, 1995
Yatkin, M., *Büyük Filmler*, 1969
Türk Dili Dergisi 256, sayı Ocak 1973
Anatoli Dergisi sayı 1-13 1974-1978

Geçmişin
Masalından
Geleceğin
Gerçeğine...

Çağdaşımız Bilimkurgu

Sigmund Freud bir yazısında şöyle der: "İnsanlar için düşler neyse, uluslar için de mitler odur." Günümüzde insanlar mitlerini çağdaş bilimin ve teknolojinin göz alıcı olanaklarıyla süslüyor. Geçmişte insanların hayâl bile edemeyeceği şeyler bugün günlük yaşantımızın en sıradan alışkanlıklar arasında yer alıyor. Bilimi ve sanatı bünyesinde barındıran bilim kurgu türü bizim çağdaş masallarımız. Geleceğimizi düşünürken ufuklarımız bilim ve teknoloji sayesinde denizlerin diplerinden uzayın derinliklerine kadar uzanıyor. Bu, Jules Verne'den Isaac Asimov'a kadar birçok bilim kurgu yazarnın düş gücü sayesinde oldu.

İKİ AYRI BAĞLAM OLARAK düşünüldüğünde bilimle sanat arasında bağdaşmaz bir farklılık varmış gibi görünür. Bilim mutlak doğrunun peşinde, deneylere kanıtlara dayanan, tek ve değişmez gerçeğin yolundadır. Sanat ise kurmacadır, taklittir, hatta yalan söylemektir. Ama, bunlar birbirinden ayrı gibi görünseler de zaman zaman öyle yakınlaşır, öyle iç içe geçerler ki, temel izleklerini birbirinden ayırt etmek zorlaşır. Bilim ve sanatın birbirine yaklaştığı noktalardan birinde bir yazın türü durur: bilimkurgu. İnsan oldum olası düş kurmayı sevmiş, geleceğine ilişkin planlar kurmuş, başından geçenleri masal gibi anlatagelmıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi, yazının konu aldığı izlekleri de giderek değiştirme eğilimine girmiş; bilim, giderek fantastik kurgunun yerini almış ve adı ilk kez 1926'da konacak olan bilimkurgu türünün gelişmesine olanak sağlamıştır. Freud'a göre "insanlar için düşler neyse, milletler için mitler de o anlama gelir". Teknolojik gelişmenin doruk noktasına ulaştığı 20. yüzyılda, bilim ve

teknoloji insanların rüyalarını süslüyor, mitolojilerini yeniliyor ve çağdaş masalların gelişmesine yol açıyor. Bununla birlikte bilimkurgunun ilk örneklerini vermesi çok daha eskilere, yüzyıllar öncesine dayanır.

Bilimkurgu'nun Tarihçesi

Kurgusal edebiyat son yüzyıla kadar fantastik bir yapı içinde yazılırken, 20. yüzyılda teknolojinin hızına kapılıp "bilimkurgu" adındaki yeni bir türü de içermiştir. Fakat, bilimkurgunun köklerini çok daha gerilere gidip, Antik Yunan'da

aramak gereklidir. Antik Yunan, mitoloji geleneği bakımından oldukça güçlüdür ve Antik Yunan'da halkın inanışları bu fantastik yapıyla yoğrulmuştur. İnsanların olağanüstü işler başarabilmeleri tanrılar ve başka doğa üstü güçler yardımıyla mümkün olabilmektedir. Eski Yunan söylencelerinden biri bilimkurgunun köklerinden sayılabilir. Bu söylence dedalos tanrılarının ya da doğaüstü güçlerin değil insan aklının ve bilgisinin yararları kullanılmaktadır. Bu söylence Dedalos ve oğlu İkarus'la ilgili söylencedir. Girit kralının hizmetinde olan Dedalos bir gün kral Minos'u öfkelenendirir ve "Labirent"e kapatılır. Kralın öfkesinden kaçmak için kanatlar yapan Dedalos, oğlu İkarus ile birlikte uçarak Girit Adası'ndan kaçır. Gerçi İkarus bir kazaya uğrar ama tarihe uçan ilk insanlar olarak geçen İkarus ve Dedalos bunu başarmak için Zeus'un ya da Apollon'un yardımını almazlar. Uçmalarını Dedalos'un bilgisi sağlamıştır. Normal insanların başardıklarıyla ilgili düşünülmüş ilk edebî yapıt ise M.S. 2. yüzyılda karşımıza çıkar. Samsatlı Lukianos'un yazdığı "Gerçek Tarih"

adlı kitap Ay'a giden denizcilerin öyküsünü anlatır. Dönemin Yunan gemilerinden farkı olmayan bir gemiyle yola çıkan denizciler, engin denizde 80 gün boyunca yol alır ve 81. günde Dünya'nın ucuna gelirler. Uygun bir rüzgâr yakalayan gemiciler, buradan düşmeden Ay'a ulaşmayı başarır. Ay'da karşılaştıkları manzara şaşırtıcıdır, çünkü Ay Kralı'nın adamları ile Güneş Kralı'nın adamları Venüs'ü ele geçirmek için savaşmaktadır. Lukianos'un bu yapıtı ilk bilimkurgu kitabı olarak kabul edilse de, bilimin yazın içindeki yeri o dönemde hâlâ zayıftır. Daha belirgin etkileşimler ise ilerleyen yüzyıllar boyunca bilim geliştikçe kendini gösterecektir.

16. yüzyılda Polonyalı astronom Nicolaus Kopernik Evrenin merkezinde Dünya'nın değil Güneş'in bulunduğunu ortaya atınca, bu, büyük bir devrim olmuştu. Kopernik'in bulguları ışığında Kepler, o güne kadar var olan astronomi bilgisini inceler ve yeni bir görüş ortaya atar. Bu dönemde Kepler, ortaya koyduğu Astronomia Nova (Yeni Astronomi) ve Harmonia Mundi (Dünya'nın Uyum) gibi bilimsel eserlerin yanında, Somnium (Düş) adlı ilk bilimkurgu kitaplarından sayılan eserini yazar. Kepler Somnium'da Duracotus adlı genç bir İzlandalı'nın başından geçenleri anlatır. Danimarka'da Tycho Brahe'nin öğrencisi olan Duracotus (Kepler, Brahe'nin asistanıydı ve o öldükten sonra astronomik bulgularından yararlandı) evine, annesinin yanına döner. Annesi oğlunun astronomi bilgisinden memnundur ve

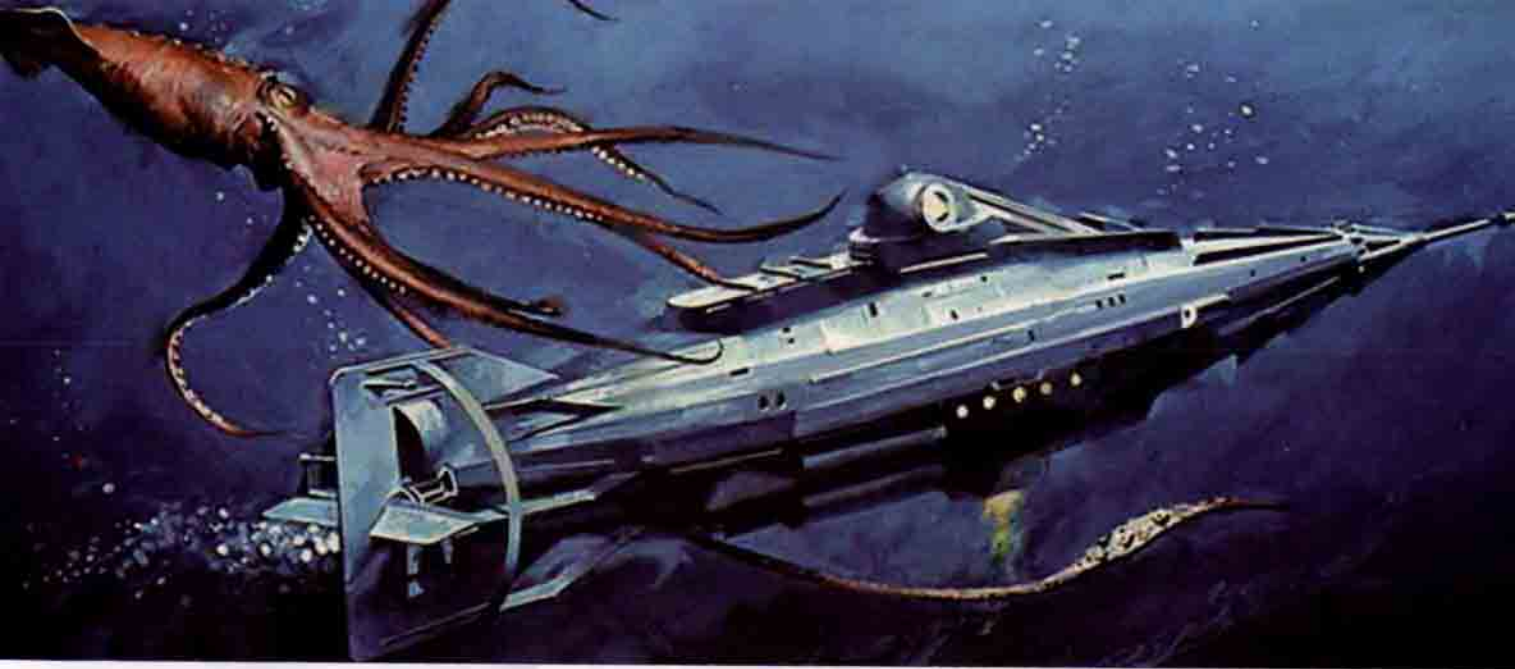
onun şeytanla bağlantı kurmasını ister. Şeytan uçabilmektedir ve Ay tutulması zamanlarında Ay'a gidebilmektedir. Şeytan çağırılır ve öykünün geri kalan kısmında anlatıcı olarak rol oynar. Duracotus ve annesine Ay'ın doğası hakkında bilgi veren şeytan onlara Ay'ın dağlarını ve denizlerini, Dünya'yla olan ilişkisini anlatır. Kepler, Somnium'da o güne değin elde ettiği astronomik bilgileri de kullanır. Somnium, dönemin biliminin sessiz kaldığı konularda söz söylemesi açısından önemlidir. Somnium'un ilk hâli 1593 yılında yazılmış, 1609 yılında da yeniden gözden geçirilmiştir. Ay'a gitme izleği Lukianos'tan günümüze değin bilimkurgunun işlediği en temel izleklerden biri olmuştur. 1657 yılında yazılmış bir kitaba göz attığımızda yine Ay ve Ay yolculuğu ile karşılaşırız. Bu kitap, Herkül Savinien Cyrano de Bergerac'ın yazmış olduğu "Ay Devletleri ve İmparatorluklarının Güllünc Tarihi" adlı kitaptır. Bu kitapta Cyrano'nun Ay'a yolculuk için önerdiği yöntemler, onun Newton'dan önce yerçekimini irdelemesi ve yerçekiminden kurtulmayı planlaması açısından önem taşır. Ay'a ulaşmak isteyen bir kişi önce yerin çekiminden kurtulmak zorundadır. Cyrano de Bergerac, bugün bize güllünc de gelse kitabında bunun için bazı öneriler sunar. Edmond Rostand "Cyrano de Bergerac" adlı kitabında bu yollardan da söz eder. Dilimize ilk kez Sabri Esat Siyavuşgil'in çevirdiği Edmond Rostand'ın "Cyrano de Bergerac" adlı yapıtında bu yolların nasıl anlatıldığına bakalım:

"Altı usul keşfettim, altı muamma
Mesela çirliçliplak soyunup vücuduma
Kandil kandil şafağın göz yaşlarıyla dolu
Billur şişeler asmak ve sabahın bugüne
Güneşinde dolaşmak. O zaman güneş çeker
Şişelerdeki çiği. Acizi de beraber
Alıp göğe çıkarır.
Yahut, önce yerden hız almak için sedir.
Ağacından bir sandık alılır ve havası
Anka'ar aynalarla boğaltılır. Ortası
Boşalınca sandığı yanlardan esen rüzgâr
Alıp götürür.
Yahut şu usul de var.
Donanma şişekleri yakarak ara sıra
Çelikten bir çekişre üstünde, yıldızlara
Semanu o masmavi tarlasına uçurmak
Sonra duman bilirsiniz muhakkak
Gökyüzüne yükselmek ister. İşte kocaman
Bir fanusun içine adamakibilli duman
Doldurup seyahate çıkmak!
Ay tekerlek
Halindeyken, öküzün boynuzunu çekerek
Uzatırmı diyorlar mesela yok o halde
Güçlük, asıl öküzün boynuzuna binmede
Nihayet bir demir tepsi ile bir parça
Miknatıslar var mı? O halde ferahlarla
Dolaşabilirsiniz gökyüzünde... Oturun
Tepsiye: miknatısı boynuz göğe savurun
Her fırlatışınızda tepsi peşinden gider
Böylece çıkarınız miknatısla beraber!
Cyrano, bu altı yöntemle değil de sedinciyle çıkar Ay'a
"Deniz mid halindeydi
Dalgaların saçları Ay'ın elindeydi
Denize dalıp çıktım. Sonra kuma oturdum;
O anda önce başım, sonra bütün vücudum.
- Bilirsiniz ki saçlar öyle çabuk kurumaz.
Bağladı yükselmeye uçmaya... Aman biraz
Yavaş!.. Hayır! Doğru doğru sanki melek olmuştum
Zahmetsiz kayar gibi göklerde bu uçtum..."

1752'ye gelindiğinde bilimkurgu öyküsü olarak karşımıza Voltaire'in yazdığı "Micromégas" çıkar. Voltaire bu kitabında dönemin zihniyetiyle alay eder. Micromégas'ta yarım milyon ayak büyüklüğünde bir Siriuslu, on beş bin ayak büyüklüğünde bir Satürnli ile karşılaşır. Bunlar birlikte dolaşmaya karar verirler. Satürnli evlidir; karısı, iki yüz yıl süren kısa bir balayından sonra kocasından hemen ayrılmak istemez. Fakat Satürnli

çabuk döneceğine söz vererek karısını teselli eder ve iki arkadaş bir kuyruklu-yıldızın kuyruğuna atlayarak, yıldızlar arasında dolaşmaya çıkarlar. Her yeri gezdikten sonra yolları Dünya'ya düşer. Kendilerine bir küçük gölcük gibi görünen Akdeniz'de dolaşırken, kutup yolculuğundan dönen ve içinde birçok filozof bulunan bir gemiye rastlar. Bu gemi Siriuslu'ya o kadar küçük görünür ki, gemiyi görebilmek için mikroskop kullanmak zorunda kalır. Gemiye sudan çıkarır ve incelemek için tımağının üzerine koyar. Gemiye biraz inceledikten sonra, üzerinde yaşayan atom kadar küçük insanları görür ve şaşırır. Çünkü, bu atomlar kendilerinin sonsuz bir ruha sahip olduklarını, Tanrı'nın görünüşünde ve Evrenin merkezi olduklarını iddia etmektedir. Bu yaratıkların yaşamlarını

araştıran Siriuslu bunların, Dünya'da bütün zamanlarını birbirlerini öldürmekle geçirdiklerini öğrenir. Filozoflardan biri "Şu dakikada bile bir milyon şapkalı ile bir o kadar sarıklı birbirlerini kılıçtan geçiriyor" der. Üstelik, bu kavga'nın nedeni adına Filistin denilen gayet küçük bir yerdir. Onların bu davranışları uzaylıları çok şaşırtır, bir o kadar da komik gelir. Küçük Dünya'da yaşayan bu kaçık atomlar iki uzay yolcusunu çok eğlendirir. Gemideki filozoflardan biri göksel misafirleri baştan aşağı süzer ve yıldızların, güneşlerin, gezegenlerin insan uğruna, insan için yaratıldığını söyler. Siriuslu ve Satırlı Dünya'nın, ancak diğer yıldızlarda aklını kaçıran canlılar için bir tımarhane olabileceği düşüncesiyle Dünya'dan ayrılırlar. Voltaire'in bu eseri etnosentrik düşünceyle

alay eder ve Evren'in her yerinde aynı düşüncelerin, aynı bilgilerin geçerli olmayabileceğini gösterir. Bilimkurgunun kilometre taşlarından birini de 1818 yılında Mary Shelley tarafından yazılan "Frankenstein, Modern Prometheus" adlı kitap oluşturur. Frankenstein, fantastik kurgu ile bilimkurgu arasındaki ayrımı ortaya çıkarması açısından önemli bir eserdir. Sözelimi "Dracula" içerdiği temalar açısından fantastik kurguya iyi bir örnek oluştururken Frankenstein anatomiden, biyokimyaya, elektriğin kullanımına kadar işlediği bilimsel (ya da yarı bilimsel) yapısıyla bilimkurguya dahil edilir. Kitapta, Dr. Frankenstein adlı bir bilimadaminin elektrikli kullanarak ölü bir yaratığı yeniden yaşama döndürme çabası anlatılır. Canlanan yaratık, Frankenstein'in kontrolünden çıkar ve

Bilimkurgu

Bülent Akkoç

Atılın Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

Dünya'da hayal edebilme yeteneğini sahip belki de tek yaratık olan insanoğlu, görebildiklerinin dışındakileri de bilmek istemiş ve bu yolda çok çaba sarfetmiştir. Hayal gücü insanoğluna, doğa ile yapılan savaşta yardımcı olabilecek araçlar üretmesini ve yaşamını anlamlandıracak eserler yaratabilmesini sağlamıştır. Yüzyıllar boyunca kendi kendini aşmaya çalışan insanoğlunun, yapıcı hayalgücünden yoksunlar karşısında ilerlemesi zaman zaman yavaşlarsa da durmamıştır.

İnsanoğlu gözleyerek ve deneyerek öğrendiği bilimden kendine yararlı teknolojiler üretmesini bilmiş, bunun yanı sıra bu başarılarından tat alabilmek için de sanatı yaratmıştır. Olası bir problemi çözebilmek için birçok yöntem keşfeden insanoğlu, bilimkurguyu da keşfetmiştir.

Bilimkurgu bir sanat türüne verilen isimdir. Yazın alanında olduğu gibi sinema alanında da örnekleri vardır. Özellikle bu yüzyılın başından itibaren bilim ve teknolojiye gelişmelere

paralel ortaya çıkmış ve sürmektedir. Bilimkurgu, içinde ne bulunursa bulunsun, temel olarak insanı ele alır. İçinde yaşadığı evreni tanımlamaya ve anlamaya çalışan insanoğlu bu zorlu yolculuğunda tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu gibi keşfedebileceklerinin hayalini kurar ve eserlerinde onlardan söz eder. Amaç, tüm insanlık için daha iyi koşullarda yaşam olanağı sağlayan bir Dünya'dır. Bilimkurgu, işte bu noktada kendisinden istenilen en çarpıcı şekilde verebilen bir sanat türüdür. İnsanın geçmişte, günümüzde ya da gelecekte karşılaştığı ya da karşılaşılabileceği sorunları bilimsel verilere dayanarak sınırlanmış bir düşünce gücü ile aktararak, kendi üzerine düşeni görevi yerine getirir. Vermeye çalıştığı mesaj ile bazen bilim adamlarını yönlendirmeye, bazen de okurların önünde yeni ufuklar açmaya çalışır. Bunda ne kadar başarılı olabildiği de yaratıcısının yeteneğine bağlıdır. Bu nedenle, bilimkurgu alanında çok iyi eserler olabileceği gibi kötü örnekler de mevcuttur.

Gönül, bilim ve teknolojiye gelişmeleri büyük bir ümit ile izleyen insanoğlunun, iç dünyasının da gelişmesi için sanata gereken önemi vermesini ve bilimkurgu türünün de hakettiği yeri almasını istiyor.

Geleceğin Edebiyatı

Can Abanazır

Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı

"Bilimkurgu, edebiyatın bilimsel gelişmelerin insan üzerine yaptığı etkiyle ilgilenen bir dalıdır" Isaac Asimov'un bu tanımlaması, hiçbir zaman gerçek anlamda tanımlanamamış bilimkurgunun belki en iyi, belki de en dar kapsamlı açıklamasıdır. İsmi bile birçok kez evrim geçiren bir dal, elbette edebiyatın bir parçasıdır. Bu ilgi ülkemizde yeni başlıyorsa da, bilimkurgu yazını 20. yüzyılın başından beri dünyada çok-satan konumundadır. Çünkü bilimkurgu geleceğin edebiyatıdır, gelecek hakkında yazılmaktadır ve diğer edebiyat türlerinin her zaman birkaç adım önünde gitmektedir. Bu nedenle de bu tür, en çok hor görülen ve eleştirilen dalların başında gelmektedir. Bilimkurgu, insan hayal gücünün sınırlarını araştırır ve her yeni denemede hayal gücü yeni bir ivme kazanıp ileriye gider. Aynen, Jules Verne'nin denizaltı hayal edip yazmasından yalnızca yüz yıl sonra, "Kızıl Ekim" adlı filmin çok doğal bir şeymiş gibi seyretilmesi örneğinde olduğu gibi. Bu gün hayal olan, yarı gerçektir. Bilimkurgu da gelecekteki gerçeklerin yazıdır.

çevresine dehşet saçmaya başlar. Shelley romanını yazdığı yıllarda bilimkurgu, bir tür olarak yazın hayatında kesinlik kazanmamıştı. Frankenstein, Prometheus'un insanlara ateşi getirmesi gibi edebiyata bilimi getirmiştir. "Modern Prometheus" adı da, bu yönüyle kitaba uygun düşmüştür denilebilir. Benzer bir bilimkurgu romanı 1886 yılında Robert Louis Stevenson'ın yazdığı "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde"dır. Küçük bir değişiklik bilim adamı bu romanda bir başka canlı yaratma değil, kendi kendini değiştirme peşindedir. Bilimkurgunun öncüsü sayılabilecek bu iki roman yazarından farklı olarak Mark Twain, fantastik olanı gotik korku ve dehşetten tamamen arındırmayı başaran ilk yazarlardandır. Mark Twain'in "Kral Arthur'un sarayında bir Amerikalı" adlı kitabında zaman içinde gezi teması bütün mistik özelliklerinden arındırılarak ele alınır.

Bilimkurgu türünü hazırlamış olan etmenin uzay gezisinden, ütöpik tasarımlara kadar belirli temaların daha önceden gelişe gelişe bu basamağın önüne kadar uzanmaları olduğunu söylemek tam doğru olmaz. Belirleyici olan daha çok, belirli yazınsal tekniklerle ele alınıp işlenen kültürel, psikik bir havanın, yepyeni bir iklimin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu anlatım teknikleri, en başta "normal" dünyanın sınırları içinde "yabancı bir alan" gibi sıkışık kalmış tek tük anormallikleri anlatmayı hedefler. Bu teknikler sayesinde kendi başlarına buyruk, bağımsız, özerk dünyalar yaratılır ve bu dünyaların kendilerine özgü yasalara göre işlediklerine, bildik dünyadan farklı ilkelere bağlı olduklarına okuru inandırmak çok daha kolaylaştığı gibi merak ve heyecan da o ölçüde arttırılır. Bu teknikle yazılan öykülerin izlekleri

genellikle olağanüstü buluşlar, teknolojik yenilikler, (sadece coğrafi olmayan) keşifler, esrarengiz olaylar ve sonunda gene de akla mantığa dayanarak açıklanan, görünürde izahı olmayan olaylar ve durumlardır. Sanayi devrimi teknolojiye geleceğin sınırsız olanakları düzeyine yükseltiyor gibidir ve teknolojinin geleceğe yönelik perspektif ve umutları esetik bir dile dönüşerek kitlesel olarak yaygınlaşma olanağı bulur. Teknoloji ile serüven birbirine bağlanır.

Jules Verne'in romanları Ay'a (Ay'a Yolculuk - 1869) Yerküre'nin merkezine (Arz'ın Merkezine Seyahat - 1864) ya da denizin derinliklerine götürür bizi (Denizler Altında 20 bin Fersah-1870). Jules Verne için, yavaş yavaş belirginlik kazanmaya başlayan bilimkurgu türünün gerçek öncüsü denebilir. Onun bilime

ve teknolojiye duyduğu hayranlık romanlarının kahramanlarına da yansımıştır. Ancak onun kahramanları bu teknolojiyi bir şeyler kurmak için değil de, daha çok, bir yerlere ulaşmak için kullanırlar. Bunun yanında Verne'in 1994 yılında gün ışığına çıkarılan yeni bir kitabı, onun bilimsel gelişmeleri önceden gören tavrına iyi bir örnek oluşturur. 1863 yılında yazılan kitabın adı "20. Yüzyılda Paris" adını taşır ve olaylar 1963 yılında geçer. Bu kitabında teknolojinin egemen olduğu bir toplumda yaşayan evsiz genç bir şairin yaşamını anlatan Verne, kitabında otomobillerin içten yanmalı motorla çalışmasını ilk otomobillerin ortaya çıkışından 26 yıl önce yazar. Giyotin yerine kullanılmaya başlanan elektrikli sandalyelerden, faks ve telefonda da bahsedilen bu kitap Verne'in yayımcısı tarafından beğenilmediği için uzun süre gün ışığına çıkamaz. Günümüzde hâlâ birçok insanı etkileyen, onların dünyalarını değiştiren Verne'in etkisinde kalan isimlerden birisi de H.G. Wells'tir. Jules Verne'in "Ay'a Yolculuk" romanı ile Wells'in "Ay'daki İlk İnsanlar" romanını karşılaştırınca görülür ki Wells'in teknolojiye duyduğu ilgi Jules Verne kadar fazla değildir. Verne'in roman ve öykülerinde "Nasıl ve hangi teknolojik olanaklarla" sorusu açık seçik ortaya atılırken, Wells için bu yanı sıra pek uğraşmaz. Örneğin, Wells Ay yolculuğunun teknik sorununu yer çekiminden arınmış bir madenden üretilmiş bir küre ile ayaküstü hallediverir. Çünkü, Wells'in amacı teknolojik olanakların gelecekteki olası ürünlerini tahmin etmek değil, Ay'daki toplumsal hayatın kendisi üzerine model düşünceler geliştirmektir. Wells'in yapıtlarından onun yalnızca bir roman yazarı değil, bir

Bazı Bilimkurgu Yapıtları

- M.S. 2. yüzyıl/Samsatlı Lukianos/Gerçek Tarih
- 1593/Kepler/Somnium
- 1657/Hercul Savinien Cyrano de Bergerac/Ay Devletleri ve İmparatorlukların Günlük Tarih
- 1752/Voltaire/Micromégas
- 1818/Mary Shelley/Frankenstein
- 1865/Jules Verne/Ay'a yolculuk
- 1870/Jules Verne/Denizler Altında 20 bin Fersah
- 1886/Robert L. Stevenson/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde
- 1895/H. G. Wells/Zaman Makinesi
- 1896/H. G. Wells/Dr. Moreau'nun Adası
- 1898/H. G. Wells/Dünyalar Savaşı
- 1898/Stanslaw Lem/Solaris
- 1920/Yevgeni Zamiatin/Biz
- 1932/Aldous Huxley/Cesur Yeni Dünya
- 1938/Clive Staples Lewis/Sessiz Gezegenler
- 1942/Isaac Asimov/İmparatorluk
- 1948/George Orwell/Bin Dokuz Yüz Seksen Dört
- 1951/Ray Bradbury/Fahrenheit 451
- 1964/Frank Herbert/Dune
- 1965/Italo Calvino/Kozmopolitik Öyküler
- 1968/Arthur C. Clark/2001: Uzay Yolu Macerası
- 1969/Ursula K. Le Guin/Karanlığın Sol Eli
- 1974/Ursula K. Le Guin/Mülksüzler
- 1976/Marge Piercy/Zamanın Kıyısındaki Kadın
- 1978/Ernest Callenbach/Ekotoyya
- 1982/J. G. Ballard/Yakın Geleceğin Mitosları

toplum reformcusu olma özlemleri taşıdığı sonucuna da varılabilir. Wells, öğretici olma ile eğlendirici olma kaygılarını birleştirerek bir sen-

tez oluşturur ve bu sentezin içine yerleştirdiği deneme türü yazılarla, edebiyat aracılığıyla okura seslenir. Wells, kimi yazarlar tarafından bazı kitaplarında geleceğin ikinci sınıfı, kaba edebiyat türü örneklerinin ilk adımını atmakla suçlanır. 1895'de yazılan "Zaman Makinesi" 1895'de yazılan "Dr. Moreau'nun Adası" ve 1898 yılında yazılan "Dünyalar Savaşı" bunlar arasındadır. Bilimkurguya yöneltilen zaman zaman ikinci sınıf kaba edebiyat türü olması gibi suçlamalarda gerçeklik payı da vardır. 1926 yılında Hugo Gernsback ilk bilimkurgu dergisini çıkardığında, "scientifiction" kelimesini bu türün adı olarak kullanmıştı. Adı "Amazing Stories (Şaşırtıcı Öyküler)" olan bu dergi kısa sürede popüler olunca onu diğer örnekler izledi. Bu, bilimkurgunun ticarileşme, metalaşma ve kalitesini yitirme dönemiydi. Bilimkurguyu satılabilir iyi bir mal olarak görenler, bu türü yavaş yavaş 13-18 yaş

arası gençlerin hafta sonu eğlencesine dönüştürdüler. En akla gelmedik, uydurma fantasti öyküleri bile bilimkurgu adı altında piyasaya sürüldü. Bilimkurgunun yeniden ciddi bir tür olarak değerlendirilmesi Isaac Asimov, Arthur C. Clarke gibi yazarların çabaları sayesinde olmuştur. İyi bir bilimkurguyu tanımlamak bugün daha kolaydır. "İyi bilim" ve "iyi edebiyat", bunların çok iyi kurgulandığı, dengelerinin gözetildiği yapıtlar "iyi bilimkurgu"dur.

Magazin Bilimkurgu

Bilimkurgu dergileri arasında ilk sırayı türe adını da vermiş olan Hugo Gernsback'ın kurduğu "Amazing Stories" adlı dergi alır. Gernsback'ın içeriğini "scientifiction" terimiyle tanımlamaya çalıştığı "Amazing Stories" dergisi 1926 yılında yayımlanmaya başladı. "Scientifiction" terimi ise giderek "science ficti-

on"a yani "bilimkurgu"ya dönüştü. Dergide yeni öykülerin yanı sıra Verne ve Wells'in öykülerine de yer veriliyordu. Sonraki yıllarda A.B.D. ve İngiltere'de yeni dergilerle birlikte,

ilk bilimkurgu hayranları kulüpleri de ortaya çıktı. Hem kısa öyküleri, hem de tefrika romanları içeren bu ilk bilimkurgu dergilerin doruk noktasını, otuzlu yılların sonunda, özellikle "Astounding Stories of Super Science" adıyla kurulmuş olan ve 1937'den itibaren John W. Campbell tarafından yönetilen magazin kuruluşunun yayını "Astounding Science Fiction" oluşturur. 1920'lerin ve 1930'ların magazin bilimkurgularında insanlığın eski düşlerinin gerçekleştirilmesi teması ağır basarken Campbell'in etkisi altında bilimkurgu geleceğin teknolojisinin sosyal hayata olası etkilerini de tematisme etmeye başlar. 1939'da yayımlanmaya başlayan "Unknown" (Bilinmeyen) dergisi ise "Astounding Science Fiction"ın aksine, doğa bilimlerine dayalı bilimkurgu yerine fantastik konuları işlemeyi yeğler. Savaş öncesi dönemde ön plana çıkan dergilerden biri de, Hugo Gernsback'ın çıkardığıdır.

Yazarlar Gözüyle Bilimkurgu

Frank Herbert: Bilimkurgu doğrusal veya doğrusal olmayan zamanla raks ederken doğmalarla modern başkaldırı ve spekülatif hayalgücünün kılıcını kullanıyor.

Düştürümüz: Nothing Secret Nothing Sacred

Sam Moskowitz: Bilimkurgu, fantazinin, feni bilimleri, uzay, zaman, sosyal bilimler ve felsefeye dair hayalci spekülasyonların güvenilir kilmak için bilimsel bir atmosfer yaratarak, okuyucudaki "inançsızlığı tamponlayışıyla" ayırt edilebilecek dalidir.

Hugo Gernsback: "Bilimselleştirme" ile... Jules Verne, H.G. Wells, ve Edgar Allan Poe tarzı öyküyü, bilimsel doğruluyla bakışın kaynaştığı çeki bir romantizmi kastediyor.

Robert A. Heinlein: Hemen tüm bilimkurguya uygulanabilecek kısa, işlevsel bir tanım, şu olabilir: Gerçek dünya hakkında tutarlı bilgiye, geçmişe ve bugüne, ve doğa hakkında bütüncül kavrayış ve bilimsel yöntemin önemine dayanan, gelecekteki olası olaylar hakkında gerçekçi bir spekülasyon.

Bu tanımın tüm bilimkurgu ("hemen hepsi yerine") kapsamı için "gelecek" sözcüğünü atmak yeterli.

Brian W. Aldiss: Bilimkurgu bilginizin (bil-

min) gelişmiş ama bulanık haliyle varlığını koruduğu evrenimizde insan ve konumuna dair tanım arayışımızdır ve tipik olarak Gotik veya post-Gotik çamurdan dökülmüştür.

Isaac Asimov: Modern bilimkurgu, edebiyatın, inatla bizi bekleyen yeniliklerin doğasını, olası sonuçları ve olası çözümleri ele alan yegane biçimdir.

Ray Bradbury: Bilimkurgu gerçekten de gelecekle ilgili sosyolojik çalışmadır; yazarın söyledikleri şu, yada bu şekilde gerçekleşecektir.

Reginald Bretnor: Bilimkurgu; Bilime ve sonucunu olan teknolojiye dair insan deneyimlerine ilişkin ussal spekülasyona dayanan kurgu.

Lester Del Rey: ... bilimkurgu "insan doğasının bugününün mit-üretim esasıdır"

Northrop Frye: Bilimkurgu çoğunlukla bizim şu anda ilkeliliğin yükseklerinde olduğumuz kadar yüksek, tepemizde uçan bir uçakta yaşamın nasıl olacağını hayal etmeye çalışır; kurguladığı sahne çoğunlukla bize teknolojik bir mucize gibi görünür. Bu yüzden de romantizmin "mit"e eğilimli bir biçimdir.

Damon Knight: Bilimkurgudan aldığımız kendimizi şüphe ve anlık çekinçlerimize rağmen okumaktan alıkoymamamızı sağlayan diğer türden öyküleri çekil kılın şeyden farklı değildir, ama başka biçimde dile getirilmiştir. Bilinen şeylerin oluşturduğu küçük bir adada yaşıyoruz. Bizi çevreleyenlere dair dinlendirilmiş merakımız bizi insan yapan şeydir. Bilimkurguda bu gizeme gündelik, küçük sembollerle değil, uza-ya ve zamana ait büyük alanlarla yaklaşıyoruz.

Gray K. Wolfe: ...çoğu bilimkurgunun entelektüel temeli şiddetli duygusal itkelerde, "merak duygusuyla" sanıldığından çok daha yakından ilintili. Süreç şu biçimde de özetlenebilir: bilineni bilinmeyenle ayıran bir tür barier yüzünden zıtlık içinde varlığını koruyor. Bariyer aşıldığında bilinmeyen bilineni yaratır. Ancak bu bariyerin aşılması bir takım yeni problemler yaratır ki, bu, zıtlaşmanın bir üst aşamada tanımlanmasına yol açar. "Merak duygusu, bu zıtlaşmanın ayırıcılığı olmaktan doğar ve "merak duygusunun belirmesi bariyeri var eden imajı güçlendirerek zıtlaşmayı şiddetlendirir. Bu dönüşüm zıtlaşmanın "pekişme veya erime" olarak tanımlanmış daha ileri bir dönüşüm geçiremeyeceği bir noktaya kadar devam eder.

Alvin Toffler: Bilimkurgu insanmerkezci görüşle zamansal darkatalılığı çatıştırarak tüm uygarlığı ve unsurlarını yapıcı eleştiriye yöneltiyor.

James Gunn: Bilimkurgunun en kayda değer yaklaşımlarından biri-insanlık gururu olmuştur...bir varlığın yaşamak zorunda oluşuna özgü nitelikte değil... bir varlığın yaşayıp yaşamayı en olumsuz güçlüklerle rağmen sürdürüşüne özgü nitelikte.

Sam J. Lundwall: Basit bir tanımla, "dolasız" bir bilimkurgu öyküsünün yazarının tutarlı biçimde geliştirilen, bilinen gerçeklerden yola çıktığı (veya çıkacağını öne sürdüğü) söylenebilir.

Thomas N. Scortia: [bilimkurgu] doğanın yasalarının insan mantığını açıklamalarına, bundan da fazlasıyla, mantıksal çıkarıma açık olduğunu söyleyen hümanist bir varsayımı vardır.

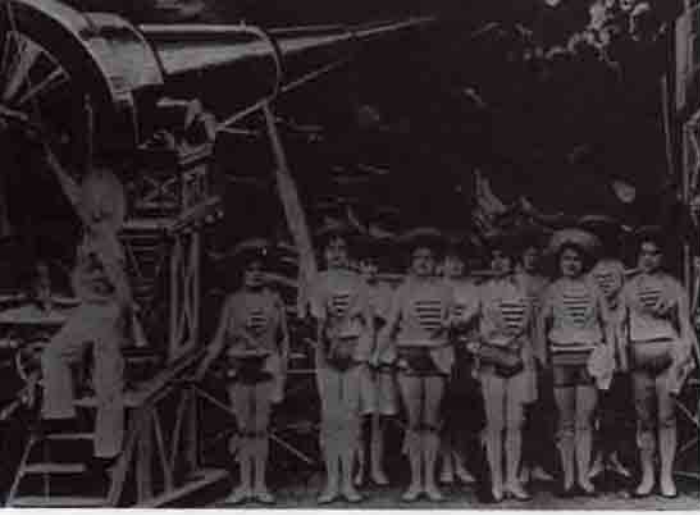
Gernsback'ın öyküleri büyük bir yayınevince alınıp "The Wonder Stories" adıyla yayımlanır. Gernsback "Air Wonder" ya da "Science Wonder Quarterly" gibi başka magazinler çıkarsa da pek başarılı olamamıştır. Bu dönemde Donald Wolheim ve Frederik Pohl gibi kişilerin çıkardığı dergiler de gündemdedir. Fakat gündemde olmayan bir şey vardır: 2. Dünya Savaşı. Savaş sırasında kimi bilimkurgu dergileri yayına ara verirken, kimileri de sayılarını kağıt tasarrufu gerekçesiyle sınırlarlar. "Unknown" gibi bazıları da bir daha yayımlanmamak üzere yayın dünyasından çekilir. Savaş öncesi dönemde bilimkurguyu değerlendirdiğimizde, bunun anlatım araçlarının anlatılan karşısında ikinci derecede önem taşıdığı bir tür olduğunu görürüz. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu türün başarı ölçütü üslubunun başarısındadır. Savaş sonrası dönemde bu türün okur yapısının da değişmiş olmasının bir sonucudur bu. Campbell'in bilimkurguları öncelikle teknolojiye ilgi duyan gençlere seslenmekteydi, oysa tür artık belli bir liberalliğin damgasını taşıdığı kentsel orta tabakanın ilgi alanına girmeye başlamıştır.

Sinemada Bilimkurgu

Bilimkurgu, bir sanat türü olarak film sektöründe yazın alanında yakaladığı başarıdan çok daha fazlasını elde etmiş; birçok kişinin bilimkurguyu sevmesi, sinema ya da televizyon için hazırlanan bilimkurgu filmleriyle olmuştur. Bilimkurgu filmleri, gelişen teknolojinin ürünlerini insanların hayâl gücünden alıp, beyazperdede, gözler önüne serdiği için sevilen bir sanat dalı olmuştur. Bu türün takipçileri artık özel efektler ve film hileleri ile geleceğe bakabilme olanağı bulmuşlardır. Bilimkurgu başlangıçtan itibaren şaşırtıcı film hilelerinin türüdür. Olanaksızı canlandırıp gösterir. Doğa yasalarını hayâl gücüyle yoğurur. Bu türün ilk filmlerine sessiz sinema döneminde rastlamak olanaklıdır. Yönetmenliğini Georges Méliès'in yaptığı "Le Voyage dans la Lune" adlı film 1902 yılında çekilir ve bilimkurgu türünün ilk filmi olarak kabul edilir. Konusunu Jules Verne'in "De la Terre à la Lune" (Ay'a yolculuk) ve H.G. Wells'in "First Men in the Moon" (Ay'daki İlk İnsanlar) romanlarının oluşturduğu bu film, yazınsal kaynaklarıyla

çelişen bir görünüm ortaya koyar. Film grotesk, komik ve peşpeşe gelen şaşırtıcı hareketli resimlerden oluşmuş sahneler dizisidir. İnsanları yeryüzünden Ay'a götüren roket mermisi, şortlu, şapkalı, tişörtlü kızlar tarafından uzay topuna taşınır. Roket, Ay'daki adamın tam gözüne isabet eder. Dünya'dan Ay'a giden insanlar burada, Wells'in romanından alınmış olan "Selenitler"e yani Ay sakinlerine rastlarlar. Ama, Selenitler romanının aksine korkunç değil komik yaratıklardır. Şemsiye ile dürtülünce balon gibi patlarlar. Daha çok, serüvene dönük bilimkurgunun temel izlediği olan fantastik yolculuk, yine Méliès'in yönettiği 1904 tarihli "Le Voyage à Travers l'impossible" (İmkânsız Yolculuk) filminde ortaya çıkar. Çılgınca bir hızla bir dağ tepesinden boşluğa uçan bir tren, gökyüzünden uzaya doğru yol aldıktan sonra, önce Dünya'daki bir denize, oradan da tekrar karaya ulaşır.

Méliès, filmlerinde birçok sinema hilesinden yararlanır. Ama bu hileler, kusursuz bir yanılsama yaratmaktan çok, hareket ve dönüşümlerin canlandırılmasına yarayan yeni, şaşırtıcı, mekanik olanakların gösterilmesini hedefler. Méliès,

mi 1908 yılında yapılan bu film, bilimkurgu / korku karışımı filmlerin ilki niteliğindedir. 1910'da ise J. Searle Dawley ilk Frankenstein filmini çevirir. Bu dönemdeki filmlerin ilk örnekleri, popüler tiyatro oyunlarının sinemalaştırılmasından öteye geçememiştir ve George Méliès ya da Robert Paul gibi yönetmenlerin filmlerinden gerek anlatım gerekse sinema hilesi yönünden çok geridedirler. Bu dönemde teknolojik ilerlemeyle birlikte, tehlikeli bilgilerle donanmış güçlerin teknolojik araçlarla bireysel insan yaşamına zorla girip onu değiştirebilecekleri korkusu güncellik kazanmıştı. "Frankenstein" ve "Dr. Jekyll ve Mr Hyde" gibi filmlerde bu izlek açıktır. Ayrıca, bu sorun bir yan izlek olarak "mad scientist" (çılgın bilgin) tiplerini ortaya çıkarır. Teknolojinin olanaklarını elinde bulunduran çılgın bilginlerin insanlara hükmetmeye ya da dünyayı ele geçirmeye çalışmasına ilk dönem bilimkurgularında sıklıkla rastlanır. Otuzlu yıllarda Amerikan bilimkurgu sinemasında korku türü ile bilimkurgu türünün birbirinden kesinlikle ayırdedilebildikleri ör-

nekler oldukça azdır. "Çılgın bilginler", genellikle tıpkı Faust gibi, şeytanla, cehennemle anlaşıp onlarla işbirliği yapan, çılgın emellerin, doyumsuz isteklerin peşinde olan ve kendini insanüstü güçlerle donatmayı hedeflemiş bilginle, yetenek ve becerileri kendisi de dahil kimse tarafından denetlenemez durumda olan büyük bilimsel dahi birbiriyle birleşmiştir. Amerikan filmlerinde bu bilginlerin asıl ilgisi, teknolojik gücün yaygınlaştırılmasına yönelik olmayıp, daha çok insanla ilintili bir düzleme, insan bedeniyile olmayacak deneyler yapma, bedeni yönlendirme ya da ruhtan yoksun, bütün denetimi kâşifinin elinde toplanmış yapay, biyolojik anatomik yapısı iyice değiştirilmiş insanlar yaratma çılgınlığına kaymıştır. Bu izlek yerini ileride, teknolojinin gelişmesiyle insanlar üzerinde değil de robotlar üzerinde çalışan bilim adamlarına bırakacaktır. "Cyborg" denilen "siber organizmalar" günümüzün "Frankenstein'in canavarları" olacaktır.

1938'de radyo dinleyicileri şöyle bir şok yaşarlardı: Spikerlerden biri, dünyayı ele geçirmek üzere yeryüzüne inmekte olan uzaylılara ilgili haberler verip durmaktadır. Ardından asıl sarsıcı haber gelir: Mars'tan gelen istilacı güçlerin ilk öncülerini taşıyan bir uzay gemisi, New

varyete ve sihirbaz tiyatrosu kökenli bir yönetmendi. Bu yüzdendir ki onun baş vurduğu fantastik temalar öykü anlatmak için değil, şaşırtıcı, mizahi, dikkat çekici görüntülerle bir "show" sunmaktı. Bilimkurgu filmlerinin öncülerinden biri de "Metropolis" adlı filmidir. Fritz Lang'ın yönettiği film, geleceğin kenti "Metropolis"i anlatır. Üretim koşullarının ağırlaştığı ve sosyal hiyerarşinin iyice katılaştığı bir gelecek dünyası; üstlerde Güneş'i gören yerlerde havadar, kocaman gökdelenlerde egemen sınıfa mensup olanlar otururken, aşağıda yerin altında mağara ve katakomplarda köleler gibi yaşayan ve başında çalıştıkları makinelerle ritmik bir bütünlük kurmuş olan işçiler bulunmaktadır.

Birkaç yıl sonrasında uzandığımızda Sidney Olcott'un "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" filmi çıkar karşımıza. İlk çevri-

öykü ve romanlar idi ve dolayısıyla bize düşen de artık onları okumaktı. Bu ara, "mitoloji" veya "destan" adı altında, küpümsenen masallara çok benzeyen, hatta bazen inanılması daha bile güç bazı edebî eserler de okutulurdu ama şimdi bunun üzerinde durmayalım.

Bütün mesele şu: Okuduklarımız "olabilecek" olaylar olmalı. Akıl almaz olaylar, sihir ya da büyü ile ilgili olaylar, "olabilemeyecek" olaylardır ve aklı başında insanlarca ciddiye alınmazlar. Hepimiz masalları ne kadar özlersek özelelim bilimin egemen olduğu bir çağda yaşıyoruz ve bilimsel olmayan olaylarla işlenmiş öyküler "saçma"dır.

Bu çatık kaşlı anlayışı benimseyenler "ciddi insan" oldular.

Ama bir de, ne olursa olsun, masalları arayanlar vardı, onlar ne yapmalıydı? Çare, problemin içinde gizli: Eger olaylar bilim ile bağdaşıyorsa, yani bilimsel açıklamaları varsa, o zaman "olabilecekler" sınıfına girer. İşte bu olgu bize, nostaljik bir özlem ile sevdiğimiz masal türünü saygın yapma olanağını veriyor. Bütün yapacağımız kullandığımız dili değiştirmek: "... üzerine yıldız tozu serpti, gözünü kapattı ve 'evimi istiyorum' dedi. Gözünü açtığı anda evinde idi." diyeceğimize "... enerji alanının ortasında durdu, 'beni eve iletin' dedi. Vücudunun dağıldığını hissederken her zamanki parığı yaşadı. Toparlandığında evinde idi" demeliyiz. İşte bilimkurgunun doğuşu.

Burada ufak bir sorun var. Gerçekte bilim-

sel olmayan bir şeyi bilimselmiş gibi göstermek zorundasınız.

Bunun da çözümü var. İnsanların çoğunlukla bilimden habersiz oldukları düşünülürse, bilimsel kökenli bir jargon kullanmak yeterli olur. "Kuvvet alanına yakalandık," dediğinizde hiç kimse "Doğadaki dört temel kuvvetin hangisi?" diye sormayı düşünmez, meydanlar sizin olur. Tabii ara sıra bilime tamamen yabancı olmayan biri çıkıp, "Görünmez adam, vücudu ışığın yolunu kesmediği için görünmüyor; peki, gözleri de ışığın yolunu kesmediğine göre nasıl görebiliyor?" diye sorabilir. İşte bunun içindir ki genellikle bilim adamlarının yazdığı bilimkurgu romanları çok daha inandırıcı oluyor. Isaac Asimov, Fred Hoyle, Arthur C. Clarke bu yazarlardan birkaçı.

Aslında, inandırıcılığı çok da abartmamak gerek. Bu türün masal özlemi çeken okuyucuları zaten her türlü bilimsel gerçeği gözardı edip bilin/sihir karışımı olayları yutmaya hazırılar. Bu, oyunun kuralıdır. Bütün yapılması gereken, okuyucunun zekâ ve bilgisine çok açık seçik biçimde hakaret etmemektir.

Bilimkurgu, her türden sanat gibi, ikiye ayrılır: İyi ve kötü. Kötü müzik olabileceği gibi, kötü bilimkurgu da olur. Herhangi bir romanı değerlendirmek için kullandığımız ölçütleri tarafsız bir göz ile bilimkurgu romanına da uygulayacak olursanız, gereğinde "İki Kentin Öyküsü"nü okumak kadar zevkli olduğunu görürsünüz. Belki daha da çok.

Bilimsel(imsi) Masallar

Orhan Kural

Prof. Dr. GDTÜ Makine Mühendisliği Bölümü

"Edebiyat konusunda söz sahibi" olanlara "bilimkurgu" denince burun kıvrırlar. Onlara göre bilimkurgu, olsa olsa Barbara Cartland'ın kiler ile eşdüzeyle olabilecek öykü ve romanlardır. Onlar için, Federasyon'un Romulan'larla mücadelesi "çocuk masalı"dır ama Asgard'da yaşayan tanrıların devlerle olan mücadelesi "kültür"dür.

Bu tutumu anlamak gerçekten güç. Oysa hepimiz, anlatılanları kavramaya başladığımız günden itibaren uzun süre masal dinleyerek büyüdük. Su içip "ohl" deyince birden beliren ve "dile beniden, ne dilerse" diyen, bir dudağı yerde bir dudağı gökte devler, güzel prenses tarafından öpülünce yakışıklı prens dönüşen kurbagalar... Hangimiz bunları tekrar tekrar dinlemeyi sevmedik?

Büyüdüğümüzde bütün bunların hayal ürünü olduğunu öğrendik. Ancak küçük çocukların bunlara inanabileceğini, dolayısıyla artık başka türlü, daha inanılabilir öykülerle ilgilenmemiz gerektiğini öğrendik. Aslında, okumamız önerilen öykü ve romanlar da pek öyle gerçek olayları anlatmıyordu ama, onlar "büyüklerin"

Jersey'e inmiştir. Oldukça heyecanlı bir muhabir, resmî makamların aldıkları önlemlerden söz eder. Halk büyük bir paniğe kapılır ve başını sokacak, gizlenecek yer aramaya başlar. Gıda maddeleri yağma edilir, New Jersey'e bağlı telefon hatları felç olur. Bu gelişmelerin hemen ardından, olup bitenin gerçeklikle bir ilgisi bulunmadığını, haber gibi yansıyan olayların Orson Welles'in, H.G. Wells'in "Dünyalar Savaşı" romanının radyoya uyarlamasından başka bir şey olmadığını resmi olarak açıklanması bile uzun süre işe yaramaz; heyecan ve kargaşa bir süre daha devam eder. Bunun yanında, istila benzeri konular o dönem filmlerinde işlense de çılgın bilgin izleği bir süre daha sinemada yerini koruyacaktır. "Çılgın bilgin"li filmler bu konunun giderek komedi filmlerine kaymasıyla bitmeye başlar. Artık gülünç olmaya başlayan bu tür, sinema tarihinde üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir.

Bilimkurgu sineması gelişimini bu yönde sürdürürken bilimkurgu dizileri de yavaş yavaş piyasada görünmeye başlamıştır. Uzun metrajlı filmlerin aksine, bilimkurgu dizileri her türden teknolojik ütopyaları konu edinir. Bu dizilerde "homo futurus" yani geleceğin insanı odak noktasındadır ve olaylar ölüme göre değil, hayata göre ayarlanmıştır. Bilimkurgu dizileri tiplerini ve biçimlerini çoğunlukla çizgi-romanlardan almışlardır. Bilimkurgu çizgi romanlarının kahramanları - Flash Gordon, Buck Rogers, Superman vb.- dizilerin de baş kahramanları olmuşlardır. En meraklı yerinde kesilen, "arkası yarın"lı dizi film anlatımı, çizgi-roman anlatımıyla aynıydı. Çizgi-romanlarda bir kareden ötekine

atlar, hareketlilik ve canlılık, gerilim ve heyecan doruktaiken bölümü kesip, bir sonrakini merak ettirme eğilimi çizgi-romanlardan devralınmıştı. Çizgi-roman ile bilimkurgu dizileri arasındaki ilişkiler, edebiyat ile sinema arasındaki ilişkilerden çok daha sıkı ve güçlüdür. Kâinat savaşlarıyla, ışın topları ve başka gezegenlerdeki serüvenleriyle, zaman içindeki yolculukları ve robotlarıyla bilimkurgu türü sinemayı bu diziler üzerinden giderek ele geçirmiştir. Böylece çizgi-romanlar da bütün bir bilimkurgu türüne daha çok etki eder konuma gelmişlerdir.

Bilimkurgu dizileri, sessiz sinema döneminde bile vardı fakat asıl ortaya çıkışları 1930'lu yıllara rastlar. Bunlar arasında en başarılı örneklerden biri "Flash Gordon" adlı dizidir. Bu dizinin bugün filmlere konu oluşturacak denli tutulmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan biri Flash Gordon'un daha çizgi roman figürü olarak ortaya çıktığı dönemde çok sevilmesiydi. Crabbe'nin çizgi romandaki figüre benzerliği şaşırtıcıydı. Ayrıca sinemanın hile teknikleri ve dekor konusundaki geniş olanakları sinemadaki Flash Gordon'un başarısının bir başka nedeniydi. Universal Yapımcılığın ilk Flash Gordon dizisi için harcadığı paranın miktarı 350 000 ABD Dolarıdır. Bu miktar, herhangi bir dizinin maliyetinden üç kat fazlaydı. Bu dizi çeşitli basın kampanyalarıyla desteklenmişti. Ayrıca dizide cinselliğin de kullanılması, Gordon'un başarılarını etkileyen nedenlerden biriydi.

Flash Gordon dizisini "Buck Rogers" izledi. 1939 yılında başlayan dizinin yönetmenliğini Ford Beebe yapmış

tı ve başrolde yine Buster Crabbe oynuyordu. Dizide, garip bir gaz soluyup derin bir uykuya daldıktan sonra gözlerini 25. yüzyılda açan Buck Rogers'in maceraları anlatılır. Bu yüzyılda ortaklık birbirine girmiştir ve tehlikelerden, roketlerden, ışın tabancalarından, atom bombalarından geçilmemektedir. "Buck Rogers" dizisi aynen Flash Gordon örneğine göre yapılır, fakat yapımcısı firmanın yüzünü onun kadar güldüremez. Üç aşağı beş yukarı Flash Gordon'la Buck Rogers aynı özelliklere sahipti. Dizinin ya-

Bazı Bilimkurgu Filmleri

- 1902/Ay'a yolculuk/yön: Georges Méliès
- 1908/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde/yön: Otis Turner
- 1926/Metropolis/yön: Fritz Lang
- 1931/Frankenstenin/yön: James Whale
- 1936/Flash Gordon/yön: Frederik Stephonani
- 1951/Mars'a Uçuş/yön: Lesley Scleder
- 1952/Dünyalar Savaşı/yön: Byron Haskin
- 1954/Hedef Dünya/yön: Sherman A. Rose
- 1956/Yasak Gezegen/yön: Gred M. Wilcox
- 1958/Ay'a Yolculuk/yön: Byron Haskin
- 1960/Zaman Makinesi/yön: George Pal
- 1966/Fahrenheit 451/yön: François Truffaut
- 1968/Maymunlar Cehennemi/yön: F. J. Schoffner
- 1968/2001 Uzak Yolu Macerası/yön: S. Kubrick
- 1971/Solaris/yön: Andrei Tarkovsky
- 1971/Otomatik Portakal/Stanley Kubrick
- 1971/Sifir Nüfus Arışı/yön: Michael Campus
- 1974/Zardoz/yön: John Boorman
- 1977/Yıldız Savaşları / yön: George Lucas
- 1977/Uçuncu Tünel Yaklaşımları/yön: S. Sprelberg
- 1979/Stalker/yön: Andrei Tarkovsky
- 1979/Yaratık/yön: Ridley Scott
- 1982/Blade Runner/yön: Ridley Scott
- 1982/E.T./yön: Steven Spielberg
- 1984/Dune/yön: David Lynch
- 1984/2010/yön: Peter Hyams
- 1985/Geleceğe Dönüş/yön: Robert Zemeckis
- 1987/Robocop/yön: Paul Verhoeven
- 1990/Terminatör 2 yön: James Cameron
- 1993/Jurassic Park/yön: Steven Spielberg

pımcıları sonunda her çizgi-roman kahramanının Flash Gordon gibi sinemaya yatkın olmadığına karar verdiler.

1935 ve 1940 yılları arasında daha önceki ve sonraki yıllarda çekilenlerin toplamından çok daha fazla bilimkurgu dizi yapılmıştır. Fakat, çoğunun bütçesi çok sınırlıydı ve ender durumlarda ortalama bir western filminin bütçesini aşıyordu. Bu sınırlı bütçelere rağmen, kimi yönetmenlerin şaşırtıcı derecede başarılı buluşlarla müthiş sonuçlar elde ettiği oluyordu.

Bilimkurgu dizisi dendiğinde, hemen akla gelen bir isim vardır ki tüm bilimkurgu tarihinde gerek konumu bakımından gerekse işlevi, içeriği, teknikleri bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Yaratıcılığını Gene Rodenberry'nin yap-

tığı "Star Trek" (Uzak Yolu) adlı dizidir bu. 30. yıl kutlamaları yapılan dizinin popülerliği, bu kadar yıl gösterimde kalmasıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Gösterime girdiği yıllarda birçok ilke imzasını atan "Star Trek" bu yönüyle öncü, ilerici, geliştirici bir yapıya sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah-beyaz ayrımı yapıldığı yıllarda ve kadın haklarının tartışıldığı dönemlerde dizinin uzay gemisi "Atılğan"ın (Enterprise) kaptan köprüsünde kadın ve zenci subaylara yer vermesiyle bu öncülüğünü kanıtlamıştır. Zamanın Sovyetler Birliği yönetimi bile Uzak Yolu dizisinin ülkelerinde gösterimine izin vermiş ve uzun süre bu dizi Sovyetler Birliği'nde gösterilen tek A.B.D. yapımı olma niteliğini korumuştur. İlk yıllarında gösterimden kaldırılma

tehlikesi yaşayan dizi, bugün en popüler dizilerden biridir. 1979 yılında sinemaya da uyarlanan Uzak Yolu'nun, 7 tane de uzun metrajlı filmi çekilmiştir. "Beni Işınla Scotty" sözü bugün dünyanın birçok ülkesinde değişik dillerde söylenmiştir. Uzak Yolu'nun bu başarısı beraberinde dizinin yeni çeşitlemelerini de getirdi. İlk "Uzak Yolu" dizisinin ardından çevrilen "The Next Generation" (Gelecek Nesil) adlı bölümlerde Kaptan Kirk ve Mr. Spock'ın yerini Kaptan Jean Luc Picard ve Kumandan Data alır. Ayrıca "Deep Space Nine" ve "Voyagers" adlı yeni diziler de 1990'lı yıllarda "Star Trek" serisine eklendi.

Sinemada ise 1950'li yıllar bilimkurgunun altın çağı olmuştur. Savaş sonrası gelişen savaş teknolojisi ve atom bom-

Türkiye'de Bilimkurgu

Sezar Erkin Ergin

ODTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi.

Batı ülkelerinde, 20. yüzyılın getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yazınsal ve görsel yapıtlara yansımaları olarak düşünülebileceğimiz 'science fiction' ya da Türkçe'deki adıyla bilimkurgu, özellikle yeniliklere ve yeni düşüncelere açık genç insanların ilgi odağı olma durumundadır. Geleceğe dair önceleri çoğu kez iyimser, ama ilk atom bombaları ve endüstriyel atıkların neden olduğu facialardan sonra gitgide kötümser tablolar çizen bilimkurgu, bugün artık Türkiye'de de geniş kitlelerce tanınmakta ve özellikle öğrenim çağındaki genç kuşak arasında benimsenmektedir.

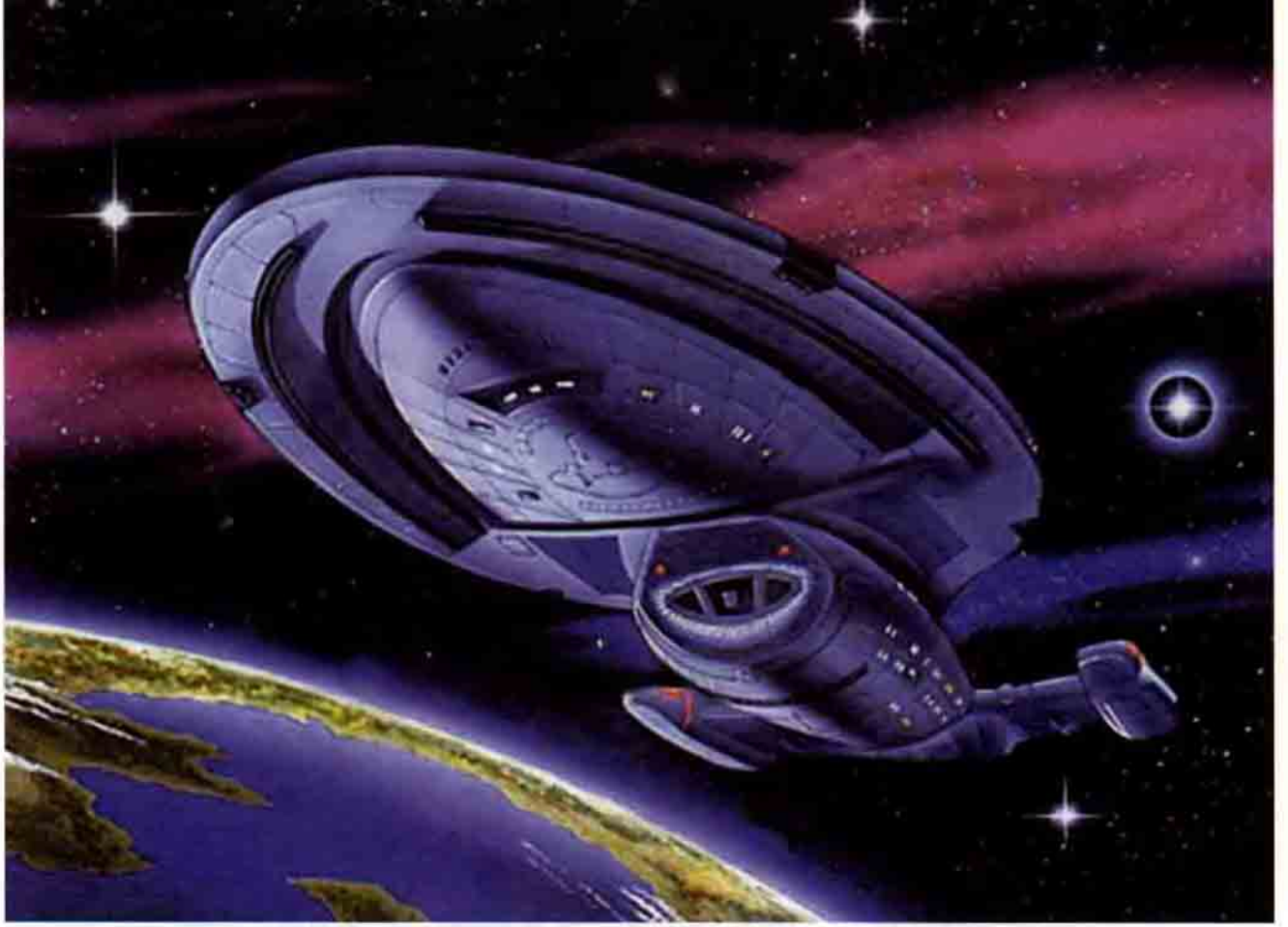
Her ne kadar, çağdaş bilimkurgunun ülkemizdeki ilk örnekleri 1950'li yıllardan öteye pek gitmiyor ise de, sinema izleyicileri ve çizgi roman okurları daha önceden bu sanat dalı ile tanışabilme olanakları bulmuşlardır. Nitekim, bu satırların yazarı da dahil, çoğu kimse bilimkurgu ile ilk olarak ya sinemalarda ya da dergi ve gazetelerde tanışmıştır.

1970'li yıllardan itibaren, televizyonun kitlesel bir yayın aracı olarak ön plana çıkması ve "Star Trek" (Uzak Yolu), "Space 1999" (Uzak 1999) gibi dizilerin beyaz ekranda boy göstermeye başlaması, dolaylı da olsa bilimkurgunun kitlelere ulaşmasında büyük rol oynamıştır. O kadar ki, o zamana kadar bu konu ile ilgilenmeyen yayınevi sahipleri bile artan ilgiden kendilerine pay kapabilmek için dizi halinde kitaplar yayınlamaya başlamışlardır. İlk

Türk bilimkurgu dergisi Antares'in okuyucu ile buluşması da, bu hareketli döneme rastlar.

Ne yazık ki, televizyonda ve sinemalarda gösterilen örneklerin zamanla çoğalması ve sıradanlaşması ve buna karşılık okumaya olan ilginin giderek azalması, hem bu çalışmaların uzun ömürlü olmasını engellemiş hem de bilimkurgunun saygınlığına gölge düşürmüştür.

Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın, günümüzde bilimkurgu, ilk ve orta öğretim çağındaki çoğu gençin vazgeçilmez bir tutkusu olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra yürekli kişilerin ortaya çıkardığı az ama öz yapıtlar ve bilimkurguya akademik bir yaklaşım getirmeye uğraşan bazı üniversite mensuplarının sürekli çabaları sonucu sanat dünyasında hakettiği saygın yeri bulma aşamasındadır.

baları, dünyanın iki kutba ayrılmış olması ve bundan doğan savaş ve kitlesel ölümler korkusu, gezegenimizin aslında çok kolay yok olabileceği düşüncesini doğurur. Bu yüzden uzayın derinliklerini araştıran insanları anlatan, uzayın derinliklerinde yaşanan maceralardan söz eden "Space Opera" türü bu yıllarda ortaya çıktı. En iyi örneklerini 1960'lı yıllarda veren "Space Opera"ya Stanley Kubrick'in yönettiği Arthur C. Clark'ın kitabından sinemaya aktarılan "2001: A Space Odyssey" (2001: Uzay Yolu Macerası) adlı filmörnek gösterilebilir. Kubrick'in filmi "öyküsünden" çok görsel anlatımın üzerinde yoğunlaşan, seyirciye bu yönüyle kendini alımlatan yapısı yüzünden bilimkurgu filmi ile bilimkurgu edebiyatı arasındaki buluşmanın temsilcisidir. Kubrick, bu filmi için, "2001, söze dökülmesi mümkün olmayan bir deneyimdir." demiştir. İki saat on dokuz dakikalık filmin yalnızca kırk dakikasında konuşma vardır. 2001, mitsel bir öyküdür; kahramanın büyük bir tehlikenin içine düşmesini anlatır; sınısını, insana yönelik teknolojiyi kontrol altına alışı, kozmik bütünlüklerle karşılaşmasını ve daha üst nitelikte bir varlık olarak yeniden doğuşunu anlatır.

Bilimkurgu filmleri tarihinde anılması gereken filmlerden birisi de George Lucas'ın "Star Wars (Yıldız Savaşları)" adlı filmidir. 1977 yılında çekilen film,

Lucas'ın kendi deyimiyle "Bir çocukluk dönemi hayalini, sinemanın araçlarıyla enfes bir biçimde gerçekleştirmektir." Filmin bir çizgi romandan alınmış izlenimini veren basit bir öyküsü vardır. Luke Skywalker Prenses Leia'yı saldırgan bir galaksi imparatorluğu adına çalışan Moff Tarkin'in elinden kurtarmak için iki robotuyla birlikte Tatooine gezegenini terkeder. Yanlarında Luke'a yardım eden ve onu bir "Jedi Savaşçısı" gibi yetiştiren Obiwan Kanobi de vardır. Galaksi temsilcisi dükkün yardımcılığını ise "esrarengiz bir kara şövalye" Darth Vader yapmaktadır. Kahramanlarımız dünyalarını tehdit eden "Ölüm Yıldızı" adlı gemiye saldırır onu yok eder, Prensesi ve halkını kurtarırlar.

İlk bakışta bu kadar basit bir konusu varmış gibi duran "Yıldız Savaşları", Amerikan sosyalleşme masalıyla ilintilenmiş ulusal destan olarak da izlenebilir. Filmde de görürüz ki, eski bilimkurgudan kalma gelecek korkusu aşılmıştır.

Bilimkurgu sinemasının son dönemine gelindiğinde ise özel efektlerin son derece gelişmiş olduğu görülür. George Lucas'ın kurduğu "Industrial Light and Magic" şirketi bilgisayar kullanmayı bilen yaratıcı teknisyenlerin bulunduğu bir üretim merkezi gibidir. "Terminatör-2", "Jurassic Park" gibi büyük yapımların özel efektleri hep ILM markalıdır.

Bilimkurgu Neden Gereklidir?

Bilimkurgu türü, ortaya çıkışından günümüze değin sıklıkla ciddiyetsizlik suçlamasıyla karşı karşıya gelmiştir. Bilimkurguya uzunca bir süre 13-18 yaş arası gençlerin eğlencesi gözüyle bakılmıştır. Oysa, bilimkurgu gereklidir; "iyi"den "hoş"tan önce "gereklidir". Çünkü bilimkurgu bilimle ilgilenen bir insan için en gerekli şey olan hayâl gücünü içerir, bunu açığa çıkarır ve dürtükler. Gereklidir, çünkü bir şeyin olmasından önce, o şeyin olması fikri zihinlerde belirir ve eğer bir şeyin tasarısı yoksa kendisinin var olması çok büyük rastlantılara bağlıdır. Ama bu, bilimkurguya uydurmanın, fantastiğin dahil edilmesi anlamına gelmez. Bilimkurgu tam da adının gerektirdiği gibi bilimle kurgulanan bir sanattır. Bugünden bakarak yarını görebilmektir. Dakikada 60 saniye hızla ileri doğru hareket eden bir zaman makinesinin içindeyiz. Gelecek hızla bize yaklaşırken düşlerimizi bilimle kurgulayalım.

Gökhan Tok

Kaynaklar:

Coleman, L., *Amerika Devletleri*, çev: Kemal Atakay, 1994
Lambourne, R., Shallen, M., Shortland, M., *Close Encounters? Science and Science Fiction*, 1990
Ruhoff, B., Seizden, G., *Utopik Sinema*, çev: Vessel Atayman, 1995
Yatkin, M., *Büyük Filmler*, 1969
Türk Dili Dergisi 256, sayı Ocak 1973
Anatoli Dergisi sayı 1-13 1974-1978

Geçmişin
Masalından
Geleceğin
Gerçeğine...

Çağdaşımız Bilimkurgu

Sigmund Freud bir yazısında şöyle der: "İnsanlar için düşler neyse, uluslar için de mitler odur." Günümüzde insanlar mitlerini çağdaş bilimin ve teknolojinin göz alıcı olanaklarıyla süslüyor. Geçmişte insanların hayâl bile edemeyeceği şeyler bugün günlük yaşantımızın en sıradan alışkanlıklar arasında yer alıyor. Bilimi ve sanatı bünyesinde barındıran bilim kurgu türü bizim çağdaş masallarımız. Geleceğimizi düşünürken ufuklarımız bilim ve teknoloji sayesinde denizlerin diplerinden uzayın derinliklerine kadar uzanıyor. Bu, Jules Verne'den Isaac Asimov'a kadar birçok bilim kurgu yazarnın düş gücü sayesinde oldu.

İKİ AYRI BAĞLAM OLARAK düşünüldüğünde bilimle sanat arasında bağdaşmaz bir farklılık varmış gibi görünür. Bilim mutlak doğrunun peşinde, deneylere kanıtlara dayanan, tek ve değişmez gerçeğin yolundadır. Sanat ise kurmacadır, taklittir, hatta yalan söylemektir. Ama, bunlar birbirinden ayrı gibi görünseler de zaman zaman öyle yakınlaşır, öyle iç içe geçerler ki, temel izleklerini birbirinden ayırt etmek zorlaşır. Bilim ve sanatın birbirine yaklaştığı noktalardan birinde bir yazın türü durur: bilimkurgu. İnsan oldum olası düş kurmayı sevmiş, geleceğine ilişkin planlar kurmuş, başından geçenleri masal gibi anlatagelmıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi, yazının konu aldığı izlekleri de giderek değiştirme eğilimine girmiş; bilim, giderek fantastik kurgunun yerini almış ve adı ilk kez 1926'da konacak olan bilimkurgu türünün gelişmesine olanak sağlamıştır. Freud'a göre "insanlar için düşler neyse, milletler için mitler de o anlama gelir". Teknolojik gelişmenin doruk noktasına ulaştığı 20. yüzyılda, bilim ve

teknoloji insanların rüyalarını süslüyor, mitolojilerini yeniliyor ve çağdaş masalların gelişmesine yol açıyor. Bununla birlikte bilimkurgunun ilk örneklerini vermesi çok daha eskilere, yüzyıllar öncesine dayanır.

Bilimkurgu'nun Tarihçesi

Kurgusal edebiyat son yüzyıla kadar fantastik bir yapı içinde yazılırken, 20. yüzyılda teknolojinin hızına kapılıp "bilimkurgu" adındaki yeni bir türü de içermiştir. Fakat, bilimkurgunun köklerini çok daha gerilere gidip, Antik Yunan'da

aramak gereklidir. Antik Yunan, mitoloji geleneği bakımından oldukça güçlüdür ve Antik Yunan'da halkın inanışları bu fantastik yapıyla yoğrulmuştur. İnsanların olağanüstü işler başarabilmeleri tanrılar ve başka doğa üstü güçler yardımıyla mümkün olabilmektedir. Eski Yunan söylencelerinden biri bilimkurgunun köklerinden sayılabilir. Bu söylence dedalos tanrılarının ya da doğaüstü güçlerin değil insan aklının ve bilgisinin yararları kullanılmaktadır. Bu söylence Dedalos ve oğlu İkarus'la ilgili söylencedir. Girit kralının hizmetinde olan Dedalos bir gün kral Minos'u öfkelenendirir ve "Labirent"e kapatılır. Kralın öfkesinden kaçmak için kanatlar yapan Dedalos, oğlu İkarus ile birlikte uçarak Girit Adası'ndan kaçır. Gerçi İkarus bir kazaya uğrar ama tarihe uçan ilk insanlar olarak geçen İkarus ve Dedalos bunu başarmak için Zeus'un ya da Apollon'un yardımını almazlar. Uçmalarını Dedalos'un bilgisi sağlamıştır. Normal insanların başardıklarıyla ilgili düşünülmüş ilk edebî yapıt ise M.S. 2. yüzyılda karşımıza çıkar. Samsatlı Lukianos'un yazdığı "Gerçek Tarih"

adlı kitap Ay'a giden denizcilerin öyküsünü anlatır. Dönemin Yunan gemilerinden farkı olmayan bir gemiyle yola çıkan denizciler, engin denizde 80 gün boyunca yol alır ve 81. günde Dünya'nın ucuna gelirler. Uygun bir rüzgâr yakalayan gemiciler, buradan düşmeden Ay'a ulaşmayı başarır. Ay'da karşılaştıkları manzara şaşırtıcıdır, çünkü Ay Kralı'nın adamları ile Güneş Kralı'nın adamları Venüs'ü ele geçirmek için savaşımaktadır. Lukianos'un bu yapıtı ilk bilimkurgu kitabı olarak kabul edilse de, bilimin yazın içindeki yeri o dönemde hâlâ zayıftır. Daha belirgin etkileşimler ise ilerleyen yüzyıllar boyunca bilim geliştikçe kendini gösterecektir.

16. yüzyılda Polonyalı astronom Nicolaus Kopernik Evrenin merkezinde Dünya'nın değil Güneş'in bulunduğunu ortaya atınca, bu, büyük bir devrim olmuştu. Kopernik'in bulguları ışığında Kepler, o güne kadar var olan astronomi bilgisini inceler ve yeni bir görüş ortaya atar. Bu dönemde Kepler, ortaya koyduğu Astronomia Nova (Yeni Astronomi) ve Harmonia Mundi (Dünya'nın Uyum) gibi bilimsel eserlerin yanında, Somnium (Düş) adlı ilk bilimkurgu kitaplarından sayılan eserini yazar. Kepler Somnium'da Duracotus adlı genç bir İzlandalı'nın başından geçenleri anlatır. Danimarka'da Tycho Brahe'nin öğrencisi olan Duracotus (Kepler, Brahe'nin asistanıydı ve o öldükten sonra astronomik bulgularından yararlandı) evine, annesinin yanına döner. Annesi oğlunun astronomi bilgisinden memnundur ve

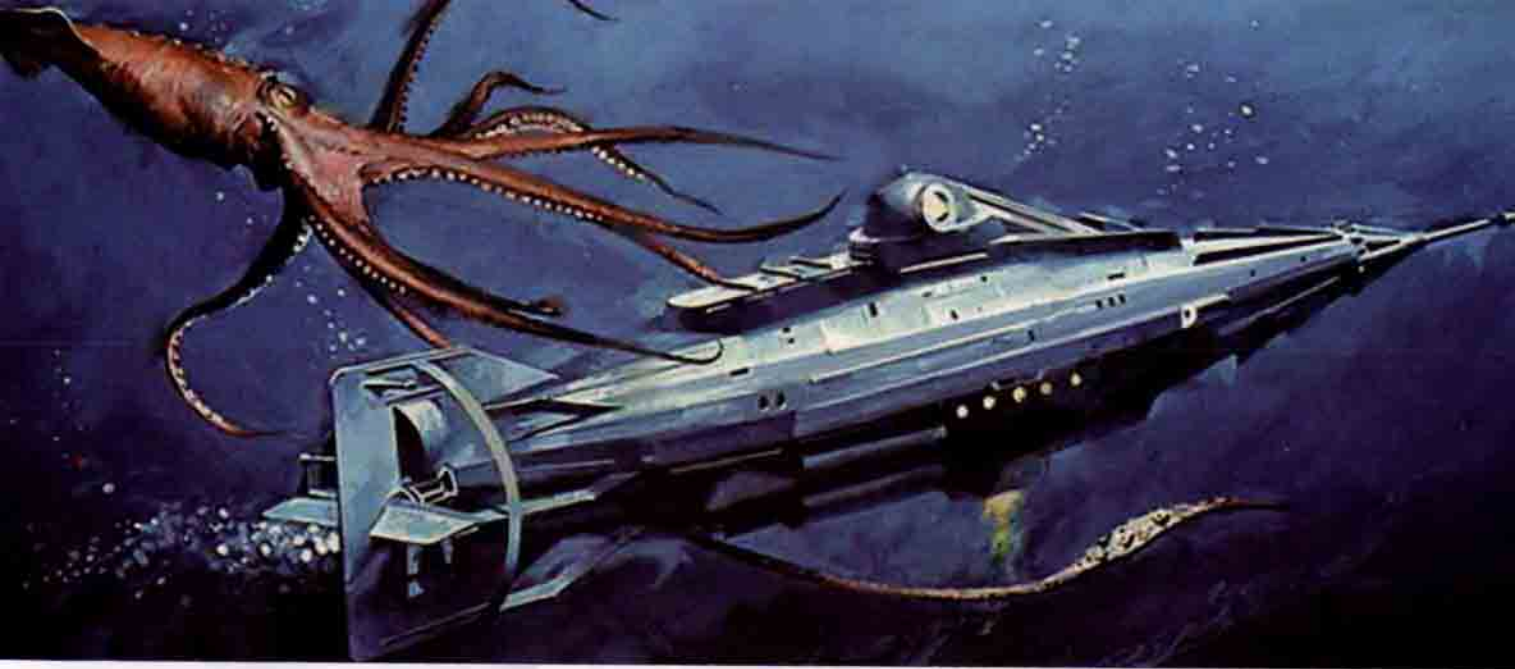
onun şeytanla bağlantı kurmasını ister. Şeytan uçabilmektedir ve Ay tutulması zamanlarında Ay'a gidebilmektedir. Şeytan çağırılır ve öykünün geri kalan kısmında anlatıcı olarak rol oynar. Duracotus ve annesine Ay'ın doğası hakkında bilgi veren şeytan onlara Ay'ın dağlarını ve denizlerini, Dünya'yla olan ilişkisini anlatır. Kepler, Somnium'da o güne değin elde ettiği astronomik bilgileri de kullanır. Somnium, dönemin biliminin sessiz kaldığı konularda söz söylemesi açısından önemlidir. Somnium'un ilk hâli 1593 yılında yazılmış, 1609 yılında da yeniden gözden geçirilmiştir. Ay'a gitme izleği Lukianos'tan günümüze değin bilimkurgunun işlediği en temel izleklerden biri olmuştur. 1657 yılında yazılmış bir kitaba göz attığımızda yine Ay ve Ay yolculuğu ile karşılaşırız. Bu kitap, Herkül Savinien Cyrano de Bergerac'ın yazmış olduğu "Ay Devletleri ve İmparatorluklarının Güllünc Tarihi" adlı kitaptır. Bu kitapta Cyrano'nun Ay'a yolculuk için önerdiği yöntemler, onun Newton'dan önce yerçekimini irdelemesi ve yerçekiminden kurtulmayı planlaması açısından önem taşır. Ay'a ulaşmak isteyen bir kişi önce yerin çekiminden kurtulmak zorundadır. Cyrano de Bergerac, bugün bize güllünc de gelse kitabında bunun için bazı öneriler sunar. Edmond Rostand "Cyrano de Bergerac" adlı kitabında bu yollardan da söz eder. Dilimize ilk kez Sabri Esat Siyavuşgil'in çevirdiği Edmond Rostand'ın "Cyrano de Bergerac" adlı yapıtında bu yolların nasıl anlatıldığına bakalım:

"Altı usul keşfettim, altı muamma
Mesela çirliçiplak soyunup vücuduma
Kandil kandil şafağın göz yaşlarıyla dolu
Billur şişeler asmak ve sabahın bugünü
Güneşinde dolaşmak. O zaman güneş çeker
Şişelerdeki çığı. Acizi de beraber
Alıp göğe çıkarır.
Yahut, önce yerden hız almak için sedir.
Ağacından bir sandık alılır ve havası
Anka'ar aynalarla boğaltılır. Ortası
Boşalınca sandığı yanlardan esen rüzgâr
Alıp götürür.
Yahut şu usul de var.
Donanma şişekleri yakarak ara sıra
Çelikten bir çekişre üstünde, yıldızlara
Semanu o masmavi tarlasına uçurmak
Sonra duman bilirsiniz muhakkak
Gökyüzüne yükselmek ister. İşte kocaman
Bir fanusun içine adamakibilli duman
Doldurup seyahate çıkmak!
Ay tekerlek
Halindeyken, öküzün boynuzunu çekerek
Uzatmış diyolarlar mesela yok o halde
Güçlük, asıl öküzün boynuzuna binmede
Nihayet bir demir tepsi ile bir parça
Miknatısı var mı? O halde ferahlarla
Dolaşabilirsiniz gökyüzünde... Oturun
Tepsiye: miknatısı boynuna göğe savurun
Her fırlatışınızda tepsi peşinden gider
Böylece çıkarınız miknatısla beraber!
Cyrano, bu altı yöntemle değil de yedincisiyle çıkar Ay'a
"Deniz mid halindeydi
Dalgaların saçları Ay'ın elindeydi
Denize dalıp çıktım. Sonra kuma oturdum;
O anda önce başım, sonra bütün vücudum.
- Bilirsiniz ki saçlar öyle çabuk kurumaz.
Bağladı yükselmeye uçmaya... Aman biraz
Yavaş!.. Hayır! Doğru doğru sanki melek olmuştum
Zahmetsiz kayar gibi göklerde bu uçtum..."

1752'ye gelindiğinde bilimkurgu öyküsü olarak karşımıza Voltaire'in yazdığı "Micromégas" çıkar. Voltaire bu kitabında dönemin zihniyetiyle alay eder. Micromégas'ta yarım milyon ayak büyüklüğünde bir Siriuslu, on beş bin ayak büyüklüğünde bir Satürnli ile karşılaşır. Bunlar birlikte dolaşmaya karar verirler. Satürnli evlidir; karısı, iki yüz yıl süren kısa bir balayından sonra kocasından hemen ayrılmak istemez. Fakat Satürnli

çabuk döneceğine söz vererek karısını teselli eder ve iki arkadaş bir kuyruklu-yıldızın kuyruğuna atlayarak, yıldızlar arasında dolaşmaya çıkarlar. Her yeri gezdikten sonra yolları Dünya'ya düşer. Kendilerine bir küçük gölcük gibi görünen Akdeniz'de dolaşırken, kutup yolculuğundan dönen ve içinde birçok filozof bulunan bir gemiye rastlar. Bu gemi Siriuslu'ya o kadar küçük görünür ki, gemiyi görebilmek için mikroskop kullanmak zorunda kalır. Gemiye sudan çıkarır ve incelemek için tımağının üzerine koyar. Gemiye biraz inceledikten sonra, üzerinde yaşayan atom kadar küçük insanları görür ve şaşırır. Çünkü, bu atomlar kendilerinin sonsuz bir ruha sahip olduklarını, Tanrı'nın görünüşünde ve Evrenin merkezi olduklarını iddia etmektedir. Bu yaratıkların yaşamlarını

araştıran Siriuslu bunların, Dünya'da bütün zamanlarını birbirlerini öldürmekle geçirdiklerini öğrenir. Filozoflardan biri "Şu dakikada bile bir milyon şapkalı ile bir o kadar sarıklı birbirlerini kılıçtan geçiriyor" der. Üstelik, bu kavganın nedeni adına Filistin denilen gayet küçük bir yerdir. Onların bu davranışları uzaylıları çok şaşırtır, bir o kadar da komik gelir. Küçük Dünya'da yaşayan bu kaçık atomlar iki uzay yolcusunu çok eğlendirir. Gemideki filozoflardan biri göksel misafirleri baştan aşağı süzer ve yıldızların, güneşlerin, gezegenlerin insan uğruna, insan için yaratıldığını söyler. Siriuslu ve Satırlı Dünya'nın, ancak diğer yıldızlarda aklını kaçıran canlılar için bir tımarhane olabileceği düşüncesiyle Dünya'dan ayrılırlar. Voltaire'in bu eseri etnosentrik düşünceyle

alay eder ve Evren'in her yerinde aynı düşüncelerin, aynı bilgilerin geçerli olmayabileceğini gösterir. Bilimkurgunun kilometre taşlarından birini de 1818 yılında Mary Shelley tarafından yazılan "Frankenstein, Modern Prometheus" adlı kitap oluşturur. Frankenstein, fantastik kurgu ile bilimkurgu arasındaki ayrımı ortaya çıkarması açısından önemli bir eserdir. Sözelimi "Dracula" içerdiği temalar açısından fantastik kurguya iyi bir örnek oluştururken Frankenstein anatomiden, biyokimyaya, elektriğin kullanımına kadar işlediği bilimsel (ya da yarı bilimsel) yapıyla bilimkurguya dahil edilir. Kitapta, Dr. Frankenstein adlı bir bilimadamının elektrik kullanarak ölü bir yaratığı yeniden yaşama döndürme çabası anlatılır. Canlanan yaratık, Frankenstein'in kontrolünden çıkar ve

Bilimkurgu

Bülent Akkoç

Atilan Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

Dünya'da hayal edebilme yeteneğini sahip belki de tek yaratık olan insanoğlu, görebildiklerinin dışındakileri de bilmek istemiş ve bu yolda çok çaba sarfetmiştir. Hayal gücü insanoğluna, doğa ile yapılan savaşta yardımcı olabilecek araçlar üretmesini ve yaşamını anlamlandıracak eserler yaratabilmesini sağlamıştır. Yüzyıllar boyunca kendi kendini aşmaya çalışan insanoğlunun, yapıcı hayalgücünden yoksunlar karşısında ilerlemesi zaman zaman yavaşlarsa da durmamıştır.

İnsanoğlu gözleyerek ve deneyerek öğrendiği bilimden kendine yararlı teknolojiler üretmesini bilmiş, bunun yanı sıra bu başarılarından tat alabilmek için de sanatı yaratmıştır. Olası bir problemi çözebilmek için birçok yöntem keşfeden insanoğlu, bilimkurguyu da keşfetmiştir.

Bilimkurgu bir sanat türüne verilen isimdir. Yazın alanında olduğu gibi sinema alanında da örnekleri vardır. Özellikle bu yüzyılın başından itibaren bilim ve teknolojiye gelişmelere

paralel ortaya çıkmış ve sürmektedir. Bilimkurgu, içinde ne bulunursa bulunsun, temel olarak insanı ele alır. İçinde yaşadığı evreni tanımayla ve anlamaya çalışan insanoğlu bu zorlu yolculuğunda tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu gibi keşfedebileceklerini hayalini kurar ve eserlerinde onlardan söz eder. Amaç, tüm insanlık için daha iyi koşullarda yaşam olanağı sağlayan bir Dünya'dır. Bilimkurgu, işte bu noktada kendisinden istenilen en çarpıcı şekilde verebilen bir sanat türüdür. İnsanın geçmişte, günümüzde ya da gelecekte karşılaştığı ya da karşılaşılabileceği sorunları bilimsel verilere dayanarak sınırlanmış bir düşünce gücü ile aktararak, kendi üzerine düşeni görevi yerine getirir. Vermeye çalıştığı mesaj ile bazen bilim adamlarını yönlendirmeye, bazen de okurların önünde yeni ufuklar açmaya çalışır. Bunda ne kadar başarılı olabildiği de yaratıcısının yeteneğine bağlıdır. Bu nedenle, bilimkurgu alanında çok iyi eserler olabileceği gibi kötü örnekler de mevcuttur.

Gönül, bilim ve teknolojiye gelişmeleri büyük bir ümit ile izleyen insanoğlunun, iç dünyasının da gelişmesi için sanata gereken önemi vermesini ve bilimkurgu türünün de hakettiği yeri almasını istiyor.

Geleceğin Edebiyatı

Can Abanazır

Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı

"Bilimkurgu, edebiyatın bilimsel gelişmelerin insan üzerine yaptığı etkiyle ilgilenen bir dalıdır" Isaac Asimov'un bu tanımlaması, hiçbir zaman gerçek anlamda tanımlanamamış bilimkurgunun belki en iyi, belki de en dar kapsamlı açıklamasıdır. İsmi bile birçok kez evrim geçiren bir dal, elbette edebiyatın bir parçasıdır. Bu ilgi ülkemizde yeni başlıyorsa da, bilimkurgu yazını 20. yüzyılın başından beri dünyada çok-satan konumundadır. Çünkü bilimkurgu geleceğin edebiyatıdır, gelecek hakkında yazılmaktadır ve diğer edebiyat türlerinin her zaman birkaç adım önünde gitmektedir. Bu nedenle de bu tür, en çok hor görülen ve eleştirilen dalların başında gelmektedir. Bilimkurgu, insan hayal gücünün sınırlarını araştırır ve her yeni denemede hayal gücü yeni bir ivme kazanıp ileriye gider. Aynen, Jules Verne'nin denizaltı hayal edip yazmasından yalnızca yüz yıl sonra, "Kızıl Ekim" adlı filmin çok doğal bir şeymiş gibi seyretilmesi örneğinde olduğu gibi. Bu gün hayal olan, yarı gerçektir. Bilimkurgu da gelecekteki gerçeklerin yazıdır.

çevresine dehşet saçmaya başlar. Shelley romanını yazdığı yıllarda bilimkurgu, bir tür olarak yazın hayatında kesinlik kazanmamıştı. Frankenstein, Prometheus'un insanlara ateşi getirmesi gibi edebiyata bilimi getirmiştir. "Modern Prometheus" adı da, bu yönüyle kitaba uygun düşmüştür denilebilir. Benzer bir bilimkurgu romanı 1886 yılında Robert Louis Stevenson'ın yazdığı "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde"dır. Küçük bir değişiklik bilim adamı bu romanda bir başka canlı yaratma değil, kendi kendini değiştirme peşindedir. Bilimkurgunun öncüsü sayılabilecek bu iki roman yazarından farklı olarak Mark Twain, fantastik olanı gotik korku ve dehşetten tamamen arındırmayı başaran ilk yazarlardandır. Mark Twain'in "Kral Arthur'un sarayında bir Amerikalı" adlı kitabında zaman içinde gezi teması bütün mistik özelliklerinden arındırılarak ele alınır.

Bilimkurgu türünü hazırlamış olan etmenin uzay gezisinden, ütopyk tasarımlara kadar belirli temaların daha önceden gelişe gelişe bu basamağın önüne kadar uzanmaları olduğunu söylemek tam doğru olmaz. Belirleyici olan daha çok, belirli yazınsal tekniklerle ele alınıp işlenen kültürel, psikik bir havanın, yepyeni bir iklimin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu anlatım teknikleri, en başta "normal" dünyanın sınırları içinde "yabancı bir alan" gibi sıkışık kalmış tek tük anormallikleri anlatmayı hedefler. Bu teknikler sayesinde kendi başlarına buyruk, bağımsız, özerk dünyalar yaratılır ve bu dünyaların kendilerine özgü yasalara göre işlediklerine, bildik dünyadan farklı ilkelere bağlı olduklarına okuru inandırmak çok daha kolaylaştığı gibi merak ve heyecan da o ölçüde arttırılır. Bu teknikle yazılan öykülerin izlekleri

genellikle olağanüstü buluşlar, teknolojik yenilikler, (sadece coğrafi olmayan) keşifler, esrarengiz olaylar ve sonunda gene de akla mantığa dayanarak açıklanan, görünürde izahı olmayan olaylar ve durumlardır. Sanayi devrimi teknolojiye geleceğin sınırsız olanakları düzeyine yükseltiyor gibidir ve teknolojinin geleceğe yönelik perspektif ve umutları esetik bir dile dönüşerek kitlesel olarak yaygınlaşma olanağı bulur. Teknoloji ile serüven birbirine bağlanır.

Jules Verne'in romanları Ay'a (Ay'a Yolculuk - 1869) Yerküre'nin merkezine (Arz'ın Merkezine Seyahat - 1864) ya da denizin derinliklerine götürür bizi (Denizler Altında 20 bin Fersah-1870). Jules Verne için, yavaş yavaş belirginlik kazanmaya başlayan bilimkurgu türünün gerçek öncüsü denebilir. Onun bilime

ve teknolojiye duyduğu hayranlık romanlarının kahramanlarına da yansımıştır. Ancak onun kahramanları bu teknolojiyi bir şeyler kurmak için değil de, daha çok, bir yerlere ulaşmak için kullanırlar. Bunun yanında Verne'in 1994 yılında gün ışığına çıkarılan yeni bir kitabı, onun bilimsel gelişmeleri önceden gören tavrına iyi bir örnek oluşturur. 1863 yılında yazılan kitabın adı "20. Yüzyılda Paris" adını taşır ve olaylar 1963 yılında geçer. Bu kitabında teknolojinin egemen olduğu bir toplumda yaşayan evsiz genç bir şairin yaşamını anlatan Verne, kitabında otomobillerin içten yanmalı motorla çalışmasını ilk otomobillerin ortaya çıkışından 26 yıl önce yazar. Giyotin yerine kullanılmaya başlanan elektrikli sandalyelerden, faks ve telefonda da bahsedilen bu kitap Verne'in yayımcısı tarafından beğenilmediği için uzun süre gün ışığına çıkamaz. Günümüzde hâlâ birçok insanı etkileyen, onların dünyalarını değiştiren Verne'in etkisinde kalan isimlerden birisi de H.G. Wells'tir. Jules Verne'in "Ay'a Yolculuk" romanı ile Wells'in "Ay'daki İlk İnsanlar" romanını karşılaştırınca görülür ki Wells'in teknolojiye duyduğu ilgi Jules Verne kadar fazla değildir. Verne'in roman ve öykülerinde "Nasıl ve hangi teknolojik olanaklarla" sorusu açık seçik ortaya atılırken, Wells için bu yanıyla pek uğraşmaz. Örneğin, Wells Ay yolculuğunun teknik sorununu yer çekiminden arınmış bir madenden üretilmiş bir küre ile ayaküstü hallediverir. Çünkü, Wells'in amacı teknolojik olanakların gelecekteki olası ürünlerini tahmin etmek değil, Ay'daki toplumsal hayatın kendisi üzerine model düşünceler geliştirmektir. Wells'in yapıtlarından onun yalnızca bir roman yazarı değil, bir

Bazı Bilimkurgu Yapıtları

- M.S. 2. yüzyıl/Samsatlı Lukianos/Gerçek Tarih
- 1593/Kepler/Somnium
- 1657/Hercul Savinien Cyrano de Bergerac/Ay Devletleri ve İmparatorlukların Günlük Tarih
- 1752/Voltaire/Micromégas
- 1818/Mary Shelley/Frankenstein
- 1865/Jules Verne/Ay'a yolculuk
- 1870/Jules Verne/Denizler Altında 20 bin Fersah
- 1886/Robert L. Stevenson/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde
- 1895/H. G. Wells/Zaman Makinesi
- 1896/H. G. Wells/Dr. Moreau'nun Adası
- 1898/H. G. Wells/Dünyalar Savaşı
- 1898/Stanslaw Lem/Solaris
- 1920/Yevgeni Zamiatin/Biz
- 1932/Aldous Huxley/Cesur Yeni Dünya
- 1938/Clive Staples Lewis/Sessiz Gezegenler
- 1942/Isaac Asimov/İmparatorluk
- 1948/George Orwell/Bin Dokuz Yüz Seksen Dört
- 1951/Ray Bradbury/Fahrenheit 451
- 1964/Frank Herbert/Dune
- 1965/Italo Calvino/Kozmopolitik Öyküler
- 1968/Arthur C. Clark/2001: Uzay Yolu Macerası
- 1969/Ursula K. Le Guin/Karanlığın Sol Eli
- 1974/Ursula K. Le Guin/Mülksüzler
- 1976/Marge Piercy/Zamanın Kıyısındaki Kadın
- 1978/Ernest Callenbach/Ekotoyya
- 1982/J. G. Ballard/Yakın Geleceğin Mitosları

toplum reformcusu olma özlemleri taşıdığı sonucuna da varılabilir. Wells, öğretici olma ile eğlendirici olma kaygılarını birleştirerek bir sen-

tez oluşturur ve bu sentezin içine yerleştirdiği deneme türü yazılarla, edebiyat aracılığıyla okura seslenir. Wells, kimi yazarlar tarafından bazı kitaplarında geleceğin ikinci sınıfı, kaba edebiyat türü örneklerinin ilk adımını atmakla suçlanır. 1895'de yazılan "Zaman Makinesi" 1895'de yazılan "Dr. Moreau'nun Adası" ve 1898 yılında yazılan "Dünyalar Savaşı" bunlar arasındadır. Bilimkurguya yöneltilen zaman zaman ikinci sınıf kaba edebiyat türü olması gibi suçlamalarda gerçeklik payı da vardır. 1926 yılında Hugo Gernsback ilk bilimkurgu dergisini çıkardığında, "scientifiction" kelimesini bu türün adı olarak kullanmıştı. Adı "Amazing Stories (Şaşırtıcı Öyküler)" olan bu dergi kısa sürede popüler olunca onu diğer örnekler izledi. Bu, bilimkurgunun ticarileşme, metalaşma ve kalitesini yitirme dönemiydi. Bilimkurguyu satılabilir iyi bir mal olarak görenler, bu türü yavaş yavaş 13-18 yaş

arası gençlerin hafta sonu eğlencesine dönüştürdüler. En akla gelmedik, uydurma fantasti öyküleri bile bilimkurgu adı altında piyasaya sürüldü. Bilimkurgunun yeniden ciddi bir tür olarak değerlendirilmesi Isaac Asimov, Arthur C. Clarke gibi yazarların çabaları sayesinde olmuştur. İyi bir bilimkurguyu tanımlamak bugün daha kolaydır. "İyi bilim" ve "iyi edebiyat", bunların çok iyi kurgulandığı, dengelerinin gözetildiği yapıtlar "iyi bilimkurgu"dur.

Magazin Bilimkurgu

Bilimkurgu dergileri arasında ilk sırayı türe adını da vermiş olan Hugo Gernsback'ın kurduğu "Amazing Stories" adlı dergi alır. Gernsback'ın içeriğini "scientifiction" terimiyle tanımlamaya çalıştığı "Amazing Stories" dergisi 1926 yılında yayımlanmaya başladı. "Scientifiction" terimi ise giderek "science ficti-

on"a yani "bilimkurgu"ya dönüştü. Dergide yeni öykülerin yanı sıra Verne ve Wells'in öykülerine de yer veriliyordu. Sonraki yıllarda A.B.D. ve İngiltere'de yeni dergilerle birlikte,

ilk bilimkurgu hayranları kulüpleri de ortaya çıktı. Hem kısa öyküleri, hem de tefrika romanları içeren bu ilk bilimkurgu dergilerin doruk noktasını, otuzlu yılların sonunda, özellikle "Astounding Stories of Super Science" adıyla kurulmuş olan ve 1937'den itibaren John W. Campbell tarafından yönetilen magazin kuruluşunun yayını "Astounding Science Fiction" oluşturur. 1920'lerin ve 1930'ların magazin bilimkurgularında insanlığın eski düşlerinin gerçekleştirilmesi teması ağır basarken Campbell'in etkisi altında bilimkurgu geleceğin teknolojisinin sosyal hayata olası etkilerini de tematize etmeye başlar. 1939'da yayımlanmaya başlayan "Unknown" (Bilinmeyen) dergisi ise "Astounding Science Fiction"ın aksine, doğa bilimlerine dayalı bilimkurgu yerine fantastik konuları işlemeyi yeğler. Savaş öncesi dönemde ön plana çıkan dergilerden biri de, Hugo Gernsback'ın çıkardığıdır.

Yazarlar Gözüyle Bilimkurgu

Frank Herbert: Bilimkurgu doğrusal veya doğrusal olmayan zamanla raks ederken doğmalarla modern başkaldırı ve spekülatif hayalgücünün kılıcını kullanıyor.

Düştürümüz: Nothing Secret Nothing Sacred

Sam Moskowitz: Bilimkurgu, fantazinin, fen bilimleri, uzay, zaman, sosyal bilimler ve felsefeye dair hayalci spekülasyonların güvenilir kilmak için bilimsel bir atmosfer yaratarak, okuyucudaki "inançsızlığı tamponlayışıyla" ayırt edilebilecek daldır.

Hugo Gernsback: "Bilimselleştirme" ile... Jules Verne, H.G. Wells, ve Edgar Allan Poe tarzı öyküyü, bilimsel doğruluğa bakışın kaynaştığı çeki bir romantizmi kastediyor.

Robert A. Heinlein: Hemen tüm bilimkurguya uygulanabilecek kısa, işlevsel bir tanım, şu olabilir: Gerçek dünya hakkında tutarlı bilgiye, geçmişe ve bugüne, ve doğa hakkında bütüncül kavrayış ve bilimsel yöntemin önemine dayanan, gelecekteki olası olaylar hakkında gerçekçi bir spekülasyon.

Bu tanımın tüm bilimkurgu ("hemen hepsi yerine") kapsamı için "gelecek" sözcüğünü atmak yeterli.

Brian W. Aldiss: Bilimkurgu bilginizin (bil-

min) gelişmiş ama bulanık haliyle varlığını koruduğu evrenimizde insan ve konumuna dair tanım arayışımızdır ve tipik olarak Gotik veya post-Gotik çamurdan dökülmüştür.

Isaac Asimov: Modern bilimkurgu, edebiyatın, inatla bizi bekleyen yeniliklerin doğasını, olası sonuçları ve olası çözümleri ele alan yegane biçimdir.

Ray Bradbury: Bilimkurgu gerçekten de gelecekle ilgili sosyolojik çalışmadır; yazarın söyledikleri şu, yada bu şekilde gerçekleşecektir.

Reginald Bretnor: Bilimkurgu; Bilime ve sonucunu olan teknolojiye dair insan deneyimlerine ilişkin ussal spekülasyona dayanan kurgu.

Lester Del Rey: ... bilimkurgu "insan doğasının bugününün mit-üretim esasıdır"

Northrop Frye: Bilimkurgu çoğunlukla bizim şu anda ilkeliliğin yükseklerinde olduğumuz kadar yüksek, tepemizde uçan bir uçakta yaşamın nasıl olacağını hayal etmeye çalışır; kurguladığı sahne çoğunlukla bize teknolojik bir mucize gibi görünür. Bu yüzden de romantizmin "mit"e eğilimli bir biçimdir.

Damon Knight: Bilimkurgudan aldığımız kendimizi şüphe ve anlık çekinçlerimize rağmen okumaktan alkoyamamızı sağlayan diğer türden öyküleri çekil kılın şeyden farklı değildir, ama başka biçimde dile getirilmiştir. Bilinen şeylerin oluşturduğu küçük bir adada yaşıyoruz. Bizi çevreleyenlere dair dinlendirilmiş merakımız bizi insan yapan şeydir. Bilimkurguda bu gizeme gündelik, küçük sembollerle değil, uzağa ve zamana ait büyük alanlarla yaklaşıyoruz.

Gray K. Wolfe: ...çoğu bilimkurgunun entelektüel temeli şiddetli duygusal itkelerde, "merak duygusuyla" sarıldığından çok daha yakından ilintili. Süreç şu biçimde de özetlenebilir: bilineni bilinmeyenle ayıran bir tür barier yüzünden zıtlık içinde varlığını koruyor. Bariyer aşıldığında bilinmeyen bilineni yaratır. Ancak bu bariyerin aşılması bir takım yeni problemler yaratır ki, bu, zıtlaşmanın bir üst aşamada tanımlanmasına yol açar. "Merak duygusu, bu zıtlaşmanın ayırıcılığı içinde doğar ve "merak duygusunun belirmesi bariyeri var eden imajı güçlendirerek zıtlaşmayı şiddetlendirir. Bu dönüşüm zıtlaşmanın "pekişme veya erime" olarak tanımlanmış daha ileri bir dönüşüm geçiremeyeceği bir noktaya kadar devam eder.

Alvin Toffler: Bilimkurgu insanmerkezci görüşle zamansal darkatalılığı çatıştırarak tüm uygarlığı ve unsurlarını yapıcı eleştiriye yöneltiyor.

James Gunn: Bilimkurgunun en kayda değer yaklaşımlarından biri-insanlık gururu olmuştur...bir varlığın yaşamak zorunda oluşuna özgü nitelikte değil... bir varlığın yaşayıp yaşamayı en olumsuz güçlüklerle rağmen sürdürüşüne özgü nitelikte.

Sam J. Lundwall: Basit bir tanımla, "dolaysız" bir bilimkurgu öyküsünün yazarının tutarlı biçimde geliştirilen, bilinen gerçeklerden yola çıktığı (veya çıkacağını öne sürdüğü) söylenebilir.

Thomas N. Scortia: [bilimkurgu] doğanın yasalarının insan mantığını açıklamalarına, bundan da fazlasıyla, mantıksal çıkarıma açık olduğunu söyleyen hümanist bir varsayımı vardır.

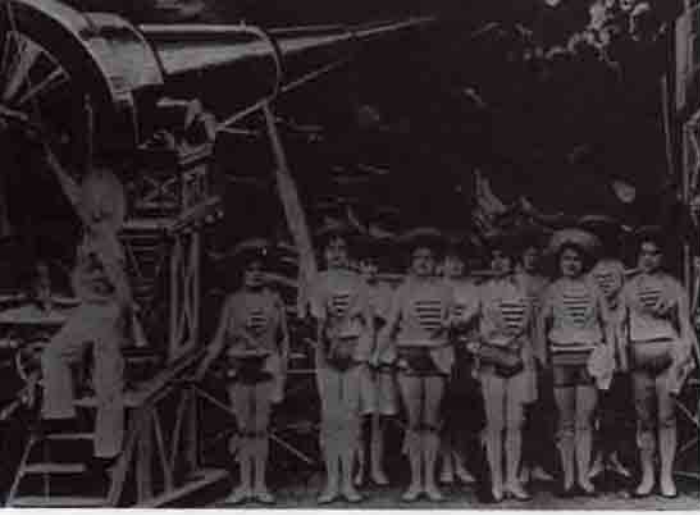
Gernsback'ın öyküleri büyük bir yayınevinde alınıp "The Wonder Stories" adıyla yayımlanır. Gernsback "Air Wonder" ya da "Science Wonder Quarterly" gibi başka magazinler çıkarsa da pek başarılı olamamıştır. Bu dönemde Donald Wolheim ve Frederik Pohl gibi kişilerin çıkardığı dergiler de gündemdedir. Fakat gündemde olmayan bir şey vardır: 2. Dünya Savaşı. Savaş sırasında kimi bilimkurgu dergileri yayına ara verirken, kimileri de sayılarını kağıt tasarrufu gerekçesiyle sınırlarlar. "Unknown" gibi bazıları da bir daha yayımlanmamak üzere yayın dünyasından çekilir. Savaş öncesi dönemde bilimkurguyu değerlendirdiğimizde, bunun anlatım araçlarının anlatılan karşısında ikinci derecede önem taşıdığı bir tür olduğunu görürüz. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu türün başarı ölçütü üslubunun başarısındadır. Savaş sonrası dönemde bu türün okur yapısının da değişmiş olmasının bir sonucudur bu. Campbell'in bilimkurguları öncelikle teknolojiye ilgi duyan gençlere seslenmekteydi, oysa tür artık belli bir liberalliğin damgasını taşıdığı kentsel orta tabakanın ilgi alanına girmeye başlamıştır.

Sinemada Bilimkurgu

Bilimkurgu, bir sanat türü olarak film sektöründe yazın alanında yakaladığı başarıdan çok daha fazlasını elde etmiş; birçok kişinin bilimkurguyu sevmesi, sinema ya da televizyon için hazırlanan bilimkurgu filmleriyle olmuştur. Bilimkurgu filmleri, gelişen teknolojinin ürünlerini insanların hayâl gücünden alıp, beyazperdede, gözler önüne serdiği için sevilen bir sanat dalı olmuştur. Bu türün takipçileri artık özel efektler ve film hileleri ile geleceğe bakabilme olanağı bulmuşlardır. Bilimkurgu başlangıçtan itibaren şaşırtıcı film hilelerinin türüdür. Olanaksızı canlandırıp gösterir. Doğa yasalarını hayâl gücüyle yoğurur. Bu türün ilk filmlerine sessiz sinema döneminde rastlamak olanaklıdır. Yönetmenliğini Georges Méliès'in yaptığı "Le Voyage dans la Lune" adlı film 1902 yılında çekilir ve bilimkurgu türünün ilk filmi olarak kabul edilir. Konusunu Jules Verne'in "De la Terre à la Lune" (Ay'a yolculuk) ve H.G. Wells'in "First Men in the Moon" (Ay'daki İlk İnsanlar) romanlarının oluşturduğu bu film, yazınsal kaynaklarıyla

çelişen bir görünüm ortaya koyar. Film grotesk, komik ve peşpeşe gelen şaşırtıcı hareketli resimlerden oluşmuş sahneler dizisidir. İnsanları yeryüzünden Ay'a götüren roket mermisi, şortlu, şapkalı, tişörtlü kızlar tarafından uzay topuna taşınır. Roket, Ay'daki adamın tam gözüne isabet eder. Dünya'dan Ay'a giden insanlar burada, Wells'in romanından alınmış olan "Selenitler"e yani Ay sakinlerine rastlarlar. Ama, Selenitler romanının aksine korkunç değil komik yaratıklardır. Şemsiye ile dürtülünce balon gibi patlarlar. Daha çok, serüvene dönük bilimkurgunun temel izlediği olan fantastik yolculuk, yine Méliès'in yönettiği 1904 tarihli "Le Voyage à Travers l'impossible" (İmkânsız Yolculuk) filminde ortaya çıkar. Çılgınca bir hızla bir dağ tepesinden boşluğa uçan bir tren, gökyüzünden uzaya doğru yol aldıktan sonra, önce Dünya'daki bir denize, oradan da tekrar karaya ulaşır.

Méliès, filmlerinde birçok sinema hilesinden yararlanır. Ama bu hileler, kusursuz bir yanılsama yaratmaktan çok, hareket ve dönüşümlerin canlandırılmasına yarayan yeni, şaşırtıcı, mekanik olanakların gösterilmesini hedefler. Méliès,

varyete ve sihirbaz tiyatrosu kökenli bir yönetmendi. Bu yüzdendir ki onun baş vurduğu fantastik temalar öykü anlatmak için değil, şaşırtıcı, mizahi, dikkat çekici görüntülerle bir "show" sunmaktı. Bilimkurgu filmlerinin öncülerinden biri de "Metropolis" adlı filmidir. Fritz Lang'ın yönettiği film, geleceğin kenti "Metropolis"i anlatır. Üretim koşullarının ağırlaştığı ve sosyal hiyerarşinin iyice katılaştığı bir gelecek dünyası; üstlerde Güneş'i gören yerlerde havadar, kocaman gökdelenlerde egemen sınıfa mensup olanlar otururken, aşağıda yerin altında mağara ve katakomplarda köleler gibi yaşayan ve başında çalıştıkları makinelerle ritmik bir bütünlük kurmuş olan işçiler bulunmaktadır.

Birkaç yıl sonrasında uzandığımızda Sidney Olcott'un "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" filmi çıkar karşımıza. İlk çevri-

mi 1908 yılında yapılan bu film, bilimkurgu / korku karışımı filmlerin ilki niteliğindedir. 1910'da ise J. Searle Dawley ilk Frankenstein filmini çevirir. Bu dönemdeki filmlerin ilk örnekleri, popüler tiyatro oyunlarının sinemalaştırılmasından öteye geçememiştir ve George Méliès ya da Robert Paul gibi yönetmenlerin filmlerinden gerek anlatım gerekse sinema hilesi yönünden çok geridedirler. Bu dönemde teknolojik ilerlemeyle birlikte, tehlikeli bilgilerle donanmış güçlerin teknolojik araçlarla bireysel insan yaşamına zorla girip onu değiştirebilecekleri korkusu güncellik kazanmıştı. "Frankenstein" ve "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" gibi filmlerde bu izlek açıktır. Ayrıca, bu sorun bir yan izlek olarak "mad scientist" (çılgın bilgin) tiplerini ortaya çıkarır. Teknolojinin olanaklarını elinde bulunduran çılgın bilginlerin insanlara hükmetmeye ya da dünyayı ele geçirmeye çalışmasına ilk dönem bilimkurgularında sıklıkla rastlanır. Otuzlu yıllarda Amerikan bilimkurgu sinemasında korku türü ile bilimkurgu türünün birbirinden kesinlikle ayırdedilebildikleri ör-

nekler oldukça azdır. "Çılgın bilginler", genellikle tıpkı Faust gibi, şeytanla, cehennemle anlaşıp onlarla işbirliği yapan, çılgın emellerin, doyumsuz isteklerin peşinde olan ve kendini insanüstü güçlerle donatmayı hedeflemiş bilginle, yetenek ve becerileri kendisi de dahil kimse tarafından denetlenemez durumda olan büyük bilimsel dahi birbiriyle birleşmiştir. Amerikan filmlerinde bu bilginlerin asıl ilgisi, teknolojik gücün yaygınlaştırılmasına yönelik olmayıp, daha çok insanla ilintili bir düzleme, insan bedeniyile olmayacak deneyler yapma, bedeni yönlendirme ya da ruhtan yoksun, bütün denetimi kâşifinin elinde toplanmış yapay, biyolojik anatomik yapısı iyice değiştirilmiş insanlar yaratma çılgınlığına kaymıştır. Bu izlek yerini ileride, teknolojinin gelişmesiyle insanlar üzerinde değil de robotlar üzerinde çalışan bilim adamlarına bırakacaktır. "Cyborg" denilen "siber organizmalar" günümüzün "Frankenstein'in canavarları" olacaktır.

1938'de radyo dinleyicileri şöyle bir şok yaşarlardı: Spikerlerden biri, dünyayı ele geçirmek üzere yeryüzüne inmekte olan uzaylılara ilgili haberler verip durmaktadır. Ardından asıl sarsıcı haber gelir: Mars'tan gelen istilacı güçlerin ilk öncülerini taşıyan bir uzay gemisi, New

Bilimsel(imsi) Masallar

Orhan Kural
Prof. Dr. GDTÜ Makine Mühendisliği Bölümü

"Edebiyat konusunda söz sahibi" olanlara "bilimkurgu" denince burun kıvrırlar. Onlara göre bilimkurgu, olsa olsa Barbara Cartland'ın kiler ile eşdüzeyle olabilecek öykü ve romanlardır. Onlar için, Federasyon'un Romulan'larla mücadelesi "çocuk masalı" dır ama Asgard'da yaşayan tanrıların devlerle olan mücadelesi "kültür"dür.

Bu tutumu anlamak gerçekten güç. Oysa hepimiz, anlatılanları kavramaya başladığımız günden itibaren uzun süre masal dinleyerek büyüdük. Su içip "ohl" deyince birden beliren ve "dile beniden, ne dilerse" diyen, bir dudağı yerde bir dudağı gökte devler, güzel prenses tarafından öpülünce yakışıklı prens dönüşen kurbagalar... Hangimiz bunları tekrar tekrar dinlemeyi sevmedik?

Büyüdüğümüzde bütün bunların hayal ürünü olduğunu öğrendik. Ancak küçük çocukların bunlara inanılabileceğini, dolayısıyla artık başka türlü, daha inanılabilir öykülerle ilgilenmemiz gerektiğini öğrendik. Aslında, okumamız önerilen öykü ve romanlar da pek öyle gerçek olayları anlatmıyordu ama, onlar "büyüklerin"

öykü ve romanları idi ve dolayısıyla bize düşen de artık onları okumaktı. Bu ara, "mitoloji" veya "destan" adı altında, küpümsenen masallara çok benzeyen, hatta bazen inanılması daha bile güç bazı edebi eserler de okutulurdu ama şimdi bunun üzerinde durmayalım.

Bütün mesele şu: Okuduklarımız "olabilecek" olaylar olmalı. Akıl almaz olaylar, sihir ya da büyü ile ilgili olaylar, "olabilemeyecek" olaylardır ve aklı başında insanlarca ciddiye alınmazlar. Hepimiz masaları ne kadar özersek özeleyelim bilimin egemen olduğu bir çağda yaşıyoruz ve bilimsel olmayan olaylarla işlenmiş öyküler "saçma" dır.

Bu çatık kaşlı anlayışı benimseyenler "ciddi insan" oldular.

Ama bir de, ne olursa olsun, masaları arayanlar vardı, onlar ne yapmalıydı? Çare, problemin içinde gizli: Eger olaylar bilim ile bağdaşıyorsa, yani bilimsel açıklamaları varsa, o zaman "olabilecekler" sınıfına girer. İşte bu olgu bize, nostaljik bir özlem ile sevdiğimiz masal türünü saygın yapma olanağını veriyor. Bütün yapacağımız kullandığımız dili değiştirmek: "... üzerine yıldız tozu serpti, gözünü kapattı ve 'evimi istiyorum' dedi. Gözünü açtığı anda evinde idi." diyeceğimize "... enerji alanının ortasında durdu, 'beni eve ilet' dedi. Vücudunun dağıldığını hissederken her zamanki parığı yaşadı. Toparlandığında evinde idi" demeliyiz. İşte bilimkurgunun doğuşu.

Burada ufak bir sorun var. Gerçekte bilim-

sel olmayan bir şeyi bilimselmiş gibi göstermek zorundasınız.

Bunun da çözümü var. İnsanların çoğunlukla bilimden habersiz oldukları düşünülürse, bilimsel kökenli bir jargon kullanmak yeterli olur. "Kuvvet alanına yakalandık," dediğinizde hiç kimse "Doğadaki dört temel kuvvetin hangisi?" diye sormayı düşünmez, meydanlar sizin olur. Tabii ara sıra bilime tamamen yabancı olmayan biri çıkıp, "Görünmez adam, vücudu ışığın yolunu kesmediği için görünmüyor; peki, gözleri de ışığın yolunu kesmediğine göre nasıl görebiliyor?" diye sorabilir. İşte bunun içindir ki genellikle bilim adamlarının yazdığı bilimkurgu romanları çok daha inandırıcı oluyor. Isaac Asimov, Fred Hoyle, Arthur C. Clarke bu yazarlardan birkaçı.

Aslında, inandırıcılığı çok da abartmamak gerek. Bu türün masal özlemi çeken okuyucuları zaten her türlü bilimsel gerçeği gözardı edip bilin/sihir karışımı olayları yutmaya hazırılar. Bu, oyunun kuralıdır. Bütün yapılması gereken, okuyucunun zekâ ve bilgisine çok açık seçik biçimde hakaret etmemektir.

Bilimkurgu, her türden sanat gibi, ikiye ayrılır: İyi ve kötü. Kötü müzik olabileceği gibi, kötü bilimkurgu da olur. Herhangi bir romanı değerlendirmek için kullandığımız ölçütleri tarafsız bir göz ile bilimkurgu romanına da uygulayacak olursanız, gereğinde "İki Kentin Öyküsü"nü okumak kadar zevkli olduğunu görürsünüz. Belki daha da çok.

Jersey'e inmiştir. Oldukça heyecanlı bir muhabir, resmî makamların aldıkları önlemlerden söz eder. Halk büyük bir paniğe kapılır ve başını sokacak, gizlenecek yer aramaya başlar. Gıda maddeleri yağma edilir, New Jersey'e bağlı telefon hatları felç olur. Bu gelişmelerin hemen ardından, olup bitenin gerçeklikle bir ilgisi bulunmadığını, haber gibi yansıyan olayların Orson Welles'in, H.G. Wells'in "Dünyalar Savaşı" romanının radyoya uyarlamasından başka bir şey olmadığını resmi olarak açıklanması bile uzun süre işe yaramaz; heyecan ve kargaşa bir süre daha devam eder. Bunun yanında, istila benzeri konular o dönem filmlerinde işlense de çılgın bilgin izleği bir süre daha sinemada yerini koruyacaktır. "Çılgın bilgin"li filmler bu konunun giderek komedi filmlerine kaymasıyla bitmeye başlar. Artık gülünç olmaya başlayan bu tür, sinema tarihinde üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir.

Bilimkurgu sineması gelişimini bu yönde sürdürürken bilimkurgu dizileri de yavaş yavaş piyasada görünmeye başlamıştır. Uzun metrajlı filmlerin aksine, bilimkurgu dizileri her türden teknolojik ütopyaları konu edinir. Bu dizilerde "homo futurus" yani geleceğin insanı odak noktasındadır ve olaylar ölüme göre değil, hayata göre ayarlanmıştır. Bilimkurgu dizileri tiplerini ve biçimlerini çoğunlukla çizgi-romanlardan almışlardır. Bilimkurgu çizgi romanlarının kahramanları - Flash Gordon, Buck Rogers, Superman vb.- dizilerin de baş kahramanları olmuşlardır. En meraklı yerinde kesilen, "arkası yarın"lı dizi film anlatımı, çizgi-roman anlatımıyla aynıydı. Çizgi-romanlarda bir kareden ötekine

atlar, hareketlilik ve canlılık, gerilim ve heyecan doruktaiken bölümü kesip, bir sonrakini merak ettirme eğilimi çizgi-romanlardan devralınmıştı. Çizgi-roman ile bilimkurgu dizileri arasındaki ilişkiler, edebiyat ile sinema arasındaki ilişkilerden çok daha sıkı ve güçlüdür. Kâinat savaşlarıyla, ışın topları ve başka gezegenlerdeki serüvenleriyle, zaman içindeki yolculukları ve robotlarıyla bilimkurgu türü sinemayı bu diziler üzerinden giderek ele geçirmiştir. Böylece çizgi-romanlar da bütün bir bilimkurgu türüne daha çok etki eder konuma gelmişlerdir.

Bilimkurgu dizileri, sessiz sinema döneminde bile vardı fakat asıl ortaya çıkışları 1930'lu yıllara rastlar. Bunlar arasında en başarılı örneklerden biri "Flash Gordon" adlı dizidir. Bu dizinin bugün filmlere konu oluşturacak denli tutulmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan biri Flash Gordon'un daha çizgi roman figürü olarak ortaya çıktığı dönemde çok sevilmesiydi. Crabbe'nin çizgi romandaki figüre benzerliği şaşırtıcıydı. Ayrıca sinemanın hile teknikleri ve dekor konusundaki geniş olanakları sinemadaki Flash Gordon'un başarısının bir başka nedeniydi. Universal Yapımcılığın ilk Flash Gordon dizisi için harcadığı paranın miktarı 350 000 ABD Dolarıdır. Bu miktar, herhangi bir dizinin maliyetinden üç kat fazlaydı. Bu dizi çeşitli basın kampanyalarıyla desteklenmişti. Ayrıca dizide cinselliğin de kullanılması, Gordon'un başarılarını etkileyen nedenlerden biriydi.

Flash Gordon dizisini "Buck Rogers" izledi. 1939 yılında başlayan dizinin yönetmenliğini Ford Beebe yapmış-

tı ve başrolde yine Buster Crabbe oynuyordu. Dizide, garip bir gaz soluyup derin bir uykuya daldıktan sonra gözlerini 25. yüzyılda açan Buck Rogers'in maceraları anlatılır. Bu yüzyılda ortaklık birbirine girmiştir ve tehlikelerden, roketlerden, ışın tabancalarından, atom bombalarından geçilmemektedir. "Buck Rogers" dizisi aynen Flash Gordon örneğine göre yapılır, fakat yapımcısı firmanın yüzünü onun kadar güldüremez. Üç aşağı beş yukarı Flash Gordon'la Buck Rogers aynı özelliklere sahipti. Dizinin ya-

Bazı Bilimkurgu Filmleri

- 1902/Ay'a yolculuk/yön: Georges Méliès
- 1908/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde/yön: Otis Turner
- 1926/Metropolis/yön: Fritz Lang
- 1931/Frankenstenin/yön: James Whale
- 1936/Flash Gordon/yön: Frederik Stephonani
- 1951/Mars'a Uçuş/yön: Lesley Sclander
- 1952/Dünyalar Savaşı/yön: Byron Haskin
- 1954/Hedef Dünya/yön: Sherman A. Rose
- 1956/Yasak Gezegen/yön: Gred M. Wilcox
- 1958/Ay'a Yolculuk/yön: Byron Haskin
- 1960/Zaman Makinesi/yön: George Pal
- 1966/Fahrenheit 451/yön: François Truffaut
- 1968/Maymunlar Cehennemi/yön: F. J. Schoffner
- 1968/2001 Uzak Yolu Macerası/yön: S. Kubrick
- 1971/Solaris/yön: Andrei Tarkovsky
- 1971/Otomatik Portakal/Stanley Kubrick
- 1971/Sifir Nüfus Arışı/yön: Michael Campus
- 1974/Zardoz/yön: John Boorman
- 1977/Yıldız Savaşları / yön: George Lucas
- 1977/Üçüncü Tünel Yaklaşımları/yön: S. Spelberg
- 1979/Stalker/yön: Andrei Tarkovsky
- 1979/Yaratık/yön: Ridley Scott
- 1982/Blade Runner/yön: Ridley Scott
- 1982/E.T./yön: Steven Spielberg
- 1984/Dune/yön: David Lynch
- 1984/2010/yön: Peter Hyams
- 1985/Geleceğe Dönüş/yön: Robert Zemeckis
- 1987/Robocop/yön: Paul Verhoeven
- 1990/Terminatör 2 yön: James Cameron
- 1993/Jurassic Park/yön: Steven Spielberg

pımcıları sonunda her çizgi-roman kahramanının Flash Gordon gibi sinemaya yatkın olmadığına karar verdiler.

1935 ve 1940 yılları arasında daha önceki ve sonraki yıllarda çekilenlerin toplamından çok daha fazla bilimkurgu dizi yapılmıştır. Fakat, çoğunun bütçesi çok sınırlıydı ve ender durumlarda ortalama bir western filminin bütçesini aşıyordu. Bu sınırlı bütçelere rağmen, kimi yönetmenlerin şaşırtıcı derecede başarılı buluşlarla müthiş sonuçlar elde ettiği oluyordu.

Bilimkurgu dizisi dendiğinde, hemen akla gelen bir isim vardır ki tüm bilimkurgu tarihinde gerek konumu bakımından gerekse işlevi, içeriği, teknikleri bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Yaratıcılığını Gene Rodenberry'nin yap-

tığı "Star Trek" (Uzak Yolu) adlı dizidir bu. 30. yıl kutlamaları yapılan dizinin popülerliği, bu kadar yıl gösterimde kalmasıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Gösterime girdiği yıllarda birçok ilke imzasını atan "Star Trek" bu yönüyle öncü, ilerici, geliştirici bir yapıya sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah-beyaz ayrımı yapıldığı yıllarda ve kadın haklarının tartışıldığı dönemlerde dizinin uzay gemisi "Atılğan"ın (Enterprise) kaptan köprüsünde kadın ve zenci subaylara yer vermesiyle bu öncülüğünü kanıtlamıştır. Zamanın Sovyetler Birliği yönetimi bile Uzak Yolu dizisinin ülkelerinde gösterimine izin vermiş ve uzun süre bu dizi Sovyetler Birliği'nde gösterilen tek A.B.D. yapımı olma niteliğini korumuştur. İlk yıllarında gösterimden kaldırılma

tehlikesi yaşayan dizi, bugün en popüler dizilerden biridir. 1979 yılında sinemaya da uyarlanan Uzak Yolu'nun, 7 tane de uzun metrajlı filmi çekilmiştir. "Beni Işınla Scotty" sözü bugün dünyanın birçok ülkesinde değişik dillerde söylenmiştir. Uzak Yolu'nun bu başarısı beraberinde dizinin yeni çeşitlemelerini de getirdi. İlk "Uzak Yolu" dizisinin ardından çevrilen "The Next Generation" (Gelecek Nesil) adlı bölümlerde Kaptan Kirk ve Mr. Spock'ın yerini Kaptan Jean Luc Picard ve Kumandan Data alır. Ayrıca "Deep Space Nine" ve "Voyagers" adlı yeni diziler de 1990'lı yıllarda "Star Trek" serisine eklendi.

Sinemada ise 1950'li yıllar bilimkurgunun altın çağı olmuştur. Savaş sonrası gelişen savaş teknolojisi ve atom bom-

Türkiye'de Bilimkurgu

Sezar Erkin Ergin

ODTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi.

Batı ülkelerinde, 20. yüzyılın getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yazınsal ve görsel yapıtlara yansımaları olarak düşünülebileceğimiz 'science fiction' ya da Türkçe'deki adıyla bilimkurgu, özellikle yeniliklere ve yeni düşüncelere açık genç insanların ilgi odağı olma durumundadır. Geleceğe dair önceleri çoğu kez iyimser, ama ilk atom bombaları ve endüstriyel atıkların neden olduğu facialardan sonra gitgide kötümser tablolar çizen bilimkurgu, bugün artık Türkiye'de de geniş kitlelerce tanınmakta ve özellikle öğrenim çağındaki genç kuşak arasında benimsenmektedir.

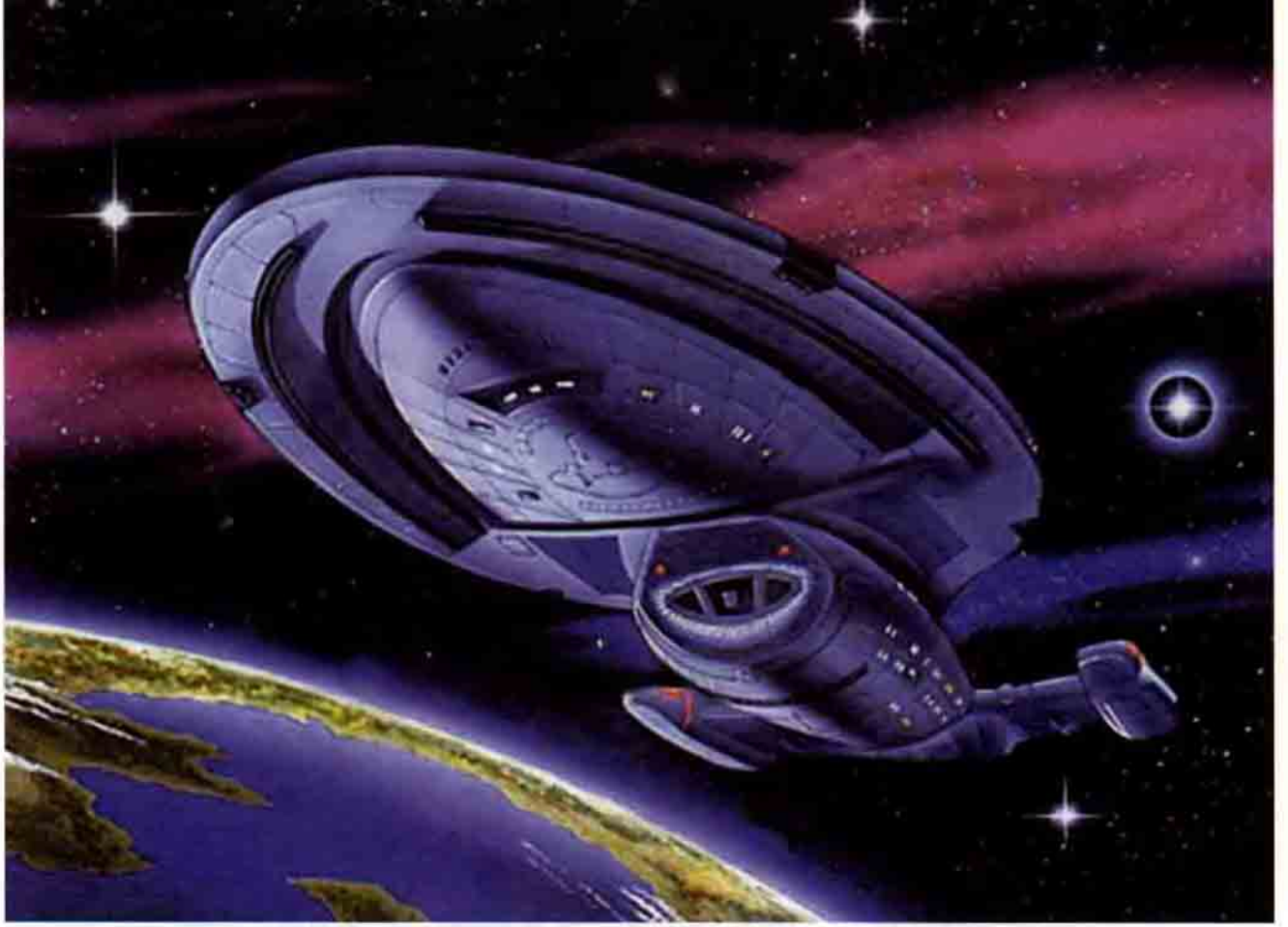
Her ne kadar, çağdaş bilimkurgunun ülkemizdeki ilk örnekleri 1950'li yıllardan öteye pek gitmiyor ise de, sinema izleyicileri ve çizgi roman okurları daha önceden bu sanat dalı ile tanışabilme olanakları bulmuşlardır. Nitekim, bu satırların yazarı da dahil, çoğu kimse bilimkurgu ile ilk olarak ya sinemalarda ya da dergi ve gazetelerde tanışmıştır.

1970'li yıllardan itibaren, televizyonun kitlesel bir yayın aracı olarak ön plana çıkması ve "Star Trek" (Uzak Yolu), "Space 1999" (Uzak 1999) gibi dizilerin beyaz ekranda boy göstermeye başlaması, dolaylı da olsa bilimkurgunun kitlelere ulaşmasında büyük rol oynamıştır. O kadar ki, o zamana kadar bu konu ile ilgilenmeyen yayınevi sahipleri bile artan ilgiden kendilerine pay kapabilmek için dizi halinde kitaplar yayınlamaya başlamışlardır. İlk

Türk bilimkurgu dergisi Antares'in okuyucu ile buluşması da, bu hareketli döneme rastlar.

Ne yazık ki, televizyonda ve sinemalarda gösterilen örneklerin zamanla çoğalması ve sıradanlaşması ve buna karşılık okumaya olan ilginin giderek azalması, hem bu çalışmaların uzun ömürlü olmasını engellemiş hem de bilimkurgunun saygınlığına gölge düşürmüştür.

Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın, günümüzde bilimkurgu, ilk ve orta öğretim çağındaki çoğu genç için vazgeçilmez bir tutkusu olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra yürekli kişilerin ortaya çıkardığı az ama öz yapıtlar ve bilimkurguya akademik bir yaklaşım getirmeye uğraşan bazı üniversite mensuplarının sürekli çabaları sonucu sanat dünyasında hakettiği saygın yeri bulma aşamasındadır.

baları, dünyanın iki kutba ayrılmış olması ve bundan doğan savaş ve kitlesel ölümler korkusu, gezegenimizin aslında çok kolay yok olabileceği düşüncesini doğurur. Bu yüzden uzayın derinliklerini araştıran insanları anlatan, uzayın derinliklerinde yaşanan maceralardan söz eden "Space Opera" türü bu yıllarda ortaya çıktı. En iyi örneklerini 1960'lı yıllarda veren "Space Opera"ya Stanley Kubrick'in yönettiği Arthur C. Clark'ın kitabından sinemaya aktarılan "2001: A Space Odyssey" (2001: Uzay Yolu Macerası) adlı filmörnek gösterilebilir. Kubrick'in filmi "öyküsünden" çok görsel anlatımın üzerinde yoğunlaşan, seyirciye bu yönüyle kendini alımlatan yapısı yüzünden bilimkurgu filmi ile bilimkurgu edebiyatı arasındaki buluşmanın temsilcisidir. Kubrick, bu filmi için, "2001, söze dökülmesi mümkün olmayan bir deneyimdir." demiştir. İki saat on dokuz dakikalık filmin yalnızca kırk dakikasında konuşma vardır. 2001, mitsel bir öyküdür; kahramanın büyük bir tehlikenin içine düşmesini anlatır; sınısını, insana yönelik teknolojiyi kontrol altına alışı, kozmik bütünlüklerle karşılaşmasını ve daha üst nitelikte bir varlık olarak yeniden doğuşunu anlatır.

Bilimkurgu filmleri tarihinde anılması gereken filmlerden birisi de George Lucas'ın "Star Wars (Yıldız Savaşları)" adlı filmidir. 1977 yılında çekilen film,

Lucas'ın kendi deyimiyle "Bir çocukluk dönemi hayalini, sinemanın araçlarıyla enfes bir biçimde gerçekleştirmektir." Filmin bir çizgi romandan alınmış izlenimini veren basit bir öyküsü vardır. Luke Skywalker Prenses Leia'yı saldırgan bir galaksi imparatorluğu adına çalışan Moff Tarkin'in elinden kurtarmak için iki robotuyla birlikte Tatooine gezegenini terkeder. Yanlarında Luke'a yardım eden ve onu bir "Jedi Savaşçısı" gibi yetiştiren Obiwan Kanobi de vardır. Galaksi temsilcisi dükkün yardımcılığını ise "esrarengiz bir kara şövalye" Darth Vader yapmaktadır. Kahramanlarımız dünyalarını tehdit eden "Ölüm Yıldızı" adlı gemiye saldırır onu yok eder, Prensesi ve halkını kurtarırlar.

İlk bakışta bu kadar basit bir konusu varmış gibi duran "Yıldız Savaşları", Amerikan sosyalleşme masalıyla ilintilenmiş ulusal destan olarak da izlenebilir. Filmde de görürüz ki, eski bilimkurgudan kalma gelecek korkusu aşılmıştır.

Bilimkurgu sinemasının son dönemine gelindiğinde ise özel efektlerin son derece gelişmiş olduğu görülür. George Lucas'ın kurduğu "Industrial Light and Magic" şirketi bilgisayar kullanmayı bilen yaratıcı teknisyenlerin bulunduğu bir üretim merkezi gibidir. "Terminatör-2", "Jurassic Park" gibi büyük yapımların özel efektleri hep ILM markalıdır.

Bilimkurgu Neden Gereklidir?

Bilimkurgu türü, ortaya çıkışından günümüze değin sıklıkla ciddiyetsizlik suçlamasıyla karşı karşıya gelmiştir. Bilimkurguya uzunca bir süre 13-18 yaş arası gençlerin eğlencesi gözüyle bakılmıştır. Oysa, bilimkurgu gereklidir; "iyi"den "hoş"tan önce "gereklidir". Çünkü bilimkurgu bilimle ilgilenen bir insan için en gerekli şey olan hayâl gücünü içerir, bunu açığa çıkarır ve dürtükler. Gereklidir, çünkü bir şeyin olmasından önce, o şeyin olması fikri zihinlerde belirir ve eğer bir şeyin tasarısı yoksa kendisinin var olması çok büyük rastlantılara bağlıdır. Ama bu, bilimkurguya uydurmanın, fantastiğin dahil edilmesi anlamına gelmez. Bilimkurgu tam da adının gerektirdiği gibi bilimle kurgulanan bir sanattır. Bugünden bakarak yarını görebilmektir. Dakikada 60 saniye hızla ileri doğru hareket eden bir zaman makinesinin içindeyiz. Gelecek hızla bize yaklaşırken düşlerimizi bilimle kurgulayalım.

Gökhan Tok

Kaynaklar:

Coleman, L., *Amerika Devletleri*, çev: Kemal Atakay, 1994
Lambourne, R., Shallen, M., Shortland, M., *Close Encounters? Science and Science Fiction*, 1990
Ruhoff, B., Seviden, G., *Utopik Sinema*, çev: Vessel Atayman, 1995
Yatkin, M., *Büyük Filmler*, 1969
Türk Dili Dergisi 256, sayı Ocak 1973
Anatoli Dergisi sayı 1-13 1974-1978

Geçmişin
Masalından
Geleceğin
Gerçeğine...

Çağdaşımız Bilimkurgu

Sigmund Freud bir yazısında şöyle der: "İnsanlar için düşler neyse, uluslar için de mitler odur." Günümüzde insanlar mitlerini çağdaş bilimin ve teknolojinin göz alıcı olanaklarıyla süslüyor. Geçmişte insanların hayâl bile edemeyeceği şeyler bugün günlük yaşantımızın en sıradan alışkanlıklar arasında yer alıyor. Bilimi ve sanatı bünyesinde barındıran bilim kurgu türü bizim çağdaş masallarımız. Geleceğimizi düşünürken ufuklarımız bilim ve teknoloji sayesinde denizlerin diplerinden uzayın derinliklerine kadar uzanıyor. Bu, Jules Verne'den Isaac Asimov'a kadar birçok bilim kurgu yazarnın düş gücü sayesinde oldu.

İKİ AYRI BAĞLAM OLARAK düşünüldüğünde bilimle sanat arasında bağdaşmaz bir farklılık varmış gibi görünür. Bilim mutlak doğrunun peşinde, deneylere kanıtlara dayanan, tek ve değişmez gerçeğin yolundadır. Sanat ise kurmacadır, taklittir, hatta yalan söylemektir. Ama, bunlar birbirinden ayrı gibi görünseler de zaman zaman öyle yakınlaşır, öyle iç içe geçerler ki, temel izleklerini birbirinden ayırt etmek zorlaşır. Bilim ve sanatın birbirine yaklaştığı noktalardan birinde bir yazın türü durur: bilimkurgu. İnsan oldum olası düş kurmayı sevmiş, geleceğine ilişkin planlar kurmuş, başından geçenleri masal gibi anlatagelmıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi, yazının konu aldığı izlekleri de giderek değiştirme eğilimine girmiş; bilim, giderek fantastik kurgunun yerini almış ve adı ilk kez 1926'da konacak olan bilimkurgu türünün gelişmesine olanak sağlamıştır. Freud'a göre "insanlar için düşler neyse, milletler için mitler de o anlama gelir". Teknolojik gelişmenin doruk noktasına ulaştığı 20. yüzyılda, bilim ve

teknoloji insanların rüyalarını süslüyor, mitolojilerini yeniliyor ve çağdaş masalların gelişmesine yol açıyor. Bununla birlikte bilimkurgunun ilk örneklerini vermesi çok daha eskilere, yüzyıllar öncesine dayanır.

Bilimkurgu'nun Tarihçesi

Kurgusal edebiyat son yüzyıla kadar fantastik bir yapı içinde yazılırken, 20. yüzyılda teknolojinin hızına kapılıp "bilimkurgu" adındaki yeni bir türü de içermiştir. Fakat, bilimkurgunun köklerini çok daha gerilere gidip, Antik Yunan'da

aramak gereklidir. Antik Yunan, mitoloji geleneği bakımından oldukça güçlüdür ve Antik Yunan'da halkın inanışları bu fantastik yapıyla yoğrulmuştur. İnsanların olağanüstü işler başarabilmeleri tanrılar ve başka doğa üstü güçler yardımıyla mümkün olabilmektedir. Eski Yunan söylencelerinden biri bilimkurgunun köklerinden sayılabilir. Bu söylence dedalos tanrılarının ya da doğaüstü güçlerin değil insan aklının ve bilgisinin yararları kullanılmaktadır. Bu söylence Dedalos ve oğlu İkarus'la ilgili söylencedir. Girit kralının hizmetinde olan Dedalos bir gün kral Minos'u öfkelenendirir ve "Labirent"e kapatılır. Kralın öfkesinden kaçmak için kanatlar yapan Dedalos, oğlu İkarus ile birlikte uçarak Girit Adası'ndan kaçır. Gerçi İkarus bir kazaya uğrar ama tarihe uçan ilk insanlar olarak geçen İkarus ve Dedalos bunu başarmak için Zeus'un ya da Apollon'un yardımını almazlar. Uçmalarını Dedalos'un bilgisi sağlamıştır. Normal insanların başardıklarıyla ilgili düşünülmüş ilk edebî yapıt ise M.S. 2. yüzyılda karşımıza çıkar. Samsatlı Lukianos'un yazdığı "Gerçek Tarih"

adlı kitap Ay'a giden denizcilerin öyküsünü anlatır. Dönemin Yunan gemilerinden farkı olmayan bir gemiyle yola çıkan denizciler, engin denizde 80 gün boyunca yol alır ve 81. günde Dünya'nın ucuna gelirler. Uygun bir rüzgâr yakalayan gemiciler, buradan düşmeden Ay'a ulaşmayı başarır. Ay'da karşılaştıkları manzara şaşırtıcıdır, çünkü Ay Kralı'nın adamları ile Güneş Kralı'nın adamları Venüs'ü ele geçirmek için savaşmaktadır. Lukianos'un bu yapıtı ilk bilimkurgu kitabı olarak kabul edilse de, bilimin yazın içindeki yeri o dönemde hâlâ zayıftır. Daha belirgin etkileşimler ise ilerleyen yüzyıllar boyunca bilim geliştikçe kendini gösterecektir.

16. yüzyılda Polonyalı astronom Nicolaus Kopernik Evrenin merkezinde Dünya'nın değil Güneş'in bulunduğunu ortaya atınca, bu, büyük bir devrim olmuştu. Kopernik'in bulguları ışığında Kepler, o güne kadar var olan astronomi bilgisini inceler ve yeni bir görüş ortaya atar. Bu dönemde Kepler, ortaya koyduğu Astronomia Nova (Yeni Astronomi) ve Harmonia Mundi (Dünya'nın Uyum) gibi bilimsel eserlerin yanında, Somnium (Düş) adlı ilk bilimkurgu kitaplarından sayılan eserini yazar. Kepler Somnium'da Duracotus adlı genç bir İzlandalı'nın başından geçenleri anlatır. Danimarka'da Tycho Brahe'nin öğrencisi olan Duracotus (Kepler, Brahe'nin asistanıydı ve o öldükten sonra astronomik bulgularından yararlandı) evine, annesinin yanına döner. Annesi oğlunun astronomi bilgisinden memnundur ve

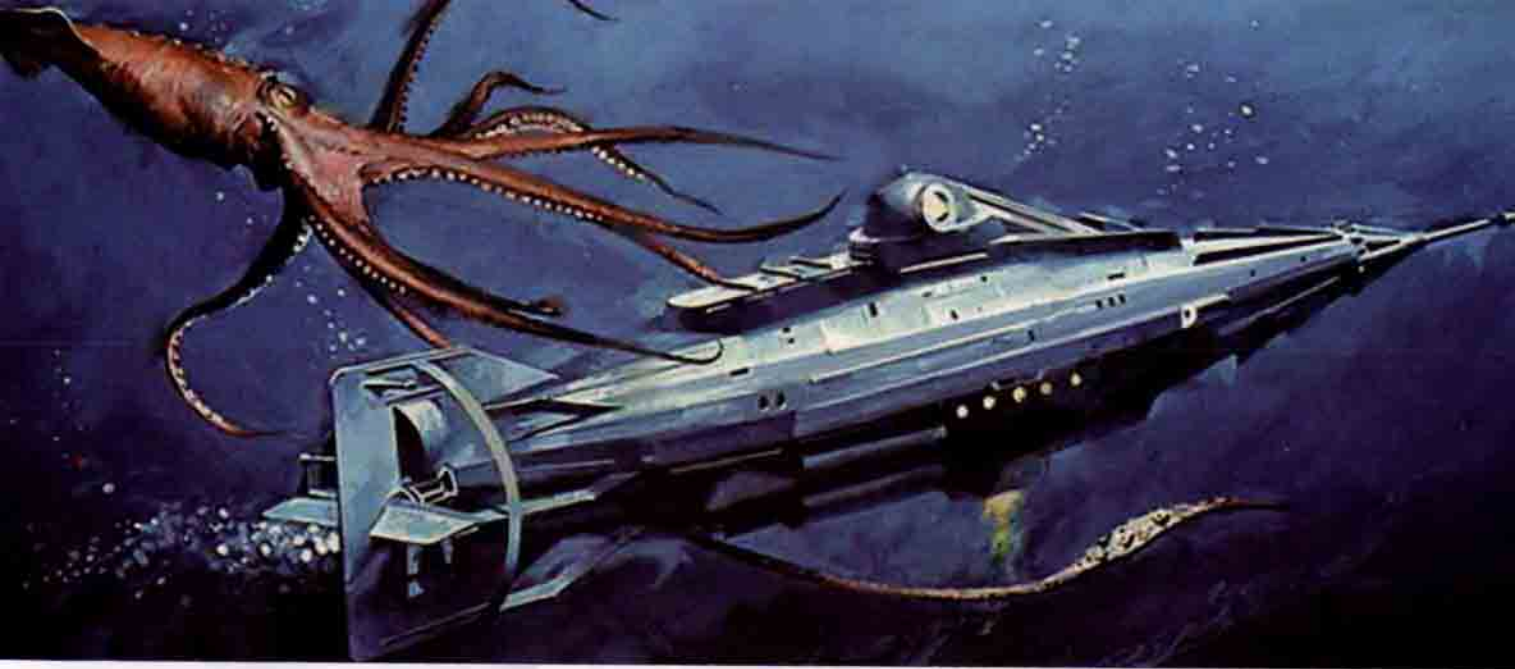
onun şeytanla bağlantı kurmasını ister. Şeytan uçabilmektedir ve Ay tutulması zamanlarında Ay'a gidebilmektedir. Şeytan çağırılır ve öykünün geri kalan kısmında anlatıcı olarak rol oynar. Duracotus ve annesine Ay'ın doğası hakkında bilgi veren şeytan onlara Ay'ın dağlarını ve denizlerini, Dünya'yla olan ilişkisini anlatır. Kepler, Somnium'da o güne değin elde ettiği astronomik bilgileri de kullanır. Somnium, dönemin biliminin sessiz kaldığı konularda söz söylemesi açısından önemlidir. Somnium'un ilk hâli 1593 yılında yazılmış, 1609 yılında da yeniden gözden geçirilmiştir. Ay'a gitme izleği Lukianos'tan günümüze değin bilimkurgunun işlediği en temel izleklerden biri olmuştur. 1657 yılında yazılmış bir kitaba göz attığımızda yine Ay ve Ay yolculuğu ile karşılaşırız. Bu kitap, Herkül Savinien Cyrano de Bergerac'ın yazmış olduğu "Ay Devletleri ve İmparatorluklarının Güllünc Tarihi" adlı kitaptır. Bu kitapta Cyrano'nun Ay'a yolculuk için önerdiği yöntemler, onun Newton'dan önce yerçekimini irdelemesi ve yerçekiminden kurtulmayı planlaması açısından önem taşır. Ay'a ulaşmak isteyen bir kişi önce yerin çekiminden kurtulmak zorundadır. Cyrano de Bergerac, bugün bize güllünc de gelse kitabında bunun için bazı öneriler sunar. Edmond Rostand "Cyrano de Bergerac" adlı kitabında bu yollardan da söz eder. Dilimize ilk kez Sabri Esat Siyavuşgil'in çevirdiği Edmond Rostand'ın "Cyrano de Bergerac" adlı yapıtında bu yolların nasıl anlatıldığına bakalım:

"Altı usul keşfettim, altı muamma
Mesela çirliçliplak soyunup vücuduma
Kandil kandil şafağın göz yaşlarıyla dolu
Billur şişeler asmak ve sabahın bugünü
Güneşinde dolaşmak. O zaman güneş çeker
Şişelerdeki çığı. Acizi de beraber
Alıp göğe çıkarır.
Yahut, önce yerden hız almak için sedir.
Ağacından bir sandık alılır ve havası
Anka'ar aynalarla boğaltılır. Ortası
Boşaltınca sandığı yanlardan esen rüzgâr
Alıp götürür.
Yahut şu usul de var.
Donanma şişekleri yakarak ara sıra
Çelikten bir çekişre üstünde, yıldızlara
Semanu o masmavi tarlasına uçurmak
Sonra duman bilirsiniz muhakkak
Gökyüzüne yükselmek ister. İşte kocaman
Bir fanusun içine adamakibilli duman
Doldurup seyahate çıkmak!
Ay tekerlek
Halindeyken, öküzün boynuzunu çekerek
Uzatmış diyolarlar mesela yok o halde
Güçlük, asıl öküzün boynuzuna binmede
Nihayet bir demir tepsi ile bir parça
Miknatıslar var mı? O halde ferahlarla
Dolaşabilirsiniz gökyüzünde... Oturun
Tepsiye: miknatısı boynuna göğe savurun
Her fırlatışınızda tepsi peşinden gider
Böylece çıkarınız miknatısla beraber!
Cyrano, bu altı yöntemle değil de yedincisiyle çıkar Ay'a
"Deniz mid halindeydi
Dalgaların saçları Ay'ın elindeydi
Denize dalıp çıktım. Sonra kuma oturdum;
O anda önce başım, sonra bütün vücudum.
- Bilirsiniz ki saçlar öyle çabuk kurumaz.
Bağladı yükselmeye uçmaya... Aman biraz
Yavaş!.. Hayır! Doğru doğru sanki melek olmuştum
Zahmetsiz kayar gibi göklerde bu uçtum..."

1752'ye gelindiğinde bilimkurgu öyküsü olarak karşımıza Voltaire'in yazdığı "Micromégas" çıkar. Voltaire bu kitabında dönemin zihniyetiyle alay eder. Micromégas'ta yarım milyon ayak büyüklüğünde bir Siriuslu, on beş bin ayak büyüklüğünde bir Satürnli ile karşılaşır. Bunlar birlikte dolaşmaya karar verirler. Satürnli evlidir; karısı, iki yüz yıl süren kısa bir balayından sonra kocasından hemen ayrılmak istemez. Fakat Satürnli

çabuk döneceğine söz vererek karısını teselli eder ve iki arkadaş bir kuyruklu-yıldızın kuyruğuna atlayarak, yıldızlar arasında dolaşmaya çıkarlar. Her yeri gezdikten sonra yolları Dünya'ya düşer. Kendilerine bir küçük gölcük gibi görünen Akdeniz'de dolaşırken, kutup yolculuğundan dönen ve içinde birçok filozof bulunan bir gemiye rastlar. Bu gemi Siriuslu'ya o kadar küçük görünür ki, gemiyi görebilmek için mikroskop kullanmak zorunda kalır. Gemiye sudan çıkarır ve incelemek için tımağının üzerine koyar. Gemiye biraz inceledikten sonra, üzerinde yaşayan atom kadar küçük insanları görür ve şaşırır. Çünkü, bu atomlar kendilerinin sonsuz bir ruha sahip olduklarını, Tanrı'nın görünüşünde ve Evrenin merkezi olduklarını iddia etmektedir. Bu yaratıkların yaşamlarını

araştıran Siriuslu bunların, Dünya'da bütün zamanlarını birbirlerini öldürmekle geçirdiklerini öğrenir. Filozoflardan biri "Şu dakikada bile bir milyon şapkalı ile bir o kadar sarıklı birbirlerini kılıçtan geçiriyor" der. Üstelik, bu kavga'nın nedeni adına Filistin denilen gayet küçük bir yerdir. Onların bu davranışları uzaylıları çok şaşırtır, bir o kadar da komik gelir. Küçük Dünya'da yaşayan bu kaçık atomlar iki uzay yolcusunu çok eğlendirir. Gemideki filozoflardan biri göksel misafirleri baştan aşağı süzer ve yıldızların, güneşlerin, gezegenlerin insan uğruna, insan için yaratıldığını söyler. Siriuslu ve Satırlı Dünya'nın, ancak diğer yıldızlarda aklını kaçıran canlılar için bir tımarhane olabileceği düşüncesiyle Dünya'dan ayrılırlar. Voltaire'in bu eseri etnosentrik düşünceyle

alay eder ve Evren'in her yerinde aynı düşüncelerin, aynı bilgilerin geçerli olmayabileceğini gösterir. Bilimkurgunun kilometre taşlarından birini de 1818 yılında Mary Shelley tarafından yazılan "Frankenstein, Modern Prometheus" adlı kitap oluşturur. Frankenstein, fantastik kurgu ile bilimkurgu arasındaki ayrımı ortaya çıkarması açısından önemli bir eserdir. Sözelimi "Dracula" içerdiği temalar açısından fantastik kurguya iyi bir örnek oluştururken Frankenstein anatomiden, biyokimyaya, elektriğin kullanımına kadar işlediği bilimsel (ya da yarı bilimsel) yapıyla bilimkurguya dahil edilir. Kitapta, Dr. Frankenstein adlı bir bilimadaminin elektrik kullanarak ölü bir yaratığı yeniden yaşama döndürme çabası anlatılır. Canlanan yaratık, Frankenstein'in kontrolünden çıkar ve

Bilimkurgu

Bülent Akkoç

Atilan Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

Dünya'da hayal edebilme yeteneğini sahip belki de tek yaratık olan insanoğlu, görebildiklerinin dışındakileri de bilmek istemiş ve bu yolda çok çaba sarfetmiştir. Hayal gücü insanoğluna, doğa ile yapılan savaşta yardımcı olabilecek araçlar üretmesini ve yaşamını anlamlandıracak eserler yaratabilmesini sağlamıştır. Yüzyıllar boyunca kendi kendini aşmaya çalışan insanoğlunun, yapıcı hayalgücünden yoksunlar karşısında ilerlemesi zaman zaman yavaşlarsa da durmamıştır.

İnsanoğlu gözleyerek ve deneyerek öğrendiği bilimden kendine yararlı teknolojiler üretmesini bilmiş, bunun yanı sıra bu başarılarından tat alabilmek için de sanatı yaratmıştır. Olası bir problemi çözebilmek için birçok yöntem keşfeden insanoğlu, bilimkurguyu da keşfetmiştir.

Bilimkurgu bir sanat türüne verilen isimdir. Yazın alanında olduğu gibi sinema alanında da örnekleri vardır. Özellikle bu yüzyılın başından itibaren bilim ve teknolojiye gelişmelere

paralel ortaya çıkmış ve sürmektedir. Bilimkurgu, içinde ne bulunursa bulunsun, temel olarak insanı ele alır. İçinde yaşadığı evreni tanıtmaya ve anlamaya çalışan insanoğlu bu zorlu yolculuğunda tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu gibi keşfedebileceklerinin hayalini kurar ve eserlerinde onlardan söz eder. Amaç, tüm insanlık için daha iyi koşullarda yaşam olanağı sağlayan bir Dünya'dır. Bilimkurgu, işte bu noktada kendisinden istenileni en çarpıcı şekilde verebilen bir sanat türüdür. İnsanın geçmişte, günümüzde ya da gelecekte karşılaştığı ya da karşılaşılabileceği sorunları bilimsel verilere dayanarak sınırlanmış bir düşünce gücü ile aktararak, kendi üzerine düşeni görevi yerine getirir. Vermeye çalıştığı mesaj ile bazen bilim adamlarını yönlendirmeye, bazen de okurların önünde yeni ufuklar açmaya çalışır. Bunda ne kadar başarılı olabildiği de yaratıcısının yeteneğine bağlıdır. Bu nedenle, bilimkurgu alanında çok iyi eserler olabileceği gibi kötü örnekler de mevcuttur.

Gönül, bilim ve teknolojiye gelişmeleri büyük bir ümit ile izleyen insanoğlunun, iç dünyasının da gelişmesi için sanata gereken önemi vermesini ve bilimkurgu türünün de hakettiği yeri almasını istiyor.

Geleceğin Edebiyatı

Can Abanazır

Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı

"Bilimkurgu, edebiyatın bilimsel gelişmelerin insan üzerine yaptığı etkiyle ilgilenen bir dalıdır" Isaac Asimov'un bu tanımlaması, hiçbir zaman gerçek anlamda tanımlanamamış bilimkurgunun belki en iyi, belki de en dar kapsamlı açıklamasıdır. İsmi bile birçok kez evrim geçiren bir dal, elbette edebiyatın bir parçasıdır. Bu ilgi ülkemizde yeni başlıyorsa da, bilimkurgu yazını 20. yüzyılın başından beri dünyada çok-satan konumundadır. Çünkü bilimkurgu geleceğin edebiyatıdır, gelecek hakkında yazılmaktadır ve diğer edebiyat türlerinin her zaman birkaç adım önünde gitmektedir. Bu nedenle de bu tür, en çok hor görülen ve eleştirilen dalların başında gelmektedir. Bilimkurgu, insan hayal gücünün sınırlarını araştırır ve her yeni denemede hayal gücü yeni bir ivme kazanıp ileriye gider. Aynen, Jules Verne'nin denizaltı hayal edip yazmasından yalnızca yüz yıl sonra, "Kızıl Ekim" adlı filmin çok doğal bir şeymiş gibi seyretilmesi örneğinde olduğu gibi. Bu gün hayal olan, yarı gerçektir. Bilimkurgu da gelecekteki gerçeklerin yazıdır.

çevresine dehşet saçmaya başlar. Shelley romanını yazdığı yıllarda bilimkurgu, bir tür olarak yazın hayatında kesinlik kazanmamıştı. Frankenstein, Prometheus'un insanlara ateşi getirmesi gibi edebiyata bilimi getirmiştir. "Modern Prometheus" adı da, bu yönüyle kitaba uygun düşmüştür denilebilir. Benzer bir bilimkurgu romanı 1886 yılında Robert Louis Stevenson'ın yazdığı "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde"dır. Küçük bir değişiklik bilim adamı bu romanda bir başka canlı yaratma değil, kendi kendini değiştirme peşindedir. Bilimkurgunun öncüsü sayılabilecek bu iki roman yazarından farklı olarak Mark Twain, fantastik olanı gotik korku ve dehşetten tamamen arındırmayı başaran ilk yazarlardandır. Mark Twain'in "Kral Arthur'un sarayında bir Amerikalı" adlı kitabında zaman içinde gezi teması bütün mistik özelliklerinden arındırılarak ele alınır.

Bilimkurgu türünü hazırlamış olan etmenin uzay gezisinden, ütopyk tasarımlara kadar belirli temaların daha önceden gelişe gelişe bu basamağın önüne kadar uzanmaları olduğunu söylemek tam doğru olmaz. Belirleyici olan daha çok, belirli yazınsal tekniklerle ele alınıp işlenen kültürel, psikik bir havanın, yepyeni bir iklimin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu anlatım teknikleri, en başta "normal" dünyanın sınırları içinde "yabancı bir alan" gibi sıkışık kalmış tek tük anormallikleri anlatmayı hedefler. Bu teknikler sayesinde kendi başlarına buyruk, bağımsız, özerk dünyalar yaratılır ve bu dünyaların kendilerine özgü yasalara göre işlediklerine, bildik dünyadan farklı ilkelere bağlı olduklarına okuru inandırmak çok daha kolaylaştığı gibi merak ve heyecan da o ölçüde arttırılır. Bu teknikle yazılan öykülerin izlekleri

genellikle olağanüstü buluşlar, teknolojik yenilikler, (sadece coğrafi olmayan) keşifler, esrarengiz olaylar ve sonunda gene de akla mantığa dayanarak açıklanan, görünürde izahı olmayan olaylar ve durumlardır. Sanayi devrimi teknolojiye geleceğin sınırsız olanakları düzeyine yükseltiyor gibidir ve teknolojinin geleceğe yönelik perspektif ve umutları esetik bir dile dönüşerek kitlesel olarak yaygınlaşma olanağı bulur. Teknoloji ile serüven birbirine bağlanır.

Jules Verne'in romanları Ay'a (Ay'a Yolculuk - 1869) Yerküre'nin merkezine (Arz'ın Merkezine Seyahat - 1864) ya da denizin derinliklerine götürür bizi (Denizler Altında 20 bin Fersah-1870). Jules Verne için, yavaş yavaş belirginlik kazanmaya başlayan bilimkurgu türünün gerçek öncüsü denebilir. Onun bilime

ve teknolojiye duyduğu hayranlık romanlarının kahramanlarına da yansımıştır. Ancak onun kahramanları bu teknolojiyi bir şeyler kurmak için değil de, daha çok, bir yerlere ulaşmak için kullanırlar. Bunun yanında Verne'in 1994 yılında gün ışığına çıkarılan yeni bir kitabı, onun bilimsel gelişmeleri önceden gören tavrına iyi bir örnek oluşturur. 1863 yılında yazılan kitabın adı "20. Yüzyılda Paris" adını taşır ve olaylar 1963 yılında geçer. Bu kitabında teknolojinin egemen olduğu bir toplumda yaşayan evsiz genç bir şairin yaşamını anlatan Verne, kitabında otomobillerin içten yanmalı motorla çalışmasını ilk otomobillerin ortaya çıkışından 26 yıl önce yazar. Giyotin yerine kullanılmaya başlanan elektrikli sandalyelerden, faks ve telefonda da bahsedilen bu kitap Verne'in yayımcısı tarafından beğenilmediği için uzun süre gün ışığına çıkamaz. Günümüzde hâlâ birçok insanı etkileyen, onların dünyalarını değiştiren Verne'in etkisinde kalan isimlerden birisi de H.G. Wells'tir. Jules Verne'in "Ay'a Yolculuk" romanı ile Wells'in "Ay'daki İlk İnsanlar" romanını karşılaştırınca görülür ki Wells'in teknolojiye duyduğu ilgi Jules Verne kadar fazla değildir. Verne'in roman ve öykülerinde "Nasıl ve hangi teknolojik olanaklarla" sorusu açık seçik ortaya atılırken, Wells için bu yanıyla pek uğraşmaz. Örneğin, Wells Ay yolculuğunun teknik sorununu yer çekiminden arınmış bir madenden üretilmiş bir küre ile ayaküstü hallediverir. Çünkü, Wells'in amacı teknolojik olanakların gelecekteki olası ürünlerini tahmin etmek değil, Ay'daki toplumsal hayatın kendisi üzerine model düşünceler geliştirmektir. Wells'in yapıtlarından onun yalnızca bir roman yazarı değil, bir

Bazı Bilimkurgu Yapıtları

- M.S. 2. yüzyıl/Samsatlı Lukianos/Gerçek Tarih
- 1593/Kepler/Somnium
- 1657/Hercul Savinien Cyrano de Bergerac/Ay Devletleri ve İmparatorlukların Günlük Tarih
- 1752/Voltaire/Micromégas
- 1818/Mary Shelley/Frankenstein
- 1865/Jules Verne/Ay'a yolculuk
- 1870/Jules Verne/Denizler Altında 20 bin Fersah
- 1886/Robert L. Stevenson/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde
- 1895/H. G. Wells/Zaman Makinesi
- 1896/H. G. Wells/Dr. Moreau'nun Adası
- 1898/H. G. Wells/Dünyalar Savaşı
- 1898/Stanslaw Lem/Solaris
- 1920/Yevgeni Zamiatin/Biz
- 1932/Aldous Huxley/Cesur Yeni Dünya
- 1938/Clive Staples Lewis/Sessiz Gezegenler
- 1942/Isaac Asimov/İmparatorluk
- 1948/George Orwell/Bin Dokuz Yüz Seksen Dört
- 1951/Ray Bradbury/Fahrenheit 451
- 1964/Frank Herbert/Dune
- 1965/Italo Calvino/Kozmopolitik Öyküler
- 1968/Arthur C. Clark/2001: Uzay Yolu Macerası
- 1969/Ursula K. Le Guin/Karanlığın Sol Eli
- 1974/Ursula K. Le Guin/Mülksüzler
- 1976/Marge Piercy/Zamanın Kıyısındaki Kadın
- 1978/Ernest Callenbach/Ekotoyya
- 1982/J. G. Ballard/Yakın Geleceğin Mitosları

toplum reformcusu olma özlemleri taşıdığı sonucuna da varılabilir. Wells, öğretici olma ile eğlendirici olma kaygılarını birleştirerek bir sen-

tez oluşturur ve bu sentezin içine yerleştirdiği deneme türü yazılarla, edebiyat aracılığıyla okura seslenir. Wells, kimi yazarlar tarafından bazı kitaplarında geleceğin ikinci sınıfı, kaba edebiyat türü örneklerinin ilk adımını atmakla suçlanır. 1895'de yazılan "Zaman Makinesi" 1895'de yazılan "Dr. Moreau'nun Adası" ve 1898 yılında yazılan "Dünyalar Savaşı" bunlar arasındadır. Bilimkurguya yöneltilen zaman zaman ikinci sınıf kaba edebiyat türü olması gibi suçlamalarda gerçeklik payı da vardır. 1926 yılında Hugo Gernsback ilk bilimkurgu dergisini çıkardığında, "scientifiction" kelimesini bu türün adı olarak kullanmıştı. Adı "Amazing Stories (Şaşırtıcı Öyküler)" olan bu dergi kısa sürede popüler olunca onu diğer örnekler izledi. Bu, bilimkurgunun ticarileşme, metalaşma ve kalitesini yitirme dönemiydi. Bilimkurguyu satılabilir iyi bir mal olarak görenler, bu türü yavaş yavaş 13-18 yaş

arası gençlerin hafta sonu eğlencesine dönüştürdüler. En akla gelmedik, uydurma fantasti öyküleri bile bilimkurgu adı altında piyasaya sürüldü. Bilimkurgunun yeniden ciddi bir tür olarak değerlendirilmesi Isaac Asimov, Arthur C. Clarke gibi yazarların çabaları sayesinde olmuştur. İyi bir bilimkurguyu tanımlamak bugün daha kolaydır. "İyi bilim" ve "iyi edebiyat", bunların çok iyi kurgulandığı, dengelerinin gözetildiği yapıtlar "iyi bilimkurgu"dur.

Magazin Bilimkurgu

Bilimkurgu dergileri arasında ilk sırayı türe adını da vermiş olan Hugo Gernsback'ın kurduğu "Amazing Stories" adlı dergi alır. Gernsback'ın içeriğini "scientifiction" terimiyle tanımlamaya çalıştığı "Amazing Stories" dergisi 1926 yılında yayımlanmaya başladı. "Scientifiction" terimi ise giderek "science ficti-

on"a yani "bilimkurgu"ya dönüştü. Dergide yeni öykülerin yanı sıra Verne ve Wells'in öykülerine de yer veriliyordu. Sonraki yıllarda A.B.D. ve İngiltere'de yeni dergilerle birlikte,

ilk bilimkurgu hayranları kulüpleri de ortaya çıktı. Hem kısa öyküleri, hem de tefrika romanları içeren bu ilk bilimkurgu dergilerin doruk noktasını, otuzlu yılların sonunda, özellikle "Astounding Stories of Super Science" adıyla kurulmuş olan ve 1937'den itibaren John W. Campbell tarafından yönetilen magazin kuruluşunun yayını "Astounding Science Fiction" oluşturur. 1920'lerin ve 1930'ların magazin bilimkurgularında insanlığın eski düşlerinin gerçekleştirilmesi teması ağır basarken Campbell'in etkisi altında bilimkurgu geleceğin teknolojisinin sosyal hayata olası etkilerini de tematisine etmeye başlar. 1939'da yayımlanmaya başlayan "Unknown" (Bilinmeyen) dergisi ise "Astounding Science Fiction"ın aksine, doğa bilimlerine dayalı bilimkurgu yerine fantastik konuları işlemeyi yeğler. Savaş öncesi dönemde ön plana çıkan dergilerden biri de, Hugo Gernsback'ın çıkardığıdır.

Yazarlar Gözüyle Bilimkurgu

Frank Herbert: Bilimkurgu doğrusal veya doğrusal olmayan zamanla raks ederken doğmalarla modern başkaldırı ve spekülasyon hayalgücünün kılıcını kullanıyor.

Düştürümüz: Nothing Secret Nothing Sacred

Sam Moskowitz: Bilimkurgu, fantazinin, feni bilimleri, uzay, zaman, sosyal bilimler ve felsefeye dair hayalci spekülasyonların güvenilir kilmak için bilimsel bir atmosfer yaratarak, okuyucudaki "inançsızlığı tamponlayışıyla" ayırt edilebilecek daldır.

Hugo Gernsback: "Bilimselleştirme" ile... Jules Verne, H.G. Wells, ve Edgar Allan Poe tarzı öyküyü, bilimsel doğruluğa bakışın kaynaştığı çeki bir romantizmi kastediyor.

Robert A. Heinlein: Hemen tüm bilimkurguya uygulanabilecek kısa, işlevsel bir tanım, şu olabilir: Gerçek dünya hakkında tutarlı bilgiye, geçmişe ve bugüne, ve doğa hakkında bütüncül kavrayış ve bilimsel yöntemin önemine dayanan, gelecekteki olası olaylar hakkında gerçekçi bir spekülasyon.

Bu tanımın tüm bilimkurgu ("hemen hepsi yerine") kapsamı için "gelecek" sözcüğünü atmak yeterli.

Brian W. Aldiss: Bilimkurgu bilginizin (bil-

min) gelişmiş ama bulanık haliyle varlığını koruduğu evrenimizde insan ve konumuna dair tanım arayışımızdır ve tipik olarak Gotik veya post-Gotik çamurdan dökülmüştür.

Isaac Asimov: Modern bilimkurgu, edebiyatın, inatla bizi bekleyen yeniliklerin doğasını, olası sonuçları ve olası çözümleri ele alan yegane biçimdir.

Ray Bradbury: Bilimkurgu gerçekten de gelecekte ilgili sosyolojik çalışmadır; yazarın söyledikleri şu, yada bu şekilde gerçekleşecektir.

Reginald Bretnor: Bilimkurgu: Bilime ve sonucunu olan teknolojiye dair insan deneyimlerine ilişkin ussal spekülasyona dayanan kurgu.

Lester Del Rey: ... bilimkurgu "insan doğasının bugününün mit-üretim esasıdır"

Northrop Frye: Bilimkurgu çoğunlukla bizim şu anda ilkeliliğin yükseklerinde olduğumuz kadar yüksek, tepemizde uçan bir uçakta yaşamın nasıl olacağını hayal etmeye çalışır; kurguladığı sahne çoğunlukla bize teknolojik bir mucize gibi görünür. Bu yüzden de romantizmin "mit"e eğilimli bir biçimdir.

Damon Knight: Bilimkurgudan aldığımız kendimizi şüphe ve anlık çekinçlerimize rağmen okumaktan alıkoymamamızı sağlayan diğer türden öyküleri çekil kılın şeyden farklı değildir, ama başka biçimde dile getirilmiştir. Bilinen şeylerin oluşturduğu küçük bir adada yaşıyoruz. Bizi çevreleyenlere dair dinlendirilmiş merakımız bizi insan yapan şeydir. Bilimkurguda bu gizeme gündelik, küçük sembollerle değil, uza-ya ve zamana ait büyük alanlarla yaklaşıyoruz.

Gray K. Wolfe: ...çoğu bilimkurgunun entelektüel temeli şiddetli duygusal itkelerde, "merak duygusuyla" sarıldığından çok daha yakından ilintili. Süreç şu biçimde de özetlenebilir: bilineni bilinmeyenle ayıran bir tür barier yüzünden zıtlık içinde varlığını koruyor. Bariyer aşıldığında bilinmeyen bilineni yaratır. Ancak bu bariyerin aşılması bir takım yeni problemler yaratır ki, bu, zıtlaşmanın bir üst aşamada tanımlanmasına yol açar. "Merak duygusu, bu zıtlaşmanın ayırıcılığı olmaktan doğar ve "merak duygusunun belirlenmesi bariyeri var eden imajı güçlendirerek zıtlaşmayı şiddetlendirir. Bu dönüşüm zıtlaşmanın "pekişme veya erime" olarak tanımlanmış daha ileri bir dönüşüm geçiremeyeceği bir noktaya kadar devam eder.

Alvin Toffler: Bilimkurgu insanmerkezci görüşle zamansal darkatalılığı çatıştırarak tüm uygarlığı ve unsurlarını yapıcı eleştiriyeye yöneliyor.

James Gunn: Bilimkurgunun en kayda değer yaklaşımlarından biri-insanlık gururu olmuştur...bir varlığın yaşamak zorunda oluşuna özgü nitelikte değil... bir varlığın yaşayıp yaşamayı en olumsuz güçlüklerle rağmen sürdürüşüne özgü nitelikte.

Sam J. Lundwall: Basit bir tanımla, "dolaysız" bir bilimkurgu öyküsünün yazarının tutarlı biçimde geliştirilen, bilinen gerçeklerden yola çıktığı (veya çıkacağını öne sürdüğü) söylenebilir.

Thomas N. Scortia: [bilimkurgu] doğanın yasalarının insan mantığını açıklamalarına, bundan da fazlasıyla, mantıksal çıkarıma açık olduğunu söyleyen hümanist bir varsayımı vardır.

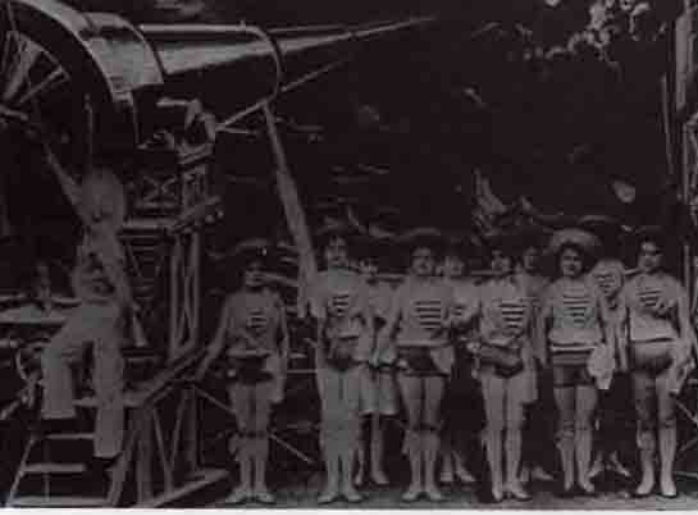
Gernsback'ın öyküleri büyük bir yayınevince alınıp "The Wonder Stories" adıyla yayımlanır. Gernsback "Air Wonder" ya da "Science Wonder Quarterly" gibi başka magazinler çıkarsa da pek başarılı olamamıştır. Bu dönemde Donald Wolheim ve Frederik Pohl gibi kişilerin çıkardığı dergiler de gündemdedir. Fakat gündemde olmayan bir şey vardır: 2. Dünya Savaşı. Savaş sırasında kimi bilimkurgu dergileri yayına ara verirken, kimileri de sayılarını kağıt tasarrufu gerekçesiyle sınırlarlar. "Unknown" gibi bazıları da bir daha yayımlanmamak üzere yayın dünyasından çekilir. Savaş öncesi dönemde bilimkurguyu değerlendirdiğimizde, bunun anlatım araçlarının anlatılan karşısında ikinci derecede önem taşıdığı bir tür olduğunu görürüz. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu türün başarı ölçütü üslubunun başarısındadır. Savaş sonrası dönemde bu türün okur yapısının da değişmiş olmasının bir sonucudur bu. Campbell'in bilimkurguları öncelikle teknolojiye ilgi duyan gençlere seslenmekteydi, oysa tür artık belli bir liberalliğin damgasını taşıdığı kentsel orta tabakanın ilgi alanına girmeye başlamıştır.

Sinemada Bilimkurgu

Bilimkurgu, bir sanat türü olarak film sektöründe yazın alanında yakaladığı başarıdan çok daha fazlasını elde etmiş; birçok kişinin bilimkurguyu sevmesi, sinema ya da televizyon için hazırlanan bilimkurgu filmleriyle olmuştur. Bilimkurgu filmleri, gelişen teknolojinin ürünlerini insanların hayâl gücünden alıp, beyazperdede, gözler önüne serdiği için sevilen bir sanat dalı olmuştur. Bu türün takipçileri artık özel efektler ve film hileleri ile geleceğe bakabilme olanağı bulmuşlardır. Bilimkurgu başlangıçtan itibaren şaşırtıcı film hilelerinin türüdür. Olanaksızı canlandırıp gösterir. Doğa yasalarını hayâl gücüyle yoğurur. Bu türün ilk filmlerine sessiz sinema döneminde rastlamak olanaklıdır. Yönetmenliğini Georges Méliès'in yaptığı "Le Voyage dans la Lune" adlı film 1902 yılında çekilir ve bilimkurgu türünün ilk filmi olarak kabul edilir. Konusunu Jules Verne'in "De la Terre à la Lune" (Ay'a yolculuk) ve H.G. Wells'in "First Men in the Moon" (Ay'daki İlk İnsanlar) romanlarının oluşturduğu bu film, yazınsal kaynaklarıyla

çelişen bir görünüm ortaya koyar. Film grotesk, komik ve peşpeşe gelen şaşırtıcı hareketli resimlerden oluşmuş sahneler dizisidir. İnsanları yeryüzünden Ay'a götüren roket mermisi, şortlu, şapkalı, tişörtlü kızlar tarafından uzay topuna taşınır. Roket, Ay'daki adamın tam gözüne isabet eder. Dünya'dan Ay'a giden insanlar burada, Wells'in romanından alınmış olan "Selenitler"e yani Ay sakinlerine rastlarlar. Ama, Selenitler romanının aksine korkunç değil komik yaratıklardır. Şemsiye ile dürtülünce balon gibi patlarlar. Daha çok, serüvene dönük bilimkurgunun temel izlediği olan fantastik yolculuk, yine Méliès'in yönettiği 1904 tarihli "Le Voyage à Travers l'impossible" (İmkânsız Yolculuk) filminde ortaya çıkar. Çılgınca bir hızla bir dağ tepesinden boşluğa uçan bir tren, gökyüzünden uzaya doğru yol aldıktan sonra, önce Dünya'daki bir denize, oradan da tekrar karaya ulaşır.

Méliès, filmlerinde birçok sinema hilesinden yararlanır. Ama bu hileler, kusursuz bir yanılsama yaratmaktan çok, hareket ve dönüşümlerin canlandırılmasına yarayan yeni, şaşırtıcı, mekanik olanakların gösterilmesini hedefler. Méliès,

varyete ve sihirbaz tiyatrosu kökenli bir yönetmendi. Bu yüzdendir ki onun baş vurduğu fantastik temalar öykü anlatmak için değil, şaşırtıcı, mizahi, dikkat çekici görüntülerle bir "show" sunmaktı. Bilimkurgu filmlerinin öncülerinden biri de "Metropolis" adlı filmidir. Fritz Lang'ın yönettiği film, geleceğin kenti "Metropolis"i anlatır. Üretim koşullarının ağırlaştığı ve sosyal hiyerarşinin iyice katılaştığı bir gelecek dünyası; üstlerde Güneş'i gören yerlerde havadar, kocaman gökdelenlerde egemen sınıfa mensup olanlar otururken, aşağıda yerin altında mağara ve katakomplarda köleler gibi yaşayan ve başında çalıştıkları makinelerle ritmik bir bütünlük kurmuş olan işçiler bulunmaktadır.

Birkaç yıl sonrasında uzandığımızda Sidney Olcott'un "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" filmi çıkar karşımıza. İlk çevri-

mi 1908 yılında yapılan bu film, bilimkurgu / korku karışımı filmlerin ilki niteliğindedir. 1910'da ise J. Searle Dawley ilk Frankenstein filmini çevirir. Bu dönemdeki filmlerin ilk örnekleri, popüler tiyatro oyunlarının sinemalaştırılmasından öteye geçememiştir ve George Méliès ya da Robert Paul gibi yönetmenlerin filmlerinden gerek anlatım gerekse sinema hilesi yönünden çok geridedirler. Bu dönemde teknolojik ilerlemeyle birlikte, tehlikeli bilgilerle donanmış güçlerin teknolojik araçlarla bireysel insan yaşamına zorla girip onu değiştirebilecekleri korkusu güncellik kazanmıştı. "Frankenstein" ve "Dr. Jekyll ve Mr Hyde" gibi filmlerde bu izlek açıktır. Ayrıca, bu sorun bir yan izlek olarak "mad scientist" (çılgın bilgin) tiplerini ortaya çıkarır. Teknolojinin olanaklarını elinde bulunduran çılgın bilginlerin insanlara hükmetmeye ya da dünyayı ele geçirmeye çalışmasına ilk dönem bilimkurgularında sıklıkla rastlanır. Otuzlu yıllarda Amerikan bilimkurgu sinemasında korku türü ile bilimkurgu türünün birbirinden kesinlikle ayırdedilebildikleri ör-

nekler oldukça azdır. "Çılgın bilginler", genellikle tıpkı Faust gibi, şeytanla, cehennemle anlaşıp onlarla işbirliği yapan, çılgın emellerin, doyumsuz isteklerin peşinde olan ve kendini insanüstü güçlerle donatmayı hedeflemiş bilginle, yetenek ve becerileri kendisi de dahil kimse tarafından denetlenemez durumda olan büyük bilimsel dahi birbiriyle birleşmiştir. Amerikan filmlerinde bu bilginlerin asıl ilgisi, teknolojik gücün yaygınlaştırılmasına yönelik olmayıp, daha çok insanla ilintili bir düzleme, insan bedeniyile olmayacak deneyler yapma, bedeni yönlendirme ya da ruhtan yoksun, bütün denetimi kâşifinin elinde toplanmış yapay, biyolojik anatomik yapısı iyice değiştirilmiş insanlar yaratma çılgınlığına kaymıştır. Bu izlek yerini ileride, teknolojinin gelişmesiyle insanlar üzerinde değil de robotlar üzerinde çalışan bilim adamlarına bırakacaktır. "Cyborg" denilen "siber organizmalar" günümüzün "Frankenstein'in canavarları" olacaktır.

1938'de radyo dinleyicileri şöyle bir şok yaşarlardı: Spikerlerden biri, dünyayı ele geçirmek üzere yeryüzüne inmekte olan uzaylılara ilgili haberler verip durmaktadır. Ardından asıl sarsıcı haber gelir: Mars'tan gelen istilacı güçlerin ilk öncülerini taşıyan bir uzay gemisi, New

Bilimsel(imsi) Masallar

Orhan Kural
Prof. Dr. GDTÜ Makine Mühendisliği Bölümü

"Edebiyat konusunda söz sahibi" olanlara "bilimkurgu" denince burun kıvrırlar. Onlara göre bilimkurgu, olsa olsa Barbara Cartland'ın kiler ile eşdüzeyle olabilecek öykü ve romanlardır. Onlar için, Federasyon'un Romulan'larla mücadelesi "çocuk masalı" dır ama Asgard'da yaşayan tanrıların devlerle olan mücadelesi "kültür"dür.

Bu tutumu anlamak gerçekten güç. Oysa hepimiz, anlatılanları kavramaya başladığımız günden itibaren uzun süre masal dinleyerek büyüdük. Su içip "ohl" deyince birden beliren ve "dile beniden, ne dilerse" diyen, bir dudağı yerde bir dudağı gökte devler, güzel prenses tarafından öpülünce yakışıklı prens dönüşen kurbagalar... Hangimiz bunları tekrar tekrar dinlemeyi sevmedik?

Büyüdüğümüzde bütün bunların hayal ürünü olduğunu öğrendik. Ancak küçük çocukların bunlara inanılabileceğini, dolayısıyla artık başka türlü, daha inanılabilir öykülerle ilgilenmemiz gerektiğini öğrendik. Aslında, okumamız önerilen öykü ve romanlar da pek öyle gerçek olayları anlatmıyordu ama, onlar "büyüklerin"

öykü ve romanları idi ve dolayısıyla bize düşen de artık onları okumaktı. Bu ara, "mitoloji" veya "destan" adı altında, küpümsenen masallara çok benzeyen, hatta bazen inanılması daha bile güç bazı edebi eserler de okutulurdu ama şimdi bunun üzerinde durmayalım.

Bütün mesele şu: Okuduklarımız "olabilecek" olaylar olmalı. Akıl almaz olaylar, sihir ya da büyü ile ilgili olaylar, "olabilemeyecek" olaylardır ve akıl başında insanlarca ciddiye alınmazlar. Hepimiz masalları ne kadar özersek özeleyelim bilimin egemen olduğu bir çağda yaşıyoruz ve bilimsel olmayan olaylarla işlenmiş öyküler "saçma" dır.

Bu çatık kaşlı anlayışı benimseyenler "ciddi insan" oldular.

Ama bir de, ne olursa olsun, masalları arayanlar vardı, onlar ne yapmalıydı? Çare, problemin içinde gizli: Eger olaylar bilim ile bağdaşıyorsa, yani bilimsel açıklamaları varsa, o zaman "olabilecekler" sınıfına girer. İşte bu olgu bize, nostaljik bir özlem ile sevdiğimiz masal türünü saygın yapma olanağını veriyor. Bütün yapacağımız kullandığımız dili değiştirmek: "... üzerine yıldız tozu serpti, gözünü kapattı ve 'evimi istiyorum' dedi. Gözünü açtığı anda evinde idi." diyeceğimize "... enerji alanının ortasında durdu, "beni eve ilet" dedi. Vücudunun dağıldığını hissederken her zamanki parıltıya yaşadı. Toparlandığında evinde idi" demeliyiz. İşte bilimkurgunun doğuşu.

Burada ufak bir sorun var. Gerçekte bilim-

sel olmayan bir şeyi bilimselmiş gibi göstermek zorundasınız.

Bunun da çözümü var. İnsanların çoğunlukla bilimden habersiz oldukları düşünülürse, bilimsel kökenli bir jargon kullanmak yeterli olur. "Kuvvet alanına yakalandık," dediğinizde hiç kimse "Doğadaki dört temel kuvvetin hangisi?" diye sormayı düşünmez, meydanlar sizin olur. Tabii ara sıra bilime tamamen yabancı olmayan biri çıkıp, "Görünmez adam, vücudu ışığın yolunu kesmediği için görünmüyor; peki, gözleri de ışığın yolunu kesmediğine göre nasıl görebiliyor?" diye sorabilir. İşte bunun içindir ki genellikle bilim adamlarının yazdığı bilimkurgu romanları çok daha inandırıcı oluyor. Isaac Asimov, Fred Hoyle, Arthur C. Clarke bu yazarlardan birkaçı.

Aslında, inandırıcılığı çok da abartmamak gerek. Bu türün masal özlemi çeken okuyucuları zaten her türlü bilimsel gerçeği gözardı edip bilin/sihir karışımı olayları yutmaya hazır dırlar. Bu, oyunun kuralıdır. Bütün yapılması gereken, okuyucunun zekâ ve bilgisine çok açık seçik biçimde hakaret etmemektir.

Bilimkurgu, her türden sanat gibi, ikiye ayrılır: İyi ve kötü. Kötü müzik olabileceği gibi, kötü bilimkurgu da olur. Herhangi bir romanı değerlendirmek için kullandığımız ölçütleri tarafsız bir göz ile bilimkurgu romanına da uygulayacak olursanız, gereğinde "İki Kentin Öyküsü"nü okumak kadar zevkli olduğunu görürsünüz. Belki daha da çok.

Jersey'e inmiştir. Oldukça heyecanlı bir muhabir, resmî makamların aldıkları önlemlerden söz eder. Halk büyük bir paniğe kapılır ve başını sokacak, gizlenecek yer aramaya başlar. Gıda maddeleri yağma edilir, New Jersey'e bağlı telefon hatları felç olur. Bu gelişmelerin hemen ardından, olup bitenin gerçeklikle bir ilgisi bulunmadığını, haber gibi yansıyan olayların Orson Welles'in, H.G. Wells'in "Dünyalar Savaşı" romanının radyoya uyarlamasından başka bir şey olmadığını resmi olarak açıklanması bile uzun süre işe yaramaz; heyecan ve kargaşa bir süre daha devam eder. Bunun yanında, istila benzeri konular o dönem filmlerinde işlense de çılgın bilgin izleği bir süre daha sinemada yerini koruyacaktır. "Çılgın bilgin"li filmler bu konunun giderek komedi filmlerine kaymasıyla bitmeye başlar. Artık gülünç olmaya başlayan bu tür, sinema tarihinde üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir.

Bilimkurgu sineması gelişimini bu yönde sürdürürken bilimkurgu dizileri de yavaş yavaş piyasada görünmeye başlamıştır. Uzun metrajlı filmlerin aksine, bilimkurgu dizileri her türden teknolojik ütopyaları konu edinir. Bu dizilerde "homo futurus" yani geleceğin insanı odak noktasındadır ve olaylar ölüme göre değil, hayata göre ayarlanmıştır. Bilimkurgu dizileri tiplerini ve biçimlerini çoğunlukla çizgi-romanlardan almışlardır. Bilimkurgu çizgi romanlarının kahramanları - Flash Gordon, Buck Rogers, Superman vb.- dizilerin de baş kahramanları olmuşlardır. En meraklı yerinde kesilen, "arkası yarın"lı dizi film anlatımı, çizgi-roman anlatımıyla aynıydı. Çizgi-romanlarda bir kareden ötekine

atlar, hareketlilik ve canlılık, gerilim ve heyecan doruktaiken bölümü kesip, bir sonrakini merak ettirme eğilimi çizgi-romanlardan devralınmıştı. Çizgi-roman ile bilimkurgu dizileri arasındaki ilişkiler, edebiyat ile sinema arasındaki ilişkilerden çok daha sıkı ve güçlüdür. Kâinat savaşlarıyla, ışın topları ve başka gezegenlerdeki serüvenleriyle, zaman içindeki yolculukları ve robotlarıyla bilimkurgu türü sinemayı bu diziler üzerinden giderek ele geçirmiştir. Böylece çizgi-romanlar da bütün bir bilimkurgu türüne daha çok etki eder konuma gelmişlerdir.

Bilimkurgu dizileri, sessiz sinema döneminde bile vardı fakat asıl ortaya çıkışları 1930'lu yıllara rastlar. Bunlar arasında en başarılı örneklerden biri "Flash Gordon" adlı dizidir. Bu dizinin bugün filmlere konu oluşturacak denli tutulmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan biri Flash Gordon'un daha çizgi roman figürü olarak ortaya çıktığı dönemde çok sevilmesiydi. Crabbe'nin çizgi romandaki figüre benzerliği şaşırtıcıydı. Ayrıca sinemanın hile teknikleri ve dekor konusundaki geniş olanakları sinemadaki Flash Gordon'un başarısının bir başka nedeniydi. Universal Yapımcılığın ilk Flash Gordon dizisi için harcadığı paranın miktarı 350 000 ABD Dolarıdır. Bu miktar, herhangi bir dizinin maliyetinden üç kat fazlaydı. Bu dizi çeşitli basın kampanyalarıyla desteklenmişti. Ayrıca dizide cinselliğin de kullanılması, Gordon'un başarılarını etkileyen nedenlerden biriydi.

Flash Gordon dizisini "Buck Rogers" izledi. 1939 yılında başlayan dizinin yönetmenliğini Ford Beebe yapmış

tı ve başrolde yine Buster Crabbe oynuyordu. Dizide, garip bir gaz soluyup derin bir uykuya daldıktan sonra gözlerini 25. yüzyılda açan Buck Rogers'in maceraları anlatılır. Bu yüzyılda ortaklık birbirine girmiştir ve tehlikelerden, roketlerden, ışın tabancalarından, atom bombalarından geçilmemektedir. "Buck Rogers" dizisi aynen Flash Gordon örneğine göre yapılır, fakat yapımcısı firmanın yüzünü onun kadar güldüremez. Üç aşağı beş yukarı Flash Gordon'la Buck Rogers aynı özelliklere sahipti. Dizinin ya-

Bazı Bilimkurgu Filmleri

- 1902/Ay'a yolculuk/yön: Georges Méliès
- 1908/Dr. Jekyll ve Mr. Hyde/yön: Otis Turner
- 1926/Metropolis/yön: Fritz Lang
- 1931/Frankenstenin/yön: James Whale
- 1936/Flash Gordon/yön: Frederik Stephonani
- 1951/Mars'a Uçuş/yön: Lesley Scleder
- 1952/Dünyalar Savaşı/yön: Byron Haskin
- 1954/Hedef Dünya/yön: Sherman A. Rose
- 1956/Yasak Gezegen/yön: Gred M. Wilcox
- 1958/Ay'a Yolculuk/yön: Byron Haskin
- 1960/Zaman Makinesi/yön: George Pal
- 1966/Fahrenheit 451/yön: François Truffaut
- 1968/Maymunlar Cehennemi/yön: F. J. Schoffner
- 1968/2001 Uzak Yolu Macerası/yön: S. Kubrick
- 1971/Solaris/yön: Andrei Tarkovsky
- 1971/Otomatik Portakal/Stanley Kubrick
- 1971/Sifr Nüfus Arış/yön: Michael Campus
- 1974/Zardoz/yön: John Boorman
- 1977/Yıldız Savaşları / yön: George Lucas
- 1977/Üçüncü Türle Yaklaşımlar/yön: S. Spelberg
- 1979/Stalker/yön: Andrei Tarkovsky
- 1979/Yaratık/yön: Ridley Scott
- 1982/Blade Runner/yön: Ridley Scott
- 1982/E.T./yön: Steven Spielberg
- 1984/Dune/yön: David Lynch
- 1984/2010/yön: Peter Hyams
- 1985/Geleceğe Dönüş/yön: Robert Zemeckis
- 1987/Robocop/yön: Paul Verhoeven
- 1990/Terminatör 2 yön: James Cameron
- 1993/Jurassic Park/yön: Steven Spielberg

pımcıları sonunda her çizgi-roman kahramanının Flash Gordon gibi sinemaya yatkın olmadığına karar verdiler.

1935 ve 1940 yılları arasında daha önceki ve sonraki yıllarda çekilenlerin toplamından çok daha fazla bilimkurgu dizi yapılmıştır. Fakat, çoğunun bütçesi çok sınırlıydı ve ender durumlarda ortalama bir western filminin bütçesini aşıyordu. Bu sınırlı bütçelere rağmen, kimi yönetmenlerin şaşırtıcı derecede başarılı buluşlarla müthiş sonuçlar elde ettiği oluyordu.

Bilimkurgu dizisi dendiğinde, hemen akla gelen bir isim vardır ki tüm bilimkurgu tarihinde gerek konumu bakımından gerekse işlevi, içeriği, teknikleri bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Yaratıcılığını Gene Rodenbary'nın yap-

tığı "Star Trek" (Uzak Yolu) adlı dizidir bu. 30. yıl kutlamaları yapılan dizinin popülerliği, bu kadar yıl gösterimde kalmasıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Gösterime girdiği yıllarda birçok ilke imzasını atan "Star Trek" bu yönüyle öncü, ilerici, geliştirici bir yapıya sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah-beyaz ayrımı yapıldığı yıllarda ve kadın haklarının tartışıldığı dönemlerde dizinin uzay gemisi "Atılğan"ın (Enterprise) kaptan köprüsünde kadın ve zenci subaylara yer vermesiyle bu öncülüğünü kanıtlamıştır. Zamanın Sovyetler Birliği yönetimi bile Uzak Yolu dizisinin ülkelerinde gösterimine izin vermiş ve uzun süre bu dizi Sovyetler Birliği'nde gösterilen tek A.B.D. yapımı olma niteliğini korumuştur. İlk yıllarında gösterimden kaldırılma

tehlikesi yaşayan dizi, bugün en popüler dizilerden biridir. 1979 yılında sinemaya da uyarlanan Uzak Yolu'nun, 7 tane de uzun metrajlı filmi çekilmiştir. "Beni Işınla Scotty" sözü bugün dünyanın birçok ülkesinde değişik dillerde söylenmiştir. Uzak Yolu'nun bu başarısı beraberinde dizinin yeni çeşitlemelerini de getirdi. İlk "Uzak Yolu" dizisinin ardından çevrilen "The Next Generation" (Gelecek Nesil) adlı bölümlerde Kaptan Kirk ve Mr. Spock'ın yerini Kaptan Jean Luc Picard ve Kumandan Data alır. Ayrıca "Deep Space Nine" ve "Voyagers" adlı yeni diziler de 1990'lı yıllarda "Star Trek" serisine eklendi.

Sinemada ise 1950'li yıllar bilimkurgunun altın çağı olmuştur. Savaş sonrası gelişen savaş teknolojisi ve atom bom-

Türkiye'de Bilimkurgu

Sezar Erkin Ergin

ODTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi.

Batı ülkelerinde, 20. yüzyılın getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yazınsal ve görsel yapıtlara yansımaları olarak düşünülebileceğimiz 'science fiction' ya da Türkçe'deki adıyla bilimkurgu, özellikle yeniliklere ve yeni düşüncelere açık genç insanların ilgi odağı olma durumundadır. Geleceğe dair önceleri çoğu kez iyimser, ama ilk atom bombaları ve endüstriyel atıkların neden olduğu facialardan sonra gitgide kötümser tablolar çizen bilimkurgu, bugün artık Türkiye'de de geniş kitlelerce tanınmakta ve özellikle öğrenim çağındaki genç kuşak arasında benimsenmektedir.

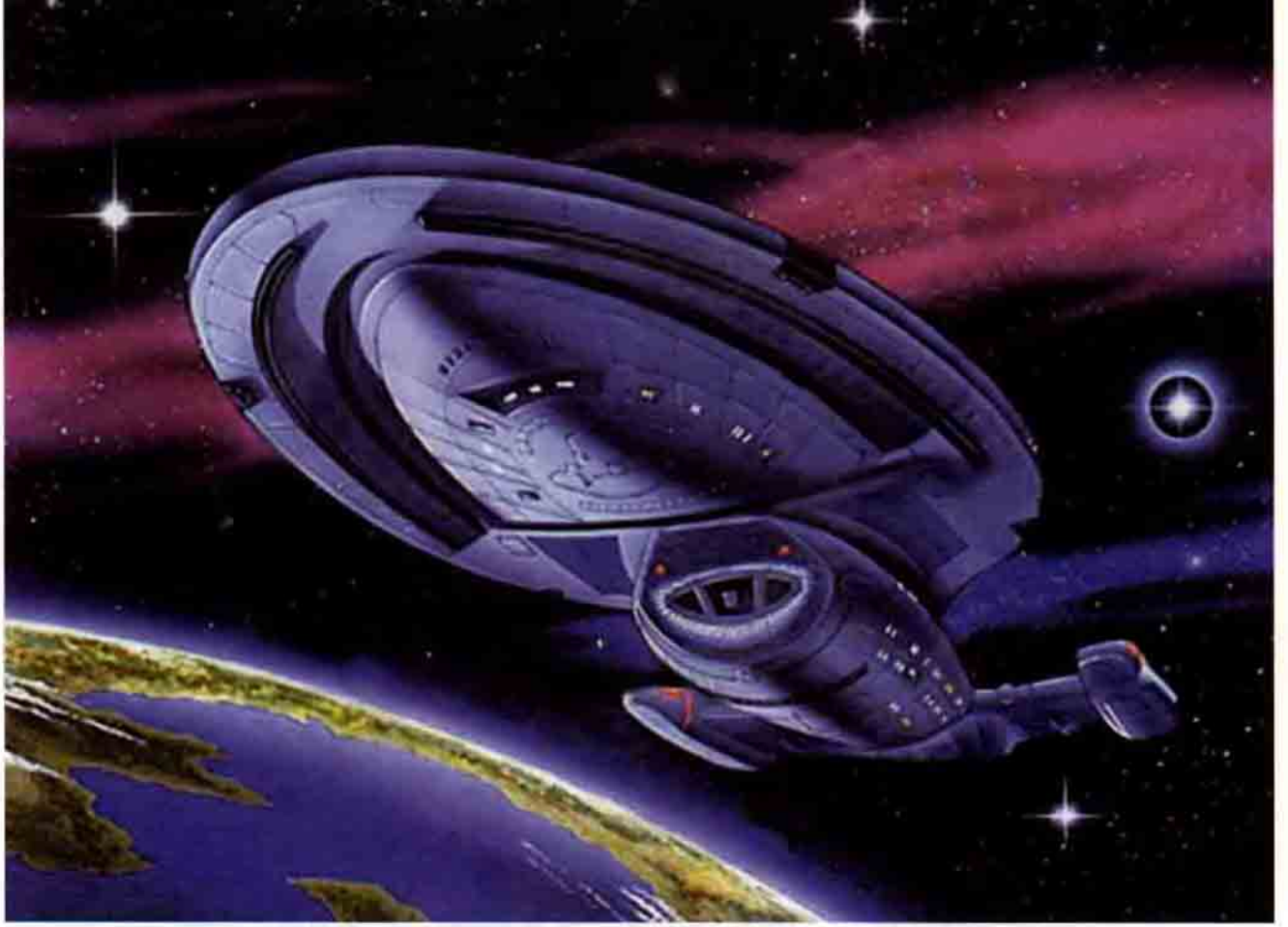
Her ne kadar, çağdaş bilimkurgunun ülkemizdeki ilk örnekleri 1950'li yıllardan öteye pek gitmiyor ise de, sinema izleyicileri ve çizgi roman okurları daha önceden bu sanat dalı ile tanışabilme olanakları bulmuşlardır. Nitekim, bu satırların yazarı da dahil, çoğu kimse bilimkurgu ile ilk olarak ya sinemalarda ya da dergi ve gazetelerde tanışmıştır.

1970'li yıllardan itibaren, televizyonun kitlesel bir yayın aracı olarak ön plana çıkması ve "Star Trek" (Uzak Yolu), "Space 1999" (Uzak 1999) gibi dizilerin beyaz ekranda boy göstermeye başlaması, dolaylı da olsa bilimkurgunun kitlelere ulaşmasında büyük rol oynamıştır. O kadar ki, o zamana kadar bu konu ile ilgilenmeyen yayınevi sahipleri bile artan ilgiden kendilerine pay kapabilmek için dizi halinde kitaplar yayınlamaya başlamışlardır. İlk

Türk bilimkurgu dergisi Antares'in okuyucu ile buluşması da, bu hareketli döneme rastlar.

Ne yazık ki, televizyonda ve sinemalarda gösterilen örneklerin zamanla çoğalması ve sıradanlaşması ve buna karşılık okumaya olan ilginin giderek azalması, hem bu çalışmaların uzun ömürlü olmasını engellemiş hem de bilimkurgunun saygınlığına gölge düşürmüştür.

Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın, günümüzde bilimkurgu, ilk ve orta öğretim çağındaki çoğu genç için vazgeçilmez bir tutkusu olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra yürekli kişilerin ortaya çıkardığı az ama öz yapıtlar ve bilimkurguya akademik bir yaklaşım getirmeye uğraşan bazı üniversite mensuplarının sürekli çabaları sonucu sanat dünyasında hakettiği saygın yeri bulma aşamasındadır.

baları, dünyanın iki kutba ayrılmış olması ve bundan doğan savaş ve kitlesel ölümler korkusu, gezegenimizin aslında çok kolay yok olabileceği düşüncesini doğurur. Bu yüzden uzayın derinliklerini araştıran insanları anlatan, uzayın derinliklerinde yaşanan maceralardan söz eden "Space Opera" türü bu yıllarda ortaya çıktı. En iyi örneklerini 1960'lı yıllarda veren "Space Opera"ya Stanley Kubrick'in yönettiği Arthur C. Clark'ın kitabından sinemaya aktarılan "2001: A Space Odyssey" (2001: Uzay Yolu Macerası) adlı filmörnek gösterilebilir. Kubrick'in filmi "öyküsünden" çok görsel anlatımın üzerinde yoğunlaşan, seyirciye bu yönüyle kendini alımlatan yapısı yüzünden bilimkurgu filmi ile bilimkurgu edebiyatı arasındaki buluşmanın temsilcisidir. Kubrick, bu filmi için, "2001, söze dökülmesi mümkün olmayan bir deneyimdir." demiştir. İki saat on dokuz dakikalık filmin yalnızca kırk dakikasında konuşma vardır. 2001, mitsel bir öyküdür; kahramanın büyük bir tehlikenin içine düşmesini anlatır; sınığını, insana yönelik teknolojiyi kontrol altına alışını, kozmik bütünlüklerle karşılaşmasını ve daha üst nitelikte bir varlık olarak yeniden doğuşunu anlatır.

Bilimkurgu filmleri tarihinde anılması gereken filmlerden birisi de George Lucas'ın "Star Wars (Yıldız Savaşları)" adlı filmidir. 1977 yılında çekilen film,

Lucas'ın kendi deyimiyle "Bir çocukluk dönemi hayalini, sinemanın araçlarıyla enfes bir biçimde gerçekleştirmektir." Filmin bir çizgi romandan alınmış izlenimini veren basit bir öyküsü vardır. Luke Skywalker Prenses Leia'yı saldırgan bir galaksi imparatorluğu adına çalışan Moff Tarkin'in elinden kurtarmak için iki robotuyla birlikte Tatooine gezegenini terkeder. Yanlarında Luke'a yardım eden ve onu bir "Jedi Savaşçısı" gibi yetiştiren Obiwan Kanobi de vardır. Galaksi temsilcisi dükkün yardımcılığını ise "esrarengiz bir kara şövalye" Darth Vader yapmaktadır. Kahramanlarımız dünyalarını tehdit eden "Ölüm Yıldızı" adlı gemiye saldırır onu yok eder, Prensesi ve halkını kurtarırlar.

İlk bakışta bu kadar basit bir konusu varmış gibi duran "Yıldız Savaşları", Amerikan sosyalleşme masalıyla ilintilenmiş ulusal destan olarak da izlenebilir. Filmde de görürüz ki, eski bilimkurgudan kalma gelecek korkusu aşılmıştır.

Bilimkurgu sinemasının son dönemine gelindiğinde ise özel efektlerin son derece gelişmiş olduğu görülür. George Lucas'ın kurduğu "Industrial Light and Magic" şirketi bilgisayar kullanmayı bilen yaratıcı teknisyenlerin bulunduğu bir üretim merkezi gibidir. "Terminatör-2", "Jurassic Park" gibi büyük yapımların özel efektleri hep ILM markalıdır.

Bilimkurgu Neden Gereklidir?

Bilimkurgu türü, ortaya çıkışından günümüze değin sıklıkla ciddiyetsizlik suçlamasıyla karşı karşıya gelmiştir. Bilimkurguya uzunca bir süre 13-18 yaş arası gençlerin eğlencesi gözüyle bakılmıştır. Oysa, bilimkurgu gereklidir; "iyi"den "hoş"tan önce "gereklidir". Çünkü bilimkurgu bilimle ilgilenen bir insan için en gerekli şey olan hayâl gücünü içerir, bunu açığa çıkarır ve dürtükler. Gereklidir, çünkü bir şeyin olmasından önce, o şeyin olması fikri zihinlerde belirir ve eğer bir şeyin tasarısı yoksa kendisinin var olması çok büyük rastlantılara bağlıdır. Ama bu, bilimkurguya uydurmanın, fantastiğin dahil edilmesi anlamına gelmez. Bilimkurgu tam da adının gerektirdiği gibi bilimle kurgulanan bir sanattır. Bugünden bakarak yarını görebilmektir. Dakikada 60 saniye hızla ileri doğru hareket eden bir zaman makinesinin içindeyiz. Gelecek hızla bize yaklaşırken düşlerimizi bilimle kurgulayalım.

Gökhan Tok

Kaynaklar:

Coleman, L., *Amerika Devrişleri*, çev: Kemal Atakay, 1994
Lambourne, R., Shallen, M., Shortland, M., *Close Encounters? Science and Science Fiction*, 1990
Ruhoff, B., Seizden, G., *Utopik Sinema*, çev: Vessel Atayman, 1995
Yatkin, M., *Büyük Filmler*, 1969
Türk Dili Dergisi 256, sayı Ocak 1973
Anatoli Dergisi sayı 1-13 1974-1978

Işıkları Açın, İnişe Geçiyoruz

Bir pilot yaptığı "kör" inişte gerçekten kör müdür? İlke olarak evet. Havaalanı, kalkış ve iniş pistlerini çok uzaklardan görünür kılan bir ışıldak sistemiyle pilotları yönlendirir. Ayrıca, kötü hava koşullarında, uçakların otomatik iniş yapmaları gerektiğinde, havaalanının donanımı, pilotların gözüdür. Çünkü, piste konmadan önceki son metrelerde pilotlar, gerçekten pistin üstünde ve doğru konumda olup olmadıklarını kendi gözleriyle görmek zorundadırlar. Eğer, otomatik iniş aygıtı yeterince iyi çalışmıyorsa pilot, karar yüksekliği deney bu noktada tüm deneyimini kullanarak uçağın burnunu yukarı kaldırmak zorundadır.

Bir kör iniş, aslında bütün pilotlar için gözlerini dört açma zamanıdır. Görüş mesafesinin yeterli olduğu hava şartlarında bile, iniş zor bir iştir. Pilotlar, iniş pistinin nerede olduğunu ve otomatik iniş sisteminin uçağı gerekli doğrultuya yönlendirip yönlendirmediğini saptamak zorundadırlar. Uçuşların yeni başladığı ve elektronik kelimesinin henüz bilinmediği yıllarda pilotlar, uçaklarının yönünü, eski zaman denizcileri gibi ışık kulelerine bakarak belirlerlerdi. Uçak personelinin yönlerini saptayabilmeleri için, rota üzerinde bulunan yüksek binalara güçlü ışıldaklar yerleştirilirdi. Bu ışıldaklar

uzun süre telsiz istasyonlarının yerine kullanıldı. Bugünse pilotlar, havaalanlarına elektronik yön bulma araçlarıyla ulaşıyorlar. Kör inişler de, pilota doğru yön ve iniş açısını gösteren elektronik aygıtların yardımıyla gerçekleştiriliyor.

Büyük havaalanları, tam bir ışıklandırma donanımına sahip olsalar da, pilotlar elektronik araçlara ek olarak, optik yönlendirme sisteminden de yararlanırlar. Özellikle kötü hava koşullarında ve piste konma anında pilotlar, pisti tam olarak ortalamayıp ortalayamadıklarına karar verebilmeleri için, ışıldaklar yardımıyla yönlendirilirler. Dünya'nın bütün büyük havaalanlarında pilotlar, ışıldaklar yardımıyla doğru bağlantı yollarını bulup uçağı hangara götürebilir, park edebilir ya da güvenli bir biçimde kalkış pistini bulabilirler.

Bütün bu karmaşık işlemlerin herhangi bir aksaklık çıkmadan yapılabilmesi için, ışıklandırma sistemi uluslararası kurallara uygun olmalıdır. Pistin başlangıcından 900 m önce, renkli ışık oyunu başlar. Pisti 30 m aralıklarla dik olarak kesen hatların her birinin üstüne, beyaz renkli beş ışıldak monte edilmiştir. Beşli ışıldak gruplarında, ortada bulunan ışıldaklar ikişer saniyelik aralıklarla ve birbirinin peşi sıra yanarlar. Böyle-

ce, iniş pistinde bir kıvılcım hareket ediyormuş gibi bir görüntü elde edilir. Pilot bu hareketli hattı izleyerek uçağını iniş pistinin tam orta noktasına yönlendirebilir. Piste 300 m kala ışıldak yoğunluğu daha da artar. Uçak personeli bu mesafede, geniş bir hat oluşturan ve uçağın kanatlarının iniş için yeteri kadar yatay durumda olup olmadığını algılamalarına yarayan 20 beyaz ışıldak görür. Bunlardan hemen sonra, pilotu erken inişe karşı uyaran, yanyana üç kırmızı ışıldak görünür. Enlemesine duran yeşil ışıldak hatının hemen ardından da, beton pist başlar. İniş pisti, üç hat ışıldakla baştan sona belirlenmiştir. 60 m aralıklarla dizilmiş olan ışıldaklar, pistin iki kenarı boyunca uzanır. Orta hattı belirleyen ışıldaklar, döşemeye gömülü durumdadırlar ve 15'er metre aralıkla dizilmişlerdir.

Pilotun piste konma noktasını tam olarak belirleyebilmesi için, iniş pistinin başlangıcından itibaren 900 m boyunca her 30 m'de bir, beyaz ışıldak hatları, pist doğrultusuna dik olarak yerleştirilmiştir. Piste yerleştirilen bütün ışıldaklar, üzerlerine birkaç yüz tonluk jumbo jetler indiğinde kırılıp dökülmemeleri için sağlam bir malzemeyle kaplanırlar ve kış aylarında kardan etkilenmemeleri için ısıtma sistemiyle donatılırlar. Her

ışıldak yaklaşık 30 000 W'lık bir aydınlatma gücüne sahiptir. Bu, bir araba farının dört katı güç demektir. Her zaman bu gücün tümünü kullanmak gerekmez. Açık havalarda gücün yalnızca %1'i yeterli olurken kötü hava koşullarında tamamına gereksinim duyulabilir.

Piste iniş sırasındaki ilk frenlemeden sonra pilot, uçağı kenarları mavi orta hattı yeşil ışıldaklarla belirlenmiş bağlantı yollarına yönlendirir. Ancak pilot, yönlendirme sırasındaki kararları tek başına alamaz. Yer trafik görevlisi pilota harflerle işaretlenmiş bağlantı yollarından hangisini kullanacağını bildirir. Bazen de uçak, bir çekme aracının yardımıyla hangara ya da park alanına götürülür.

Optik yardımlar tek başına yeterli kadar güvenli değildirler. Büyük havaalanlarındaki yer trafiği elektronik araçlarla da desteklenmiştir. Yer trafik görevlileri, çok geniş bir alana yayılmış olan havaalanındaki uçakların hareketlerini, bir yer radarı ya da demiryollarındaki benzeyen bir sistemle kontrol edebilirler. Bağlantı yollarının döşemelerinin içinde, uçak üzerinde hareket ettiğinde sinyal ileten kablolar vardır.

Karayolu trafiğindeki gibi, havaalanlarında da kırmızı ışıklar bulunur. Pist tabanına yerleştirilmiş ışıklar, uçakları

bağlantı yollarının kesişme noktalarında durdurur. Pilotlardan biri kırmızı ışık yanarken kavşağa girse, kontrol kulesinde alarm çalar. Kavşaklardaki trafiği durdurmak için bütün bağlantı noktalarında kırmızı ışık yanar. Hatalı geçiş yapan pilot, kule tarafından uyarılır.

Bağlantı yollarında birbirinin peşisıra hareket eden uçaklar da durdurulur. Güvenlik gereği yalnızca bir uçağın hareket etmesine izin verilir.

Modern havaalanlarında, havaalanı trafiğini kolaylaştıran bir sistem daha bulunur: Uçaklar inişten sonra bulundukları konumu kuleye bildirirler. Kuledeki görevli de uçağı belirlenen park alanına götürmek üzere yönlendirici komutlarını verir. Bu komutlara göre hareket eden pilota, döşemedeki ışıkları izleyerek nereye kadar gideceğini, nerede park konumuna geçeceğini ya da frenlerini ne zaman kullanacağını bilebilir.

Havaalanlarında kullanılan lamba ve ışıldakların sayısı çok fazladır. Örneğin Dünya'nın en modern havaalanlarından biri olan ve dörder km'lik kalkış ve iniş pistleri bulunan Münih havaalanında, bağlantı yollarındakiler de eklendiğinde, 19 000 lamba ve ışıldak kullanılmıştır. Bunlardan 15 000 tanesi döşemeye gömülü durumdadır. Elektrik enerjisi-

nin lamba ve ışıldaklara iletilmesi için, 35 000 km'lik bir hat döşenmiştir. (Dünya çevresi yaklaşık 40 000 km'dir.) Bu elektrik şebekesini çalıştırabilmek için toplam 800 kW elektrik enerjisine ihtiyaç vardır. Münih havaalanı Dünya'nın en modern havaalanlarından biri olmasına karşın, en büyük havaalanı değildir. Frankfurt, Londra ya da ABD'deki Chicago Atlanta, New York, Denver ve Los Angeles gibi çok büyük havaalanlarında, iki yerine altı veya sekiz pist bulunmaktadı. Tahmin edilebileceği gibi, bu havaalanlarındaki elektrik tesisatının uzunluğu, lamba ve ışıldakların sayısı, ve gereken elektrik enerjisi Münih'dekinin en az dört katıdır.

Lambalardan ya da ışıldaklardan biri arızalanır veya elektrikler kesilirse ne olur? Lamba ya da ışıldaklardan birinin bozulması durumunda kuledeki kontrol tablosunda bu arıza hemen belirlenir ve bozulan ışıldağı değiştirmek üzere bir ekip gönderilir. Bozulan ışıldağın değiştirilmesi yaklaşık üç dakikada tamamlanabilir. Elektrikler kesildiğinde de özel bir jeneratör bir saniye içinde devreye girebilir.

Pletschacher, P.
"Flughafen", PAF, Ekim 1995.
Çeviri: Urungu Akgül

Araştırma-Geliştirme'de Devlet Desteği

Bilim

Teknoloji

Rekabet

Bilim teknoloji ve sanayi çevrimindeki hızlı etkileşim teknolojideki gelişmeleri uluslararası rekabetin tek anahtarı haline getirmiştir. Globalleşen dünya pazarında Türk sanayisinin rekabetçi olabilmesi için devletimiz sanayide yürütülen AR-GE projelerine destek vermeye başlamıştır. Bu desteğin artarak devam etmesi sanayimiz açısından yaşamsal öneme sahiptir.

BİR ÇOK BİLİM ADAMI ve üst düzey yönetici şu anda içinde bulunduğu-muz süreci sanayi ötesi topluma veya enformasyon toplumuna geçiş olarak niteliyor. Toplumsal, siyasal ve ekonomik etkileri açısından İngiliz Sanayi Devrimi ile eş tutulan bu değişim, iş ve üretim süreçlerinin tüm aşamalarında etkinlik kazanıyor.

Mikro elektronikteki başdöndürücü gelişmeler bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojilerinin çok hızlı değişmesine neden olmakta ve bunların bir bileşimi olan enformasyon teknolojilerini yaşamın tüm aşamalarında etkin hale getirmektedir. Buna koşut olarak esnek üretim/esnek otomasyon teknolojilerindeki yenilikler, ileri malzemeler ve biyoteknolojideki hızlı gelişmeler pazar ekonomilerinin etkin üretim biçimi olan kitlesel üretim anlayışında köklü değişikliklere neden olmaktadır.

Teknoloji tabanındaki bu temel değişiklikler üretim teknolojilerinde de önemli gelişmelere neden olmaktadır. Üretimde kol gücü yerini hızlı bir biçimde bilgi gücüne bırakmaktadır. Dolayısı ile üretim süreç-

l e r i n d e
teknoloji-
nin ağırlığı
gittikçe art-

makta ve daha verimli üretim mekanizmaları oluşturulabilmektedir.

Yukarıda özetlenen değişim süreci çerçevesinde, çok açık olarak görülmektedir ki, teknolojiye ve çağımız teknolojilerinin kay-

nağı olan bilime egemen olan ülkeler, sanayi başta olmak üzere, bütün ekonomik etkinlik alanlarında kesin bir üstünlük elde etme yolundadırlar.

Kısacası teknoloji, ulusların rekabet üstünlüğünün tek anahtarı haline gelmiştir. Dolayısı ile, dünya nimetlerinin yeniden paylaşılmasında ve toplumsal refahın yükseltilmesinde bilim ve teknoloji alanındaki üstünlük belirleyici olmaktadır.

Enformatik teknolojilerindeki bu hızlı değişim diğer önemli bir olguyu globalleşme olgusunu gündemimize getirmiştir. Belli ekonomik, kültürel ve siyasal ortak anlayışların kurumsal bir yapı çerçevesinde tüm insanlığa benimsetilmesi olarak tanımlayacağımız globalleşme, teknolojideki değişim süreci ile iç içe gelişmekte ve tanımlanmaktadır.

Globalleşmenin nesnel temellerini enformasyon teknolojileri oluşturmaktadır. Globalleşmenin savunucuları, bilim-teknoloji-sanayi üçgeninin başarılı ülkeleri, diğer bir deyişle gelişmiş ülkelerdir.

Dünya ülkelerinin büyük bir bölümü 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren GATT Uruguay Round Nihai Senedini imzalayarak serbest ti-

caret kurallarına uyacaklarını beyan etmişlerdir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için 2005 yılına kadar bir geçiş dönemi öngörülmüştür.

Bir yandan ticaretin serbestleşmesi öngörülürken öte yandan fikri mülkiyet haklarını güvence altına alan yasaların yürürlüğe girmesi ana koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun anlamı özetle şudur; serbest ticaretin öngörüldüğü dünyamızda araştırma-geliştirme sürecinde ortaya çıkan yeni ürünlerin sahiplerinden habersiz üretilmesi ve satılması mümkün değildir. Aksi durum yasal tedbirlerin alınmasını gerektirir. Bu da gelişmekte olan ülkelerdeki kopyacılığa dayanan sanayilerin geleceğini tehdit etmektedir.

Globalleşmede kolayca ortak hale gelecek ve yaygınlık kazanacak olgu, hiç şüphesiz teknoloji olgusudur. Enformasyon teknolojisi belki bu savımıza en uygun örnektir. Zira, kaynaklandığı ülke ve ülkelerden bağımsız olarak bir dünya teknolojisi haline gelmiştir.

Dünyamızda teknolojiye başdönürücü gelişmeler yaşanırken ve globalleşme olgusu kaçınılmaz bir şekilde ülkelerin günlük hayatını etkilerken, acaba Türkiye bu değişimleri nasıl karşılamaktadır. Henüz sanayileşme eşiğini aşamamış olan ülkemiz, çağın egemen teknoloji tabanındaki değişikliğin ve üretim süreçlerindeki değişim-dönüşüm olgusunun etkisi altındadır. Sürece ayak uydurmak ve değişimin dayandığı teknolojilere sahip olmak yaşamsal bir sorun olarak Türkiye'nin gündeminde. Teknolojiye sonradan yetişme imkânı

vardır; bu gerçek 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya, II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya ve geçtiğimiz 15 yıl içinde de Güney Kore tarafından sergilenmiştir.

Globalleşen bir dünyada kendine bir yer edinebilmesi ve bu pazarlardan pay alabilmesi için Türkiye'nin de bilim ve teknoloji yeteneğini artırması ve bu yeteneklerini sanayi ürünlerine aktarabilmesi gerekir. Aksi halde bilim ve teknoloji yeteneğini henüz geliştirmeden bu yeni düzen içinde yer almaya çalışan bir Türkiye, gereksinim duyacağı dünya teknolojisini transfer etme bedelini nasıl ve hangi imkânlarla ödeyecektir.

Bir yandan globalleşme konusurken öte yandan bölgesel bloklaşmalar çok belirgin olarak gündemimizdedir. Rekabet yeteneklerini tek başlarına sürdüremeyeceklerini anlayan uluslar, çıkarlarını yeniden tanımlayarak, bölgesel bloklaşmalara girmektedirler. Avrupa Birliği, NAFTA ülkeleri anlaşması, Pasifik ülkelerinin oluşturmaya çalıştığı birliktelik ve Rusya'nın başını çektiği eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin bloklaşması günümüzdeki örneklerdir.

Bu saptamalardan açıkça görülmektedir ki, Türkiye için tek çözüm yolu bilim-teknoloji-sanayi yeteneğini yükseltebilmesinden geçmektedir.

Türkiye bunu başaramadan ne geleceğin bilgi toplumunda, ne globalleşen bir dünyada, ne de bölgesel bloklaşmalar çerçevesinde kendine bir yer edinebilecektir.

Bilim ve Teknolojide Atılımı Yönlendirecek Politikalar

Bilim ve Teknoloji yeteneğini yükseltmek, dünya teknolojisine yetişebilmeyi; dünya teknolojisine yetişme ise, o teknolojiyi transfer yolu ile veya bir başka yoldan edinmeyi öğrenip özümsemeyi, sanayi üretimi başta olmak üzere, ekonominin ilgili etkinlik alanlarına yayarak kullanılır hale getirmeyi içerir. Fakat, bu kadarı da yeterli değildir. Asıl olan, teknolojiyi üretir hale gelebilmektir. Diğer bir deyişle, teknolojiye egemen olabilmek için, transfer edilen veya başka yollarla kazanılan teknolojileri daha üst düzeye taşıyabilmek, yani yeni teknolojiler üretebilmek esastır. Bunun sonucunda; yeni ürünler geliştirebilmek yeni üretim süreçleri tasarımıyla uyumlanabilmek ve uygulayabilmek mümkün olabilecektir.

Ülkemizde bilim ve teknoloji yeteneğimizi yükseltmek için gerekli politikalar nelerdir sorusunun cevaplarını arıyorsak ve eğer bir bütünsel politikadan söz ediyorsak, onun ana bileşenlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- * Araştırma-Geliştirmenin özendirilmesine ilişkin politikalar
- * Devletin kısa/orta/uzun vadeli satınalma politikaları
- * Beyin gücü yönetimine ilişkin politikalar
- * Girişimciliğin ve yaratıcılığın özendirilmesine ilişkin politikalar
- * Eğitim ve öğretim alanına ilişkin politikalar

- * Üniversite-sanayi işbirliğinin desteklenmesine ilişkin politikalar
- * Teknoloji envanteri ile ilgili politikalar
- * KOBİ'lerin teknoloji yeteneğini yükseltmeye yönelik politikalar
- * Teknoloji Geliştirme Bölgeleri ile ilgili politikalar

Yukarıda sözü edilen politikaların her biri bir makale konusu olabilecek özelliktedir. Bu yazımda ülkemizdeki AR-GE'nin özendirilmesine ve özellikle sanayideki AR-GE'nin özendirilmesine ilişkin mevcut mekanizmaları sunmaya çalışacağım.

Sanayimizde AR-GE ve Devlet Yardımları

1993 yılı verilerine göre, ülkemizdeki AR-GE harcamalarının gayri safi milli hasıla (GSMH) içindeki payı % 0.5 dolayındadır. Bunun içindeki sanayi payı ise % 17 dir.

Gayri safi milli hasılamızı 150 Milyar \$ olarak öngörürsek yıllık AR-GE harcamalarının tamamının 750 Milyon \$ ve sanayimizin payının da 130 Milyon \$ dolayında olduğunu görürüz.

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK)'nın 1993 şubat'ında yaptığı toplantıda, 2003 yılına kadar AR-GE harcamalarının GSMH içindeki payının dünya da eşik değer olarak kabul edilen % 1'e ve sanayimizin payının da % 30'a çıkarılması öngörülmüştür.

Bir çok işletmemiz özellikle küçük ve orta büyüklükte olan, KOBİ'ler çeşitli geliştirme çalışmaları yapmalarına rağmen, bu çalışmalarının AR-GE kapsamında düşünülebileceğini bilmemekte ve AR-GE desteklerinden yararlanamamaktadırlar. Bu nedenle, uluslararası kabul gören AR-GE tanımının yapılmasına ve yorumlanmasına ihtiyaç vardır. Aşağıda verilen tanım 1 Haziran 1995 tarihli Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu'nun "Araştırma-Geliştirme Yardımı Kararı"nda verilen tanımla aynıdır.

AR-GE projeleri : Amacı, kapsamı, süresi, özel şartları, diğer kurum, kuruluş, gerçek ve tüzel kişiler-

ce sağlanacak aynı/nakdî destek miktarları, sonuçta doğacak ihtira haklarının ilgililer arasındaki paylaşım esasları belirlenmiş, yeni bir ürün üretilmesi, ürün kalitesi veya standardının yükseltilmesi, maliyet düşürücü ve standart yükseltici mahiyette yeni tekniklerin uygulanması, yeni üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, yeni bir teknolojinin yurt koşullarına uyumunun sağlanması amacıyla yapılan araştırma ve geliştirme çalışmalarıyla, bu tür faaliyet sonuçlarının faydalı araç, gereç, malzeme, ürün, yöntem, sistem ve üretim tekniklerine dönüştürülmesi, mevcutların teknolojik açıdan iyileştirilmesi ve teknoloji uyarlaması için bilimsel esaslara uygun olarak yapılan ve her aşaması belirlenmiş çalışmaları ifade eder.

AR-GE tanımı, yeni ürün geliştirmeyi, mevcut üründe geliştirmeler yapmayı, üretim süreçlerindeki geliştirmeleri ve teknoloji uyarlamasını da içerecek biçimde çok geniş bir alanda tanımlanmıştır. Devletimiz de uygulamada bu en geniş tanım çerçevesinde değerlendirme yapma kararı almıştır. Dolayısı ile, sanayicilerimiz yaptıkları geliştirme çalışmalarını dikkatlice değerlendirerek aşağıda kısaca tanımlanan devlet yardımlarından yararlanma imkânlarını araştırmalıdır.

AR-GE'de Devlet Yardımları

Şu andaki mevzuata göre AR-GE de 3 tür destek aracı kullanılmaktadır.

I. Destek Aracı: Araştırma -Geliştirme harcamaları için Kurumlar Vergisi Ertelemesi

Sorumlu Kuruluş : Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü
TÜBİTAK, Teknoloji İzleme ve Değerlendirme Başkanlığı

Destegın Kapsamı : Kurumların, yıl içinde yaptıkları araştırma ve geliştirme harcamaları tutarını geçmemek üzere, ilgili dönemde ödemeleri gereken yıllık kurumlar vergisinin % 20'sinin kanuni süresinde tahsilinden vazgeçerek, bu orana isabet eden vergi üç yıl süre ile faizsiz olarak ertelenebilecektir. Ertelenen bu vergi, üç yıl içinde kurumlar vergisinin ödenme taksitleri ile birlikte eşit taksitler halinde geri ödenecektir.

Ancak, sözü edilen araştırma-geliştirme faaliyetlerinin yeni teknoloji arayışına yönelik faaliyetlerden olması gerekir. Aksi halde, söz konusu istisna hükmü uygulanmayacaktır.

1995 yılında AR-GE çalışmaları yapan ve TÜBİTAK'a kurumlar vergi ertelemesi için başvuran 20 şirketin projeleri değerlendirilmiş ve zamanında sonuçlandırılarak Maliye Bakanlığı'na aktarılmıştır. Bu şirketlerin 1995 yılına ait AR-GE harcamalarının toplamı 1778 Milyar TL'dir.

II. Destek Aracı: Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar

Sorumlu Kuruluş: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü

Destegın Kapsamı : Mal ve hizmet üretimine yönelik yatırımlar ile araştırma-geliştirme, çevre koruma, kalite ve standart geliştirme, yöresel el sanatlarının geliştirilmesine yönelik yatırımlar ile küçük ve orta boy işletmelerin desteklenmesini kapsamaktadır. Araştırma-geliştirme yatırımları özel önem taşıyan sektörler arasında kabul edilerek maksimum yatırım indirimden yararlanması öngörülmüştür.

Bu destek ile ilgili uygulama sonuçları ve değerlendirmeler Hazine Müsteşarlığı'ndan sağlanabilir.

III. Destek Aracı: Araştırma-Geliştirme Yardımına İlişkin Karar

Sorumlu Kuruluş: Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM)

TÜBİTAK, Teknoloji İzleme ve Değerlendirme Başkanlığı

Destegın Kapsamı: Bakanlar Kurulu'nun 27.12.1994 tarih ve 94/6401 sayılı "İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı"nın 4. maddesi-

nin verdiği yetkiye dayanarak sanayi kuruluşlarının, araştırmaya ve yeni ürün ile üretim yöntemi ve teknoloji- si geliştirmeye yönelik projelerinin uluslararası kurallara uygun olarak desteklenmesidir.

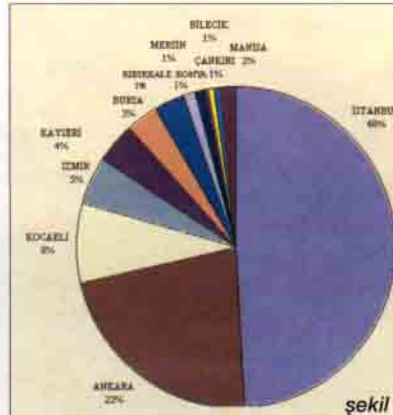
Firmalarca yürütülen AR-GE projelerinin desteklenmesini öngören bu tebliğ uyarınca, kuruluşun yapmış olduğu faaliyetin AR-GE olup olmadığı, harcama miktarının söz konusu faaliyetle uygunluğu ve destekleme oranı ile destekleme tutarları TÜBİTAK tarafından belirlenir ve Merkez Bankası Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan ödenmek üzere Dış Ticaret Müsteşarlığı'na aktarılır.

AR-GE çalışmalarının desteklen- diği diğer ülkelerdeki uygulamalara benzer bir işleyişe sahip bu destekle- me aracı ile, kuruluşların destekle- meye uygun bulunan AR-GE proje- lerinin gerçekleşen Personel, Seyahat, Alet / Teçhizat/ Yazılım/ Yayın alım, Yurtiçi AR-GE Kurum ve Ku- ruluşlarına Yaptırılacak İşler, Danış- manlık ve Hizmet Alımları, Malzeme Alım Giderleri %50'yi geçmemek üzere belli oranlarda karşılıksız ola- rak desteklenir.

AR-GE'nin tanımlanan bazı ek kriterlere de uygun olması halinde kuruluşa ek destek sağlanır. Ek des- tek oranı hak edilen AR-GE yardımın- ın yüzdesi olarak belirlenir. Bu yüz- deler;

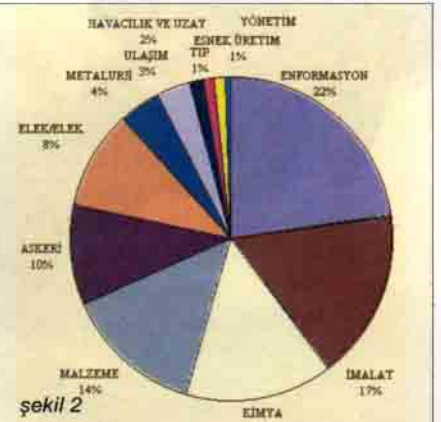
- AR-GE patentiyle sonuçlanırsa % 10,
- Geçmişteki kendi AR-GE faaliyetine ve/veya bu faaliyet sonucunda aldığı pa- tente dayalı olan özgün ürün satışı ha- linde %20'ye kadar,
- Doktoralı araştırmacı istihdamında %15,
- AR-GE'yi üniversite, teknopark, ülke içinde bir başka araştırma kuruluşunda gerçekleştirmede %10,
- AR-GE faaliyetinin enformasyon, es- nek üretim/esnek otomasyon, ileri mal- zeme, gen mühendisliği/biyoteknoloji,

Tablo 1. Dönemsel Değerlendirme (15 Eylül 1995-30 Nisan 1996)	
Başvuran Firma Sayısı	76
Toplam Proje Sayısı	196
Geri Çevrilen Proje Sayısı	7
Değerlendirmesi Tamamlanarak Desteklenmesine Karar Verilen Proje Sayısı	56
95/II Dönemine Ait Parasal Destek Alan Firma Sayısı	9
Ödenen Destek Miktarı	141 Milyar TL
Ortalama Proje Süresi	19 Ay
Toplam Tahmini Proje Maliyeti	145 Milyon ABD\$
Ortalama Tahmini Destekleme Oranı	%39
Toplam Tahmini Destekleme Tutarı	57 Milyon ABD\$

şekil 1

Şehir	Proje Sayısı	Proje Yüzdesi
İstanbul	93	49
Ankara	42	22
Kocaeli	15	8
İzmir	9	5
Kayseri	8	4
Bursa	6	3
Kırıkkale	6	3
Konya	2	1
Mersin	2	1
Adapazarı	1	1
Bilecik	1	1
Çankırı	1	1
Manisa	3	2
Toplam	189	100

şekil 2

Teknoloji Alanı	Proje Sayısı	Proje Yüzdesi
Enformasyon	43	23
İmalat	32	17
Kimya	28	15
Malzeme	26	14
Askeri	19	10
Elektrik/Elektronik	19	10
Metalurji	8	4
Ulaştırma	6	3
Havacılık Ve Uzay	3	2
Tıp	2	1
Esnek Üretim	2	1
Yönetim	1	1
Toplam	189	100

havacılık ve uzay teknolojileri alanların- da olması halinde % 20'dir.

Toplam destek, AR-GE harcamaları toplamının % 50'sini geçemez.

Tebliğ uyarınca, TÜBİTAK için- de yapılandırılan Teknoloji İzleme ve Değerlendirme Başkanlığı Eylül- 1995'den itibaren proje başvurularını kabul etmeye başlamıştır. 30 Ni- san 1996 itibarı ile TÜBİTAK'a ula- şan AR-GE projeleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir;

Dönemsel değerlendirme tablo- sundan (Tablo 1) da anlaşılacağı üze- re AR-GE projelerine devlet yardımı sağlıklı bir şekilde çalışmaya başla- mış ve şirketlere ödemeler yapılmış- tır. Şu ana kadar 76 sanayi kuruluşu- muz 196 proje ile TÜBİTAK'a baş- vurmıştır. Projelerin toplam tahmini maliyetleri 145 milyon ABD doları olup beklenen hibe şeklindeki des- tek 57 milyon ABD doları olacaktır. Proje değerlendirmeleri tamamlan- dıkça Merkez Bankası Değerlendir- me ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan öde- meler devam edecektir.

Tablo 2	Firma Sayısı	Firma %	Proje Sayısı	Proje %
Kamu	11	14	31	16
Özel	65	86	158	84
Toplam	76	100	189	100

Projelerin yarısına yakınının sana- yimizin en yoğun olduğu İstanbul bölgesinden kaynaklanması doğal karşılanmalıdır (Şekil 1). AR-GE pro- jelerindeki özel sektör ağırlığı da memnuniyet vericidir (Tablo 2). Pro- jelerin teknoloji alanlarına göre sırala- masında, enformasyon teknolojileri- nin ilk sırada çıkması bu alandaki yo- ğun AR-GE gereksiniminin bir sonu- cu olarak değerlendirilebilir. (Şekil 2)

Dünyadaki değişim sürecine ayak uydurma kararı alan ve ticaretteki serbestleşmeyi öngören GATT Uruguay Round Nihai Senedi'ni im- zalayan ve Avrupa ile Gümrük Birli- ği'ne giren Türkiye, dünya pazarla- rında rekabet etmenin mekanizmalarını oluşturmaktadır.

Araştırma-Geliştirme'de devlet yardımlarının düzenlenmiş ve yürürlüğe konmuş olması Türk sanayini rekabetçi hale getirebilmek için ha- yati önem taşımaktadır. Sağlıklı şe- kilde başlatılmış olan bu mekanizma- ların aksamadan yürütülmesi sanayiciyi yüreklendirecek ve yeni teknolojiler üretmesinde etkin olacaktır.

Cemil Arıkan
Dr. TÜBİTAK Başkan Yardımcısı

Kaynak:
VII. Beş Yıllık Plan Stratejisiine İlgili TÜBİTAK Görüşleri, Ankara, 1994

Eğitimde, Yaşamda Sınav

Kaygısıyla, gerilimiyle, korkusuyla, başarıyla sınav herkesin yaşamında zaman zaman yer almaktadır. Etkili çalışabilen, kaygı düzeyi yüksek olmayan, başarıya sonuç değil, süreç gözüyle bakabilen bireyler için sınav, sıradan bir olay olarak kalabilmektedir. Genellikle sınavlar, öğrencilerin bilişsel davranışlarının ölçülüp, belirli ölçütlerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve böylece bireyler arası öğrenme farklılıklarının ortaya konulabilmesi amacıyla yapılmaktadır. Eğitimde ölçme ve değerlendirme alanının inceleme konusu olan sınavların hazırlanma, uygulanma ve değerlendirme aşamalarının öğreticiler tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

BİR İNSANIN yaşam kalitesini belirleyen öğelerden biri, bireysel nitelikleridir. Bireyselliğinin farkına varmış, kendisiyle barışık, kendisinin değerli olduğuna inanan ve bu yüzden çevresindeki bireylere değer vermeyi bilen, düşünen insanlar sağlam bir toplumun temelini oluştururlar. Ailede ve okulda verilen iyi bir eğitim, bireylerin gelişimlerini hızlandırır, niteliklerini artırır ve yaşamın anlaşılmasını kolaylaştırır. Sağlam temellere dayandırılmış bir eğitim, yaşamdaki çeşitlilikleri fark edebilen, bunlardan zevk alabilen,

bireysel farklılıkları düşmanlıklara çevirmek bir yana, bireysel ve toplumsal süreçlere katkı olarak kullanabilen insanlar yetişmesini sağlar.

Eğitimciler, eğitimi "bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla değişimler meydana getirme süreci" olarak tanımlıyorlar. Okulda verilen eğitimin temel bileşenleri, kısaca, hedefler, hedefleri gerçekleştirmede kullanılacak eğitim programlarıyla beraber bu programların hedefleri gerçekleştiren gerçekleştirmede kullanılmayan eğitim programlarıdır. Eğitimin hedefleri ve programları kadar önem taşıyan ölç-

me ve değerlendirme işlemleri ise, herkesin, yaşamının çeşitli dönemlerinde karşılaştığı sınav uygulamalarından başka bir şey değil. Sınavın adı geçince bile, iğniz ürpermiş olabilir. Bu ürperme, büyük olasılıkla, başarısızlık kaygısı korku, gerilim, heyecan gibi duyguları yeniden hissetmiş olmanızdan ileri gelmektedir. Bu tip duygular, birincil olarak, sınava giren bireyi etkisi altına alırken, ikincil olarak da bu bireylerin ailelerini ve yakın çevrelerini etkilemektedir. Sınavın bireyler üzerinde yarattığı bu duygusal etkiler, çevrede sıklıkla sarf edilen şu sözleri de hatırlatabilir: "Aman oğlum bi-

zi mahcup etme.", "Çalışma yöntemi değiştirmen gerek, böyle ders çalışırsan hiçbir yeri kazanamazsın.", "Birtanecik kızım, bak ablan ne güzel Anadolu Lisesini kazandı, sen de onun gibi çalışırsan, sen de onun okuluna gidebilirsin." Bu sözleri duymak, bir kısmınıza gerçekten hoş gelmemiş olabilir. Psikologlar, kaygı ve gerilimi artıran bu tür sözlerin etkili bir çalışmanın gerçekleşmesini sağlayamadığını, tam tersine başarıyı azalttığını düşünmektedirler.

Başarı: Sonuç mu? Süreç mi?

Gerçek başarı, uyumlu ve uyumlu yaşanan yaşamların içinde var olabilir. Başarılı olabilmek için, gerçek bir amacın bulunması gerekmektedir. Herkes giriyor diye üniversiteye girme kararı vererek, sınavı kazanmak istemenin gerçek bir amaç olması olanaklı değildir. Amaç, aile ve çevrenin örtülü ya da örtüsüz herhangi bir baskısı olmadan, bireysel kararlarla belirlendiği zaman gerçek bir amaç olma niteliğini taşır. Amacını bireysel olarak belirleyebilmiş, buna ulaşmaya yönelik olarak plan ve program yapabilmiş kimseler, başarıyı yakalama konusunda önemli bir altyapıya sahip sayılırlar.

Uzmanlık alanı psikoloji olan, Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranış (S: 291-292, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994) adlı kitabında, kendi deneyimlerini aktarırken, başarının sonuç mu, yoksa süreç mi olduğu sorusuna yanıt getirmektedir:

ABD'ye gidip University of Illinois'da doktora programına kabul edildiğim ilk sömestr mezuniyet sonrası düzeyinde üç ders aldım. İlk haftanın sonunda öğrendiğim şu oldu: Her ders için ortalama haftada yüz sayfa okumam gerekiyordu ve okuduklarımdan sınavda sorumluydum. Büyük bir azimle sürekli okumaya ve özet çıkarmaya başladım. İkinci haftanın sonunda farkına vardığım ikinci acı gerçek şu oldu: Hiç yemesem, içmesem, uyumasam ve 24 saatimi okumaya ayırsam, okuma

malzemesini bitirmem olanaksızdı çünkü o zamanki İngilizce bilgim çerçevesinde, saatte ancak üç sayfayı okuyup özetleyebiliyordum.

İlk tepkim telaş oldu, ikinci tepkim büyük bir karamsarlık ve duygusal çöküntü. Bana yardım eden hiç kimse yoktu. Karamsarlık içinde bir hafta geçirdikten sonra şu karara vardım: "Bu İngilizce düzeyinde doktora programını bitirmem ve dereceyi alarak Türkiye'ye dönmem olanaksız. Ne var ki, okul beni programdan atıncaya kadar burada olmamdan faydalanarak, verilen okuma malzemelerini 'anlamak amacıyla' okuyup hem İngilizcemi ilerleteceğim, hem de psikoloji konusunda bilgimi arttıracam."

Bu kararı aldıktan sonra pek kaygılanmadan, telaşa kapılmadan ve oldukça rahat okudum. Altıncı haftada, hocaların üçüncü hafta için verdiği malzemeleri okuyordum. Ancak şunu gördüm ki, her okuduğumu daha iyi anlıyor ve hiçbir şeyi anlamadan atlamıyordum.

Yedinci haftada iki önemli olayın farkına vardım: (1) Okuduklarım birbirleriyle ilgiliydi ve daha önce verilen bir kitap ya da makaleyi anlamış olmam, daha sonra okuduğum yazıları daha kolaylıkla anlamamda yararlı oluyordu ve (2) okuma hızımda bir artma olmuştu, artık saatte 10 sayfayı özet çıkararak okuyabiliyordum.

Onuncu haftanın sonunda diğer öğrencilerle olan mesafeyi kapatmaya başladım ve onaltıncı haftanın sonunda, üç dersin ikisinden A (pekiyi), birinden B (iyi) alarak sömestri bitirdim.

İlk sömestrdeki bu deneyimim bana büyük bir ders oldu. Yukarıda anlattığım yaşantıdan sonra, doktora programım boyunca not ve sınav sonuçlarına ağırlık vermedim. Doktoramı almış olduğuma kendi kendimi inandırdım. "Ben bu programda derece için değil, öğrenmek için bulunuyorum ve öğrenmekten büyük bir zevk alıyorum" diye düşündüm. Böylece başarılı veya başarısız olma konusundaki kaygım tamamen ortadan kalktı. Kendimi tümüyle öğrenmeye verdim, zor gelen konularda uzun uzun düşündüm, yan okumalar yaptım, hocala-

ra sorular sordum ve tamamıyla anlamadan, hiçbir konuyu atlamadım. Başarıyla doktora programını bitirdiğim zaman, ne hayret ettim, ne de çok sevindim.

Psikolog Acar Baltaş'a göre, başarılı oldukları belirlenen bireyler üzerinde yapılan bazı araştırmalar, bu bireylerin, kendi sınırlılıklarının farkında olduklarını, zamanlarını planlı ve düzenli olarak kullandıklarını, kesin olarak tanımlanmış amaçlarının olduğunu, gerektiğinde yardım istemeyi bilebildiklerini, dinleme ve gözlem yapabilme özelliklerinin olduğunu, sorunlarını alternatif arayışlarla çözme yoluna gidebildiklerini, sorumluluk olarak elde ettikleri sonuçları şansa bağlamadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, bu tip bireylerin uzlaşma içinde oldukları bir aile yaşamlarının olduğu da belirlenmiştir.

Bilişsel Davranışların Puana Dönüşümü

Bireylerde eğitimle gerçekleştirilmek istenen davranışlar üç ana grupta toplanmaktadır. Bilişsel, duygusal ve devimsel davranışlar olarak adlandırılan bu davranış türlerinden bir kısmının varlığı doğrudan gözlenebilirken, bir kısmının varlığı doğrudan gözlenemez. Devimsel davranışlar, yani vücudun hareketleriyle ilgili davranışların

gerçekleşip gerçekleşmediğini doğrudan gözlemlemek olasıdır. Ancak, bilişsel ve duyuşsal davranışların varlığını doğrudan gözlemek olanaklı değildir. Bir kimsenin belli kavramları tanıma ya da hatırlama gücü, belli yöntemleri ilk kez karşılaştığı durumlara uygulayabilme gücü gibi özellikleri o kişinin bilişsel davranışlarından bir kısmıdır. Duyuşsal davranışlar ise, bireyin belli

bir varlık ya da olaya karşı tutumu, belli bir alana ilgisi biçiminde olabilir. Bilişsel ve duyuşsal davranışlar ancak ürünlerine veya işaretçilerine bakılarak gözlenebilir. Okul eğitiminde en büyük yeri, bilişsel nitelikli davranışlar tutmaktadır. Eğitimi B. S. Bloom, bireylerin bilişsel davranışlarını, hatırlama, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olarak sınıflandırmıştır. Bu bilişsel davranışlar arasında da aşamalı bir ilişki söz konusudur. Bir alandaki bilgileri hatırlama gücü kazanılmadan, bu bilgilerle ilgili kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılamaz. Kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılmadan da uygulama gücü kazanılamaz. Bu aşamalılık ilişkisi değerlendirme düzeyine kadar böylece sürer.

Bilişsel davranışların öğrenciler tarafından kazanılıp kazanılmadığı, ölçme aracı olarak adlandırılan sınavlarla belirlenmektedir. Eğitimde

ölçme, beklenen davranış değişikliklerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşmediyse ya da geçikerek gerçekleştiyse bunun nedenlerini ortaya koymak için yapılmaktadır. Ancak, tek başına ölçme, öğrenciler hakkında bilgi sağlamaya yetmemektedir. Bir sınıfta 3 öğrencinin pekiyi, 8 öğrencinin iyi, 26 öğrencinin orta, 18 öğrencinin zayıf aldığı bilmek, bu sınıfın başarı düzeyini göstermeye yeterli değildir. Bu sınıfın başarı durumuna karar verebilmek için bu notları bir ölçütle karşılaştırmak gereklidir. Değerlendirme adı verilen bu aşamada elde edilen ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 25'inin pekiyi, % 40'ının iyi, % 25'inin orta ve % 10'unun zayıf alması beklendiği şekilde ise, bu sınıfta başarı düzeyinin düşük olduğu kabul edilir. Ancak ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 5'inin pekiyi, % 30'unun iyi, % 25'inin orta ve % 40'ının zayıf alması beklendi-

Okul Eğitiminde "Soru Sorma"nın İşlevi

Ömer Kutlu

Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı, ÖSYM

Okul eğitiminin temel amacı, öğrencilerin yeni davranışlar kazanmalarını sağlamaktır. Eğitimciler öğrenmeyi, davranışlarda gözlenen kalıcı değişiklikler olarak; öğretmeyi ise, hedeflerle belirlenen davranışların öğrenciye kazandırılması için öğrenme yaşantıları düzenleme işi olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, özellikle topluma yeni katılmış üyelerine gittikçe artan çeşitlilikte davranışlar kazandırmak zorundadır. Sanayileşmedeki hızlı gelişmeler de göz önüne alınırsa, bu çeşitliliğin oldukça fazla ve karmaşık olduğu görülecektir. Öyleyse, öğrenciler davranışların güncelliğini yitirmeden öğrencilere hızla kazandırılması gerekir. Çünkü bir toplumun gelişmesi ancak o toplumdaki bireylerin gelişmesiyle mümkündür.

Okuldaki öğretme-öğrenme sürecindeki etkileşimde rol oynayan en belirgin öğelerden ikisi "öğretmen" ve "öğrenci"dır. Öğrenci okula öğrenmek için gider. Öğretmen, öğrencilerin önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmaları için göstermeleri gereken davranışları kazandırmakla gerekli etkileşim ortamını düzenler, onların öğrenme sürecine katar ve sürecin çeşitli aşamalarında öğrenmelerin gerçekleşip gerçekleşmediğini izler ve denetler.

Ancak, böyle bir çaba sayesinde, gerçekleşmeyen ya da eksik gerçekleşen öğrenmeler saptanabilir ve zaman yitirilmeden tamamlanabilir. İşte bu durumda, öğrenmelerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi açısından "soru"nun ve "soru sorma"nın önemi ortaya çıkmaktadır.

"Soru sorma" ders sırasında öğretmenlerin sık sık kullandıkları tekniklerden biridir. Sorular iyi hazırlanmış ve yerinde kullanıldığında, öğretmene birçok noktada yardımcı olur. Öğretmen so-

rulardan daha çok şu amaçlarla yararlanabilir:

1. Üzerinde çalışılan konu hakkındaki ön bilgileri ortaya çıkarmak
2. Konuya katılma isteği uyandırmak ve ilgili canlı tutmak
3. Belirli bir konu üzerinde düşünmeye, düşündüklerini ifade etmeye yönlendirmek ve yorum yapma fırsatı vermek
4. Belirli bir konu üzerinde tartışma disiplini kazandırmak
5. Konudaki önemli noktaları vurgulamak
6. Sınıf içi etkileşimi sürdürmek ve böylece bilgi alış veriş yapmalarına yardımcı olmak
7. Önceden öğrenilenlerle yeni öğrenilenler arasında gerekli bağları kurularak sağlamaktır

Öğretmen, öğretme-öğrenme sürecini üç aşamada izleyebilir ve denetleyebilir. Şimdi bunları kısaca ele alalım.

1. Yeni Bir Konuya Geçmeden Önce
 - a. Önkoşul öğrenmelerdeki eksiklerin belirlenmesi : Okul programlarında yer alan bazı dersler ve bu derslerin kendi içindeki konuları arasında aşamalılık ilişkisi vardır. Konuları arasında sıkı bir aşamalılık ilişkisi bulunan derslerde, bir sonraki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmesi bir önceki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Bu durumda öğrenciler bir önceki konudaki davranışları öğrenememişler ya da eksik öğrenmişlerse, bunu izleyen konuda öğrenme güçlükleriyle karşılaşır. Bu aşamalılık ilişkisi dikkate alınmadığında, özellikle matematik, fen ve yabancı dil gibi derslerde önemli öğrenme kayıpları olacağı söylenebilir. Bu nedenle öğretmenler, derse başlamadan önce öğrencilere kazandıracak davranışların önkoşulu olan davranışları (giriş davranışları) kazanmış olup olmadığını belirlemeli, bunların dökmünü yapmalı ve her bir giriş davranışını en az bir soru ile yoklamalıdır. Önkoşul

davranışları ölçen bu soruların var olan öğrenme düzeyini ortaya koyacak biçimde mutlaka her öğrenciye sorulması gerekir. Bunun için kısa yanıtı soru tekniğinden yararlanılması daha uygun olacaktır.

- b. Öğrencilerin derse hazırlıklı gelip gelmediklerinin belirlenmesi : Bir dersin yalnızca öğretmen tarafından öğrencilere anlatılması öğrenmeyi sağlamada genellikle yeterli değildir. Öğretmen her dersin sonunda, öğrencilerine bir sonraki derste hangi konuları ne şekilde işleyeceğini ve işleyeceği dersle ilgili ne gibi hazırlıklar yapmaları gerektiğini söylemeli; bir sonraki derse başlamadan önce öğrencilerinden istediği hazırlıkların yerine getirilip getirilmediğini denetlemelidir. Aksi durumda öğrenciler, ilerleyen derslerde hazırlıklı gelmekten vazgeçebilirler. Öğrencinin kitaptan bir konuya hazırlıklı gelmesi istenmişse, öğretmenin bu konuya ilgili temel kavramları, genel bilgileri ve konuları birbirine bağlayan noktaları öğrencilerine sorması beklenir.

2. Yeni Bir Konu İşlenirken

Öğretmen konuyu işlerken, öğrencileri konuya katmak, öğrencinin ilgisini uyandırmak ve sürdürmek, öğrenilmeyen noktaları saptayıp öğrenme eksiklerini anında tamamlamak, öğrenilenleri pekiştirmek ve ders konularını kaynaklarda verilen biçiminden daha zengin hale getirmek amacıyla her defasında farklı öğrencilere sorular sormalıdır. Burada öğretmenler, konunun içeriğini zenginleştirecek, anlaşılmasını sağlayacak, anlaşılmasını nokta-talar varsa açıklanmasına yardımcı edecek ve konuları arasında bağlantı kurulmasını sağlayacak nitelikte sorulardan yararlanmalıdır.

3. Yeni Konunun İşlenmesinin Sonunda
 - a. Öğrenme eksik ve güçlüklerinin belirlenmesi: Öğretmenlerin bir konuyu işledikten sonra, konunun hedeflerini ölçüt alarak, öğrencilerdeki öğrenme eksiklerini saptaması, bunları ilgili öğrencilere iletmesi ve bu eksikleri yeni bir konuya geçmeden tamamlaması gerekir. Öğrenme eksiklerini saptama-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yapılmak için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıt ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğretilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı. Dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, soruları hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararlar da önceden vermiş olmalıdır. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretme-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruları birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretme-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

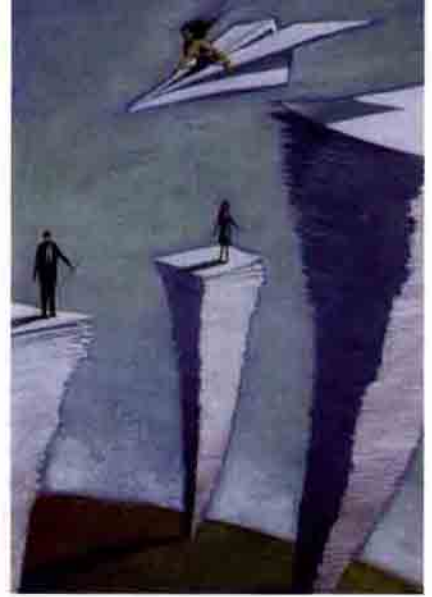
Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kriterlerine de uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü içeren olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuları tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirmelidir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranış yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlamaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderbilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükselbilecektir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olmaktadır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yabilmek için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğretilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, sorularını hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararları da önceden vermiş olmalıdırlar. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretim-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruları birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretim-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

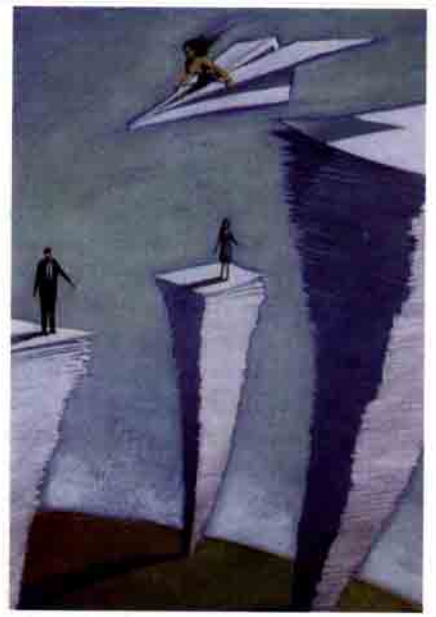
Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kurallarına da uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü ilişkili olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranışı yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlanmaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretim-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderebilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükseltilmektedir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olacaktır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

vuruyla karşı karşıya kalıyorlardı. Bu dönemde, yükseköğrenim görmek isteyen öğrenci sayısı sürekli arttığından ve öğrencilerin birden fazla sayıda fakülteye başvuruda bulunmasının yarattığı kargaşalıktan, iş daha da çıkmaza giriyordu. Tüm bu sorunlar, üniversitelere öğrenci seçme ve yerleştirme işinin merkezileştirilerek, daha sistemli bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştu. ÖSYM, merkezileşmenin ilk dönemlerinde henüz devreye girmemişti. Merkezileşme ilk olarak, birkaç üniversitenin bir araya gelmesiyle oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak, bu uygulama sırasında, tüm üniversitelerin bu sisteme katılmamış

olmalarına, başvuru ve sınav işlemlerinin tek bir merkezde yapılmasına karşın, yerleştirme sırasında, adayların önceden tercih yapmayıp, doğrudan fakültelerle yüzyüze kal-

Üniversite Sınavına Doğru

Meliz Ergin

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı Adayı

Çalışma masamda bir yığın kitap, artık içine kâğıt almayı kabul etmeyen bir klasör... Elimde bir kalem ve kafamda düşüncelerimle oturuyorum. Arada bir çalışmayı bırakıp, düşünmeye zaman ayırmayı hem seviyorum hem de gerekli görüyorum ve çevremdeki birçok öğrencinin bunu ihmal etmesi beni endişelendiriyor.

Kendi adıma mutluyum. Çok uzun süre almış olmasına karşın, birçok meslek seçeneği arasından geleceğim için en uygun olanının hangisi olduğuna karar verdim ve bir hedef belirledim. En önemli farkındalığım ise, hazırlanmakta olduğum üniversite sınavının her şey demek olmadığı ve sadece bir başlangıç olduğuydu. Oysa, üzülen gözlerim ki, birçok öğrenci bunu hâlâ bir ölüm kalım meselesi haline getiriyor. Bir yarışa katılıyorlar, ama bir süre sonra, bu yarışa niye katıldıklarını, niçin yarıştıklarını bile unutuyorlar. Önemli tek şey kazanmak kalıyor: Ama neyi? Bu noktada araçlar ve amaçlar karışıyor.

Bana göre, her şey ilkökul birinci sınıfta başlıyor, lisede devam ediyor. Lise yıllarım boyunca gördüğüm kadıyla, eğitim sistemimiz ve üniversiteye öğrenci alma biçimimiz birbirine benşik değil. 6-8 yıl arası ortaöğrenim görüyoruz ve son sınıfta geldiğimizde, aslında, üniversite sınavında başarılı olmamıza katkıda bulunacak bilgileri değil, okulumuzun vermek istediklerini ya da müfredatın belirlediklerini aldığımızı farkediyoruz. Bu durum, kısmen iyi, kısmen kötü oluyor. İyi oluyor, çünkü ben bu sayede iki yabancı dili öğrendim ve kendimkinden farklı kültürleri inceleme fırsatı buldum; kötü oluyor, çünkü bu kültürel birikimim beni ben yapıyor, ama üniversiteli yapmaya yetmiyor. Dolayısıyla, bir çarpıklık söz konusu, çünkü üniversiteye hazırlanmamız söz konusu olduğu andan itibaren, okul birikimimizi bir yana bırakıp, 1-2 yıl boyunca bambaşka bir dünyaya giriyoruz. Dershane-

ler, özel hocalar, bunların bitmek bilmeyen harcamaları, genim, heyecanla beklenen o iki sınav günü ve o günlerde hasta olmamak için edilen dualar. Sonuçta, bazılarımız sahip olduğu olanaklar ve geçmişlerindeki olumlu yönlendirmeler çerçevesinde istediğini buluyor, bazılarımız ise bir belirsizlik içinde tökezleyip kalıyor. İşte, ilse öğrenimi ve üniversiteye giriş arasındaki bu bağlantı kopukluğunu kabullenemiyorum.

Türkiye gibi yoğun genç nüfuslu bir ülkede seçme ve yerleştirmenin ancak, halen uygulanmakta olan yöntemle yapılabileceğini anlıyorum. Tüm eleştirilere karşın, bugüne kadar dimdik ayakta durabildiği ve zoru başardığı için ÖSYM'ye saygı duyuyorum. Ancak, gene de bazı şeylerin değişmesi gerektiğine inanıyorum. Ezberden çok düşünmeye ve yaşam bilgisine dayanan bir öğretim uygulayan ABD'de, ilse öğrencilerinin üniversiteye girişlerinde ortaöğretim başarı puanlarının büyük rolü var. Başansını zamana bölmeyi beceren, bunu sürekli hale getiren öğrenciler, yetenekleri doğrultusunda yönlendirildikleri için üniversitelere başvururken geçmişlerine güvenebiliyorlar. Bu öğrencilerin girmeleri gereken bazı sınavlar ise, gene önceki birikimlerine dayandığından, her şey bir düzen ve uyum içinde birbirini tamamlıyor. Türkiye'nin ve diğer ülkelerin eğitim sistemlerini karşılaştırmanın, var olan eksiklerimizi gidermede yararlı olacağını düşünüyorum. Bu konuda, bir mum yakma yetkisine sahip olanların ise, en iyiye doğru hızla ilerlemelerini diliyorum. Sınav ve sonrası için herkese başarılar diliyorum, çünkü üniversiteli olmakla iş bitmiyor. Bu sınav sadece güzel bir başlangıç. Alacağımız eğitim nasıl olursa olsun, bizler kendi kendimizi eğitip, aşmaya çalışacağız. Bizi hayata kazandıracak olan şeyler ise, özgüvenimiz, güvenimizi haklı çıkaracak birikimlerimiz ve tabii ki üretmekten korkmayacağımız düşüncelerimiz olacak.

maları gibi nedenler, yerleştirmede sorunlarla karşılaşılmasına yol açıyordu. Merkezileşme süreci içinde birkaç yöntem uygulanmış, ancak her yöntemden, değişik sorunlara yol açması nedeniyle vazgeçilmiştir. Bunların yanında, sınavda kullanılan soruların hazırlanması, basımı ve dağıtımı gibi sistem açısından çok önem taşıyan işlerin sürekli farklı kişiler ve kurumlar tarafından yapılması koordinasyonu güçleştiriyordu. Ayrıca, ciddi güvenlik sorunları da ortaya çıkıyordu. Kısacası, sınav hazırlıkları ve uygulaması konusunda uzmanlaşmamış olunması da sürekli değişik sorunların ortaya çıkmasına yol açıyordu. Merkezileşme, 1974'de ÖSYM'nin (o zamanki adıyla ÜSYM) kurulmasıyla tamamlanıyordu. ÖSYM tarafından oluşturulan sistem içinde, 1975'den beri yapılan üniversiteye giriş sınavları, başlangıçta, günümüzdekinden oldukça farklıydı. Ortaya çıkan gereksinimler ve sorunlar göz önüne alınıp, sisteme sürekli yenilik getirilerek, bugünkü biçimine süreç içinde ulaşılmıştır. Bugün ÖSYM, başta üniversiteye giriş sınavı olmak üzere, birçok sınavın hazırlanmasını, uygulanıp değerlendirilmesini ve tüm bunların organizasyonunu gerçekleştirilmektedir.

Tarihteki Sınavlara Kısa Bir Bakış

İnsanlık, tarih boyunca bireysel farklılıklarla ilgilenmiştir. Bireysel farklılıkları belirlemek ya da tanımamak, zaman zaman bir zorunluluk halini de almıştır. Eğitimciler, psikologlar ve yöneticiler gibi, bireysel farklılıkları değerlendirmek zorunda olan kişiler, bu farklılıkların çok yönlü karmaşıklığını düzenli ve sistematik yollarla ölçme gereğini duymuşlardır.

Tarihi Philip DuBois'a göre, ilk sınav M.Ö. 2200 yıllarında Çin'de uygulanmaktaydı. Her üç yılda bir, devlet memuru seçimi amacıyla uygulanan bu sınavlarla müzik, okçuluk, binicilik, güzel yazı yazma, aritmetik, askerlik, tarım ve

coğrafya gibi alanlarda yeterlilik değerlendirilmesi yapıyordu. Üç ayrı bölümden oluşan bu sınavların ilkinde, tümü erkek olan adaylar 24 saat boyunca, sınav uygulamalarının yapıldığı küçük bir evde kalıp, bir şiir yazarak ona uygun bir de beste yapıyorlardı. Bu sınavı geçebilenlerin oranı genellikle, başvuran aday sayısının % 1'i ile % 7'si arasında oluyordu. Birinci elemeyi geçenlere, ikinci ve daha insafsız bir sınav uygulanıyordu. İkinci sınavın süresi üç gün üç gece sürüyordu. Bu sınava girenlerin de ancak % 1 ile % 3'ü başarılı oluyor ve İmparatorluğun başkenti olan Pekin'de üçüncü bir sınava giriyorlardı. Bunların da % 3 kadarı devlet memuru olmaya uygun görülüyordu. Çin'de bu sınavların yapılmasına, 1905 yılına kadar devam ediliyordu. 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da da devlet görevlileri için sınav uygulamaları yapılmaya başlandı. İlk resmi sözlü sınavlar M.S. 1219'da Bolonya Üniversite-

si'nde yapılmıştı. 1636'da Oxford Üniversitesi'nde de diploma derecesi vermek için sözlü sınav uygulamaları yapılmıştı. 19. yüzyılda, bireylerin zihinsel niteliklerine ve bunların ölçülmesine ilgi duyulmaya başlandı. Okullarda ve devlet örgütlerinde yazılı sınavların kullanılması İngiltere, Avrupa'nın birçok ülkesi ve ABD'de 1860'larda başlanmıştı.

Mitolojide Zorlu Bir Sınav

Orhan Hançerlioğlu'nun *Düşünce Tarihi* kitabında belirttiğine göre, Terzi Hermes'in ölümsüzlük üzerine olan kutsal sırrını öğrenmeye, yalnızca çileli bir sınavdan ge-

sizliklerimize, uğradığımız haksızlıklara karşı verdiğimiz sınavlar. Başarılarımızı nasıl yaşadığımız, mutluluklarımızı nasıl paylaştığımız da farkedemediğimiz sınav durumları. Sınav sonuçlarını içimize sindirebilmenin de bir sınav olduğunu düşünmüş müydünüz? İşte, hayatın bu sürekli karşımıza çıkardığı örtük sınavlar, kişiliğimizi oluşturan, eksiklerimizi, yanlışlarımızı giderek düzeltmeye, bize yetkin insan olma yolunda yol göstermeye yardımcı olacak sınavlardır. Nedenise, sınav deyince hep öğrenim yaşamındaki sınavları anlıyoruz. Yaşamamızın kendisinin bir sınav olduğunu farkedemeysek, sınavların anlamını anlamaya sınavını başaramayız.

Sınavları hep "dışarıdan verilen", hayatımızı zindana çevirmekten, bizi üzmetten başka işlevi olmayan sıkıntı kaynakları olarak algılamak, büyük bir yanılgıdır. Elbette her sınav zordur. Çilelidir. Bağımsız bir iç dünyaya sahip, içsel özgürlüğü yaşayabilen insanlar için dışarıdan "dayatılan" sınavlar o denli sıkıntılı olmaz. İç özgürlüğe sahip biri, dışarıdan gelen sınavları, kendi varlığına yöneltmiş bir "tehdi" olarak görmez. O, zaten kendi kendini sınavarak yaşayan; sınavı yaşamın kaçınılmaz devingenliği, canlılığı, heyecanı, zenginliği için gerekli gören biridir. Sınavsız yaşamın tadı mı olur? Sınavlara omuz silken bir insan gelişebilir mi? Ne mutlu sınavım var diyene! Sınavınız varsa, amacınız vardır; projeleriniz vardır. Hayatın anlamı vardır sizin için. Değerleriniz, sorumluluklarınız, zenginleştirilecek bir ömrünüz vardır.

Anlamsız sınav kaygısından uzak, sınavsız bir yaşamın ne denli boş olabileceğini düşünerek, size insan olabilmeyi amaçlayan ve mutluluklarını yaşatacak sınavlarla dolu bir ömür dilerim...

çen insanlar lâyıktır. Eski Mısır'daki Tep ve Memphis tapınaklarında yıllarca sınavdan geçtikten sonra, bu sırta kavuşan pek az kişi vardır. Bu acımasız sınavda, İzis tapınağına götürülen istekli, uzun yıllar, tapınakta hizmetçilerin yanında kalarak, ortalığı süpürmek, bulaşık yıkamak gibi işler yapmak zorundadır. Bütün bu işleri yaparken tek söz söylemesi ve konuşması yasak olan istekli, bu ilk sınavdan sonra hâlâ isteğinde direniyorsa, karanlık bir labirente kapatılır. İstekli, labirentin çamurlu ve yılanlı dehlizlerinde sürüne sürüne, uzun süre ilerler. Bazen labirentin küçük odalarında rastladığı bir rahip ona, geriye dönmek isteyip istemediğini sorar. Sırrı öğrenmek için direniyorsa, gene karanlık yollarda sürünmeye devam eder. Geri dönüşü olmayan yollara girdikten sonra, kimse karşısına çıkıp geriye dönmek isteyip istemediğini sormayacaktır. Bir süre sonra, dik bir yokuştan aşağıya doğru sürüklenmekte olduğunu hissederek istekli, korkunç bir uçuşla karşılaşacaktır. Tutunmayı başarsa, düşmekten kurtulursa, çıldırma noktasına bile gelebilir. Çıldırmayacak kadar güçlüyse, dehlizin ucunda küçük bir kurtuluş kapısı bulunduğunu görebilir ve uçuşuma yuvarlanmadan o kapıya sıçrayabilirse, duvarlarında yirmi iki sırrın belirtildiği bir odaya gelir.

İsteklinin çilesi bu yaşadıklarıyla da bitmez ve daha pek uzun yıllar sürer. Geçireceği sayısız, ürkütücü sınavlar arasında ateş sınavı, su sınavı, şehvet sınavı da vardır. Son sınav olan mezar sınavını da geçen istekli, Hermes'in sırrını öğrenebilecektir.

Sınavları bir iç yolculuk olarak değerlendirebilmek dileğiyle...

Zuhal Özer

Kendini Sinamayı Bilmeyene Sınav Yaramaz

Ahmet İnam
Prof. Dr., GDTÜ Felsefe Bölümü

Sınavsız yaşam yok. Doğanın biz insanlara çıkardığı zorlukları düşünün. Çevre koşullarıyla, bedenimizle olan savaşımızı. Yaşamımızı elimizden almak isteyen güçlere karşı verdiğimiz sınavlardan başlıcası biyolojik düzeyde: Bir canlı olarak yaşamımızı sürdürülebilmek. Örneğin, mikrop-lara karşı bedenimizin verdiği sınav. Değişen doğa koşullarına organizmamızın uyumuyla ilgili geçirdiğimiz zorlu sınav.

Ruhsal yapımız, duygularımız da sınavdan geçiyor. Öfkelerimiz, tutkularımız, sevgilerimiz. İnsanlarla, doğayla ilişkilerimizde hep sınavıyoruz, siniyoruz.

Toplum yaşamında, birtakım topluluklara, kurumlara kabul edilebilmek, belli konumlara gelebilmek, dereceler alıp, toplumsal yaşamın sıradışında özlediğimiz "yerlere" ulaşabilmek amacıyla sınavlara giriyoruz. Hiç bitmiyor sınavlar! Araştıncı, geniş ufuklu, canlı, zengin bir yaşam, sınavlarla zenginleşen yaşamdır.

En azından iki türlü sınavla karşı karşıyayız toplum yaşamında: İki sınav olduğu açıkça söylenen, ilan edilen sınavlar. Örneğin, öğrenimimiz sırasında girdiğimiz sayısız sınavlar; "ders geçmek", "sınıf geçmek", amacıyla vermek zorunda olduklarımız.

İkinci sınavsa, çoğunlukla farkına varamadığımız, kimi zaman "hayat sınavı" dediğimiz sınavlar. Örneğin, sevdiğimizizi yitirdiğimizde, katlanmak zorunda kaldığımız güçlüklerle karşı; başarı-

Konu Danışmanı: Rükzan Eski

Dr., Emekli Öğretim Üyesi (H.C. Psikoloji Bölümü)

Kaynaklar:

- Aiken, L. R. *Psychological Testing and Assessment*, 1982.
- Balraj, A. *Uzlaşma*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Cohen, R. J., Montague, P., Nathanson, L.S., Swerdlik, M. E. *Psychological Testing*, Mayfield Publishing Company, 1988.
- Çirçeloğlu, D. *İnanç ve Davranış*, Remzi Kitabevi, 1994.
- Dökmen, V. *Öğreniş Süreci ve Yerleştirme Merkezi Kurulayış, Gelişimi, Çalışmaları*, ÖSYM Yayınları, Ankara 1992-5.
- Hançerlioğlu, O. *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1995.
- Özgelik, D.A. *Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Yayınları, Ankara, 1992-2.
- Yıldırım, C. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Eğitim Yayınları 7, Ankara, 1983.

**LOW
PROFILE
HIGH
VALUE**

IMPETUS HR 65
IMPETUS HR 70

LASGA

LASSA
Qualita', Tecnologia e
Pregio.

[illegible]

Avete la nostra parola.

PRODUCTS BY
WILMA BRIDGESTONE GARAGE TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Quality, technology and value.

REISE-VERSICHERUNG.

THE GOOD DIE OLD.

Impetus: Le roulement silencieux de la vitesse

1 I was surprised to find that the...
2 I was surprised to find that the...
3 I was surprised to find that the...
4 I was surprised to find that the...

REISA BRIDGESTONE SABANGI TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

See general copyright information on the inside back cover.

Impetus 65. Impetus HR 70. Impetus HR 60.

LASSA

Eğitimde, Yaşamda Sınav

Kaygısıyla, gerilimiyle, korkusuyla, başarısıyla sınav herkesin yaşamında zaman zaman yer almaktadır. Etkili çalışabilen, kaygı düzeyi yüksek olmayan, başarıya sonuç değil, süreç gözüyle bakabilen bireyler için sınav, sıradan bir olay olarak kalabilmektedir. Genellikle sınavlar, öğrencilerin bilişsel davranışlarının ölçülüp, belirli ölçütlerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve böylece bireyler arası öğrenme farklılıklarının ortaya konulabilmesi amacıyla yapılmaktadır. Eğitimde ölçme ve değerlendirme alanının inceleme konusu olan sınavların hazırlanma, uygulanma ve değerlendirme aşamalarının öğreticiler tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

BİR İNSANIN yaşam kalitesini belirleyen öğelerden biri, bireysel nitelikleridir. Bireyselliğinin farkına varmış, kendisiyle barışık, kendisinin değerli olduğuna inanan ve bu yüzden çevresindeki bireylere değer vermeyi bilen, düşünen insanlar sağlam bir toplumun temelini oluştururlar. Ailede ve okulda verilen iyi bir eğitim, bireylerin gelişimlerini hızlandırır, niteliklerini artırır ve yaşamın anlaşılmasını kolaylaştırır. Sağlam temellere dayandırılmış bir eğitim, yaşamdaki çeşitlilikleri fark edebilen, bunlardan zevk alabilen,

bireysel farklılıkları düşmanlıklara çevirmek bir yana, bireysel ve toplumsal süreçlere katkı olarak kullanabilen insanlar yetişmesini sağlar.

Eğitimciler, eğitimi "bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla değişimler meydana getirme süreci" olarak tanımlıyorlar. Okulda verilen eğitimin temel bileşenleri, kısaca, hedefler, hedefleri gerçekleştirmede kullanılacak eğitim programlarıyla beraber bu programların hedefleri gerçekleştiren gerçekleştirmede kullanılmayan eğitim programlarıdır. Eğitimin hedefleri ve programları kadar önem taşıyan ölç-

me ve değerlendirme işlemleri ise, herkesin, yaşamının çeşitli dönemlerinde karşılaştığı sınav uygulamalarından başka bir şey değil. Sınavın adı geçince bile, iğniz ürpermiş olabilir. Bu ürperme, büyük olasılıkla, başarısızlık kaygısı korku, gerilim, heyecan gibi duyguları yeniden hissetmiş olmanızdan ileri gelmektedir. Bu tip duygular, birincil olarak, sınava giren bireyi etkisi altına alırken, ikincil olarak da bu bireylerin ailelerini ve yakın çevrelerini etkilemektedir. Sınavın bireyler üzerinde yarattığı bu duygusal etkiler, çevrede sıklıkla sarf edilen şu sözleri de hatırlatabilir: "Aman oğlum bi-

zi mahcup etme.", "Çalışma yöntemi değiştirmen gerek, böyle ders çalışırsan hiçbir yeri kazanamazsın.", "Birtanecik kızım, bak ablan ne güzel Anadolu Lisesini kazandı, sen de onun gibi çalışırsan, sen de onun okuluna gidebilirsin." Bu sözleri duymak, bir kısmınıza gerçekten hoş gelmemiş olabilir. Psikologlar, kaygı ve gerilimi artıran bu tür sözlerin etkili bir çalışmanın gerçekleşmesini sağlayamadığını, tam tersine başarıyı azalttığını düşünmektedirler.

Başarı: Sonuç mu? Süreç mi?

Gerçek başarı, uyumlu ve uyumlu yaşanan yaşamların içinde var olabilir. Başarılı olabilmek için, gerçek bir amacın bulunması gerekmektedir. Herkes giriyor diye üniversiteye girme kararı vererek, sınavı kazanmak istemenin gerçek bir amaç olması olanaklı değildir. Amaç, aile ve çevrenin örtülü ya da örtüsüz herhangi bir baskısı olmadan, bireysel kararlarla belirlendiği zaman gerçek bir amaç olma niteliğini taşır. Amacını bireysel olarak belirleyebilmiş, buna ulaşmaya yönelik olarak plan ve program yapabilmiş kimseler, başarıyı yakalama konusunda önemli bir altyapıya sahip sayılırlar.

Uzmanlık alanı psikoloji olan, Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranış (S: 291-292, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994) adlı kitabında, kendi deneyimlerini aktarırken, başarının sonuç mu, yoksa süreç mi olduğu sorusuna yanıt getirmektedir:

ABD'ye gidip University of Illinois'da doktora programına kabul edildiğim ilk sömestr mezuniyet sonrası düzeyinde üç ders aldım. İlk haftanın sonunda öğrendiğim şu oldu: Her ders için ortalama haftada yüz sayfa okumam gerekiyordu ve okuduklarımdan sınavda sorumluydum. Büyük bir azimle sürekli okumaya ve özet çıkarmaya başladım. İkinci haftanın sonunda farkına vardığım ikinci acı gerçek şu oldu: Hiç yemesem, içmesem, uyumasam ve 24 saatimi okumaya ayırsam, okuma

malzemesini bitirmem olanaksızdı çünkü o zamanki İngilizce bilgim çerçevesinde, saatte ancak üç sayfayı okuyup özetleyebiliyordum.

İlk tepkim telaş oldu, ikinci tepkim büyük bir karamsarlık ve duygusal çöküntü. Bana yardım eden hiç kimse yoktu. Karamsarlık içinde bir hafta geçirdikten sonra şu karara vardım: "Bu İngilizce düzeyinde doktora programını bitirmem ve dereceyi alarak Türkiye'ye dönmem olanaksız. Ne var ki, okul beni programdan atıncaya kadar burada olmamdan faydalanarak, verilen okuma malzemelerini 'anlamak amacıyla' okuyup hem İngilizcemi ilerleteceğim, hem de psikoloji konusunda bilgimi arttıracam."

Bu kararı aldıktan sonra pek kaygılanmadan, telaşa kapılmadan ve oldukça rahat okudum. Altıncı haftada, hocaların üçüncü hafta için verdiği malzemeleri okuyordum. Ancak şunu gördüm ki, her okuduğumu daha iyi anlıyor ve hiçbir şeyi anlamadan atlamıyordum.

Yedinci haftada iki önemli olayın farkına vardım: (1) Okuduklarım birbirleriyle ilgiliydi ve daha önce verilen bir kitap ya da makaleyi anlamış olmam, daha sonra okuduğum yazıları daha kolaylıkla anlamamda yararlı oluyordu ve (2) okuma hızımda bir artma olmuştu, artık saatte 10 sayfayı özet çıkararak okuyabiliyordum.

Onuncu haftanın sonunda diğer öğrencilerle olan mesafeyi kapatmaya başladım ve onaltıncı haftanın sonunda, üç dersin ikisinden A (pekiyi), birinden B (iyi) alarak sömestri bitirdim.

İlk sömestrdeki bu deneyimim bana büyük bir ders oldu. Yukarıda anlattığım yaşantıdan sonra, doktora programım boyunca not ve sınav sonuçlarına ağırlık vermedim. Doktoramı almış olduğuma kendi kendimi inandırdım. "Ben bu programda derece için değil, öğrenmek için bulunuyorum ve öğrenmekten büyük bir zevk alıyorum" diye düşündüm. Böylece başarılı veya başarısız olma konusundaki kaygım tamamen ortadan kalktı. Kendimi tümüyle öğrenmeye verdim, zor gelen konularda uzun uzun düşündüm, yan okumalar yaptım, hocala-

ra sorular sordum ve tamamıyla anlamadan, hiçbir konuyu atlamadım. Başarıyla doktora programını bitirdiğim zaman, ne hayret ettim, ne de çok sevindim.

Psikolog Acar Baltaş'a göre, başarılı oldukları belirlenen bireyler üzerinde yapılan bazı araştırmalar, bu bireylerin, kendi sınırlılıklarının farkında olduklarını, zamanlarını planlı ve düzenli olarak kullandıklarını, kesin olarak tanımlanmış amaçlarının olduğunu, gerektiğinde yardım istemeyi bilebildiklerini, dinleme ve gözlem yapabilme özelliklerinin olduğunu, sorunlarını alternatif arayışlarla çözme yoluna gidebildiklerini, sorumluluk olarak elde ettikleri sonuçları şansa bağlamadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, bu tip bireylerin uzlaşma içinde oldukları bir aile yaşamlarının olduğu da belirlenmiştir.

Bilişsel Davranışların Puana Dönüşümü

Bireylerde eğitimle gerçekleştirilmek istenen davranışlar üç ana grupta toplanmaktadır. Bilişsel, duygusal ve devimsel davranışlar olarak adlandırılan bu davranış türlerinden bir kısmının varlığı doğrudan gözlenebilirken, bir kısmının varlığı doğrudan gözlenemez. Devimsel davranışlar, yani vücudun hareketleriyle ilgili davranışların

gerçekleşip gerçekleşmediğini doğrudan gözlemlemek olasıdır. Ancak, bilişsel ve duyuşsal davranışların varlığını doğrudan gözlemek olanaklı değildir. Bir kimsenin belli kavramları tanıma ya da hatırlama gücü, belli yöntemleri ilk kez karşılaştığı durumlara uygulayabilme gücü gibi özellikleri o kişinin bilişsel davranışlarından bir kısmıdır. Duyuşsal davranışlar ise, bireyin belli

bir varlık ya da olaya karşı tutumu, belli bir alana ilgisi biçiminde olabilir. Bilişsel ve duyuşsal davranışlar ancak ürünlerine veya işaretçilerine bakılarak gözlenebilir. Okul eğitiminde en büyük yeri, bilişsel nitelikli davranışlar tutmaktadır. Eğitimi B. S. Bloom, bireylerin bilişsel davranışlarını, hatırlama, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olarak sınıflandırmıştır. Bu bilişsel davranışlar arasında da aşamalı bir ilişki söz konusudur. Bir alandaki bilgileri hatırlama gücü kazanılmadan, bu bilgilerle ilgili kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılamaz. Kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılmadan da uygulama gücü kazanılamaz. Bu aşamalılık ilişkisi değerlendirme düzeyine kadar böylece sürer.

Bilişsel davranışların öğrenciler tarafından kazanılıp kazanılmadığı, ölçme aracı olarak adlandırılan sınavlarla belirlenmektedir. Eğitimde

ölçme, beklenen davranış değişikliklerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşmediyse ya da geçikerek gerçekleştiyse bunun nedenlerini ortaya koymak için yapılmaktadır. Ancak, tek başına ölçme, öğrenciler hakkında bilgi sağlamaya yetmemektedir. Bir sınıfta 3 öğrencinin pekiyi, 8 öğrencinin iyi, 26 öğrencinin orta, 18 öğrencinin zayıf aldığı bilmek, bu sınıfın başarı düzeyini göstermeye yeterli değildir. Bu sınıfın başarı durumuna karar verebilmek için bu notları bir ölçütle karşılaştırmak gereklidir. Değerlendirme adı verilen bu aşamada elde edilen ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 25'inin pekiyi, % 40'ının iyi, % 25'inin orta ve % 10'unun zayıf alması beklendiği şeklinde ise, bu sınıfta başarı düzeyinin düşük olduğu kabul edilir. Ancak ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 5'inin pekiyi, % 30'unun iyi, % 25'inin orta ve % 40'ının zayıf alması beklendi-

Okul Eğitiminde "Soru Sorma"nın İşlevi

Ömer Kutlu

Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı, ÖSYM

Okul eğitiminin temel amacı, öğrencilerin yeni davranışlar kazanmalarını sağlamaktır. Eğitimciler öğrenmeyi, davranışlarda gözlenen kalıcı değişiklikler olarak; öğretmeyi ise, hedeflerle belirlenen davranışların öğrenciye kazandırılması için öğrenme yaşantıları düzenleme işi olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, özellikle topluma yeni katılmış üyelerine gittikçe artan çeşitlilikte davranışlar kazandırmak zorundadır. Sanayileşmedeki hızlı gelişmeler de göz önüne alınırsa, bu çeşitliliğin oldukça fazla ve karmaşık olduğu görülecektir. Öyleyse, öğrencilecek davranışların güncelliğini yitirmeden öğrencilere hızla kazandırılması gerekir. Çünkü bir toplumun gelişmesi ancak o toplumdaki bireylerin gelişmesiyle mümkündür.

Okuldaki öğretme-öğrenme sürecindeki etkileşimde rol oynayan en belirgin öğelerden ikisi "öğretmen" ve "öğrenci"dır. Öğrenci okula öğrenmek için gider. Öğretmen, öğrencilerin önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmaları için göstermeleri gereken davranışları kazandırmaları için gerekli etkiyi ortamı düzenler, onların öğrenme sürecine katar ve sürecin çeşitli aşamalarında öğrenmelerin gerçekleşip gerçekleşmediğini izler ve denetler.

Ancak, böyle bir çaba sayesinde, gerçekleşmeyen ya da eksik gerçekleşen öğrenmeler saptanabilir ve zaman yitirilmeden tamamlanabilir. İşte bu durumda, öğrenmelerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi açısından "soru"nun ve "soru sorma"nın önemi ortaya çıkmaktadır.

"Soru sorma" ders sırasında öğretmenlerin sık sık kullandıkları tekniklerden biridir. Sorular iyi hazırlanmış ve yerinde kullanıldığında, öğretmene birçok noktada yardımcı olur. Öğretmen so-

rulardan daha çok şu amaçlarla yararlanabilir:

1. Üzerinde çalışılan konu hakkındaki ön bilgileri ortaya çıkarmak
2. Konuya katılma isteği uyandırmak ve ilgili canlı tutmak
3. Belirli bir konu üzerinde düşünmeye, düşündüklerini ifade etmeye yönlendirmek ve yorum yapma fırsatı vermek
4. Belirli bir konu üzerinde tartışma disiplini kazandırmak
5. Konudaki önemli noktaları vurgulamak
6. Sınıf içi etkileşimi sürdürmek ve böylece bilgi alış veriş yapmalarına yardımcı olmak
7. Önceden öğrenilenlerle yeni öğrenilenler arasında gerekli bağları kurularak sağlamaktır

Öğretmen, öğretme-öğrenme sürecini üç aşamada izleyebilir ve denetleyebilir. Şimdi bunları kısaca ele alalım.

1. Yeni Bir Konuya Geçmeden Önce
 - a. Önkoşul öğrenmelerdeki eksiklerin belirlenmesi : Okul programlarında yer alan bazı dersler ve bu derslerin kendi içindeki konuları arasında aşamalılık ilişkisi vardır. Konuları arasında sıkı bir aşamalılık ilişkisi bulunan derslerde, bir sonraki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmesi bir önceki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Bu durumda öğrenciler bir önceki konudaki davranışları öğrenememişler ya da eksik öğrenmişlerse, bunu izleyen konuda öğrenme güçlükleriyle karşılaşır. Bu aşamalılık ilişkisi dikkate alınmadığında, özellikle matematik, fen ve yabancı dil gibi derslerde önemli öğrenme kayıpları olacağı söylenebilir. Bu nedenle öğretmenler, derse başlamadan önce öğrencilere kazandıracak davranışların önkoşulu olan davranışları (giriş davranışları) kazanmış olup olmadığını belirlemeli, bunların dökmünü yapmalı ve her bir giriş davranışını en az bir soru ile yoklamalıdır. Önkoşul

davranışları ölçen bu soruların var olan öğrenme düzeyini ortaya koyacak biçimde mutlaka her öğrenciye sorulması gerekir. Bunun için kısa yanıtı soru tekniğinden yararlanılması daha uygun olacaktır.

- b. Öğrencilerin derse hazırlıklı gelip gelmediklerinin belirlenmesi : Bir dersin yalnızca öğretmen tarafından öğrencilere anlatılması öğrenmeyi sağlamada genellikle yeterli değildir. Öğretmen her dersin sonunda, öğrencilerine bir sonraki derste hangi konuları ne şekilde işleyeceğini ve işleyeceği dersle ilgili ne gibi hazırlıklar yapmaları gerektiğini söylemeli; bir sonraki derse başlamadan önce öğrencilerinden istediği hazırlıkların yerine getirilip getirilmediğini denetlemelidir. Aksi durumda öğrenciler, ilerleyen derslerde hazırlıklı gelmekten vazgeçebilirler. Öğrencinin kitaptan bir konuya hazırlıklı gelmesi istenmişse, öğretmenin bu konuya ilgili temel kavramları, genel bilgileri ve konuları birbirine bağlayan noktaları öğrencilerine sorması beklenir.

2. Yeni Bir Konu İşlenirken

Öğretmen konuyu işlerken, öğrencileri konuya katmak, öğrencinin ilgisini uyandırmak ve sürdürmek, öğrenilmeyen noktaları saptayıp öğrenme eksiklerini anında tamamlamak, öğrenilenleri pekiştirmek ve ders konularını kaynaklarda verilen biçiminden daha zengin hale getirmek amacıyla her defasında farklı öğrencilere sorular sormalıdır. Burada öğretmenler, konunun içeriğini zenginleştirecek, anlaşılmasını sağlayacak, anlaşılmasını nokta-talar varsa açıklanmasına yardımcı edecek ve konuları arasında bağlantı kurulmasını sağlayacak nitelikte sorulardan yararlanmalıdır.

3. Yeni Konunun İşlenmesinin Sonunda
 - a. Öğrenme eksik ve güçlüklerinin belirlenmesi: Öğretmenlerin bir konuyu işledikten sonra, konunun hedeflerini ölçüt alarak, öğrencilerdeki öğrenme eksiklerini saptaması, bunları ilgili öğrencilere iletmesi ve bu eksikleri yeni bir konuya geçmeden tamamlaması gerekir. Öğrenme eksiklerini saptama-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yapılmak için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğretilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı. Dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, soruları hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararlar da önceden vermiş olmalıdır. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretme-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruların birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretme-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

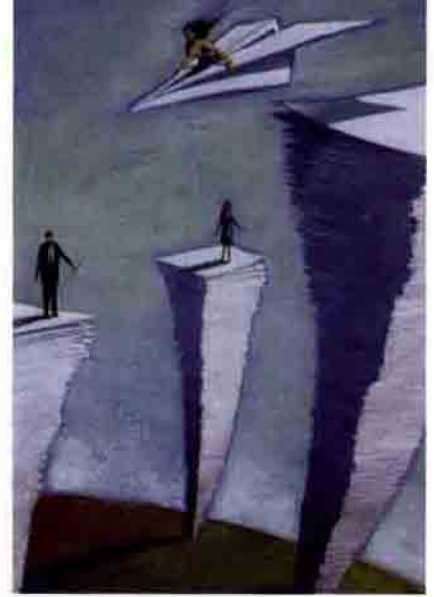
Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kriterlerine de uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü içeren olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirmelidir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranış yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlamaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderbilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükselbilecektir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olmaktadır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yabilmek için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğrettilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, sorularını hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararları da önceden vermiş olmalıdırlar. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretim-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruları birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretim-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kurallarına da uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü ilişkili olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranışı yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlanmaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretim-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderebilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükseltilmektedir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olacaktır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

vuruyla karşı karşıya kalıyorlardı. Bu dönemde, yükseköğrenim görmek isteyen öğrenci sayısı sürekli arttığından ve öğrencilerin birden fazla sayıda fakülteye başvuruda bulunmasının yarattığı kargaşalıktan, iş daha da çıkmaza giriyordu. Tüm bu sorunlar, üniversitelere öğrenci seçme ve yerleştirme işinin merkezileştirilerek, daha sistemli bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştu. ÖSYM, merkezileşmenin ilk dönemlerinde henüz devreye girmemişti. Merkezileşme ilk olarak, birkaç üniversitenin bir araya gelmesiyle oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak, bu uygulama sırasında, tüm üniversitelerin bu sisteme katılmamış

olmalarına, başvuru ve sınav işlemlerinin tek bir merkezde yapılmasına karşın, yerleştirme sırasında, adayların önceden tercih yapmayıp, doğrudan fakültelerle yüzyüze kal-

Üniversite Sınavına Doğru

Meliz Ergin

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı Adayı

Çalışma masamda bir yığın kitap, artık içine kâğıt almayı kabul etmeyen bir klasör... Elimde bir kalem ve kafamda düşüncelerimle oturuyorum. Arada bir çalışmayı bırakıp, düşünmeye zaman ayırmayı hem seviyorum hem de gerekli görüyorum ve çevremdeki birçok öğrencinin bunu ihmal etmesi beni endişelendiriyor.

Kendi adıma mutluyum. Çok uzun süre almış olmasına karşın, birçok meslek seçeneği arasından geleceğim için en uygun olanının hangisi olduğuna karar verdim ve bir hedef belirledim. En önemli farkındalığım ise, hazırlanmakta olduğum üniversite sınavının herşey demek olmadığı ve sadece bir başlangıç olduğuydu. Oysa, üzülen gözlerim ki, birçok öğrenci bunu hâlâ bir ölüm kalım meselesi haline getiriyor. Bir yarışa katılıyorlar, ama bir süre sonra, bu yarışa niye katıldıklarını, niçin yarıştıklarını bile unutuyorlar. Önemli tek şey kazanmak kalıyor: Ama neyi? Bu noktada araçlar ve amaçlar karışıyor.

Bana göre, her şey ilkökul birinci sınıfta başlıyor, lisede devam ediyor. Lise yıllarım boyunca gördüğüm kadıyla, eğitim sistemimiz ve üniversiteye öğrenci alma biçimimiz birbirine benşik değil. 6-8 yıl arası ortaöğrenim görüyoruz ve son sınıfta geldiğimizde, aslında, üniversite sınavında başarılı olmamıza katkıda bulunacak bilgileri değil, okulumuzun vermek istediklerini ya da müfredatın belirlediklerini aldığımızı farkediyoruz. Bu durum, kısmen iyi, kısmen kötü oluyor. İyi oluyor, çünkü ben bu sayede iki yabancı dili öğrendim ve kendimkinden farklı kültürleri inceleme fırsatı buldum; kötü oluyor, çünkü bu kültürel birikimim beni ben yapıyor, ama üniversiteli yapmaya yetmiyor. Dolayısıyla, bir çarpıklık söz konusu, çünkü üniversiteye hazırlanmamız söz konusu olduğu andan itibaren, okul birikimimizi bir yana bırakıp, 1-2 yıl boyunca bambaşka bir dünyaya giriyoruz. Dershane-

ler, özel hocalar, bunların bitmek bilmeyen harcamaları, genim, heyecanla beklenen o iki sınav günü ve o günlerde hasta olmamak için edilen dualar. Sonuçta, bazılarımız sahip olduğu olanaklar ve geçmişlerindeki olumlu yönlendirmeler çerçevesinde istediğini buluyor, bazılarımız ise bir belirsizlik içinde tökezleyip kalıyor. İşte, ilse öğrenimi ve üniversiteye giriş arasındaki bu bağlantı kopukluğunu kabullenemiyorum.

Türkiye gibi yoğun genç nüfuslu bir ülkede seçme ve yerleştirmenin ancak, halen uygulanmakta olan yöntemle yapılabileceğini anlıyorum. Tüm eleştirilere karşın, bugüne kadar dimdik ayakta durabildiği ve zoru başardığı için ÖSYM'ye saygı duyuyorum. Ancak, gene de bazı şeylerin değişmesi gerektiğine inanıyorum. Ezberden çok düşünmeye ve yaşam bilgisine dayanan bir öğretim uygulayan ABD'de, ilse öğrencilerinin üniversiteye girişlerinde ortaöğretim başarı puanlarının büyük rolü var. Başansını zamana bölmeyi beceren, bunu sürekli hale getiren öğrenciler, yetenekleri doğrultusunda yönlendirildikleri için üniversitelere başvururken geçmişlerine güvenebiliyorlar. Bu öğrencilerin girmeleri gereken bazı sınavlar ise, gene önceki birikimlerine dayandığından, herşey bir düzen ve uyum içinde birbirini tamamlıyor. Türkiye'nin ve diğer ülkelerin eğitim sistemlerini karşılaştırmanın, var olan eksiklerimizi gidermede yararlı olacağını düşünüyorum. Bu konuda, bir mum yakma yetkisine sahip olanların ise, en iyiye doğru hızla ilerlemelerini diliyorum. Sınav ve sonrası için herkese başarılar diliyorum, çünkü üniversiteli olmakla iş bitmiyor. Bu sınav sadece güzel bir başlangıç. Alacağımız eğitim nasıl olursa olsun, bizler kendi kendimizi eğitip, aşmaya çalışacağız. Bizi hayata kazandıracak olan şeyler ise, özgüvenimiz, güvenimizi haklı çıkaracak birikimlerimiz ve tabii ki üretmekten korkmayacağımız düşüncelerimiz olacak.

maları gibi nedenler, yerleştirmede sorunlarla karşılaşılmasına yol açıyordu. Merkezileşme süreci içinde birkaç yöntem uygulanmış, ancak her yöntemden, değişik sorunlara yol açması nedeniyle vazgeçilmiştir. Bunların yanında, sınavda kullanılan soruların hazırlanması, basımı ve dağıtımı gibi sistem açısından çok önem taşıyan işlerin sürekli farklı kişiler ve kurumlar tarafından yapılması koordinasyonu güçleştiriyordu. Ayrıca, ciddi güvenlik sorunları da ortaya çıkıyordu. Kısacası, sınav hazırlıkları ve uygulaması konusunda uzmanlaşmamış olunması da sürekli değişik sorunların ortaya çıkmasına yol açıyordu. Merkezileşme, 1974'de ÖSYM'nin (o zamanki adıyla ÜSYM) kurulmasıyla tamamlanıyordu. ÖSYM tarafından oluşturulan sistem içinde, 1975'den beri yapılan üniversiteye giriş sınavları, başlangıçta, günümüzdekinden oldukça farklıydı. Ortaya çıkan gereksinimler ve sorunlar göz önüne alınıp, sisteme sürekli yenilik getirilerek, bugünkü biçimine süreç içinde ulaşılmıştır. Bugün ÖSYM, başta üniversiteye giriş sınavı olmak üzere, birçok sınavın hazırlanmasını, uygulanıp değerlendirilmesini ve tüm bunların organizasyonunu gerçekleştirilmektedir.

Tarihteki Sınavlara Kısa Bir Bakış

İnsanlık, tarih boyunca bireysel farklılıklarla ilgilenmiştir. Bireysel farklılıkları belirlemek ya da tanımamak, zaman zaman bir zorunluluk halini de almıştır. Eğitimciler, psikologlar ve yöneticiler gibi, bireysel farklılıkları değerlendirmek zorunda olan kimseler, bu farklılıkların çok yönlü karmaşıklığını düzenli ve sistematik yollarla ölçme gereğini duymuşlardır.

Tarihi Philip DuBois'a göre, ilk sınav M.Ö. 2200 yıllarında Çin'de uygulanmaktaydı. Her üç yılda bir, devlet memuru seçimi amacıyla uygulanan bu sınavlarla müzik, okçuluk, binicilik, güzel yazı yazma, aritmetik, askerlik, tarım ve

coğrafya gibi alanlarda yeterlilik değerlendirilmesi yapıyordu. Üç ayrı bölümden oluşan bu sınavların ilkinde, tümü erkek olan adaylar 24 saat boyunca, sınav uygulamalarının yapıldığı küçük bir evde kalıp, bir şiir yazarak ona uygun bir de beste yapıyorlardı. Bu sınavı geçebilenlerin oranı genellikle, başvuran aday sayısının % 1'i ile % 7'si arasında oluyordu. Birinci elemeyi geçenlere, ikinci ve daha insafsız bir sınav uygulanıyordu. İkinci sınavın süresi üç gün üç gece sürüyordu. Bu sınavı girenlerin de ancak % 1 ile % 3'ü başarılı oluyor ve İmparatorluğun başkenti olan Pekin'de üçüncü bir sınava giriyorlardı. Bunların da % 3 kadarı devlet memuru olmaya uygun görülüyordu. Çin'de bu sınavların yapılmasına, 1905 yılına kadar devam ediliyordu. 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da da devlet görevlileri için sınav uygulamaları yapılmaya başlandı. İlk resmi sözlü sınavlar M.S. 1219'da Bolonya Üniversite-

si'nde yapılmıştı. 1636'da Oxford Üniversitesi'nde de diploma derecesi vermek için sözlü sınav uygulamaları yapılmıştı. 19. yüzyılda, bireylerin zihinsel niteliklerine ve bunların ölçülmesine ilgi duyulmaya başlandı. Okullarda ve devlet örgütlerinde yazılı sınavların kullanılmasına İngiltere, Avrupa'nın birçok ülkesi ve ABD'de 1860'larda başlanmıştı.

Mitolojide Zorlu Bir Sınav

Orhan Hançerlioğlu'nun *Düşünce Tarihi* kitabında belirttiğine göre, Terzi Hermes'in ölümsüzlük üzerine olan kutsal sırrını öğrenmeye, yalnızca çileli bir sınavdan ge-

sizliklerimize, uğradığımız haksızlıklara karşı verdiğimiz sınavlar. Başarılarımızı nasıl yaşadığımız, mutluluklarımızı nasıl paylaştığımız da farkedemediğimiz sınav durumları. Sınav sonuçlarını içimize sindirebilmenin de bir sınav olduğunu düşünmüş müydünüz? İşte, hayatın bu sürekli karşımıza çıkardığı örtük sınavlar, kişiliğimizi oluşturan, eksiklerimizi, yanlışlarımızı giderek düzeltmeye, bize yetkin insan olma yolunda yol göstermeye yardımcı olacak sınavlardır. Nedenise, sınav deyince hep öğrenim yaşamındaki sınavları anlıyoruz. Yaşamamızın kendisinin bir sınav olduğunu farkedemeysek, sınavların anlamını anlamaya sınavını başaramayız.

Sınavları hep "dışarıdan verilen", hayatımızı zindana çevirmekten, bizi üzmetten başka işlevi olmayan sıkıntı kaynakları olarak algılamak, büyük bir yanılgıdır. Elbette her sınav zordur. Çilelidir. Bağımsız bir iç dünyaya sahip, içsel özgürlüğü yaşayabilen insanlar için dışarıdan "dayatılan" sınavlar o denli sıkıntılı olmaz. İç özgürlüğe sahip biri, dışarıdan gelen sınavları, kendi varlığına yöneltmiş bir "tehdi" olarak görmez. O, zaten kendi kendini sınavarak yaşayan; sınavı yaşamın kaçınılmaz devingenliği, canlılığı, heyecanı, zenginliği için gerekli gören biridir. Sınavsız yaşamın tadı mı olur? Sınavlara ömür silken bir insan gelişebilir mi? Ne mutlu sınavım var diyene! Sınavınız varsa, amacınız vardır; projeleriniz vardır. Hayatın anlamı vardır sizin için. Değerleriniz, sorumluluklarınız, zenginleştirilecek bir ömrünüz vardır.

Anlamsız sınav kaygısından uzak, sınavsız bir yaşamın ne denli boş olabileceğini düşünerek, size insan olabilmeyi acıların ve mutlulukların yaşatacak sınavlarla dolu bir ömür dilerim...

çen insanlar lâyıktır. Eski Mısır'daki Tep ve Memphis tapınaklarında yıllarca sınavdan geçtikten sonra, bu sırta kavuşan pek az kişi vardır. Bu acımasız sınavda, İzis tapınağına götürülen istekli, uzun yıllar, tapınakta hizmetçilerin yanında kalarak, ortalığı süpürmek, bulaşık yıkamak gibi işler yapmak zorundadır. Bütün bu işleri yaparken tek söz söylemesi ve konuşması yasak olan istekli, bu ilk sınavdan sonra hâlâ isteğinde direniyorsa, karanlık bir labirente kapatılır. İstekli, labirentin çamurlu ve yılanlı dehlizlerinde sürüne sürüne, uzun süre ilerler. Bazen labirentin küçük odalarında rastladığı bir rahip ona, geriye dönmek isteyip istemediğini sorar. Sırrı öğrenmek için direniyorsa, gene karanlık yollarda sürünmeye devam eder. Geri dönüşü olmayan yollara girdikten sonra, kimse karşısına çıkıp geriye dönmek isteyip istemediğini sormayacaktır. Bir süre sonra, dik bir yokuştan aşağıya doğru sürüklenmekte olduğunu hissederek istekli, korkunç bir uçuşla karşılaşacaktır. Tutunmayı başarsa, düşmekten kurtulursa, çıldırma noktasına bile gelebilir. Çıldırmayacak kadar güçlüyse, dehlizin ucunda küçük bir kurtuluş kapısı bulunduğunu görebilir ve uçuşuma yuvarlanmadan o kapıya sıçrayabilirse, duvarlarında yirmi iki sırrın belirtildiği bir odaya gelir.

İsteklinin çilesi bu yaşadıklarıyla da bitmez ve daha pek uzun yıllar sürer. Geçireceği sayısız, ürkütücü sınavlar arasında ateş sınavı, su sınavı, şehvet sınavı da vardır. Son sınav olan mezar sınavını da geçen istekli, Hermes'in sırrını öğrenebilecektir.

Sınavları bir iç yolculuk olarak değerlendirebilmek dileğiyle...

Zuhal Özer

Kendini Sinamayı Bilmeyene Sınav Yaramaz

Ahmet İnam
Prof. Dr., GDTÜ Felsefe Bölümü

Sınavsız yaşam yok. Doğanın biz insanlara çıkardığı zorlukları düşünün. Çevre koşullarıyla, bedenimizle olan savaşımı. Yaşamımızı elimizden almak isteyen güçlere karşı verdiğimiz sınavlardan başlıcası biyolojik düzeyde: Bir canlı olarak yaşamımızı sürdürülebilmek. Örneğin, mikrop-lara karşı bedenimizin verdiği sınav. Değişen doğa koşullarına organizmamızın uyumuyla ilgili geçirdiğimiz zorlu sınav.

Ruhsal yapımız, duygularımız da sınavdan geçiyor. Öfkelerimiz, tutkularımız, sevgilerimiz. İnsanlarla, doğayla ilişkilerimizde hep sınavıyoruz, siniyoruz.

Toplum yaşamında, birtakım topluluklara, kurumlara kabul edilebilmek, belli konumlara gelebilmek, dereceler alıp, toplumsal yaşamın sıradışında özlediğimiz "yerlere" ulaşabilmek amacıyla sınavlara giriyoruz. Hiç bitmiyor sınavlar! Araştıncı, geniş ufuklu, canlı, zengin bir yaşam, sınavlarla zenginleşen yaşamdır.

En azından iki türlü sınavla karşı karşıyayız toplum yaşamında: İki sınav olduğu açıkça söylenen, ilan edilen sınavlar. Örneğin, öğrenimimiz sırasında girdiğimiz sayısız sınavlar; "ders geçmek", "sınıf geçmek", amacıyla vermek zorunda olduklarımız.

İkinci sınavsa, çoğunlukla farkına varamadığımız, kimi zaman "hayat sınavı" dediğimiz sınavlar. Örneğin, sevdiğimizizi yitirdiğimizde, katlanmak zorunda kaldığımız güçlüklerle karşı; başarı-

Konu Danışmanı: Rükzan Eski

Dr., Emekli Öğretim Üyesi (H.C. Psikoloji Bölümü)

Kaynaklar:

- Aiken, L. R. *Psychological Testing and Assessment*, 1982.
- Balraj, A. *Uzlaşma*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Cohen, R. J., Montague, P., Nathanson, L.S., Swerdlik, M. E. *Psychological Testing*, Mayfield Publishing Company, 1988.
- Çirçeloğlu, D. *İnanç ve Dincilik*, Remzi Kitabevi, 1994.
- Dökmen, V. *Öğreniş Süreci ve Yerleştirme Merkezi Kuruluşu, Gelişimi, Çalışmaları*, ÖSYM Yayınları, Ankara 1992-5.
- Hançerlioğlu, O. *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1995.
- Özgelik, D.A. *Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Yayınları, Ankara, 1992-2.
- Yıldırım, C. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Eğitim Yayınları 7, Ankara, 1983.

Dünyaya bakın, Lassa'yı göreceksiniz.

**TRAVEL
INSURANCE.**

**LOW
PROFILE
HIGH
VALUE**

IMPETUS HR 65
IMPETUS HR 70

LASSA

LASSA
**Qualita', Tecnologia e
Pregio.**

Il titolo di "Best tire" è un riconoscimento che si ottiene solo attraverso una serie di prove rigorose e obiettive. Lassa ha ottenuto questo titolo per la sua gamma di pneumatici Impetus HR 65 e HR 70, che rappresentano la più alta tecnologia e la più alta qualità.

Avete la nostra parola.

BRISIA BRIDGESTONE SABAHI TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Quality, technology and value.

**REISE-
VERSICHERUNG.**

THE GOOD DIE OLD.

Impetus: Le roulement silencieux de la vitesse

Les pneus Impetus, avec leurs 110 km/h, sont conçus pour offrir une performance optimale. Ils offrent une adhérence, une tenue de route et une résistance à l'usure exceptionnelles. Ils sont également très silencieux, ce qui est un avantage important pour les conducteurs.

LASSA

BRISIA BRIDGESTONE SABAHI TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Impetus 65. Impetus HR 70. Impetus HR 60.

Eğitimde, Yaşamda Sınav

Kaygısıyla, gerilimiyle, korkusuyla, başarısıyla sınav herkesin yaşamında zaman zaman yer almaktadır. Etkili çalışabilen, kaygı düzeyi yüksek olmayan, başarıya sonuç değil, süreç gözüyle bakabilen bireyler için sınav, sıradan bir olay olarak kalabilmektedir. Genellikle sınavlar, öğrencilerin bilişsel davranışlarının ölçülüp, belirli ölçütlerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve böylece bireyler arası öğrenme farklılıklarının ortaya konulabilmesi amacıyla yapılmaktadır. Eğitimde ölçme ve değerlendirme alanının inceleme konusu olan sınavların hazırlanma, uygulanma ve değerlendirme aşamalarının öğreticiler tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

BİR İNSANIN yaşam kalitesini belirleyen öğelerden biri, bireysel nitelikleridir. Bireyselliğinin farkına varmış, kendisiyle barışık, kendisinin değerli olduğuna inanan ve bu yüzden çevresindeki bireylere değer vermeyi bilen, düşünen insanlar sağlam bir toplumun temelini oluştururlar. Ailede ve okulda verilen iyi bir eğitim, bireylerin gelişimlerini hızlandırır, niteliklerini artırır ve yaşamın anlaşılmasını kolaylaştırır. Sağlam temellere dayandırılmış bir eğitim, yaşamdaki çeşitlilikleri fark edebilen, bunlardan zevk alabilen,

bireysel farklılıkları düşmanlıklara çevirmek bir yana, bireysel ve toplumsal süreçlere katkı olarak kullanabilen insanlar yetişmesini sağlar.

Eğitimciler, eğitimi "bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla değişimler meydana getirme süreci" olarak tanımlıyorlar. Okulda verilen eğitimin temel bileşenleri, kısaca, hedefler, hedefleri gerçekleştirmede kullanılacak eğitim programlarıyla beraber bu programların hedefleri gerçekleştiren gerçekleştirmede kullanılmayan eğitim programlarıdır. Eğitimin hedefleri ve programları kadar önem taşıyan ölç-

me ve değerlendirme işlemleri ise, herkesin, yaşamının çeşitli dönemlerinde karşılaştığı sınav uygulamalarından başka bir şey değil. Sınavın adı geçince bile, iğniz ürpermiş olabilir. Bu ürperme, büyük olasılıkla, başarısızlık kaygısı korku, gerilim, heyecan gibi duyguları yeniden hissetmiş olmanızdan ileri gelmektedir. Bu tip duygular, birincil olarak, sınava giren bireyi etkisi altına alırken, ikincil olarak da bu bireylerin ailelerini ve yakın çevrelerini etkilemektedir. Sınavın bireyler üzerinde yarattığı bu duygusal etkiler, çevrede sıklıkla sarf edilen şu sözleri de hatırlatabilir: "Aman oğlum bi-

zi mahcup etme.", "Çalışma yöntemi değiştirmen gerek, böyle ders çalışırsan hiçbir yeri kazanamazsın.", "Birtanecik kızım, bak ablan ne güzel Anadolu Lisesini kazandı, sen de onun gibi çalışırsan, sen de onun okuluna gidebilirsin." Bu sözleri duymak, bir kısmınıza gerçekten hoş gelmemiş olabilir. Psikologlar, kaygı ve gerilimi artıran bu tür sözlerin etkili bir çalışmanın gerçekleşmesini sağlayamadığını, tam tersine başarıyı azalttığını düşünmektedirler.

Başarı: Sonuç mu? Süreç mi?

Gerçek başarı, uyumlu ve doyumsuz yaşanan yaşamların içinde var olabilir. Başarılı olabilmek için, gerçek bir amacın bulunması gerekmektedir. Herkes giriyor diye üniversiteye girme kararı vererek, sınavı kazanmak istemenin gerçek bir amaç olması olanaklı değildir. Amaç, aile ve çevrenin örtülü ya da örtüsüz herhangi bir baskısı olmadan, bireysel kararlarla belirlendiği zaman gerçek bir amaç olma niteliğini taşır. Amacını bireysel olarak belirleyebilmiş, buna ulaşmaya yönelik olarak plan ve program yapabilmiş kimseler, başarıyı yakalama konusunda önemli bir altyapıya sahip sayılırlar.

Uzmanlık alanı psikoloji olan, Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranış (S: 291-292, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994) adlı kitabında, kendi deneyimlerini aktarırken, başarının sonuç mu, yoksa süreç mi olduğu sorusuna yanıt getirmektedir:

ABD'ye gidip University of Illinois'da doktora programına kabul edildiğim ilk sömestr mezuniyet sonrası düzeyinde üç ders aldım. İlk haftanın sonunda öğrendiğim şu oldu: Her ders için ortalama haftada yüz sayfa okumam gerekiyordu ve okuduklarımdan sınavda sorumluydum. Büyük bir azimle sürekli okumaya ve özet çıkarmaya başladım. İkinci haftanın sonunda farkına vardığım ikinci acı gerçek şu oldu: Hiç yemesem, içmesem, uyumasam ve 24 saatimi okumaya ayırsam, okuma

malzemesini bitirmem olanaksızdı çünkü o zamanki İngilizce bilgim çerçevesinde, saatte ancak üç sayfayı okuyup özetleyebiliyordum.

İlk tepkim telaş oldu, ikinci tepkim büyük bir karamsarlık ve duygusal çöküntü. Bana yardım eden hiç kimse yoktu. Karamsarlık içinde bir hafta geçirdikten sonra şu karara vardım: "Bu İngilizce düzeyinde doktora programını bitirmem ve dereceyi alarak Türkiye'ye dönmem olanaksız. Ne var ki, okul beni programdan atıncaya kadar burada olmamdan faydalanarak, verilen okuma malzemelerini 'anlamak amacıyla' okuyup hem İngilizcemi ilerleteceğim, hem de psikoloji konusunda bilgimi arttıracam."

Bu kararı aldıktan sonra pek kaygılanmadan, telaşa kapılmadan ve oldukça rahat okudum. Altıncı haftada, hocaların üçüncü hafta için verdiği malzemeleri okuyordum. Ancak şunu gördüm ki, her okuduğumu daha iyi anlıyor ve hiçbir şeyi anlamadan atlamıyordum.

Yedinci haftada iki önemli olayın farkına vardım: (1) Okuduklarım birbirleriyle ilgiliydi ve daha önce verilen bir kitap ya da makaleyi anlamış olmam, daha sonra okuduğum yazıları daha kolaylıkla anlamamda yararlı oluyordu ve (2) okuma hızımda bir artma olmuştu, artık saatte 10 sayfayı özet çıkararak okuyabiliyordum.

Onuncu haftanın sonunda diğer öğrencilerle olan mesafeyi kapatmaya başladım ve onaltıncı haftanın sonunda, üç dersin ikisinden A (pekiyi), birinden B (iyi) alarak sömestri bitirdim.

İlk sömestrdeki bu deneyimim bana büyük bir ders oldu. Yukarıda anlattığım yaşantıdan sonra, doktora programım boyunca not ve sınav sonuçlarına ağırlık vermedim. Doktoramı almış olduğuma kendi kendimi inandırdım. "Ben bu programda derece için değil, öğrenmek için bulunuyorum ve öğrenmekten büyük bir zevk alıyorum" diye düşündüm. Böylece başarılı veya başarısız olma konusundaki kaygım tamamen ortadan kalktı. Kendimi tümüyle öğrenmeye verdim, zor gelen konularda uzun uzun düşündüm, yan okumalar yaptım, hocala-

ra sorular sordum ve tamamıyla anlamadan, hiçbir konuyu atlamadım. Başarıyla doktora programını bitirdiğim zaman, ne hayret ettim, ne de çok sevindim.

Psikolog Acar Baltaş'a göre, başarılı oldukları belirlenen bireyler üzerinde yapılan bazı araştırmalar, bu bireylerin, kendi sınırlılıklarının farkında olduklarını, zamanlarını planlı ve düzenli olarak kullandıklarını, kesin olarak tanımlanmış amaçlarının olduğunu, gerektiğinde yardım istemeyi bilebildiklerini, dinleme ve gözlem yapabilme özelliklerinin olduğunu, sorunlarını alternatif arayışlarla çözme yoluna gidebildiklerini, sorumluluk olarak elde ettikleri sonuçları şansa bağlamadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, bu tip bireylerin uzlaşma içinde oldukları bir aile yaşamlarının olduğu da belirlenmiştir.

Bilişsel Davranışların Puana Dönüşümü

Bireylerde eğitimle gerçekleştirilmek istenen davranışlar üç ana grupta toplanmaktadır. Bilişsel, duygusal ve devimsel davranışlar olarak adlandırılan bu davranış türlerinden bir kısmının varlığı doğrudan gözlenebilirken, bir kısmının varlığı doğrudan gözlenemez. Devimsel davranışlar, yani vücudun hareketleriyle ilgili davranışların

gerçekleşip gerçekleşmediğini doğrudan gözlemlemek olasıdır. Ancak, bilişsel ve duyuşsal davranışların varlığını doğrudan gözlemek olanaklı değildir. Bir kimsenin belli kavramları tanıma ya da hatırlama gücü, belli yöntemleri ilk kez karşılaştığı durumlara uygulayabilme gücü gibi özellikleri o kişinin bilişsel davranışlarından bir kısmıdır. Duyuşsal davranışlar ise, bireyin belli

bir varlık ya da olaya karşı tutumu, belli bir alana ilgisi biçiminde olabilir. Bilişsel ve duyuşsal davranışlar ancak ürünlerine veya işaretçilerine bakılarak gözlenebilir. Okul eğitiminde en büyük yeri, bilişsel nitelikli davranışlar tutmaktadır. Eğitimi B. S. Bloom, bireylerin bilişsel davranışlarını, hatırlama, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olarak sınıflandırmıştır. Bu bilişsel davranışlar arasında da aşamalı bir ilişki söz konusudur. Bir alandaki bilgileri hatırlama gücü kazanılmadan, bu bilgilerle ilgili kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılamaz. Kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılmadan da uygulama gücü kazanılamaz. Bu aşamalılık ilişkisi değerlendirme düzeyine kadar böylece sürer.

Bilişsel davranışların öğrenciler tarafından kazanılıp kazanılmadığı, ölçme aracı olarak adlandırılan sınavlarla belirlenmektedir. Eğitimde

ölçme, beklenen davranış değişikliklerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşmediyse ya da geçikerek gerçekleştiyse bunun nedenlerini ortaya koymak için yapılmaktadır. Ancak, tek başına ölçme, öğrenciler hakkında bilgi sağlamaya yetmemektedir. Bir sınıfta 3 öğrencinin pekiyi, 8 öğrencinin iyi, 26 öğrencinin orta, 18 öğrencinin zayıf aldığı bilmek, bu sınıfın başarı düzeyini göstermeye yeterli değildir. Bu sınıfın başarı durumuna karar verebilmek için bu notları bir ölçütle karşılaştırmak gereklidir. Değerlendirme adı verilen bu aşamada elde edilen ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 25'inin pekiyi, % 40'ının iyi, % 25'inin orta ve % 10'unun zayıf alması beklendiği şekilde ise, bu sınıfta başarı düzeyinin düşük olduğu kabul edilir. Ancak ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 5'inin pekiyi, % 30'unun iyi, % 25'inin orta ve % 40'ının zayıf alması beklendi-

Okul Eğitiminde "Soru Sorma"nın İşlevi

Ömer Kutlu

Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı, ÖSYM

Okul eğitiminin temel amacı, öğrencilerin yeni davranışlar kazanmalarını sağlamaktır. Eğitimciler öğrenmeyi, davranışlarda gözlenen kalıcı değişiklikler olarak; öğretmeyi ise, hedeflerle belirlenen davranışların öğrenciye kazandırılması için öğrenme yaşantıları düzenleme işi olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, özellikle topluma yeni katılmış üyelerine gittikçe artan çeşitlilikte davranışlar kazandırmak zorundadır. Sanayileşmedeki hızlı gelişmeler de göz önüne alınırsa, bu çeşitliliğin oldukça fazla ve karmaşık olduğu görülecektir. Öyleyse, öğrenciler davranışların güncelliğini yitirmeden öğrencilere hızla kazandırılması gerekir. Çünkü bir toplumun gelişmesi ancak o toplumdaki bireylerin gelişmesiyle mümkündür.

Okuldaki öğretme-öğrenme sürecindeki etkileşimde rol oynayan en belirgin öğelerden ikisi "öğretmen" ve "öğrenci"dır. Öğrenci okula öğrenmek için gider. Öğretmen, öğrencilerin önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmaları için göstermeleri gereken davranışları kazandırmaları için gerekli etkiyi ortamı düzenler, onların öğrenme sürecine katar ve sürecin çeşitli aşamalarında öğrenmelerin gerçekleşip gerçekleşmediğini izler ve denetler.

Ancak, böyle bir çaba sayesinde, gerçekleşmeyen ya da eksik gerçekleşen öğrenmeler saptanabilir ve zaman yitirilmeden tamamlanabilir. İşte bu durumda, öğrenmelerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi açısından "soru"nun ve "soru sorma"nın önemi ortaya çıkmaktadır.

"Soru sorma" ders sırasında öğretmenlerin sık sık kullandıkları tekniklerden biridir. Sorular iyi hazırlanmış ve yerinde kullanıldığında, öğretmene birçok noktada yardımcı olur. Öğretmen so-

rulardan daha çok şu amaçlarla yararlanabilir:

1. Üzerinde çalışılan konu hakkındaki ön bilgileri ortaya çıkarmak
2. Konuya katılma isteği uyandırmak ve ilgili canlı tutmak
3. Belirli bir konu üzerinde düşünmeye, düşündüklerini ifade etmeye yönlendirmek ve yorum yapma fırsatı vermek
4. Belirli bir konu üzerinde tartışma disiplini kazandırmak
5. Konudaki önemli noktaları vurgulamak
6. Sınıf içi etkileşimi sürdürmek ve böylece bilgi alış veriş yapmalarına yardımcı olmak
7. Önceden öğrenilenlerle yeni öğrenilenler arasında gerekli bağları kurularak sağlamaktır

Öğretmen, öğretme-öğrenme sürecini üç aşamada izleyebilir ve denetleyebilir. Şimdi bunları kısaca ele alalım.

1. Yeni Bir Konuya Geçmeden Önce
 - a. Önkoşul öğrenmelerdeki eksiklerin belirlenmesi : Okul programlarında yer alan bazı dersler ve bu derslerin kendi içindeki konuları arasında aşamalılık ilişkisi vardır. Konuları arasında sıkı bir aşamalılık ilişkisi bulunan derslerde, bir sonraki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmesi bir önceki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Bu durumda öğrenciler bir önceki konudaki davranışları öğrenememişler ya da eksik öğrenmişlerse, bunu izleyen konuda öğrenme güçlükleriyle karşılaşır. Bu aşamalılık ilişkisi dikkate alınmadığında, özellikle matematik, fen ve yabancı dil gibi derslerde önemli öğrenme kayıpları olacağı söylenebilir. Bu nedenle öğretmenler, derse başlamadan önce öğrencilere kazandıracak davranışların önkoşulu olan davranışları (giriş davranışları) kazanmış olup olmadığını belirlemeli, bunların dökmünü yapmalı ve her bir giriş davranışını en az bir soru ile yoklamalıdır. Önkoşul

davranışları ölçen bu soruların var olan öğrenme düzeyini ortaya koyacak biçimde mutlaka her öğrenciye sorulması gerekir. Bunun için kısa yanıtı soru tekniğinden yararlanılması daha uygun olacaktır.

- b. Öğrencilerin derse hazırlıklı gelip gelmediklerinin belirlenmesi : Bir dersin yalnızca öğretmen tarafından öğrencilere anlatılması öğrenmeyi sağlamada genellikle yeterli değildir. Öğretmen her dersin sonunda, öğrencilerine bir sonraki derste hangi konuları ne şekilde işleyeceğini ve işleyeceği dersle ilgili ne gibi hazırlıklar yapmaları gerektiğini söylemeli; bir sonraki derse başlamadan önce öğrencilerinden istediği hazırlıkların yerine getirilip getirilmediğini denetlemelidir. Aksi durumda öğrenciler, ilerleyen derslerde hazırlıklı gelmekten vazgeçebilirler. Öğrencinin kitaptan bir konuya hazırlıklı gelmesi istenmişse, öğretmenin bu konuya ilgili temel kavramları, genel bilgileri ve konuları birbirine bağlayan noktaları öğrencilerine sorması beklenir.

2. Yeni Bir Konu İşlenirken

Öğretmen konuyu işlerken, öğrencileri konuya katmak, öğrencinin ilgisini uyandırmak ve sürdürmek, öğrenilmeyen noktaları saptayıp öğrenme eksiklerini anında tamamlamak, öğrenilenleri pekiştirmek ve ders konularını kaynaklarda verilen biçiminden daha zengin hale getirmek amacıyla her defasında farklı öğrencilere sorular sormalıdır. Burada öğretmenler, konunun içeriğini zenginleştirecek, anlaşılmasını sağlayacak, anlaşılmasını nokta-talar varsa açıklanmasına yardımcı edecek ve konuları arasında bağlantı kurulmasını sağlayacak nitelikte sorulardan yararlanmalıdır.

3. Yeni Konunun İşlenmesinin Sonunda
 - a. Öğrenme eksik ve güçlüklerinin belirlenmesi: Öğretmenlerin bir konuyu işledikten sonra, konunun hedeflerini ölçüt alarak, öğrencilerdeki öğrenme eksiklerini saptaması, bunları ilgili öğrencilere iletmesi ve bu eksikleri yeni bir konuya geçmeden tamamlaması gerekir. Öğrenme eksiklerini saptama-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yabilmek için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b, Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğretilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı. Dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, soruları hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararlar da önceden vermiş olmalıdır. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretme-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruların birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretme-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

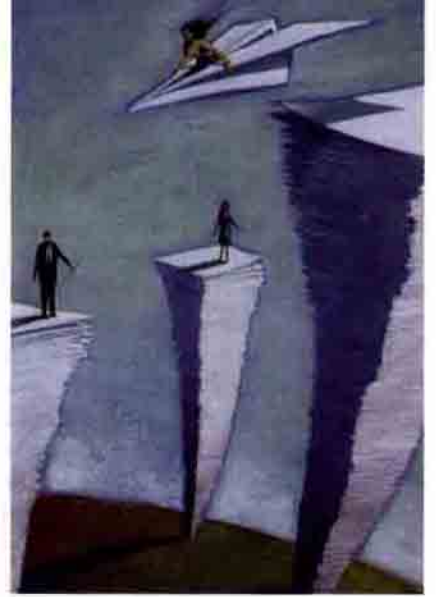
Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kriterlerine de uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü içeren olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirmelidir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranış yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlamaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderbilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükseltililecektir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olmaktadır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yabilmek için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğretilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, sorularını hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararları da önceden vermiş olmalıdırlar. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretim-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruları birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretim-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kurallarına da uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü ilişkili olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranışı yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlanmaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretim-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderebilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükseltilmektedir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olacaktır. Ancak, okulöncesi ve ilkökullun ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

vuruyla karşı karşıya kalıyorlardı. Bu dönemde, yükseköğrenim görmek isteyen öğrenci sayısı sürekli arttığından ve öğrencilerin birden fazla sayıda fakülteye başvuruda bulunmasının yarattığı kargaşalıktan, iş daha da çıkmaza giriyordu. Tüm bu sorunlar, üniversitelere öğrenci seçme ve yerleştirme işinin merkezileştirilerek, daha sistemli bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştu. ÖSYM, merkezileşmenin ilk dönemlerinde henüz devreye girmemişti. Merkezileşme ilk olarak, birkaç üniversitenin bir araya gelmesiyle oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak, bu uygulama sırasında, tüm üniversitelerin bu sisteme katılmamış

olmalarına, başvuru ve sınav işlemlerinin tek bir merkezde yapılmasına karşın, yerleştirme sırasında, adayların önceden tercih yapmayıp, doğrudan fakültelerle yüzyüze kal-

Üniversite Sınavına Doğru

Meliz Ergin

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı Adayı

Çalışma masamda bir yığın kitap, artık içine kâğıt almayı kabul etmeyen bir klasör... Elimde bir kalem ve kafamda düşüncelerimle oturuyorum. Arada bir çalışmayı bırakıp, düşünmeye zaman ayırmayı hem seviyorum hem de gerekli görüyorum ve çevremdeki birçok öğrencinin bunu ihmal etmesi beni endişelendiriyor.

Kendi adıma mutluyum. Çok uzun süre almış olmasına karşın, birçok meslek seçeneği arasından geleceğim için en uygun olanın hangisi olduğuna karar verdim ve bir hedef belirledim. En önemli farkındalığım ise, hazırlanmakta olduğum üniversite sınavının herşey demek olmadığı ve sadece bir başlangıç olduğuydu. Oysa, üzülen gözlerim ki, birçok öğrenci bunu hâlâ bir ölüm kalım meselesi haline getiriyor. Bir yarışa katılıyorlar, ama bir süre sonra, bu yarışa niye katıldıklarını, niçin yarıştıklarını bile unutuyorlar. Önemli tek şey kazanmak kalıyor: Ama neyi? Bu noktada araçlar ve amaçlar karışıyor.

Bana göre, her şey ilkökul birinci sınıfta başlıyor, lisede devam ediyor. Lise yıllarım boyunca gördüğüm kadıyla, eğitim sistemimiz ve üniversiteye öğrenci alma biçimimiz birbirine benşik değil. 6-8 yıl arası ortaöğrenim görüyoruz ve son sınıfta geldiğimizde, aslında, üniversite sınavında başarılı olmamıza katkıda bulunacak bilgileri değil, okulumuzun vermek istediklerini ya da müfredatın belirlediklerini aldığımızı farkediyoruz. Bu durum, kısmen iyi, kısmen kötü oluyor. İyi oluyor, çünkü ben bu sayede iki yabancı dili öğrendim ve kendimkinden farklı kültürleri inceleme fırsatı buldum; kötü oluyor, çünkü bu kültürel birikimim beni ben yapıyor, ama üniversiteli yapmaya yetmiyor. Dolayısıyla, bir çarpıklık söz konusu, çünkü üniversiteye hazırlanmamız söz konusu olduğu andan itibaren, okul birikimimizi bir yana bırakıp, 1-2 yıl boyunca bambaşka bir dünyaya giriyoruz. Dershane-

ler, özel hocalar, bunların bitmek bilmeyen harcamaları, genim, heyecanla beklenen o iki sınav günü ve o günlerde hasta olmamak için edilen dualar. Sonuçta, bazılarımız sahip olduğumuz olanaklar ve geçmişlerindeki olumlu yönlendirmeler çerçevesinde istediğini buluyor, bazılarımız ise bir belirsizlik içinde tökezleyip kalıyor. İşte, ilse öğrenimi ve üniversiteye giriş arasındaki bu bağlantı kopukluğunu kabullenemiyorum.

Türkiye gibi yoğun genç nüfuslu bir ülkede seçme ve yerleştirmenin ancak, halen uygulanmakta olan yöntemle yapılabileceğini anlıyorum. Tüm eleştirilere karşın, bugüne kadar dimdik ayakta durabildiği ve zoru başardığı için ÖSYM'ye saygı duyuyorum. Ancak, gene de bazı şeylerin değişmesi gerektiğine inanıyorum. Ezberden çok düşünmeye ve yaşam bilgisine dayanan bir öğretim uygulayan ABD'de, ilse öğrencilerinin üniversiteye girişlerinde ortaöğretim başarı puanlarının büyük rolü var. Başansını zamana bölmeyi beceren, bunu sürekli hale getiren öğrenciler, yetenekleri doğrultusunda yönlendirildikleri için üniversitelere başvururken geçmişlerine güvenebiliyorlar. Bu öğrencilerin girmeleri gereken bazı sınavlar ise, gene önceki birikimlerine dayandığından, herşey bir düzen ve uyum içinde birbirini tamamlıyor. Türkiye'nin ve diğer ülkelerin eğitim sistemlerini karşılaştırmamın, var olan eksiklerimizi gidermede yararlı olacağını düşünüyorum. Bu konuda, bir mum yakma yetkisine sahip olanların ise, en iyiye doğru hızla ilerlemelerini diliyorum. Sınav ve sonrası için herkese başarılar diliyorum, çünkü üniversiteli olmakla iş bitmiyor. Bu sınav sadece güzel bir başlangıç. Alacağımız eğitim nasıl olursa olsun, bizler kendi kendimizi eğitip, aşmaya çalışacağız. Bizi hayata kazandıracak olan şeyler ise, özgüvenimiz, güvenimizi haklı çıkaracak birikimlerimiz ve tabii ki üretmekten korkmayacağımız düşüncelerimiz olacak.

maları gibi nedenler, yerleştirmede sorunlarla karşılaşılmasına yol açıyordu. Merkezileşme süreci içinde birkaç yöntem uygulanmış, ancak her yöntemden, değişik sorunlara yol açması nedeniyle vazgeçilmiştir. Bunların yanında, sınavda kullanılan soruların hazırlanması, basımı ve dağıtımı gibi sistem açısından çok önem taşıyan işlerin sürekli farklı kişiler ve kurumlar tarafından yapılması koordinasyonu güçleştiriyordu. Ayrıca, ciddi güvenlik sorunları da ortaya çıkıyordu. Kısacası, sınav hazırlıkları ve uygulaması konusunda uzmanlaşmamış olunması da sürekli değişik sorunların ortaya çıkmasına yol açıyordu. Merkezileşme, 1974'de ÖSYM'nin (o zamanki adıyla ÜSYM) kurulmasıyla tamamlanıyordu. ÖSYM tarafından oluşturulan sistem içinde, 1975'den beri yapılan üniversiteye giriş sınavları, başlangıçta, günümüzdekinden oldukça farklıydı. Ortaya çıkan gereksinimler ve sorunlar göz önüne alınıp, sisteme sürekli yenilik getirilerek, bugünkü biçimine süreç içinde ulaşılmıştır. Bugün ÖSYM, başta üniversiteye giriş sınavı olmak üzere, birçok sınavın hazırlanmasını, uygulanıp değerlendirilmesini ve tüm bunların organizasyonunu gerçekleştirilmektedir.

Tarihteki Sınavlara Kısa Bir Bakış

İnsanlık, tarih boyunca bireysel farklılıklarla ilgilenmiştir. Bireysel farklılıkları belirlemek ya da tanımamak, zaman zaman bir zorunluluk halini de almıştır. Eğitimciler, psikologlar ve yöneticiler gibi, bireysel farklılıkları değerlendirmek zorunda olan kişiler, bu farklılıkların çok yönlü karmaşıklığını düzenli ve sistematik yollarla ölçme gereğini duymuşlardır.

Tarihi Philip DuBois'a göre, ilk sınav M.Ö. 2200 yıllarında Çin'de uygulanmaktaydı. Her üç yılda bir, devlet memuru seçimi amacıyla uygulanan bu sınavlarla müzik, okçuluk, binicilik, güzel yazı yazma, aritmetik, askerlik, tarım ve

coğrafya gibi alanlarda yeterlilik değerlendirilmesi yapıyordu. Üç ayrı bölümden oluşan bu sınavların ilkinde, tümü erkek olan adaylar 24 saat boyunca, sınav uygulamalarının yapıldığı küçük bir evde kalıp, bir şiir yazarak ona uygun bir de beste yapıyorlardı. Bu sınavı geçebilenlerin oranı genellikle, başvuran aday sayısının % 1'i ile % 7'si arasında oluyordu. Birinci elemeyi geçenlere, ikinci ve daha insafsız bir sınav uygulanıyordu. İkinci sınavın süresi üç gün üç gece sürüyordu. Bu sınavı girenlerin de ancak % 1 ile % 3'ü başarılı oluyor ve İmparatorluğun başkenti olan Pekin'de üçüncü bir sınava giriyorlardı. Bunların da % 3 kadarı devlet memuru olmaya uygun görülüyordu. Çin'de bu sınavların yapılmasına, 1905 yılına kadar devam ediliyordu. 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da da devlet görevlileri için sınav uygulamaları yapılmaya başlandı. İlk resmî sözlü sınavlar M.S. 1219'da Bolonya Üniversite-

si'nde yapılmıştı. 1636'da Oxford Üniversitesi'nde de diploma derecesi vermek için sözlü sınav uygulamaları yapılmıştı. 19. yüzyılda, bireylerin zihinsel niteliklerine ve bunların ölçülmesine ilgi duyulmaya başlandı. Okullarda ve devlet örgütlerinde yazılı sınavların kullanılmasına İngiltere, Avrupa'nın birçok ülkesi ve ABD'de 1860'larda başlanmıştı.

Mitolojide Zorlu Bir Sınav

Orhan Hançerlioğlu'nun *Düşünce Tarihi* kitabında belirttiğine göre, Terzi Hermes'in ölümsüzlük üzerine olan kutsal sırrını öğrenmeye, yalnızca çileli bir sınavdan ge-

sizliklerimize, uğradığımız haksızlıklara karşı verdiğimiz sınavlar. Başarılarımızı nasıl yaşadığımız, mutluluklarımızı nasıl paylaştığımız da farkedemediğimiz sınav durumları. Sınav sonuçlarını içimize sindirebilmenin de bir sınav olduğunu düşünmüş müydünüz? İşte, hayatın bu sürekli karşımıza çıkardığı örtük sınavlar, kişiliğimizi oluşturan, eksiklerimizi, yanlışlarımızı giderek düzeltmeye, bize yetkin insan olma yolunda yol göstermeye yardımcı olacak sınavlardır. Nedenise, sınav deyince hep öğrenim yaşamındaki sınavları anlıyoruz. Yaşamının kendisinin bir sınav olduğunu farkedemeysek, sınavların anlamını anlamaya sınavını başaramayız.

Sınavları hep "dışarıdan verilen", hayatımızı zindana çevirmekten, bizi üzmetten başka işlevi olmayan sıkıntı kaynakları olarak algılamak, büyük bir yanılgıdır. Elbette her sınav zordur. Çilelidir. Bağımsız bir iç dünyaya sahip, içsel özgürlüğü yaşayabilen insanlar için dışarıdan "dayatılan" sınavlar o denli sıkıntılı olmaz. İç özgürlüğe sahip biri, dışarıdan gelen sınavları, kendi varlığına yöneltmiş bir "tehdi" olarak görmez. O, zaten kendi kendini sınavarak yaşayan; sınavı yaşamın kaçınılmaz devingenliği, canlılığı, heyecanı, zenginliği için gerekli gören biridir. Sınavsız yaşamın tadı mı olur? Sınavlara ömür silken bir insan gelişebilir mi? Ne mutlu sınavım var diyene! Sınavınız varsa, amacınız vardır; projeleriniz vardır. Hayatın anlamı vardır sizin için. Değerleriniz, sorumluluklarınız, zenginleştirilecek bir ömrünüz vardır.

Anlamsız sınav kaygısından uzak, sınavsız bir yaşamın ne denli boş olabileceğini düşünerek, size insan olabilmeyi acıların ve mutlulukların yaşatacak sınavlarla dolu bir ömür dilerim...

çen insanlar lâyıktır. Eski Mısır'daki Tep ve Memphis tapınaklarında yıllarca sınavdan geçtikten sonra, bu sırta kavuşan pek az kişi vardır. Bu acımasız sınavda, İzis tapınağına götürülen istekli, uzun yıllar, tapınakta hizmetçilerin yanında kalarak, ortalığı süpürmek, bulaşık yıkamak gibi işler yapmak zorundadır. Bütün bu işleri yaparken tek söz söylemesi ve konuşması yasak olan istekli, bu ilk sınavdan sonra hâlâ isteğinde direniyorsa, karanlık bir labirente kapatılır. İstekli, labirentin çamurlu ve yılanlı dehlizlerinde sürüne sürüne, uzun süre ilerler. Bazen labirentin küçük odalarında rastladığı bir rahip ona, geriye dönmek isteyip istemediğini sorar. Sırrı öğrenmek için direniyorsa, gene karanlık yollarda sürünmeye devam eder. Geri dönüşü olmayan yollara girdikten sonra, kimse karşısına çıkıp geriye dönmek isteyip istemediğini sormayacaktır. Bir süre sonra, dik bir yokuştan aşağıya doğru sürüklenmekte olduğunu hissederek istekli, korkunç bir uçurumla karşılaşacaktır. Tutunmayı başarsa, düşmekten kurtulursa, çıldırma noktasına bile gelebilir. Çıldırmayacak kadar güçlüyse, dehlizin ucunda küçük bir kurtuluş kapısı bulunduğunu görebilir ve uçuruma yuvarlanmadan o kapıya sıçrayabilirse, duvarlarında yirmi iki sırrın belirtildiği bir odaya gelir.

İsteklinin çilesi bu yaşadıklarıyla da bitmez ve daha pek uzun yıllar sürer. Geçireceği sayısız, ürkütücü sınavlar arasında ateş sınavı, su sınavı, şehvet sınavı da vardır. Son sınav olan mezar sınavını da geçen istekli, Hermes'in sırrını öğrenebilecektir.

Sınavları bir iç yolculuk olarak değerlendirebilmek dileğiyle...

Zuhal Özer

Kendini Sinamayı Bilmeyene Sınav Yaramaz

Ahmet İnam
Prof. Dr., GDTÜ Felsefe Bölümü

Sınavsız yaşam yok. Doğanın biz insanlara çıkardığı zorlukları düşünün. Çevre koşullarıyla, bedenimizle olan savaşımı. Yaşamımızı elimizden almak isteyen güçlere karşı verdiğimiz sınavlardan başlıcası biyolojik düzeyde: Bir canlı olarak yaşamımızı sürdürülebilmek. Örneğin, mikrop-lara karşı bedenimizin verdiği sınav. Değişen doğa koşullarına organizmamızın uyumuyla ilgili geçirdiğimiz zorlu sınav.

Ruhsal yapımız, duygularımız da sınavdan geçiyor. Öfkelerimiz, tutkularımız, sevgilerimiz. İnsanlarla, doğayla ilişkimizde hep sınavıyoruz, siniyoruz.

Toplum yaşamında, birtakım topluluklara, kurumlara kabul edilebilmek, belli konumlara gelebilmek, dereceler alıp, toplumsal yaşamın sıradüzeninde özlediğimiz "yerlere" ulaşabilmek amacıyla sınavlara giriyoruz. Hiç bitmiyor sınavlar! Araştıncı, geniş ufuklu, canlı, zengin bir yaşam, sınavlarla zenginleşen yaşamdır.

En azından iki türlü sınavla karşı karşıyayız toplum yaşamında: İki sınav olduğu açıkça söylenen, ilan edilen sınavlar. Örneğin, öğrenimimiz sırasında girdiğimiz sayısız sınavlar; "ders geçmek", "sınıf geçmek", amacıyla vermek zorunda olduklarımız.

İkinci sınavsa, çoğunlukla farkına varamadığımız, kimi zaman "hayat sınavı" dediğimiz sınavlar. Örneğin, sevdiğimizizi yitirdiğimizde, katlanmak zorunda kaldığımız güçlüklerle karşı; başarı-

Konu Danışmanı: Rükzan Eski

Dr., Emekli Öğretim Üyesi (H.C. Psikoloji Bölümü)

Kaynaklar:

- Aiken, L. R. *Psychological Testing and Assessment*, 1982.
- Balraj, A. *Uzlaşma*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Cohen, R. J., Montague, P., Nathanson, L.S., Swerdlik, M. E. *Psychological Testing*, Mayfield Publishing Company, 1988.
- Çirçeloğlu, D. *İnan ve Dancran*, Remzi Kitabevi, 1994.
- Dökmen, V. *Öğreni Sırası ve Yerleştirme Merkezi Kurulayış, Gelişimi, Çalışmaları*, ÖSYM Yayınları, Ankara 1992-5.
- Hançerlioğlu, O. *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1995.
- Özgelik, D.A. *Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Yayınları, Ankara, 1992-2.
- Yıldırım, C. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Eğitim Yayınları 7, Ankara, 1983.

Dünyaya bakın, Lassa'yı göreceksiniz.

TRAVEL INSURANCE.

Small text describing the benefits of Lassa tires for travel insurance, mentioning safety and performance.

LOW PROFILE HIGH VALUE

IMPETUS HR 65
IMPETUS HR 70

LASSA

LASSA Qualita', Tecnologia e Pregio.

Small text describing the quality and technology of Lassa tires, mentioning safety and performance.

Avete la nostra parola.

BRISIA BRIDGESTONE SABAHI TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Quality, technology and value.

REISE- VERSICHERUNG.

THE GOOD DIE OLD.

Small text describing the benefits of Lassa tires for travel insurance, mentioning safety and performance.

Impetus: Le roulement silencieux de la vitesse

Small text describing the benefits of Lassa tires for travel insurance, mentioning safety and performance.

LASSA

BRISIA BRIDGESTONE SABAHI TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Impetus 65. Impetus HR 70. Impetus HR 60.

LASSA

Eğitimde, Yaşamda Sınav

Kaygısıyla, gerilimiyle, korkusuyla, başarısıyla sınav herkesin yaşamında zaman zaman yer almaktadır. Etkili çalışabilen, kaygı düzeyi yüksek olmayan, başarıya sonuç değil, süreç gözüyle bakabilen bireyler için sınav, sıradan bir olay olarak kalabilmektedir. Genellikle sınavlar, öğrencilerin bilişsel davranışlarının ölçülüp, belirli ölçütlerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve böylece bireyler arası öğrenme farklılıklarının ortaya konulabilmesi amacıyla yapılmaktadır. Eğitimde ölçme ve değerlendirme alanının inceleme konusu olan sınavların hazırlanma, uygulanma ve değerlendirme aşamalarının öğreticiler tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

BİR İNSANIN yaşam kalitesini belirleyen öğelerden biri, bireysel nitelikleridir. Bireyselliğinin farkına varmış, kendisiyle barışık, kendisinin değerli olduğuna inanan ve bu yüzden çevresindeki bireylere değer vermeyi bilen, düşünen insanlar sağlam bir toplumun temelini oluştururlar. Ailede ve okulda verilen iyi bir eğitim, bireylerin gelişimlerini hızlandırır, niteliklerini artırır ve yaşamın anlaşılmasını kolaylaştırır. Sağlam temellere dayandırılmış bir eğitim, yaşamdaki çeşitlilikleri fark edebilen, bunlardan zevk alabilen,

bireysel farklılıkları düşmanlıklara çevirmek bir yana, bireysel ve toplumsal süreçlere katkı olarak kullanabilen insanlar yetişmesini sağlar.

Eğitimciler, eğitimi "bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla değişimler meydana getirme süreci" olarak tanımlıyorlar. Okulda verilen eğitimin temel bileşenleri, kısaca, hedefler, hedefleri gerçekleştirmede kullanılacak eğitim programlarıyla beraber bu programların hedefleri gerçekleştiren gerçekleştirmede kullanılmayan eğitim programlarıdır. Eğitimin hedefleri ve programları kadar önem taşıyan ölç-

me ve değerlendirme işlemleri ise, herkesin, yaşamının çeşitli dönemlerinde karşılaştığı sınav uygulamalarından başka bir şey değil. Sınavın adı geçince bile, iğniz ürpermiş olabilir. Bu ürperme, büyük olasılıkla, başarısızlık kaygısı korku, gerilim, heyecan gibi duyguları yeniden hissetmiş olmanızdan ileri gelmektedir. Bu tip duygular, birincil olarak, sınava giren bireyi etkisi altına alırken, ikincil olarak da bu bireylerin ailelerini ve yakın çevrelerini etkilemektedir. Sınavın bireyler üzerinde yarattığı bu duygusal etkiler, çevrede sıklıkla sarf edilen şu sözleri de hatırlatabilir: "Aman oğlum bi-

zi mahcup etme.", "Çalışma yöntemi değiştirmen gerek, böyle ders çalışırsan hiçbir yeri kazanamazsın.", "Birtanecik kızım, bak ablan ne güzel Anadolu Lisesini kazandı, sen de onun gibi çalışırsan, sen de onun okuluna gidebilirsin." Bu sözleri duymak, bir kısmınıza gerçekten hoş gelmemiş olabilir. Psikologlar, kaygı ve gerilimi artıran bu tür sözlerin etkili bir çalışmanın gerçekleşmesini sağlayamadığını, tam tersine başarıyı azalttığını düşünmektedirler.

Başarı: Sonuç mu? Süreç mi?

Gerçek başarı, uyumlu ve uyumlu yaşanan yaşamların içinde var olabilir. Başarılı olabilmek için, gerçek bir amacın bulunması gerekmektedir. Herkes giriyor diye üniversiteye girme kararı vererek, sınavı kazanmak istemenin gerçek bir amaç olması olanaklı değildir. Amaç, aile ve çevrenin örtülü ya da örtüsüz herhangi bir baskısı olmadan, bireysel kararlarla belirlendiği zaman gerçek bir amaç olma niteliğini taşır. Amacını bireysel olarak belirleyebilmiş, buna ulaşmaya yönelik olarak plan ve program yapabilmiş kimseler, başarıyı yakalama konusunda önemli bir altyapıya sahip sayılırlar.

Uzmanlık alanı psikoloji olan, Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranış (S: 291-292, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994) adlı kitabında, kendi deneyimlerini aktarırken, başarının sonuç mu, yoksa süreç mi olduğu sorusuna yanıt getirmektedir:

ABD'ye gidip University of Illinois'da doktora programına kabul edildiğim ilk sömestr mezuniyet sonrası düzeyinde üç ders aldım. İlk haftanın sonunda öğrendiğim şu oldu: Her ders için ortalama haftada yüz sayfa okumam gerekiyordu ve okuduklarımdan sınavda sorumluydum. Büyük bir azimle sürekli okumaya ve özet çıkarmaya başladım. İkinci haftanın sonunda farkına vardığım ikinci acı gerçek şu oldu: Hiç yemesem, içmesem, uyumasam ve 24 saatimi okumaya ayırsam, okuma

malzemesini bitirmem olanaksızdı çünkü o zamanki İngilizce bilgim çerçevesinde, saatte ancak üç sayfayı okuyup özetleyebiliyordum.

İlk tepkim telaş oldu, ikinci tepkim büyük bir karamsarlık ve duygusal çöküntü. Bana yardım eden hiç kimse yoktu. Karamsarlık içinde bir hafta geçirdikten sonra şu karara vardım: "Bu İngilizce düzeyinde doktora programını bitirmem ve dereceyi alarak Türkiye'ye dönmem olanaksız. Ne var ki, okul beni programdan atıncaya kadar burada olmamdan faydalanarak, verilen okuma malzemelerini 'anlamak amacıyla' okuyup hem İngilizcemi ilerleteceğim, hem de psikoloji konusunda bilgimi arttıracam."

Bu kararı aldıktan sonra pek kaygılanmadan, telaşa kapılmadan ve oldukça rahat okudum. Altıncı haftada, hocaların üçüncü hafta için verdiği malzemeleri okuyordum. Ancak şunu gördüm ki, her okuduğumu daha iyi anlıyor ve hiçbir şeyi anlamadan atlamıyordum.

Yedinci haftada iki önemli olayın farkına vardım: (1) Okuduklarım birbirleriyle ilgiliydi ve daha önce verilen bir kitap ya da makaleyi anlamış olmam, daha sonra okuduğum yazıları daha kolaylıkla anlamamda yararlı oluyordu ve (2) okuma hızımda bir artma olmuştu, artık saatte 10 sayfayı özet çıkararak okuyabiliyordum.

Onuncu haftanın sonunda diğer öğrencilerle olan mesafeyi kapatmaya başladım ve onaltıncı haftanın sonunda, üç dersin ikisinden A (pekiyi), birinden B (iyi) alarak sömestri bitirdim.

İlk sömestrdeki bu deneyimim bana büyük bir ders oldu. Yukarıda anlattığım yaşantıdan sonra, doktora programım boyunca not ve sınav sonuçlarına ağırlık vermedim. Doktoramı almış olduğuma kendi kendimi inandırdım. "Ben bu programda derece için değil, öğrenmek için bulunuyorum ve öğrenmekten büyük bir zevk alıyorum" diye düşündüm. Böylece başarılı veya başarısız olma konusundaki kaygım tamamen ortadan kalktı. Kendimi tümüyle öğrenmeye verdim, zor gelen konularda uzun uzun düşündüm, yan okumalar yaptım, hocala-

ra sorular sordum ve tamamıyla anlamadan, hiçbir konuyu atlamadım. Başarıyla doktora programını bitirdiğim zaman, ne hayret ettim, ne de çok sevindim.

Psikolog Acar Baltaş'a göre, başarılı oldukları belirlenen bireyler üzerinde yapılan bazı araştırmalar, bu bireylerin, kendi sınırlılıklarının farkında olduklarını, zamanlarını planlı ve düzenli olarak kullandıklarını, kesin olarak tanımlanmış amaçlarının olduğunu, gerektiğinde yardım istemeyi bilebildiklerini, dinleme ve gözlem yapabilme özelliklerinin olduğunu, sorunlarını alternatif arayışlarla çözme yoluna gidebildiklerini, sorumluluk olarak elde ettikleri sonuçları şansa bağlamadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, bu tip bireylerin uzlaşma içinde oldukları bir aile yaşamlarının olduğu da belirlenmiştir.

Bilişsel Davranışların Puana Dönüşümü

Bireylerde eğitimle gerçekleştirilmek istenen davranışlar üç ana grupta toplanmaktadır. Bilişsel, duygusal ve devimsel davranışlar olarak adlandırılan bu davranış türlerinden bir kısmının varlığı doğrudan gözlenebilirken, bir kısmının varlığı doğrudan gözlenemez. Devimsel davranışlar, yani vücudun hareketleriyle ilgili davranışların

gerçekleşip gerçekleşmediğini doğrudan gözlemlemek olasıdır. Ancak, bilişsel ve duyuşsal davranışların varlığını doğrudan gözlemek olanaklı değildir. Bir kimsenin belli kavramları tanıma ya da hatırlama gücü, belli yöntemleri ilk kez karşılaştığı durumlara uygulayabilme gücü gibi özellikleri o kişinin bilişsel davranışlarından bir kısmıdır. Duyuşsal davranışlar ise, bireyin belli

bir varlık ya da olaya karşı tutumu, belli bir alana ilgisi biçiminde olabilir. Bilişsel ve duyuşsal davranışlar ancak ürünlerine veya işaretçilerine bakılarak gözlenebilir. Okul eğitiminde en büyük yeri, bilişsel nitelikli davranışlar tutmaktadır. Eğitimi B. S. Bloom, bireylerin bilişsel davranışlarını, hatırlama, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olarak sınıflandırmıştır. Bu bilişsel davranışlar arasında da aşamalı bir ilişki söz konusudur. Bir alandaki bilgileri hatırlama gücü kazanılmadan, bu bilgilerle ilgili kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılamaz. Kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılmadan da uygulama gücü kazanılamaz. Bu aşamalılık ilişkisi değerlendirme düzeyine kadar böylece sürer.

Bilişsel davranışların öğrenciler tarafından kazanılıp kazanılmadığı, ölçme aracı olarak adlandırılan sınavlarla belirlenmektedir. Eğitimde

ölçme, beklenen davranış değişikliklerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşmediyse ya da geçikerek gerçekleştiyse bunun nedenlerini ortaya koymak için yapılmaktadır. Ancak, tek başına ölçme, öğrenciler hakkında bilgi sağlamaya yetmemektedir. Bir sınıfta 3 öğrencinin pekiyi, 8 öğrencinin iyi, 26 öğrencinin orta, 18 öğrencinin zayıf aldığı bilmek, bu sınıfın başarı düzeyini göstermeye yeterli değildir. Bu sınıfın başarı durumuna karar verebilmek için bu notları bir ölçütle karşılaştırmak gereklidir. Değerlendirme adı verilen bu aşamada elde edilen ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 25'inin pekiyi, % 40'ının iyi, % 25'inin orta ve % 10'unun zayıf alması beklendiği şekilde ise, bu sınıfta başarı düzeyinin düşük olduğu kabul edilir. Ancak ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 5'inin pekiyi, % 30'unun iyi, % 25'inin orta ve % 40'ının zayıf alması beklendi-

Okul Eğitiminde "Soru Sorma"nın İşlevi

Ömer Kutlu

Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı, ÖSYM

Okul eğitiminin temel amacı, öğrencilerin yeni davranışlar kazanmalarını sağlamaktır. Eğitimciler öğrenmeyi, davranışlarda gözlenen kalıcı değişiklikler olarak; öğretmeyi ise, hedeflerle belirlenen davranışların öğrenciye kazandırılması için öğrenme yaşantıları düzenleme işi olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, özellikle topluma yeni katılmış üyelerine gittikçe artan çeşitlilikte davranışlar kazandırmak zorundadır. Sanayileşmedeki hızlı gelişmeler de göz önüne alınırsa, bu çeşitliliğin oldukça fazla ve karmaşık olduğu görülecektir. Öyleyse, öğrenciler davranışların güncelliğini yitirmeden öğrencilere hızla kazandırılması gerekir. Çünkü bir toplumun gelişmesi ancak o toplumdaki bireylerin gelişmesiyle mümkündür.

Okuldaki öğretme-öğrenme sürecindeki etkileşimde rol oynayan en belirgin öğelerden ikisi "öğretmen" ve "öğrenci"dır. Öğrenci okula öğrenmek için gider. Öğretmen, öğrencilerin önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmaları için göstermeleri gereken davranışları kazandırmaları için gerekli etkiyi ortamı düzenler, onların öğrenme sürecine katar ve sürecin çeşitli aşamalarında öğrenmelerin gerçekleşip gerçekleşmediğini izler ve denetler.

Ancak, böyle bir çaba sayesinde, gerçekleşmeyen ya da eksik gerçekleşen öğrenmeler saptanabilir ve zaman yitirilmeden tamamlanabilir. İşte bu durumda, öğrenmelerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi açısından "soru"nun ve "soru sorma"nın önemi ortaya çıkmaktadır.

"Soru sorma" ders sırasında öğretmenlerin sık sık kullandıkları tekniklerden biridir. Sorular iyi hazırlanmış ve yerinde kullanıldığında, öğretmene birçok noktada yardımcı olur. Öğretmen so-

rulardan daha çok şu amaçlarla yararlanabilir:

1. Üzerinde çalışılan konu hakkındaki ön bilgileri ortaya çıkarmak
2. Konuya katılma isteği uyandırmak ve ilgili canlı tutmak
3. Belirli bir konu üzerinde düşünmeye, düşündüklerini ifade etmeye yönlendirmek ve yorum yapma fırsatı vermek
4. Belirli bir konu üzerinde tartışma disiplini kazandırmak
5. Konudaki önemli noktaları vurgulamak
6. Sınıf içi etkileşimi sürdürmek ve böylece bilgi alış veriş yapmalarına yardımcı olmak
7. Önceden öğrenilenlerle yeni öğrenilenler arasında gerekli bağları kurularak sağlamaktır

Öğretmen, öğretme-öğrenme sürecini üç aşamada izleyebilir ve denetleyebilir. Şimdi bunları kısaca ele alalım.

1. Yeni Bir Konuya Geçmeden Önce
 - a. Önkoşul öğrenmelerdeki eksiklerin belirlenmesi : Okul programlarında yer alan bazı dersler ve bu derslerin kendi içindeki konuları arasında aşamalılık ilişkisi vardır. Konuları arasında sıkı bir aşamalılık ilişkisi bulunan derslerde, bir sonraki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmesi bir önceki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Bu durumda öğrenciler bir önceki konudaki davranışları öğrenememişler ya da eksik öğrenmişlerse, bunu izleyen konuda öğrenme güçlükleriyle karşılaşır. Bu aşamalılık ilişkisi dikkate alınmadığında, özellikle matematik, fen ve yabancı dil gibi derslerde önemli öğrenme kayıpları olacağı söylenebilir. Bu nedenle öğretmenler, derse başlamadan önce öğrencilere kazandıracak davranışların önkoşulu olan davranışları (giriş davranışları) kazanmış olup olmadığını belirlemeli, bunların dökmünü yapmalı ve her bir giriş davranışını en az bir soru ile yoklamalıdır. Önkoşul

davranışları ölçen bu soruların var olan öğrenme düzeyini ortaya koyacak biçimde mutlaka her öğrenciye sorulması gerekir. Bunun için kısa yanıtı soru tekniğinden yararlanılması daha uygun olacaktır.

- b. Öğrencilerin derse hazırlıklı gelip gelmediklerinin belirlenmesi : Bir dersin yalnızca öğretmen tarafından öğrencilere anlatılması öğrenmeyi sağlamada genellikle yeterli değildir. Öğretmen her dersin sonunda, öğrencilerine bir sonraki derste hangi konuları ne şekilde işleyeceğini ve işleyeceği dersle ilgili ne gibi hazırlıklar yapmaları gerektiğini söylemeli; bir sonraki derse başlamadan önce öğrencilerinden istediği hazırlıkların yerine getirilip getirilmediğini denetlemelidir. Aksi durumda öğrenciler, ilerleyen derslerde hazırlıklı gelmekten vazgeçebilirler. Öğrencinin kitaptan bir konuya hazırlıklı gelmesi istenmişse, öğretmenin bu konuya ilgili temel kavramları, genel bilgileri ve konuları birbirine bağlayan noktaları öğrencilerine sorması beklenir.

2. Yeni Bir Konu İşlenirken

Öğretmen konuyu işlerken, öğrencileri konuya katmak, öğrencinin ilgisini uyandırmak ve sürdürmek, öğrenilmeyen noktaları saptayıp öğrenme eksiklerini anında tamamlamak, öğrenilenleri pekiştirmek ve ders konularını kaynaklarda verilen biçiminden daha zengin hale getirmek amacıyla her defasında farklı öğrencilere sorular sormalıdır. Burada öğretmenler, konunun içeriğini zenginleştirecek, anlaşılmasını sağlayacak, anlaşılmasını nokta-talar varsa açıklanmasına yardımcı edecek ve konuları arasında bağlantı kurulmasını sağlayacak nitelikte sorulardan yararlanmalıdır.

3. Yeni Konunun İşlenmesinin Sonunda
 - a. Öğrenme eksik ve güçlüklerinin belirlenmesi: Öğretmenlerin bir konuyu işledikten sonra, konunun hedeflerini ölçüt alarak, öğrencilerdeki öğrenme eksiklerini saptaması, bunları ilgili öğrencilere iletmesi ve bu eksikleri yeni bir konuya geçmeden tamamlaması gerekir. Öğrenme eksiklerini saptama-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yapılmak için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğretilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı. Dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, soruları hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararlar da önceden vermiş olmalıdır. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretme-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruların birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretme-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

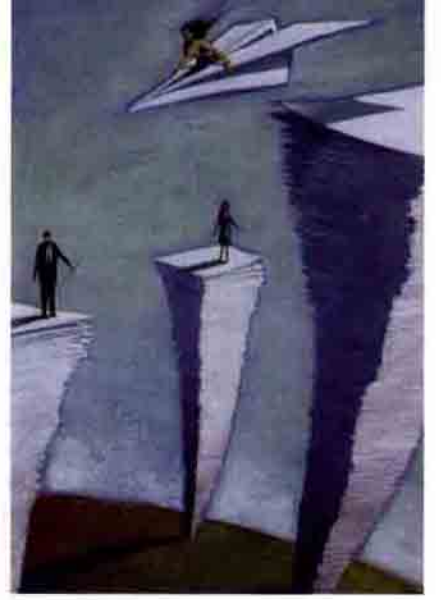
Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kriterlerine de uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü içeren olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirmelidir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranış yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlamaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderbilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükseltililecektir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olmaktadır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yabilmek için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğrettilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, sorularını hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararları da önceden vermiş olmalıdırlar. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretim-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruları birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretim-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kurallarına da uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü ilişkili olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranışı yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlanmaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretim-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderebilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükseltilmektedir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olacaktır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

vuruyla karşı karşıya kalıyorlardı. Bu dönemde, yükseköğrenim görmek isteyen öğrenci sayısı sürekli arttığından ve öğrencilerin birden fazla sayıda fakülteye başvuruda bulunmasının yarattığı kargaşalıktan, iş daha da çıkmaza giriyordu. Tüm bu sorunlar, üniversitelere öğrenci seçme ve yerleştirme işinin merkezileştirilerek, daha sistemli bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştu. ÖSYM, merkezileşmenin ilk dönemlerinde henüz devreye girmemişti. Merkezileşme ilk olarak, birkaç üniversitenin bir araya gelmesiyle oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak, bu uygulama sırasında, tüm üniversitelerin bu sisteme katılmamış

olmalarına, başvuru ve sınav işlemlerinin tek bir merkezde yapılmasına karşın, yerleştirme sırasında, adayların önceden tercih yapmayıp, doğrudan fakültelerle yüzyüze kal-

Üniversite Sınavına Doğru

Meliz Ergin

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı Adayı

Çalışma masamda bir yığın kitap, artık içine kâğıt almayı kabul etmeyen bir klasör... Elimde bir kalem ve kafamda düşüncelerimle oturuyorum. Arada bir çalışmayı bırakıp, düşünmeye zaman ayırmayı hem seviyorum hem de gerekli görüyorum ve çevremdeki birçok öğrencinin bunu ihmal etmesi beni endişelendiriyor.

Kendi adıma mutluyum. Çok uzun süre almış olmasına karşın, birçok meslek seçeneği arasından geleceğim için en uygun olanının hangisi olduğuna karar verdim ve bir hedef belirledim. En önemli farkındalığım ise, hazırlanmakta olduğum üniversite sınavının herşey demek olmadığı ve sadece bir başlangıç olduğuydu. Oysa, üzülen gözlerim ki, birçok öğrenci bunu hâlâ bir ölüm kalım meselesi haline getiriyor. Bir yarışa katılıyorlar, ama bir süre sonra, bu yarışa niye katıldıklarını, niçin yarıştıklarını bile unutuyorlar. Önemli tek şey kazanmak kalıyor: Ama neyi? Bu noktada araçlar ve amaçlar karışıyor.

Bana göre, her şey ilkökul birinci sınıfta başlıyor, lisede devam ediyor. Lise yıllarım boyunca gördüğüm kadıyla, eğitim sistemimiz ve üniversiteye öğrenci alma biçimimiz birbirine benşik değil. 6-8 yıl arası ortaöğrenim görüyoruz ve son sınıfta geldiğimizde, aslında, üniversite sınavında başarılı olmamıza katkıda bulunacak bilgileri değil, okulumuzun vermek istediklerini ya da müfredatın belirlediklerini aldığımızı farkediyoruz. Bu durum, kısmen iyi, kısmen kötü oluyor. İyi oluyor, çünkü ben bu sayede iki yabancı dili öğrendim ve kendimkinden farklı kültürleri inceleme fırsatı buldum; kötü oluyor, çünkü bu kültürel birikimim beni ben yapıyor, ama üniversiteli yapmaya yetmiyor. Dolayısıyla, bir çarpıklık söz konusu, çünkü üniversiteye hazırlanmamız söz konusu olduğu andan itibaren, okul birikimimizi bir yana bırakıp, 1-2 yıl boyunca bambaşka bir dünyaya giriyoruz. Dershane-

ler, özel hocalar, bunların bitmek bilmeyen harcamaları, genlim, heyecanla beklenen o iki sınav günü ve o günlerde hasta olmamak için edilen dualar. Sonuçta, bazılarımız sahip olduğu olanaklar ve geçmişlerindeki olumlu yönlendirmeler çerçevesinde istediğini buluyor, bazılarımız ise bir belirsizlik içinde tökezleyip kalıyor. İşte, ilse öğrenimi ve üniversiteye giriş arasındaki bu bağlantı kopukluğunu kabullenemiyorum.

Türkiye gibi yoğun genç nüfuslu bir ülkede seçme ve yerleştirmenin ancak, halen uygulanmakta olan yöntemle yapılabileceğini anlıyorum. Tüm eleştirilere karşın, bugüne kadar dimdik ayakta durabildiği ve zoru başardığı için ÖSYM'ye saygı duyuyorum. Ancak, gene de bazı şeylerin değişmesi gerektiğine inanıyorum. Ezberden çok düşünmeye ve yaşam bilgisine dayanan bir öğretim uygulayan ABD'de, ilse öğrencilerinin üniversiteye girişlerinde ortaöğretim başarı puanlarının büyük rolü var. Başansını zamana bölmeyi beceren, bunu sürekli hale getiren öğrenciler, yetenekleri doğrultusunda yönlendirildikleri için üniversitelere başvururken geçmişlerine güvenebiliyorlar. Bu öğrencilerin girmeleri gereken bazı sınavlar ise, gene önceki birikimlerine dayandığından, herşey bir düzen ve uyum içinde birbirini tamamlıyor. Türkiye'nin ve diğer ülkelerin eğitim sistemlerini karşılaştırmanın, var olan eksiklerimizi gidermede yararlı olacağını düşünüyorum. Bu konuda, bir mum yakma yetkisine sahip olanların ise, en iyiye doğru hızla ilerlemelerini diliyorum. Sınav ve sonrası için herkese başarılar diliyorum, çünkü üniversiteli olmakla iş bitmiyor. Bu sınav sadece güzel bir başlangıç. Alacağımız eğitim nasıl olursa olsun, bizler kendi kendimizi eğitip, aşmaya çalışacağız. Bizi hayata kazandıracak olan şeyler ise, özgüvenimiz, güvenimizi haklı çıkaracak birikimlerimiz ve tabii ki üretmekten korkmayacağımız düşüncelerimiz olacak.

maları gibi nedenler, yerleştirmede sorunlarla karşılaşılmasına yol açıyordu. Merkezileşme süreci içinde birkaç yöntem uygulanmış, ancak her yöntemden, değişik sorunlara yol açması nedeniyle vazgeçilmiştir. Bunların yanında, sınavda kullanılan soruların hazırlanması, basımı ve dağıtımı gibi sistem açısından çok önem taşıyan işlerin sürekli farklı kişiler ve kurumlar tarafından yapılması koordinasyonu güçleştiriyordu. Ayrıca, ciddi güvenlik sorunları da ortaya çıkıyordu. Kısacası, sınav hazırlıkları ve uygulaması konusunda uzmanlaşmamış olunması da sürekli değişik sorunların ortaya çıkmasına yol açıyordu. Merkezileşme, 1974'de ÖSYM'nin (o zamanki adıyla ÜSYM) kurulmasıyla tamamlanıyordu. ÖSYM tarafından oluşturulan sistem içinde, 1975'den beri yapılan üniversiteye giriş sınavları, başlangıçta, günümüzdekinden oldukça farklıydı. Ortaya çıkan gereksinimler ve sorunlar göz önüne alınıp, sisteme sürekli yenilik getirilerek, bugünkü biçimine süreç içinde ulaşılmıştır. Bugün ÖSYM, başta üniversiteye giriş sınavı olmak üzere, birçok sınavın hazırlanmasını, uygulanıp değerlendirilmesini ve tüm bunların organizasyonunu gerçekleştirilmektedir.

Tarihteki Sınavlara Kısa Bir Bakış

İnsanlık, tarih boyunca bireysel farklılıklarla ilgilenmiştir. Bireysel farklılıkları belirlemek ya da tanımamak, zaman zaman bir zorunluluk halini de almıştır. Eğitimciler, psikologlar ve yöneticiler gibi, bireysel farklılıkları değerlendirmek zorunda olan kimseler, bu farklılıkların çok yönlü karmaşıklığını düzenli ve sistematik yollarla ölçme gereğini duymuşlardır.

Tarihçi Philip DuBois'ya göre, ilk sınav M.Ö. 2200 yıllarında Çin'de uygulanmaktaydı. Her üç yılda bir, devlet memuru seçimi amacıyla uygulanan bu sınavlarla müzik, okçuluk, binicilik, güzel yazı yazma, aritmetik, askerlik, tarım ve

coğrafya gibi alanlarda yeterlilik değerlendirilmesi yapıyordu. Üç ayrı bölümden oluşan bu sınavların ilkinde, tümü erkek olan adaylar 24 saat boyunca, sınav uygulamalarının yapıldığı küçük bir evde kalıp, bir şiir yazarak ona uygun bir de beste yapıyorlardı. Bu sınavı geçebilenlerin oranı genellikle, başvuran aday sayısının % 1'i ile % 7'si arasında oluyordu. Birinci elemeyi geçenlere, ikinci ve daha insafsız bir sınav uygulanıyordu. İkinci sınavın süresi üç gün üç gece sürüyordu. Bu sınava girenlerin de ancak % 1 ile % 3'ü başarılı oluyor ve İmparatorluğun başkenti olan Pekin'de üçüncü bir sınava giriyorlardı. Bunların da % 3 kadarı devlet memuru olmaya uygun görülüyordu. Çin'de bu sınavların yapılmasına, 1905 yılına kadar devam ediliyordu. 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da da devlet görevlileri için sınav uygulamaları yapılmaya başlandı. İlk resmî sözlü sınavlar M.S. 1219'da Bolonya Üniversite-

si'nde yapılmıştı. 1636'da Oxford Üniversitesi'nde de diploma derecesi vermek için sözlü sınav uygulamaları yapılmıştı. 19. yüzyılda, bireylerin zihinsel niteliklerine ve bunların ölçülmesine ilgi duyulmaya başlandı. Okullarda ve devlet örgütlerinde yazılı sınavların kullanılmasına İngiltere, Avrupa'nın birçok ülkesi ve ABD'de 1860'larda başlanmıştı.

Mitolojide Zorlu Bir Sınav

Orhan Hançerlioğlu'nun *Düşünce Tarihi* kitabında belirttiğine göre, Terzi Hermes'in ölümsüzlük üzerine olan kutsal sırrını öğrenmeye, yalnızca çileli bir sınavdan ge-

sizliklerimize, uğradığımız haksızlıklara karşı verdiğimiz sınavlar. Başarılarımızı nasıl yaşadığımız, mutluluklarımızı nasıl paylaştığımız da farkedemediğimiz sınav durumları. Sınav sonuçlarını içimize sindirebilmenin de bir sınav olduğunu düşünmüş müydünüz? İşte, hayatın bu sürekli karşımıza çıkardığı örtük sınavlar, kişiliğimizi oluşturan, eksiklerimizi, yanlışlarımızı giderek düzeltmeye, bize yetkin insan olma yolunda yol göstermeye yardımcı olacak sınavlardır. Nedenise, sınav deyince hep öğrenim yaşamındaki sınavları anlıyoruz. Yaşamamızın kendisinin bir sınav olduğunu farkedemeysek, sınavların anlamını anlamaya sınavını başaramayız.

Sınavları hep "dışarıdan verilen", hayatımızı zindana çevirmekten, bizi üzmetten başka işlevi olmayan sıkıntı kaynakları olarak algılamak, büyük bir yanılgıdır. Elbette her sınav zordur. Çilelidir. Bağımsız bir iç dünyaya sahip, içsel özgürlüğü yaşayabilen insanlar için dışarıdan "dayatılan" sınavlar o denli sıkıntılı olmaz. İç özgürlüğe sahip biri, dışarıdan gelen sınavları, kendi varlığına yöneltmiş bir "tehdi" olarak görmez. O, zaten kendi kendini sınavarak yaşayan; sınavı yaşamın kaçınılmaz devingenliği, canlılığı, heyecanı, zenginliği için gerekli gören biridir. Sınavsız yaşamın tadı mı olur? Sınavlara ömür silken bir insan gelişebilir mi? Ne mutlu sınavım var diyene! Sınavınız varsa, amacınız vardır; projeleriniz vardır. Hayatın anlamı vardır sizin için. Değerleriniz, sorumluluklarınız, zenginleştirilecek bir ömrünüz vardır.

Anlamsız sınav kaygısından uzak, sınavsız bir yaşamın ne denli boş olabileceğini düşünerek, size insan olabilmeyi acıların ve mutlulukların yaşatacağı sınavlarla dolu bir ömür dilerim...

çen insanlar lâyıktır. Eski Mısır'daki Tep ve Memphis tapınaklarında yıllarca sınavdan geçtikten sonra, bu sırta kavuşan pek az kişi vardır. Bu acımasız sınavda, İzis tapınağına götürülen istekli, uzun yıllar, tapınakta hizmetçilerin yanında kalarak, ortalığı süpürmek, bulaşık yıkamak gibi işler yapmak zorundadır. Bütün bu işleri yaparken tek söz söylemesi ve konuşması yasak olan istekli, bu ilk sınavdan sonra hâlâ isteğinde direniyorsa, karanlık bir labirente kapatılır. İstekli, labirentin çamurlu ve yılanlı dehlizlerinde sürüne sürüne, uzun süre ilerler. Bazen labirentin küçük odalarında rastladığı bir rahip ona, geriye dönmek isteyip istemediğini sorar. Sırrı öğrenmek için direniyorsa, gene karanlık yollarda sürünmeye devam eder. Geri dönüşü olmayan yollara girdikten sonra, kimse karşısına çıkıp geriye dönmek isteyip istemediğini sormayacaktır. Bir süre sonra, dik bir yokuştan aşağıya doğru sürüklenmekte olduğunu hissederek istekli, korkunç bir uçuşla karşılaşacaktır. Tutunmayı başarsa, düşmekten kurtulursa, çıldırma noktasına bile gelebilir. Çıldırmayacak kadar güçlüyse, dehlizin ucunda küçük bir kurtuluş kapısı bulunduğunu görebilir ve uçuşuma yuvarlanmadan o kapıya sıçrayabilirse, duvarlarında yirmi iki sırrın belirtildiği bir odaya gelir.

İsteklinin çilesi bu yaşadıklarıyla da bitmez ve daha pek uzun yıllar sürer. Geçireceği sayısız, ürkütücü sınavlar arasında ateş sınavı, su sınavı, şehvet sınavı da vardır. Son sınav olan mezar sınavını da geçen istekli, Hermes'in sırrını öğrenebilecektir.

Sınavları bir iç yolculuk olarak değerlendirebilmek dileğiyle...

Zuhal Özer

Kendini Sinamayı Bilmeyene Sınav Yaramaz

Ahmet İnam
Prof. Dr., GDTÜ Felsefe Bölümü

Sınavsız yaşam yok. Doğanın biz insanlara çıkardığı zorlukları düşünün. Çevre koşullarıyla, bedenimizle olan savaşımızı. Yaşamımızı elimizden almak isteyen güçlere karşı verdiğimiz sınavlardan başlıcası biyolojik düzeyde: Bir canlı olarak yaşamımızı sürdürülebilmek. Örneğin, mikrop-lara karşı bedenimizin verdiği sınav. Değişen doğa koşullarına organizmamızın uyumuyla ilgili geçirdiğimiz zorlu sınav.

Ruhsal yapımız, duygularımız da sınavdan geçiyor. Öfkelerimiz, tutkularımız, sevgilerimiz. İnsanlarla, doğayla ilişkilerimizde hep sınavıyoruz, siniyoruz.

Toplum yaşamında, birtakım topluluklara, kurumlara kabul edilebilmek, belli konumlara gelebilmek, dereceler alıp, toplumsal yaşamın sıradışında özlediğimiz "yerlere" ulaşabilmek amacıyla sınavlara giriyoruz. Hiç bitmiyor sınavlar! Araştıncı, geniş ufuklu, canlı, zengin bir yaşam, sınavlarla zenginleşen yaşamdır.

En azından iki türlü sınavla karşı karşıyayız toplum yaşamında: İki sınav olduğu açıkça söylenen, ilan edilen sınavlar. Örneğin, öğrenimimiz sırasında girdiğimiz sayısız sınavlar; "ders geçmek", "sınıf geçmek", amacıyla vermek zorunda olduklarımız.

İkinci sınavsa, çoğunlukla farkına varamadığımız, kimi zaman "hayat sınavı" dediğimiz sınavlar. Örneğin, sevdiğimizizi yitirdiğimizde, katlanmak zorunda kaldığımız güçlüklerle karşı; başarı-

Konu Danışmanı: Rükzan Eski

Dr., Emekli Öğretim Üyesi (H.C. Psikoloji Bölümü)

Kaynaklar:

- Aiken, L. R. *Psychological Testing and Assessment*, 1982.
- Balraj, A. *Uzlaşma*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Cohen, R. J., Montague, P., Nathanson, L.S., Swerdlik, M. E. *Psychological Testing*, Mayfield Publishing Company, 1988.
- Çirçeloğlu, D. *İnanç ve Dincilik*, Remzi Kitabevi, 1994.
- Dökmen, İ. *Öğreniş Süreci ve Yerleştirme Merkezi Kuruluşu, Gelişimi, Çalışmaları*, ÖSYM Yayınları, Ankara 1992-5.
- Hançerlioğlu, O. *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1995.
- Özgelik, D.A. *Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Yayınları, Ankara, 1992-2.
- Yıldırım, C. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Eğitim Yayınları 7, Ankara, 1983.

Dünyaya bakın, Lassa'yı göreceksiniz.

TRAVEL INSURANCE.

Small text describing the benefits of Lassa tires for travel insurance, mentioning safety and performance.

LOW PROFILE HIGH VALUE

IMPETUS HR 65
IMPETUS HR 70

LASSA

Qualita', Tecnologia e Pregio.

Small text describing the quality and technology of Lassa tires, mentioning safety and performance.

Avete la nostra parola.

BRISIA BRIDGESTONE SABAHI TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Quality, technology and value.

REISE- VERSICHERUNG.

THE GOOD DIE OLD.

Small text describing the benefits of Lassa tires for travel insurance, mentioning safety and performance.

Impetus: Le roulement silencieux de la vitesse

Small text describing the benefits of Lassa tires for travel insurance, mentioning safety and performance.

LASSA

BRISIA BRIDGESTONE SABAHI TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Impetus 65. Impetus HR 70. Impetus HR 60.

LASSA

Eğitimde, Yaşamda Sınav

Kaygısıyla, gerilimiyle, korkusuyla, başarısıyla sınav herkesin yaşamında zaman zaman yer almaktadır. Etkili çalışabilen, kaygı düzeyi yüksek olmayan, başarıya sonuç değil, süreç gözüyle bakabilen bireyler için sınav, sıradan bir olay olarak kalabilmektedir. Genellikle sınavlar, öğrencilerin bilişsel davranışlarının ölçülüp, belirli ölçütlerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve böylece bireyler arası öğrenme farklılıklarının ortaya konulabilmesi amacıyla yapılmaktadır. Eğitimde ölçme ve değerlendirme alanının inceleme konusu olan sınavların hazırlanma, uygulanma ve değerlendirme aşamalarının öğreticiler tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

BİR İNSANIN yaşam kalitesini belirleyen öğelerden biri, bireysel nitelikleridir. Bireyselliğinin farkına varmış, kendisiyle barışık, kendisinin değerli olduğuna inanan ve bu yüzden çevresindeki bireylere değer vermeyi bilen, düşünen insanlar sağlam bir toplumun temelini oluştururlar. Ailede ve okulda verilen iyi bir eğitim, bireylerin gelişimlerini hızlandırır, niteliklerini artırır ve yaşamın anlaşılmasını kolaylaştırır. Sağlam temellere dayandırılmış bir eğitim, yaşamdaki çeşitlilikleri fark edebilen, bunlardan zevk alabilen,

bireysel farklılıkları düşmanlıklara çevirmek bir yana, bireysel ve toplumsal süreçlere katkı olarak kullanabilen insanlar yetişmesini sağlar.

Eğitimciler, eğitimi "bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla değişimler meydana getirme süreci" olarak tanımlıyorlar. Okulda verilen eğitimin temel bileşenleri, kısaca, hedefler, hedefleri gerçekleştirmede kullanılacak eğitim programlarıyla beraber bu programların hedefleri gerçekleştiren gerçekleştirmede kullanılmayan eğitim programlarıdır. Eğitimin hedefleri ve programları kadar önem taşıyan ölç-

me ve değerlendirme işlemleri ise, herkesin, yaşamının çeşitli dönemlerinde karşılaştığı sınav uygulamalarından başka bir şey değil. Sınavın adı geçince bile, iğniz ürpermiş olabilir. Bu ürperme, büyük olasılıkla, başarısızlık kaygısı korku, gerilim, heyecan gibi duyguları yeniden hissetmiş olmanızdan ileri gelmektedir. Bu tip duygular, birincil olarak, sınava giren bireyi etkisi altına alırken, ikincil olarak da bu bireylerin ailelerini ve yakın çevrelerini etkilemektedir. Sınavın bireyler üzerinde yarattığı bu duygusal etkiler, çevrede sıklıkla sarf edilen şu sözleri de hatırlatabilir: "Aman oğlum bi-

zi mahcup etme.", "Çalışma yöntemi değiştirmen gerek, böyle ders çalışırsan hiçbir yeri kazanamazsın.", "Birtanecik kızım, bak ablan ne güzel Anadolu Lisesini kazandı, sen de onun gibi çalışırsan, sen de onun okuluna gidebilirsin." Bu sözleri duymak, bir kısmınıza gerçekten hoş gelmemiş olabilir. Psikologlar, kaygı ve gerilimi artıran bu tür sözlerin etkili bir çalışmanın gerçekleşmesini sağlayamadığını, tam tersine başarıyı azalttığını düşünmektedirler.

Başarı: Sonuç mu? Süreç mi?

Gerçek başarı, uyumlu ve doyumsuz yaşanan yaşamların içinde var olabilir. Başarılı olabilmek için, gerçek bir amacın bulunması gerekmektedir. Herkes giriyor diye üniversiteye girme kararı vererek, sınavı kazanmak istemenin gerçek bir amaç olması olanaklı değildir. Amaç, aile ve çevrenin örtülü ya da örtüsüz herhangi bir baskısı olmadan, bireysel kararlarla belirlendiği zaman gerçek bir amaç olma niteliğini taşır. Amacını bireysel olarak belirleyebilmiş, buna ulaşmaya yönelik olarak plan ve program yapabilmiş kimseler, başarıyı yakalama konusunda önemli bir altyapıya sahip sayılırlar.

Uzmanlık alanı psikoloji olan, Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranış (S: 291-292, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994) adlı kitabında, kendi deneyimlerini aktarırken, başarının sonuç mu, yoksa süreç mi olduğu sorusuna yanıt getirmektedir:

ABD'ye gidip University of Illinois'da doktora programına kabul edildiğim ilk sömestr mezuniyet sonrası düzeyinde üç ders aldım. İlk haftanın sonunda öğrendiğim şu oldu: Her ders için ortalama haftada yüz sayfa okumam gerekiyordu ve okuduklarımdan sınavda sorumluydum. Büyük bir azimle sürekli okumaya ve özet çıkarmaya başladım. İkinci haftanın sonunda farkına vardığım ikinci acı gerçek şu oldu: Hiç yemesem, içmesem, uyumasam ve 24 saatimi okumaya ayırsam, okuma

malzemesini bitirmem olanaksızdı çünkü o zamanki İngilizce bilgim çerçevesinde, saatte ancak üç sayfayı okuyup özetleyebiliyordum.

İlk tepkim telaş oldu, ikinci tepkim büyük bir karamsarlık ve duygusal çöküntü. Bana yardım eden hiç kimse yoktu. Karamsarlık içinde bir hafta geçirdikten sonra şu karara vardım: "Bu İngilizce düzeyinde doktora programını bitirmem ve dereceyi alarak Türkiye'ye dönmem olanaksız. Ne var ki, okul beni programdan atıncaya kadar burada olmamdan faydalanarak, verilen okuma malzemelerini 'anlamak amacıyla' okuyup hem İngilizcem ilerleteceğim, hem de psikoloji konusunda bilgimi arttıracam."

Bu kararı aldıktan sonra pek kaygılanmadan, telaşa kapılmadan ve oldukça rahat okudum. Altıncı haftada, hocaların üçüncü hafta için verdiği malzemeleri okuyordum. Ancak şunu gördüm ki, her okuduğumu daha iyi anlıyor ve hiçbir şeyi anlamadan atlamıyordum.

Yedinci haftada iki önemli olayın farkına vardım: (1) Okuduklarım birbirleriyle ilgiliydi ve daha önce verilen bir kitap ya da makaleyi anlamış olmam, daha sonra okuduğum yazıları daha kolaylıkla anlamamda yararlı oluyordu ve (2) okuma hızımda bir artma olmuştu, artık saatte 10 sayfayı özet çıkararak okuyabiliyordum.

Onuncu haftanın sonunda diğer öğrencilerle olan mesafeyi kapatmaya başladım ve onaltıncı haftanın sonunda, üç dersin ikisinden A (pekiyi), birinden B (iyi) alarak sömestri bitirdim.

İlk sömestrdeki bu deneyimim bana büyük bir ders oldu. Yukarıda anlattığım yaşantıdan sonra, doktora programım boyunca not ve sınav sonuçlarına ağırlık vermedim. Doktoramı almış olduğuma kendi kendimi inandırdım. "Ben bu programda derece için değil, öğrenmek için bulunuyorum ve öğrenmekten büyük bir zevk alıyorum" diye düşündüm. Böylece başarılı veya başarısız olma konusundaki kaygım tamamen ortadan kalktı. Kendimi tümüyle öğrenmeye verdim, zor gelen konularda uzun uzun düşündüm, yan okumalar yaptım, hocala-

ra sorular sordum ve tamamıyla anlamadan, hiçbir konuyu atlamadım. Başarıyla doktora programını bitirdiğim zaman, ne hayret ettim, ne de çok sevindim.

Psikolog Acar Baltaş'a göre, başarılı oldukları belirlenen bireyler üzerinde yapılan bazı araştırmalar, bu bireylerin, kendi sınırlılıklarının farkında olduklarını, zamanlarını planlı ve düzenli olarak kullandıklarını, kesin olarak tanımlanmış amaçlarının olduğunu, gerektiğinde yardım istemeyi bilebildiklerini, dinleme ve gözlem yapabilme özelliklerinin olduğunu, sorunlarını alternatif arayışlarla çözme yoluna gidebildiklerini, sorumluluk olarak elde ettikleri sonuçları şansa bağlamadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, bu tip bireylerin uzlaşma içinde oldukları bir aile yaşamlarının olduğu da belirlenmiştir.

Bilişsel Davranışların Puana Dönüşümü

Bireylerde eğitimle gerçekleştirilmek istenen davranışlar üç ana grupta toplanmaktadır. Bilişsel, duygusal ve devimsel davranışlar olarak adlandırılan bu davranış türlerinden bir kısmının varlığı doğrudan gözlenebilirken, bir kısmının varlığı doğrudan gözlenemez. Devimsel davranışlar, yani vücudun hareketleriyle ilgili davranışların

gerçekleşip gerçekleşmediğini doğrudan gözlemlemek olasıdır. Ancak, bilişsel ve duyuşsal davranışların varlığını doğrudan gözlemek olanaklı değildir. Bir kimsenin belli kavramları tanıma ya da hatırlama gücü, belli yöntemleri ilk kez karşılaştığı durumlara uygulayabilme gücü gibi özellikleri o kişinin bilişsel davranışlarından bir kısmıdır. Duyuşsal davranışlar ise, bireyin belli

bir varlık ya da olaya karşı tutumu, belli bir alana ilgisi biçiminde olabilir. Bilişsel ve duyuşsal davranışlar ancak ürünlerine veya işaretçilerine bakılarak gözlenebilir. Okul eğitiminde en büyük yeri, bilişsel nitelikli davranışlar tutmaktadır. Eğitimi B. S. Bloom, bireylerin bilişsel davranışlarını, hatırlama, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olarak sınıflandırmıştır. Bu bilişsel davranışlar arasında da aşamalı bir ilişki söz konusudur. Bir alandaki bilgileri hatırlama gücü kazanılmadan, bu bilgilerle ilgili kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılamaz. Kavrama düzeyindeki yeterlikler kazanılmadan da uygulama gücü kazanılamaz. Bu aşamalılık ilişkisi değerlendirme düzeyine kadar böylece sürer.

Bilişsel davranışların öğrenciler tarafından kazanılıp kazanılmadığı, ölçme aracı olarak adlandırılan sınavlarla belirlenmektedir. Eğitimde

ölçme, beklenen davranış değişikliklerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşmediyse ya da geçikerek gerçekleştiyse bunun nedenlerini ortaya koymak için yapılmaktadır. Ancak, tek başına ölçme, öğrenciler hakkında bilgi sağlamaya yetmemektedir. Bir sınıfta 3 öğrencinin pekiyi, 8 öğrencinin iyi, 26 öğrencinin orta, 18 öğrencinin zayıf aldığı bilmek, bu sınıfın başarı düzeyini göstermeye yeterli değildir. Bu sınıfın başarı durumuna karar verebilmek için bu notları bir ölçütle karşılaştırmak gereklidir. Değerlendirme adı verilen bu aşamada elde edilen ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 25'inin pekiyi, % 40'ının iyi, % 25'inin orta ve % 10'unun zayıf alması beklendiği şekilde ise, bu sınıfta başarı düzeyinin düşük olduğu kabul edilir. Ancak ölçüt, böyle bir sınıfta öğrencilerin % 5'inin pekiyi, % 30'unun iyi, % 25'inin orta ve % 40'ının zayıf alması beklendi-

Okul Eğitiminde "Soru Sorma"nın İşlevi

Ömer Kutlu

Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı, ÖSYM

Okul eğitiminin temel amacı, öğrencilerin yeni davranışlar kazanmalarını sağlamaktır. Eğitimciler öğrenmeyi, davranışlarda gözlenen kalıcı değişiklikler olarak; öğretmeyi ise, hedeflerle belirlenen davranışların öğrenciye kazandırılması için öğrenme yaşantıları düzenleme işi olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, özellikle topluma yeni katılmış üyelerine gittikçe artan çeşitlilikte davranışlar kazandırmak zorundadır. Sanayileşmedeki hızlı gelişmeler de göz önüne alınırsa, bu çeşitliliğin oldukça fazla ve karmaşık olduğu görülecektir. Öyleyse, öğrenciler davranışların güncelliğini yitirmeden öğrencilere hızla kazandırılması gerekir. Çünkü bir toplumun gelişmesi ancak o toplumdaki bireylerin gelişmesiyle mümkündür.

Okuldaki öğretme-öğrenme sürecindeki etkileşimde rol oynayan en belirgin öğelerden ikisi "öğretmen" ve "öğrenci"dır. Öğrenci okula öğrenmek için gider. Öğretmen, öğrencilerin önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmaları için göstermeleri gereken davranışları kazandırmaları için gerekli etkiyi ortamı düzenler, onların öğrenme sürecine katar ve sürecin çeşitli aşamalarında öğrenmelerin gerçekleşip gerçekleşmediğini izler ve denetler.

Ancak, böyle bir çaba sayesinde, gerçekleşmeyen ya da eksik gerçekleşen öğrenmeler saptanabilir ve zaman yitirilmeden tamamlanabilir. İşte bu durumda, öğrenmelerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi açısından "soru"nun ve "soru sorma"nın önemi ortaya çıkmaktadır.

"Soru sorma" ders sırasında öğretmenlerin sık sık kullandıkları tekniklerden biridir. Sorular iyi hazırlanmış ve yerinde kullanıldığında, öğretmene birçok noktada yardımcı olur. Öğretmen so-

rulardan daha çok şu amaçlarla yararlanabilir:

1. Üzerinde çalışılan konu hakkındaki ön bilgileri ortaya çıkarmak
2. Konuya katılma isteği uyandırmak ve ilgili canlı tutmak
3. Belirli bir konu üzerinde düşünmeye, düşündüklerini ifade etmeye yönlendirmek ve yorum yapma fırsatı vermek
4. Belirli bir konu üzerinde tartışma disiplini kazandırmak
5. Konudaki önemli noktaları vurgulamak
6. Sınıf içi etkileşimi sürdürmek ve böylece bilgi alış veriş yapmalarına yardımcı olmak
7. Önceden öğrenilenlerle yeni öğrenilenler arasında gerekli bağları kurularak sağlamaktır

Öğretmen, öğretme-öğrenme sürecini üç aşamada izleyebilir ve denetleyebilir. Şimdi bunları kısaca ele alalım.

1. Yeni Bir Konuya Geçmeden Önce
 - a. Önkoşul öğrenmelerdeki eksiklerin belirlenmesi : Okul programlarında yer alan bazı dersler ve bu derslerin kendi içindeki konuları arasında aşamalılık ilişkisi vardır. Konuları arasında sıkı bir aşamalılık ilişkisi bulunan derslerde, bir sonraki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmesi bir önceki konuda yer alan öğrenmelerin gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Bu durumda öğrenciler bir önceki konudaki davranışları öğrenememişler ya da eksik öğrenmişlerse, bunu izleyen konuda öğrenme güçlükleriyle karşılaşır. Bu aşamalılık ilişkisi dikkate alınmadığında, özellikle matematik, fen ve yabancı dil gibi derslerde önemli öğrenme kayıpları olacağı söylenebilir. Bu nedenle öğretmenler, derse başlamadan önce öğrencilere kazandıracak davranışların önkoşulu olan davranışları (giriş davranışları) kazanmış olup olmadığını belirlemeli, bunların dökmünü yapmalı ve her bir giriş davranışını en az bir soru ile yoklamalıdır. Önkoşul

davranışları ölçen bu soruların var olan öğrenme düzeyini ortaya koyacak biçimde mutlaka her öğrenciye sorulması gerekir. Bunun için kısa yanıtı soru tekniğinden yararlanılması daha uygun olacaktır.

- b. Öğrencilerin derse hazırlıklı gelip gelmediklerinin belirlenmesi : Bir dersin yalnızca öğretmen tarafından öğrencilere anlatılması öğrenmeyi sağlamada genellikle yeterli değildir. Öğretmen her dersin sonunda, öğrencilerine bir sonraki derste hangi konuları ne şekilde işleyeceğini ve işleyeceği dersle ilgili ne gibi hazırlıklar yapmaları gerektiğini söylemeli; bir sonraki derse başlamadan önce öğrencilerinden istediği hazırlıkların yerine getirilip getirilmediğini denetlemelidir. Aksi durumda öğrenciler, ilerleyen derslerde hazırlıklı gelmekten vazgeçebilirler. Öğrencinin kitaptan bir konuya hazırlıklı gelmesi istenmişse, öğretmenin bu konuya ilgili temel kavramları, genel bilgileri ve konuları birbirine bağlayan noktaları öğrencilerine sorması beklenir.

2. Yeni Bir Konu İşlenirken

Öğretmen konuyu işlerken, öğrencileri konuya katmak, öğrencinin ilgisini uyandırmak ve sürdürmek, öğrenilmeyen noktaları saptayıp öğrenme eksiklerini anında tamamlamak, öğrenilenleri pekiştirmek ve ders konularını kaynaklarda verilen biçiminden daha zengin hale getirmek amacıyla her defasında farklı öğrencilere sorular sormalıdır. Burada öğretmenler, konunun içeriğini zenginleştirecek, anlaşılmasını sağlayacak, anlaşılmasını nokta-talar varsa açıklanmasına yardımcı edecek ve konuları arasında bağlantı kurulmasını sağlayacak nitelikte sorulardan yararlanmalıdır.

3. Yeni Konunun İşlenmesinin Sonunda
 - a. Öğrenme eksik ve güçlüklerinin belirlenmesi: Öğretmenlerin bir konuyu işledikten sonra, konunun hedeflerini ölçtükten sonra, öğrencilerdeki öğrenme eksiklerini saptaması, bunları ilgili öğrencilere iletmesi ve bu eksikleri yeni bir konuya geçmeden tamamlaması gerekir. Öğrenme eksiklerini saptama-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yapılmak için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğretilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı. Dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, soruları hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararlar da önceden vermiş olmalıdır. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretme-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruların birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretme-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

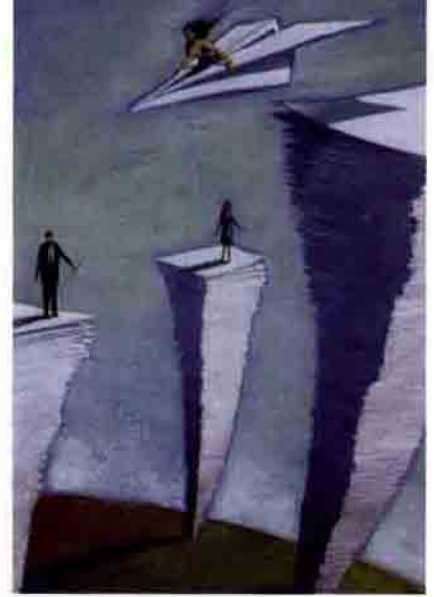
Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kriterlerine de uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlanmasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü içeren olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirmelidir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranış yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlanmaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderbilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükseltililecektir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olmaktadır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

ği şeklinde olsaydı, bu sınıfta başarı düzeyinin yüksek olduğu düşünülecekti. Görüldüğü gibi, ölçme verileri, ancak değerlendirme ile anlam kazanmaktadır.

Sınav konusu düşünüldüğünde, "soru" ve "soru sorma" da akla gelmektedir. Değişik soru tipleri ve soru sorma teknikleri eğitimde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Her zaman sınav amacı taşımayan soru sorma, öğretim sırasında kullanılan bir tekniktir.

yabilmek için öğretmenler, öğrencilerinin öğrenmelerini bekledikleri davranışların her birini en az bir soru ile yoklamalıdır. Burada kısa yanıtı ya da çoktan seçmeli sınav tekniğinden yararlanılabilir.

b. Dersin belli dönemlerinde erişilen öğrenme düzeyinin belirlenmesi: Öğretmenler, bir öğretim yılı içinde belirli aralıklarla yaptıkları sınavlarla öğrenmeleri denetlemeye çalışırlar. Bu yolla, derste öngörülen hedeflere ne derece ulaşıldığını, öğrenmeler arasında ne derece tutarlılık olduğunu saptayabilirler. Bu amaçla kullanılan sınavlarda öğretmenler, birbirine dayalı olarak öğrettilen davranışların her birini sormak yerine, bu davranış grubunun oluşturduğu genel bilgi ve beceri ölçen sorulardan yararlanabilirler. Örneğin, problem çözmede, bir problemin çözümünün her aşaması için tek tek sorular sormak yerine, sonuca ulaşmayı gerektiren tek bir sorudan yararlanabilirler.

Soru Sormada Dikkat Edilecek Noktalar

Öğretmenler soruları, dersin hedeflerine göre oluşturmalı dersin neresinde, hangi soruyu, ne amaçla soracağına, sorularını hangi sırayla (konu ve güçlük düzeyi bakımından) soracağına kadar bazı kararları da önceden vermiş olmalıdırlar. Soru sormada öğretmenlerin yapacakları ön hazırlıklar oldukça önemlidir. Soru, öğretim-öğrenme sürecinde hangi işlevi yerine getirecekse o amaçla hazırlanmış olmalıdır. Hatırlama, kavrama (yorumlama), önceki öğrenmelerini yeni durumlara uygulama, bir bilgi bütününe analiz etme, sentez yapma gücünü geliştirme ve değerlendirme yapabilmeyi sağlama amacıyla sorulmuş soruları birbirinden farklı şekilde hazırlanmış olması gerekir. Ancak böyle bir yolla öğretmenler öğretim-öğrenme sürecini daha etkili ve verimli izleyebilir ve denetleyebilirler.

Hangi Sınav Tipi Daha Objektif?

Bilişsel davranışları ölçmek için pek çok sınav tipi uygulanmaktadır. Bu sınav tiplerinin çoğunun, aksayan bazı yönleri vardır. Sözlü ve uzun yanıtı yazılı sınavlar, diğer sınav tiplerine göre, biraz daha fazla sakınca taşımaktadır. Bu tip sınavlarda, yanıtlama süresi uzun olacağından, çok sayıda soru sormak ve ders kapsamının öğrenilip öğrenilmediğini yoklamak daha güç olmaktadır. Az soru sormanın bir sakıncası ise, dersi çok iyi öğrenmiş bir öğrencinin bilmediği bir konuda sorulacak sorunun, bu öğrencinin, dersi iyi öğrenmemiş bir öğrenci gibi düşük puan almasına yol açmasıdır. Öte yandan bunun tersi de olabilir; sorulacak sorular dersi çok az öğrenmiş bir öğrencinin bildiği bir iki konuda olabilir ve bu öğrenci

Öğretmenlerin soracakları sorulardan istedikleri şekilde verim alabilmeleri için soruların bazı ölçme ve değerlendirme kurallarına da uygun olması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Soru yalın, anlaşılır ve dil kurallarına uygun anlatımla sorulmalı, farklı öğrencilerin farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmalarına yol açmamalıdır.
2. Soruyla ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalı, yanıtı bilmeyenlerin de doğru yanıtlamasını sağlayacak ipuçları ve gereksiz bilgiler içinde yer almamalıdır.
3. Soru, derste anlatılan konu ne ise o konunun özünü ilişkili olmalı konuyu dağıtacak, gereksiz ayrıntılara yer verecek, farklı konuların tartışılmasına neden olacak soru sormaktan kaçınılmalıdır.
4. Soruya verilebilecek yanıtlar değişik ve birden çok ise bu yanıtların neler olduğu saptanmalı ve genellikle belirlenen sınırlar içinde kesin ve tek yanıtı olan sorular sorulmalıdır.
5. Soruya doğru yanıt verilmesi, soruyla ölçülen davranış ne ise o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirir.
6. Soru, o soruyla ölçülmesi amaçlanan davranışı yeterince öğrenmiş olan öğrenciler tarafından yanıtlanabilmeli, yeterince öğrenmemiş olanlar tarafından doğru yanıtlanmaya olanak vermemelidir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Bir dersle ilgili öğretim-öğrenme sürecinin istenen derecede etkili, verimli olması ve öğretim programında yer alan davranışların öğrencilere kazandırılması, bu sürecin yakından izlenmesine ve denetlenmesine yani süreç boyunca ölçme ve değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Böyle bir denetim sayesinde öğretmenler, öğrenmelerde gözlenen eksiklik ve aksaklıkları saptayabilir ve bir sonraki aşamaya geçmeden bunları giderebilirler. Bu yolla, öğrenmelerin, eksiklikler nedeniyle güçleşmesi olasılığı önemli ölçüde ortadan kalkacak ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri yükseltilmektedir.

dersi iyi öğrenmiş bir öğrenci gibi yüksek puan alabilir. Bunun yanında, sorulan sorunun cevabı bilinse de iyi ifade edilememesi düşük puan alınmasına, tersi durumun da yüksek puan alınmasına yol açması söz konusudur. Bu tür sınavlarda, cevapların değerlendirilmesi de, birçok yönden subjektif kalmaya, yani değerlendirmeyi yapan kişiden kişiye değişik olmaya mahkûm olacaktır. Ancak, okulöncesi ve ilköğretim ilk yılları gibi, yazı ile ifadenin güçlü olmadığı dönemlerde, sözlü sınavların uygulanması bir zorunluluk olmaktadır.

Kısa cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlar, sözlü ve uzun cevaplı soruların kullanıldığı yazılı sınavlara göre, daha çok soru sorulabilmesini, böylece ders kapsamının çeşitli yönleriyle yoklanabilmesini sağlaması nedeniyle, bilişsel davranışların değerlendirilmesi açısından daha uygun görülmektedir.

Bu tür sınavlarda yanıtlar en fazla birkaç kelime olduğundan, puanlama sırasında subjektiflik azalmakta ve ifade gücü puanlamayı daha az etkilemektedir. Ancak, bu tür sınavlar hazırlanırken, yanıtı tek ve kesin olan sorular sorulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Doğru-yanlış tipi sorulardan oluşan sınavlar da çok soru sorma olanağı yaratması, yanıtlamasının basit olması ve puanlamada objektifliği koruması bakımından uygundur. Ancak, bu tür soruların önemli bir olumsuz yönü, köratım yapılarak doğru yanıtın % 50 şansla tutturulabilmesidir. Bu yüzden, bu tip sınavlar, öğrenme düzeyini her zaman doğru olarak gösterememektedir. Tüm bu sınav tipleri içinde en üs-

vuruyla karşı karşıya kalıyorlardı. Bu dönemde, yükseköğrenim görmek isteyen öğrenci sayısı sürekli arttığından ve öğrencilerin birden fazla sayıda fakülteye başvuruda bulunmasının yarattığı kargaşalıktan, iş daha da çıkmaza giriyordu. Tüm bu sorunlar, üniversitelere öğrenci seçme ve yerleştirme işinin merkezileştirilerek, daha sistemli bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştu. ÖSYM, merkezileşmenin ilk dönemlerinde henüz devreye girmemişti. Merkezileşme ilk olarak, birkaç üniversitenin bir araya gelmesiyle oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak, bu uygulama sırasında, tüm üniversitelerin bu sisteme katılmamış

olmalarına, başvuru ve sınav işlemlerinin tek bir merkezde yapılmasına karşın, yerleştirme sırasında, adayların önceden tercih yapmayıp, doğrudan fakültelerle yüzyüze kal-

Üniversite Sınavına Doğru

Meliz Ergin

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı Adayı

Çalışma masamda bir yığın kitap, artık içine kâğıt almayı kabul etmeyen bir klasör... Elimde bir kalem ve kafamda düşüncelerimle oturuyorum. Arada bir çalışmayı bırakıp, düşünmeye zaman ayırmayı hem seviyorum hem de gerekli görüyorum ve çevremdeki birçok öğrencinin bunu ihmal etmesi beni endişelendiriyor.

Kendi adıma mutluyum. Çok uzun süre almış olmasına karşın, birçok meslek seçeneği arasından geleceğim için en uygun olanının hangisi olduğuna karar verdim ve bir hedef belirledim. En önemli farkındalığım ise, hazırlanmakta olduğum üniversite sınavının herşey demek olmadığı ve sadece bir başlangıç olduğuydu. Oysa, üzülen gözlerim ki, birçok öğrenci bunu hâlâ bir ölüm kalım meselesi haline getiriyor. Bir yarışa katılıyorlar, ama bir süre sonra, bu yarışa niye katıldıklarını, niçin yarıştıklarını bile unutuyorlar. Önemli tek şey kazanmak kalıyor: Ama neyi? Bu noktada araçlar ve amaçlar karışıyor.

Bana göre, her şey ilkökul birinci sınıfta başlıyor, lisede devam ediyor. Lise yıllarım boyunca gördüğüm kadıyla, eğitim sistemimiz ve üniversiteye öğrenci alma biçimimiz birbirine benşik değil. 6-8 yıl arası ortaöğrenim görüyoruz ve son sınıfta geldiğimizde, aslında, üniversite sınavında başarılı olmamıza katkıda bulunacak bilgileri değil, okulumuzun vermek istediklerini ya da müfredatın belirlediklerini aldığımızı farkediyoruz. Bu durum, kısmen iyi, kısmen kötü oluyor. İyi oluyor, çünkü ben bu sayede iki yabancı dili öğrendim ve kendimkinden farklı kültürleri inceleme fırsatı buldum; kötü oluyor, çünkü bu kültürel birikimim beni ben yapıyor, ama üniversiteli yapmaya yetmiyor. Dolayısıyla, bir çarpıklık söz konusu, çünkü üniversiteye hazırlanmamız söz konusu olduğu andan itibaren, okul birikimimizi bir yana bırakıp, 1-2 yıl boyunca bambaşka bir dünyaya giriyoruz. Dershane-

ler, özel hocalar, bunların bitmek bilmeyen harcamaları, genim, heyecanla beklenen o iki sınav günü ve o günlerde hasta olmamak için edilen dualar. Sonuçta, bazılarımız sahip olduğu olanaklar ve geçmişlerindeki olumlu yönlendirmeler çerçevesinde istediğini buluyor, bazılarımız ise bir belirsizlik içinde tökezleyip kalıyor. İşte, ilse öğrenimi ve üniversiteye giriş arasındaki bu bağlantı kopukluğunu kabullenemiyorum.

Türkiye gibi yoğun genç nüfuslu bir ülkede seçme ve yerleştirmenin ancak, halen uygulanmakta olan yöntemle yapılabileceğini anlıyorum. Tüm eleştirilere karşın, bugüne kadar dimdik ayakta durabildiği ve zoru başardığı için ÖSYM'ye saygı duyuyorum. Ancak, gene de bazı şeylerin değişmesi gerektiğine inanıyorum. Ezberden çok düşünmeye ve yaşam bilgisine dayanan bir öğretim uygulayan ABD'de, ilse öğrencilerinin üniversiteye girişlerinde ortaöğretim başarı puanlarının büyük rolü var. Başansını zamana bölmeyi beceren, bunu sürekli hale getiren öğrenciler, yetenekleri doğrultusunda yönlendirildikleri için üniversitelere başvururken geçmişlerine güvenebiliyorlar. Bu öğrencilerin girmeleri gereken bazı sınavlar ise, gene önceki birikimlerine dayandığından, herşey bir düzen ve uyum içinde birbirini tamamlıyor. Türkiye'nin ve diğer ülkelerin eğitim sistemlerini karşılaştırmanın, var olan eksiklerimizi gidermede yararlı olacağını düşünüyorum. Bu konuda, bir mum yakma yetkisine sahip olanların ise, en iyiye doğru hızla ilerlemelerini diliyorum. Sınav ve sonrası için herkese başarılar diliyorum, çünkü üniversiteli olmakla iş bitmiyor. Bu sınav sadece güzel bir başlangıç. Alacağımız eğitim nasıl olursa olsun, bizler kendi kendimizi eğitip, aşmaya çalışacağız. Bizi hayata kazandıracak olan şeyler ise, özgüvenimiz, güvenimizi haklı çıkaracak birikimlerimiz ve tabii ki üretmekten korkmayacağımız düşüncelerimiz olacak.

maları gibi nedenler, yerleştirmede sorunlarla karşılaşılmasına yol açıyordu. Merkezileşme süreci içinde birkaç yöntem uygulanmış, ancak her yöntemden, değişik sorunlara yol açması nedeniyle vazgeçilmiştir. Bunların yanında, sınavda kullanılan soruların hazırlanması, basımı ve dağıtımı gibi sistem açısından çok önem taşıyan işlerin sürekli farklı kişiler ve kurumlar tarafından yapılması koordinasyonu güçleştiriyordu. Ayrıca, ciddi güvenlik sorunları da ortaya çıkıyordu. Kısacası, sınav hazırlıkları ve uygulaması konusunda uzmanlaşmamış olunması da sürekli değişik sorunların ortaya çıkmasına yol açıyordu. Merkezileşme, 1974'de ÖSYM'nin (o zamanki adıyla ÜSYM) kurulmasıyla tamamlanıyordu. ÖSYM tarafından oluşturulan sistem içinde, 1975'den beri yapılan üniversiteye giriş sınavları, başlangıçta, günümüzdekinden oldukça farklıydı. Ortaya çıkan gereksinimler ve sorunlar göz önüne alınıp, sisteme sürekli yenilik getirilerek, bugünkü biçimine süreç içinde ulaşılmıştır. Bugün ÖSYM, başta üniversiteye giriş sınavı olmak üzere, birçok sınavın hazırlanmasını, uygulanıp değerlendirilmesini ve tüm bunların organizasyonunu gerçekleştirilmektedir.

Tarihteki Sınavlara Kısa Bir Bakış

İnsanlık, tarih boyunca bireysel farklılıklarla ilgilenmiştir. Bireysel farklılıkları belirlemek ya da tanımamak, zaman zaman bir zorunluluk halini de almıştır. Eğitimciler, psikologlar ve yöneticiler gibi, bireysel farklılıkları değerlendirmek zorunda olan kimseler, bu farklılıkların çok yönlü karmaşıklığını düzenli ve sistematik yollarla ölçme gereğini duymuşlardır.

Tarihi Philip DuBois'a göre, ilk sınav M.Ö. 2200 yıllarında Çin'de uygulanmaktaydı. Her üç yılda bir, devlet memuru seçimi amacıyla uygulanan bu sınavlarla müzik, okçuluk, binicilik, güzel yazı yazma, aritmetik, askerlik, tarım ve

coğrafya gibi alanlarda yeterlilik değerlendirilmesi yapıyordu. Üç ayrı bölümden oluşan bu sınavların ilkinde, tümü erkek olan adaylar 24 saat boyunca, sınav uygulamalarının yapıldığı küçük bir evde kalıp, bir şiir yazarak ona uygun bir de beste yapıyorlardı. Bu sınavı geçebilenlerin oranı genellikle, başvuran aday sayısının % 1'i ile % 7'si arasında oluyordu. Birinci elemeyi geçenlere, ikinci ve daha insafsız bir sınav uygulanıyordu. İkinci sınavın süresi üç gün üç gece sürüyordu. Bu sınavı girenlerin de ancak % 1 ile % 3'ü başarılı oluyor ve İmparatorluğun başkenti olan Pekin'de üçüncü bir sınava giriyorlardı. Bunların da % 3 kadarı devlet memuru olmaya uygun görülüyordu. Çin'de bu sınavların yapılmasına, 1905 yılına kadar devam ediliyordu. 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da da devlet görevlileri için sınav uygulamaları yapılmaya başlandı. İlk resmî sözlü sınavlar M.S. 1219'da Bolonya Üniversite-

si'nde yapılmıştı. 1636'da Oxford Üniversitesi'nde de diploma derecesi vermek için sözlü sınav uygulamaları yapılmıştı. 19. yüzyılda, bireylerin zihinsel niteliklerine ve bunların ölçülmesine ilgi duyulmaya başlandı. Okullarda ve devlet örgütlerinde yazılı sınavların kullanılmasına İngiltere, Avrupa'nın birçok ülkesi ve ABD'de 1860'larda başlanmıştı.

Mitolojide Zorlu Bir Sınav

Orhan Hançerlioğlu'nun *Düşünce Tarihi* kitabında belirttiğine göre, Terzi Hermes'in ölümsüzlük üzerine olan kutsal sırrını öğrenmeye, yalnızca çileli bir sınavdan ge-

sizliklerimize, uğradığımız haksızlıklara karşı verdiğimiz sınavlar. Başarılarımızı nasıl yaşadığımız, mutluluklarımızı nasıl paylaştığımız da farkedemediğimiz sınav durumları. Sınav sonuçlarını içimize sindirebilmenin de bir sınav olduğunu düşünmüş müydünüz? İşte, hayatın bu sürekli karşımıza çıkardığı örtük sınavlar, kişiliğimizi oluşturan, eksiklerimizi, yanlışlarımızı giderek düzeltmeye, bize yetkin insan olma yolunda yol göstermeye yardımcı olacak sınavlardır. Nedenise, sınav deyince hep öğrenim yaşamındaki sınavları anlıyoruz. Yaşamamızın kendisinin bir sınav olduğunu farkedemezsek, sınavların anlamını anlamaya sınavını başaramayız.

Sınavları hep "dışarıdan verilen", hayatımızı zindana çevirmekten, bizi üzmetken başka işlevi olmayan sıkıntı kaynakları olarak algılamak, büyük bir yanılgıdır. Elbette her sınav zordur. Çilelidir. Bağımsız bir iç dünyaya sahip, içsel özgürlüğü yaşayabilen insanlar için dışarıdan "dayatılan" sınavlar o denli sıkıntılı olmaz. İç özgürlüğe sahip biri, dışarıdan gelen sınavları, kendi varlığına yöneltmiş bir "tehdi" olarak görmez. O, zaten kendi kendini sınavarak yaşayan; sınavı yaşamın kaçınılmaz devingenliği, canlılığı, heyecanı, zenginliği için gerekli gören biridir. Sınavsız yaşamın tadı mı olur? Sınavlara ömür silken bir insan gelişebilir mi? Ne mutlu sınavım var diyene! Sınavınız varsa, amacınız vardır; projeleriniz vardır. Hayatın anlamı vardır sizin için. Değerleriniz, sorumluluklarınız, zenginleştirilecek bir ömrünüz vardır.

Anlamsız sınav kaygısından uzak, sınavsız bir yaşamın ne denli boş olabileceğini düşünerek, size insan olabilmeyi acıların ve mutlulukların yaşatacak sınavlarla dolu bir ömür dilerim...

çen insanlar lâyıktır. Eski Mısır'daki Tep ve Memphis tapınaklarında yıllarca sınavdan geçtikten sonra, bu sırta kavuşan pek az kişi vardır. Bu acımasız sınavda, İzis tapınağına götürülen istekli, uzun yıllar, tapınakta hizmetçilerin yanında kalarak, ortalığı süpürmek, bulaşık yıkamak gibi işler yapmak zorundadır. Bütün bu işleri yaparken tek söz söylemesi ve konuşması yasak olan istekli, bu ilk sınavdan sonra hâlâ isteğinde direniyorsa, karanlık bir labirente kapatılır. İstekli, labirentin çamurlu ve yılanlı dehlizlerinde sürüne sürüne, uzun süre ilerler. Bazen labirentin küçük odalarında rastladığı bir rahip ona, geriye dönmek isteyip istemediğini sorar. Sırrı öğrenmek için direniyorsa, gene karanlık yollarda sürünmeye devam eder. Geri dönüşü olmayan yollara girdikten sonra, kimse karşısına çıkıp geriye dönmek isteyip istemediğini sormayacaktır. Bir süre sonra, dik bir yokuştan aşağıya doğru sürüklenmekte olduğunu hissederek istekli, korkunç bir uçurumla karşılaşacaktır. Tutunmayı başarsa, düşmekten kurtulursa, çıldırma noktasına bile gelebilir. Çıldırmayacak kadar güçlüyse, dehlizin ucunda küçük bir kurtuluş kapısı bulunduğunu görebilir ve uçuruma yuvarlanmadan o kapıya sıçrayabilirse, duvarlarında yirmi iki sırrın belirtildiği bir odaya gelir.

İsteklinin çilesi bu yaşadıklarıyla da bitmez ve daha pek uzun yıllar sürer. Geçireceği sayısız, ürkütücü sınavlar arasında ateş sınavı, su sınavı, şehvet sınavı da vardır. Son sınav olan mezar sınavını da geçen istekli, Hermes'in sırrını öğrenebilecektir.

Sınavları bir iç yolculuk olarak değerlendirebilmek dileğiyle...

Zuhal Özer

Kendini Sinamayı Bilmeyene Sınav Yaramaz

Ahmet İnam
Prof. Dr., GDTÜ Felsefe Bölümü

Sınavsız yaşam yok. Doğanın biz insanlara çıkardığı zorlukları düşünün. Çevre koşullarıyla, bedenimizle olan savaşımı. Yaşamımızı elimizden almak isteyen güçlere karşı verdiğimiz sınavlardan başlıcası biyolojik düzeyde: Bir canlı olarak yaşamımızı sürdürülebilmek. Örneğin, mikrop-lara karşı bedenimizin verdiği sınav. Değişen doğa koşullarına organizmamızın uyumuyla ilgili geçirdiğimiz zorlu sınav.

Ruhsal yapımız, duygularımız da sınavdan geçiyor. Öfkelerimiz, tutkularımız, sevgilerimiz. İnsanlarla, doğayla ilişkimizde hep sınavıyoruz, siniyoruz.

Toplum yaşamında, birtakım topluluklara, kurumlara kabul edilebilmek, belli konumlara gelebilmek, dereceler alıp, toplumsal yaşamın sıradışında özlediğimiz "yerlere" ulaşabilmek amacıyla sınavlara giriyoruz. Hiç bitmiyor sınavlar! Araştıncı, geniş ufuklu, canlı, zengin bir yaşam, sınavlarla zenginleşen yaşamdır.

En azından iki türlü sınavla karşı karşıyayız toplum yaşamında: İki sınav olduğu açıkça söylenen, ilan edilen sınavlar. Örneğin, öğrenimimiz sırasında girdiğimiz sayısız sınavlar; "ders geçmek", "sınıf geçmek", amacıyla vermek zorunda olduklarımız.

İkinci sınavsa, çoğunlukla farkına varamadığımız, kimi zaman "hayat sınavı" dediğimiz sınavlar. Örneğin, sevdiğimizizi yitirdiğimizde, katlanmak zorunda kaldığımız güçlüklerle karşı; başarı-

Konu Danışmanı: Rükzan Eski

Dr., Emekli Öğretim Üyesi (H.C. Psikoloji Bölümü)

Kaynaklar:

- Aiken, L. R. *Psychological Testing and Assessment*, 1982.
- Balraj, A. *Uzlaşma*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Cohen, R. J., Montague, P., Nathanson, L.S., Swerdlik, M. E. *Psychological Testing*, Mayfield Publishing Company, 1988.
- Çirçeloğlu, D. *İnanç ve Dincilik*, Remzi Kitabevi, 1994.
- Dökmen, V. *Öğreniş Süreci ve Yerleştirme Merkezi Kuruluşu, Gelişimi, Çalışmaları*, ÖSYM Yayınları, Ankara 1992-5.
- Hançerlioğlu, O. *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1995.
- Özgelik, D.A. *Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Yayınları, Ankara, 1992-2.
- Yıldırım, C. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Eğitim Yayınları 7, Ankara, 1983.

Dünyaya bakın, Lassa'yı göreceksiniz.

**TRAVEL
INSURANCE.**

**LOW
PROFILE
HIGH
VALUE**

IMPETUS HR 65
IMPETUS HR 70

LASSA

LASSA
**Qualita', Tecnologia e
Pregio.**

Il titolo di "Best tire" è un riconoscimento che si ottiene solo attraverso una serie di prove che verificano la qualità e la tecnologia di un pneumatico. Lassa ha ottenuto questo titolo per la sua gamma di pneumatici a profilo basso, che sono stati valutati per la loro qualità, tecnologia e pregio.

Avete la nostra parola.

LASSA
BRISA BRIDGESTONE SABARU TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Quality, technology and value.

**REISE-
VERSICHERUNG.**

THE GOOD DIE OLD.

Impetus: Le roulement silencieux de la vitesse

LASSA

Les pneus Impetus ont une technologie de roulement qui leur permet de réduire le bruit et de garantir un silence de conduite. Ils sont conçus pour offrir une performance optimale et une longue durée de vie.

BRISA BRIDGESTONE SABARU TIRE MANUFACTURING AND TRADING INC.

Impetus 65. Impetus HR 70. Impetus HR 60.

LASSA

İnternet'te Sansür

Bilgi süper otoyolu adı altında, insanların evlerinden çıkmadan "İş" üretebildikleri, para harcadıkları, evlenebildikleri, seks yapabildikleri bilimkurgusal topluma doğru gidişi simgeliyor İnternet. Bill Gates'in ve futurologların tahminlerini doğru çıkarırcasına inanılmaz bir hızla büyüyor, geliyor. Bu arada kendi kültürünü de yaratıyor. Avrupa ve Amerikalı İnternet'çi gençler, kendilerinin neden böyle olduklarını "siberkültürel manifestolarla" anlatmaya çalışıyor. Birçoğu bilgisayar ile ilgili işlerde çalışan, bu yalnız, içine kapanık insanların yaşam ve iletişim şekilleri medyanın da ilgisini çekti. Türünün ilk ve en başarılı filmi olmasa da, "The Net" İnternet unsurunun ana tema olarak kullanıldığı film olarak ortaya çıktı.

FILMDE karakterler, birbirlerini gerçekten hiçbir zaman görmeden "chat" (sohbet) adı verilen bir İnternet servisi aracılığıyla konuşuyorlardı. Gerçekten, İnternet üzerindeki buna benzer servislerin ürettikleri "sayısal trafiğe" bakacak olursanız, bunların hiç de azımsanmayacak miktarda kullanılan servisler olduğunu görürsünüz. Sohbet servislerinde yer alan ve ilginize uygun bir "kanal" seçerek tartışma ortamına katılmanız mümkün. Kanallar kişilerin isteklerine göre otomatik olarak yaratılıyor.

Kanalların bir kısmı herkesin kullanımına açık. Ancak bir iki kişi aranızda özel olarak konuşmak istediğiniz zaman, kimsenin sizi rahatsız ede-

meyeceği bir kanala çekilmeniz mümkün. Kurucusu olduğunuz kanalın aynı zamanda operatörüsünüz de. Yani istemediğiniz, asıl konunun dışına çıkan insanları uyarabilir, kanaldan atabilir, daha ileriye gidip o servisi kullanmaktan tamamen men edebilirsiniz. Sohbet servislerinde yer alan konuların bir çoğu aslında bilgisayarla ilgili; daha sonra fizik, matematik, tıp gibi alanlardaki tartışma kanalları geliyor. Kanalların içerik olarak bir sınırı yok. Bahçecilik ve çiçek yetiştirme, klasik ya da etnik müzik gibi konularla ilgilenebilirsiniz. Ancak, sohbet servislerindeki bazı kanallar şu anda ABD'de İnternet'in sansürlenmesi ve gelişiminin denetim altına alınması için çalışmalara başlanmasına yol açtı.

Bazı sohbet servislerinde cinsel fantezilerin karşılıklı olarak anlatıldığı kanallar var. Sansüre yol açan şey aslında bu fantezi kanalları değil; bu kanallara erişimini yetişkin olan/olmayan diye ayırmanın mümkün olmayışı.

Kanun taslağını hazırlayan Nebraska, Demokrat Partili Senatör James Exon, Kongre üyelerine bu gibi kanallarda nelerin anlatıldığının birkaç örneğini gösterdi: "Kızın adı Karen, yedi yaşında. Göğüs uçları ve boğazı kesilmeden önce dokuz erkek tarafından tecavüz edildi." Bu alıntılan bölüme benzer çocuklara yönelik cinsel şiddet görüntüleri ve anlatıları İnternet üzerinde bulunabiliyor. Exon verdiği bir örnekte de, America Online (ABD'nin en büyük İnternet

servis sağlayıcısı) servislerini kullanarak İnternet'e evinden bağlanan bir çocuğa, sohbet kanallarındaki belirsiz bir kişi tarafından, içinde nasıl kullanacağını bilgisinin de olduğu, bir dosya gönderildiğini ve dosya uygun şekilde açıldığı zaman ekranda sevişme pozisyonlarını gösteren resimlerin çıktığını belirtiyor.

İnternet üzerindeki pornografik malzeme sadece yazılı fantezilerden ve fotoğraflardan oluşmuyor. WWW üzerindeki servislerde ses ve video klip olarak pornografik görüntüler, canlandırmalar bulmak mümkün. Bunların birçoğu video kaset üzerinde dağıtılanların doğrudan sayısallaştırılması ile elde edilen video klipler. Tabii, bunlar dışında Penthouse, Playboy gibi erotik dergilerin "resmi" WWW servisleri de var. Exon, yasanın (tam adı Communication Decency Act, İletişim Terbiye Yasası) bilgi süper otoyolunu kırmızı neonların yandığı bir bölge olmaktan çıkarma ve çocukları müstehcen ve ahlaksız mesajlardan koruma amacını taşıdığını belirtiyor.

Bu, İnternet'i sansürleme çalışmalarının ABD'yi ilgilendiren yönü. İnternet'e bağlı her devletin hükümeti

buna benzer kaygılar taşıyor. Hükümetler, dünyanın her yerinde, özellikle bu yeni iletişim ortamını anlamaya, daha sonra da onu sınırlayacak kurallar ve yasalar koymaya çalışıyorlar. Kimi hükümetler İnternet ve onun "siberkültürü"nü milli değerlerine tehdit olarak algılıyorlar; kimileri ise, ABD örneğinde olduğu gibi, İnternet ile gelen pornografik materyal, politik fikir ayrılıkları ve hatta kültürel emperyalizm gibi "kötü" şeylerden korkuyorlar. Geçen aylarda meydana gelen şu olaylar hükümetlerin İnternet kullanımına kurallar koyup, onu egemenlikleri altına almaya çalıştıklarını gösteriyor:

•Çin hükümeti 11 Şubat'ta, İletişim Bakanlığına bağlı bir kurum aracılığı ile İnternet'e giden ve gelen tüm trafiğin izleneceğini, 16 Şubat'ta ise ülkelerindeki 50 000 civarı İnternet kullanıcısının polise kayıt yaptırması gerektiğini ilan etti. Firmaların ve şahısların İnternet'i kullanarak kamu huzurunu bozacak bilgi üretmeleri, transfer etmeleri ya da kopyalamaları yasaklandı. Çin, İnternet'e tek bir geçit noktasından (gateway) bağlanıp, bunun üzerinden geçecek tüm trafiği IBM ve Sun Microsystem gibi firma-

lara geliştirdiği yazılımlar ile inceleyecek ve sansürleyecek.

•Fransa resmi makamları ABD yetkililerinden, İnternet'e ucuz ve kolay bomba yapmanın yollarını postalayan San Diego'daki bir İslami örgütün İnternet'e erişiminin engellemesini istediler. Fransızların açıklamalarına göre örgütün İnternet'e gönderdiği türden bombalar Paris metro- larındaki patlamalarda kullanılanlara benziyor. Fransız hükümetinin İnternet ile olan sorunları bu kadarla kalmıyor. Başkan François Mitterand'ın kansere yenik düştüğü haberinin gizlenmesinin ayrıntılarını anlatan bir kitap, Paris mahkemeleri tarafından yasaklandıktan sonra, İnternet üzerinde ortaya çıkınca sadece Fransa'da değil, tüm dünyada skandal yarattı. Yayıncılar telif haklarının ihlal edildiğinden bahsedip bas bas bağışsalar da, sivil örgütler olayı sansüre ve yanlış hükümet politikalarına karşı bir zafer olarak yorumluyorlar. Fransız politikacıları İnternet'te İngilizcenin çok kullanımını, Anglo-Amerikan kültürün baskısı ve Fransızca'nın ölümü olarak değerlendiriyorlar.

•Almanya da İnternet sorunlarından nasibini almış durumda. Bayyera-

li bir savcı Internet üzerindeki 200 haber grubunun Alman yasalarına göre suç oluşturacak şekilde cinsel materyal içerdiğini iddia etti ve Compuserve'den (ABD'deki başka bir büyük Internet servis sağlayıcısı) 100 000 civarındaki Alman kullanıcılarına bu haber gruplarını kapatmasını istedi. Compuserve de, elinde bunu gerçekleştirebilecek bir mekanizma bulunmadığı için, 4 milyon Amerikalı kullanıcı da dahil olmak üzere, bu haber gruplarını herkesin kullanımına kapattı. Compuserve, kapattığı haber grubu sayısını şu an 5'e indirmiş durumda. Ocak ayı içerisinde Ernst Zuendel adlı, Kanada'da yaşayan bir Neo-Nazi'nin WWW servisi Deutsche Telekom tarafından engellendi. WWW servisi Kaliforniya'daki Webcom adlı bir şirket tarafından sağlanmaktaydı. Webcom, Zuendel'in sayfalarını kapatmanın konuşma özgürlüğüne aykırı olduğunu söyleyip, Deutsche Telekom'un kapatma talebini reddedince, Almanlar da sadece Zeundel'in değil, Webcom'un 1500'ü aşkın diğer servisini engellediler.

• Asya kıtasında da durum karışık. Japonya'da 26 yaşında bir genç çıplak resimlerini kişisel WWW sayfasına yerleştirdiği ve e-posta ile dağıttığı için tutuklandı. Mahkûm olursa 2 yıl hapis ve yaklaşık 250 000 ABD doları para cezasına çarptırılacak. Singapur, tüm Internet servis sağlayıcılarının milli yayıncılık dairelerine kaydolmalarını ve kullanıcılara Internet'te yapabileceklerinin neler olduğunu anlatmalarını istedi. Vietnam, Internet kullanımını sadece bir grup bilim adamı ile sınırlamış durumda. Suudi Arabistan, Bahreyn ve İran e-postaların okunmasını ve akan trafiğin incelenmesini sağlayan süzgeç mekanizmaları aracılığı ile Internet'e bağlanıyorlar.

Hükümetlerin hepsinin Internet'i denetlemek için kendine göre gerekçeleri olduğu söylenebilir. ABD hü-

kümeti için çocukların müstehecen yayınlarından korunması, Fransız hükümeti için milli değerlerin kaybı gibi... Ancak, Internet denetlenmek istenildiği anda sorunlar da başlıyor. Internet'in herhangi bir merkezinin olmayışı, tamamen anarşik bir yapıda oluşu sansür mekanizmasının işlememesine yol açıyor. Politikacılar ve hukukçular Internet'i televizyon ya da radyo yayınlarına benzetip, değerlendirilmesinin bu kıstasa göre yapılmasını istiyorlar. Ancak, bu benzetme pek de doğru değil. Zira Internet, elektromanyetik dalgalar aracılığı ile her yere ve herkese yapılan televizyon-radyo yayıncılığından farklı. Internet üzerindeki bilgilere ancak bir araştırmadan sonra ve kişinin kendi is-

teği ile ulaşılabilir. Internet birşeye benzetilecekse, içinde her türlü kitabın ve bilginin yığılı bulunduğu bir kütüphaneye benzetilmesi daha doğru olur. Merkezi bir stüdyosu bulunan bir televizyon kuruluşuna politikacıların istekleri doğrultusunda yayın yaptırmak ya da yayının istenen yerini sansürlemek mümkünken Internet'te böyle bir şey mümkün değil. Yasaklanan bir servis 15 dakika içerisinde, yasaklayan ülkenin yasalarının geçerli olmadığı bir ülke sınırlarında verilmeye başlanabilir. İstenildiği kadar süzgeç benzeri mekanizmalarla e-postaların okunmasını, içinde geçen "zararlı" sözcüklerin arındır-

ılmasını sağlansın, telefon faturasını kabullenilen bir Internet çılgını modeliyle başka bir ülkeye bağlanıp, oradan Internet'i kullanmaya başlayabilir. Internet'in sansürlenemeyecek kadar merkezsiz oluşu, onun varoluş nedenini oluşturuyor. Internet, soğuk savaş yıllarında Amerikalıların olası bir nükleer savaş sonrasında bilgisayarların birbiriyle iletişiminin yitirilmemesi amacıyla ortaya çıkmıştı. Bu ağ üzerindeki herhangi bir bilgisayar merkez olmadığı için, onun tahrip olması durumunda diğerleri işlevlerini yitirmeyecekti.

Aslında e-postaların sansürlenmesi denenmiş ve çok komik sonuçlar vermiş. America Online 1996 yılının başında e-postalarda bazı sözcüklerin

kullanımını yasaklamış. Daha sonra da, göğüs kanserinden kurtulanların oluşturduğu bir tartışma listesini, bu sözcüklerin çok fazla kullanıldığı gerekçesiyle kapatmış. Servis sağlayıcı firmaların böyle komik durumlara düş-

mesine sansür yasasında yer alan hükümler neden oluyor. Kanuna göre bir servis sağlayıcının verdiği servis üzerinden Internet'e sansürlenmesi gereken e-postalar, görüntü, ses ve video kliplerin gönderilmesi, servis sağlayıcının da cezalandırılmasını gerektiriyor. Bu yüzden servis sağlayıcılar da trafiklerini denetleme yoluna gidiyorlar. İşte bu durum, sivil örgütleri ve Internet kullanıcıları tepki vermeye itiyor. Denetim mekanizmaları yüzünden e-postalardaki gizlilik ve kişisellik ortadan kalkacağı için, sansüre karşı olan Internet kullanıcıları protesto amacıyla mavi kurdele kampanyası başlattılar. Bazı popüler WWW servisleri ise yasa iptal edilene kadar servislerini dondurdular. Aslında, bu hükümlerin nasıl yerine getirileceğini bilen yok gibi. Compuserve yetkilileri 4,2 milyonu aşkın kullanıcıları ve binlerce tartışma listelerinin olduğundan bahsedip, tüm bunların denetimi için gerekli insan gücünün bulunamayacağından yakınıyorlar. Internet'te pazarlama yapan firmalar

ise, süzgeç ve denetim mekanizmaları yüzünden artık kimsenin kredi kartı numarasını vermeyeceği, bu yüzden de iş yapamaz duruma düşeceklerini belirtiyorlar.

Ailelerin çocuklarını Internet'teki müstahcen malzemelerden koruyabilmesi için, pornografik bilgi bulunduran arşivlere ve başka sakıncalı servislerle ulaşımı engelleyen SurfWatch, NetNanny gibi WWW tarayıcıları var. Bu gibi programlar, bilgisayar çalışmaya başladığı anda otomatik olarak etken hale geçiyorlar ve ancak ebeveynin gizli şifresi girildiğinde kapatılabiliyorlar. Bir kullanıcı Internet'e bağlandığı anda, program, kullanıcının içerinde pornografik ve erotik malzemenin bulunduğu bilinen haber gruplarına, WWW ve gopher servislerine, ftp arşivlerine, sohbet kanallarına ulaşım sağlamadığını kontrol ediyor. Bunlara ek olarak, adreslerinde bazı sakıncalı sözcükler taşıyan WWW servislerine ulaşımı engelliyor. Bu gibi programların tek yetersizlikleri veritabanlarındaki "sakıncalı adreslerin" bir süre sonra güncelliklerini yitirme olasılığı. İçinde pornografik malzeme bulunduğu bilinen bir servis, kısa süre sonra başka bir ülkede, başka bir adla ortaya çıkabilir. America Online ve Microsoft PICS adı verilen bir yazılım geliştiriyorlar. Bu yazılım sayesinde adresler değil, transfer edilecek bilginin içeriği sınırlandırılabilir. Yine de, geriye e-postaların nasıl denetleneceği sorunu kalıyor. Normal olarak 7-bit ASCII karakter setinde yazılmış bir mektubu incelemek mümkün, ancak şifrelenmiş e-postalara bunu yapmak mümkün değil. Philip Zimmermann'ın geliştirdiği PGP (Pretty Good Privacy) adlı program, e-postaların ve çeşitli metin belgelerinin şifrelenmesini ve ancak alıcının özel anahtarı ile açılmasını sağlıyor. Alıcı, genel anahtarını herkese dağıtıyor. Bu genel anahtarla şifrelenen metin belgeleri ya da mektuplar ancak alıcının özel anahtarı ile açılabilir. Bu iki anahtarlı şifreleme tekniği, Internet üzerinde şifreli haber yollamanın temelini oluşturuyor 1990 yılında PGP'yi geliştirip, ücretsiz olarak herkesin kullanımına sunduğunda, ABD güvenliğini tehlikeye soktuğu için, Philip Zimmermann'ın başı C.I.A. ile derde girmişti.

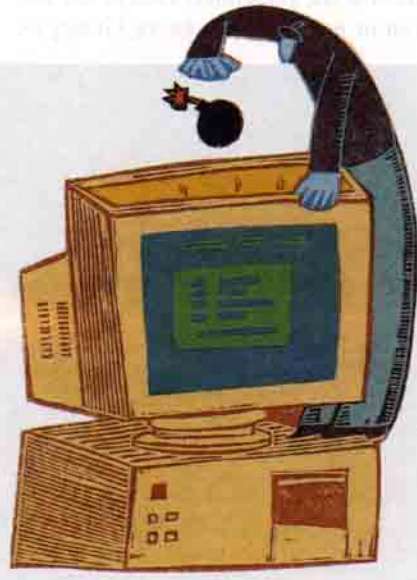
Metin belgeleri bir yana, görüntülerin incelenip tanımlanmasında çok önemli bir sorun ortaya çıkıyor. İnsan Hakları Örgütü'nün, Uluslararası Af Örgütü'nün WWW servislerinde tecavüz edilmiş ve dövülmüş insan görüntüleri yer alıyor. Yine benzer şekilde aile plânlaması sayfalarında AIDS, doğum kontrolü, cinsel ilişki ve kürtaj hakkında bilgiler var. Peki, bunların erotik ve pornografik görüntülerden ayrılması nasıl gerçekleşecek?!

Her gün yeni WWW servisleri kuruluyor. Var olanlar üzerinde bilgiler için bir denetim mekanizması kurulamazken, yenilere nasıl yetişilebileceği sorusu insanların ve tabii ki politikacıların kafasını kurcalıyor. ABD'de sansürün ve denetim mekanizmalarının bir de ekonomik bo-

yutu var. Internet'e akan tüm trafiğin denetlenmesi servis sağlayıcı firmalara çok büyük ekonomik bir külfet getirecek. Bu külfetin kullanıcılara ve servis ücretlerine yansıtılması, kaçınılmaz olarak Amerikan ekonomisinin en dinamik alanı olan bilgi teknolojileri endüstrisine zarar verecek.

Hükümetler Internet'i sansürlemek ve denetim altına almak için istekli olsalar da, bunu kısa süre içerisinde gerçekleştiremeyecekleri kesin. Baştan beri belirtilen süzgeç mekanizmalarının hiçbirinin yeterince verimli olarak iş göremeyeceği ortada. Bu mekanizmalarının çalışabilmesi için çok ayrıntılı taramaların yapılması gerekiyor. Bu ise Internet'in en önemli özelliği olan hızlı iletişimi çok yavaşlatacak. Ancak hükümetler ve politikacılar Internet'i kontrol altına alma isteklerinden vazgeçmeyeceklerdir. Çok kısa bir süre sonra olmasa da, orta vadede hükümetlerin bir uzlaşmaya varıp, uluslararası, ortak bir denetim mekanizması yaratacakları düşünülebilir. Böylece, bir servisin kapatılma tehdidine karşılık, bir ülkeden diğerine taşınmasıyla suçun ortadan kalkması mümkün olmayacaktır. Tüm bunlardan sonra asıl soru, sansürlendikten sonra Internet'ten geriye ne kalacağı...

Murat Maga

Kaynaklar:
<http://journal.law.ufl.edu/~techlaw/1/>
<http://www.prognor.com/content/abest/thebill.html>
Flower, J., "Off With Its Head", *New Scientist*, March 16, 1996
Meyer, M., "Whose Internet Is It?", *Newsweek*, April 22, 1996

Yüzünü gökyüzüne çeviren herkes, parıldayan noktaların oluşturduğu desenin ne olduğunu merak eder. Hayâl gücünü harekete geçiren bu merak yüzyıllardır birçok söylenceye esin kaynağı olmuştur. Günümüzde bile Marslı yeşil yaratıklar, UFO'lar, hayatımızı yönlendiren yıldızlarla ilgili söylentiler dolaşıyor. Bu söylence ve söylentiler bir yana Evren'de ne olup bittiğini anlamamızın tek yolu var: Gözlemlemek!

Evren'e Çevrilmiş Gözler

Uzay Teleskopları

Türkiye Bilimler Akademisi Üyesi ve ODTÜ Fizik Bölümü öğretim üyesi Prof. M. Ali Alpar, 29 Şubat 1996 tarihinde, Türk-İngiliz Kültür Derneği'nde yaptığı konuşmada uzay teleskoplarından ve Türkiye'nin katıldığı ilk uluslararası uzay araştırma projesi Spektrum X-Gama Uydusu'ndan söz etti. Aşağıdaki yazı bu konuşma temel alınarak derlenmiştir:

İnsanoğlu gökyüzününüzün gizini çözmek için binlerce yıldır gözlem yapıyor. İlk zamanlar çıplak gözle yapılan gözlemler, teleskopların icat edilmesiyle gökyüzü ile ilgili yargıları ve zanları sarsacak güçlü bilgiler taşımaya başladı. Günümüzde ise Evren, sadece yer teleskoplarıyla değil, uzayda uydular üzerinde taşınan teleskoplarla da gözleniyor. Atmosferin geçemediği X ve gama ışınlarını toplayan uzay teleskopları,

astrofizikçilere, yıldızları, gezegenleri, karadeliikleri, Evren'in bütün yapısını gözlemleme olanağı veren yeni pencereler açıyorlar.

Optik Teleskoplar

Merceğin kullanılmaya başlanmasından hemen sonra, Galileo Galilei (1564-1642) dürbüne benzeyen ilk teleskoplardan birini gökyüzüne çevirdi ve Jüpiter'in aylarını, Satürn'ün halkasını gördü. Bu ilk gözlemler, Dünya'nın Evren'in merkezi olduğu ve Güneş'in,

Dünya etrafında döndüğü düşüncesine ciddi bir darbe indirerek bilimsel bir devrim yarattı. Optik teknolojisinin ilk ürünlerinden biri olan teleskop, Dünya'nın sıradan bir gezegen, Güneş'in de birçok benzeri gibi sıradan bir yıldız olduğunun anlaşılmasını sağladı.

17. yüzyıldan itibaren ışığı ayna yardımıyla bir yerde toplayan büyük teleskoplar yapıldı. 20. yüzyılda bu büyük teleskoplarla Evren'in yapısı çözülmeye başlandı. Edwin Hubble, 1929'da gökadalarnın Dünya'dan tüm yönlerde uzaklaştığını, yani Evren'in ortak bir hareket

Uzaydaki Compton Gama Işını Gözlemevi'nde bulunan gama teleskopu EGRET'in bir yıllık gözlem sonucunda elde ettiği bu görüntü, 50 Mev'dan yüksek enerjiye sahip gama ışınlarını gösteriyor. Ortadaki sarı şerit, Samanyolu'nun gama ışımasının görüntüsüdür. Görünen diğer noktasal ışımlar, bazı uzak gökadalardaki kuazarlardır. Bunlar, bizim gökadamıza göre en az 10 000 kere daha fazla enerji yayarlar.

yaptığını gösterdi. Astronominin önemli kilometre taşlarından biri olan Hubble Yasası ile Kozmoloji gözlemsel bir bilim oldu. Aynalı optik teleskopların teknolojisinin de sınırlarına ulaşıldı. Bu teleskoplarda, görüntüyü büyötmek için mekanizmayı da büyötmek gerekir. Ama mekanizmayı büyötmek teleskopun ağırlığını artırır ve hantallaşmasına yol açar. Ayrıca, daha iyi ve net görüntü elde etmek için optik elemanların iyi tasarlanması gerekir. 1960'larda Rusya'da yapılan ve 6 m çapında aynası olan bir teleskop, büyük olmasının yarattığı sorunlar nedeniyle beklenen performansı gösterememişti. Yer gözlemelerinde bulunan optik teleskopların sınırlılığı ve atmosferin titreşim ve görüntü bozulmalarına yol açan olumsuz etkisi, gözlem için uzaya bir teleskop gönderme fikrini doğurdu. Bilindiği gibi, ünlü Hubble Uzay Teleskopu 25 Nisan 1990'da uzayda yörüngeye yerleştirildi. Öte yandan son on yılda optik teleskopların sınırları yeni teknolojik gelişmelerle aşıldı. Büyük bir ayna yerine küçük aynalardan oluşan, yüzey alanı büyük teleskoplar yapıldı. Yeni malzemelerden yapılmış daha hafif aynalar, elektronik devrelerle birbirine bağlanarak geri besleme sistemi oluşturuldu. Bu sistem, bozuk imajı algılayan bilgisayarlara, esnek maddeden yapılmış düzeneği oynatarak görüntüyü düzeltebilme olanağı sağladı. Böylece yer teleskopları, Hubble Uzay Teleskopu'nun gönderdiklerine eşdeğer görüntüler elde etmeye başladı. İyi işleyen yer teleskopları sayesinde, uzaya optik teleskoplar çıkarmak artık o kadar öncelikli değil. Peki, astrofizikçiler neden hâlâ uzaya teleskop çıkaracak projeler üzerinde çalışıyorlar?

Elektromanyetik Spektrum

Yüzyıllar boyunca insanoğlu gökyüzünü sadece görölebilen dalga boylarındaki ışıqla inceledi. Ama, gök cisimlerinin bunun dışında elektromanyetik ışıma yapabileceğine ilişkin ilk bulgular, 19. yüzyıl fizikçilerinin yaptığı çalışmalarla belirlemeye başlamıştı. Yapılan deneylerle morötesi ve kızılötesi ışınların varlığı ortaya çıkarıldı. 1870'de İskoçyalı fizikçi J. Clerk Maxwell (1831-1879), ışığın değişen elektrik ve manyetik alanlardan oluşan bir dalga olduğunu gösterdi. Maxwell'in teorisine göre, gözle görölebilen ışığın dalga boylarından başka dalga boylarında da elektromanyetik dalgalar yayılabilir. 1888'de Alman fizikçi H. Rudolph Hertz (1857-1894) kızıl ötesinden çok daha büyük dalga boyuna sahip ışımları, radyo dalgalarını buldu. 1895'de Alman fizikçi Conrad Röntgen (1845-1923) X-ışınlarını (Röntgen ışınları) buldu. Bilindiği gibi X-ışınlarının dalga boyları, morötesi ışımların dalga boylarından daha küçüktür. 1900'de Fransız fizikçi P. Ulrich Villard (1860-1934), dalga boyu X-ışınlarının dalga boyundan da küçük olan gama ışınlarını keşfetti. Bütün bu önemli keşiflerin sonucunda elektromanyetik dalgaların, dalga boylarına göre sıralandığı "elektromanyetik spektrumun" tümü öğrenilmiş oldu. En küçük dalga boylu ve en yüksek enerjili gama ışınlarını, X-ışınları, morötesi ışıma, görölebilen ışık, kızılötesi ışıma, en büyük dalga boylu ve en düşük enerjili radyo dalgaları izler.

Dünya atmosferi sadece ışık ve radyo dalga boylarında geçirendir. İnsan gözü, dalga boyu 3900 Å - 7500 Å olan ışığı al-

gılar (1000 Angstrom = 1/100 000 cm). Bu duruma şaşmamak gerek. Dünya'da evrimleşen canlılar olarak sadece bu dalga boylarına duyarlı olan ve diğer dalga boylarından zarar gören bir organizmaya sahip olmamız bir rastlantı değildir.

Gök cisimleri, tüm dalga boylarında elektromanyetik ışıma yayarlar. Örneğin, uzaydan radyo dalgaları geldiğini, ilk kez 1930'larda amatör astronomlar keşfetti. Gelen radyo dalgaları, yeryüzünde büyük çanak antenlerden oluşan radyo teleskoplarla incelenebilir. Ama, yıldızların yaydığı X ve gama ışınlarını incelemek istiyorsak atmosferin üzerine çıkmamız şart.

Atmosferin Üstüne Nasıl Çıkılır?

1950'lerden bugüne gözlem amacıyla atmosferin üst tabakalarına balonlar ve roketler gönderilmektedir. Bu araçların üzerine yerleştirilmiş detektörler ile X ve gama ışını gözlemleri yapılır. Kontrol etmesi oldukça güç olan balonlar, atmosferde yeterince yükseğe çıkamadıkları, roketler ise uçuş ve veri toplama süresi sınırlı olduğu için yeterli değildirler. X ve gama ışın gözlemleri için en verimli yol, atmosferin üstünde yörüngeye bir teleskop yerleştirmektir.

Bir cisme yeterli hız verildiğinde, onu dünya yörüngesinde bir yere oturtmanın mümkün olduğu, Kepler kanunlarından biliniyor. Böylece uzaya uydu gönderilebilir ama bu iş, neredeyse tüm mühendislik dallarının alanına giren karışık problemler içerir. Uydunun optik ve elektronik tasarımının yanında, mekanik ve ısı dengesi, uydu üzerindeki araçlar arası ısı transferi ve titreşim sorunlarının da çözölməsi gerekir. Uydunun istenen yörüngeye yerleştirilebilmesi için çok güçlü bir roket gerekir. Yörüngede iken enerjisini Güneş'ten sağlayan uyduyu taşıyacak roketi imal etmek ve fırlatmak oldukça pahalı bir işlemdir. Bu maliyetin altından, ancak çok güçlü devletler veya uluslararası işbirliği ile gerçekleşen bi-

Yine Compton Gama Işını Gözlemevi'nden elde edilen bu görüntüdeki yeşil noktalar, gama ışını patlamalarını gösteriyor. Çok kısa zaman aralıklarıyla meydana gelen bu patlamalar, sanıldığından çok daha fazla gama ışını kaynağı bulunduğunu gösteriyor. Patlamaların galaktik koordinatlarındaki dağılımının, Samanyolu ile bir bağlantısı olmaması çok ilgi çekici bir noktadır.

limsel proje organizasyonları kalkabilir.

Dünya üzerinde yörüngedeki uydular iki grupta ele alınabilir:

(i) Dünya'yı gözleyen ya da Dünya'ya servis veren uydular, periyodu bir gün olan yörüngelerinde dönerek Dünya üzerinde hep aynı konumda kalırlar. Bunlar, telekomünikasyon uyduları gibi daha çok ticari amaçlı uydulardır.

(ii) Uzayı gözleyecek uydular ise Dünya'nın gölgesinde kalmamak ve daha geniş alanı tarayabilmek için yüksek ve/veya eksantrik (elips şeklinde) yörüngelere oturtulurlar. Daha çok bilimsel araştırmalar için gönderilen uydular bilimin gelişmesine ve Evren'in nelerden oluştuğunun anlaşılmasına yepyeni katkılar getirmiştir. Ayrıca uzun vadede uyduların araştırmaları ile gelişen teknoloji, sanayiye yeni uygulama alanları bulur.

Yörüngedeki bir uyduda, üzerindeki teleskoplar, detektörler, bunları yönlendirecek kontrol sistemleri, alınan verileri Dünya'ya gönderen iletişim sistemleri ve tümünü kontrol eden bilgisayarlarla atmosfer üstünde bir gözlemevi niteliğindedir.

Compton Gama Işını Gözlemevi, uyduların gözlemlerine verilebilecek örneklerden biridir. 1991'de Uzay Mekiği Atlantis tarafından taşınarak yörüngeye oturtulan Compton Gama Işını Gözlemevi, NASA'nın Hubble Uzay Teleskopu'nu takiben planladığı yörüngedeki ikinci büyük gözlemevi projesidir. Sadece morötesi ve görülebilir ışık dalga boylarına duyarlı olan Hubble Uzay Teleskopu'na karşılık, Compton, Evren'de yüksek enerjili gök cisimlerini gözlemlemekte kullanılacak, şimdiye kadar uzaya gönderilmiş gama ışını teleskoplarından çok daha büyük ve hassas olan dört farklı araç taşıyor (BATSE, OSSE, COMPTEL, EGRET). Optik fotonlarla karşılaştırıldığında yıldızlardan gelen gama ışını fotonlarının azlığı, belirli zamanda yeterli miktarda gama ışını toplamak için büyük aletlerin kullanılmasını gerektirir. Compton Gama Işını Gözlemevi de 17 tonluk ağırlığıyla şimdiye kadar yapılmış en ağır uzay aracı olma niteliğini taşıyor.

Görülebilir ışıktan 10 000 kere daha enerjik olan gama ışınları, nükleer reaksiyonlar sırasında ortaya çıkar. Elektromanyetik ışımanın analizi, Evren'deki fiziksel olayları açıklayan anahtar bilgiler sağla-

cağı için astrofizikçiler, yüksek enerjili gama ışınları gözlemlerini oldukça önemsiyorlar.

X-ışını gözlemleri de eşdeğer önemdedir. Yörüngedeki uydulara diğer bir örnek olarak gösterilebilecek ROSAT Uydusu, X-ışınlarını gözlemektedir. Amerika, İngiltere, Almanya ortak yapımı olan ROSAT 1990 yılında NASA'nın Delta II roketiyle uzaya fırlatıldı. Ayna yüzeylerinden çok düşük açılar yaparak yansıtılabilen X-ışınlarını odaklayabilmek için, iç içe dizilmiş aynalı tüplerin kullanıldığı bir X-ışını teleskopu taşıyan uyduda, binlerce bilinmeyen X-ışını kaynağı keşfetti. Güneş dahil bilinen hemen her tür yıldızın koronalarından, nötron yıldızlarından, çift yıldız sistemlerinden, bazı aktif galaksilerden ve galaksiler arası ortamdaki sıcak gazdan, X-ışınları yayılır.

Süpernova kalıntıları, beyaz cüceler, karadelik adayları, kuasarlar ve galaksi kümelerini gibi her türden X-ışını kaynaklarını inceleyen ROSAT, 1,5 yıl olarak planlanan kullanım süresini aşmış hala gözlemlerine devam etmektedir.

Spektrum X-Gama Uydusu

Uzayla ilgili olarak Türkiye'de uzaktan algılama ve iletişim alanında uyduların kullanımıyla ya da uyduların verilerinden yararlanarak çalışmalar yapıyor. Ülkemizde Dünya'nın iyonosferi ve manyetosferiyle ilgili uydularla deneylerle yapılan bilimsel araştırmalar yapıyor. Astrofizik alanında ise 1970'lerden beri çeşitli uzay teleskoplarından ve gözlem uydularından alınan verileri işleyerek çalışan bilim adamlarımız var. Türkiye bu birikimiyle, bir uluslararası astrofizik araştırma

uydusu olan Spektrum X-Gama Uydusu Projesi'ne bilimsel katkıda bulunacak.

Spektrum X-Gama Uydusu, 1997 sonu veya 1998 yılı başında Rusya'nın Proton roketi ile uzaya fırlatılacak. Rusya'nın öncülük ettiği ve Türkiye'nin ilk kez yer aldığı bu uluslararası uzay projesine katılan diğer ülkeler arasında İngiltere, Danimarka, İtalya, ABD, Almanya, Finlandiya, Macaristan, İsviçre ve İsrail de bulunuyor. Çeşitli tiplerde detektörler ve X-ışını teleskopları taşıyan uyduda, uzay cisimlerini X ve gama ışınlarını gözlemleyecek. Spektrum X-Gama Uydusu'nun oldukça eksantrik bir yörüngede seyretilmesi planlanıyor. Uydunun yörüngedeyken Dünya'ya en yakın 500 km, en uzak 40.000 km mesafede olacak ve dört günlük yörüngede 200.000 km yol katedecek. Günde 10 farklı kaynağa bakması beklenen Spektrum X-Gama, 3 gün veri toplayacak ve 4. gün verileri Dünya'ya iletecek.

Türkiye'nin TÜBİTAK kanalıyla temsil edildiği Spektrum X-Gama Projesi hazırlıkları ve araştırmalar, TÜBİTAK'ın Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fizik Bölümü'nde kurduğu Yüksek Enerji Astrofizik Araştırma Ünitesi'nde sürmektedir.

Uzay teleskoplarının gözlemleri genelde yeryüzünde optik teleskoplarla yapılan gözlemlerle desteklenir. Spektrum X-Gama uydusu ile gözlenen X-ışını kaynaklarının optik teleskoplarla gözlenmesi, ilk kez TÜBİTAK'ın Antalya'da kurmakta olduğu Ulusal Gözlemevi'nde gerçekleştirilecek. Halen inşaat halindeki gözlemevine, Rusya ile yapılan anlaşma uyarınca, 1,5 m'lik bir teleskop getirilmiştir.

Bu uluslararası bilimsel projeye katılımın Türkiye için önemli bir yan sonucu bulunuyor. Uydunun teknolojik gelişimi diğer ülkelerle birlikte, Türk mühendisleri ve ilgili sanayi kuruluşları temsilcileri tarafından da izlenebilecek. Uluslararası düzeydeki bu bilgi ve teknoloji alışverişi, ülkemiz araştırmacıları ve sanayicileri açısından önemli bir fırsattır. Türkiye'nin, bundan sonraki uluslararası gözlemevi projesine bir detektör yaparak katılması amaçlanmaktadır.

Saadet Koç

ROSAT'ın 1 Haziran 1990'da Cape Canaveral'daki uzay üssünden bir Delta II roketiyle uzaya fırlatılışı.

Kaynaklar:
Alpar, A., Kızıloğlu, Ü., "Spektrum X-Gama Uydusu", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Haziran, 1994.
Anisimov, L., *Eyes on the Universe*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1975.
<http://cosmic.gsfc.nasa.gov/jgcr.html>

Dört yanlış

Bir doğru

İşte her sınavdan önce aradığınız kalem...

Johann Faber Sınav Kalem: Test sınavları için özel olarak geliştirildi. Türkiye'de tek.

Kolay açılır. Ucu kolay kolay kırılmaz. Yumuşak ve koyu yazar. Kolayca silinir.

Kalemde doğru seçenek... Johann Faber Sınav Kalem. Her sınavdan bir kalemde geçmeniz için!

Kırtasiyenizden isteyin...

Johann Faber

S İ N A V k a l e m i

Bilgi, bilginin kaydı, saklanması ve paylaşılması insanoğlu için ne kadar önemli ise, bilgi kaynaklarını derleyen, düzenleyen ve insanların kullanımına sunan kütüphaneler de o kadar önemli olmuştur. Yazının bulunmasından sonra bilgi kil, papirüs, parşömen gibi malzemelere kaydedildi. Keşfinden sonra kağıt, yaşamın vazgeçilmez bir parçası oldu. Günümüzde bu tür fiziksel kayıt ortamlarının yanı sıra, CD Rom gibi yeni elektronik kayıt ortamları da kendilerine yer ediniyor. Kütüphaneler de bu yeni malzemelere göre yeniden biçimleniyor; kütüphanecilik işlevsel ve kavramsal olarak değişiyor.

Bilgiye Erişmede Yeni Yöntemler

Değişen Kütüphaneler

“Kütüphane” denince belki de akla ilk sessizlik gelir. “Şşşt!.. Biraz sessiz olun lütfen!” uyarısı kütüphanelerde sıkça duyulur. Okurken sessiz olmak, başkalarını rahatsız etmemek gerekir. Kuşkusuz, insanlar kütüphanenin var olduğu her çağda sessiz okumuyordu. Sözgelimi, çağının bilim merkezi konumundaki ünlü İskenderiye Kütüphanesi, geniş bir alanda gezinen ve yüksek sesle papirüs okuyan okurlarıyla, bilim adamlarıyla gürültüde, bir çocuk bahçesiyle yarışabilirdi. O çağın okur yazarı sessiz okumuyordu. Yazılı her türlü metin seslendirilmekteydi. Çünkü “ses, sözün tamamlayıcısı” idi. Sessiz okumanın mümkün olmadığı bu çağda okumak, bugünkü anlayışla “sesli okumak” demekti. Sessiz okumaya geçiş, düşünsel hayatın evrimiyle zamanla gerçekleşti.

Antik çağdan bugüne değin kütüphaneler, “sessiz”leşmiştir. Kütüphaneler de insanoğlunun yaşadığı değişimlere göre biçim değiştirir. İnsanla bire bir ilişkide olan kütüphaneler, yaşanan her türlü bilimsel ve tek-

nolojik gelişmeden, her türlü toplumsal değişimden etkilenir ve zaman içinde değişir.

Kitapların evi, başka bir deyişle kütüphane, tarih boyunca insanlarla bilgi kaynakları arasında verimli bir ilişkinin kurulmasını sağlamak için bilgi kaynaklarının belirlenmesi, seçilmesi, elde edilmesi, düzenlenmesi ve araştırmacıya ulaştırılması gibi alanlarda gerekli hizmetleri veren bir kuruluştur. Bu tanımıyla kütüphane eği-

tim, bilim, sanat ve kültür yaşamının vazgeçilmez mekânıdır. Kütüphaneler her türden bilginin tek tek insanlar, toplumlar, ülkeler arasında sürekli paylaşılmasını ve çağlar boyunca aktarılmasını sağlar. Bu hiç de kolay olmayan işlevi yerine getirmek, kütüphaneciliğin kendisinin bir araştırma alanı olmasını gerektirir. Kütüphanenin işlevini nasıl yerine getireceği konusunda evrensel kuramların geliştirilmesi için araştırma yapılması oldukça eskiye dayanır. Fakat bu araştırmalarda bilimsel yöntemlerin kullanılması, üniversitelerde lisans ve lisansüstü düzeyde kütüphaneciliğin eğitim ve araştırma alanı olarak yer alması, ancak 19. yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir.

Kütüphaneler kuruluş amaçlarına, hedef kitlelerine, gelir kaynaklarına, örgütlenme yapılarına ve yönetim biçimlerine göre farklı farklı şekillenebilir. Farklı kütüphane türleri belli başlıklarda ele alınabilir:

(i) Milli Kütüphaneler: Ülke içinde yerli yayınları eksiksiz

13. yüzyılda Bağdat'ta bulunan halk kütüphanesini betimleyen minyatür.

toplamak, ulusal bibliyografyalar yayımlamak, ülkedeki bibliyografik enformasyon hizmetlerini planlamak ve yurtdışında ülke üzerine yazılmış yayınları toplamakla görevli milli kütüphaneler, genelde yayınlar üzerine bilgi veren ulusal bir merkez konumundadır. Yurtdışındaki kütüphanelerle bağlantıda olan milli kütüphane, ülke kütüphanelerine kütüphanecilikle ilgili her konuda öncülük etmeye çalışır. Dünyadaki ünlü milli kütüphaneler arasında, 12 milyon cilt kitabı, 400 bin dergiyi barındıran Bibliothèque Nationale (Fransa), 15 milyon cilt kitapla British Library (İngiltere), 20 milyon cilt kitap yanında müzik notaları, fotoğraflar, arşiv belgeleri ve özgün baskılarla 80 milyon dokümanı barındıran Library of Congress (Amerika Birleşik Devletleri) başta gelir.

1946'da Ankara'da kurulan Milli Kütüphane'de ise, bir milyona yakın kitap bulunmaktadır. Milli Kütüphane, Almanya'da kütüphanecilik eğitimi almış, yurda döndükten sonra kütüphane kurma, geliştirme ve kütüphaneci eğitimi üzerine çalışmalar yapmış değerli kütüphaneci Adnan Ötügen'in çabalarıyla kurulmuştur. Haziran 1996'da 50. kuruluş yılını kutlayacak olan Milli Kütüphane, bu nedenle bir konferans düzenleyecektir. Verdiği

15. yüzyılda gezgin papazlar ve bilginler, kitapları deri bir çanta içinde bellerindeki kemere asılı olarak taşıyorlardı. Böylece hem kitapları ellerinin altında bulunduruyor hem de elyazması eserleri koruyorlardı.

kurslarla Türkiye'de ilk kütüphanecileri yetiştiren Ötügen, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne bağlı bir kütüphanecilik bölümü kurulması için yoğun emek harcamıştır.

(ii) Üniversite Kütüphaneleri: Çağdaş bir üniversite kütüphanesiz düşünülemez. Her geçen gün, yeni yayınlarla zenginleşen bilim dünyasının son ürünlerini izlemek ve bünyesindeki araştırmacılara sunmakla görevli olan üniversite kütüphanelerinden öğrencilere ders için gerekli malzemeyi sağlaması da beklenir. Üniversite kütüphaneleri, üniversitenin öğretim elemanları ve öğrencileri için kurulur ama bünyesindeki yayınlara diğer araştırmacıların ulaşabilmesine de olanak verir. Türkiye'de, kuruluş çalışmaları tamamlanmış 52 üniversite ve 3 özel vakıf üniversitesi bulunmaktadır. Bir kısmı kurulma aşamasında olan üniversite kütüphanelerinin genelinde 4 milyon 300 bin kitap, 1 milyon 200 bin süreli yayın ve çeşitli kütüphane materyali bulunmaktadır. Bazı üniversiteler (Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ) uluslararası bilgi ağına bağlı olarak hizmet vermektedir.

(iii) Okul kütüphaneleri: İlk ve ortaöğretim okullarında ders programlarını desteklemek, kütüphaneyi kullanmayı öğretmek ve bireysel okuma gereksinimine cevap vermek için kurulur. Bu kütüphanelerin, öğrenciyi tek ders kitabına ve öğretmenin notalarına bağlı kalmaktan kurtaran, öğrencinin bilgisini genişletip derinleştirmesine yardımcı olan, farklı konularda farklı yazarları okuma fırsatı yaratan ortamlar olması beklenir. Türkiye'de sayıca çok olan okul kütüphanelerinin işlevsel olduğunu söylemek güçtür. Genel eğitim politikası, okul bütçesinden ayrılan paydaki yetersizlik, okul kütüphanelerini bu duruma sürüklemektedir.

(iv) Halk Kütüphaneleri: Halk kütüphaneleri, her yaşta, her düzeyde ve her meslekten okuyucunun, her konudaki düşün ve sanat ürünlerinden parasız ve özgürce yararlanmasını sağlamaya çalışan kütüphanelerdir. Cumhuriyet tarihinde, yurt çapında örgütlenen en eski kütüphane türü, halk kütüphaneleridir. Çoğunda özel bir çocuk bölümü bulunan halk kütüphaneleri il, ilçe ve kasabalara kadar örgütlenmiştir. Hizmet götürülemeyen yerlere ise, gezici kütüphanelerle ulaşılmaya çalışılır.

(v) Özel Konu Kütüphaneleri: Bu tür kütüphaneler, sınırlı bir çalışma konusu ile ilgili, çok ayrıntılı bilgi ve yayın gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan kütüphanelerdir. Sanayi kuruluşlarının, fabrikaların, bankaların ya da kişilerin özel kütüphaneleri vardır. Bunlar yalnız kendi konula-

Avustralyalı sanatçı Robert Ingpen'in İskenderiye şehrini betimleyen resmi ve Mısır'da 1997'de açılması planlanan yeni İskenderiye Kütüphanesi'nin mimari modeli.

rında her türlü yayını toplarlar. Ülkemizde devlet sektöründe TÜBİTAK, Atom Enerjisi Kurumu, Türk Standartları Enstitüsü kütüphaneleri; özel sektörde ASELSAN Kütüphanesi bu tür kütüphanelere örnek verilebilir. Amerika'da özel kütüphanelerin oldukça ilginç bir örneğine rastlıyoruz: Amerikalı Çıplaklar Araştırma Kütüphanesi (The American Nudist Research Library). "Örtiler sadece kitapların üzerindedir" sloganıyla yola çıkan bu kütüphane, halk ve akademik çevreler tarafından göz ardı edilen "çıplaklık" konusunda, dünyanın en ünlü kütüphanelerinde bile bulunmayan, iyi bir derlemeye sahip. 1962'de bir çıplaklar kulübü olarak kurulan Cypress Cove, daha sonra üyelerin ar-

şivlerinden yola çıkarak kütüphaneye dönüştürüldü. Şimdi çıplaklık üzerine yazılmış kitaplar, süreli yayınlar, kişisel albümler, video bantlarından oluşan geniş bir koleksiyona sahip. Sadece belli bir ücret karşılığında üye olanların kullanabildiği kütüphane, ziyaretçilere de açık. Üstelik ziyaretçiler soyunmaya zorlanmıyor!

Değişen Kütüphane Kavramı

Bilgi, insanoğlu için, her zaman önemli olmuştur; çağımızda bilginin artan önemi, önümüzdeki yüzyıllarda toplumların yaşamındaki yeri, genişleyecek gibi görünmektedir. Son on yıl-

da, "bilgi toplumu" kavramı banış, demokrasi, global kelimeleri gibi sıklıkla kullanılır oldu. Bugüne dek sosyo-ekonomik gelişim için önemli olan ölçütler arasında insan gücü, maddi kaynak, malzeme ve enerji sayılırken, gelecekteki ölçütün tüm bu unsurlardan çok, bilgi —daha geniş kapsamıyla enformasyon— olduğu vurgulanıyor. Bilindiği gibi enformasyon, bilgiye optimum düzeyde erişebilmek ve kullanabilmek için bilginin üretilmesinden başlayarak, düzenlenmesi, sınıflandırılması, saklanması ve iletilmesi ile ilgili tüm evreleri içerir.

Çağımızda bilgisayar kullanımı bilgi aktarımında büyük değişikliklere ve yeniliklere yol açtı. Fiziksel ortamda kayıtlı, depolanmış, durağan bilgi ve bilgiye erişme serüveninde devingen araştırmacı yerini, elektronik ortamda ağlar üzerinde akan, devingen bilgiye ve evinde, bürosunda, ekran karşısındaki durağan araştırmacıya bırakıyor. 1980'li yılların başında kişisel bilgisayarların ilk kez tıp kütüphanelerinde kullanılmaya başlanmasından beri, bilginin yönetimi kavramsal ve işlevsel olarak değişmeye başladı. Kütüphaneler, sabit basılı malzemeyi

Çağlar Boyunca Kütüphaneler

M.Ö 3000'lerde eski Mısır'da "tableti evi", "papirüs evi" gibi adlar taşıyan, kütüphane niteliğinde arşivler bulunuyordu. II. Ramses'in Teb kentinde, kapısında "Ruhun Doktoru" yazan bir kitaplık bulunduğu bilinir. Dünyanın ilk kütüphanesi sayılabilecek derme, M.Ö. 2000'lerde Babil'deki kil tabletlerden oluşuyordu. Mezopotamya'daki kazılarda bulunan ticari, resmi yazışmalar, destanlar, şirler, dinî yazıtlar ve eğitimden bahseden birçok tablet, M.Ö. 626'da Asur başkenti Ninive'de Asur Bani Pal kütüphanesi olarak bilinen bir kütüphanenin varlığını gösteriyor. Eski Yunan uygarlığına ait birçok kütüphanenin var olduğu da biliniyor. Fakat bunların izleri bugüne ulaşmamıştır. Antik çağın en ünlü kütüphanesi, Helenistik çağın bir ürünü olan İskenderiye Kütüphanesidir.

Büyük İskender'in ölümünden sonra dağılan İmparatorluk, İskender'in generalleri tarafından bölüşülmüş ve Mısır bölgesi Ptolemaios Hanedanının eline geçmişti. Atina'dan kovulan Aristoteles'in öğrencilerinden Phaleronlu Demetrios, İskenderiye'ye sığındıktan sonra, Kral I. Ptolemaios'a, kraliyetin koruması ve idaresi altında bir kütüphane ve eğitim merkezi kurulmasını önerdi. Ptolemaios da dünyadaki bütün kitapları, bütün ulusların elyazmalarının bulunduğu bir kütüphane kurulmasını emretti. Kurulan kütüphanede sadece var olan kayıtlar derlenip saklanmıyordu; ayrıca yazıcı köleler, elde bulunmayan eseri de çeşitli yollardan bulup kopyasını çıkarıyorlardı. Kısa zamanda kütüphane duvarlarındaki nişler içine yerleştirilmiş, hepsi yazarların

adlarına göre düzenlenmiş ve üzerlerine tomariarin içeriklerini özetleyen bir not ilginmiş 700.000 papirüs toman binkitirdi. Kuruluşundan sonra İskenderiye Kütüphanesinin yaklaşık 300 yıl ayakta kaldığı biliniyor. Ama kütüphanenin ne yıkılış nedeni ne de zamanına ait net bilgiler yok. M.Ö. 48'de Caesar'ın Mısır'ı işgal sırasında şehirde çıkan yangında kütüphanenin büyük bir kısmının yanması güçlü bir olasılık gibi görünür.

Şimdi bu büyük antik kütüphanenin bulunduğu tahmin edilen yerde, dünya çapında bir kütüphane, bilimsel eğitim ve araştırma merkezi kuruluyor. 1990 yılında Mısır Hükümeti Unesco'ya başvurarak antik kütüphaneye benzer bir kütüphane kurulumu için yardım istedi. Unesco'nun desteğiyle uluslararası bir organizasyonla gerçekleştirilecek projenin inşaat çalışmaları Ekim 1994'de başladı. Çağın kucaklamayı öğrendi modern modern mimari tasarımıyla binanın Aralık 1997'de bitirilmesi planlanıyor.

Helenistik çağda İskenderiye Kütüphanesi dışında, bu kütüphane ile yarışan, Bergama'daki Bergama Kütüphanesi de ön sahnede. Romalılar'dan da günümüze pek çok kütüphane kalmıştır. Roma Cumhuriyeti'nin yasaları bütün vatandaşların kullanımına açık kütüphane fikrini getirmiştir. Bu, Halk Kütüphanelerinin doğuşuna kaynaklık eden fikir olarak bilinir. Hristiyanlığın yayılmaya başlamasının ardından kilise ve manastır kütüphaneleri belirir. Aziz Benedictus, Benedictus tarikatına bağlı bir papazın yaşamı kuralları arasında kitap çoğaltmayı da koyar. Kitap, böylece "sevap" düşüncesine bağlı olarak yüceltilir ve kütüphane kurulumu desteklenir. Ama, bu kütüphanelerde kitabın okunması ve halka ulaştırılması çabasından çok, saklanması ve korunması ön plandaydı. Nitekim

Ortaçağ'da kitaplar raflara zincirlerle bağlanıyordu. Okuyucu istediğinde ise, kitap bu kez rahlelere zincirlerle bağlanıyor ve kitabın kütüphane dışına çıkmasına kesinlikle izin verilmeyordu. 13. yüzyılda üniversite kütüphanelerinin gelişimine tanık oluyoruz. 14. ve 15. yüzyıllarda kralları, prensleri, soyluları ve zenginleri kütüphaneye kurma merakı sardı. Rönesans'tan sonra canlanan düşünsel hayat ve 15. yüzyılda matbaanın bulunması sayesinde kitap çoğaltmak kolaylaştıysa da, kitap paylaşımı halka fazla inemedi ve yaygınlaşmadı. Fransız Devrimi'nden sonra, bu büyük "Bibliothèque Royale"ler, "Bibliothèque Nationale"e dönüştürülüp, millete mal edildi.

İslam dünyası ise, kütüphanecilikte yöntem ve zenginlik açısından oldukça ilerlemişti. İslam kütüphaneleri genellikle, hükümdar ya da meraklılar tarafından kurulup vakfa dönüştürülerek halkın kullanımına açık duruma getirilmişlerdir. Bağdat'ta Abbasiler tarafından kurulan ve dönemin önemli halk kütüphanesi olan Dar-ül Hikmet, 1258'de Moğollar tarafından yağma edildiğinde, İskenderiye Kütüphanesi gibi, okul niteliğine varlığını sürdürmüştür. Dönemin bir diğer büyük kütüphanesi Kahire Kütüphanesi'dir. Seicuklular döneminde, üniversite kütüphanesi diyebileceğimiz medrese kitaplıkları belirir. Osmanlı kütüphaneciliği de medrese kültürüne dayanır. Kütüphane, devlet bütçesiyle değil, özel vakıfların yardımlarıyla kurulur. Zaman zaman kurucunun ve ailesinin mezarları, bir hayır duası beklentisiyle, kütüphane binasının yakınlıklarına gömülür. Bugün bile, İstanbul'da böyle kütüphanelerin izine rastlanabilir. Osmanlı döneminde devlet eliyle kurulan ilk kütüphane Bayazıt Devlet Kütüphanesi'dir (1822).

içinde barındıran "dört duvar" binalardan, dağıntık elektronik bilgi ağlarını içeren "duvarsız" mekânlara dönüşüyor. Bilgi ağlarıyla, insanlar arasında bir aracı kurum olan kütüphaneler, temel malzeme olan bilgi kayıt ortamları değiştiği için yeniden biçimleniyor.

Elektronik kütüphane, geleneksel kütüphane hizmetlerinin bilgisayar ve iletişim teknolojilerine dayalı olarak verilmesi anlamına gelmiyor. Kütüphanenin işlerinin elektronik ortamın koşullarına göre yeni yöntemlerle yerine getirilmesini gerektiriyor. Bu yeni yöntemler, bilgi kaynaklarını sağlamada yeni yaklaşımları, depolama, kataloglama, sınıflama ve korumada yeni çözümleri, kullanıcılar için yeni uygulama yöntemlerinin bulunmasını, yapılanmayı ve ekonomik uygulamalar da değişiklikleri içermektedir.

Günümüzde Internet aracılığıyla erişilebilen bilgilerin çeşitliliği ve sayısı hızla artıyor. Bu durum kütüphaneye kavramının, kütüphanecinin niteliklerinin ve hizmet felsefesinin değişmesine yol açıyor. Artık kütüphaneler "belki bu belgeyi arayan birisi çıkar" düşüncesiyle toplanan belgelerle dolu pasif bilgi deposu olmaktan çıkıp, "gereksinim duyan kişiye, gereksinim duyduğu bilgiyi, gereksinim duyduğu anda, gereksinim duyduğu kapsamda sunmak" gibi bir işlevi üstlenmek durumundadır. Kütüphanecilik, artık enformasyondan ayrı düşünülemez. Elektronik çağda evrimleşen kütüphane dermeleri, artık bir kütüphanenin fizik olarak sahip olduğu malzemeye değil, erişim sağladığı malzemeye belirleniyor.

Bilgiye elektronik ağlarla ulaşmak, yeni kavramlar, yeni uygulamalar, yeni gelişmeler doğurduğu gibi yeni sorunlara da yol açıyor.

Bilgi Erişim Sorunları

Bilgileri elektronik olarak depolama maliyeti düştükçe, daha fazla sayıda belge elektronik ortama aktarılıyor. Yeterli donanımı olan herkesin elektronik bir dergi yayınlayabildiği bu ortamda, elektronik süreli yayın arşivlerinin sayısı da hızla artıyor. Çoklu ortam (multimedya) türü bilgiler de yoğun biçimde kullanılıyor. Kullanıcılar sayısallaştırıl-

mış (digitalized) ses, resim ve hareketli görüntü halindeki bilgileri kolayca kendi iş istasyonlarına aktarabiliyorlar. Hatta televizyon işlevi gören terminallerle film seyredebiliyor, radyo dinleyebiliyorlar. Son derece hareketli bir ortam olan Internet'te bilgi akışı da bu hareketliliğe ayak uyduruyor. Hergün yeni bilgi kaynakları, hizmete sunuluyor, bazılarının yerleri değişiyor, güncelliğini yitirenlerse kullanımdan çekiliyor. Bu değişken ortamda yeni kaynakları keşfetmek, ortadan kalkanları belirlemek veya yer değiştirenleri izlemek bilgiye erişmek isteyen araştırmacının işini zorlaştıran etmenlerden birisi. Kütüphaneciler, Internet üzerindeki bu "aktif" bilgilerin kataloglanması ve sınıflandırılması için çalışmalar yürütüyorlar. Ancak, basılı malzeme için kullanılan kataloglama ve sınıflama teknikleri elektronik ortamdaki bilgiler için yetersiz kalıyor. Kütüphaneciler, metin türü bilgilere erişim sağlamada yeterince deneyimli olmalarına rağmen, ses, görüntü, film türü bilgileri düzenlemekte zorlanmaktalar. Bu bilgilerin hacmi de gittikçe artıyor.

Çoklu ortam türü bilgilerin bir yerden bir yere makul bir hızda aktarılması için sağlam bir telekomünikasyon alt yapısı gerekir. Özellikle grafik, görüntü ve ses içeren belgeleri aktarmanın uzun zaman alması Internet kullanıcılarının olağan şikayetlerindendir.

Günümüzde elektronik posta, gopher, WWW gibi Internet hizmetlerinden her yaş ve meslek grubundan yaklaşık 30-40 milyon insan yararlanıyor. Her yıl katlanarak büyüyen kullanıcı sayısının 2000 yılında 200 milyona ulaşması bekleniyor. Bilgisayar okur yazarlığı, elektronik ağ bilgi ve becerisi çok değişik düzeyde olan bu kullanıcılar için önemli olan, az çaba ile istedikleri

Günümüzde bile okul kütüphanelerinin, öğrencilerin kullanımına sunulacak detaylı bilgisayar teknolojileriyle donatılması gerekiyor.

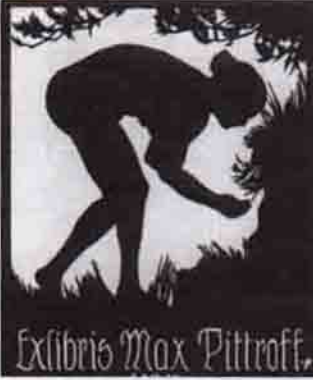

Library of Congress'in geniş kart katalog kutularının yanında beliren bilgisayar terminali, kütüphanelerin yaşadığı geçiş dönemini sembolize ediyor.

bilgiye ulaşmaktır. Kullanıcıların karşılaştığı sorunların başında, aradığı bilgiye ulaşabilmek için sorgu cümlesi kurmak gelir. Sorgu cümlesi kurmanın zorluğu Hjerpe paradoksu olarak bilinen "hakkında bilgi bulmak için bilmediğin bir şeyi tanımlama gereği"nden kaynaklanır. Kullanıcıya yönelik sorgu dilleri ve ara birimlerinin tasarımı ve geliştirilmesi yönündeki çalışmalar, Internet uygulamalarının daha etkili kullanılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kullanıcı becerilerinin artırılması için bilgisayar okur yazarlığı eğitimi üzerinde çalışmalar yapılması gerekiyor.

Internet aracılığıyla erişilebilen bilgi kaynaklarını kullanma bedeli için henüz ortak bir fiyatlandırma modeli geliştirilmemiştir. Bu tür hizmet veren kuruluşlardan bazıları, abonelik esaslarına dayanarak çalışmakta, bazıları üniversite ya da kamu kuruluşlarına lisans anlaşması karşılığı kiralanmakta, bazıları ise makale başına belli bir ücret istemektedirler. Üstelik elektronik ortamdaki metinlerin kolayca kopyalanabilmesi, çoğaltılabilmesi ve değiştirilebilmesi, entelektüel mülkiyet hakkını (telif hakkını) olumsuz yönde etkiliyor. Aslında kitap edinmek için sıklıkla başvuru fotokopi yöntemiyle de telif hakları ihlal edilmektedir. Günümüz yayıncılığının en önemli sorunlarından biri olan telif hakları için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekiyor.

Internet aracılığıyla erişilebilen bilgi kaynakları ile ilgili en önemli sorunlardan birisi de, bilgilerin doğruluğu ve

Exlibris, ".....'nın kitaplığından" anlamına geliyor. Kitap sahipleri, sadece kendileri için tasarlanmış exlibrisleri, kitaplarının iç kapaklarına yerleştiriyor ve bu kitabın kendi özel kütüphanelerinin bir parçası olduğunu belirtiyorlardı. İlk kez 15. yüzyılda kullanılan exlibrisler, bugün koleksiyoncuların ilgi alanına giriyor.

güvenilirliğinin sağlanmasıdır. Elektronik ortamın olanaklarıyla bilginin kaynağına doğrudan erişebilmek, doğru bilgiye ulaşmak anlamına gelebilir. İnternet'te aktarma sırasında bilgiler yanlışlıkla ya da kötü niyetle değiştirilebi-

lir. Kullanıcı, bir kez kendi diskine kaydığında, belge üzerinde dilediği gibi oynayabilir. Güvenilmezlik, bilgisayar ağlarının hız, ucuzluk ve gayri resmîlik gibi öğeleri, çoğu araştırmacıyı elektronik yayıncılık konusunda kuşkucu dav-

ranmaya itmiştir. Kasım 1995'te Bilkent Üniversitesi'nde düzenlenen 1. Türkiye İnternet Konferansında sunulan bir bildiride bu durum şöyle ifade ediliyor: "1992 yılında yapılan bir araştırma, üniversitede görevli araştırmacıların bilgisayar ağlarını çoğunlukla elektronik posta amacıyla kullandıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmacıların % 7 oranında küçük bir bölümü bilgisayar ağlarını bilgi edinme ya da bilimsel makalelerini yayımlamak amacıyla kullanmışlardır. Bu araştırmacılar, elektronik yayın ortamının ciddi bilim yapmaya uygun olmadığını; bu ortamın daha çok önemsiz konuların tartışıldığı küresel bir duvar tahtasına benzediğini düşünmektedirler."

Elektronik belgelerin güvenilirliğini sağlamaya yönelik araştırmalar yapıyor. Belgelerin aslına uygun olup olmadığının araştırılabilmesi, bilginin doğrulanabilmesi için çeşitli algoritmalar, elektronik damgalama, sayısal imza teknikleri geliştiriliyor.

İletişim ve enformasyon teknolojileri alanlarındaki gelişmeler artarak devam edecektir. Bu alanda, ortaya koyulan teknolojik, ekonomik ve yasal sorunlar, bu sorunların muhatapı ilgili kişiler, kuruluşlar ve özellikle kullanıcılar tarafından göz ardı edilmemelidir. Sistemi iyi ve etkili kullanmanın yolu sistemin sorunlarını belirlemek, ve bunların giderilmesine çalışmaktan geçiyor.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Durum

Gelişmiş ülkelerde enformasyon ve kütüphanecilik alanında altyapı çalışmalarının büyük ölçüde tamamlandığı söylenebilir. Yine bu ülkelerde bilgi transferi artarak devam etmektedir. Enformasyon ve enformasyon sistemleri, gelişmekte olan ülkeler için daha büyük önem taşımaktadır. Bu konu üzerinde araştırma yapan kişiler, konunun gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik gerçeklerinden soyutlanamayacağını vurguluyorlar. Enformasyon yapılanma çalışmaları, toplumsal düzlemde ele alınmalıdır. Çünkü toplumlar ve insanlar arasında bilgiyi algılama ve değerlendirmede ortaya çıkan farklı davranış şekilleri, bilginin üretilmesinden düzenlenmesine, saklanmasından iletilmesine kadar kullanıcıya

Bilgi Uzmanlarının Mesleki Örgütü Türk Kütüphaneciler Derneği

Yaşar Tonta

Doç.Dr., Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Başkanı Yardımcısı

Bir mesleğin en önemli özelliklerinden birisi de, meslek mensuplarının çabalarını birleştirerek sorunların çözümünde yardımlaşma için bir araya gelmeleridir. Tüm meslek kuruluşları, üyelerinin mesleki yeterliliğini garanti etmek, onların mesleki davranışlarına kefil olmak ve mesleğin statüsünü yükseltmek amacını güderler. 1949 yılında Ankara'da kurulan ve kamu yararına çalışan bir dernek olan Türk Kütüphaneciler Derneği'nin (TKD) temel amacı da, ülkemizde "kütüphane ve kütüphanecilik hizmetlerinin geliştirilmesini sağlamaktır". Yurt çapında 42 şubesi ve 1500'ün üzerinde üyesi ile TKD, Türk kütüphanecilerinin, arşivci ve bilgi uzmanlarının en köklü mesleki kuruluşudur.

TKD kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek, ülkemizin kütüphanecilik ve bilgi sorunlarına çözüm bulmak amacıyla çeşitli konferanslar, açık oturumlar ve seminerler düzenlemekte ve yayınlar yapmaktadır. TKD önderliğinde 32 yıldır mart ayının son haftasında kutlanan Kütüphane Haftaları bu sorunların gündeme getirildiği ve çözüm yollarının önerildiği en önemli platformlardan birisi olmuştur. Son yıllarda Kütüphane Haftalarında belirli bir tema seçilmekte ve kamuoyunun dikkati bu konuya çekilmektedir. Örneğin, geçen yılki haftanın konusu "Düşünce Özgürlüğünün Olmazsa Olmazı: Bilgi Edinme Özgürlüğü" idi. Hafta boyunca düzenlenen etkinliklerde düşünce özgürlüğü ile bilgi edinme özgürlüğü arasındaki ilişkiler, devlet bilgilere serbest erişim, elektronik bilgilere erişim ve gizlilik gibi çeşitli konular gazeteci, yayıncı, yazar ve kütüphaneciler tarafından irdelenmiştir. Bu yıllık Kütüphane Haftasının konusu ise eser sahiplerinden (kitap, müzik, sinema, bilgisayar yazılımı vd) okuyuculara/dinleyicilere/izleyicilere/kullanıcıla-

ra, yayıncılardan kütüphanecilere, devlet sektöründen üniversitelere kadar hemen hemen herkesi ilgilendiren bir konu olan "Telif Hakları" idi. Hafta süresince telif hakları konusu yerli ve yabancı uzmanlar tarafından çeşitli yönleriyle ele alındı. Kütüphane Haftalarının yanı sıra TKD çeşitli mesleki yayınlar yapmaktadır. Örneğin, son olarak Dernek, İnternet ile ilgili bir kitap yayımlamıştır. TKD'nin üç ayda bir çıkan Türk Kütüphaneciliği adlı bir de resmi yayın organı bulunmaktadır. Halkın bir dergi olan Türk Kütüphaneciliği 1952 yılından beri yayımlanmaktadır.

TKD, Uluslararası Kütüphane Demekleri Federasyonu IFLA'nın üyesidir. TKD, 20-26 Ağustos 1995 tarihlerinde İstanbul'da yapılan IFLA Genel Kurul ve Yıllık Toplantısının düzenlenmesine de katkıda bulunmuştur. TKD üyeleri IFLA'nın çeşitli daimi komitelerinde ve birimlerinde görev yapmaktadırlar. TKD, 1995 yılında kurulan Bilgi Erişim ve Düşünce Özgürlüğü Komitesinde de bir üye aracılığıyla temsil edilmektedir. TKD üyelerinin önerisi sonucu geçen yıl IFLA'nın aldığı ve UNESCO tarafından da kabul edilen bir karara göre bundan böyle her yıl 23 Nisan günü bütün dünyada "Kitap ve Kütüphane günü" olarak kutlanacaktır.

TKD son yıllarda bir "yeniden yapılanma" arayışı içerisinde. TKD bünyesinde kurulan "Yeniden Yapılanma Çalışma Grubu", Türkiye'de kütüphanecilik ve bilgi hizmetinin gelişmesine Dernek olarak daha fazla katkıda bulunmak amacıyla nasıl bir örgütlenme, üyelik, mali sistem ve yönetim stratejisi izlenmesi gerektiğini araştırmaktadır. Adı geçen grubun ilk raporu 1995'te hazırlanmış ve tartışmaya açılmıştır. Yeniden yapılanma çalışmaları sona erdiğinde, TKD'nin, teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişimlere daha hızlı uyum sağlayabilecek ve gereksinimleri karşılayabilecek konuma getirilmesi umulmakta ve bu yönde çalışmalar sürdürülmektedir.

TKD ve etkinlikleri (yayın, konferans, vd) hakkında daha fazla bilgi için:

Türk Kütüphaneciler Derneği
Eğilim Sok. 8/8 06440, Keleş, Ankara
Tel/Fax: (312) 230 13 25; E-posta: tkd-edis@net.net.tr

giden her evreyi biçimsel olarak etkiler. Toplumun yapısı, sosyal, politik, kültürel, tarihsel nitelikleri, yasalar bireylerin eğitim düzeyleri, ülkenin coğrafı ve ekolojik konumu, bilginin paylaşımını sağlayacak ve üretilmesini teşvik edecek yapılanmaların tasarlanmasında göz önünde bulundurulmalıdır. Bu öğelerin ortaya çıkardığı farklılıklar gelişmekte olan ülkelerde yaşanan enformasyon sorunlarını da tanımlıyor:

(i) Gelişmekte olan ülkelerde telekomünikasyon altyapısı oldukça yetersizdir. Bilgisayar donanımlarının ve alt yapı yatırımlarının pahalılığı, sosyo-ekonomik sorunların ağırlığıyla yaşayan gelişmekte olan ülkelerde geçici çözümlere başvurulmasına yol açmaktadır. Bilgiye olan gereksinim hazır bilgi transfer edilerek giderilmeye çalışılmaktadır.

(ii) Gelişmiş ülkelerde de görülen bilgisayar kullanımı ve işlevleri konusundaki bilgisizlik, gelişmekte olan ülkelerde daha çok söz konusudur. Bilgisayar kullanan insanların önemli bir bölümünün başka insanlara karşı kapalı bir yapıya bürünmesi, temel eğitim sisteminde bilgisayar kullanımının henüz doğal bir yer edinmemiş olması hem yeni gelişmelere karşı insanlarda olumsuz bir görüş yaratmakta hem de elektronik ortamda çalışmanın herkesin üstesinden gelebileceği bir iş olmadığı kanısını doğurmaktadır. Tekno stress olarak adlandırılan bu ruh hali, yaşamın her alanında pek çok insanda gözlenebilir. Gelişmekte olan ülkelerde ek olarak, dil, din ve benzeri kültürel çeşitlilikler enformasyon sistemlerine belirli sınırlamalar getirmektedir.

(iii) Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde yönetimlerin öngörü yetersizlikleri ve kısa vadeli politik tercihleri nedeniyle, genelde enformasyon yapılanmalarında orta ve kısa vadeli kararlar alındığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki demokrasi sorunu da göz ardı edilemez. Kütüphane veya enformasyon merkezi gibi kurumlar, bilgi edinme ve bilgiyi ifade özgürlüğü olan insanların kişisel haklarını koruyan ve bunların toplumsal haklara dönüşmesine hizmet eden demokratik yapılanmalardır. Dünya üzerinde çok farklı yapılanmalar gösteren gelişmekte olan ülkelerin yönetimleri böylesi demokratik yapılanmaların yaşamasına elverişlidir.

(iv) Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda elektronik teknolojisine bağlı sistematik çalışmalar hükümetlerin kontrolünde özel firmalara verilmektedir. Bu yöntemle hükümetler, kurumlarüstü bir yapı kazanarak gerektiğinde karar değiştirebilmektedirler. Konunun kullanıcı haklarını koruyan yasalarla belirlenememesi ve yetişmiş uzman eksikliği, yanlış kararlar alınmasına yol açarak, ticari amaçları ağır basan kurumların işine gelmektedir.

Elektronik ortam "eldeki evrensel bilgi birikimi ve üretiminin uluslararası işbirliği, işbölümü, ortak katkı ve çalışma ile denetim altına alınması, bilginin bütün toplumlara, her nerede ve her ne düzeyde olurlarsa olsunlar bütün bireylere eşit paylaşımının sağlanması" ilkesini taşıyor. Bu tablo, elektronik bilgilere küresel olarak erişim sağlanabilmesi ve bu evrensel hizmet ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğunu bize gösteriyor.

Elektronik Ortamın Getirdikleri

Kağıtla karşılaştırıldığında elektronik ortam, bilgiye erişimde mekân sınırlaması (Türkiye'de yaşadığınız için Library of Congress'deki bir kitaba ulaşamazsınız ya da en azından hayli zaman sonra ulaşırsınız), fiziksel temas ve

sahiplenme (başka bir nüshası yoksa bir kitaba sadece bir üye sahip olabilir), taşıma gibi engelleri büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Elektronik yayıncılığın ve kütüphaneciliğin giderek yayılacağı öngörüsüyle kitapsız ve kağıtsız bir topluma doğru ilerlendiği söylenebilir. Ama, günümüzde kağıt tüketimi azalmak şöyle dursun, rekor seviyede artmaktadır. İnternet'te gezinip araştırma yapan çoğu kişi, bulduğu belgeleri kağıda dökerek okumayı tercih ediyor. Bilgi hâlâ kağıt üzerinden yayılıyor! Yine de, kağıdın kolaylıklarının olduğu, hatta daha sağlıklı bir okuma ortamı sunduğu yadsınmaz. İnsanlar geleneksel okuma alışkanlıklarını terketmeme eğilimi gösteriyorlar. Hızları ve bilgi çeşitliliğiyle elektronik ortam, geleneksel kütüphanelerin, CD Rom gibi yeni bilgi kayıt ortamları da kitapların yerini almaya aday görünebilir. Ama birkaç on yıl içinde kağıtsız bir topluma dönüşeceğimiz de yok.

Ekranda bir metni okurken cümle içinde geçen bir kelimeye "tık"layabilir ve o kelimenin ne anlama geldiğini öğrenebilirsiniz. Metin sözlüğü de içerir. Henüz yazılırken bir metne ulaşabilir, yazara düşüncelerinizi anında aktarabilir, hatta yazıya müdahale ederek ortak bir metin oluşturabilirsiniz. Aynı işlemler görüntüler üzerinde de yapılabilir. Tüm bunlar metnin oluşma sürecini, yazarın statüsünü ve okuma biçimini değiştiriyor.

Bugünkü kişisel bilgisayarların arayüzlerinin düzenlenmesi, basitçe bir kitaplık ve çalışma masası eğretilmesine dayanır. Bilgisayar ekranının sunduğu açık metin olanağı okuma biçimini de değiştirecek. Bu, belki de sessiz okumadan sesli okumaya geçiş gibi önemli bir evrim olacak. Ne tür değişimler yaşanacağını şimdiden kestirmek ise olanaksız.

Saadet Koç

Yeni teknolojiler ve sanal uzay, okuma biçimini değiştirecek. Ama, nasıl bir değişiklik yaşanacağını şimdiden bilmemiz olanaksız.

- Kaynaklar
Aydın D., "Türkiye'de Kütüphaneciliğin Gelişimi", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, TDK Yayınları, cilt 9, sayı 1, 1995
Eco U., *Gündüz Yaşamdan Sanatın*, Adam Yayınları, İstanbul, 1992
Eğilim B., "Elektronik Bilgi Sistemleri", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, TDK Yayınları, cilt 9, sayı 3, Eylül 1995
Sindrak A., "The Only Covers Are on the Books", *American Libraries*, Septem-ber, 1995
Tonta Y., "Elektronik Yayıncılık, Bilişim ve Kütüphaneler", *1. Türkiye İnternet Konferansı Bildirileri*, Ankara, 1995
Tonta Y., "İnternet, Elektronik Kütüphaneler ve Bilgi Erişimi", *1. Türkiye İnternet Konferansı Bildirileri*, Ankara, 1995
Tonta Y., Karabıyıklı S., "Bilgi Erişim Sistemleri", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, TDK Yayınları, cilt 9, sayı 3, 1995
Tunc F., *Kitap Üzerine Anlatılan Devirler - Sanat Toplamaları* 92-93, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993
Yılmaz N., *Enfeksiyon Kütüphaneleri*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988

Bilgi, bilginin kaydı, saklanması ve paylaşılması insanoğlu için ne kadar önemli ise, bilgi kaynaklarını derleyen, düzenleyen ve insanların kullanımına sunan kütüphaneler de o kadar önemli olmuştur. Yazının bulunmasından sonra bilgi kil, papirüs, parşömen gibi malzemelere kaydedildi. Keşfinden sonra kağıt, yaşamın vazgeçilmez bir parçası oldu. Günümüzde bu tür fiziksel kayıt ortamlarının yanı sıra, CD Rom gibi yeni elektronik kayıt ortamları da kendilerine yer ediniyor. Kütüphaneler de bu yeni malzemelere göre yeniden biçimleniyor; kütüphanecilik işlevsel ve kavramsal olarak değişiyor.

Bilgiye Erişmede Yeni Yöntemler

Değişen Kütüphaneler

“Kütüphane” denince belki de akla ilk sessizlik gelir. “Şşşt!.. Biraz sesiz olun lütfen!” uyarısı kütüphanelerde sıkça duyulur. Okurken sessiz olmak, başkalarını rahatsız etmemek gerekir. Kuşkusuz, insanlar kütüphanenin var olduğu her çağda sessiz okumuyordu. Sözgelimi, çağının bilim merkezi konumundaki ünlü İskenderiye Kütüphanesi, geniş bir alanda gezinen ve yüksek sesle papirüs okuyan okurlarıyla, bilim adamlarıyla gürültüde, bir çocuk bahçesiyle yarışabilirdi. O çağın okur yazarı sessiz okumuyordu. Yazılı her türlü metin seslendirilmekteydi. Çünkü “ses, sözün tamamlayıcısı” idi. Sessiz okumanın mümkün olmadığı bu çağda okumak, bugünkü anlayışla “sesli okumak” demekti. Sessiz okumaya geçiş, düşünsel hayatın evrimiyle zamanla gerçekleşti.

Antik çağdan bugüne değin kütüphaneler, “sessiz”leşmiştir. Kütüphaneler de insanoğlunun yaşadığı değişimlere göre biçim değiştirir. İnsanla bire bir ilişkide olan kütüphaneler, yaşanan her türlü bilimsel ve tek-

nolojik gelişmeden, her türlü toplumsal değişimden etkilenir ve zaman içinde değişir.

Kitapların evi, başka bir deyişle kütüphane, tarih boyunca insanlarla bilgi kaynakları arasında verimli bir ilişkinin kurulmasını sağlamak için bilgi kaynaklarının belirlenmesi, seçilmesi, elde edilmesi, düzenlenmesi ve araştırmacıya ulaştırılması gibi alanlarda gerekli hizmetleri veren bir kuruluştur. Bu tanımıyla kütüphane eği-

tim, bilim, sanat ve kültür yaşamının vazgeçilmez mekânıdır. Kütüphaneler her türden bilginin tek tek insanlar, toplumlar, ülkeler arasında sürekli paylaşılmasını ve çağlar boyunca aktarılmasını sağlar. Bu hiç de kolay olmayan işlevi yerine getirmek, kütüphaneciliğin kendisinin bir araştırma alanı olmasını gerektirir. Kütüphanenin işlevini nasıl yerine getireceği konusunda evrensel kuramların geliştirilmesi için araştırma yapılması oldukça eskiye dayanır. Fakat bu araştırmalarda bilimsel yöntemlerin kullanılması, üniversitelerde lisans ve lisansüstü düzeyde kütüphaneciliğin eğitim ve araştırma alanı olarak yer alması, ancak 19. yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir.

Kütüphaneler kuruluş amaçlarına, hedef kitlelerine, gelir kaynaklarına, örgütlenme yapılarına ve yönetim biçimlerine göre farklı farklı şekillenebilir. Farklı kütüphane türleri belli başlıklarda ele alınabilir:

(i) Milli Kütüphaneler: Ülke içinde yerli yayınları eksiksiz

13. yüzyılda Bağdat'ta bulunan halk kütüphanesini betimleyen minyatür.

toplamak, ulusal bibliyografyalar yayımlamak, ülkedeki bibliyografik enformasyon hizmetlerini planlamak ve yurtdışında ülke üzerine yazılmış yayınları toplamakla görevli milli kütüphaneler, genelde yayınlar üzerine bilgi veren ulusal bir merkez konumundadır. Yurtdışındaki kütüphanelerle bağlantıda olan milli kütüphane, ülke kütüphanelerine kütüphanecilikle ilgili her konuda öncülük etmeye çalışır. Dünyadaki ünlü milli kütüphaneler arasında, 12 milyon cilt kitabı, 400 bin dergiyi barındıran Bibliothèque Nationale (Fransa), 15 milyon cilt kitaplı British Library (İngiltere), 20 milyon cilt kitap yanında müzik notaları, fotoğraflar, arşiv belgeleri ve özgün baskılarla 80 milyon dokümanı barındıran Library of Congress (Amerika Birleşik Devletleri) başta gelir.

1946'da Ankara'da kurulan Milli Kütüphane'de ise, bir milyona yakın kitap bulunmaktadır. Milli Kütüphane, Almanya'da kütüphanecilik eğitimi almış, yurda döndükten sonra kütüphane kurma, geliştirme ve kütüphaneci eğitimi üzerine çalışmalar yapmış değerli kütüphaneci Adnan Ötügen'in çabalarıyla kurulmuştur. Haziran 1996'da 50. kuruluş yılını kutlayacak olan Milli Kütüphane, bu nedenle bir konferans düzenleyecektir. Verdiği

15. yüzyılda gezgin papazlar ve bilginler, kitapları deri bir çanta içinde bellerindeki kemere asılı olarak taşıyorlardı. Böylece hem kitapları ellerinin altında bulunduruyor hem de elyazması eserleri koruyorlardı.

kurslarla Türkiye'de ilk kütüphanecileri yetiştiren Ötügen, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne bağlı bir kütüphanecilik bölümü kurulması için yoğun emek harcamıştır.

(ii) Üniversite Kütüphaneleri: Çağdaş bir üniversite kütüphanesiz düşünülemez. Her geçen gün, yeni yayınlarla zenginleşen bilim dünyasının son ürünlerini izlemek ve bünyesindeki araştırmacılara sunmakla görevli olan üniversite kütüphanelerinden öğrencilere ders için gerekli malzemeyi sağlaması da beklenir. Üniversite kütüphaneleri, üniversitenin öğretim elemanları ve öğrencileri için kurulur ama bünyesindeki yayınlara diğer araştırmacıların ulaşabilmesine de olanak verir. Türkiye'de, kuruluş çalışmaları tamamlanmış 52 üniversite ve 3 özel vakıf üniversitesi bulunmaktadır. Bir kısmı kurulma aşamasında olan üniversite kütüphanelerinin genelinde 4 milyon 300 bin kitap, 1 milyon 200 bin süreli yayın ve çeşitli kütüphane materyali bulunmaktadır. Bazı üniversiteler (Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ) uluslararası bilgi ağına bağlı olarak hizmet vermektedir.

(iii) Okul kütüphaneleri: İlk ve ortaöğretim okullarında ders programlarını desteklemek, kütüphaneyi kullanmayı öğretmek ve bireysel okuma gereksinimine cevap vermek için kurulur. Bu kütüphanelerin, öğrenciyi tek ders kitabına ve öğretmenin notlarına bağlı kalmaktan kurtaran, öğrencinin bilgisini genişletip derinleştirmesine yardımcı olan, farklı konularda farklı yazarları okuma fırsatı yaratan ortamlar olması beklenir. Türkiye'de sayıca çok olan okul kütüphanelerinin işlevsel olduğunu söylemek güçtür. Genel eğitim politikası, okul bütçesinden ayrılan paydaki yetersizlik, okul kütüphanelerini bu duruma sürüklemektedir.

(iv) Halk Kütüphaneleri: Halk kütüphaneleri, her yaşta, her düzeyde ve her meslekten okuyucunun, her konudaki düşün ve sanat ürünlerinden parasız ve özgürce yararlanmasını sağlamaya çalışan kütüphanelerdir. Cumhuriyet tarihinde, yurt çapında örgütlenen en eski kütüphane türü, halk kütüphaneleridir. Çoğunda özel bir çocuk bölümü bulunan halk kütüphaneleri il, ilçe ve kasabalara kadar örgütlenmiştir. Hizmet götürülemeyen yerlere ise, gezici kütüphanelerle ulaşılmaya çalışılır.

(v) Özel Konu Kütüphaneleri: Bu tür kütüphaneler, sınırlı bir çalışma konusu ile ilgili, çok ayrıntılı bilgi ve yayın gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan kütüphanelerdir. Sanayi kuruluşlarının, fabrikaların, bankaların ya da kişilerin özel kütüphaneleri vardır. Bunlar yalnız kendi konula-

Avustralyalı sanatçı Robert Ingpen'in İskenderiye şehrini betimleyen resmi ve Mısır'da 1997'de açılması planlanan yeni İskenderiye Kütüphanesi'nin mimari modeli.

rında her türlü yayını toplarlar. Ülkemizde devlet sektöründe TÜBİTAK, Atom Enerjisi Kurumu, Türk Standartları Enstitüsü kütüphaneleri; özel sektörde ASELSAN Kütüphanesi bu tür kütüphanelere örnek verilebilir. Amerika'da özel kütüphanelerin oldukça ilginç bir örneğine rastlıyoruz: Amerikalı Çıplaklar Araştırma Kütüphanesi (The American Nudist Research Library). "Örtiler sadece kitapların üzerindedir" sloganıyla yola çıkan bu kütüphane, halk ve akademik çevreler tarafından göz ardı edilen "çıplaklık" konusunda, dünyanın en ünlü kütüphanelerinde bile bulunmayan, iyi bir derlemeye sahip. 1962'de bir çıplaklar kulübü olarak kurulan Cypress Cove, daha sonra üyelerin ar-

şivlerinden yola çıkarak kütüphaneye dönüştürüldü. Şimdi çıplaklık üzerine yazılmış kitaplar, süreli yayınlar, kişisel albümler, video bantlarından oluşan geniş bir koleksiyona sahip. Sadece belli bir ücret karşılığında üye olanların kullanabildiği kütüphane, ziyaretçilere de açık. Üstelik ziyaretçiler soyunmaya zorlanmıyor!

Değişen Kütüphane Kavramı

Bilgi, insanoğlu için, her zaman önemli olmuştur; çağımızda bilginin artan önemi, önümüzdeki yüzyıllarda toplumların yaşamındaki yeri, genişleyecek gibi görünmektedir. Son on yıl-

da, "bilgi toplumu" kavramı banış, demokrasi, global kelimeleri gibi sıklıkla kullanılır oldu. Bugüne dek sosyo-ekonomik gelişim için önemli olan ölçütler arasında insan gücü, maddi kaynak, malzeme ve enerji sayılırken, gelecekteki ölçütün tüm bu unsurlardan çok, bilgi —daha geniş kapsamıyla enformasyon— olduğu vurgulanıyor. Bilindiği gibi enformasyon, bilgiye optimum düzeyde erişebilmek ve kullanabilmek için bilginin üretilmesinden başlayarak, düzenlenmesi, sınıflandırılması, saklanması ve iletilmesi ile ilgili tüm evreleri içerir.

Çağımızda bilgisayar kullanımı bilgi aktarımında büyük değişikliklere ve yeniliklere yol açtı. Fiziksel ortamda kayıtlı, depolanmış, durağan bilgi ve bilgiye erişme serüveninde devingen araştırmacı yerini, elektronik ortamda ağlar üzerinde akan, devingen bilgiye ve evinde, bürosunda, ekran karşısındaki durağan araştırmacıya bırakıyor. 1980'li yılların başında kişisel bilgisayarların ilk kez tıp kütüphanelerinde kullanılmaya başlanmasından beri, bilginin yönetimi kavramsal ve işlevsel olarak değişmeye başladı. Kütüphaneler, sabit basılı malzemeyi

Çağlar Boyunca Kütüphaneler

M.Ö 3000'lerde eski Mısır'da "tableti evi", "papirüs evi" gibi adlar taşıyan, kütüphane niteliğinde arşivler bulunuyordu. II. Ramses'in Teb kentinde, kapısında "Ruhun Doktoru" yazan bir kitaplık bulunduğu bilinir. Dünyanın ilk kütüphanesi sayılabilecek derme, M.Ö. 2000'lerde Babil'deki kil tabletlerden oluşuyordu. Mezopotamya'daki kazılarda bulunan ticari, resmi yazışmalar, destanlar, şirirler, dinî yazıtlar ve eğitimden bahseden birçok tablet, M.Ö. 626'da Asur başkenti Ninive'de Asur Bani Pal kütüphanesi olarak bilinen bir kütüphanenin varlığını gösteriyor. Eski Yunan uygarlığına ait birçok kütüphanenin var olduğu da biliniyor. Fakat bunların izleri bugüne ulaşmamıştır. Antik çağın en ünlü kütüphanesi, Helenistik çağın bir ürünü olan İskenderiye Kütüphanesidir.

Büyük İskender'in ölümünden sonra dağılan İmparatorluk, İskender'in generalleri tarafından bölüştürülmüş ve Mısır bölgesi Ptolemaios Hanedanının eline geçmişti. Atina'dan kovulan Aristoteles'in öğrencilerinden Phaleronlu Demetrios, İskenderiye'ye sığındıktan sonra, Kral I. Ptolemaios'a, kraliyetin koruması ve idaresi altında bir kütüphane ve eğitim merkezi kurulmasını önerdi. Ptolemaios da dünyadaki bütün kitapları, bütün ulusların elyazmalarının bulunduğu bir kütüphane kurulmasını emretti. Kurulan kütüphanede sadece var olan kayıtlar derlenip saklanmıyordu; ayrıca yazıcı köleler, elde bulunmayan eseri de çeşitli yollardan bulup kopyasını çıkarıyorlardı. Kısa zamanda kütüphane duvarlarındaki nişler içine yerleştirilmiş, hepsi yazarların

adlarına göre düzenlenmiş ve üzerlerine tomariarin içeriklerini özetleyen bir not ilginmiş 700.000 papirüs toman binkitirdi. Kuruluşundan sonra İskenderiye Kütüphanesinin yaklaşık 300 yıl ayakta kaldığı biliniyor. Ama kütüphanenin ne yıkılış nedeni ne de zamanına ait net bilgiler yok. M.Ö. 48'de Caesar'ın Mısır'ı işgal sırasında şehirde çıkan yangında kütüphanenin büyük bir kısmının yanması güçlü bir olasılık gibi görünür.

Şimdi bu büyük antik kütüphanenin bulunduğu tahmin edilen yerde, dünya çapında bir kütüphane, bilimsel eğitim ve araştırma merkezi kuruluyor. 1990 yılında Mısır Hükümeti Unesco'ya başvurarak antik kütüphaneye benzer bir kütüphane kurulumu için yardım istedi. Unesco'nun desteğiyle uluslararası bir organizasyonla gerçekleştirilecek projenin inşaat çalışmaları Ekim 1994'de başladı. Çağın kucaklamayı öğrendi modern modern mimari tasarımıyla binanın Aralık 1997'de bitirilmesi planlanıyor.

Helenistik çağda İskenderiye Kütüphanesi dışında, bu kütüphane ile yarışan, Bergama'daki Bergama Kütüphanesi de ön sahnede. Romalılar'dan da günümüze pek çok kütüphane kalmıştır. Roma Cumhuriyeti'nin yasaları bütün vatandaşların kullanımına açık kütüphane fikrini getirmiştir. Bu, Halk Kütüphanelerinin doğuşuna kaynaklık eden fikir olarak bilinir. Hristiyanlığın yayılmaya başlamasının ardından kilise ve manastır kütüphaneleri belirir. Aziz Benedictus, Benedictus tarikatına bağlı bir papazın yaşamı kuraları arasında kitap çoğaltmayı da koyar. Kitap, böylece "sevap" düşüncesine bağlı olarak yüceltilir ve kütüphane kurulumu desteklenir. Ama, bu kütüphanelerde kitabın okunması ve halka ulaştırılma çabasından çok, saklanması ve korunması ön plandaydı. Nitekim

Ortaçağ'da kitaplar raflara zincirlerle bağlanıyordu. Okuyucu istediğinde ise, kitap bu kez rahlelere zincirlerle bağlanıyor ve kitabın kütüphane dışına çıkmasına kesinlikle izin verilmiyordu. 13. yüzyılda üniversite kütüphanelerinin gelişimine tanık oluyoruz. 14. ve 15. yüzyıllarda kralları, prensleri, soyluları ve zenginleri kütüphaneye kurma merakı sardı. Rönesans'tan sonra canlanan düşünsel hayat ve 15. yüzyılda matbaanın bulunması sayesinde kitap çoğaltmak kolaylaştıysa da, kitap paylaşımı halka fazla inemedi ve yaygınlaşmadı. Fransız Devrimi'nden sonra, bu büyük "Bibliothèque Royale"ler, "Bibliothèque Nationale"e dönüştürülüp, millete mal edildi.

İslam dünyası ise, kütüphanecilikte yöntem ve zenginlik açısından oldukça ilerlemişti. İslam kütüphaneleri genellikle, hükümdar ya da meraklılar tarafından kurulup vakfa dönüştürülerek halkın kullanımına açık duruma getirilmişlerdir. Bağdat'ta Abbasiler tarafından kurulan ve dönemin önemli halk kütüphanesi olan Dar-ül Hikmet, 1258'de Moğollar tarafından yağma edildiğinde, İskenderiye Kütüphanesi gibi, okul niteliğine varlığını sürdürmüştür. Dönemin bir diğer büyük kütüphanesi Kahire Kütüphanesi'dir. Seicuklular döneminde, üniversite kütüphanesi diyebileceğimiz medrese kitaplıkları belirir. Osmanlı kütüphaneciliği de medrese kültürüne dayanır. Kütüphane, devlet bütçesiyle değil, özel vakıfların yardımlarıyla kurulur. Zaman zaman kurucunun ve ailesinin mezarları, bir hayır duası beklentisiyle, kütüphane binasının yakınlıklarına gömülür. Bugün bile, İstanbul'da böyle kütüphaneleri zihne rastlanabilir. Osmanlı döneminde devlet eliyle kurulan ilk kütüphane Bayazıt Devlet Kütüphanesi'dir (1822).

içinde barındıran "dört duvar" binalardan, dağıntı elektronik bilgi ağlarını içeren "duvarsız" mekânlara dönüşüyor. Bilgi ağlarıyla, insanlar arasında bir aracı kurum olan kütüphaneler, temel malzeme olan bilgi kayıt ortamları değiştiği için yeniden biçimleniyor.

Elektronik kütüphane, geleneksel kütüphane hizmetlerinin bilgisayar ve iletişim teknolojilerine dayalı olarak verilmesi anlamına gelmiyor. Kütüphanenin işlerinin elektronik ortamın koşullarına göre yeni yöntemlerle yerine getirilmesini gerektiriyor. Bu yeni yöntemler, bilgi kaynaklarını sağlamada yeni yaklaşımları, depolama, kataloglama, sınıflama ve korumada yeni çözümleri, kullanıcılar için yeni uygulama yöntemlerinin bulunmasını, yapılanmayı ve ekonomik uygulamalar da değişiklikleri içermektedir.

Günümüzde Internet aracılığıyla erişilebilen bilgilerin çeşitliliği ve sayısı hızla artıyor. Bu durum kütüphaneye kavramının, kütüphanecinin niteliklerinin ve hizmet felsefesinin değişmesine yol açıyor. Artık kütüphaneler "belki bu belgeyi arayan birisi çıkar" düşüncesiyle toplanan belgelerle dolu pasif bilgi deposu olmaktan çıkıp, "gereksinim duyan kişiye, gereksinim duyduğu bilgiyi, gereksinim duyduğu anda, gereksinim duyduğu kapsamda sunmak" gibi bir işlevi üstlenmek durumundadır. Kütüphanecilik, artık enformasyondan ayrı düşünülemez. Elektronik çağda evrimleşen kütüphane dermeleri, artık bir kütüphanenin fizik olarak sahip olduğu malzemeye değil, erişim sağladığı malzemeye belirleniyor.

Bilgiye elektronik ağlarla ulaşmak, yeni kavramlar, yeni uygulamalar, yeni gelişmeler doğurduğu gibi yeni sorunlara da yol açıyor.

Bilgi Erişim Sorunları

Bilgileri elektronik olarak depolama maliyeti düştükçe, daha fazla sayıda belge elektronik ortama aktarılıyor. Yeterli donanımı olan herkesin elektronik bir dergi yayınlatabildiği bu ortamda, elektronik süreli yayın arşivlerinin sayısı da hızla artıyor. Çoklu ortam (multimedya) türü bilgiler de yoğun biçimde kullanılıyor. Kullanıcılar sayısallaştırıl-

mış (digitalized) ses, resim ve hareketli görüntü halindeki bilgileri kolayca kendi iş istasyonlarına aktarabiliyorlar. Hatta televizyon işlevi gören terminallerle film seyredebiliyor, radyo dinleyebiliyorlar. Son derece hareketli bir ortam olan Internet'te bilgi akışı da bu hareketliliğe ayak uyduruyor. Hergün yeni bilgi kaynakları, hizmete sunuluyor, bazılarının yerleri değişiyor, güncelliğini yitirenlerse kullanımdan çekiliyor. Bu değişken ortamda yeni kaynakları keşfetmek, ortadan kalkanları belirlemek veya yer değiştirenleri izlemek bilgiye erişmek isteyen araştırmacının işini zorlaştıran etmenlerden birisi. Kütüphaneciler, Internet üzerindeki bu "aktif" bilgilerin kataloglanması ve sınıflandırılması için çalışmalar yürütüyorlar. Ancak, basılı malzeme için kullanılan kataloglama ve sınıflama teknikleri elektronik ortamdaki bilgiler için yetersiz kalıyor. Kütüphaneciler, metin türü bilgilere erişim sağlamada yeterince deneyimli olmalarına rağmen, ses, görüntü, film türü bilgileri düzenlemekte zorlanmaktalar. Bu bilgilerin hacmi de gittikçe artıyor.

Çoklu ortam türü bilgilerin bir yerden bir yere makul bir hızda aktarılması için sağlam bir telekomünikasyon alt yapısı gerekir. Özellikle grafik, görüntü ve ses içeren belgeleri aktarmanın uzun zaman alması Internet kullanıcılarının olağan şikayetlerindendir.

Günümüzde elektronik posta, gopher, WWW gibi Internet hizmetlerinden her yaş ve meslek grubundan yaklaşık 30-40 milyon insan yararlanıyor. Her yıl katlanarak büyüyen kullanıcı sayısının 2000 yılında 200 milyona ulaşması bekleniyor. Bilgisayar okur yazarlığı, elektronik ağ bilgi ve becerisi çok değişik düzeyde olan bu kullanıcılar için önemli olan, az çaba ile istedikleri

Günümüzde bile okul kütüphanelerinin, öğrencilerin kullanımına sunulacak detaylı bilgisayar teknolojileriyle donatılması gerekiyor.

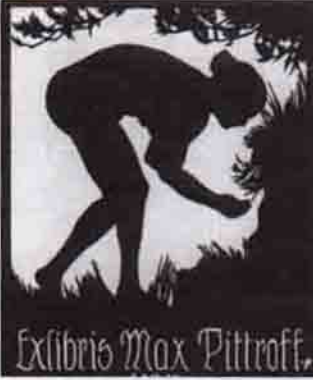

Library of Congress'in geniş kart katalog kutularının yanında beliren bilgisayar terminali, kütüphanelerin yaşadığı geçiş dönemini sembolize ediyor.

bilgiye ulaşmaktır. Kullanıcıların karşılaştığı sorunların başında, aradığı bilgiye ulaşabilmek için sorgu cümlesi kurmak gelir. Sorgu cümlesi kurmanın zorluğu Hjerpe paradoksu olarak bilinen "hakkında bilgi bulmak için bilmediğin bir şeyi tanımlama gereği"nden kaynaklanır. Kullanıcıya yönelik sorgu dilleri ve ara birimlerinin tasarımı ve geliştirilmesi yönündeki çalışmalar, Internet uygulamalarının daha etkili kullanılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kullanıcı becerilerinin artırılması için bilgisayar okur yazarlığı eğitimi üzerinde çalışmalar yapılması gerekiyor.

Internet aracılığıyla erişilebilen bilgi kaynaklarını kullanma bedeli için henüz ortak bir fiyatlandırma modeli geliştirilmemiştir. Bu tür hizmet veren kuruluşlardan bazıları, abonelik esaslarına dayanarak çalışmakta, bazıları üniversite ya da kamu kuruluşlarına lisans anlaşması karşılığı kiralanmakta, bazıları ise makale başına belli bir ücret istemektedirler. Üstelik elektronik ortamdaki metinlerin kolayca kopyalanabilmesi, çoğaltılabilmesi ve değiştirilebilmesi, entelektüel mülkiyet hakkını (telif hakkını) olumsuz yönde etkiliyor. Aslında kitap edinmek için sıklıkla başvuru fotokopi yöntemiyle de telif hakları ihlal edilmektedir. Günümüz yayıncılığının en önemli sorunlarından biri olan telif hakları için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekiyor.

Internet aracılığıyla erişilebilen bilgi kaynakları ile ilgili en önemli sorunlardan birisi de, bilgilerin doğruluğu ve

Exlibris, ".....'nın kitaplığından" anlamına geliyor. Kitap sahipleri, sadece kendileri için tasarlanmış exlibrisleri, kitaplarının iç kapaklarına yerleştiriyor ve bu kitabın kendi özel kütüphanelerinin bir parçası olduğunu belirtiyorlardı. İlk kez 15. yüzyılda kullanılan exlibrisler, bugün koleksiyoncuların ilgi alanına giriyor.

güvenilirliğinin sağlanmasıdır. Elektronik ortamın olanaklarıyla bilginin kaynağına doğrudan erişebilmek, doğru bilgiye ulaşmak anlamına gelebilir. İnternet'te aktarma sırasında bilgiler yanlışlıkla ya da kötü niyetle değiştirilebi-

lir. Kullanıcı, bir kez kendi diskine aktardığında, belge üzerinde dilediği gibi oynayabilir. Güvenilmezlik, bilgisayar ağlarının hız, ucuzluk ve gayri resmîlik gibi öğeleri, çoğu araştırmacıyı elektronik yayıncılık konusunda kuşkucu dav-

ranmaya itmiştir. Kasım 1995'te Bilkent Üniversitesi'nde düzenlenen 1. Türkiye İnternet Konferansında sunulan bir bildiride bu durum şöyle ifade ediliyor: "1992 yılında yapılan bir araştırma, üniversitede görevli araştırmacıların bilgisayar ağlarını çoğunlukla elektronik posta amacıyla kullandıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmacıların % 7 oranında küçük bir bölümü bilgisayar ağlarını bilgi edinme ya da bilimsel makalelerini yayımlamak amacıyla kullanmışlardır. Bu araştırmacılar, elektronik yayın ortamının ciddi bilim yapmaya uygun olmadığını; bu ortamın daha çok önemsiz konuların tartışıldığı küresel bir duvar tahtasına benzediğini düşünmektedirler."

Elektronik belgelerin güvenilirliğini sağlamaya yönelik araştırmalar yapıyor. Belgelerin aslına uygun olup olmadığının araştırılabilmesi, bilginin doğrulanabilmesi için çeşitli algoritmalar, elektronik damgalama, sayısal imza teknikleri geliştiriliyor.

İletişim ve enformasyon teknolojileri alanlarındaki gelişmeler artarak devam edecektir. Bu alanda, ortaya koyulan teknolojik, ekonomik ve yasal sorunlar, bu sorunların muhatabı ilgili kişiler, kuruluşlar ve özellikle kullanıcılar tarafından göz ardı edilmemelidir. Sistemi iyi ve etkili kullanmanın yolu sistemin sorunlarını belirlemek, ve bunların giderilmesine çalışmaktan geçiyor.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Durum

Gelişmiş ülkelerde enformasyon ve kütüphanecilik alanında altyapı çalışmalarının büyük ölçüde tamamlandığı söylenebilir. Yine bu ülkelerde bilgi transferi artarak devam etmektedir. Enformasyon ve enformasyon sistemleri, gelişmekte olan ülkeler için daha büyük önem taşımaktadır. Bu konu üzerinde araştırma yapan kişiler, konunun gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik gerçeklerinden soyutlanamayacağını vurguluyorlar. Enformasyon yapılanma çalışmaları, toplumsal düzlemde ele alınmalıdır. Çünkü toplumlar ve insanlar arasında bilgiyi algılama ve değerlendirmede ortaya çıkan farklı davranış şekilleri, bilginin üretilmesinden düzenlenmesine, saklanmasından iletilmesine kadar kullanıcıya

Bilgi Uzmanlarının Mesleki Örgütü Türk Kütüphaneciler Derneği

Yaşar Tonta

Doç. Dr., Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Başkanı Yardımcısı

Bir mesleğin en önemli özelliklerinden birisi de, meslek mensuplarının çabalarını birleştirerek sorunların çözümünde yardımlaşma için bir araya gelmeleridir. Tüm meslek kuruluşları, üyelerinin mesleki yeterliliğini garanti etmek, onların mesleki davranışlarına kefil olmak ve mesleğin statüsünü yükseltmek amacını güderler. 1949 yılında Ankara'da kurulan ve kamu yararına çalışan bir dernek olan Türk Kütüphaneciler Derneği'nin (TKD) temel amacı da, ülkemizde "kütüphane ve kütüphanecilik hizmetlerinin geliştirilmesini sağlamaktır". Yurt çapında 42 şubesi ve 1500'ün üzerinde üyesi ile TKD, Türk kütüphanecilerinin, arşivci ve bilgi uzmanlarının en köklü mesleki kuruluşudur.

TKD kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek, ülkemizin kütüphanecilik ve bilgi sorunlarına çözüm bulmak amacıyla çeşitli konferanslar, açık oturumlar ve seminerler düzenlemekte ve yayınlar yapmaktadır. TKD önderliğinde 32 yıldır mart ayının son haftasında kutlanan Kütüphane Haftaları bu sorunların gündeme getirildiği ve çözüm yollarının önerildiği en önemli platformlardan birisi olmuştur. Son yıllarda Kütüphane Haftalarında belirli bir tema seçilmekte ve kamuoyunun dikkati bu konuya çekilmektedir. Örneğin, geçen yılki haftanın konusu "Düşünce Özgürlüğünün Olmazsa Olmazı: Bilgi Edinme Özgürlüğü" idi. Hafta boyunca düzenlenen etkinliklerde düşünce özgürlüğü ile bilgi edinme özgürlüğü arasındaki ilişkiler, devlet bilgilere serbest erişim, elektronik bilgilere erişim ve gizlilik gibi çeşitli konular gazeteci, yayıncı, yazar ve kütüphaneciler tarafından irdelenmiştir. Bu yıllık Kütüphane Haftasının konusu ise eser sahiplerinden (kitap, müzik, sinema, bilgisayar yazılımı vd) okuyuculara/dinleyicilere/izleyicilere/kullanıcıla-

ra, yayıncılardan kütüphanecilere, devlet sektöründen üniversitelere kadar hemen hemen herkesi ilgilendiren bir konu olan "Telif Hakları" idi. Hafta süresince telif hakları konusu yerli ve yabancı uzmanlar tarafından çeşitli yönleriyle ele alındı. Kütüphane Haftalarının yanı sıra TKD çeşitli mesleki yayınlar yapmaktadır. Örneğin, son olarak Dernek, İnternet ile ilgili bir kitap yayımlamıştır. TKD'nin üç ayda bir çıkan Türk Kütüphaneciliği adlı bir de resmi yayın organı bulunmaktadır. Halkın bir dergi olan Türk Kütüphaneciliği 1952 yılından beri yayımlanmaktadır.

TKD, Uluslararası Kütüphane Demekleri Federasyonu IFLA'nın üyesidir. TKD, 20-26 Ağustos 1995 tarihlerinde İstanbul'da yapılan IFLA Genel Kurul ve Yıllık Toplantısının düzenlenmesine de katkıda bulunmuştur. TKD üyeleri IFLA'nın çeşitli daimi komitelerinde ve birimlerinde görev yapmaktadırlar. TKD, 1995 yılında kurulan Bilgi Erişim ve Düşünce Özgürlüğü Komitesinde de bir üye aracılığıyla temsil edilmektedir. TKD üyelerinin önerisi sonucu geçen yıl IFLA'nın aldığı ve UNESCO tarafından da kabul edilen bir karara göre bundan böyle her yıl 23 Nisan günü bütün dünyada "Kitap ve Kütüphane günü" olarak kutlanacaktır.

TKD son yıllarda bir "yeniden yapılanma" arayışı içerisinde. TKD bünyesinde kurulan "Yeniden Yapılanma Çalışma Grubu", Türkiye'de kütüphanecilik ve bilgi hizmetinin gelişmesine Dernek olarak daha fazla katkıda bulunmak amacıyla nasıl bir örgütlenme, üyelik, mali sistem ve yönetim stratejisi izlenmesi gerektiğini araştırmaktadır. Adı geçen grubun ilk raporu 1995'te hazırlanmış ve tartışmaya açılmıştır. Yeniden yapılanma çalışmaları sona erdiğinde, TKD'nin, teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişimlere daha hızlı uyum sağlayabilecek ve gereksinimleri karşılayabilecek konuma getirilmesi umulmakta ve bu yönde çalışmalar sürdürülmektedir.

TKD ve etkinlikleri (yayın, konferans, vd) hakkında daha fazla bilgi için:

Türk Kütüphaneciler Derneği
Bilgi Sok. 8/8 06440, Keleş, Ankara
Tel/Fax: (312) 230 13 25; E-posta: tkd-edis@net.net.tr

giden her evreyi biçimsel olarak etkiler. Toplumun yapısı, sosyal, politik, kültürel, tarihsel nitelikleri, yasalar bireylerin eğitim düzeyleri, ülkenin coğrafı ve ekolojik konumu, bilginin paylaşımını sağlayacak ve üretilmesini teşvik edecek yapılanmaların tasarlanmasında göz önünde bulundurulmalıdır. Bu öğelerin ortaya çıkardığı farklılıklar gelişmekte olan ülkelerde yaşanan enformasyon sorunlarını da tanımlıyor:

(i) Gelişmekte olan ülkelerde telekomünikasyon altyapısı oldukça yetersizdir. Bilgisayar donanımlarının ve alt yapı yatırımlarının pahalılığı, sosyo-ekonomik sorunların ağırlığıyla yaşayan gelişmekte olan ülkelerde geçici çözümlere başvurulmasına yol açmaktadır. Bilgiye olan gereksinim hazır bilgi transfer edilerek giderilmeye çalışılmaktadır.

(ii) Gelişmiş ülkelerde de görülen bilgisayar kullanımı ve işlevleri konusundaki bilgisizlik, gelişmekte olan ülkelerde daha çok söz konusudur. Bilgisayar kullanan insanların önemli bir bölümünün başka insanlara karşı kapalı bir yapıya bürünmesi, temel eğitim sisteminde bilgisayar kullanımının henüz doğal bir yer edinmemiş olması hem yeni gelişmelere karşı insanlarda olumsuz bir görüş yaratmakta hem de elektronik ortamda çalışmanın herkesin üstesinden gelebileceği bir iş olmadığı kanısını doğurmaktadır. Tekno stress olarak adlandırılan bu ruh hali, yaşamın her alanında pek çok insanda gözlenebilir. Gelişmekte olan ülkelerde ek olarak, dil, din ve benzeri kültürel çeşitlilikler enformasyon sistemlerine belirli sınırlamalar getirmektedir.

(iii) Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde yönetimlerin öngörü yetersizlikleri ve kısa vadeli politik tercihleri nedeniyle, genelde enformasyon yapılanmalarında orta ve kısa vadeli kararlar alındığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki demokrasi sorunu da göz ardı edilemez. Kütüphane veya enformasyon merkezi gibi kurumlar, bilgi edinme ve bilgiyi ifade özgürlüğü olan insanların kişisel haklarını koruyan ve bunların toplumsal haklara dönüşmesine hizmet eden demokratik yapılanmalardır. Dünya üzerinde çok farklı yapılanmalar gösteren gelişmekte olan ülkelerin yönetimleri böylesi demokratik yapılanmaların yaşamasına elverişlidir.

(iv) Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda elektronik teknolojisine bağlı sistematik çalışmalar hükümetlerin kontrolünde özel firmalara verilmektedir. Bu yöntemle hükümetler, kurumlarüstü bir yapı kazanarak gerektiğinde karar değiştirebilmektedirler. Konunun kullanıcı haklarını koruyan yasalarla belirlenememesi ve yetişmiş uzman eksikliği, yanlış kararlar alınmasına yol açarak, ticari amaçları ağır basan kurumların işine gelmektedir.

Elektronik ortam "eldeki evrensel bilgi birikimi ve üretiminin uluslararası işbirliği, işbölümü, ortak katkı ve çalışma ile denetim altına alınması, bilginin bütün toplumlara, her nerede ve her ne düzeyde olurlarsa olsunlar bütün bireylere eşit paylaşımının sağlanması" ilkesini taşıyor. Bu tablo, elektronik bilgilere küresel olarak erişim sağlanabilmesi ve bu evrensel hizmet ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğunu bize gösteriyor.

Elektronik Ortamın Getirdikleri

Kağıtla karşılaştırıldığında elektronik ortam, bilgiye erişimde mekân sınırlaması (Türkiye'de yaşadığınız için Library of Congress'deki bir kitaba ulaşamazsınız ya da en azından hayli zaman sonra ulaşırsınız), fiziksel temas ve

sahiplenme (başka bir nüshası yoksa bir kitaba sadece bir üye sahip olabilir), taşıma gibi engelleri büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Elektronik yayıncılığın ve kütüphaneciliğin giderek yayılacağı öngörüsüyle kitapsız ve kağıtsız bir topluma doğru ilerlendiği söylenebilir. Ama, günümüzde kağıt tüketimi azalmak şöyle dursun, rekor seviyede artmaktadır. İnternet'te gezinip araştırma yapan çoğu kişi, bulduğu belgeleri kağıda dökerek okumayı tercih ediyor. Bilgi hâlâ kağıt üzerinden yayılıyor! Yine de, kağıdın kolaylıklarının olduğu, hatta daha sağlıklı bir okuma ortamı sunduğu yadsınmaz. İnsanlar geleneksel okuma alışkanlıklarını terketmeme eğilimi gösteriyorlar. Hızları ve bilgi çeşitliliğiyle elektronik ortam, geleneksel kütüphanelerin, CD Rom gibi yeni bilgi kayıt ortamları da kitapların yerini almaya aday görünebilir. Ama birkaç on yıl içinde kağıtsız bir topluma dönüşeceğimiz de yok.

Ekranda bir metni okurken cümle içinde geçen bir kelimeye "tık"layabilir ve o kelimenin ne anlama geldiğini öğrenebilirsiniz. Metin sözlüğü de içerir. Henüz yazılırken bir metne ulaşabilir, yazara düşüncelerinizi anında aktarabilir, hatta yazıya müdahale ederek ortak bir metin oluşturabilirsiniz. Aynı işlemler görüntüler üzerinde de yapılabilir. Tüm bunlar metnin oluşma sürecini, yazarın statüsünü ve okuma biçimini değiştiriyor.

Bugünkü kişisel bilgisayarların arayüzlerinin düzenlenmesi, basitçe bir kitaplık ve çalışma masası eğretilmesine dayanır. Bilgisayar ekranının sunduğu açık metin olanağı okuma biçimini de değiştirecek. Bu, belki de sessiz okumadan sesli okumaya geçiş gibi önemli bir evrim olacak. Ne tür değişimler yaşanacağını şimdiden kestirmek ise olanaksız.

Saadet Koç

Yeni teknolojiler ve sanal uzay, okuma biçimini değiştirecek. Ama, nasıl bir değişiklik yaşanacağını şimdiden bilmemiz olanaksız.

- Kaynaklar
Aydın D., "Türkiye'de Kütüphaneciliğin Gelişimi", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, TDK Yayınları, cilt 9, sayı 1, 1995
Eco U., *Gündüz Yaşamdan Sanatın*, Adam Yayınları, İstanbul, 1992
Eğilim B., "Elektronik Bilgi Sistemleri", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, TDK Yayınları, cilt 9, sayı 3, Eylül 1995
Sindrak A., "The Only Covers Are on the Books", *American Libraries*, Septem-ber, 1995
Tonta Y., "Elektronik Yayıncılık, Bilişim ve Kütüphaneler", *1. Türkiye İnternet Konferansı Bildirileri*, Ankara, 1995
Tonta Y., "İnternet, Elektronik Kütüphaneler ve Bilgi Erişimi", *1. Türkiye İnternet Konferansı Bildirileri*, Ankara, 1995
Tonta Y., Karabıyıklı S., "Bilgi Erişim Sistemleri", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, TDK Yayınları, cilt 9, sayı 3, 1995
Tunc F., *Kitap Üzerine Anlatılan Devirler - Sanat Toplamaları* 92-93, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993
Yılmaz N., *Etiler Kütüphanesi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988

Denizlerdeki Enerji

GIDEREK ARTAN enerji istemini karşılamada insanoglu çeşitli kaynaklardan enerji elde etme çabasını sürdürmektedir.

Yirminci yüzyılın sonunda temiz ve tükenmez, yeni enerji kaynaklarına yönelme artmıştır. Bu çerçevede, dünyadaki sulardan enerji elde etmek için çalışmalar yapılmakta; temiz ve tükenmez enerji kaynağı olan suların, enerji istemini karşılamada kullanılması yaygınlık kazanmaktadır.

Dünyadaki su kaynaklarını kabaca üçe ayırabiliriz:

- i) Yeraltı suları,
- ii) Yerüstü suları,
- iii) Yeryüzü suları.

Yeraltı suları, soğuk ve sıcak sular (ve buhar) olarak ele alınabilir. Soğuk yeraltı sularından genelde, içme, yıka-ma ve tarım amaçlı (sulama) yararlanma yaygındır. Bunun yanında, ısı pompaları ile bu suların ısı enerjisinden yararlanma da küçük ölçeklerde, özellikle yirminci yüzyılın sonlarında, ev ısıtma ve soğutma amacıyla kullanılır olmuştur. Yeraltı sıcak su (ve buhar) kaynakları, yeriçi ısı enerjisini yeryüzüne taşıyan ve yüzyıllardır yikanmak için ve sağlık amaçlı kullanılmış (kaplıca, ılıca, içmeler gibi) sulardır. Bu sıcak su ve buhar kaynaklarından enerji (jeotermal enerji) elde edilmesi, özellikle ülkemizde, yirminci yüzyılın sonunda gide-

rek önem kazanan bir konu durumuna gelmiştir. Bu konuda ayrıntılı bir yazı Bilim Teknik Dergisi'nin Şubat 1996 sayısında bulunabilir.

Yerüstü suları, genelde su buharı olarak bulutlarda bulunan sulardır. Bu sulardan enerji elde etmede izlenen doğal yol, bunların yağış olarak yeryüzüne düşmesi ve yeryüzündeki akarsuları beslemesi şeklindedir. Akarsulardan ve barajlardan enerji elde etmede yararlanılabilir. Yine doğal olarak, yeryüzüne düşen sulardan bitki yetiştirilmede de (biyokütle elde edilmesi) yararlanılmaktadır.

Yerüstü suları dediğimiz bulutlardaki sular, temelde güneş enerjisi ile yeryüzünden buharlaştırılmış sulardır. Bu su döngüsü (yerden bulutlara ve bulutlardan yere) içinde yer alan su kütlesi çok büyüktür. Belki bir gün insanoglu, bu büyük tutardaki su kütlesinin bulutlardan yeryüzüne inişindeki hız enerjisinden, enerji elde etmede yararlanma olanağını bulacaktır. Ancak, bugün için yerüstü sularından yararlanma, yukarıda belirtildiği gibi sadece doğal yollardan olmaktadır.

Yeryüzü sularını ikiye ayırabiliriz: Akarsular, denizler ve göller. Akarsulardan enerji elde etmede izlenen yollar, özetle şöyle açıklanabilir: Akarsuların üzerine yerleştirilen küçük su türbinleri ile elektrik elde etme; akarsuların üzerine kurulan 'su koçu' gibi aygıt ve

sistemlerle yüksek su basma (Kızılcahamam/Ankara'da bir su koçu bulunmaktadır); akarsuların önüne setler kurarak setlerin gerisinde göller oluşturma ve bu göl sularının denetimli olarak akıtılmalarında türbinler aracılığı ile elektrik enerjisi elde etme; akarsulardan sulama amacıyla yararlanarak bitki yetiştirme (biyokütle elde etme). Bir de, çok eskilerden beri kullanılagelen, ancak artık anılarda kalmaya başlayan, tahıl öğütmede kullanılan su değirmenlerinden söz edebiliriz. Akarsulardan enerji elde etmenin ayrıntıları, bu yazının kapsamı dışında bırakılmıştır.

Denizlerden enerji elde etme, genelde üç yolla olmaktadır. Bunlar:

- i) Deniz ve okyanus dalgalarından,
- ii) Deniz ve okyanus akıntılarında,
- iii) Okyanuslardaki düzey sıcaklık farkındandır.

Deniz ve Okyanus Dalgaları

Denizlerdeki dalgalar temelde üç etki sonucu oluşmaktadır. Bunlar:

- * Denizlerde oluşan depremlerin ve deniz dibi çökmelerinin yol açtığı dalgalar,
- * Rüzgârların ve fırtınaların oluşturduğu dalgalar,
- * Gelgit olayından kaynaklanan dalgalar.

Deprem Dalgaları

Denizlerde oluşan deprem ve çöküntülerin oluşturduğu dalgalar, uzun periyodlu olup, derin okyanuslarda hızla yol alırlar. Bunların genlikleri ya da dalga yükseklikleri derin okyanuslarda düşüktür. Kıyılara ulaştıklarında hızları azalır ancak, dalgadaki enerji aynı kaldığı için dalga yüksekliği artar. Kıyılarda yıkıcı zararlara yol açan bu dalgalar genellikle, Japonca'da liman dalgası anlamına gelen bir terim olan "tsunami" sözcüğü ile tanımlanırlar. Bu dalgalar, enerji elde etme olanağı bugün için yoktur; depremin yeri belirlenirse, depreme yakın kıyılarda yaşayanlar uyarılarak bu dalgaların zararlı etkilerinden korunmaları sağlanabilir.

Rüzgârların Oluşturduğu Dalgalar

Enerji elde etmede üzerinde durulan dalgalar, rüzgârların oluşturduğu okyanus dalgalarıdır. Derin sulardaki deniz dalgalarında çok büyük enerji yoğunlukları oluşabilmektedir. Dalgadaki güç, dalga genliğinin karesiyle ve dalga periyodu ile orantılıdır. Sözelimi uzun periyodlu (10 s gibi), büyük genlikte (2 m gibi) bir dalganın, birim genişliğindeki enerji akısı 50-70 kW dolaylarında olabilmektedir. Bu yüzden, derin deniz dalgaları, enerji elde etme üzerinde çalışılan ve uygulamaları olan enerji kaynaklarıdır.

Rüzgârla Dalga Oluşumu

Deniz yüzeyi üzerinde bulunan hava, rüzgâr etkisi ile belli bir yönde yol almaya başladığında, deniz yüzeyine bir sürtünme kuvveti etki ettirir. Bu kuvvet ile deniz yüzeyindeki su molekülleri, denge konumlarından ayrılma eğilimi içine girerler. Böylece deniz yüzeyi kırışmaya başlar. Bu şekilde oluşan dalgacıklara "kılcal dalgalar" denir. Bu dal-

gaların oluşmasında, hava moleküllerinin su moleküllerine etki ettirdikleri dengeden ayırıcı kuvvete karşılık, suyun yüzey gerilimi kuvvetiyle su moleküllerinin ağırlık kuvveti dengeye geri getirici kuvvet olarak davranırlar. Böylece, dengeden ayrılma ve dengeye dönme devinimi bir dalga oluşmasına yol açar ki, bunun en yalın biçimi bir sinüs dalgasıdır. Kılcal dalgalar oluşuktan sonra, rüzgâr esmeye devam ederse daha büyük dalgalar oluşmaya başlar. Dalgaboyu 1,7 cm'den büyük dalgalar artık kılcal dalgalar olmaktan çıkarlar ve yüzey geriliminin etkisi önemini yitirir.

Dalgaların oluşmasında rüzgâr hızının etkisi, rüzgârın ne süre estiğine, rüzgâr hızında ve yönündeki değişimlere, ayrıca denizde engellerin olup olmamasına yakından bağlıdır. Pratikte, rüzgârın hız ve yönündeki değişimlerden ötürü birçok farklı büyüklükteki dalgalardan oluşmuş "dalga tarlalan" ortaya çıkar.

Tek bir derin-su dalgası göz önüne alındığında, bu dalgadaki su moleküllerinin devinimleri çemberseldir. Bu çembersel devinim, yarı-çapı üstel olarak küçülerek denizin dibine doğru sürer ve dalgaboyunun yarısından daha derinlerde önemsizleşir. Buna göre, derin-deniz dalgalarında suyun yatay düzlemde net bir yerdeğiştirmesi yoktur. Su parçacıkları çembersel devinimleri ile aynı yerlerini korurlar. Bu dalgalarda su parçacıklarına etki eden kuvvetler, ağırlık kuvveti ve çembersel devinimden kaynaklanan merkezkaç kuvvettir. Suyun yüzeyi, her zaman bu iki kuvvetin bileşkesine dik olacak biçimi alır. Yüzeydeki bir su parçacığının çembersel deviniminin yarı-çapı, dalganın genliğine eşittir. Dalga yüksekliği bu genliğin iki katıdır. Dalga yüzeyinin biçimi, dalganın sürekli ilerlediği izlenimini verir, oysa suda bir ilerleme söz konusu değildir. Üstteki bir parçacık daha düşük bir konuma geçerken, onun yanındaki daha yüksek bir konuma gelir ve böylece dalganın ilerleme görünümü sağlanır.

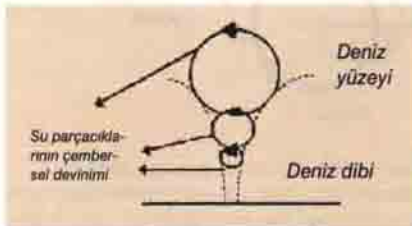
Dalga Enerjisi

Bir dalganın enerjisi, su parçacıklarının çembersel dönüşünden kaynaklanan hız enerjisi ile, parçacıkların denge konumundan ayrıldıklarındaki potansiyel enerjilerinin toplamından oluşur. Bir dalganın birim uzunluğundaki bir kesitin toplam enerjisi, dalga yüksekliğinin (ya da genliğinin) karesiyle orantılıdır. Bu yönüyle, dalgalar, enerji elde etmede, seçilecek bölgelerin dalga yükseklikleri iyi bilinmelidir.

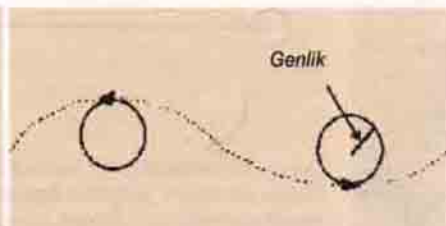
Dalgadan enerji elde etmede tasarlanacak bir düzeneğin konulacağı yer, buradaki dalga yüksekliği değişimleri ile baskın rüzgâr yönleri ve şiddetlerinin yıllar süren ölçümleri ile belirlenirler. Bu ölçümler için değişik yöntemler kullanılmakta olup, yerinde yapılan ölçümler dışında, uydular aracılığı ile alınan resimler ve radar dalgaları ile oluşturulan, zamana bağlı dalga haritaları da kullanılmaktadır.

Dalga Enerjisinden Yararlanma Olanakları

Dalga gücünden yararlanmanın çekiçliği, dalgadaki büyük enerji akılarıdır. Rüzgârların oluşturduğu dalgalar, rüzgârdan aldıkları enerjiyi etkin bir şekilde çok uzaklara taşıyabilirler. Sözelimi, Avrupa'ya ulaşan büyük dalgalar, Atlantik Okyanusu'nun ortalarında, hatta Karayip Denizi'ndeki fırtına-

Derin deniz dalgalarında su parçacıklarının çembersel devinimi

Gelgit Olayının Nedenleri

Gelgit olayı, genelde, denizlerdeki günlük yükselme ve alçalmalara verilen addır. Gelgit olayı insanların çok eskiden beri dikkatini çekmiş, bu olayın Ay ile ve Güneş ile ilgisi eskiden beri gözlemlenmiştir. Gelgit olayının matematiksel çözümlemesi çeşitli bilim adamlarınca geliştirilmiştir. Bu tip çalışmaları yapanlar arasında Newton, Laplace ve Kelvin sayılabilir.

Gelgit, başat olarak Ay'ın ve az da olsa Güneş'in, Dünya'yı kütleçekim kuvveti ile çekmesinden kaynaklanmaktadır. Gelgit olayında başat olan Ay'ı göz önüne aldığımızda, Ay ile Dünya, aralarındaki kütleçekim kuvvetinin etkisiyle, ortak bir merkez çevresinde (0 noktası) dönmektedirler. Bu dönmenin merkezi, Dünya'nın merkezinden 4670 km uzaktadır ve dolayısıyla Dünya'nın içindedir (Dünya'nın yarıçapı ~ 6400 km'dir). Dünya-Ay sistemi bu dönüşü 27,3 günde tamamlar. Eğer Dünya'nın tüm kütlesi, Dünya'nın kendi kütle merkezinde toplansaydı, o zaman Dünya'daki bir gözlemciye göre, Dünya'ya Ay'ın etki ettirdiği kütleçekim kuvveti, dönüşten kaynaklanan merkezkaç kuvvet ile dengelenecekti. Oysa, Dünya'nın tüm kütlesi kütle merkezindeki noktada bulunmadığı için, kütleçekim kuvveti ile merkezkaç kuvvetin bileşkesi Dünya'nın her noktasında farklı olmaktadır. Karalar, sulara kıyasla sert ve katı olduklarından bu bileşke kuvvetin etkisi savsanabilir düzeydedir; ancak, bu bileşke kuvvetin etkisi, sulara alçalma ve yükselmelere yol açar. İşte buna da gelgit olayı denir.

Sözgelimi, X noktasında kütleçekim kuvveti, Dünya'nın merkezinden daha büyük ve Ay'a doğru; merkezkaç kuvveti ise Dünya'nın merkezinden daha küçük ve Ay'a doğrudur. Bu kuvvetlerin bileşkesi Ay'a doğrudur. Aynı şekilde Y noktasındaki kütleçekim kuvveti, Dünya'nın merkezinden daha küçük ve Ay'a doğru; merkezkaç kuvvet ise, Dünya'nın merkezinden daha büyük ve dışarı doğrudur. Bu kuvvetlerin bileşkesi yine Dünya'dan dışarı doğrudur.

Aslında bu kuvvetler, Dünya'nın bu noktalardaki kütleçekim kuvvetleri ile kıyaslandığında savsanabilecek denli küçük kuvvetlerdir (~ bin kat küçük) ve Dünya'nın kütleçekimi ile aynı doğrultuda ters yönde olduklarından, doğrudan bir etkilerinin gözlenmesi olanaklı değildir. Ancak, Dünya'nın diğer noktaları göz önüne alındığında -sözgelimi P noktası- burada Ay kütle çekimi ile, Ay-Dünya dönüşünden ortaya çıkan merkezkaç kuvvetlerin bileşkesinin Dünya'ya teğet bir bileşeni ortaya çıkar. Bu bileşen küçük olmakla birlikte, bu bileşeni Dünya'nın kütleçekim kuvveti dengeleyemediği için (ancak deniz dibi sürtünmeleri ve su katmanları arasındaki sürtünmeler bu kuvvete karşı koyabilir; bunlar da savsanabilir etkilerdir), sulara X ya da Y noktalarına doğru bir yığılma etkisi ortaya çıkar ki, gelgitte asıl etki buradan kaynaklanır.

Dünya kendi eksenini çevresinde 24 saatte dönmektedir. Ay da "0" noktası çevresinde 27,3 günde döndüğünden, Dünya'nın Ay'a göre bir dönüşü (Ay Günü) 24 saat 50 dakikadır. Buna göre, Dünya üzerindeki gelgit olayı da bir Ay günü süresince -söz gelimi bir P noktası için- iki kez suların yükselip alçalması olarak ortaya çıkar. Buna yarım günlük gelgit (semidiurnal tide) denir.

Şimdiye değin yapılan açıklamalarda, Ay'ın Dünya'nın ekvator düzleminde döndüğü varsayılmıştır. Oysa Ay, Dünya'nın ekvator düzlemiyle 28° yapan bir yörünge düzlemi üzerinde do-

La Rance Gelgit Santrali

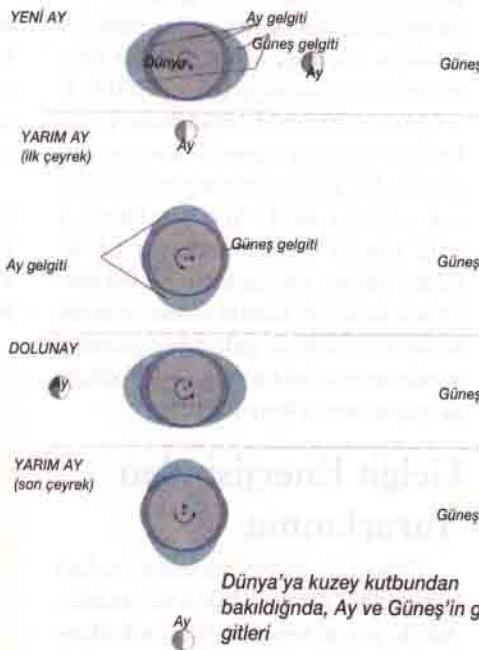
lanmakta olduğundan, bir dolanımında ekvator düzleminde iki kez geçer. Bunun dışındaki durumlarda gelgit yükselmeleri ekvatora göre eşyarlı (simetrik) değildirler ve bir kayma gösterirler. Bu nedenle, sulara günlük yükselmeler ve alçalmalar eşit olmaz ve uç durumlarda günde bir yükselme ve bir alçalma gözlenir ki, buna da günlük gelgit (diurnal tide) denir.

Gelgit olayına Güneş'in de katkısı vardır. Ancak, bu katkı Ay'ın katkısından 0,46 oranında daha azdır. Güneş'in oluşturduğu gelgitler de, Dünya'nın eğim açısının (23°) Güneş'e göre zaman içinde değişmesi ve Dünya'nın eliptik yörüngesinden ötürü değişimler gösterir. Güneş'in gelgiti ile Ay'ın gelgitinin evreleri zaman zaman çakışır. Buraya değin anlatılanlar gelgit olayının kısa bir fiziksel açıklamasıdır. Gerçekte, gelgit olayı bu yalın açıklamalardan daha karmaşık bir yapıdadır. Bunun temel nedenleri:

i) Büyük su kütlelerinin eylemsizliğinden ötürü, sulara yükselmeler Dünya'nın dönüş hızını (1600 km/saat) izleyemez. Bu açıdan, gelgit devinimi Ay'ın devinimini aynı evre ile değil, bir gecikme ile izler;

ii) Ay, Dünya'nın ekvator düzleminde ayrıldıkça gelgit deseni de coğrafyaya göre değişir. Ayrıca, Ay-Dünya uzaklığı değişmez değildir ve zaman içinde, $(4,06 - 3,63) \times 10^8$ m arasında değişir;

iii) Dünya'daki karaların varlığı, şekillerde gösterildiği gibi düzgün bir gelgit yükselmesi ve alçalmasının oluşumunu engeller (Bu olumlu bir etkidir, yoksa çok büyük gelgitler olacaktı);

Gelgit çekilme durumu

Kislaya Gelgit Santrali

iv) Gelgit kuvvetlerinden kaynaklanan yatay su yerdeğiştirmeleri Coriolis kuvvetinin etkisiyle sapmalar (kuzey yarıkürede saat ibreleri yönünde, güney yarıkürede bunun tersi yönde);

v) Okyanuslarının taban yapısı (geometrisi) gelgit olayında önemli bir etkidir. Bazı sığ koylarda ve uygun geometrilere gelgit rezonansları oluşabilir ve böylece gelgit etkisi güçlenebilir.

Gelgitten Enerji Elde Etme

Denizlerde gelgit olayı ile oluşan yükselmeler, alçalmalar ve bunların günlük ya da yarı günlük zaman dilimleri içinde sürekli olmaları, bunlardan yararlanarak enerji elde etmemize olanak verir. Bu yükselme ve alçalmalar arasındaki farklar genelde 0,5 m dolayında olmakla birlikte, yukarıda kısaca belirtilen etkilerle, yer yer 10 m'nin üzerine çıkabilir. Bu durumda, denizler kabardığında bir tür kapak ile bu sular hapsedilip, sonra alçalma döneminde akıtılırken bir türbin çevrilebilir ve buradan da elektrik enerjisi elde edilebilir. Hatta, uygun tekniklerle, hem kabarma hem de alçalma dönemlerindeki su akımı ile türbin döndürülerek enerji elde edilebilir.

Suların kabarması ve alçalması gelgit akımlarını oluşturur. Bu akımların hızı, kıyı ve adalararası kanallarda ~ 5 m/s'ye erişir büyüklüktedir. Gelgit akımlarından güç elde etmeyle ilgili kuram, rüzgârdan güç elde edilmesinde kullanılan kurama benzer. Buna göre, bir su akımındaki güç yoğunluğu, su akımı hızının kübü ile ve suyun yoğunluğu ile orantılıdır ($q = \rho v^3/2$). Pratikte bu gücün % 40'ı yararlı başka bir enerjiye (s.g. elektrige) dönüştürülebilir. Gelgit akımlarının hızı değişmez değildir

ve yaklaşık bir sinüs fonksiyonu ile değişir. Buna göre, gelgit akımlarından elde edilecek ortalama güç yoğunluğu (yarım günlük gelgitler için, "12 saat 25 dakika") $q = 0,1 \rho v^3$ olarak bulunur (Burada v , en büyük hız değeridir). Öyleyse, en büyük hızı ~ 5 m/s olan bir gelgit akımının güç yoğunluğu $q = \sim 14 \text{ kW/m}^2$ 'dir ve söz gelimi, 1000 m^2 'lik bir kesit alanı göz önüne alındığında, elde edilecek güç 14 MW olur.

Diğer yandan, gelgitlerde suların kabardığında uygun şekilde hapsedilmelerinden kaynaklanan enerji, hapsedilen suyun potansiyel enerjisidir. Bu potansiyel enerji, hapsedilen suyun alçalma döneminde geri akışıyla türbini çevirerek elektrik enerjisine dönüşür. Burada önemli nokta, suların yükselmelerinin (kabarmaların) zamanla değişim göstermesidir. Bu değişim, yaklaşık bir sinüs eğrisini izler; değişimin yinelenme süresi, yarı Ay ayıdır. Bu nokta göz önüne alındığında, bir gelgit periyodu boyunca akacak sudan elde edilecek ortalama güç $P_{\text{ort}} = \rho A g R^2/2\tau$ olur. Sözgelimi, ortalama gelgit yüksekliği $R = 4 \text{ m}$ olan bir yerde, taban alanı $A = 10 \text{ km}^2$ 'lik bir alana hapsedilen suyun akışından, bir gelgit süresince elde edilecek ortalama güç 17 MW'tır. (Burada $\tau = 12 \text{ saat } 25 \text{ dakika}$ alınmıştır.) Elde edilen gücün, suların kabarma yüksekliğinin karesiyle orantılı olması, yüksek kabarmalı yerlerin gelgit enerjisinden yararlanmada daha uygun yerler olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Gelgit Enerjisinden Yararlanma

Dünya'da gelgit gücünün toplam büyüklüğü 3 milyar kW dolayındadır. Ancak, bunun hepsi bugün için kullanılabılır değildir. Alçak denizlerde ve eri-

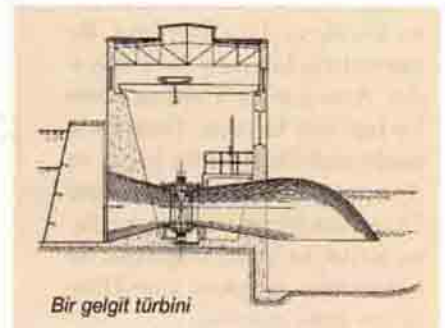
şilebilir alanlardaki yararlanılabilir gelgit gücü büyüklüğü, 1 milyar kW dolayındadır.

Denizcilik ve okyanus bilimindeki incelemeler sonucu birçok kıyıdaki gelgitlerin özellikleri iyi bir şekilde bilinmektedir. Bu açıdan gelgit enerjisi, alt yapı verileri büyük ölçüde çıkarılmış, güvenilir tükenmez enerji kaynağıdır.

Gelgit enerjisinin olumsuz bir yanı, iki haftalık sürelerde hem kabarma yüksekliğinde hem de gelgit akımlarındaki değişimdir. Bu değişimler, gelgitten elde edilen gücün sürekli aynı düzeyde kalmamasına neden olur. Bu açıdan, gelgitten elde edilen elektrik enerjisinin şebekeyle beslenmesi ya da zamanla değişimin önemli olmadığı durumlar için (s.g. su pompalama, akü dolurma, hidrojen gazı üretme gibi) kullanılması daha uygun görülmektedir.

Gelgit enerjisinden yararlanmak için yapılacak baraj ya da setler, suyun hapsedileceği alanlar, gelgitteki su yükseklikleri fazla olmadığı için önemli bir konudur. Büyük hacimlerde su tutabilmek için uygun geometride koylar, dere ağızları ile, bunların önüne yapılacak uzun setler çoğu zaman gereklidir.

Bugün Dünya'da bilinen gelgit güç üretim merkezleri arasında, Fransa'nın kuzey batısında Rance ırmağı ağzında kurulu 10 MW'lık La Rance Gelgit Santrali (Bu santral 1966'dan beri yılda

Bir gelgit türbini

550 x 10⁶ kW-saat elektrik üretmektedir.). Birleşik Devletler Topluluğu'nda Kızıl Deniz Körfezi'nde 1970'lerde kurulan 400 kW'lık santral sayılabilir.

Teknik ve ekonomik açıdan gelgitten elektrik enerjisi elde etmede ortalama su yüksekliğinin 5 m ve daha yüksek olması istenir. Dünya'da, Kuzey Amerika, Güney Amerika, İngiltere, Fransa, İrlanda, Birleşik Devletler Topluluğu ve Avustralya'da ortalama gelgit yüksekliği 5-10 m arasında olan bölgeler bulunmaktadır. Bugün birçok gelgit alanında enerjiye dönük çalışmalar sürdürülmektedir. Özellikle, alçak su yüksekliklerinde verimli çalışan türbinlerin geliştirilmesi de bu çalışmaların içindedir. Çok eskilerden beri bilinen ve eskiden o günün teknolojisi ile değirmen çalıştırmak için kullanılmış olan gelgit enerjisi, bugünkü teknolojik olanaklarla elektrik enerjisi elde etmede, temiz ve tükenmez bir enerji kaynağı olarak insanlığın önünde durmaktadır.

Akıntılar

Akıntıları temelde ikiye ayırabiliriz. Rüzgârların oluşturduğu kısa süreli akıntılar ve sürekli akıntılar. Bunların dışında, yukarıda açıklanan gelgit akıntıları da bir akıntı türüdür. Kısa süreli akıntılar, rüzgârların etkisiyle denizüstü sularının sürüklenmesi ve denizaltı su katmanlarına da bu etkinin aktarılmasıyla oluşurlar. Dünya'nın dönmesinden kaynaklanan Coriolis etkisiyle bu akıntılar, rüzgâr yönüyle yaklaşık 45° yapacak şekilde kuzey yarıkürede sağa, güney yarıkürede sola yönelerek akarlar. Bu tür akıntılardan enerji elde edilmesi, bugün için üzerinde durulan bir konu değildir.

Okyanuslardaki sürekli büyük akıntılar, temelde rüzgârların etkisiyle oluşurken, tuzluluk farkları, sıcak soğuk su farkları bu akıntılarının yönelmelerinde etkili olurlar. Sözgelimi Gulf Stream

akıntısına giren suların büyük çoğunluğu, kuzeydoğu alizelerince Atlas Okyanusu üzerinden batıya sürüklenen sularından oluşur. Akıntılardan enerji elde etmede uygulanacak yöntemin temelinde, bu akıntı içine yerleştirilip belli bir yerde konumu değişmez olarak tutulabilecek bir türbinden elektrik enerjisi elde edilmesi yatmaktadır. Akıntı yollarında ortaya çıkan mevsimlik kaymalar bu konuda karşılaşılan zorluklardandır. Sürekli akıntılarının içinde ülke için önemli bir akıntı, Boğazlar'daki, tuzluluk farkından kaynaklanan akıntıdır. Bu akıntıdan enerji elde etmek için yıllar önce tasarımlar yapılmış ancak, bu tasarımlar gerçekleştirilememiştir.

Okyanuslarda Düşey Sıcaklık Farkından Yararlanma

Okyanuslar, Dünya'nın en büyük güneş enerjisi toplaçlarıdır. Okyanus yüzeylerinde soğurulan güneş enerjisi sonucu, yüzey suları ile dip suları arasında 20°C'ye varan sıcaklık farkları doğmaktadır. Okyanusların büyük su kütleleri olduğu düşünülürse, bu iki farklı sıcaklıktaki büyük ısı depolarından (dip suları ve yüzey suları) enerji elde etmede yararlanmak olanaklıdır. Temelde uygulanan yöntem, sıcak kaynak ile soğuk kaynak arasında çalışan bir ısı makinesi kullanılmasıdır. Isı makinesi ile bir türbin çevrilip bundan elektrik enerjisi elde edilir. Bu yöntem okyanus-ısı-elektrik enerji dönüşümü yöntemi olarak adlandırılabilir.

Termodinamik yasalardan hesaplanan ısı makinesinin çıkış gücü, sıcaklık farkının karesiyle orantılı olduğundan, sıcaklık farkı 15°C'nin üzerinde olan bölgeler ekonomik olarak bu yöntemin uygulanmasını çekici kılmaktadır. Ayrıca, mevsimlik sıcaklık farklarının oluş-

maması da uygulamada önemlidir. Bu koşullara uygun bölgeler, genellikle tropik kuşakta yer almaktadırlar.

Okyanuslardan bu yöntemle enerji elde etmede kullanılan ısı değiştirgeçleri (eşanjör) ve ısı makinelerinin mühendisliği iyi bilindiğinden, bu konularda fazla bir sorun bulunmamaktadır. Uygun bölgelerde sınırlayıcı tek koşul, kullanılacak bu aygıtların büyüklüklerinin seçimidir. Genelde, daha büyük sistemler daha ekonomik olmaktadır, ancak bunların mal oluşları da görece olarak yükselmektedir. Bu yöntemle enerji elde edilmesinde karşılaşılan zorluklar, bu sistemlerin okyanus üzerinde kurulmaları ve buradan elde edilen enerjinin kıyıya aktarılmasıdır. Bununla birlikte, kıyıları çok derin olan bazı uygun bölgelerde bu sistemler kıyıya da kurulabilmektedir. Sözgelimi, Tokyo Elektrik Güç Servisleri Şirketi'nin 1981'de Nauru'da kurduğu 100 kW'lık santral kıyıya kurulmuştur. Dip sularına, kıyından denize uzanan bir boru ile ulaşılmaktadır.

ABD'de 400 MW'lık yüzer platformlu bir tasarım üzerinde çalışılmaktadır. Bu tür kıyından uzak santrallardan kıyıya, yüksek gerilimde elektrik enerjisi taşımak pahalı bir uygulama olduğu için, başka yöntemler de öngörülmektedir. Sözgelimi, elde edilen enerjinin hidrojen gazı olarak depolanması ya da başka kimyasal depolama yöntemlerinin uygulanabilirlikleri üzerinde çalışılmaktadır.

Deniz ve okyanuslardan, bir ısı pompası aracılığıyla ısıtma ve soğutma amacıyla da yararlanılabilir.

Yukarıda, olabildiğince kısa bir özet verilen Dünya'nın su kaynaklarından enerji elde edilme yöntem ve olanaklarının, günümüz enerji istemine katkıları gün geçtikçe artmaktadır. Herleyen teknolojik olanaklarla 21. yüzyılda bu yeni, temiz ve tükenmez kaynakların kullanımına dönük uygulamaların insanlığın giderek artan enerji isteminde önemli oranda artarak, bugünkü düzeylerin çok üstüne çıkması kaçınılmazdır.

Demir İnan

Prof.Dr. H.C. Fizik Mühendisliği Bölümü

Kaynaklar

- Twidell, J.W. Weir, A.D. *Renewable Energy Sources*, E&F.N.Spon Ltd., 1986.
Editor Gray, T.J. Gashin, O.K. *Tidal Power*, Prentice Hall, 1972.
McGowan, L.B. Bocher, J.O.M. *How to Obtain Abundant Clean Energy*, Plenum Press, 1980.
Waves, Tides and Shallow Water Processes, Prepared by an Open University Course Team, Pergamon Press, 1989.

bu bahar
bu yaz
mustang jeans:

MUSTANG JEANS SHOP'LAR:

•ADANA (322) 458 19 94 •ALANYA (242) 512 77 81 •ANTALYA (242) 247 77 70 •ESKİŞEHİR (222) 221 29 92 •GÖLCÜK (262) 413 22 04 •İSTANBUL BAĞDAT CADDESİ (216) 385 17 44 BAKIRKÖY (212) 572 24 17 BEYAZIT (212) 638 28 97 PENDİK (216) 354 18 18 •İZMİR KEMERALTI PLAZA (232) 489 72 92 KONAK (232) 425 39 08

MUSTANG JEANS CORNER'LAR:

•ADANA KADIRLI (322) 718 75 64 •OSMANİYE (322) 814 20 64 •ADAPAZARI (264) 274 42 87 •ANKARA ETLİK (312) 321 00 73 KIZILAY (312) 433 57 25 POLATLI (312) 623 57 16 •ANTAKYA (326) 613 47 99 •ANTALYA (242) 248 11 17 BELEK (242) 722 38 23 KEMER (242) 814 52 98 FİNİKE (242) 855 18 09 KUMLUCA (242) 887 22 90 MANAVGAT (242) 746 22 73 SİDE (242) 753 36 25 TEKİROVA (242) 872 09 23 TİTREYENGÖL SİDE (242) 756 92 33 •AYDIN NAZILLI (256) 312 15 65 •BALIKESİR (266) 243 56 46 AKÇAY (266) 384 12 95 ALTINOLUK (266) 396 62 67 EDREMIT (266) 373 29 61 •BANDIRMA (266) 718 39 48 •BURSA ALTIPARMAK (224) 222 01 72 GEMLİK (224) 514 37 00 / 5 HAT GÖRÜKLÜ (224) 255 91 26 HEYKEL (224) 222 94 09 İNEGÖL (224) 715 23 52 •ÇANAKKALE (286) 217 56 40 •ÇERKEZKÖY (282) 726 86 88 •DENİZLİ (258) 264 62 41 •DİYARBAKIR (412) 223 90 89 •EDİRNE (284) 212 57 41 •ERZURUM (442) 218 52 90 •GAZİANTEP (342) 230 22 21 •GİRESUN (454) 216 44 48 •İSPARTA (246) 223 43 05 •İSKENDERUN (326) 613 41 87 •İSTANBUL

**MUSTANG
JEANS**

AVCILAR (212) 694 32 26 BAKIRKÖY (212) 572 87 07 HUZUR (216) 344 65 41 İNCİRLİ (212) 660 09 59 BEŞİKTAŞ (216) 259 90 87 BOMONTI (212) 224 92 65 BOSTANCI (216) 362 12 78 CAPITOL (216) 391 19 68 / 69 FATİH (212) 532 67 29 FIKIRTEPE (216) 348 80 68 GÜNGÖREN (212) 575 04 30 K.M.PAŞA (212) 585 32 99 KADIKÖY BAHARİYE (216) 414 15 33 KARTAL (216) 374 49 25 KÜÇÜKYALI (216) 388 31 15 NİŞANTAŞI (212) 234 46 87 SAHRAYICEDİT (216) 386 33 53 SULTANHAMAM (212) 519 08 99 ÜMRANİYE (216) 328 66 57 ÜSKÜDAR (216) 310 03 53 YALOVA (216) 814 10 83 YENİBOSNA (212) 503 69 66 ZEYTİNBURNU (212) 547 26 88 •İZMİR ALSANCAK (232) 421 85 36 BORNOVA (232) 373 51 71 KARATAŞ (232) 425 35 09 KARŞIYAKA (232) 369 64 42 KEMERALTI (232) 483 98 42 KONAK (I) (232) 425 70 68 KONAK (II) (232) 425 39 08 MENEMEN (232) 832 14 74 ŞİRİNYER (232) 448 80 98 •KAYSERİ (I) (352) 231 20 29 •KAYSERİ (II) (352) 222 69 64 •KEŞAN (284) 714 75 80 •KIRKLARELİ (288) 214 07 93 •LÜLEBURGAZ (288) 417 80 85 •MALATYA (422) 321 82 62 •MANİSA AKHİSAR (236) 414 44 40 MANİSA (236) 231 92 80 •MERSİN (324) 232 15 86 •MUĞLA BODRUM (252) 316 84 91 FETHİYE (252) 614 11 16 MARMARİS İÇMELER (252) 455 25 04 MUĞLA (252) 214 83 20 •NEVŞEHİR (384) 212 62 90 •NİĞDE (388) 213 48 52 •ORDU (452) 223 42 98 •SİVAS (246) 224 21 67 •TEKİRDAĞ (282) 260 01 21 - 262 93 78 •TRABZON (462) 321 27 26 •UŞAK (276) 215 26 32 •ZONGULDAK KARABÜK (372) 424 13 51

Gizemli Dev: Jüpiter

Haziran ayı başlarında, Jüpiter, hava karadıktan hemen sonra, doğu ufkundan yükseliyor. Bu nedenle, ay boyunca, gizemli dev Jüpiter'i tüm gece izleme olanağı bulacağız. Gezegen, günler ilerledikçe daha erken doğacak.

Jüpiter, oldukça ilginç ve gizemli bir gezegen. Güneş Sistemi'ndeki gezegenlerin kütlece yüzde 70'ini oluşturuyor yani kütleli Güneş Sistemi'ni oluşturan diğer bütün gezegenlerden daha büyük. Bu haliyle, Jüpiter pek çok açıdan, bir yıldızın özelliklerini taşımaktadır.

Jüpiter, Güneş'ten aldığı enerjinin yaklaşık iki katını uzaya yaymaktadır. Bunun nedeninin, yaklaşık 4,5 milyar yıl önce Güneş Sistemi'nin oluşumu sırasında, Jüpiter'i oluşturan ve çoğunlukla hidrojen ve helyumdan oluşan madde- nin sıkışması sonucu ortaya çıkan enerji olabileceği düşünülüyor.

Gezegenin çoğunlukla hidrojen ve helyumdan oluşan atmosferi bilim adamlarının oldukça ilgisini çekmektedir. Çünkü, Jüpiter'in atmosferinin, Güneş Sistemi'ni oluşturan bulutsunun en iyi temsilcisi olduğu düşünülmektedir. Merkür, Venüs, Dünya ve Mars gibi karasal gezegenlerde bu tip bir atmosfer bulunmamaktadır. Güneş'te bulunan gazlar ise, termonükleer tepkimelerin bir sonucu olarak sürekli değişime uğramaktadır. Jüpiter'de her şey, sahip olduğu kuvvetli yerçekiminden dolayı dağılmadan korunmaktadır.

NASA'nın 7 Aralık 1995'te Galileo projesinin bir parçası olarak gerçekleştirdiği sonda görevi, gezegenle ilgili bir çok gerçeği ortaya çıkardı. Projenin sonuçları, bu güne ka-

dar, Jüpiter'in oluşumu ile ilgili ortaya anılan fikirlerin pek de doğru olmadığını gösteriyor. Bu nedenle, bilim adamlarının, Güneş Sistemi'nin oluşumuyla ilgili teorilerini yeniden gözden geçirmeleri gerekiyor.

Temiz havalarda, Jüpiter'in atmosfer bantları, basit bir arazi dürbünüyle bile görülebilmektedir. Çok kuvvetli rüzgârların bir sonucu olarak ortaya çıkan bu bantlar, oldukça hızlı bir şekilde hareket etmektedirler. Gezegenin atmosferindeki en ilginç oluşum ise, yine bu şiddetli rüz-

gârların etkisiyle oluşan, dev bir göze benzeyen kırmızı lekedir. Bu lekeyi gözlemek için bir dürbün yeterli olmayabilir.

Galileo, teleskobunu, Jüpiter'e çevirdiğinde, gezegenin çevresinde, bir dizi halinde duran ve "Galileo Uyduları" olarak adlandırılan dört uyduyu keşfetti. Bir teleskoptan ya da dürbünden bakıldığında, bir saat içinde bile yer değiştirdikleri farke- dilebilen bu uydular Galileo'nun oldukça ilgisini çekmişti. O zamanlar her şeyin Dünya'nın etrafında döndüğü düşünülüyordu. Fakat, Galileo, uyduların Jüpiter'in çevresinde dönmekte olduğunu farketmişti.

Eğer bir teleskobunuz ya da dürbünüz varsa, Jüpiter'in uydularını incelemek başlıbaşına bir gözlem projesi olabilir. Belirli zaman aralıklarında, uyduların konumlarını bir deftere çizerseniz, daha sonra, uyduların nasıl hareket ettiklerini inceleyebilirsiniz. Gezegene en yakın uydusu olan Io'nun en hızlı, en uzak uydusu olan Callisto'nun ise en yavaş hareket ettiğine dikkat edin.

Gezegenler:

Jüpiter: Ayın başlarında havanın kararmasıyla birlikte doğu ufkundan yükseliyor. Ayın sonlarında, daha erken, Güneş battığında doğmuş oluyor.

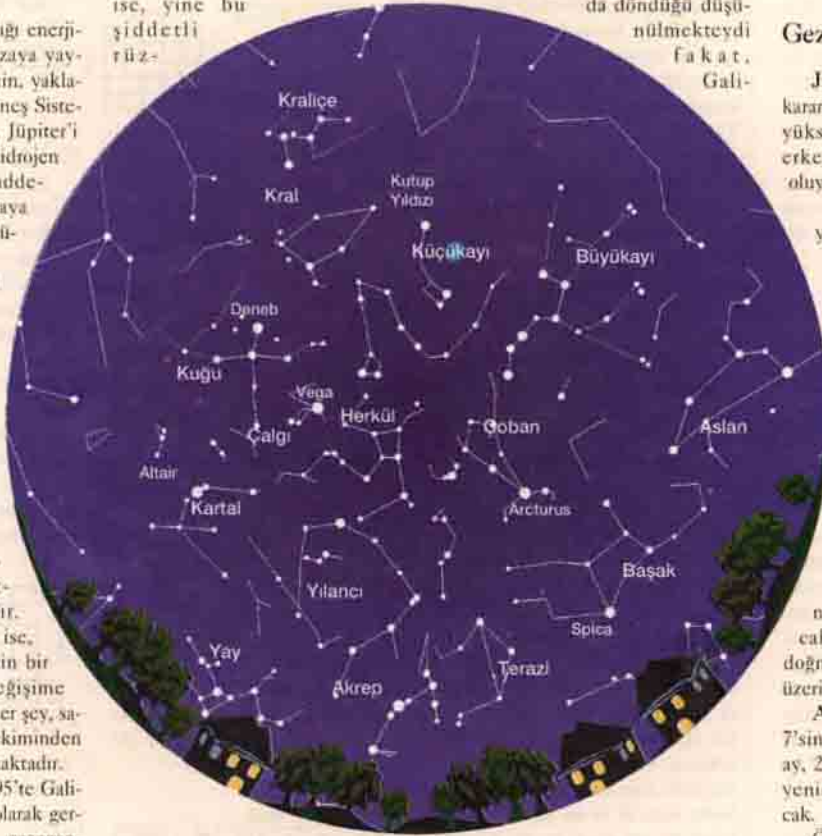
Venüs: Geçtiğimiz aylar boyunca, batı ufku üzerinde güzel görüntüler veren Venüs, Haziran ayı boyunca, Güneş'e çok yakın konumda bulunduğu için gözlerden uzak kalacak. Venüs'ü Temmuz ayından itibaren artık, sabahları gözleyebileceğiz.

Satürn: Ayın başında sabah 2⁰⁰ sularında doğan gezegen, gün geçtikçe daha erken doğarak, ay sonunda sabah 1⁰⁰ sularında doğuyor olacak.

Merkür: Ayın 10'unda Güneş'ten en uzak konumunda olacak gezegen, sabahları, Güneş doğmadan hemen önce doğu ufku üzerinden yükseliyor.

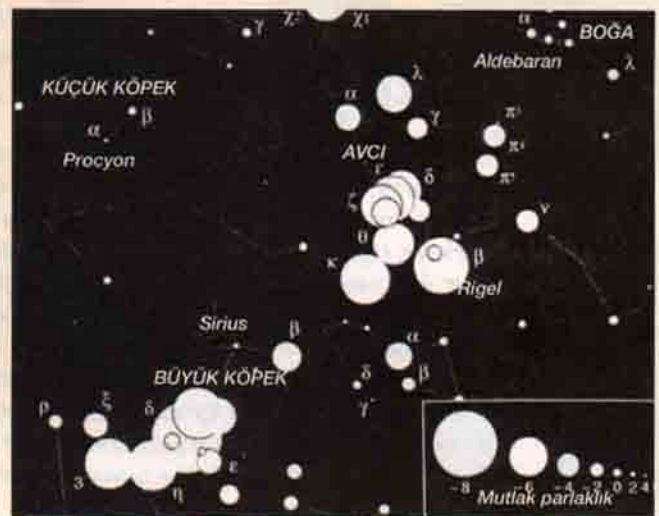
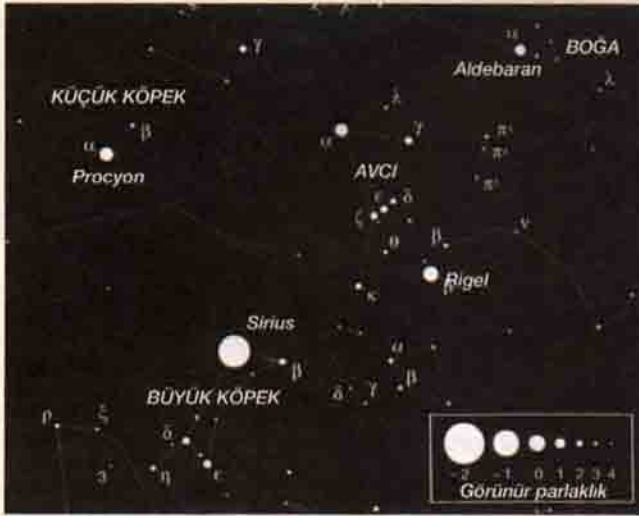
Ay: 1 Haziran'da Dolunay, ayın 7'sinde son dördün, 16'sında yeni ay, 23'ünde ilk dördün ve 30'unda yeniden dolunay evrelerinde olacak.

Önemli bir diğer gök olayı ise ayın 20'sinde saat 15⁰⁰'de yazın başlamasıdır.

15 Haziran 1996 Saat 22⁰⁰'de gökyüzünün genel görünüşü

Yıldızların Parlaklık Sistemleri

Yukarıdaki yıldız haritalarında, Avcı ve Büyük Köpek Takımyıldızları'nın bulunduğu bölge görülüyor. Soldaki haritada, yıldızları oluşturan noktaların büyüklükleri, görünür parlaklıklarına göre; sağdaki haritada ise, mutlak parlaklıklarına göre oranlandırılmıştır.

Sayma ve ölçme değerleri genellikle mantıksal olarak, değerler büyüdükçe artar, değerler küçüldükçe azalır.

Yıldız parlaklıkları, bunun tam tersi olarak, ölçülen değer arttıkça azalır; azaldıkça ise artar. Bu sistemin temeli, oldukça eskilere, MÖ 129 yılına dayanır. Bu yıllarda, Yunan astronom Hipparchus, oluşturduğu yıldız kataloğunda yıldızları, oldukça basit bir sistemle sınıflandırdı. Bu sınıflandırmaya göre en parlak olanları birinci kadir, en sönük olanları ise altıncı kadirdi.

M.S. 140'lı yıllarda, Claudius Ptolemy, bu sistemi biraz daha genişleterek, aynı sınıfa giren fakat birbirinden biraz farklı parlaklığa sahip olan yıldızları ayırt edebilmek için, örneğin, 2. kadir ile 3. kadir arasındaki bir yıldızı tanımlarken, "2. kadirden daha sönük"; ya da "3. kadirden daha parlak" gibi ifadeleri kullandı. Yıldızların 1. kadirden 6. kadire kadar sınıflandırıldığı bu sistem, Ptolemy'den sonra, 1400 yıl daha sorunsuz olarak kullanıldı.

Teleskobu gökyüzüne çeviren ilk insan olan Galileo, Ptolemy'nin 6. kadir sınırını aşan yıldızları olduğunu keşfetti. Böylece, 6. kadirle sınırlı olan yıldız parlaklıkları, artık bu sınırı aşmış bulunmaktaydı. Teleskoplar geliştikçe, astronomlar bu sınırı daha da ötelere götürdüler.

Bu gün, 50 mm'lik bir dürbünle yaklaşık 9. kadirden olan yıldızları; 15 cm çaplı, amatörlerin kullandığı bir teleskoptan, 13. kadirden yıldızları görebilmekteyiz. İnsanlığın bu güne dek ulaşabildiği sınır ise Hubble Uzay Teleskobunun görebildiği 30. kadirdir.

19. yüzyılın ortalarında, astronomlar bu sistemi artık bir ölçüye yerleştirme gereğini duymaya başla-

dılar. Oxford'lu astronom Norman R. Pogson, birinci kadirden olan bir yıldızın parlaklığının, altıncı kadirden alan yıldızın parlaklığının hemen hemen 100 katı olduğunu belirledi. Bu basit oran 1'e 100, diğer astronomlar tarafından da benimsendi. Buna göre, parlaklıktaki Pogson oranı olarak bilinen $\sqrt[100]{100}$ 'lük artış, (bu, yaklaşık olarak 2.512'dir) iki kadir arasındaki parlaklık farkına eşit oluyor.

kadir farkı	parlaklıktaki değişim oranı
0	1
0.1	1.1
0.2	1.2
0.3	1.3
0.4	1.4
0.5	1.6
0.6	1.7
0.8	2.1
1	2.5
1.5	4.0
2	6.3
2.5	10
3	16
4	40
5	100
6	251
7.5	1 000
10	10 000
15	1 000 000

Sonuç olarak, ortaya çıkan logaritmik bir ölçektir. 1850'li yıllarda, insan duyularının, algılamada, logaritmik olarak işlediği düşünülmektedir. Ancak, bugün biliniyor ki, bu tam olarak böyle işlemez. Örneğin, 3 kadir parlaklığındaki bir yıldız, 2 ile 4 kadir parlaklıklarının tam ortasında bulunmaz. 2 ile 4 kadir parlaklıklarının tam ortasında görünen yıldız, yaklaşık 2.8 kadir parlaklıktadır.

Yıldız parlaklıkları, bir ölçüye oturtulduktan sonra, yeni bir prob-

lem ortaya çıktı. Bazı, 1. kadirden olan yıldızlar, gerçekte diğerlerinden oldukça parlaktırlar. Buna bir çözüm olarak da, astronomlar, ölçüğü, sönük yıldızlar için nasıl genişlettilerse, parlak yıldızlar için de onlara, birden daha küçük değerler vermek üzere genişlettiler.

Vega, Rigel, Capella ve Arcturus gibi parlak yıldızlar, 0 kadir parlaklığına yerleştirildiler. Daha da parlak gök cisimleri için, ölçük daha da genişletilerek, (-) değerler aldı. Örneğin, Sirius -1.5, Venüs en parlak durumunda -4.4, Dolunay -12.5 ve Güneş -26.7 kadir parlaklıktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru yıldızların parlaklıklarını fotoğraf çekerek ölçmek isteyen astronomlar, yeni bir problemle karşılaştılar. Aynı parlaklıkta görünen yıldızlar, filmün üzerinde farklı parlaklıkta görünüyordular. Bunun sebebi ise, gözle karşılaştırıldığında, fotoğraf filmleri, mavi ışığa daha duyarlıydı. Bunun üzerine, ortaya iki ayrı ölçük çıktı: Fotoğrafik parlaklık (m_p) ve görünür parlaklık (m_v).

Bu aslında önemli bir keşifti. Çünkü, fotoğrafik ve görünür parlaklığın aralarındaki farktan, "renk indeksi" olarak adlandırılan, yıldızın rengini, yani sıcaklığını saptamak mümkündür. Kırmızı ve turuncu renkteki soğuk yıldızlar için, bu değer, artı; mavi renkli sıcak yıldızlar için ise eksiştir.

Bugün, değişik dalgalı boyundaki parlaklıklar, standart fotometrelerle ve standart renk filtreleriyle ölçülmektedir. Bu ölçümler için, çeşitli fotometrik sistemler geliştirilmiştir. En çok kullanılan sistem, UVB (Ultraviolet-Blue-Visual, Morötesi-Mavi-Görünür) sistemidir.

Bu sisteme göre, renk indeksi, B-V (mavi dalgalı boyundaki parlaklık-

görünür dalgalı boyundaki parlaklık) olarak tanımlanır. Sarı renkli bir yıldız olan Güneşimiz için B-V değeri, 0.63; turuncu bir yıldız olan Betelgeuse için ise 1.85'tir.

Bir cismin tüm dalgalı boyundaki parlaklığına ise, bolometrik parlaklık denmektedir. Bolometrik tanımlaması, bolometre olarak adlandırılan ve bir cismin yaydığı toplam ışınımı ölçen bir aletten kaynaklanmıştır.

Görünen ve Gerçek

Buraya kadar anlatılanlar, bir yıldızın görünür, yani Dünya'dan bakıldığında parlaklığıyla ilgiliydi. Aslında, tüm yıldızlar Dünya'dan farklı uzaklıklarda bulundukları için, Dünya'dan aynı parlaklıkta görünse de, gerçekte parlaklıkları birbirlerinden farklıdır.

Bu durumda, astronomlar, yeni bir ölçük oluşturdular: Mutlak parlaklık ölçüğü. Bir cismin, mutlak parlaklığı, basitçe, eğer o cisim bizden 10 parsec (1 parsec = 3.26 ışık yılı) uzaklıkta yer alıyorsa hangi parlaklıkta olacağı hesaplanarak bulunur.

Eğer, 10 parsec uzaklıktan baksaydık, Güneş bize 4.85 kadir parlaklıkta görünürdü. Yine, Avcı Takımyıldızı'nın en parlak yıldızı olan Rigel'e 10 parsec mesafeden baksaydık, bize -8 kadir parlaklıkta görünürdü.

Görünür parlaklıklar "m" ile ifade edilirken, mutlak parlaklıkları "M" ile ifade edilir.

Kuyruklu yıldızlar ve asteroidler için, mutlak parlaklık tanımlaması çok farklıdır. Bir kuyruklu yıldızın ya da asteroidin mutlak parlaklığı, Güneş'teki bir gözlemcinin, cisim bir astronomik birimden (1 astronomik birim=Dünya-Güneş arasındaki uzaklık, 150 milyon km) baktığında gördüğü parlaklıktır.

Gizemli Dev: Jüpiter

Haziran ayı başlarında, Jüpiter, hava karadıktan hemen sonra, doğu ufkundan yükseliyor. Bu nedenle, ay boyunca, gizemli dev Jüpiter'i tüm gece izleme olanağı bulacağız. Gezegen, günler ilerledikçe daha erken doğacak.

Jüpiter, oldukça ilginç ve gizemli bir gezegen. Güneş Sistemi'ndeki gezegenlerin kütlece yüzde 70'ini oluşturuyor yani kütleli Güneş Sistemi'ni oluşturan diğer bütün gezegenlerden daha büyük. Bu haliyle, Jüpiter pek çok açıdan, bir yıldızın özelliklerini taşımaktadır.

Jüpiter, Güneş'ten aldığı enerjinin yaklaşık iki katını uzaya yaymaktadır. Bunun nedeninin, yaklaşık 4,5 milyar yıl önce Güneş Sistemi'nin oluşumu sırasında, Jüpiter'i oluşturan ve çoğunlukla hidrojen ve helyumdan oluşan madde- nin sıkışması sonucu ortaya çıkan enerji olabileceği düşünülüyor.

Gezegenin çoğunlukla hidrojen ve helyumdan oluşan atmosferi bilim adamlarının oldukça ilgisini çekmektedir. Çünkü, Jüpiter'in atmosferinin, Güneş Sistemi'ni oluşturan bulutsunun en iyi temsilcisi olduğu düşünülmektedir. Merkür, Venüs, Dünya ve Mars gibi karasal gezegenlerde bu tip bir atmosfer bulunmamaktadır. Güneş'te bulunan gazlar ise, termonükleer tepkimelerin bir sonucu olarak sürekli değişime uğramaktadır. Jüpiter'de her şey, sahip olduğu kuvvetli yerçekiminden dolayı dağılmadan korunmaktadır.

NASA'nın 7 Aralık 1995'te Galileo projesinin bir parçası olarak gerçekleştirdiği sonda görevi, gezegenle ilgili bir çok gerçeği ortaya çıkardı. Projenin sonuçları, bu güne ka-

dar, Jüpiter'in oluşumu ile ilgili ortaya anılan fikirlerin pek de doğru olmadığını gösteriyor. Bu nedenle, bilim adamlarının, Güneş Sistemi'nin oluşumuyla ilgili teorilerini yeniden gözden geçirmeleri gerekiyor.

Temiz havalarda, Jüpiter'in atmosfer bantları, basit bir arazi dürbünüyle bile görülebilmektedir. Çok kuvvetli rüzgârların bir sonucu olarak ortaya çıkan bu bantlar, oldukça hızlı bir şekilde hareket etmektedirler. Gezegenin atmosferindeki en ilginç oluşum ise, yine bu şiddetli rüz-

gârların etkisiyle oluşan, dev bir göze benzeyen kırmızı lekedir. Bu lekeyi gözlemek için bir dürbün yeterli olmayabilir.

Galileo, teleskobunu, Jüpiter'e çevirdiğinde, gezegenin çevresinde, bir dizi halinde duran ve "Galileo Uyduları" olarak adlandırılan dört uyduyu keşfetti. Bir teleskoptan ya da dürbünden bakıldığında, bir saat içinde bile yer değiştirdikleri far- edilebilen bu uydular Galileo'nun oldukça ilgisini çekmişti. O zamanlar her şeyin Dünya'nın etrafında döndüğü düşünülüyordu. Fa k a t, Gali-

leo, uyduların Jüpiter'in çevresinde dönmekte olduğunu farketmişti.

Eğer bir teleskobunuz ya da dürbünüz varsa, Jüpiter'in uydularını incelemek başlıbaşına bir gözlem projesi olabilir. Belirli zaman aralıklarında, uyduların konumlarını bir deftere çizerseniz, daha sonra, uyduların nasıl hareket ettiklerini inceleyebilirsiniz. Gezegene en yakın uydusu olan Io'nun en hızlı; en uzak uydusu olan Callisto'nun ise en yavaş hareket ettiğine dikkat edin.

Gezegenler:

Jüpiter: Ayın başlarında havanın kararmasıyla birlikte doğu ufkundan yükseliyor. Ayın sonlarında, daha erken, Güneş battığında doğmuş oluyor.

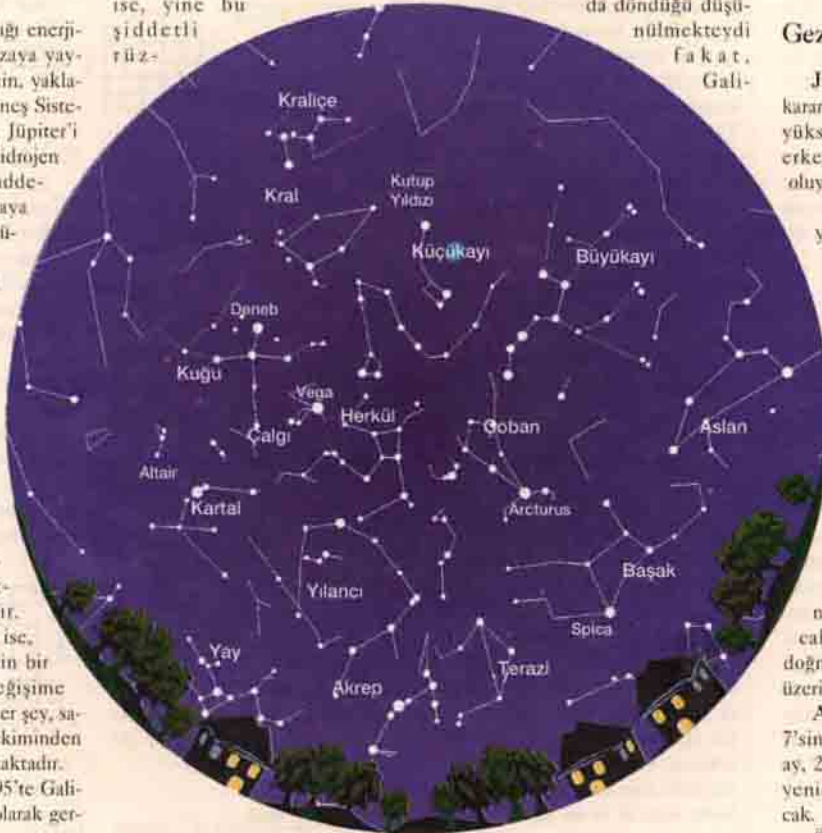
Venüs: Geçtiğimiz aylar boyunca, batı ufku üzerinde güzel görüntüler veren Venüs, Haziran ayı boyunca, Güneş'e çok yakın konumda bulunduğu için gözlerden uzak kalacak. Venüs'ü Temmuz ayından itibaren artık, sabahları gözleyebileceğiz.

Satürn: Ayın başında sabah 2⁰⁰ sularında doğan gezegen, gün geçtikçe daha erken doğarak, ay sonunda sabah 1⁰⁰ sularında doğuyor olacak.

Merkür: Ayın 10'unda Güneş'ten en uzak konumunda olacak gezegen, sabahları, Güneş doğmadan hemen önce doğu ufku üzerinden yükseliyor.

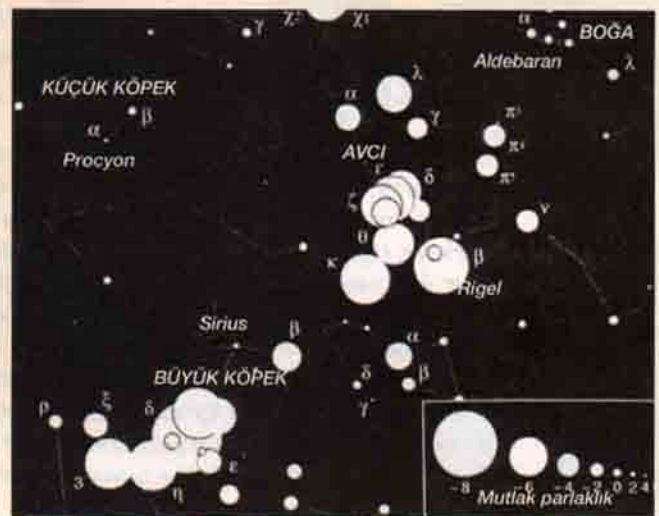
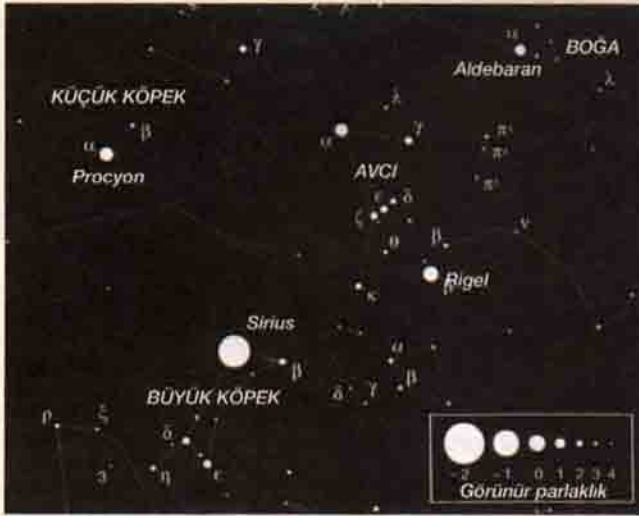
Ay: 1 Haziran'da Dolunay, ayın 7'sinde son dördün, 16'sında yeni ay, 23'ünde ilk dördün ve 30'unda yeniden dolunay evrelerinde olacak.

Önemli bir diğer gök olayı ise ayın 20'sinde saat 15⁰⁰'de yazın başlamasıdır.

15 Haziran 1996 Saat 22⁰⁰'de gökyüzünün genel görünüşü

Yıldızların Parlaklık Sistemleri

Yukardaki yıldız haritalarında, Avcı ve Büyük Köpek Takımyıldızları'nın bulunduğu bölge görülüyor. Soldaki haritada, yıldızları oluşturan noktaların büyüklükleri, görünür parlaklıklarına göre; sağdaki haritada ise, mutlak parlaklıklarına göre oranlandırılmıştır.

Sayma ve ölçme değerleri genellikle mantıksal olarak, değerler büyüdükçe artar, değerler küçüldükçe azalır.

Yıldız parlaklıkları, bunun tam tersi olarak, ölçülen değer arttıkça azalır; azaldıkça ise artar. Bu sistemin temeli, oldukça eskilere, MÖ 129 yılına dayanır. Bu yıllarda, Yunan astronom Hipparchus, oluşturduğu yıldız kataloğunda yıldızları, oldukça basit bir sistemle sınıflandırdı. Bu sınıflandırmaya göre en parlak olanları birinci kadir, en sönük olanları ise altıncı kadirdi.

M.S. 140'lı yıllarda, Claudius Ptolemy, bu sistemi biraz daha genişleterek, aynı sınıfa giren fakat birbirinden biraz farklı parlaklığa sahip olan yıldızları ayırt edebilmek için, örneğin, 2. kadir ile 3. kadir arasındaki bir yıldızı tanımlarken, "2. kadirden daha sönük"; ya da "3. kadirden daha parlak" gibi ifadeler kullandı. Yıldızların 1. kadirden 6. kadire kadar sınıflandırıldığı bu sistem, Ptolemy'den sonra, 1400 yıl daha sorunsuz olarak kullanıldı.

Teleskobu gökyüzüne çeviren ilk insan olan Galileo, Ptolemy'nin 6. kadir sınırını aşan yıldızları olduğunu keşfetti. Böylece, 6. kadirle sınırlı olan yıldız parlaklıkları, artık bu sınırı aşmış bulunmaktaydı. Teleskoplar geliştikçe, astronomlar bu sınırı daha da ötelere götürdüler.

Bu gün, 50 mm'lik bir dürbünle yaklaşık 9. kadirden olan yıldızları; 15 cm çaplı, amatörlerin kullandığı bir teleskoptan, 13. kadirden yıldızları görebilmekteyiz. İnsanlığın bu güne dek ulaşabildiği sınır ise Hubble Uzay Teleskobunun görebildiği 30. kadirdir.

19. yüzyılın ortalarında, astronomlar bu sistemi artık bir ölçüye yerleştirme gereğini duymaya başla-

dılar. Oxford'lu astronom Norman R. Pogson, birinci kadirden olan bir yıldızın parlaklığının, altıncı kadirden alan yıldızın parlaklığının hemen hemen 100 katı olduğunu belirledi. Bu basit oran 1'e 100, diğer astronomlar tarafından da benimsendi. Buna göre, parlaklıktaki Pogson oranı olarak bilinen $\sqrt[100]{100}$ 'lük artış, (bu, yaklaşık olarak 2.512'dir) iki kadir arasındaki parlaklık farkına eşit oluyor.

kadir farkı	parlaklıktaki değişim oranı
0	1
0.1	1.1
0.2	1.2
0.3	1.3
0.4	1.4
0.5	1.6
0.6	1.7
0.8	2.1
1	2.5
1.5	4.0
2	6.3
2.5	10
3	16
4	40
5	100
6	251
7.5	1 000
10	10 000
15	1 000 000

Sonuç olarak, ortaya çıkan logaritmik bir ölçektir. 1850'li yıllarda, insan duyularının, algılamada, logaritmik olarak işlediği düşünülmektedir. Ancak, bugün biliniyor ki, bu tam olarak böyle işlemez. Örneğin, 3 kadir parlaklığındaki bir yıldız, 2 ile 4 kadir parlaklıklarının tam ortasında bulunmaz. 2 ile 4 kadir parlaklıklarının tam ortasında görünen yıldız, yaklaşık 2.8 kadir parlaklıktadır.

Yıldız parlaklıkları, bir ölçüye oturtulduktan sonra, yeni bir prob-

lem ortaya çıktı. Bazı, 1. kadirden olan yıldızlar, gerçekte diğerlerinden oldukça parlaktırlar. Buna bir çözüm olarak da, astronomlar, ölçüğü, sönük yıldızlar için nasıl genişlettilerse, parlak yıldızlar için de onlara, birden daha küçük değerler vermek üzere genişlettiler.

Vega, Rigel, Capella ve Arcturus gibi parlak yıldızlar, 0 kadir parlaklığına yerleştirildiler. Daha da parlak gök cisimleri için, ölçük daha da genişletilerek, (-) değerler aldı. Örneğin, Sirius -1.5, Venüs en parlak durumunda -4.4, Dolunay -12.5 ve Güneş -26.7 kadir parlaklıktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru yıldızların parlaklıklarını fotoğraf çekerek ölçmek isteyen astronomlar, yeni bir problemle karşılaştılar. Aynı parlaklıkta görünen yıldızlar, filmün üzerinde farklı parlaklıkta görünüyordular. Bunun sebebi ise, gözle karşılaştırıldığında, fotoğraf filmleri, mavi ışığa daha duyarlıydı. Bunun üzerine, ortaya iki ayrı ölçük çıktı: Fotoğrafik parlaklık (m_p) ve görünür parlaklık (m_v).

Bu aslında önemli bir keşifti. Çünkü, fotoğrafik ve görünür parlaklığın aralarındaki farktan, "renk indeksi" olarak adlandırılan, yıldızın rengini, yani sıcaklığını saptamak mümkündür. Kırmızı ve turuncu renkteki soğuk yıldızlar için, bu değer, artı; mavi renkli sıcak yıldızlar için ise eksiştir.

Bugün, değişik dalgalı boyundaki parlaklıklar, standart fotometrelerle ve standart renk filtreleriyle ölçülmektedir. Bu ölçümler için, çeşitli fotometrik sistemler geliştirilmiştir. En çok kullanılan sistem, UVB (Ultraviolet-Blue-Visual, Morötesi-Mavi-Görünür) sistemidir.

Bu sisteme göre, renk indeksi, B-V (mavi dalgalı boyundaki parlaklık-

görünür dalgalı boyundaki parlaklık) olarak tanımlanır. Sarı renkli bir yıldız olan Güneşimiz için B-V değeri, 0.63; turuncu bir yıldız olan Betelgeuse için ise 1.85'tir.

Bir cismin tüm dalgalı boyundaki parlaklığına ise, bolometrik parlaklık denmektedir. Bolometrik tanımlaması, bolometre olarak adlandırılan ve bir cismin yaydığı toplam ışınımı ölçen bir aletten kaynaklanmıştır.

Görünen ve Gerçek

Buraya kadar anlatılanlar, bir yıldızın görünür, yani Dünya'dan bakıldığında parlaklığıyla ilgiliydi. Aslında, tüm yıldızlar Dünya'dan farklı uzaklıklarda bulundukları için, Dünya'dan aynı parlaklıkta görünse de, gerçekte parlaklıkları birbirlerinden farklıdır.

Bu durumda, astronomlar, yeni bir ölçük oluşturdular: Mutlak parlaklık ölçüğü. Bir cismin, mutlak parlaklığı, basitçe, eğer o cisim bizden 10 parsec (1 parsec = 3.26 ışık yılı) uzaklıkta yer alıyorsa hangi parlaklıkta olacağı hesaplanarak bulunur.

Eğer, 10 parsec uzaklıktan baksaydık, Güneş bize 4.85 kadir parlaklıkta görünürdü. Yine, Avcı Takımyıldızı'nın en parlak yıldızı olan Rigel'e 10 parsec mesafeden baksaydık, bize -8 kadir parlaklıkta görünürdü.

Görünür parlaklıklar "m" ile ifade edilirken, mutlak parlaklıkları "M" ile ifade edilir.

Kuyrukluysıldızlar ve asteroidler için, mutlak parlaklık tanımlaması çok farklıdır. Bir kuyrukluysıldızın ya da asteroidin mutlak parlaklığı, Güneş'teki bir gözlemcinin, cisim bir astronomik birimden (1 astronomik birim=Dünya-Güneş arasındaki uzaklık, 150 milyon km) baktığında gördüğü parlaklıktır.

Haziran Ayında Gökyüzü

Alp Akoğlu

Gizemli Dev: Jüpiter

Haziran ayı başlarında, Jüpiter, hava karardıktan hemen sonra, doğu ufkundan yükseliyor. Bu nedenle, ay boyunca, gizemli dev Jüpiter'i tüm gece izleme olanağı bulacağız. Gezegen, günler ilerledikçe daha erken doğacak.

Jüpiter, oldukça ilginç ve gizemli bir gezegen. Güneş Sistemi'ndeki gezegenlerin kütlece yüzde 70'ini oluşturuyor yani kütlesi Güneş Sistemi'ni oluşturan diğer bütün gezegenlerden daha büyük. Bu haliyle, Jüpiter pek çok açıdan, bir yıldızın özelliklerini taşımaktadır.

Jüpiter, Güneş'ten aldığı enerjinin yaklaşık iki katını uzaya yaymaktadır. Bunun nedeninin, yaklaşık 4,5 milyar yıl önce Güneş Sistemi'nin oluşumu sırasında, Jüpiter'i oluşturan ve çoğunlukla hidrojen ve helyumdan oluşan maddenin sıkışması sonucu ortaya çıkan enerji olabileceği düşünüyor.

Gezegenin çoğunlukla hidrojen ve helyumdan oluşan atmosferi bilim adamlarının oldukça ilgisini çekmektedir. Çünkü, Jüpiter'in atmosferinin, Güneş Sistemi'ni oluşturan bulutunun en iyi temsilcisi olduğu düşünülmektedir. Merkür, Venüs, Dünya ve Mars gibi karasal gezegenlerde bu tip bir atmosfer bulunmamaktadır. Güneş'te bulunan gazlar ise, termonükleer tepkimelerin bir sonucu olarak sürekli değişime uğramaktadır. Jüpiter'de her şey, sahip olduğu kuvvetli yerçekiminden dolayı dağılmadan korunmaktadır.

NASA'nın 7 Aralık 1995'te Galileo projesinin bir parçası olarak gerçekleştirdiği sonda görevi, gezegenle ilgili bir çok gerçeği ortaya çıkardı. Projenin sonuçları, bu güne ka-

dar, Jüpiter'in oluşumu ile ilgili ortaya atılan fikirlerin pek de doğru olmadığını gösteriyor. Bu nedenle, bilim adamlarının, Güneş Sistemi'nin oluşumuyla ilgili teorilerini yeniden gözden geçirmeleri gerekiyor.

Temiz havalarda, Jüpiter'in atmosfer bantları, basit bir arazi dürbünüyle bile görülebilmektedir. Çok kuvvetli rüzgârların bir sonucu olarak ortaya çıkan bu bantlar, oldukça hızlı bir şekilde hareket etmektedirler. Gezegenin atmosferindeki en ilginç oluşum ise, yine bu şiddetli rüz-

gârların etkisiyle oluşan, dev bir göze benzeyen kırmızı lekedir. Bu lekeyi gözlemek için bir dürbün yeterli olmayabilir.

Galileo, teleskobunu, Jüpiter'e çevirdiğinde, gezegenin çevresinde, bir dizi halinde duran ve "Galileo Uyduları" olarak adlandırılan dört uyduyu keşfetti. Bir teleskoptan ya da dürbünden bakıldığında, bir saat içinde bile yer değiştirdikleri farkedilebilen bu uydular Galileo'nun oldukça ilgisini çekmişti. O zamanlar her şeyin Dünya'nın etrafında döndüğü düşünülmekteydi fakat, Galileo,

leo, uyduların Jüpiter'in çevresinde dönmekte olduğunu farketmişti.

Eğer bir teleskobunuz ya da dürbününüz varsa, Jüpiter'in uydularını incelemek başlıbaşına bir gözlem projesi olabilir. Belirli zaman aralıklarında, uyduların konumlarını bir deftere çizerseniz, daha sonra, uyduların nasıl hareket ettiklerini inceleyebilirsiniz. Gezegenin en yakın uydusu olan Io'nun en hızlı; en uzak uydusu olan Callisto'nun ise en yavaş hareket ettiğine dikkat edin.

Gezegenler:

Jüpiter: Ayın başlarında havanın kararmasıyla birlikte doğu ufkundan yükseliyor. Ayın sonlarında, daha erken, Güneş battığında doğmuş oluyor.

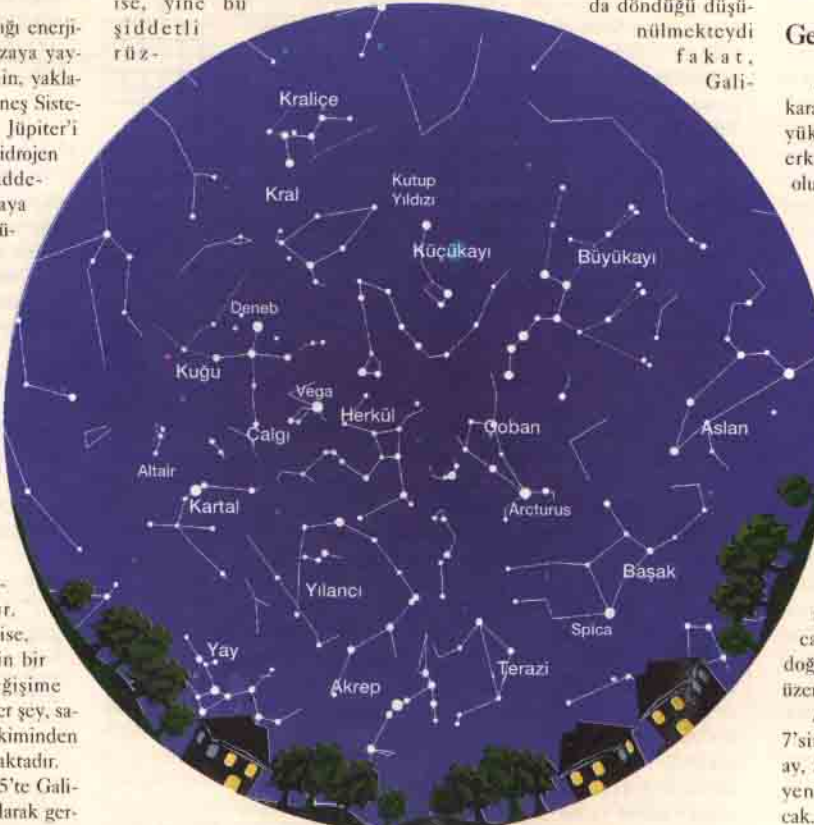
Venüs: Geçtiğimiz aylar boyunca, batı ufku üzerinde güzel görüntüler veren Venüs, Haziran ayı boyunca, Güneş'e çok yakın konumda bulunduğu için gözlerden uzak kalacak. Venüs'ü Temmuz ayından itibaren artık, sabahları gözleyebileceğiz.

Satürn: Ayın başında sabah 2⁰⁰ sularında doğan gezegen, gün geçtikçe daha erken doğarak, ay sonunda sabah 1⁰⁰ sularında doğuyor olacak.

Merkür: Ayın 10'unda Güneş'ten en uzak konumunda olacak gezegen, sabahları, Güneş doğmadan hemen önce doğu ufku üzerinden yükseliyor.

Ay: 1 Haziran'da Dolunay, ayın 7'sinde son dördün, 16'sında yeni ay, 23'ünde ilk dördün ve 30'unda yeniden dolunay evrelerinde olacak.

Önemli bir diğer gök olayı ise ayın 20'sinde saat 15⁰⁰'de yazın başlamasıdır.

15 Haziran 1996 Saat 22⁰⁰'de gökyüzünün genel görünüşü

Basıncın Etkisi

Üstte, 1930'lardan kalma, dökme alüminyumdan yapılmış bir basınçlı tencere görülüyor.

Tencerenin içindeki çok yüksek basınç, suyun normal kaynama noktasından daha yüksek bir ısıya ulaşmasına izin verir ve böylece içindeki yemek kolayca pişer.

Volkan Taşı

Erimiş lavların çok hızlı bir şekilde soğuması sonucu oluşan ve "sünger taşı" adı verilen üstteki volkanik taşın, üzerindeki bal peteğini andıran delikler, gaz kabarcıklarının taşın içinde soğumasıyla oluşmuştur.

Erimiş Dağ

Volkan patladığında, Dünya'nın çekirdeğindeki binlerce ton erimiş, akkor halinde taş (yani lav) püskürtür. Bu lavlar soğuduklarında hal değiştirirler ve katılaşır.

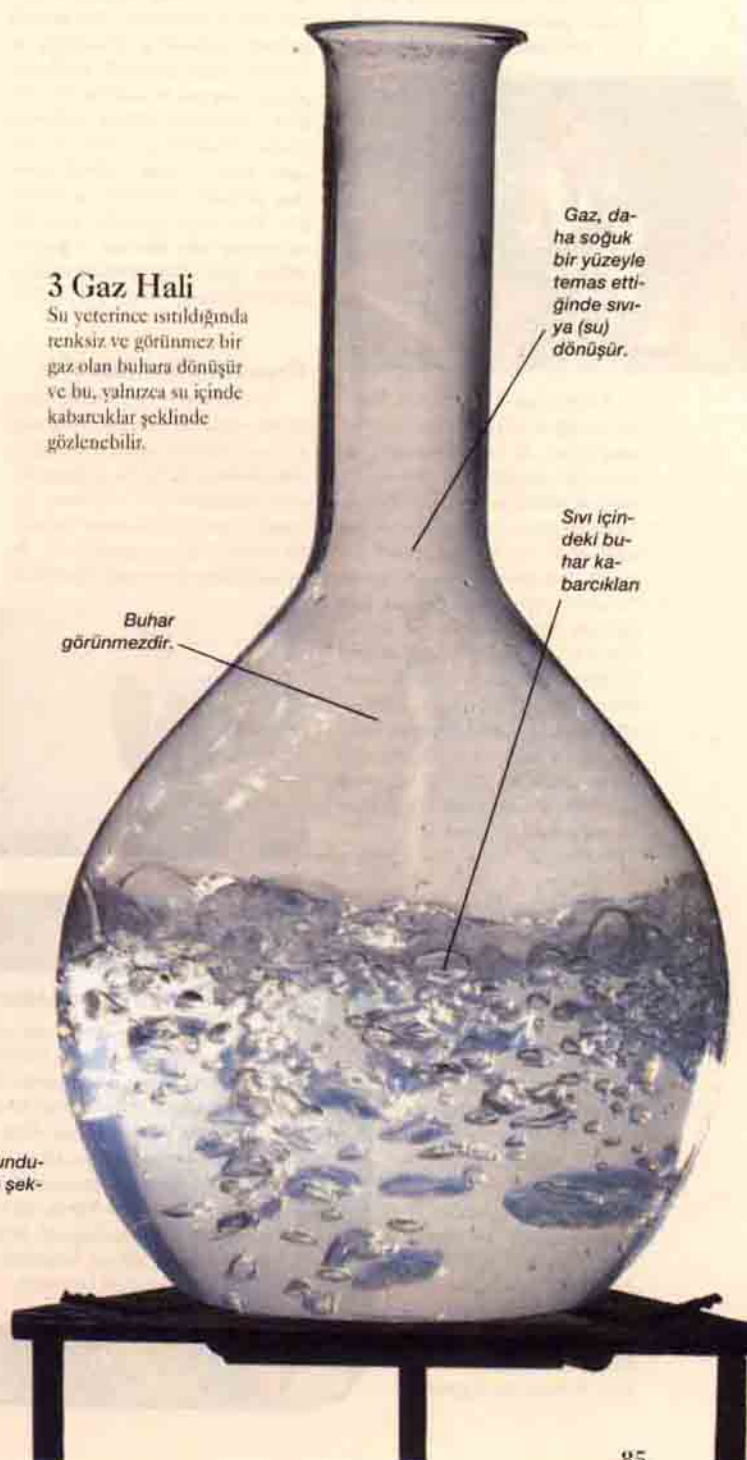
Gizil Isı

Joseph Black (1728-1798), bir katının sıvıya ya da sıvının gaza dönmesi için gerekli olan ısıyı ölçtü ve bu ısıya "gizil ısı" adını verdi.

2 Sıvı Hal

Buz ısıtıldığında sıvı hale geçer ve suya dönüşür. Bu değişim normal olarak 0°C (32°F) lik belirli sıcaklıkta gerçekleşir. Normal basınç altında su 100°C'ye (212°F) kadar sıvı olarak kalır.

3 Gaz Hali

Su yeterince ısıtıldığında renksiz ve görünmez bir gaz olan buhara dönüşür ve bu, yalnızca su içinde kabarcıklar şeklinde gözlemlenebilir.

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapabiliyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmış.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde ölüp donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanacak olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yerdeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolaşabilen kameralı

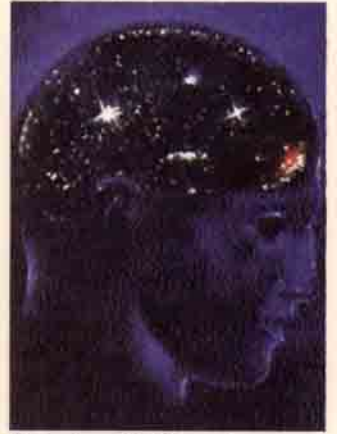
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapabiliyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmış.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapalıyla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde ölüp donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanacak olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyologun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yöredeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolaşabilen kameralı

bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

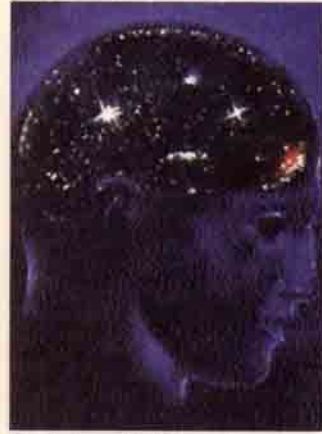
pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapabiliyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasaalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasaalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmış.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapalıyla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde üllü donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanacak olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yerdeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolaşabilen kameralı

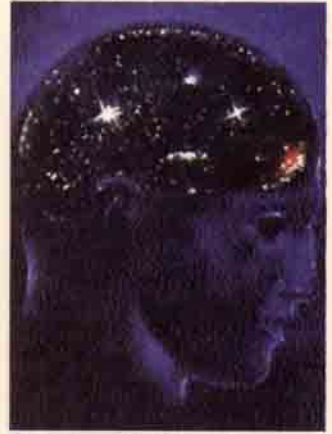
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

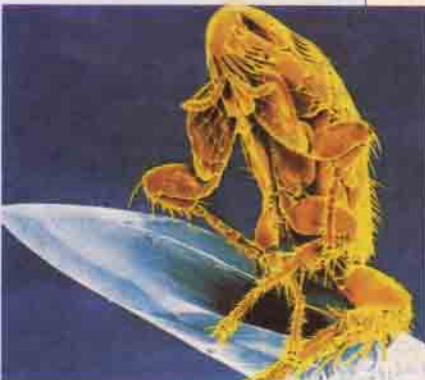
Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapabiliyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasaalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasaalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmıştır.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde ölüp donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Ene ephthalartos woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E.woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E.woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmiş 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kuralanacak olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtaramıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yöredeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolaşabilen kameralı

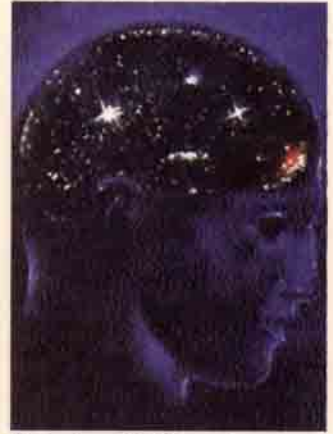
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

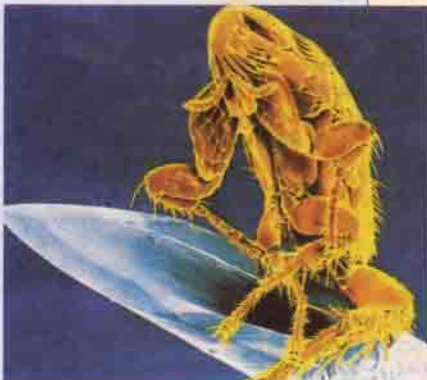
Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapabiliyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasa ların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmıştır.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde ölüp donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Ene ephthalartos woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E.woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E.woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kuralanacak olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtaramıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yöredeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde doluşabilen kameralı

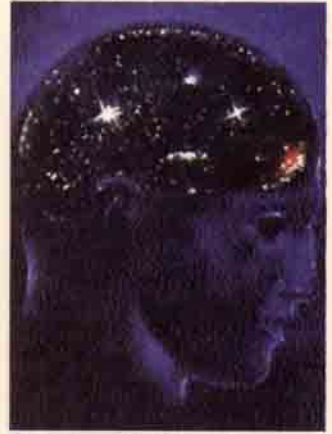
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

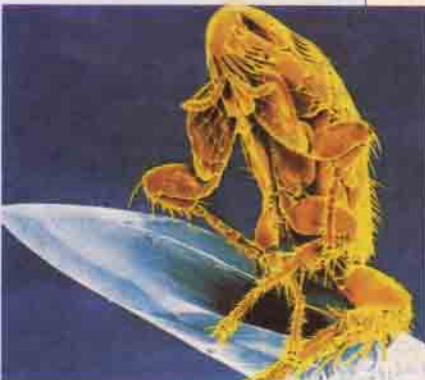
Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapıyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmıştır.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde ölüp donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanacak olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yerdeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolaşabilen kameralı

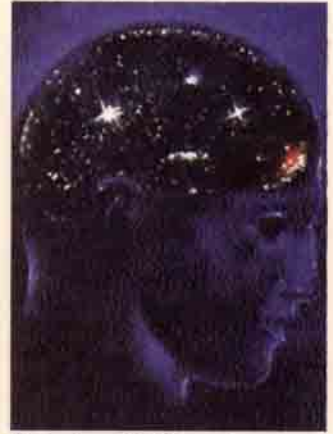
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapabiliyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıklıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmış.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde ölüp donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanca olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yöredeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolabilecekleri kameraları

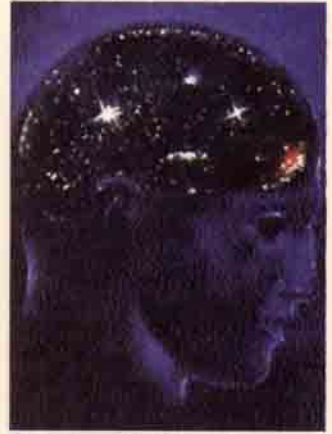
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

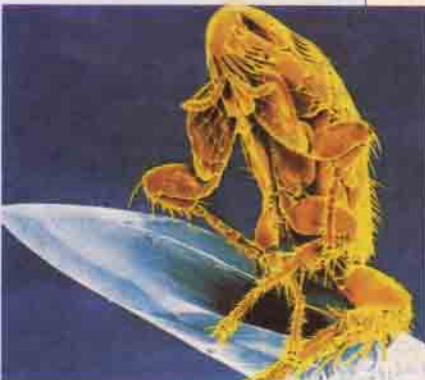
Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapıyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmış.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde üllü donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmiş 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanca olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yerdeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolabilecek kameraları

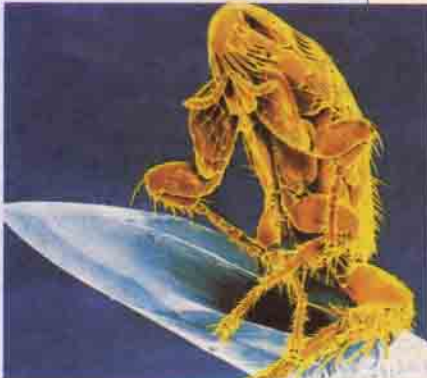

bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

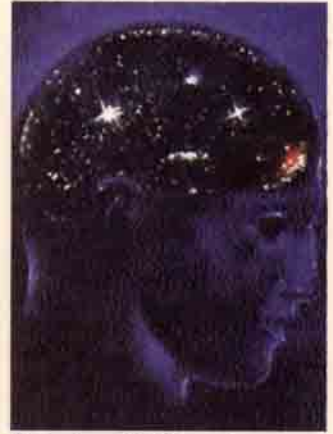
pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapıyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasaalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasaalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmıştır.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde ölüp donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicdanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanca olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yöredeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde doluşabilen kameralı

bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

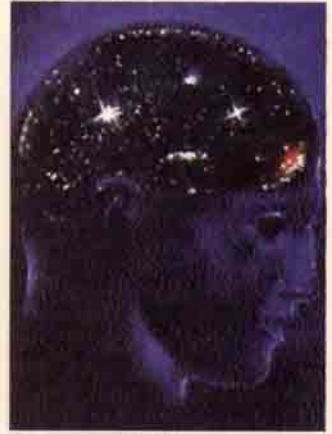
pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapabiliyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıklıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmıştır.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde üllü donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanca olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yöredeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolabilecekleri kameraları

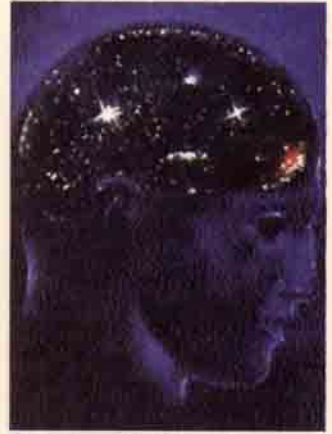
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

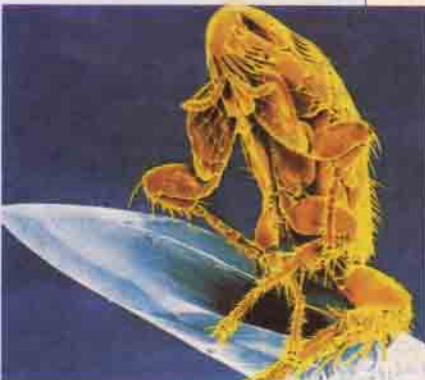
Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapıyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırrını da

açıkıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmış.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuyla çekilen fare acısız biçimde üllü donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanca olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yerdeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde doluşabilen kameralı

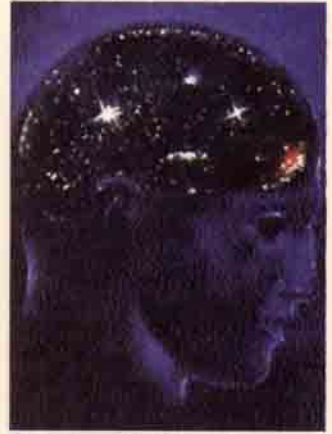
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesi'nin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

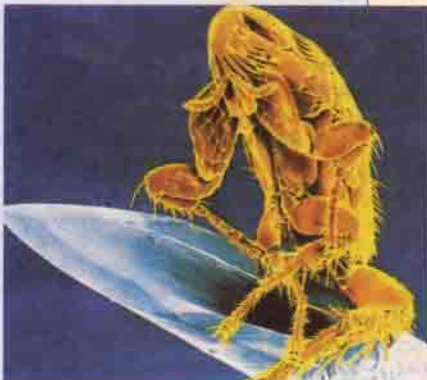
Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Hitchcock'un "Kuşlar"ı

Alfred Hitchcock'un "Kuşlar" filmini izleyenler, kötü niyetli veya çıldırmış bir kuş sürüsünün, üşüştüğü kasabada yarattığı dehşeti betimleyen sahneleri hemen hatırlayacaklar. Aslında bu sahneler bütünüyle Hitchcock'un hayalinin ürünü değil. Film, 1961 yılında Kaliforniya, Santa Cruz'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmişti. 1961'deki olayda, sahil kasabalarında kümeleşen, uçamayan çok sayıda martı yöre sakinlerine saldırmıştı.

Kaliforniya Üniversitesi Biyologlarından David Garrison ve arkadaşları bu olayın sırrını çözdüklerini düşünüyor. Garrison'a göre martılar zehirlenmişlerdi. Zehirlenmenin nedeninin, okyanuslardaki sayıları bazen olağanüstü seviyelere çıkabilen planktonların ürettikleri domoik asit olduğu düşünülüyor. Martılar, domoik asit içeren planktonlarla beslenen hamsileri yediklerinde sinir sistemleri harap oluyor. 1961'de de bu türden planktonların sayısı normalin çok üzerine çıkmış olabilir. 1987'de domoik asit yüklü midyeleri yiyen dört kişi yaşamını kaybetmiş.

Disketlere İkinci Yaşam

Dünyanın dört bir yanında, kullanılmayan milyonlarca bilgisayar disketi durdukları yerde tozlanmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu disketlerden çöpe gidenler, tüm diğer plastik temelli sentetik ürünler gibi, kalıcı bir çevre kirliliğine neden oluyor ve önemli bir ekonomik kayba yol açıyor. Bir Amerikan şirketi bu kayba dur demenin yanı sıra kâr etmek amacıyla geri kazanım kampanyası başlattı. Kampanya kapsamın-

da her ay yaklaşık iki milyon disket geri kazanılıyor. En büyük kaynak, satılmayıp, güncelliği yitinceye kadar stoklarda bekleyen paket program disketleri. Bu türden, bütünüyle sağlam disketler tekrar formatlanıp, yeni bir etiketle ikinci el disket adında yeniden piyasaya sürülüyor. Kullanılmış veya hasar görmüş disketler ise hammadde bazında değerlendirilip, yeni disketlerin üretiminde kullanılıyor.

Prefabrik Eskimo Evi

Teknolojik yeniliklerin sadece dev şirketlerin egemenliğinde ki batı dünyasında yaşandığını, teknolojinin çelik ve silikon demek olduğunu kim söylemiş. Eskimolar da yaşamlarında teknolojik değişiklikler yapabiliyor. Bu değişikliklerden birisi, ünlü Eski-

Yarasa Şemsiyesi

Orta ve Güney Afrika'yı mesken tutmuş yarasaalar akıl almaz bir yaratıcılık örneği sergiliyor. Bu yarasaalar, tufanı aratmayan yağışlara sahne olan yağmur ormanlarında kuru kalmak için dahice bir yöntem bulmuşlar. Bu yöntem, yağmur ormanlarında rastlayabileceğiniz garip görünümlü yapraklı dalların sırtını da

açılıyor. Şimdiye kadar 18'i keşfedilmiş, yöresel yarasa türleri, buldukları uygun yaprak gruplarındaki yaprak saplarını kemirip, yaprakları şemsiye biçiminde bükerek korunak oluşturuyor. Yarasaaların bu yeteneğini ilk kez keşfeden Jae Choe, Panama Adalarından sadece birisinde yaptığı bir araştırmada 26 şemsiyeye rastlamış.

mo evleriyle ilgili. Kanada'nın kuzey bölgelerindeki Eskimolar, "Igloo" adıyla bilinen buz ev tarzını terk etmişler. Igloolar kalın buz kalıplarından yapılmış oldukça kalıcı, kubbe biçimli evlerdi. Yeni evler de ilk bakışta iglooları andırıyorsa da bu, bir Çinliyle Japonu karıştıran batılı gözün beceriksizliğinden kaynaklanan bir benzetme. Yeni evler, yerel adlarıyla *illuvigait*'ler rüzgârın sertleştirdiği ince kar tabakalarından, uzunca bir bıçak yardımıyla kesilip birleştiriliverilen kar kalıplarının aralıklarının yine karla doldurulmasıyla oluşturuluyor. Fotoğraftaki Eskimo teknolojisinin katıksızlığına gölge düşüren tek şey sağ taraftaki güneş gözlüğü olsa gerek...

Yağmur Ormanında Gezinti Yolu

Çin'in güneyinde, Yunnan bölgesindeki yağmur ormanlarının üzerinde bir "tabanvay" gezintisine ne dersiniz? Bu bir düşünce değil. Üstelik, benzer gezile-ri Malezya, Gana, Peru ve Kosta Rika'da da yapabilirsiniz. Yağmur ormanlarıyla ilgili bir araştırma ve koruma organizasyonunun bir şirketle işbirliği sonucunda, Çin'in güneyindeki yağmur ormanlarının üzerinde, 40 metre yüksekte ve 300 metre uzunlukta bir yağa gezinti yolu kurulmuş. Gezinti yolu, yoğun bitki örtüsüyle kaplı, sürprizlerle dolu orman zemininde yaşamınızı riske sokmadan ve kaybolma tehlikesi geçirmeden yağmur ormanı gezisi yapmak isteyen turistler için tasarlanmış.

Donduruculu Fare Kapanı

Farelerin yakalanarak imha edilmesi pis bir iştir; canlıların "canlı canlı", kapılarla yakalamp ortadan kaldırılmaları hem vicdani bakımdan hem de hijyen açısından sorunlu bir iş. Bir Japon şirketi bu soruna köklü bir çözüm getirmiş. Şirketin ürettiği fare kapanları, güçlü bir hava emici ve bir dondurucudan oluşuyor. Alete bağlı kapılardan birinden içeriye bir fare girdiğinde, vücut sıcaklığına duyarlı hava emici devreye girip fareyi dondurma haznesine çekiyor. Aletin, boru içinde farenin peşine saldırdığı bir plastik top da işin cabası. Dondurucuya çekilen fare acısız biçimde üllüp donduğunda, geride enfeksiyon potansiyeli taşıyan bir ceset kalmamış oluyor. İnsanların mutfaklarını ve vicedanlarını temiz tutmak için teknolojik bir çözüm...

Ender Bitkilere Uydu Koruması

Dünyanın ender bulunan bitkilerinden biri olan fotoğraftaki *Eucalyptus woodii*, 1895'te bulunan bir kökten yetiştirilmiş. Bu kökten günümüze kadar birkaç düzine bitki üretilmiş. *E. woodii* ve benzerleri şu anda, dünyanın en büyük botanik bahçelerinin, geçici sergilemeler için bile olsa uğrunda çok şey harcayacakları bitkilerden. *E. woodii*, binlerce dolar ödemeye hazır özel koleksiyoncular yüzünden sürekli çalınma tehdidi altında olan bir bitki türü.

Bu ve benzeri, geçmişi 300 milyon yıl önceye dayanan antik bitkinin anavatanı olan Güney Afrika'da, yetkililer doğadaki bitkileri korumaya almak için her yolu deniyorlar. Son olarak, ormanda bulunan bitkilerin gövdelerine mikroçip yerleştirme yoluna gitmişler. Bir uydu tarafından varlığı yoklanan bu mikroçiplerin takılı olduğu bitkilerden birisi kurtulanca olursa, hemen erken uyarı sistemi devreye giriyor.

Kedi Pireleri

Kedi besleyenleri, zaman zaman evlerinde egemenlik kuran pirelerden soğuk geçen kış mevsimi de kurtarıyor. Bu, aslında çağdaş ev tasarımlarının yol açtığı türden bir sorun. Normal şartlar altında soğuk hava, pirelerin üremesi için önemli bir engel. Kış günlerinde havadaki nem oranı düştüğünden, pire larvaları hayatta kalamıyor. İyi ısıtılan çağdaş evlerin çoğunda nem oranını düzenleyici önlemler alınmadığından, havadaki nem oranı pirelerin rahatlıkla üreyebilecekleri kadar yüksek oluyor. Kedi piresi (*Ctenocephalides felis*) adının yanıltıcılığına rağmen köpeklerde de

Mekanik Köstebek

Varlık sebepleri öldürmek olan silahlar, yaşamla barışık olabilir mi? Silahların öldürmek değil sadece caydırmak için ürettikleri iddiasını öne süren silah üreticileri, inandırıcılıklarını artırmak için ilginç bir yola başvurmuşlar. Kaliforniya'daki bir patlayıcı test alanında bu amaçla bir yabancı yaşam-biyologu çalıştırılıyor. Biyoloğun görevi, her deneyden önce, deney alanının çevresini kolağan edip, bulduğu kovukların içini küçük bir robotla yoklamak.

Posta Pulu Otomatı

İşlek caddelerin çoğunda yol kenarlarında ve direklerin üzerinde posta kutuları yer alıyor. Mektubunuzu postaneye kadar gitme zahmetine karlanmadan bu kutuları kullanarak gönderebilirsiniz. Pek tabii ki, eğer posta pulunuz varsa...

Amerika Birleşik Devletleri Posta İşletmesi, belli merkezlerde 24 saat posta pulu temini için pul otomatları hazırlayıp, devreye sokmuş. Otomatlar nakit para (kâğıt veya metal) ve kredi kartı kabul ediyor. Otomatın içi, üzerinde bedel yazılı olmayan özel

Yerdeki toprak oyuklarında tilki, baykuş gibi yabani hayvanlar bulunuyor. Herhangi bir noktada test gerçekleştirilmeden önce, yakınlardaki dehlizlerin boş olduğundan emin olmak isteyen patlayıcı teknisyenleri, deliklerin içinde dolaşabilen kameralı

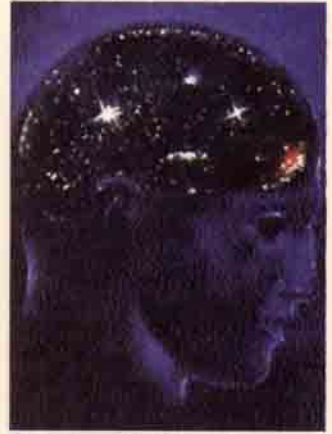
bir robot üretmişler. Siyah-beyaz fotoğrafta, elektronik köstebegin görüntülediği bir çift baykuş görülüyor. Bu baykuşlar şimdilik yaşamaları kurtarmış olabilirler, ama, silahların yaşamla bütünleriyle barışık olabileceğine kim inanır?

pullarla dolu. Ödediğiniz ücrette göre pulun üzerine bedeli makine yazıyor. Bir geriisini gideren makineler genel olarak memnuniyetle karışlanmış ve sorunsuz çalışmışlarsa da, otomatların başı bir defasında pul koleksiyoncularıyla belaya girmiş. Her biri birer sentlik yüzlerce pul almak için otomatları saatlerce oyalayan pul koleksiyoncularının yarattığı sorunu, Posta İdaresi en düşük pul bedelini 20 sent olarak belirleyerek çözmüş.

Bir Asır Sonra İlk Tomurcuklar

Meksika'nın kuru, güneşli tepeliklerinin yerlisi bir *Agave ferox*, Oxford Üniversitesinin Botanik Bahçesi'nde bir asırdır sessizce bekliyordu. Normal olarak 20.yılında çiçek veren bitki, bahçeye ekildiği 1894 yılından beri hiç çiçek açmamış. Yüz yıl sonra, seranın havalandırma sisteminin arızalanıp, sıcaklığın fırlayacağı gün bitkini kısmeti açılmış. Hemen bir gövde sürgünü belirmiş ve bir haftada boyu üç metreye ulaşmış. Şeker yanığı kokulu çiçeklerle bezeli dallara sahip bu gövdedeki çiçekleri bahçe bakıcıları tüyler yardımıyla döllemişler.

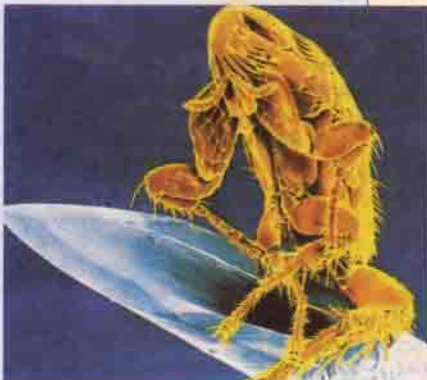
Ne de olsa, doğal ortamda bu dölleme işlemini gerçekleştiren yarasaları Oxford seralarında bulmak olanaklı değil.

Teleskop Müfrezesi

Yeni önerilen bir gözlem tekniği, Hubble Uzay Teleskobu'ndan binlerce kez yüksek hassasiyette görüntü çözünürlüğü sağlayabilecek. Yüksek çözünürlükte görüntüler çoğunlukla ya tek bir güçlü teleskopla ya da birkaç zayıf teleskopla elde ediliyor. Birden fazla teleskoba bağlanmış interferometrelerden toplanan veriler bilgisayarda işlenerek görüntüye dönüştürülüyor. ESA'nın yeni önerilerinden birisi, teleskoplar, sabit ve hareketli aynalardan oluşan, 10'dan fazla noktaya konuşlandırılmış bir interferometre "müfrezesi" kurulması. Önceleri ağın, Ay'ın ekvatoruna kurulması düşünülmüş. Kurulması 2025'i bulabilecek bu ağın bazı handikapları var. Engeli Ay yüzeyinde hareketli aynalarla çalışmak çok güç. İkinci öneri ise, ağın uzay boşluğunda yörüngede kurulması. Bu öneri, kabul edilirse, yaklaşık 2015 yılında devreye girebilecek.

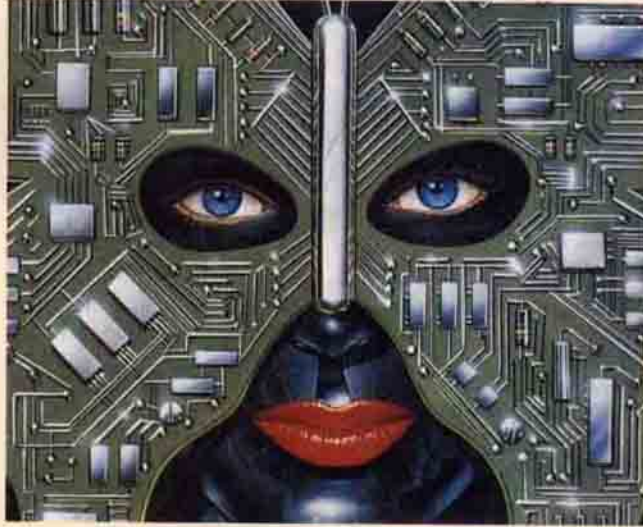
Kaynaklar
National Geographic, Ocak, Şubat, Mart 1996
International Design Magazine, Şubat 1996

Robotlar ve Görüntü Sistemleri

20. yüzyılın ortasında tanıştığımız ilk robotların, fazla güç gerektiren tekdüze işlerde insanların yerine kullanılması hedefleniyordu. Bugün robotlar, özellikle üretim başta olmak üzere birçok alanda boy gösteriyor. Robotlar otomobil montajından, mikroelektronikte elektronik elemanlarının yerleştirilmesine kadar birçok farklı alanda başarıyla kullanılıyor. Hiç şüphesiz bu, insan kolunun kaba bir kopyası olan mekanik yapının büyük bir başarıyla denetlendiğinin göstergesi. Ancak bütün bu çalışmalar robotlara, bir insanın sahip olduğu yetenekleri henüz kazandırmadı. Robotlar seri üretimde daha hızlı çalışsalar da, insanlar gibi farklı işleri yapabilecek yetilere sahip değiller. Son yirmi yılda gerçekleştirilen çalışmalar, algılayıcılar sayesinde robotlara bulundukları ortam hakkında bilgi iletmeyi amaçlıyor. Gelişen teknolojiyle, özellikle yarı iletkenler konusundaki önemli atılımlar sayesinde önemli mesafeler kat edilmiş durumda. Bu konudaki önemli çalışmalardan biri de, robotların çalışmalarına uygun görüntüleme sistemlerinin geliştirilmesi. Bilim adamları, belirli bir görüntüleme sisteminin geliştirilmesiyle, robotların çalışmasında otomatik denetleme mekanizmasının daha da geliştirilmesini hedefliyorlar.

Günümüzde kullanılan robotlar belirli özelliklerine göre çeşitli sınıflara ayrılmakta. Buna göre robotlar genel olarak üç gruba toplanıyor. Birinci grubu algılayıcılardan elde edilen verilerle belirli bir kapalı sistemin kullanılmadığı robotlar oluşturu-

yor. Bu robotların hareket güzergahları belirli noktalara ayrılarak denetleniyor. Yani robotların istenilen noktalardan geçip geçmediğine bakılıyor ve iki nokta arasında nasıl bir yol izlediği gözlenmiyor. Böylece karmaşık hesaplamaların yapılmasına gerek kalmıyor ve çalışmaları sırasında yüksek hızlara ulaşabiliyor. Bu tip robotlara en iyi örnek, belirli nesnelerin kaldırılmasında ve yerleştirilmesinde kullanılan robotlardır. İkinci gruba ise robotların denetimi geliştirilmiş küçük programlarla gerçekleştiriliyor. Bu tipteki robotların hareketleri algılayıcılardan alınan verilerle oluşturulan kapalı bir denetim mekanizmasına sahip. Ancak algılayıcılardan alınan bilgi çok karmaşık olmuyor. Bu grubun tipik örnekleri arasında boyamada ve metallerin şekillendirilmesinde kullanılan robotlar geliyor. Üçüncü gruba, daha gelişmiş programlama dillerinin kullanıldığı robotlar oluşturuyor. Yaygın olarak kullanılan diller arasında ADA, Multiap, Pascal ve NC (sayısal kontrol) programlama dilleri yer alıyor.

Bu sınıflandırma görüntü sistemine sahip robotları da kapsıyor. Görüntü sisteminin basit olarak bir kameradan oluştuğu düşünülürse, kameranın yeri bu tip robotların ait olduğu sınıfı belirliyor. Örneğin robotun bulunduğu ortamda kameranın sabit bir noktada tutulması, kapalı olmayan bir denetleme mekanizması oluşturuyor. Yani kumetadan alınan bilgiler denetleme sırasında hata hesaplamasında kullanılmıyor. Kamera sadece ulaşılacak nesnenin konumu,

cinsi gibi parametreler yolluyor. Sistem de gönderilen bu değerlere göre programını çalıştırıyor. Kamera robot kol üstünde yer aldığında yapılan işler farklılaşıyor. Bu durumda robot kolun hareketiyle beraber kamera da hareket ettiğinden, kol ve kameradan oluşan sistemin sürekli olarak denetlenmesi sağlanıyor. Diğer bir deyişle, kameranın verilerine göre hata hesaplamaları yapılabiliyor ve kapalı bir denetim mekanizması oluşturulmuş oluyor. Ayrıca bu yöntem bazı kolaylıklar da sağlıyor. Uygun bir denetimin gerçekleştirilebilmesi için kameranın ve kolun konumunun bilinmesi gerekiyor. Bu sistemde iki değişken de aynı koordinat sisteminde yer aldığından, yani kamera kolun üstüne monte edildiğinden, daha az hesaplama ihtiyacı duyuluyor. Bunun yanı sıra, kamera kolun ulaşacağı nesneye daha yakın olduğundan, ayrıntılı bir görüntü elde edilebiliyor.

Görüntü Sistemleri

Yukarıda bir görüntü sisteminin basitçe bir kameradan oluştuğu diye tanımladıysak da, görüntüden faydalanılması farklı birkaç işlemin gerçekleştirilmesini gerektiriyor. Görüntü sisteminin istenilen verileri elde etmesi dört basamakta toplanabilir. Bunlar görüntünün elde edilmesi, görüntünün transformu, silüetlerin belirlenmesi ve sınıflandırılmasıdır. Görüntüye algılayıcılar yardımıyla ulaşıyor daha sonraki işlemler ise bilgisayarlar ya da mikroislemciler tarafından gerçekleştiriliyor. Gerekli işlemlerin birçoğu bilgisayarlar tarafın-

dan gerçekleştirilse de görüntü kalitesi sonucun doğruluğunu önemli ölçüde etkiliyor. Bu noktada, görüntünün istenilen yapıya uygun şekilde elde edilmesi önem kazanıyor.

Aydınlatma ve Algılayıcılar

Elde edilecek bir görüntünün kalitesini kontrasttan, yansımalar çözünürlükten gölgelere kadar birçok faktör etkilemektedir. Bu yüzden izlenecek nesnenin özelliklerine uygun bir ortam sağlanmalıdır ki istenilen sonuca ulaşılabilin. Genelde, görüntüleme sırasında nesnenin oldukça fazla aydınlatılması istenir. Ancak bunu yaparken ışık kaynaklarının açısına, spektral özelliklerine ve polarizasyonuna dikkat edilmelidir. Bunun yanı sıra, nesnelerin ışığı geçirip geçirmediği veya ışığı soğurup soğurmadığı gibi özellikleri de dikkate alınmalıdır. Günümüzde en yaygın olarak kullanılan yöntem arkadan aydınlatmadır. Bu yöntemde cismin arkasına yerleştirilen bir floresan ışığı cam içerisinden geçirilir. Böylece görüntüdeki kontrastın artması sağlandığından cisimlerin aydırılması kolaylaşır. Yaygın olarak kullanılan diğer bir yöntem ise cismin belirli açılardan ışık kaynakları tarafından aydınlatılmasıdır. Kaynaklardan farklı açılardan gelen ışın demetleri, farklı tonda gölgeler oluşturduğundan, cismin kaba hatlarının belirlenmesi mümkün olur. Cismin arkasında oluşan gölgeler cismin şekli hakkında bilgi verir. Ayrıca bu yöntemin uygulandığı cisimlerin parlak yüzeyleri ışığı düzgün yansıtırken, çatlaklar farklı yönde yansıttıklarından cisimler üzerindeki çatlakların bulunması mümkündür.

Nesneler her yönden yoğun ışıkla aydınlatıldığında, belirgin gölgeler oluşmaz, fakat rahatlıkla belirlenecek bir yansıma gerçekleşir. Bu yansımanın algılanmasıyla nesnenin hangi maddeden yapıldığı anlaşılabilir. Aydınlatmada kullanılan ilginç diğer bir yöntemse renkli ışığın kullanılmasıdır. Renkli ışık, benzer renkteki cisimlerin farklı miktarda aydınlanmasını sağlar. Bir filtre yardımıyla belli bir renkteki ışığın cisimler üzerine düşürülmesi renkler aydırılmasını sağlar. Bu yöntemde, kullanılan algılayıcının hangi spektrumdaki ışığa duyarlı olduğu da önemlidir. Gelişen teknoloji aydın-

latma konusunda farklı yöntemle-
r-kullanılmasına olanak sağlamıştır.
Örneğin, bir cisim üzerine lazer yön-
lendirildiğinde, algılayıcıların oluş-
turduğu görüntüde çeşitli modifikas-
yonlar gözlenir. Bunlar cismin uzak-
lığı ve eğimi konusunda bilgi verir.
Kullanılan diğer bir ilginç yöntem kı-
sa süreli yoğun bir ışık demetinin ya-
nı flaşın kullanılmasıdır. Cisim gö-
rüntünün oluşturulması için gerekli
20-30 ms'den daha hızlı hareket etti-
ğinde kullanılır.

Bütün aydınlatma şekillerinin so-
nucunun gözlenebilmesi için algı-
layıcıların kullanılması gerekmektedir.
Görüntü sistemlerinde kullanılan al-
gılayıcılar aktif ve pasif olmak üzere
iki gruba ayrılır. Pasif olanların kulla-
nımında aydınlatma aletlerinin kulla-
nılması zorunludur. Bu tipe örnek
olarak vidikonlar ve katı hâl kamera-
ları gösterilebilir. Aktif algılayıcılar
ise, aydınlatma işini gören aletleri
kendi içlerinde barındırırlar. Bunlara
en iyi örnek lazerli tarayıcılardır. Ay-
dınlatma yöntemi kadar algılayıcıla-
rın seçimi de önemlidir. Örneğin vi-
dikon kameralar video sinyallerine
uygun standartlara sahiptirler. Yani
bu kameraların pikselleri kare şek-
linde değildir ve 4:3 oranında bir
dikdörtgendir. Pikselleri kare şeklin-
de olmadıktan bu kameralar ölçme
işlemi için uygun değildir. Öte yan-
dan bazı katı hâl algılayıcılar ışığa
duyarlı elementlerin oluşturduğu li-
neer dizilerden oluşmakta ve yüksek
bir çözünürlük sunmaktadırlar. CCD
olarak da bilinen bu algılayıcılarda
ışığa duyarlı elementler az yer tuttu-
ğundan aynı çip üzerine mantıksal
işlemciler yerleştirilebilmektedir.

Günümüzde kullanılan diğer bir
algılayıcı tür de lazerli tarayıcılardır.
Aynalar yardımıyla cisimlerin üzeri-
ne lazer ışınları gönderilir ve fotode-
tektörler yardımıyla geri yansıyan
ışık ölçülür. Bütün bu algılayıcılarda
kullanılan ışığa duyarlı cihazlar CCD
(charge-coupled dexices) olarak bili-
nir. Algılayıcıların yanı sıra, astigma-
tik mercekler, aynalar ve filtreler yar-
dımıyla bir cismin üzerindeki kont-
rast değiştirilebilir veya farklı bir açı-
dan görüntü elde edilebilir. Bu özel-
likleri de görüntü oluşturulmasında
yaygın olarak kullanılır.

Bilgisayarlar

Görüntü elde edildikten sonra
bilgisayarlar alınan görüntü üzerinde
işlem yaparlar. Bilgisayarlar, sadece
rakamlar üzerinde işlem yapabildik-
lerinden ve kullanabilecekleri rakam
kümesinin büyüklüğü sınırlı oldu-
ğundan görüntüyü küçük küçük böl-
gelere ayırırlar. Bu küçük bölgelerin
her birine piksel denir. Bu yapı bir
anlamda sürekli bir giriş sinyalinin,
dijital değerlere dönüştürülmesi ola-
rak düşünülebilir. Her piksel belirli
bir noktalar kümesindeki ortalama
değeri alır. Örneğin kontrast o piksel-
deki ortalama kontrastı gösterir. Her
piksel, kullanılan bit sayısına göre
belli bir değer alır. Genelde ışık şid-
deti için 8 bit kullanılır. Yani bir pik-
selin alabileceği 256 farklı değer var-
dır. Hiç şüphesiz kullanılan bit sayı-
sının artırılması, görüntünün ayrıntı-
larının daha iyi bir şekilde belirlenme-
sini sağlar. Ancak, artan bit sayısı-
yla beraber yapılacak hesaplamaların da
sayısı artar. Bu yüzden bit sayısı
mümkün olduğunca düşük tutulmalı-
dır.

Görüntü sistemlerinde, bilgisay-
arlar genelde belirli bir iş gerçekle-
ştirirler. Temelde yapılan bir nesne-
nin var olup olmadığının belirlenmesi
ve nesnenin cinsi, konumu gibi bazı
parametrelerin bulunmasıdır. Diğer
işlemlerse görüntünün incelenmesi ve
robotla haberleşmesidir. Robotun
işlerinin geciktirilmemesi için izlerin
büyük bir süratle gerçekleştirilmesi
gerekir. Saniyede yapılan işlem sayısı
bazı bilgisayarlarda 500 milyonu bul-
maktadır. Bunun yanı sıra bilgisayarın
esnek bir yapıda olması yani bir-
çok işlemi gerçekleştirme yeteneğine
sahip olması gerekir. Kullanılan ilk
tip bilgisayarlar bu iki görüş arasında
kutuplaşmıştı. Oldukça değişik yapı-
da işlem yapabilen, yavaş makineler
ya da belli bir işlemi yapan hızlı ma-
kineler kullanılıyordu. Ancak PC ko-
nusunda kaydedilen gelişmelerle bu
iki tip arasında orta bir nokta buluna-
bildi. Özellikle VLSI konusundaki ge-
lişmeler istenilen kapasiteye sahip
bilgisayarların kullanılmasını sağla-
mıştır. Performans konusunun önem
taşıdığı diğer bir konu da, robotla ha-
berleşmesidir. Daha hızlı bilgi alış-
verişinde bulunma gereği, robot üre-
ticilerinin sadece robotlarda kulla-

lan dillerin geliştirilmesine yol açmış-
tır. Görüntünün bilgisayarlar ula-
şmasından sonra gerçekleştirilen işlem
görüntünün transformasyonudur. Bu
transformasyon piksel bazında, kom-
şuluk bazında ya da bütün bir görün-
tü bazında gerçekleştirilir. Piksel pik-
sel yapılan incelemeyle genellikle
her pikselin değerinin istenen belli
bir değerden büyük olup olmadığı
araştırılır. Komşuluk bazındaysa, bir
piksel grubu üzerinde belirli bir iş-
lem gerçekleştirilir. Tüm bir görüntü
bazındaysa Fourier transform gibi
matematiksel transformasyonlar ger-

çekleştirilir. Bu noktadan itibaren gö-
rüntü görebildiğimiz şekli kaybe-
der. Artık mikroislemcinin kullanabi-
leceği bir bilgi halini almıştır. Daha
sonra önceden belirlenen yöntemle
nesnelerin silüeti belirlenir ve sınıf-
landırılır. Sonuçta yapılan, iki boyut-
lu bir veriden üç boyutlu bilgilere
ulaşmaya çalışılmasıdır. Yassı şekil-
lerin belirlenmesi oldukça kolaydır.
Ancak çeşitli yükseltilere ve eğimlere
sahip bir cisim için aynı şeyi söyle-
mek mümkün değildir. Bu noktada
üç boyutlu bir değerlendirme yapı-
lması gerekir. Bu değerlendirme hiç
kuşkusuz akıllı bir yöntem olmalıdır.
Yani, yapay zekâ ve akıllı denetim
yöntemleri kullanılmalıdır.

Görüntü transformasyonunda ve
cisimleri ayırılabilmesi sırasında bir-
çok veri üzerinde, çeşitli işlemler ger-
çekleştirilir. Bu işler bilgisayarlarla
yapıldığından, izlenecek yöntem bil-
gisayarlar için geliştirilmiş yöntemler
olacaktır. Bunlar kabaca iki gruba
toplanabilir: Birden fazla veri grupları
üzerinde tek bir işlemin gerçekleştiril-
mesi ve birden fazla veri grubu
üzerinde birden fazla işlemin gerçek-
leştirilmesi. Bu iki yöntem de siste-
min donanımının belirlediği özellik-
lerdir. Genel eğilim bu iki tekniğin
birarada kullanılmasıdır. Bunun so-
nucunda hesaplama işlemi için kulla-

nılan bazı temel yöntemler ortaya
çıkarmaktadır. Bunlardan ilki her mik-
roislemcinin kendi görevini yaptıktan
sonra veriyi diğer mikroislemciye ak-
tarmasıdır. Böylece pikselleri belli bir
sıradaki mikroislemciler tarafından
sırayla kullanılır. Diğer bir yöntemse
benzer işlemlerin farklı mikroislem-
ciler tarafından aynı anda gerçekleştiril-
mesidir. Bu durumda belli bir çıktı
için birden fazla pikselin kullanılması
gerekirse, bu işlem yöntemi sırayla
gerçekleştirilir. Ya da diğer bir yön-
temle, her mikroislemci belirli bir
piksel grubu üzerindeki işlemlerini
sırayla gerçekleştirir. Kullanılan yön-
tem ne olursa olsun görüntünün iş-
lenmesi oldukça fazla hesaplamanın
yapılmasını gerektirmektedir.

Görüntü Sistemlerinin Önemli

Görüntü sistemine sahip robotla-
rın en büyük özelliği çevresindekileri
tanımlayabilme yeteneğidir. Bu saye-
de bir robot belirli bir özgürlüğe sa-
hip olacaktır. Bu nedenle bir robotun
yaptığı işin içeriği daha esnek bir ya-
pıya kavuşacaktır. Örneğin bugün bir
robotun kullandığı parçaların robota
ayrı ayrı gönderilmesi gerekmektedir.
Bu da, üretim alanında, taşımaya ay-
rılan birimlerin artmasına neden ol-
maktadır. Fakat bir robot parçaları
ayrıtma yeteneğine sahip olduğun-
da farklı yapıdaki parçalar tek bir
bant üzerinde taşınabilir. Hatta robo-
tun kendisinin bu parçalara ulaşması
sağlanabilir. Böyle bir durumda hiç
kuşkusuz taşıma için kullanılan bir-
çok mekanik parçaya ihtiyaç kalma-
yacaktır. Bunun yanı sıra, üretim sıra-
sında meydana gelebilecek bazı hata-
lar üretim sırasında giderilebilecektir.
Hatta bazı parçalardaki bozukluklar
kullanım sırasında tesbit edilebilece-
ğinden üretim kalitesinde artış sağla-
nacaktır. Görüntü sistemine sahip ro-
botların sağladığı avantajlardan biri
de, üretim sisteminde yapılacak mo-
difikasyonlara kolaylık sağlamasıdır.
Belirli bir zekâyı ya da yargılama sis-
temine sahip bu robotlar çevrelerini
ayrıt edebildiklerinden, üretim siste-
minde yapılan yeni düzenlemeler da-
ha kısa sürede gerçekleştirilecektir.

Yirmi dört saat çalışabildiğinden
ve insan gücünden daha ucuza üre-
tim gerçekleştirdiklerinden, robotlar
birçok alanda yaygın olarak kullanı-
lmaya başlandı. Görüntü sistemine sa-
hip robotların, görüntüleme sistemle-
ri için harcanan parayı kısa bir sürede
çıkardıkları düşünüldüğünde, bu ro-
botların hızla yaygınlaşmasını bekle-
mek hayal olmaz. Hatta daha
yetenekli olduklarından, insanların
yerini almalarda da hızlanacaktır.
Bu yüzden, bütün üstünlüklerine
rağmen bu robotlar çeşitli sosyal
sorunlara da yol açacaktır.

Kaynaklar
Trautenberg, S.G. (ed.), *Intelligent Robotic Systems* 1991.
Groover, M. Weiss, R.N. Nagel, *Industrial Robotics*, 1986.

WWW Tarama Araçları

İnternet kullanıcılarının en büyük sorunu yüzbinlerce farklı arşivde tutulan gigabytelarca bilgiye nasıl ulaşabileceğidir. Sayısız arşivdeki bilgilere tek tek bakmak sadece insanın sabır sınırlarını zorlamakla kalmaz, aynı zamanda mümkün de değildir. Bu amaçla İnternet'in ilk günlerinden itibaren arşivlerde tutulan bilgilerin sorgulanabilmesi için onları indeksleyen, Tarama Araçları (Search Engines) adı verilen yazılımlar üretilmiştir. Örneğin, herkesin kullanımına açık FTP arşivlerinde yer alan dosyaları

ARCHIE adlı bir program aracılığı ile öğrenebilirsiniz. Dosyanın tam adını ya da adında geçtiği düşünülen sözcükleri verip, ARCHIE aracılığı ile hangi FTP arşivlerinde tutulduğunu öğrenmek mümkün. Benzer şekilde Gopher servislerinde tutulan bilgilerin fihristini tutan VERONICA (Very Easy Rodent Oriented Network Information for Computerized Archives) adlı bir program var. VERONICA, belirli aralıklarla kendisinde kayıtlı bulunan Gopher servislerindeki dizinlerin ve bu dizinlerin içinde yer alan dosyaların listesini çıkarır. Bu liste aracılığı ile yarattığı veritabanıyla da sorgulayıcılara hizmet verir. ARCHIE ve VERONICA dışında WAIS (Wide Area Information Service, Geniş Alan Bilgi Servisi) adında başka bir yazılım var. ARCHIE ve VERONICA'dan farklı olarak, WAIS, sabit bir veritabanı üzerinden sorgulamayı gerçekleştirir. Bu veritabanını WAIS kendisi güncellemez; güncellenmenin sistem sorumlusu tarafından gerçekleştirilmesi gerekir.

İnternet'in gelişimine koşut olarak, tarama araçları da gelişti. Yukarıda adı belirtilen bazı tarama araçları birçok yönden kullanıcının istediği esnekliği sağlamıyordu. Özellikle WWW yayıldıktan sonra, kimse VERONICA ya da WAIS gibi karakter tabanlı arayüzlü eski tarama araçlarını kullanmak istemedi. Bu noktadan sonra, WWW üzerindeki bilgilerin sorgulanmasını sağlayan WWW tarama araçları devreye girdi.

WWW'deki tarama araçları, önceki kuşak tarama araçlarına göre çok daha esnek. Tarama için birden fazla sözcük verilebiliyor. Tarama yapılacak alanlar belirlenebiliyor.

Ve/veya gibi mantıksal bağlaçlar kullanılabiliyor. Tarama sonunda kaç yanıt istendiği belirtilebiliyor. Sorgulamalar için grafik ortam kullanıldığından işlemler de çok daha rahat.

WWW'deki Lycos, WebCrawler, WWW Worm gibi ilk tarama araçları akademik araştırma projeleri olarak ortaya çıkmıştı. Ancak ortaya çıkan sonuçlar öyle tatmin ediciydi ki, tarama servisleri bir anda İnternet üzerindeki en önemli uğrak yerleri haline geldiler.

Şak tarama araçları tüm metni indeksine alıyor. Digital firmasının, Alta Vista adlı tarama aracı, aynı anda 1000 tane WWW servisini tarayıp, bulduğu tüm metni veritabanına kaydediyor.

Alta Vista'nın veritabanında yaklaşık 22 milyon WWW sayfası yer alıyor. Bu sayfalarda ise yaklaşık 10 milyar sözcük var. Tüm indeks ise 33 gigabyte tutuyor. Bu devasa veritabanı, Digital firmasının en güçlü bilgisayarlarından birinde tutuluyor.

karşılık Alta Vista'nın (ve diğer WWW tarama araçlarının) çözemediği önemli bir sorun var. WWW'nin inanılmaz büyüme hızı.

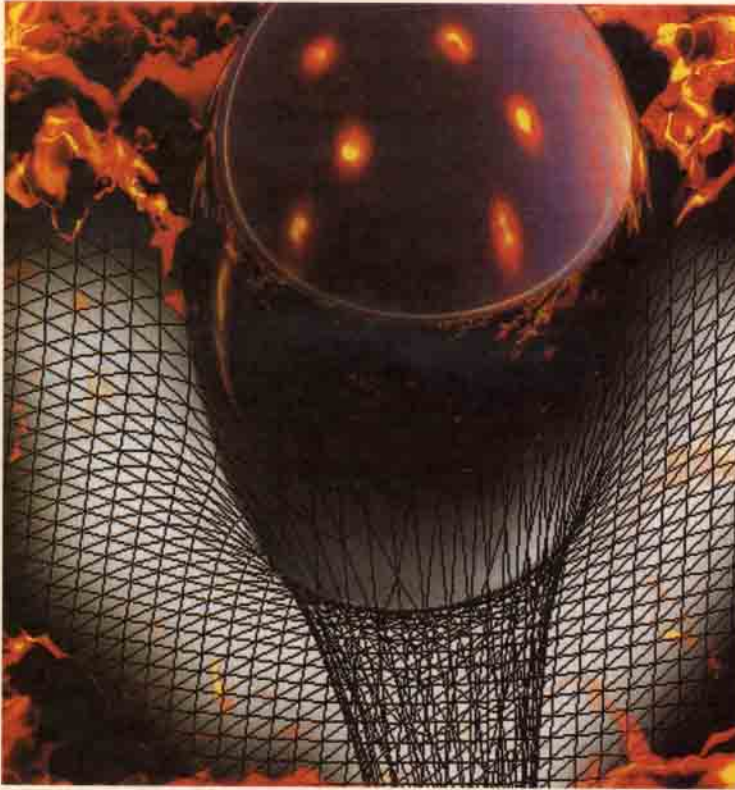
Şu anda 100 000 WWW servisinde tutulan 50 milyon sayfa olduğu sanılıyor. Bu sayı, her 9 ayda iki katına çıkıyor. Alta Vista bile, duyurulduğu 15 Aralık 1995 tarihinden bu yana, WWW'nin yarısından azını tarayabilmiş.

WWW tarama araçlarının çözemediği tek sorun bu da değil. WWW üzerinde yer alan her türlü bilginin indeksini tutmak olanak dışı. Şu an için sadece metin dökümanları indekslenebiliyor. World Wide Web'in yeni uzantıları olan VRML ya da JAVA dillerinde hazırlanan belgelerin, ses, görüntü ve canlandırma dosyalarını tarama araçları veritabanlarına alamıyorlar. Aslında, bütün metin dosyalarının da veritabanlarına alınabildiğinden bahsedemeyiz. İsteginiz üzerine, bir sorgu sonucunda dinamik olarak üretilen bilgiyi indekslemenin yolu yok. Zaten böyle veritabanları WWW tarama araçlarının "kara listesinde".

Tarama araçları ile ilgili sorunun önemli bir boyutu da, kullanıcıyı doğrudan ilgilendiriyor. Verdiğiniz anahtar sözcüğe göre, bir taramadan on ile onbin arasında değişen miktarda yanıt almanız mümkün. Yanıtların sayısı 25-30'u geçiyorsa, gerçekten aradığınız bilgiye ulaşmak bir sorun haline gelebilir.

Tarama araçları ile ilgili önemli sorunlar bulunsada, bu servisler şu an için İnternet ve WWW'nin vazgeçilmez parçaları. Daha iyi algoritmalarla çalışan, hızlı araçların yaratılması durumunda daha da iyi hale gelecekler. Ancak özel İnternet şirketlerinin tarama servislerini daha ne kadar "amme hizmeti" olarak götürecekleri de tartışılır. Kuşkusuz, tarama servisleri bugün İnternet'in en çok ziyaret edilen sayfaları arasında yer alıyor. Bu sayede tarama servisi veren şirketler de WWW sayfalarına aldıkları reklamlardan çok fazla kâr ediyorlar. Ancak taramalardan da sözcük başına para almayı düşünebilirler. Bekleyip, göreceğiz.

Kaynaklar:
New Scientist, 6 Nisan 1996
<http://altavista.digital.com>

Tarama araçlarını yaratmak kuramsal açıdan pek zor gözükmesine de, pratikte pek öyle olmadığı görülüyor. Başlangıçta programcısının veritabanında tanımladığı adreslere bakan tarama aracı bu adreslerdeki sayfalarda bulunan metnin indeksini tutuyor. Yine, uğradığı sayfalardaki yeni sayfaların adreslerin -kendisi veritabanında yer almıyorsa- kaydediyor. Daha sonra bu yeni adreslere de uğrayıp, aynı işlemleri tekrarlıyor. İlk başta 10 adresle işe başlayan tarama araçları kısa süre içerisinde onbinlere ulaşıyor.

İlk tarama araçları, uğradıkları her sayfadan başlık ya da konu olarak seçtikleri birkaç sözcüğü fihristlerine katmakla yetinirken; yeni ku-

Alta Vista'nın çalıştığı bilgisayarın 6 gigabyte belleği, 10 ana işlemcisi, 210 gigabyte da sabit disk kapasitesi var. Alta Vista bir günde 2 milyonu aşkın tarama isteğine yanıt veriyor. 33 gigabytelık fihrist üzerinde yapılan her bir tarama yarım saniyeden az sürüyor. Tüm bu işlem hacmine

Bazı WWW Tarama Araçlarının Adresleri
<http://altavista.digital.com>
<http://www.inktomi.com>
<http://guide-p.infoseek.com>
<http://webcrawler.com>
<http://www.cs.colorado.edu/www.html>
<http://www.lycos.com>
<http://www.yahoo.com>
<http://cuiwww.unige.ch/w3catalog>
<http://www.psu.edu/search.html>

Kadınlar Dünya Şampiyonu Belli Oldu!

İspanya'nın Jaen şehrinde yapılan Kadınlar Dünya Şampiyonası olaylı bir organizasyondan sonra sonuçlandı. 16 maçtan oluşan şampiyonada harika bir Macar kardeşin en büyüğü Zsuzsa Polgar Dünya Şampiyonluğunu elinde bulunduran Çinli Xie Jun'un invarına son verdi. 13 maçta sona eren Şampiyona'da Xie Jun yalnızca 4 1/2 puan toplarken, Zsuzsa Polgar 8 1/2 puanla şampiyonluğunu elde etti. 19 hamlelik 3. oyunda, oyuncular beraberlikte anlaşınca, Kadınlar Dünya Şampiyonası'nın Teknik Müdürlüğünü yapan Luis Rentero oyunculara sert çıkarak oyunların daha kaliteli olmasını istedi. 25.000 dolar para cezasına çarptırılan iki oyuncu aynı zamanda ülkelerine geri gönderilmekle tehdit edilirken, "iki oyuncu da Jaen'a turizm için gelmiş görüntüyor" sözleriyle oyuncuların sınırlarını oldukça gerdi. Olaylı organizasyondan sınırları daha sağlam olan Zsuzsa Polgar'ın şampiyon olarak çıkmasına belki de bu neden oldu.

Zsuzsa, Sofia ve Judith adlı üç Macar kardeşi babaları eğitmiş. Çocuklarını okula göndermediği için başı bir süre polisle derde giren ailenin çabaları olumlu sonuç vermiş gözüküyor. Her biri yedi dil bilen üç kızkardeşin biri de satranç oyuncu ve üçü de çok başarılı. Zsuzsa kadınlar da Dünya Şampiyonluğunu elde ederken, erkekler klasmanında mücadele eden kardeşlerin en küçükü Judith şu anda 10. sırada bulunuyor.

Kadınların erkeklerden neden daha kötü oynadığı sorusuna, yeni şampiyon birkaç neden sayıyor:

1. Kadınların satranç oyunları hakkındaki tüm kararları erkeklerin alması,
2. Erkek ve kadın turnuvalarının ödülleri arasında çok büyük farklığın olması,
3. Kadınların satranca ilgi duymaması,
4. Hiçbir kadının Kasparov gibi olma hayalini kurmaması ya da antrenörler dahil herkesin, kadınların, Kadınlar Şampiyonu olabileceğini ama şampiyon olmayacaklarına inanması,

Bu sonuncu nedenin önemli olduğunu vurgulayan Polgar, her şeyin kendini nasıl hazırladığını belirlediğini, hedefler düşük olunca performansın da düştüğünü ama yüksek hedeflerde performansın arttığını dedi. "Bu babamızın bize ilk öğrettiklerinden biridir bu yüzden yalnızca kadınlarla oynamayı reddettik" dedi.

Turnuvada ilk oyun siyahla oynayan Xie Jun'un galibiyetiyle başladı. Sonraki iki oyunda sağ görüşlü davranan Polgar iki beraberlik elde etti. Rentero'yu hiddetlendiren de bu pasifizm oldu. 3. oyunun tam üç saat sürdüğü göz önüne alınırsa Rentero'nun FIDE kurallarını alt üst etmesinin anlamsızlığı görülebilir. 4. ve 5. oyunda iki galibiyet elde eden Zsuzsa'nın karşısında 6. oyunda beyazla oynayan Jun, bir Rus büyükanın eski bir öğüdünü, "yenilgiden sonra beraberlikle yetini"ne uyarak beraberlikte anlaştı. 7. oyunu kaybettikten sonra çöküşe gi-

ren Xie Jun son oyundan sonra yaptığı açıklamada Rentero'nun suçlamalarından oldukça etkilendiğini ve Zsuzsa'nın Avrupalı olduğu için daha çok destek gördüğünü belirtti ve "neden kaybettikini çok iyi biliyorum!" diye ekledi.

Şampiyona Oyunları

1.Oyun

Polgar, Zsuzsa - Jun, Xie, Düzmece A00.
1. e3 g6 2. f2 f2 3. e4 e5 4. Ae2 Ae6 5. c3 Age7 0. d4 exd4 7. exd4 d5 8. e5 f6 9. f4 0-0 10. 0-0 f4 11. Abc3 bxc5 12. bxc5 Kxd1+ 13. Xa1 Vd7 14. h3 Kf8 15. Af4 g5 16. hxe4 gxf4 17. gxf4 Vxg4 18. Vc2 Vg5 19. V12 Vxf2+ 20. Sf2 Ad8 21. Ad5 Ag6 22. Ac3 e6 23. Fe3 Fxe5 24. Kd1 Axf4 25. Fxf4 Kxf4+ 26. Se3 Af5+ 27. Sd3 Kd4 28. Fh3 Kd4+ 29. Se2 Kd1 30. Ad1 Ad6 31. b4 Sg7 32. a4 Sg6 33. Af2 Fd4 34. Ad5 b6 35. Af4 e5 b6 Ad5+ Se5 37. bxc5 bxc5 38. Ae7 a6 39. a5 Ac4 40. Ac6+ Sd6 41. Ab6 Se7 42. Axc6+ Sb7 43. Axc5+ Fxc5 44. a6+ Sb6 45. Sd3 Ad6 46. Se3 Sxa6 47. Sf3 Sb6 48. Fe6 Se7 49. Se4 Sb8 50. Sb5 Fe3 51. Fg8 h6 52. Fh3 Se7 53. Sg6 Ac4 54. Sf1 Se6 55. Fg4+ Se5 56. Fd1 Fe5 57. Fe2 Sg4 58. Fd1 Ag5 59. Fe4 h5 60. Fd7 h4 0-1

2.Oyun

Jun, Xie - Polgar, Zsuzsa, Sicilya B63
1. e4 e5 2. Af3 d6 3. d4 exd4 4. Ad4 Af6 5. Ac3 Ac6 6. Fe5 e6 7. Vd2 Fe7 8. 0-0 0-0 9. f4 h6 10. Fh4 e5 11. Af5 Fd5 12. exd5 Va5 13. Sf1 Kf8 14. Fh5 a6 15. Fxc6 bxc6 16. fxc5 Vxc5 17. Fg3 f2 -1/2

3.Oyun

Polgar, Zsuzsa - Jun, Xie, İsokç C44
1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. d4 exd4 4. Ad4 Fe5 5. Axc6 Vb6 6. Vd2 dxc6 7. Ac3 Fe6 8. Aa4 Kd8 9. Fd3 Fd4 10. 0-0 Vh4 11. Vt4 Vh5 12. Vg3 Ae7 13. Fe3 Ff6 14. h3 0-0 15. f4 Fh4 f6 Vt5 Vd3 17. Kf3 f5 18. Ac5 fxe4 19. Fxe4 f2 -1/2

4.Oyun

Jun, Xie - Polgar, Zsuzsa, Sicilya B63
1. e4 e5 2. Af3 d6 3. d4 exd4 4. Ad4 Af6 5. Ac3 Ac6 6. Fe5 Vb6 7. Af3 e6 8. Vd2 Fe7 9. f4 0-0 10. g4 Kd8 11. Fe5 Ve7 12. g5 Ad7 13. 0-0 a6 14. h4 h5 15. h5 Ab6 16. g6 Ff6 17. h6 fxe6 18. hxe7 Aa4 19. Ad4 Ad4 20. Fxd4 Fxd4 21. Vxd4 Axc3 22. bxc3 Vag7 23. Vb6 Ve7 24. c5 d5 25. Fd3 Fd7 26. Kd1 Fe8 27. f4 d4 28. exd4 Kd8 29. Vxa6 Kxd4 30. f5 exd5 31. Fx5 Vxc5 32. Fe6+ Sb8 33. Sb1 Ka4 0-1

5.Oyun

Polgar, Zsuzsa - Jun, Xie, İsokç C44
1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. d4 exd4 4. Ad4 Fe5 5. Axc6 Vb6 6. Vd2 dxc6 7. Ac3 Fe6 8. Aa4 Kd8 9. Fd3 Fd4 10. c3 h5 11. exd4 bxc4 12. Vc2 Vxd4 13. Vxc6+ Sg8 14. Fe2 Ae7 15. Ve2 f5 16. 0-0 Vxd4 17. Vxc7 Sg7 18. Fh5+ g6 19. Ff3 Vd4 20. Vag7 Vd4 21. Va5 Ad5 22. Kd1 Ve4 23. Fe5 Kd7 24. Kxc1 Vxa2 25. Fxd5 0-0

6.Oyun

Jun, Xie - Polgar, Zsuzsa, Sicilya B63
1. e4 e5 2. Af3 e6 3. d4 exd4 4. Ad4 Af6 5. Ac3 Ac6 6. Adb5 Fb4 7. a3 Fxc3+ 8. Axc3 d5 9. exd5 exd5 10. Fd3 0-0 11. 0-0 d4 12. Ae4 Ff5 13. Fg5 Fxe4 14. Fxc4 h6 15. Fxf6 Vxh6 16. Vt3 Vd3 17. Ff3 Kc8 18. Kf1 Fd8 19. Kd1 Sg8 20. Sf1 Aa5 21. Ke2 Ae4 22. Ke4 d3 23. exd3 Axd2 24. Kf1 Ad3 25. Ka4 Ae5 26. Ks7 Ka8 27. Ks8 Ks8 28. Fb7 f2 -1/2

7.Oyun

Polgar, Zsuzsa - Jun, Xie, İsokç C45
1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. d4 exd4 4. Ad4 Fe5 5. Axc6 Vb6 6. Vd2 dxc6 7. Ac3 Fe6 8. Aa4 Fd6 9. Vc3 Ah6 10. h3 0-0 11. Fe2 Kf8 12. Ac3 Vb5 13. f4 Va3 14. Fd2 Fb4 15. a3 Af5 16. exf5 Fe4 17. Vd4 Fxc3 18. Fxc3 Kxc3+ 19. Sf1 Vxc3 20. bxc3 Ke4+ 21. Sf2 Kxd2 22. exd4 Kd8 23. Khe1 Sg8 24. Ke4 g6 25. h6 Kd6 26. Ke7 Kd6 27. Kc7 Kc4+ 28.

Se3 Kf6 29. Kxb7 a6 30. Ke1 Ff1 31. g4 g5 32. Kf6 Fe2 33. Kd1 Fd5 34. Kg3 Fe4 35. d5 Fxd5 36. Kxc3 Se7 37. Ka7 Kf4 38. a4 Sg6 39. Sd2 Kf2+ 40. Se1 Se5 41. a5 Sd4 42. Sd2 Se4 43. Kd7 c5 44. Kf6 0-0

8.Oyun

Jun, Xie - Polgar, Zsuzsa, Sicilya B44
1. e4 e5 2. Af3 e6 3. d4 exd4 4. Ad4 Af6 5. Ac3 Ac6 6. Adb5 Fb4 7. a3 Fxc3+ 8. Axc3 d5 9. exd5 exd5 10. Fd3 0-0 11. 0-0 d4 12. Ae2 Vd5 13. Af4 Vb6 14. Ah5 Axd5 15. Vxb5 h6 16. Fd2 Fd7 17. Kxc1 Kf8 18. f4 Ae7 19. Ke5 Fe6 20. Fh4 Vb6 21. Fe4 Fd7 22. Kg5 Fe6 23. Fd3 Ae6 24. Fd2 hxe5 25. Vh7+ Sg8 26. fxe5 Vc5 27. Ff4 Vd5 28. Fe4 Ff5 29. Fxf5 Kc2 30. Fh3 d3 31. c3 Ae7 32. Vh8+ Ag8 33. g6 f6 34. f4 Vd8 35. Fg4 Ae4 36. Vh5 Ve7 37. Fd2 Kd8 38. Ff3 Kc6 39. Vg4 Vd7 40. Vc4 h5 41. Vb3 Vc6 42. Vxc6 Kxc6 43. h4 Ae7 44. h5 Ad5 45. Fg4 Ke4 46. Ff3 Ke5 47. h6 g6h6 48. Fxbh+ Se7 49. Kc1 Ac3 50. Ke1 Ae4 51. Kd1 Ab2 52. Fg4 Ae4 53. Sf1 d2 54. Kd1 Kg5 55. Fg5 fxe5 56. g7 Sf7 57. Sg1 Axc3 58. Kf1 Sg7 59. Fd1 Kc8 60. Se2 Kf8 0-1

9.Oyun

Polgar, Zsuzsa - Jun, Xie, İsokç C44
1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. Ae3 Af6 4. d4 exd4 5. Ad4 Fb4 6. Axc6 bxc6 7. Fd3 d5 8. exd5 9. 0-0 0-0 10. Fe5 e6 11. Aa4 Fd6 12. c4 h6 13. Fh4 Fg4 14. Vc2 Fe6 15. Sh1 Kf8 16. Kd1 Ke8 17. h3 Ve7 18. Kf1 Khd8 19. exd5 exd5 20. Vh2 g5 21. Fg3 Fb4 22. Ke2 Ae4 23. Fe5 Fg4 24. f3 Vxc5 25. Vxc5 Kxc5 26. fxe4 Kd8 27. Sg1 Aa6 28. Kxc5 Kxc5 29. h3 Fe1 30. Sf1 Fh4 31. Ad4 d2 32. Ae2 Ad5 33. Ke1 Kc3 34. Kd1 Sg8 35. Fe4 Se2 36. Sxe2 Axc3+ 37. Sd2 Axd1 1/2 -1/2

10.Oyun

Jun, Xie - Polgar, Zsuzsa, Ruy Lopez C80
1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. Fb5 a6 4. Fd4 Af6 5. 0-0 Axc6 6. d4 b5 7. Fb3 d5 8. dxc5 Fe6 9. Abd2 Ae5 10. c3 Fe7 11. Fe2 d4 12. Ae4 d3 13. Axc5 dxc2 14. Vxd8+ Kxd8 15. Axc6 fxe6 16. Fe3 Kd5 17. Kxc1 Axc5 18. Axc5 Kxc5 19. Kxc2 Sf7 20. e4 b4 21. Kd1 Kd8 22. Kxd8 Fxd8 23. Sf1 Fe5 24. Fa7 Kf5 25. Se2 Sg8 26. Sd3 Sd7 27. f3 e5 28. Ke2 Fe7 29. Fh8 a5 30. Se4 Se6 31. Fe5 g6 32. g4 Kd8 33. Kd2 a4 34. Fg3 h5 35. Kd3 hxe4 36. fxe4 Kf1 37. h3 a3 38. Kd2 g5 39. Kd3 Kd1 40. Kd2 Kf1 41. Se5 Kf2 42. Fe1 Fd8 43. Kd6+ Se7 44. Kd2 Se6 45. Kd6+ Se7 46. Kd2 f2 -1/2

11.Oyun

Polgar, Zsuzsa - Jun, Xie, Vezir Piyono D00
1. d4 Af6 2. Af3 g6 3. e4 Fg7 4. g3 0-0 5. Fe2 d5 6. exd5 Axd5 7. 0-0 Ah6 8. Ac3 Ae6 9. d5 Aa5 10. Ff4 e6 11. dxc6 Axc6 12. Vc1 Fe4 13. Kd1 Vb8 14. Fh6 Vb5 15. h3 Fe7 16. Ad4 Axd4 17. Kxd4 e5 18. Kd1 Vb8 19. Fh3 Fh3 20. Fxh3 Vxh3 21. Vc3 Ad7 22. Ae4 b6 23. Kd6 Kxc8 24. Kd1 Ab8 25. Vg5 Vb5 26. Vx5 gxf5 27. Af6 Ae6 28. Ah5+ Sg8 29. Kf5 Sh8 30. Kf6 Ke7 31. e3 Kg8 32. h4 a6 33. Se2 Ae7 34. Kd2 Ag6 35. Sh2 f4 36. Kc6 fex3 37. fxc3 e4 38. Af6 Ae5 39. Ag8 Ad3+ 40. Sh3 Axd2 41. Af6 Kc3 42. Sg4 Sg7 43. Sf4 Ae4 44. Kxc6 Kf7+ 45. Se5 Kf3 46. Ah5+ Sg8 47. Sh6 0-0

12.Oyun

Jun, Xie - Polgar, Zsuzsa, Ruy Lopez G77
1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. Fb5 a6 4. Fd4 Af6 5. d3 d6 6. c3 Fd7 7. 0-0 g6 8. Abd2 Fg7 9. Ke1 0-0 10. Af1 b5 11. Fe2 h6 12. Ac3 Ke8 13. a4 Kf8 14. axb5 axb5 15. h3 Fe6 16. d4 exd4 17. exd4 Fe8 18. Af1 Ab4 19. Fb1 c5 20. Fd2 Ae6 21. dxc5 dxc5 22. Vc1 Ad4 23. Ad4 Vxd4 24. e5 Ah7 25. Fe3 Vc6 26. f4 Vxc1 27. Kxc1 e4 28. Fa7 Kf7 29. Fe4 Kxc7 30. Fe5 Ke6 31. Fd5 Ka6 32. Kxc6 Fxh6 33. Ka1 Fxc5 34. Kxc6 Fxb2 35. Kxf6+ Sh8 36. Fx7 Kc8 37. Fe6 Kc8 38. Ac3 Fg7 39. Af5 Af8 40. Ff8 Fxh8 41. Axb6 h4 42. Axb6 h4 43. Sh7 43. Kg3 Fg7 44. Ag5+ Sh8 45. Kg4 0-0

13.Oyun

Polgar, Zsuzsa - Jun, Xie, Vezir Piyono D00
1. d4 Af6 2. Af3 g6 3. e4 Fg7 4. g3 0-0 5. Fe2 d5 6. exd5 Axd5 7. 0-0 Ae6 8. e4 Ah6 9. d5 Aa5 10. Vc1 Aa4 11. Ac3 e6 12. h3 Vb6 13. bxc4 Vxc3 14. Vxc3 Fxc3 15. Kf1 Fe7 16. Ff4 e6 17. dxc6 bxc6 18. Fd6 Ke8 19. c5 Ae4 20. e5 Fe6 21. Kf1 Ke8 22. Ff1 Axc5 23. Axc5 Fd1 24. Sxf1 0-0

Devamını Siz Getirin

I. 1. Fc7! Kxc7 2. Ve5 siyah terk eder II. 1. Kxf5! Kxf5 (1...Kxe2 2. Kxf8+ Sg7 3. Kg8 mat) 2. Ve5+!! Kxe5 3. Ff6 mat (1-0) III. 1. Kxd4! f4 (1...exd4 2. Fxd4! Vxd4 3. axf5+) 2. Kxf4 (1-0) IV. 1. Af6+ Sh8 (1...Vxf6 2. vxc7 2. Ae8! Vxe8 3. Vxc7 Kb2 4. Kad1 (1-0) V. 1...Kxf3! 2. Vxf3 (2. Sxf3 V14+ 3. Sg2 Vg3+ 4. Sf1 Kf7+ ya da 2. Kxh4 Vxh4 3. Sxf3 Kf7+ 4. Sg2 Kf4) 2...Vd2+ 3. Sg1 Ff2+! 4. Sf1 Ad4! 5. Fxd4 Vxc1+ 6. Se2 Kxh1 7. Fx2 Vxb1 8. g5 V11+ (0-1) VI. 1. Fxg6! fxe6 2. Vh6 Sf7 (2...Ff6 3. Vxh7+ Sf8 4. V17 mat) 3. Vxh7+ Se6 4. Vxg6+ Ff6 (4...Sxe5 5. f4 mat) 5. Fxf6 Vxf6 6. Kc6+ (1-0)

Fotoğraf Olmayan Fotoğraf Fotogram

Fotoğraflama sürecinde objektif devreden çıkarılırsa ne olur? Objektif, fotoğraf makinesinin gözbebeğidir ve onsuz fotoğraf olmaz demek yanlış olmaz. Işık, ışığın görünür kıldığı nesneler, ışığa duyarlı yüzey ve fotokimyasallar, makinesiz de olsa görüntü elde edilebilir. Her türlü nesne, çöp, yiyecek, çiçek, ot, böcek, kağıt, bardak, çatal, bıçak, makas, iğne, iplik, el, ayak, yüz, beden, ... gündelik yaşamdan parçalar fotoğraf kartı üzerine serpiştirilip pozlandırılırsa fotogram elde edilir. Makinesiz ya da objektifsiz fotoğraf olarak da tanımlanabilen, fotogram basittir. Her amatörün kendini karanlık odaya kapattığında kolayca elde edebileceği bu tür fantastik görüntüler o kadar basittir ki, bazılarını göre fotoğraf bile değildir. Geleneksel fotoğrafla karşılaştırıldığında, fotogramın sıyahu ve beyazı keskin, gri çeşitliliği olmayan, derinlikli, iki boyutlu grafik görüntülerini anlamak zordur. Teknik terimlerle açıklamak gerekirse ara negatif kullanılmadan yapılan bu ışık oyunları tabii tutuldukları işlemlere göre dörde ayrılabilir.

(i) *Cliché verre* (cam klise), el yapımı negatifler kullanılarak yapılan fotogramlardır. Bilinen negatif boyutlarında, ya da farklı boyutlarda, cam, asetat gibi ışık geçiren malzemeler üzerinde tasarlanan görüntüler ışığa duyarlı kartı doğrudan kopyalanır. Bu teknikte görüntü büyütülebilir çoğaltılabilir. Picasso'nun dekupajları (dé-coupages) bu tekniğin ilginç örneklerindendir.

(ii) *Fotogram*, çevreden toplanmış nesne kalabalığı fotoğraf kartı üzerinde yerleştirilip pozlanarak yapılır. Nesnelerin kendi boyutlarında beyaz silüetlerinin üretildiği bu yöntemde görüntü çoğaltılamaz, tek örnekler yaratılır. Fotogramı basitçe kaydedilmiş gölgedir. Man Ray bu yöntemin sunduğu bütün olanakları denemiştir.

(iii) *Luminogram* yönteminde, ışığın kendisi görüntüyü oluşturacak ana malzemedir. Işık engellenerek, perdelenerek, şiddeti artırılıp azaltılarak, duyarlı kart üzerine izler bırakılır. Moholy Nagy, fotogramlarının hatırı sayılır bir kısmını bu yöntemle yapmıştır.

(iv) *Chemigram* yönteminde ise, fotokimyasal reaksiyonlar resmin içeriğine katkıda bulunur. Fotokimyasal tepkimelere müdahale edilerek, ısıtarak, karıştırarak, farklı maddeleri bir-

birine ekleyerek, chemigram yapılabilir. Bu yöntemle yapılan çalışmaların en ilginç örneklerini Tabard, Cardier ve Chargesheimer veriyor.

19. yüzyılda fotoğrafın bulunmasıyla birlikte fotogram da kullanılıyordu. Niepce, Boyard, Talbot ışığa duyarlı emülsiyon yüzeyini test etmek için fotogramı kullanıyorlardı. Fotoğraf ve resimle karşılaştırıldığında, nesneleri kendi boyutlarında birebir kopya edebilmesi fotogramın radyografi ve fen bilimleri alanında işe yarar bir yöntem olarak kullanılmasını sağladı. Benzer şekilde Carot ve Delacroix gibi sanatçılar, desenlerini kopya etmek için karartılmış camı oymak yerine fotogram kullandılar. 20. yüzyılın başlarında bu tarihten haberdar olmayan bazı sanatçılar fotogramı, geleneksel anlayışlara karşı duran ve sanatın hüküm süreceği yeni bir ortam olarak yeniden keşfettiler.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında sanatçıların arasında savaşa, savaşın nedenlerinden biri olarak görülen teknolojiye ve geleneksel sanatın tüm değerlerine tepki duyan gruplar vardı. Bunlar, teknolojik gelişmelerden etkilenerek sanata yenilik getirme girişimleri sonucunda ortaya çıkmış kübizm, fütürizm gibi yeni sanat akımlarını, geleneksel sanat akademileri gibi burjuva sınıfa ve onun saygınlığına hizmet etmekle, hatta milliyetçi imgelemlerle körüklemekle suçlanıyorlar-

Robert Heineken, "Fast Food/Pasta Salad", 1983

di. Öte yandan yarılsamalarla dolu insan algısının mükemmel olmadığını bilen sanatçı, kendi ifadesi için objektif ve otomatik yollar arıyorlardı. İnsan gözünü eğleyen görüntüler yerine sarı, siyah, çok edici, saldırgan, keskin bir tavır olan görüntüler ürettiler. Malzemenin ifade gücünün farkına vardılar. Eski sanat anlayışını zorlayan yeni yöntemleri kullanarak, geleneksel sanatla kıyasıya dalga geçtiler. Dada hareketi, savaştan kaçıp Zürih'e sığınmış bir grup sanatçı tarafından böyle bir ortamda başlatıldı. Bu çağın ruhuna uygun bir teknik olan fotogram, Christian Schad, Man Ray, Moholy Nagy gibi sanatçıların elinde yeniden doğdu.

Christian Schad 1915'de 21 yaşında, askerlikten kaçmak için İsviçre'ye geldi ve Dada hareketine katılarak ilk fotogramlarını üretti. Hiçbir kısıtlama olmadan her şeyi yapmaya izin veren Dada anlayışı fotogramda vücut buldu. Dadacılar fotogramı fotoğraf ve resim karşıtı olarak gördüler. Resim karşıtı, çünkü fotogramda görüntü denetlenebilir bir işlemle kendiliğinden oluşmaktadır; fotoğraf karşıtı, çünkü fotoğrafın güvenilir görsel aktarımına ters düşmektedir. Schad'ın "schadograph" denilen ilk fotogramları, fotoğrafın gerçekçi görüntülerini alaya alır. Schad, medeniyetin enkaz bıraktığı nesnelerle oluşturduğu görüntülerinin anlamsızlığıyla bütünleşecek şekilde,

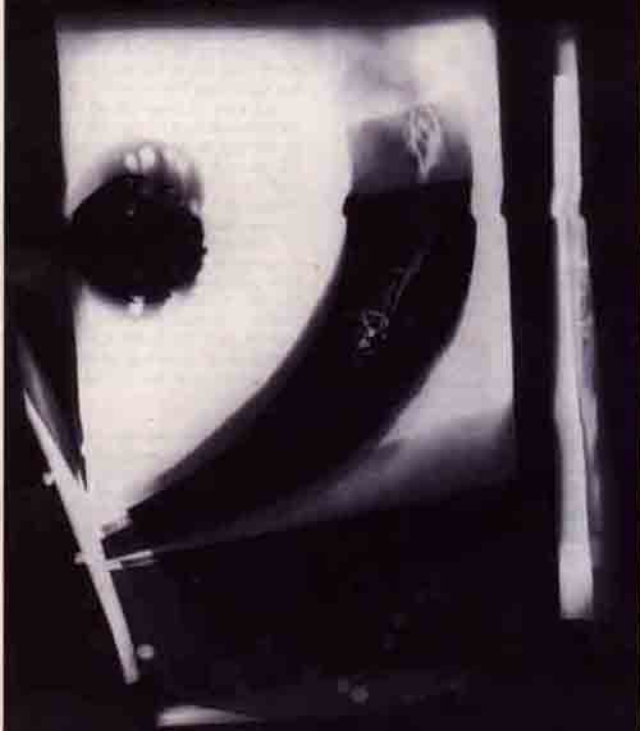
fotogramlarına anlamsız isimler vermiştir. Dikdörtgen fotoğraf kartına da müdahale etmiş, şeklini bozmuş, makasla keserek yeni alanlar, yeni anlamsızlıklar yaratmıştır. Schadograflar, ilk kez 1920'de Dada hareketinin yayın organı Dadaphone'da yayımlandı. Daha sonra resim çalışmalarına dönen Schad, 1970'lerde yeniden fotogramla uğraşarak 180 görüntüden oluşan "Gecenin Gaspard'ı veya Romantizmin Dada Ruh'u ile Evliliği" adlı bir portfolyo yayınladı.

Dadacılarla dirsek temasındayken fotogramı yaratan bir başka sanatçı Man Ray'dir. 1921'de 31 yaşında Paris'e gelen Amerikalı ressam Man Ray, Tristan Tzara ve çevresindekiyle tanıştı. Tzara aracılığıyla Christian Schad'ın fotogramlarından haberdar olan Man Ray, 1922'de ilk fotogramlarını yapmaya başladı. Fotogram görüntülerinin anlamsızlığı Dadacı anlayışla çok iyi örtüşüyordu. Tristan Tzara, Man Ray'in fotogramlarını ilk gördüğünde, "Bunlar gerçek Dadacı işler" demişti. Yine Tzara 1918'de yayınlanan Dadacı Manifesto'da kendileri ve yaptıkları ile ilgilenenlere dokundurarak, "Gazetecileri umulmadık bir dünyanın eşiğine getiren büyüülü dada kelimesi, bizim için önemli değildir," diyor ve vurguluyordu: "Dada hiçbir anlama gelmez!"

Man Ray'ın, Schad gibi kendi adıyla gönderme yaparak "rayograph" adını verdiği buluşuna karanlık odada şuursuz, "otomatik" olaylar olarak tanımlaması, gerçeküstücü André Breton ve Philippe Soupault'un "otomatik yazı" kavramı içinde kendine yer buldu. 1922'de yayınlanan ve 12 fotogramdan oluşan "Champ Deceieux" albümü de gerçeküstücü akıma göz kırpyordu. Tzara, bu albüme yazdığı giriş yazısında Man Ray'in fotogramlarının görüş zenginliğini kabul eder. Geleneksel resimdeki fırça izlerini yazıyı titremeler olarak nitelendiren Tzara, bu kusuru meşru kılmak için bu izlere duyarlılık denilmesiyle dalga geçer: "İnsan kusuru, makinelerin kesinliğinden daha değerli faziletlerle sahipmiş gibi gösteriliyor."

Man Ray'ın fotogramları kendi görüntülerini kendileri yaratır. Güç sarfetmeden görüntüyü yansıtan ayna veya bir sesin yankısı gibi. Fotogram, normal fotoğraf yönteminde fotoğrafçı ile model arasında var olan ayrımı vurgular. Nesneler, pozlama süresince

Raoul Hausmann, "İsimsiz", 1950

Christian Schad, "İsimsiz Schadgraf", 1919

kağıda dokunur ve sonra kaybolur. Var oluşun içinde yokluk hissi belirir. Gölgenin tanımladığı silüetin anlattıkları dışında, nesneye ait hiçbir detay görülmez. Birebir dokunuşun mahremiyeti, nesnenin gizemi çekicidir.

Fotografin üçüncü kâşifi 1920'de 25 yaşında Berlin'e gelen Macar sanatçı Lázlo Moholy Nagy'dir. Moholy Nagy de, ifade değerlerini fırça ve el becerisi dışında iletecek otomatik bir yöntem arıyordu. Kısa zamanda ışık üstüne denemeler yapmaya girişti. Konstrüktivist bir ressam olarak ışığı ve mekânı, hareket hâlindeki kuvarlerin dinamik ilişkileri içinde resmetmeye girişti. Objektifi ortadan kaldırarak ışığın kendisini göstermesine izin verdi; resimdeki pigment, ışıkla yer değiştirdi. 1923'de Weimar'daki Bauhaus Okulu'nda ışıkla deneylerini sabitlemek için fotogram tekniğini kullandı. Bu deneyleri cam, çelik, plastik, tahta malzemelerden oluşan ünlü kinetik heykeli "Işık Modülatörü" ile sonuçlandı. Bu motorlu araç, sadece mekanik nitelikleri olan bir sanat ürünü değil aynı zamanda ışıklı bir gösteri aracıydı. Moholy Nagy, fotoğraf kağıdını tuval, değişen ışığı boya yerine kullanarak fotogramda ışıkla boyama işine girişti. Moholy Nagy'nin fotogramlarında ışık, nesnelerin fiziksel biçimlerini değiştirme potansiyeli olan, mekân yaratan sürekli biçim değiştiren ve akan, zaman akışını vurgulayan bir madde olarak algılanır. Moholy'nin kariyerinde ışık üstüne çalışmak önemli bir yer tutar. Sonraları Chicago'da açtığı "New Bauhaus" okulunda yer alan "ışık stüdyoları" ışık üzerine çalışılan bir laboratuvar gibidir.

Bu panotamanin ilginç ve önemli bir diğer siması Raoul Hausmann'dır. 1900'de 14 yaşında Berlin'e gelen sanatçı kendi kendini eğitmiştir. Kendi kuramlarını bir başkasının görüşlerine karşı çıkma üzerine kurma zorunluluğu hisseden sanatçı arkadaşlarının aksine Hausmann, hiçbir görüşü dışlamadan, birçok çağdaş eğilimin kendi sanatını etkilemesine izin verdi. Birinci Dünya Savaşı gibi insanlığın başına gelen felaketleri insan algısının esnekliğine bağlayan Hausmann, özellikle algı üzerine araştırmalar yaptı. Algıları sarsacak ilk işleri arasında anlamı bir kenara itip, sesi ön plana çıkardığı "ses şiirleri" gelir. Bu şiirlerin resimsel "partner"ları, Berlin sokaklarını süsleyen birçok harfin rastgele bir araya geldiği "bilboard şiirleri" dir.

Hausmann, pratik yapan bir algı kuramcısına benzer. Fotoğrafi insan algısını sınırlayan araçlardan biri olarak gören Hausmann, 1918'de fotomontajı keşfetti. Gazetelerden broşürlerden, afişlerden, basılı her türlü materyalden derlenmiş görüntüleri birlikte kullandı. Böylece Hausmann, fotoğrafta yokluğunu hissettiği, farklı zamanlardan, farklı etkide olabildiğince çok referansa sahip bir görüntü yaratıyordu. Hausmann, 1946'da fotoğrafı ele aldı. Sürekli yeni ifade arayışı içindeki bir sanatçı için ideal olan bu yöntemle kolaj benzeri görüntüler üretti. Yırtık fotoğraflar ve kağıtlarla yaptığı tasarımlar dışında, dikiş artığı ipliklerin oluşturduğu zemine eliyle verdiği şekillerle oluşturduğu fotogramlar ilgi çekicidir.

Neredeyse el değmemiş teknik bırakmayan ünlü ressam Picasso da fotogramla ilgilenmiştir. Picasso, stüdyosunu, çalışmalarını görüntüleyen ve resimlerinde kullanmak için fotoğraf çeken bir amatör olarak bilinir. Ama en tanınmış fotoğraf projesi Fransız fotoğrafçı André Villier işbirliğiyle gerçekleştirdiği "Diurnes" serisidir. Sanatçılar, Villier'in görüntülediği Provence manzaraları üstüne dekupaj tekniği ile Picasso'nun tipik hayvan ve mitolojik figür silüetleri yerleştirdiler. Böylece, fotogramla geleneksel fotoğrafı birleştirdiler.

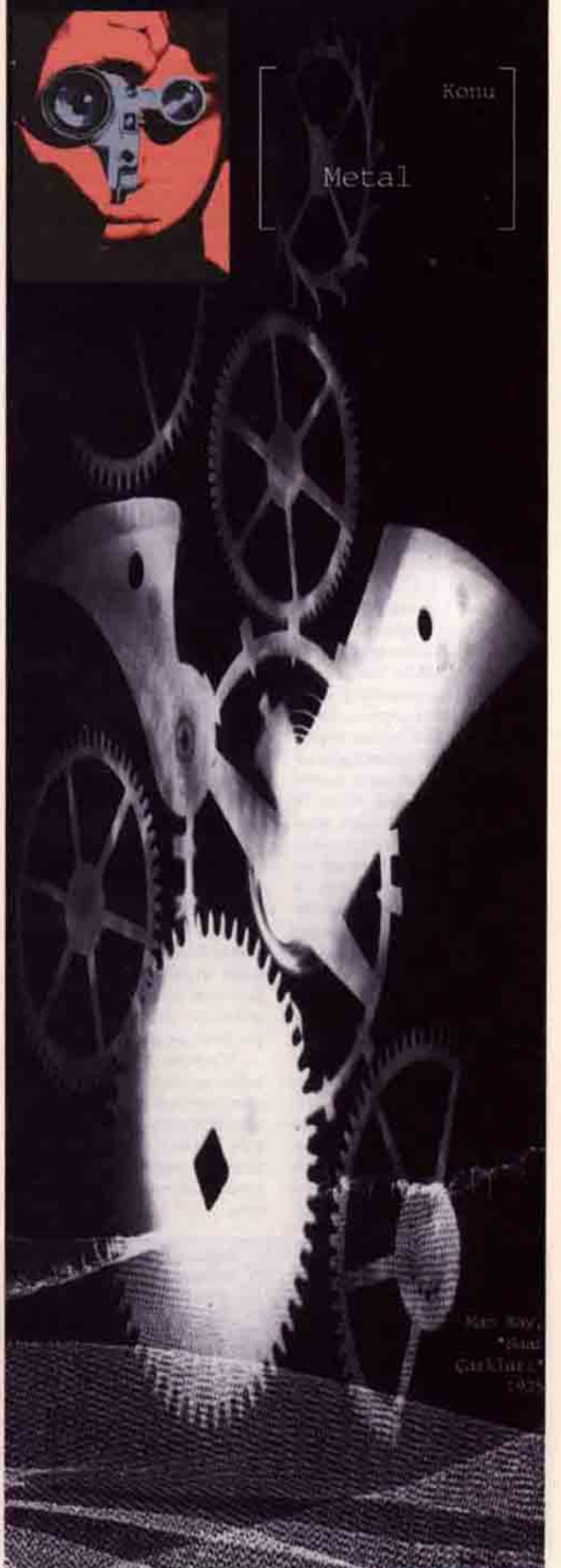
1900-1950'lu yılların atmosferinde fotogramı yaratan bu sanatçıların yanında günümüzde de bu teknikle ilgilenen sanatçılar var. Floris Neusüss, 30 yılı aşkın bir zamandır fotogram yapıyor. Baktığı sahnede gerçeklikten "bir çıkarma işlemi" ile görüntülerine ulaşan geleneksel fotoğrafçının aksine, fotogramcı Floris Neusüss, görüntüleri bir toplama işlemiyle oluşturur. Işığa duyarlılığın "sıfırıncı noktası"ndan işleme başlayarak, tekrarlanan pozlamalarla negatif ve pozitif etkileri birleştirerek görüntüyü inşa eder. Odukları büyük boyutlardaki çalışmaları içinde fotogramcının kendi gölgesini de bulmak mümkündür.

Fotogram dünyası büyük bir maharetle gerçeğin ve gerçek olmayanın iç içe geçişini gösterir. Fotogramlar bir sahneye, olaya, âna gönderme yapmazlar. Onun yerine ışık, görüntü yüzeyi ve izleyici arasında fantastik diyaloglar yazarlar. Fotogramlar, normal görüntüye bir alternatif yaratarak izleyiciyi belirsizliğin gizemine sürüklerler. Işıklı gölgelerin imgesi, tıpkı hafıza gibi, bizleri doğrunun ne olduğunu kestiremeyecek bir duruma sürüklerken, hikâyeler uydurma özgürlüğümüzü de garanti eder.

Konu Danışmanı: Tuğrul Çakar

Kaynaklar
Fotomontaj, "Fotomontaj", *Apertures*, 142, 1994
Jaggi G., "Floris Michael Neusüss", *European Photography Art Magazine*, 37, spring/summer, 1995
Chambers M., *Guerrilla's Experimental Times*, Denver Art Museum and Bunker Publishers, Denver, 1994
Neusüss F., *Hevner R., Fotogramme*, Goethe-Institut, Berlin, 1987

Yaşayan Bilim ve Teknik II

Konu

Metal

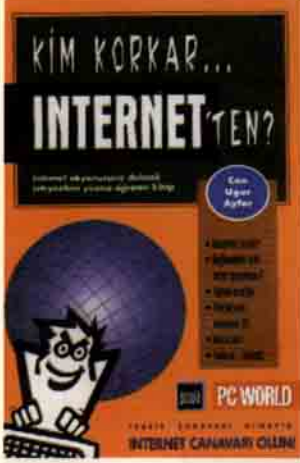
Metal Boya
"Metal"
Gökhan
1992

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını görecekler.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

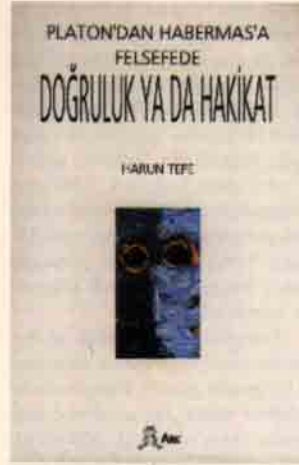
"Değişim mühendisliği," boyutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgede doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

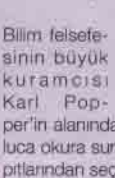
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

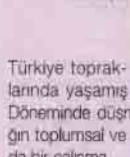
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

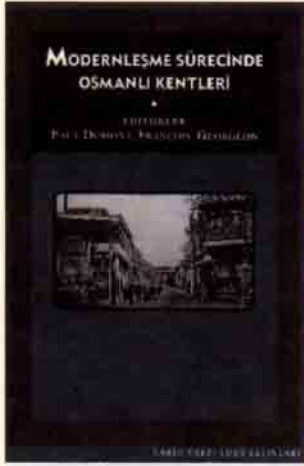
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyıl, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

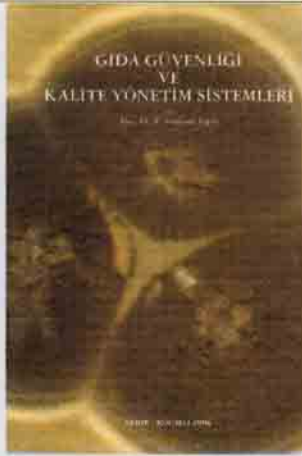
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı

Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

İnternet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla İnternet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi

Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile İnternet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları

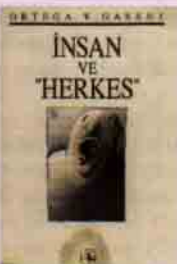
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"

Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül İsk
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

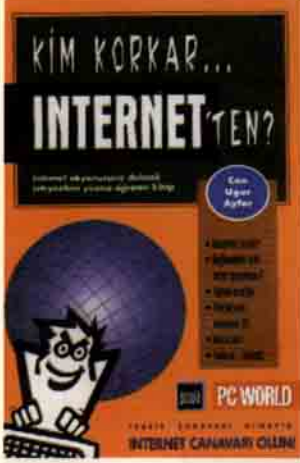
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını görecekler.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

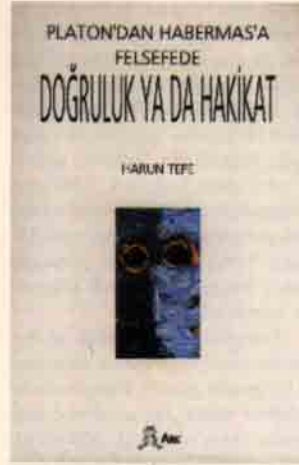
"Değişim mühendisliği," bo-yutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgide doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

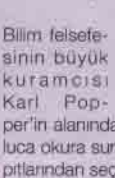
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

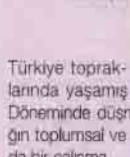
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

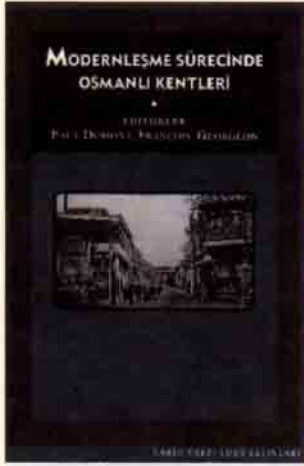
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyıl, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

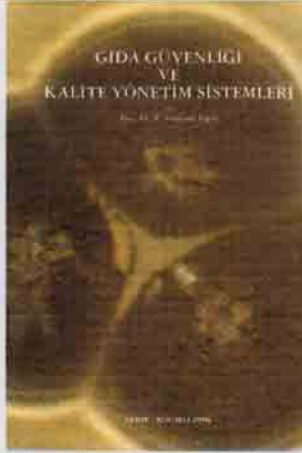
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

Internet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla Internet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

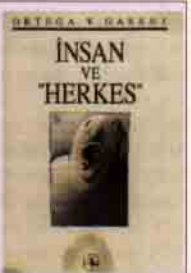
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile internet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

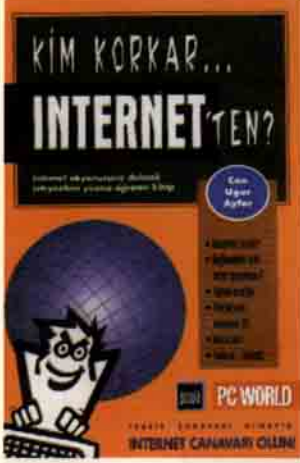
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını görecekler.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

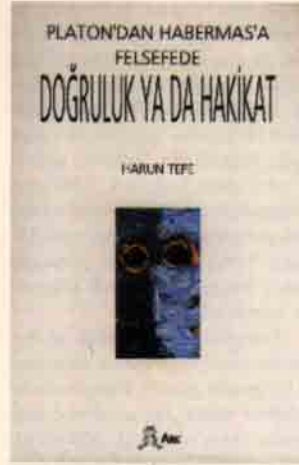
"Değişim mühendisliği," boyutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgede doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

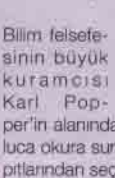
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

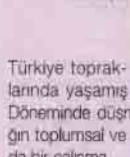
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

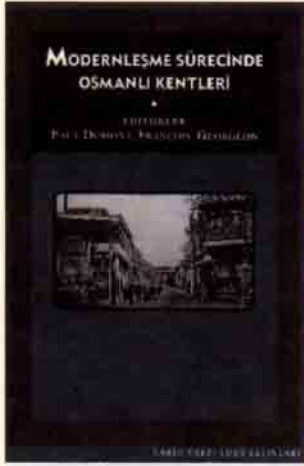
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyılı, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

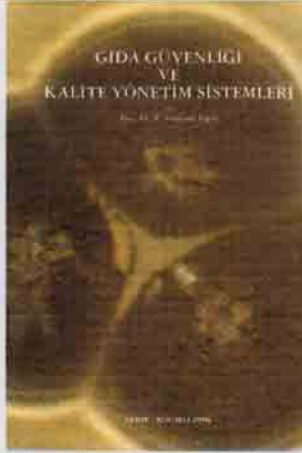
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

Internet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla Internet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

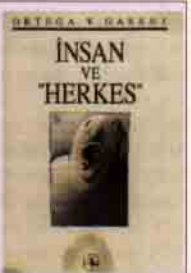
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile internet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

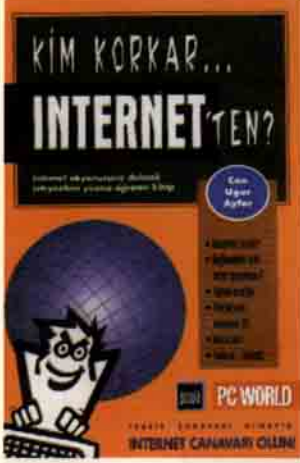
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını görecekler.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

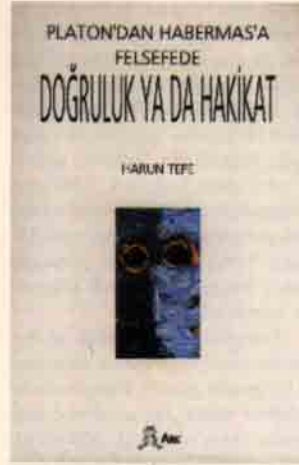
"Değişim mühendisliği," bo-yutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgede doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellenniş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

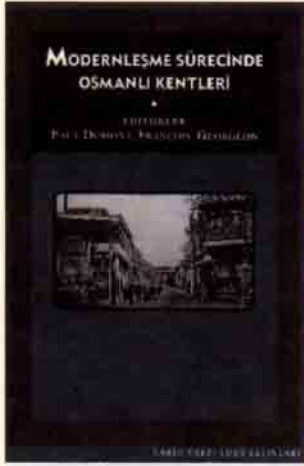
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyılı, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

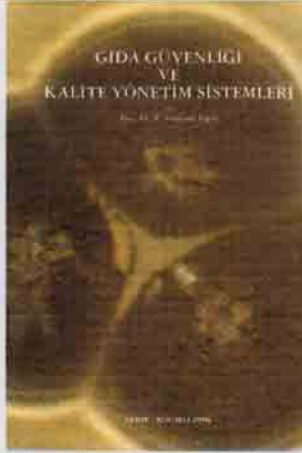
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı

Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

İnternet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla İnternet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi

Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile İnternet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları

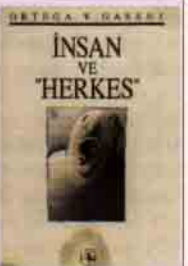
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"

Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

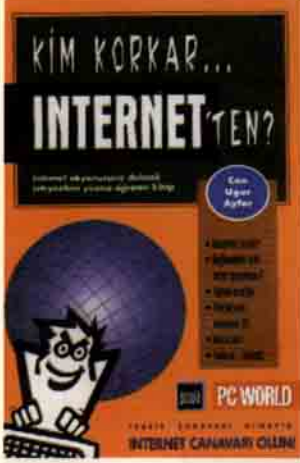
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını göreceklerdir.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

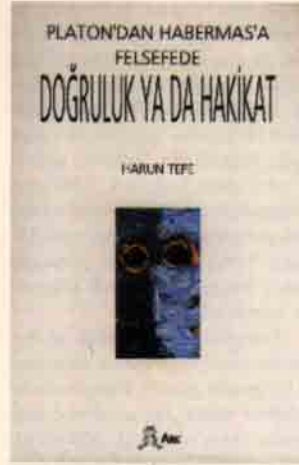
"Değişim mühendisliği," boyutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgede doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanımla bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

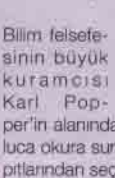
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

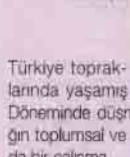
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

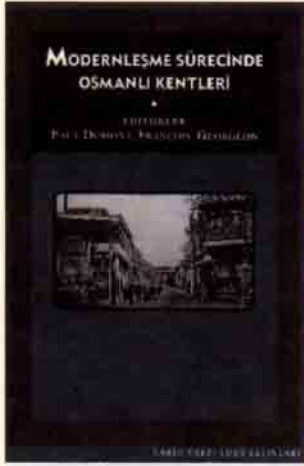
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyıl, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

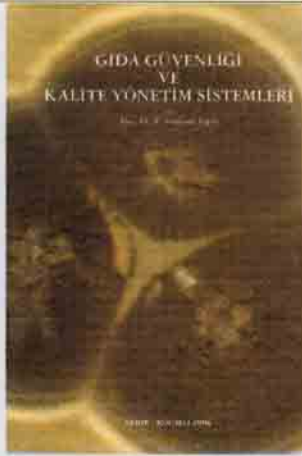
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

Internet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla Internet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

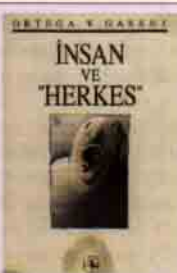
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile internet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

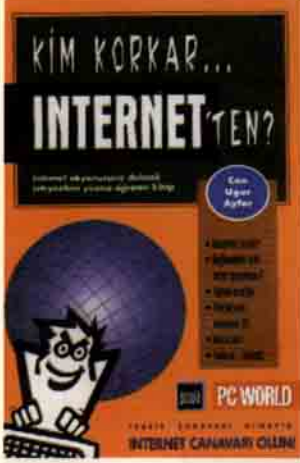
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine girdiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağıları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını göreceklerdir.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

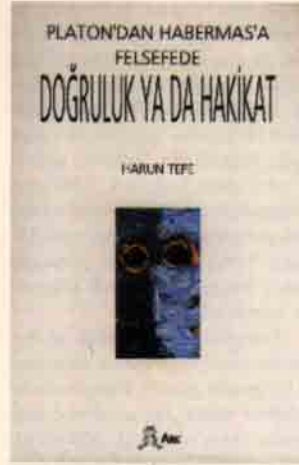
"Değişim mühendisliği," boyutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgide doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

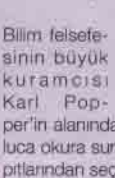
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

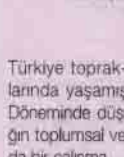
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

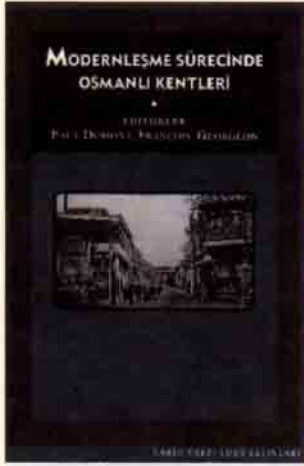
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyılı, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

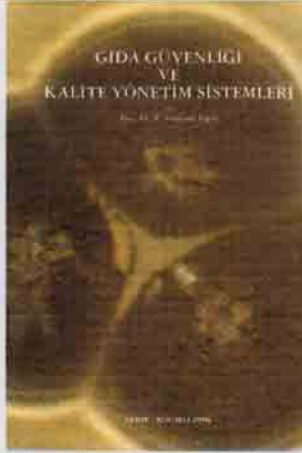
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı

Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

İnternet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de alıştırmalar aracılığıyla İnternet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi

Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile İnternet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları

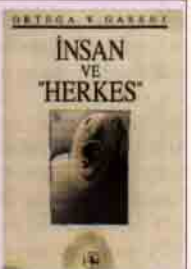
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"

Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

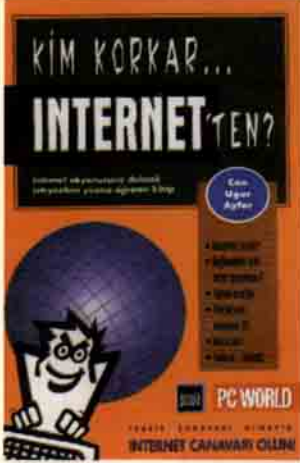
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını göreceklerdir.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

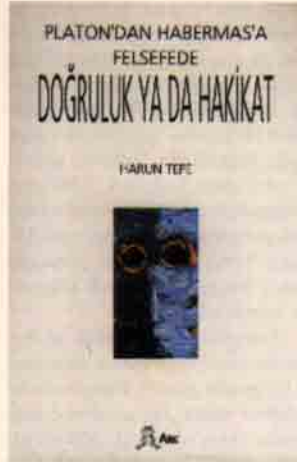
"Değişim mühendisliği," bo-yutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgide doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanımla bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

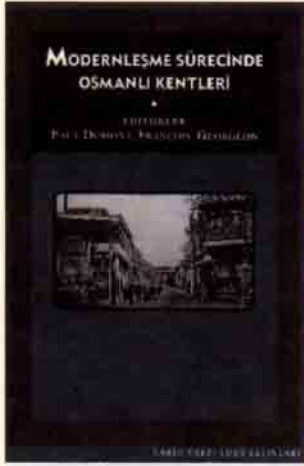
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyılı, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

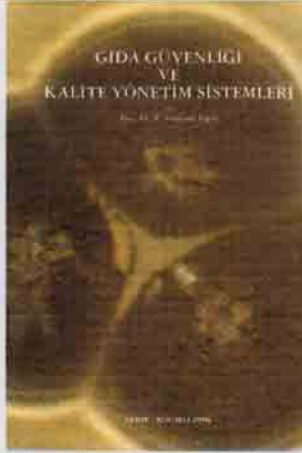
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

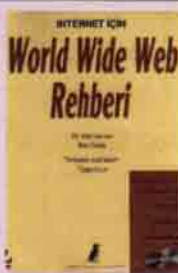
ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

İnternet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de alışımlar aracılığıyla İnternet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

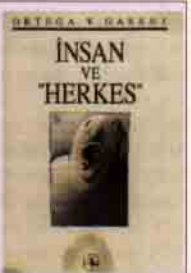
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile İnternet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

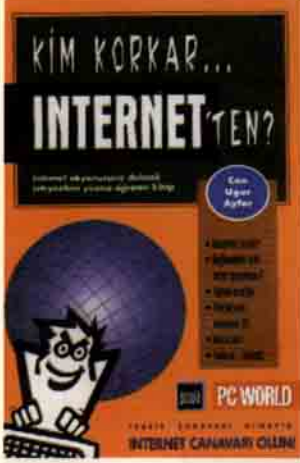
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ulularası bilgisayar ağıları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını görecekler.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

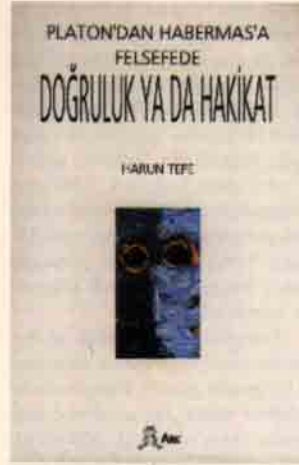
"Değişim mühendisliği," bo-yutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilme, artan talepleri karşılayabilme için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgede doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

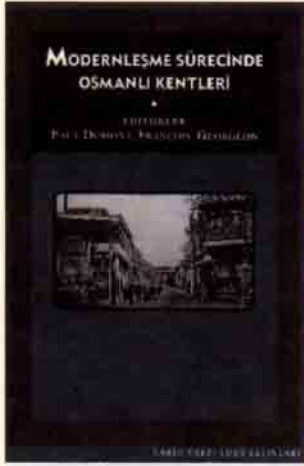
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyıl, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

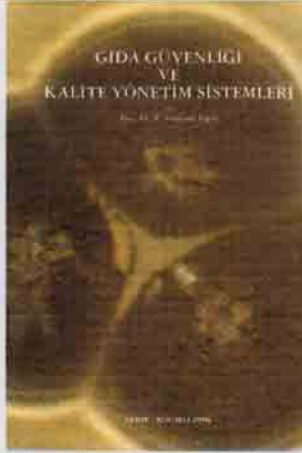
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

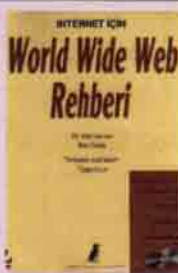
ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımı yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

İnternet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de alışımlar aracılığıyla İnternet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

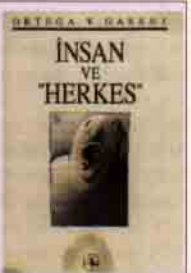
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile İnternet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

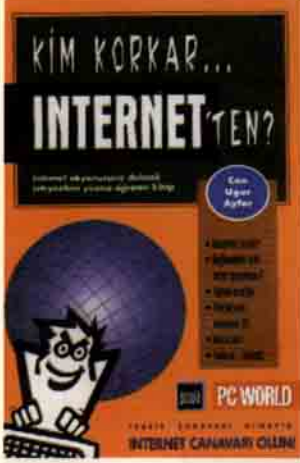
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını göreceklerdir.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

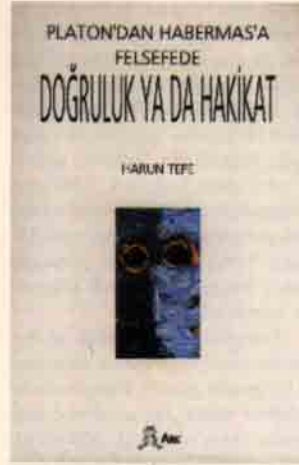
"Değişim mühendisliği," bo-yutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgede doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

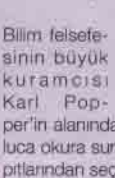
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

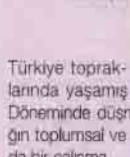
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

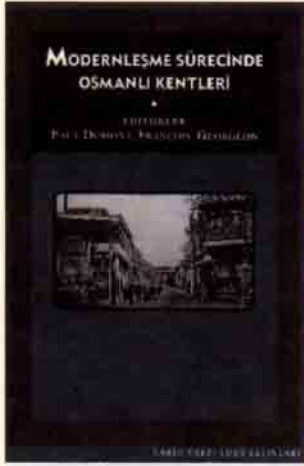
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyıl, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

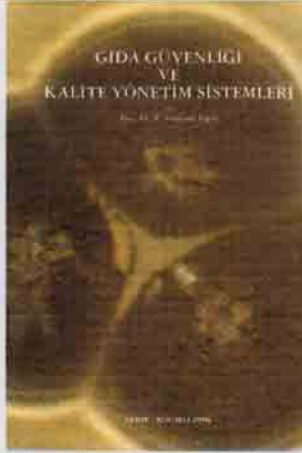
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

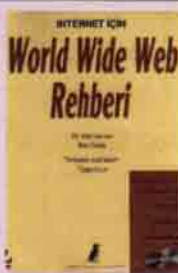
ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

Internet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla Internet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

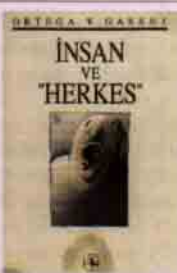
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile internet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

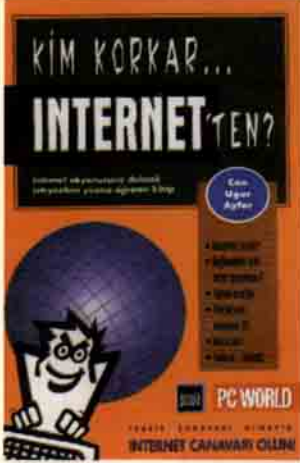
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını göreceklerdir.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

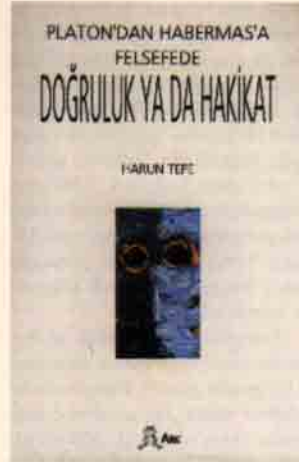
"Değişim mühendisliği," bo-yutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgede doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

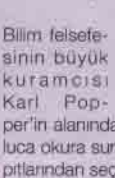
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

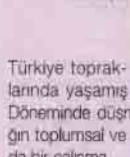
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

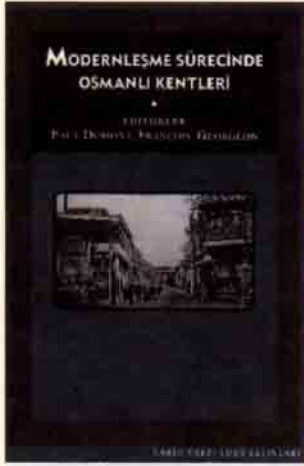
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyılı, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

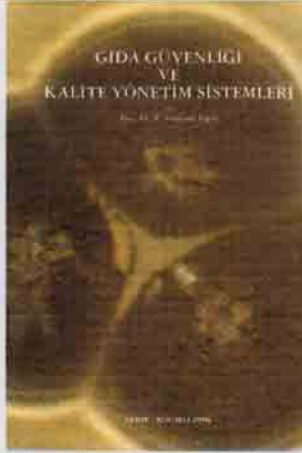
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

Internet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla Internet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

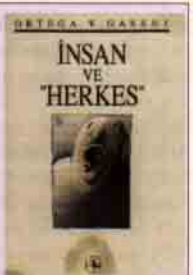
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile internet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

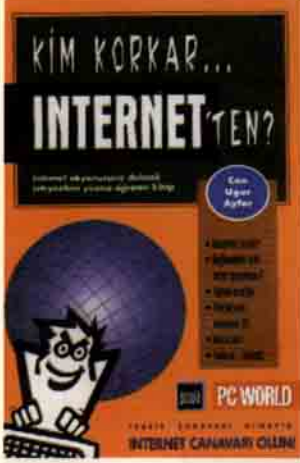
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını göreceklerdir.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

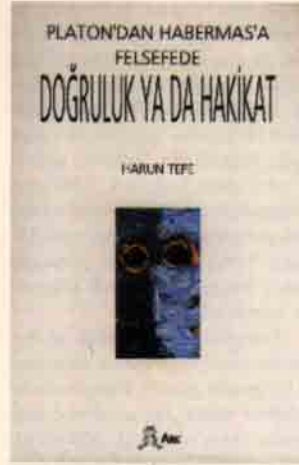
"Değişim mühendisliği," boyutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgide doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanımla bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

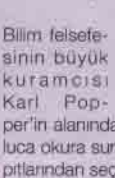
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

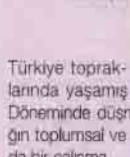
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

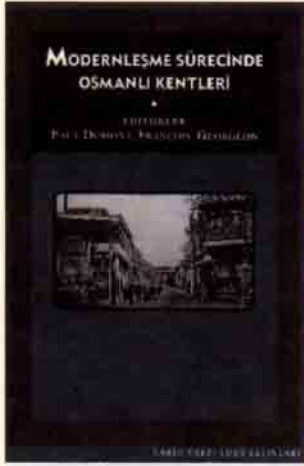
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyıl, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

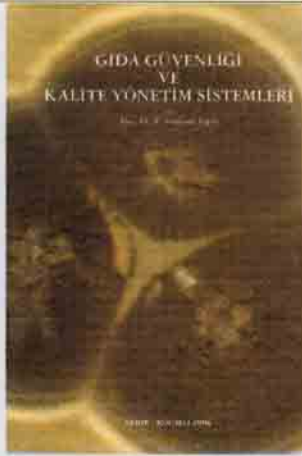
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

Internet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla Internet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

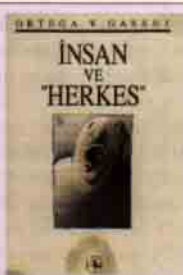
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile internet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

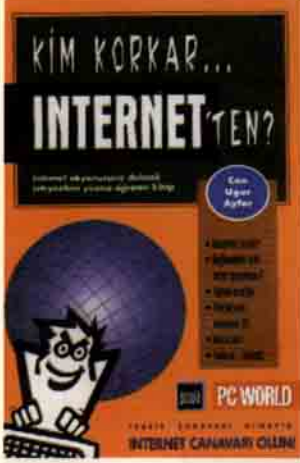
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncaklarına uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını göreceklerdir.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

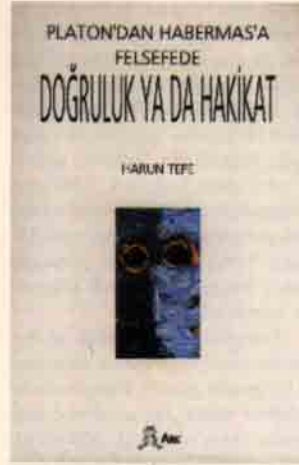
"Değişim mühendisliği," bo-yutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgede doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

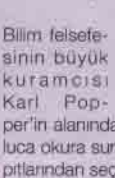
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

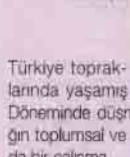
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

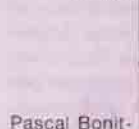
Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

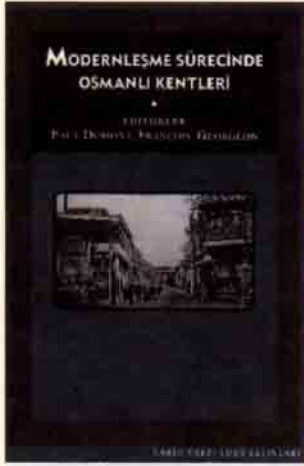
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyıl, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

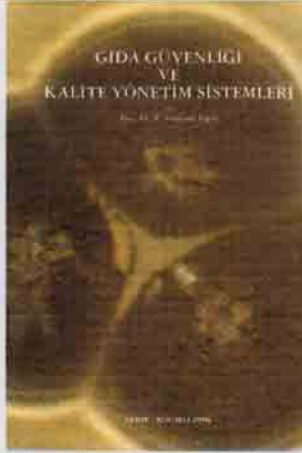
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

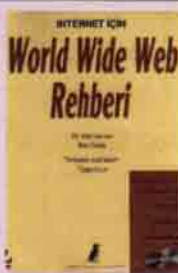
ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

Internet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla Internet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

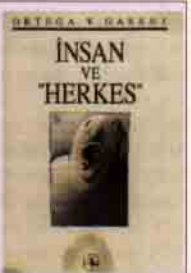
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile internet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

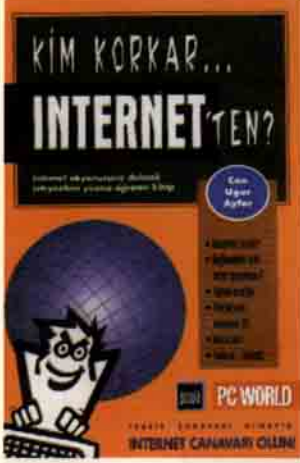
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını görecekler.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

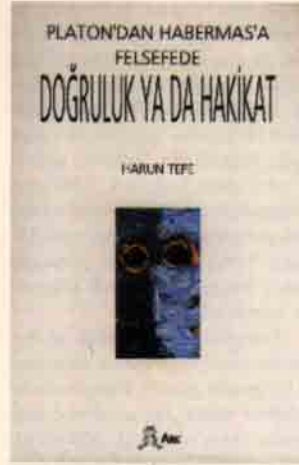
"Değişim mühendisliği," bo-yutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgide doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

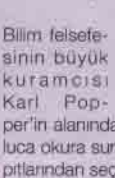
Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

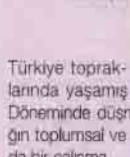
Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

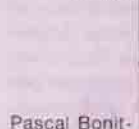
Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

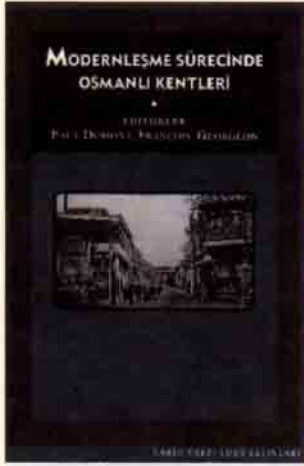
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyılı, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

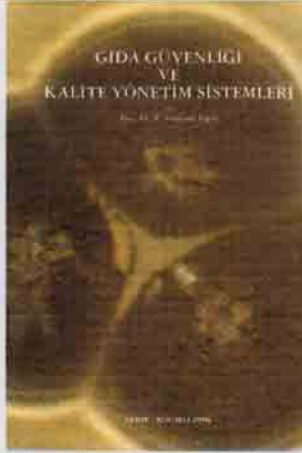
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

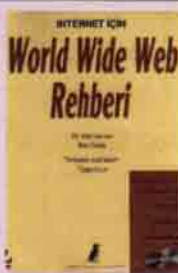
ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımına yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

İnternet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla İnternet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

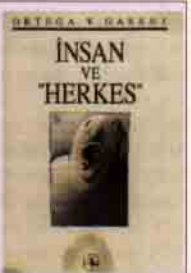
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile İnternet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

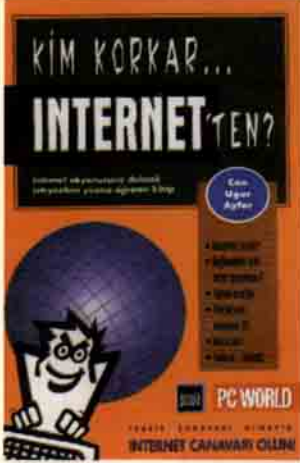
Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Yayın Dünyası

Sinan Kılıç

Kim Korkar Internet'ten?

Can Uğur Ayfer
Pusula Yayıncılık
İstanbul, 1996
179 sayfa

"Kişisel bilgisayar" deyimi, 1970'li yılların başlarında, birkaç bilgisayar dahisinin projelerinde geçiyordu. IBM'in bile, kişisel bilgisayar projesine giriştiği yıllarda, artık tarihe karışmaya başlayan DOS tabanlı kişisel bilgisayarların ikinci binli yıllara kadar olsa olsa 200 bin satmasını tasarladığı söylenir. Seksenli yılların ilk yarısında "kişisel" denilen bilgisayarlarla tanışmaya başladık. Sonraki yıllarda ise, belki de hiç kimsenin tahmin edemediği bir patlama gerçekleşti ve kişisel bilgisayarlar müşteri kayıtlarından masafüsti yayıncılığa, muhasebe kayıtlarından çocuk oyuncuğuna uzanan bir dizi alanda kullanılmaya başladı.

1980'li yıllarda, "Internet" denilen dev ağın temelleri atılmıştı. Artık iyice yaygınlaşan ululararası bilgisayar ağları "kişisel" kavramının da kısa ömrünü doldurup tarihe karışmaya başladığını gösteriyor. Internet sayesinde tüm bilgisayarlar artık dev bir ortamın parçası durumuna geliyorlar. Kul-

lanımı kolay yazılımlar, internete bağlanmayı ve internet dünyasında dolaşmayı basitleştiriyor.

"Kim Korkar Internet'ten?" işte bu muhteşem dünyada dolaşmayı, internette yararlanmayı anlatan bir kılavuz. Korkusunu yenebilenler, bu muhteşem ortama katılmanın yararlarını görecekler.

Değişim Mühendisliği Devrimi

Michael Hammer
Steven A. Stanton
Çeviri: Sinem Gül
Sabah Kitapları
İstanbul, 1995
213 sayfa

Değişim Mühendisliği Devrimi kitabının İngilizce aslı, The Reengineering Revolution adıyla yayımlanmış. Burada "değişim" anlamına gelen "reengineering" sözcüğünü belirtmek gerekiyor. Çünkü bizim dilimizde "değişim" sözcüğünün çok farklı çağrışımları var.

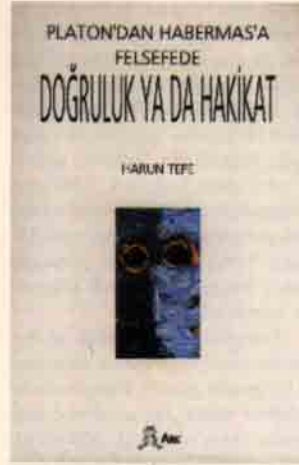
"Değişim mühendisliği," boyutları ne olursa olsun kuruluşların, gelişen teknolojilere ayak uydurabilmek, artan talepleri karşılayabilmek için yeniden yapılanmasını, sistemi ve ilişkileri düzenleyen değerlerin gözden geçirilmesini belirtiyor.

Değişim Mühendisliği son yıllarda birçok kurum ve kuruluşta uygulanmaya başladı. Bu atılımla kuruluşlarda istikrarlı bir verim artışı ve kaynak kullanımında etkinlik hedefleniyor. Değişim mühendisliğinde başarıyı sağlayan etmen, kurumların bir bütün olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduklarının saptanmasıdır. Çağımızda hiçbir kuruluş salt üretim artışını hedeflemiyor. İnsan kaynaklarının da üretimde etkin ölçülerde kullanılması gerekir. Değişim mühendisliği "performansta çarpıcı geliştirmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır." Bunun için öncelikle müşterinin gereksinimlerini anlayarak, kuruluşun, istekleri giderek farklılaşan müşterinin yararına yeniden yapılanması gerekir.

Önderlerden yöneticilere ve çalışanlara uzanan değişim ihtiyacı, çağımızda bütün kuruluşlarda hissedilir hale gelmeye başladı. Değişim Mühendisliği de bunun kavramlarını yöntemlerini anlatıyor.

Doğruluk ya da Hakikat

Harun Tepe
Ark Yayınları
Ankara, 1995
198 sayfa

Kitabın tam adı, Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat. "[B]u kitap, dilimizde bilgide doğruluk sorununu ele alan ilk kitap olduğu gibi -ulaşabildiğim Batı dillerinde de rastlayamadığım bir biçimde- sorunu hem tarihsel geçmişi hem de bugünkü doğruluk kuramları tartışmasıyla bütün olarak ortaya koyan bir inceleme," diyor Harun Tepe.

Bir bilginin bilgi olabilmesi için doğru ya da yanlış olabilmesi gerekir. En yalın anlamıyla bir cümle, eğer bir doğruluk olanağı taşıyorsa, bilgi verir. Başka bir deyişle, "her bilgi doğru ya da yanlış olma olanağını kendisinde taşır." Bu tanım bilginin temel özelliğini vurguluyor. Ama çok kapsayıcı gibi görünen bu tanım bile, birçok filozof yetersiz bulacaktır. Sözelimi şu ünlü "yanlış bilgi, bilgi midir?" sorusu, konuyu başka bir açıdan ele almayı gerektirir.

Doğruluk ya da hakikat felsefecileri rahat bırakmayan, kesin bir yanıtla karşılığını bulamayan bir sorun. Bilim adamları içinse, doğruluk ya da hakikatin ne olduğu büyük önem taşıyor. "Bilim adamları doğru ya da doğruluğun değil, doğruların, tek tek doğru bilgilerin izini sürüyorlar, sonuçta doğru bilgi ve açıklamalara ulaşıyorlar da."

Bilimsel nesnelerin doğası hakkında doğru bilgilere ulaşmaya çalışan bilim adamlarının da doğruluk ya da hakikat sorununa ilgi duymaları beklenirdi oysa. Bilimsel bilginin doğruluk ya da hakikat konusunda bilgi edinmeyi gereksiz kılması gerekir.

Harun Tepe'nin incelemesi, doğruluk ya da hakikat konusunu, Sokrates öncesi felsefeden çağdaş felsefeye kadar uzanan bir tartışmaya yayıyor. Böylesi bir konuda özgün olarak Türkçe bir metin yayımlanmış olması çok sevindirici.

Video Sanatı
Der.: Levend Kılıç
Hil Yayın
İstanbul, 1995
135 sayfa

Sanat, teknoloji, film sanatı, televizyon ve sanat kuramı gibi birçok alanda tartışmalar yaratan video sanatı konusuna eleştirel bir bakış.

Sağduyu Filozofu: Popper
Der.: Cemal Güzel
Bilim ve Sanat Yayınları
Ankara, 1996
232 sayfa

Bilim felsefesinin büyük kuramcısı Karl Popper'in alanındaki başlıca eğilimleri topluca okura sunmayı amaçlayan başyapıtlarından seçmeler.

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü
Ernest Barker
Çev.: Mete Tunçay
İmge Yayınları
Ankara, 1995
256 sayfa

Türkiye topraklarında yaşamış ve özellikle Cumhuriyet Döneminde düşman bellemiş bir uygarlığın toplumsal ve siyasal düşünüşü hakkında bir çalışma.

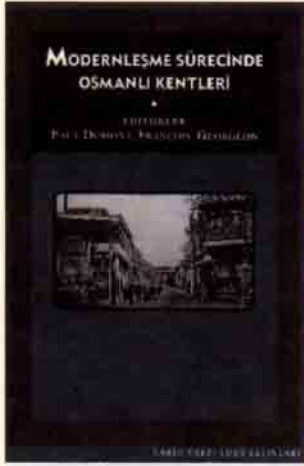
Bakış ve Ses
Pascal Bonitzer
Çev.: İzzet Yasar
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1995
147 sayfa

Pascal Bonitzer, Eisenstein, Straub, Duras ve Fellini'den örnekler vererek sinemada ses ve görüntüyü çözümlüyor.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri

Ed. Paul Dumont
François Georgeon
Çeviri: Ali Berktaş
Tarih Vakfı Yurt Yayınları
İstanbul, 1996
196 sayfa

Sosyal Bilimler Yüksekokuluna bağlı Araştırma Merkezinin SSCB, Slav dünyası ve Türk topraklarına ilişkin etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüz Türkiye'sine" adlı seminer çalışmalarına dayanıla-

rak hazırlanmış bir kitap. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, tarih, mimarlık, şehircilik, sanat ya da bilim tarihi alanında çalışan araştırmacıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kent sorununu üzerine giriştikleri ortak bir çabanın ürünü.

"Okuyacağınız incelemeler esas olarak 19. yüzyıl, yani modernleşme ve reformlar çağını kapsamakta ve Anadolu ile Irak'tan geçerek Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi ele almaktadır. İster istemez tam olgunlaşmamış bir görüntü verecek bir sentez yazmak yerine, konuya tutulabilecek ışıkları ve yaklaşımları çoğaltmaya çalıştık. Bu nedenle derlemede, Osmanlı şehirciliği üzerine genel incelemelerin yanı sıra bir bölgeye (Kuzey Yunanistan), büyük kentlere (İstanbul, İskenderiye, Bağdat), orta ya da küçük çaplı kentlere (Bursa, Manastır, Van, Ankara) ve bazı temalara (cemaat sorunları, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik) ilişkin daha monografik incelemeler de bulacaksınız. Bu tercihlerle, kent tarihinin şehircilik ve mimarlık, idare, bina bakımı, yaşam koşulları, kentteki cemaatlerin tarihi gibi önemli yönlerinden hiçbirini ihmal etmemeye çalıştık," diyor editörler.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Melih Cevdet Anday
Yapı Kredi Yayınları
İstanbul, 1996
100 sayfa

Yapı Kredi Yayınları bir söz ve yazı ustasının 1975 yılındaki radyo konuşmalarının metnini yayımladı. İlk kez Türk Dil Kurumu 1975 yılında, Anday'ın seçtiği on bir konuşmanın metnini derleyip yayımlamış.

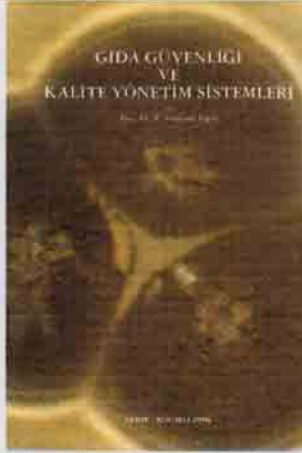
1975 yılındaki radyo konuşmaları sırasında dilde öze dön-

menin gerekliliği üzerinde duruluyor, yabancı sözcüklere yapışıp kalmanın yol açtığı karışıklıklardan söz ediliyor, konu ile ilgili örnekler veriliyordu. Anday "bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür," diyor yirmi bir yıl oldu. Bu arada ekmek kapılarını aralayan "biraz İngilizce, biraz bilgisayar" dönemini geçirdik, geçiriyoruz. "Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur," diyor Anday. Şimdilerde bir de "discokey" konuşmaları dinliyoruz ve dilde savruk olmanın yol açtığı düşünce kirliliğine tanık oluyoruz. Sanki İngilizce ya da Fransızca karşılığı bulunmayan Türkçe sözcüklerin, Türkçe yapıların budanması gerekmiş gibi... Ve nedense, "discokey" in diliyle halkın dili arasında ayırım yapmak, seçkin bir tavır sayılıyor.

Dilimiz Üstüne Konuşmalar, kitabı Türkçe'nin olanaklarını tanıtan, zevkle okunan, yalın bir metin.

Gıda Güvenliği ve Kalite Kontrol Sistemleri

R. Şeminur Topal
TÜBİTAK/MAM Matbaası
Gebze/Kocaeli, 1996
225 sayfa

Dünyaya açık bir ekonomi kurmak isteyen Türkiye'de kalite ve kalite yönetim sistemleri konularında endüstride çok önemli bir bilgi eksikliği var. TÜBİTAK/Marmara Araştırma Merkezinde Gıda ve Soğutma Teknolojileri Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Doç. Dr. R. Şeminur Topal'ın incelemesi işte bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

İnceleme dört ana bölüme ayrılıyor. Birinci Bölümde, gıdalardaki mikrobiyolojik risk-

ler ağırlıklı olarak ele alınmış; bulaş kaynakları ve risk etmenleri, gelişme etmenleri ve etkileşimleriyle incelenmiş. İkinci Bölümde, gıdalardan kaynaklanabilen sağlık riskleri kapsamında, hastalık ve zehirlenme etmenleri, bulaşma yolları, tanımlar ve sağaltım süreçleriyle ilgili bilgiler verilmiş. Bu çerçevede patojenik bakteriler, küfler, virüsler ile parazitik etmenler ele alınmış. Ayrıca bir kısmı da hayvansal kökenli doğal kontaminantlarla kimyasal ve diğer yabancı kökenli kontaminantlardan kaynaklanan riskler de incelenmiş. Üçüncü Bölümde, gıdaların korunmasında işleme teknikleri ve ürün güvenliği açısından değerlendirilmeler yapılmış. Gıdaların korunma prensipleri, temel işleme teknikleri, ürün tasarımlarında güncel teknoloji-

ler, farklı işleme tekniklerindeki temel kuramlar modern uygulama örnekleriyle kapsamlı olarak incelenmiş. Dördüncü Bölümde ise, gıdalarda kalite güvenliği, üretim ve ürün kontrolleri konuları ele alınmış. Kalite kavramı, kalite üretim sistemlerinin temel öğeleriyle uygulanması ve temel kavramlar incelenmiş, uygulamada ürün geliştirme ve tasarımı yönelik özellikleriyle açıklanmış. Sanayide kalite kontrolün önemi ve gerekleri, uygulamadaki kalite kontrol sistemleri, gelişmiş ülkelerdeki, Avrupa Topluluğu'ndaki ve ülkemizdeki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş. Konuyla ilgili yeni yasal düzenlemelerimiz, standardizasyon çalışmaları, ISO-9000 standartları ile ülkemizdeki uygulamalar değerlendirilmiş. Gıda endüstrisinde "sağlık" kavramı ve buna ilişkin uygulamalar üretici, sanayici, tüketici zincirine uygun olarak çözümlenmiş. Son olarak gıda güvenliği konusunda tüketici beklentileri açısından durum değerlendirilmesi yapılmış ve gıda güvenliğinde etkin faktörler açısından ayrıntılı incelemelere yer verilmiş.

Internet El Kitabı
Roy Tennant
John Ober
Anne G. Lipow
Çev. Ed.: Yaşar Tomta
Türk Kültürhaneciler
Derneği
Ankara, 1996
169 sayfa

İnternet hakkında hem kısa ve öz bilgiler vermek hem de araştırmalar aracılığıyla İnternet bilgi erişim araçlarını okuyucuların öğrenmelerini amaçlayan bir kılavuz.

World Wide Web Rehberi
Kris Jamsa
Ken Cope
Uyarıma: Tolga Ulus
Literatür Yayınları
İstanbul, 1996
510 sayfa

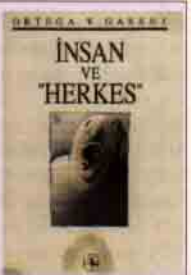
İnternette görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan WWW ile İnternet dünyasının kanallarını tanıtan bir rehber, bir de CD-ROM.

Mantık ve Matematik Oyunları
Nevzat Erkmen
Ed.: İşin Can
Cana Erkmen
Söz Yayınları
İstanbul, 1996
142 sayfa

Mantık oyunları, gemi batırmaca, şaşı bak şaşı, kare karalamaca, mayın tarlası, matematik oyunları... Oyun dünyasında kaybolmak isteyenlere!

İnsan ve "Herkes"
Ortega Y Gasset
Çev.: Niyazi Gül Işık
Metis Yayınları
İstanbul, 1995
257 sayfa

Çağdaş İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset'in sosyolojik gözlem ve düşünceleri.

Termomineral Su Kaynakları Şifa Dağıtır mı?

Ternomineral su kaynakları günümüzün yoğun stresli yaşamından, hava, çevre ve şehir sorunlarından zihnen ve bedenen fazlasıyla bunalmış insanların doğayla buluşup, hem dinlenip hem de özellikle cilt sorunları, romatizmal, dolaşım, solunum ve sindirim sistemi hastalıkları için tedavi görebileceği doğal şifa kaynaklarıdır.

İnsanoğlu dünya üzerinde yaşamaya başladığından beri, dertlerine neyin deva olabileceğini sürekli ilgi duymuştur. İşte bunlardan biri de kaplıcalardır. Kaplıcalar termomineral su kaynaklarının bulunduğu bölgelere kurulmuştur. İlk çağlardan günümüze kadar geçen sürede insanlar yakalandıkları hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmak için hekimlere müracaat ettikleri gibi doğal yollar ile veryüzüne çıkan şifalı suların da faydalanmışlar ve faydalanmaktadırlar.

'Termomineral su kaynağı' denilince aklımıza yer kabuğunun derinliklerinden gelerek yeryüzünde bozulan soğuk ve/veya sıcak sular gelmektedir. 'Termomineral su kaynaklarının sıcaklığı, debisi, devamlılığı ve su kimyası analiz sonuçlarına göre şifalı oldukları tesbit edildiği an kaynak civarında alt yapı (ulaşım, konaklama tesisleri) ve üst yapı (haberleşme, eczane, eğitim, dinlenme tesisleri) olanakları gelişmeye başlar. Böylelikle kaplica merkezleri kurulmuş olur.

Literatürden anladığımız kadarıyla Anadolu'ya ayak basan Türkler ve sonrasında Osmanlılar bu kaynaklara ilgi duymuşlar ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, çeşitli türlerde mimari eserler vücuda getirmişlerdir. Bunlar günümüzde hâlâ ayakta durmakta ve halkımıza hizmet sunmaktadır. Bu yazıdaki amaç, Marmara Bölgesi'nde genelde yaz ayları geldiği zaman sıcak suların bulunduğu bölgelere dinlenmek ve çeşitli rahatsızlıklardan kurtulmak için giden insanlara yardımcı olmak ve yol gösterebilmek için eldeki bilimsel verileri onların bilgisine sunmak ve sağlıklarının olumsuz yönde etkilenmesini kendi kendilerine önleyebilmelerine yardımcı olmaktır.

Önceki Çalışmalar

Marmara Bölgesi'nde konuyla ilgili olarak gerçekleştirilen ilk çalışmalar sırasıyla, Pınar (1943), Çağlar (1947), Avşaroglu (1968),

Erentöz ve Ternek (1968), Yenal ve diğerleri (1975), Başkan ve Canik (1983), Ülker (1988) yapmışlardır. En son gerçekleştirilen araştırma ise Pehlivan ve Yılmaz (1995) tarafından yapılmıştır. İn-

celemede Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının içilebilirliği ve insan sağlığına etkisi değerlendirilmiştir.

Marmara Bölgesi
Termomineral
Su Kaynakları

Genelde litresinde çözünmüş olarak en az 1 gram mineral içeren ve sıcaklığı 20°C'den yüksek olan sulara termomineral su adı verilir. Bu sular, Türkiye'de bolca bulunan ve üzerinde depremlerin meydana geldiği faylar (fay= yer kabuğunda kayaçların kırılarak yer değiştirmesi olayına verilen isimdir, bölgedeki termomineral su kaynakların %90'nın fay kontrollü olduğu da belirlenmiştir) ile oluşur. Termomineral su kaynakları vadoz (atmosferik), juvenil ve miks olarak üç şekilde oluşur. Bunlardan vadoz su, yeryüzündeki yağmur, kar gibi atmosferik suların, kayaçların geçirgenliği ve sürek-

Tablo 1. Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının özellikleri ve dağılımı

Sığın tipi	Sıcaklık	Top. Mkt.	Sığın
19 °C	°C	(giriş)	in gribi
Kızıllık maden (Akova-Alaşehir)	14	5.8	AB
Çifti (İnegöl-Bursa)	13	5.4	AB
Erdolpet (Gönen-Balıkesir)	16	0.2	BC
Akçemen (M.Kemalpaşa-Bursa)	17	1	AB
Kılıçlı köy (İstanbul)	17.5	2.9	AB
Yaylak köy (İstanbul)	19.5	4.8	AB
20 °C ± Entermal su ±34 °C			
Kızıllık (Menteşe-Çanakkale)	23	0.5	BC
İzmerdiv (Samsunlu-Balıkesir)	32	0.8	BC
Ilıcakçı (Sındırgı-Balıkesir)	32	1.1	ABC
Ayşık Armutlu (Bozüyük-Çankırı)	33	1.2	ABC
34 °C ± Mezotermal su ±40 °C			
Kızıllık (Bazargan-Çanakkale)	35	0.8	BC
Gemlik (Gemlik-Bursa)	36	2.4	ABC
Çankızlar (Lapseki-Çanakkale)	36.5	1.0	ABC
Ovalar (İnegöl-Bursa)	40.5	0.6	ABC
40 °C ± Hipotermal su ±40 °C			
Bardaklılar (Çan-Çanakkale)	43	1.2	AB
Yeniköy (Marmara-Balıkesir)	46	1.5	AB
Dümbüllük (M.Kemalpaşa-Bursa)	47	3.4	ABC
Yalı (Samsunlu-Balıkesir)	47	1.5	ABC
Çan (Çan-Çanakkale)	47	2.6	ABC
Karacık (Çan-Çanakkale)	48	2.2	AB
50 °C ± Çökme su ±39 °C			
Pınarlık sıcak Akova-Alaşehir	50	2.8	ABC
Kuzuluk (Balıkesir)	51	1.5	ABC
Kızıllık (Marmara-Balıkesir)	51	1.0	ABC
Kökçekir (Bursa-Çanakkale)	52	0.5	ABC
Aynalı (Aynalı-Yalova)	55	2.4	ABC
Bardaklı (Samsunlu-Balıkesir)	60	2.4	AC
Düdüken (Balıca-Balıkesir)	63	0.9	BC
Ozanlı (Çan-Çanakkale)	65	1.3	ABC
Yalova (Termal-Yalova)	66	1.4	ABC
Tuzla (Ayvalık)	73	21.6	ABC
Kocacın (Erme-Çanakkale)	74	21.9	ABC
Bursa (Menteşe-Bursa)	77	1.4	AC
Gönen (Gönen-Balıkesir)	77	2.0	ABC
Hidralar (Yenice-Çanakkale)	81	0.8	BC
Hırsan (Sındırgı-Balıkesir)	90	1.2	ABC
100 °C ± Gazlı su (İzmit, Bursa)			
Tuzla T1 (Ayvalık-Çanakkale)	173	2.5	ABC

Kaynak: Pekiyen ve Yılmaz, 1996.

Tablo 5. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ya göre içme, Türk Standartları (TS) ve göre içme, maden ve sularındaki iyonlar için maksimum edilebilir sınır değerleri içme ve maden sularında bulunan iyonların oranı saptama etkiel

Yonit	İşare uatırı en çok (ng/L) (WHO)	İşare uatırı en çok (ng/L) (TS)	Maten uatırı en çok (ng/L) (TS)	Kaynak uatırı en çok (ng/L) (TS)	Fiziki
Pb	0.05	0.05	0.05	-	Beyin, böbrek, kanıgeçir, mide, iğnışnık sveneni ve kemik ağı hastalıkları
Cd	0.05	0.05	0.05	-	Kanın ağız, böbrek bozukluğu, egzanı, deride, burun zarında yara ve deñime
As	0.01	0.05	0.05	-	Deri, mide ve kalp yemeciliği
Se	0.01	0.01	0.01	-	Dış çıñırmı vıpat, kanıgeçirici
CN	0.01	0.01	0.01	-	Zehir
Ca	0.01	0.05	0.05	-	İzai hastalığı (kemik dokusunda Ca yerine geçici), iyonıa ve mikrobiyal rahatsız
Ag	0.05	0.05	Veri yok	-	Arşiviz hastalığı, kanıgeçir, böbrek ve dalakta pıstınlık değışimide
Hg	0.001	veri yok	0.001	veri yok	Sinir sistemi ve beyinde ağır hasar
Fe	1	1	veri yok	0.1	İltih ve hayvanlar için sağeçimide bir ofisyele-mecimide İlan sağlığı için marazir
Mn	0.05	0.5	0.5	0.1	Kanıgeçir ve sinir sistemi hastalıkları
Cu	1	1.5	1	1	Bütikler için rahatsızlıklar
Zn	5	15	5	5	Sıvı birimide bir tarı yete, su organımalazını etkiler
Na	-	veri yok	veri yok	veri yok	Dünya, kalp hastalığı, böbrek, ağız kızı
Al	200	200	veri yok	25	Çok alınmadıkça zararlı etkiyi gösterir
Mg	125	150	veri yok	10	Kanıgeçir, sinirsel bozukluk ve alepi
Al	-	veri yok	veri yok	veri yok	Uzaklık
Ba	1	veri yok	1	veri yok	Kalp adalecinin etkiler
Br	-	veri yok	6	veri yok	Sinir sistemi
Se	-	veri yok	veri yok	veri yok	Kemik yapısında bütikler, rahatsızlıklar
Cl	600	600	veri yok	500	Kalp, tansiyon ve kanıgeçir hastaları için olumsuz etki, ayrıca sinir sistemi ve idrar yolları hastalıkları
F	1	2.4	1.5	1	1 ng/L'ye kadar dış çıñırmazını mider, iğnışnık sağlığı için zararlıdır
SO4	400	400	veri yok	20	Toprakta mütallıqlı amon, bütiklerde Na alımıa atırmak zehirlenmeye yol açar
NH3	-	-	-	-	Yemek borunu, mide, iğnışnık, alepik deri döküntüleri ve kaner
NH4	-	veri yok	0.05	veri yok	Hidre zarında yarı geçiciliği rahatsız
NO2, NO3	45	45	25	25	Deride kızama, yama, kızama ve solunum felci
PO4	-	veri yok	veri yok	veri yok	Gir yagaması, epilepsi, kızama, ihlal ve kaslarda gıyeyine
CO2, HCO3	-	veri yok	veri yok	veri yok	Çok alınmadıkça zararlı etkiyi gösterir
Fenol	0.001	-	-	-	Bütikler hastalığı, kalınlık, bütiklik, ihlal
α-ketovide	2.7 peil	2.7 peil	2.7 peil	1 peil	İlan bütikisi (organizma) üzerinde uyandırıcı etki
β-ketovide	27 peil	27 peil	27 peil	100 peil	

sizliklerine bağlı olarak aşağılara doğru inmesi ve bunun sonucunda ısınıp mineral yüklenerek tekrar yeryüzüne çıkması ile; jüvenil su, yeryuvarının çok derinlerinde, yüksek basınç altında, jüvenil hidrojenle atmosferik oksijenin birleşmesi yoluyla oluşur ve göllenerek çatlaklardan yeryüzüne doğru çıkarken çevre kayalardan iyon yüklenir, çoğunlukla radyoaktiftir. Miks ya da karışık olarak nitelendirilen sular ise vadoz ve jüvenil suların birbirleriyle karışması sonucunda meydana gelirler.

Termomineral su kaynaklarının sıcaklıklarına TS 8363'e göre sınıflandırmaları yapıldığında 6 kaynağın soğuk su (sıcaklığı 19°C'den az), 14 kaynağın sıcak su (sıcaklığı 20°C ile 49°C arasında), 15 kaynağın çok sıcak su (sıcaklığı 50°C ile 99°C arasında) ve 1 kaynağın da gayzer (sıcaklığının 100°C'den fazla) olduğu tespit edilmiş olup, bölgede günümüzde faaliyette bulunan, tek veya birkaç tanesi bir arada olan farklı lokasyonlardaki 36 adet termomineral kaynağın 10'u içme ve 26 tanesi de kaplıca'dır (Tablo 1) (Pehlivan ve Yılmaz 1969).

TS 8363'e göre termomineral sular, şifalı su olarak nitelendirilmiş olup, şifalı su grubu 4 ayrı gruba (A, B, C ve D) ayrılmıştır. Bunlardan A grubu su; litrede en az 1 gram erimiş mineral içeren sudur. B grubu su; litrede 1 gramdan az erimiş mineral içeren ve I, S, F (1,0 mg/l), Fe (20 mg/l), CO₂ (100 mg/l) ve Rn (18,0 milimikro-kuri) gibi tesirli elemanları belirtilen sınır değerleri üzerinde taşıyan sudur, C grubu su; doğal sıcaklığı 20°C'den fazla olan sudur. D grubu su ise; mineralce fakir ve soğuk olup, şifalı oldukları kli-

nik raporları ile tespit edilen sudur. Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırma sahasındaki termomineral suların büyük çoğunluğu (29 tanesi), litrede 1 gramın üzerinde mineral madde içermekte olduklarından A grubu şifalı sulara dahildirler. Marmara Bölgesi'ndeki termomineral suların tamamının tesirli eleman değerleri ile B grubu, sıcaklık değerleri (20°C'nin üzerinde olmaları yönü) ile de C grubu şifalı sulara girerler. Bir termomineral su kaynağı mineral madde, tesirli iyon değerleri ve sıcaklıkları bakımından A, B, C, D şifalı su gruplarından herhangi biri ile ifade edilebildiği gibi, AB, AC, BD, CB ve ABC şeklinde de tanımlanabilir.

Marmara Bölgesi'nde bulunan 36 adet termomineral kaynağın %90'ı sıcak ve çok sıcak su karakterli, çoğunluğu (21 tanesi) ABC şifalı su grubuna dahil olan atmosferik veya miks kökenli sulardır (Pehlivan ve Yılmaz, 1996).

Kaplıca Merkezleri

Yenal (1975), Ülker (1988) ve Özer (1992) tarafından Marmara Bölgesi'nde 1. derecede öncelikli olarak kabul edilen, faal kaplıca merkezleri arasında Armutlu, Bursa, Gönen, Kestanelolu, Oylat ve Yalova kaplıcaları ile Tuzla (İstanbul) içmeleri gösterilmektedir. 1936 yılında Atatürk tarafından, Yalova kaplıcalarında maden suyunun kullanımı ve tedavi ile ilgili tesislerin yaptırılması sonucunda, yukarıda sözü edilen kaplıcaların modern tedavi merkezi haline gelmelerine zemin hazırlanmıştır. Böylelikle insanlarımızın termomineral su kaynaklarından faydalanabilmeleri için gerekli olan alt ve üst yapı olanakları gelişmeye başlamıştır.

Kaplıca Merkezi Olmaya Aday Termomineral Su Kaynakları

Çeşitli araştırmacılar tarafından 2. ve 3. derecede öncelikli kaplıca merkezleri arasında gösteri-

len, bu güne kadar fazla ilgi görmemiş, sadece yöre insanları tarafından işletilmesine çalışılan termomineral su kaynaklarından Bataklar (Susurluk), Tuzla (Ayvacık), Karatlıca (Çan), Ozancık (Çan), Kırkgöçer (Biga) ve Kuzuluk (Akyazı) kaplıcalarına, yarırmacı kişilerin ilgi göstermeleri halinde yeni kaplıca merkezleri oluşturulabilir.

Yukarıda sözü edilen termomineral su kaynaklarının alt ve üst yapı sorunları kısmen çözülmüştür. Daha da iyileştirilmesi halinde ve destek bulunması durumunda kaplıcaların tam konforlu birer tedavi ve dinlenme merkezi haline getirilebilmesi için kaynağın kaptajı ile kür merkezi planlaması, yol, elektrik, telefon, sağlık personelinin istihdamı, eczane ve alışveriş merkezlerinin kurulması da gerekir. Böylelikle şu anda tam kapasite ile faaliyette bulunan, doluluk oranı yüksek olan kaplıca merkezlerinde, şifa bulmak ve dinlenmek için sıra bekleyen insanlarımızın olanak tanınmış olur. Aynı zamanda da sağlık turizminin gelişimine katkıda bulunularak, ülke turizm gelirleri de arttırılabilir. Diğer taraftan, birinci derecede öncelikli kaplıcalar dışında, yapılan değerlendirmeler sonucunda Bataklar, Karatlıca, Kırkgöçer, Kuzuluk, Ozancık ve Tuzla (Ayvacık) termomineral su kaynaklarının kaplıca merkezi olmaya aday kaynaklar olduğu söylenebilir.

Termomineral Su Kaynaklarının İçilebilirliği

İnceleme alanında yer alan termomineral su kaynaklarının içilebilirliği; Schoeller içilebilirlik diyagramı (Schoeller, 1962) ve Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kalite Sınıfları diyagramı ile değerlendirilmiştir (Pehlivan ve Yılmaz, 1995). Değerlendirme su kimyası analiz çalışmaları yapılan 24 adet termomineral su kaynağı üzerinde yapılmıştır.

Schoeller İçilebilirlik Diyagramı

Schoeller içilebilirlik diyagramında sular, zorunlu durumlarda içilebilen sular ve içilemeyen sular olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır. Bu kapsamda termomineral su kaynaklarıyla ilgili olarak tarafımızdan yaptırılan su kimyası analiz sonuçları verileri Schoeller içilebilirlik diyagramına aktarılmış ve sonuçta Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları içilebilirliklerine göre 8

Tablo 3. Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği inorganik parametrelerine göre Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının su kalite sınıfları (L2) ve 4. su kalite sınıflarına göre

	NH ₄	Na	Fe	Al	Mn	Cl	Zn	Cd	Hg	As	B	Cl	F	SO ₄	NO ₃	Pb
Akarsu	2	4	3	4	4	2	2					4	2	1	1	3
Armutlu	2	4			2	3	2	4						3	1	4
Bataklar	4	1	1		4	2				2	4	4	2	1	1	3
Bursa	3	1	1		2	1					4	1	4	3	1	4
Büyük İğne	4	1			2	2			2	4	1			3	2	2
Çeli	4	1	1		2	2	1				4	2	2	1	1	3
Gönen	4	3	1		4	2				2	3	4	4	3	2	
Dağdeleni	4	1								1	4	2	4	3		3
Dündüklük	2	4	3	4	2	3	2	1		1	4	2	3		1	4
Eğirdere	1	1	1		2	1				4	1	1	3	1		1
Hisaralan	4				2	2				3	4	2	2	1		4
İleaköy	1	1								1	1	2	1	1	1	3
Karatlıca	4			3					2	4	1	2		4	1	4
Kestanelolu	4	4	3		4	4	2			1	4	4	1	1	1	4
Kuzuluk maden	4	3	4							1	4	1				4
Kuzuluk sıcak	4	4								1	4	3	1			
Kuşçuköy	4	1			2	2			2	4	1	4	1	2	4	
Oylat	1	1	1		2	1	1			1	1	2	3	1	1	3
Ömerköy	1	1	1		1	1				2	1	2	1			4
Pamukçu	1	1								4	4	4	3	1	1	4
Tuzla	4	4	3		4				3	4	2	4	4	1	1	
Tuzla T1	4	4	1							3	4	4	4	1		
Yalova	3	1			2	1	1				2	4	4			
Yalı	4	3								2	4	4	2	1	1	3

Tablo 4. Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları kimyasal analiz sonuçlarına göre içilebilir ve kaynak suları standartları (WHO ve TS) sınıflarına göre

Termomineral Su Kaynağı	İçme ve maden suları	Ayrıntılar
Akarsu (İçme)	NH ₄ , Ca, Fe, α ve β	Ca, Fe, SO ₄ , Mg, Cl, F, α
Armutlu	NH ₄ , Ca, SO ₄ , α	Ca, Mg, F, SO ₄ , α
Bataklar	B, Cl, α ve β	Ca, As, Cl, SO ₄ , F, α
Bursa	F, α	Ca, SO ₄ , F, α
Büyük İğne (İçme)	Ca, Cl, Hg, α ve β	Ca, Mg, F, SO ₄ , As, α
Çeli (İçme)	-	Ca, Cl, SO ₄ , α
Gönen	Fe, B, SO ₄ , F, α ve β	Ca, As, Cl, Fe, F, SO ₄ , Cl, α
Dağdeleni	As, F	As, Cl, F, SO ₄ , Cl
Dündüklük	NH ₄ , Fe, α ve β	Ca, Fe, Mn, As, Cl, α
Eğirdere (İçme)	-	Ca, As, α
Hisaralan	-	Ca, As, Cl, SO ₄ , α
İleaköy (İçme)	-	Ca, Mg, As
Karatlıca	Mn, Hg, SO ₄	Ca, Mn, As, SO ₄
Kestanelolu	Ca, Fe, B, Cl, F, α ve β	Ca, Mg, Fe, As, SO ₄ , α ve β
Kuzuluk maden (İçme)	Fe, Cl	Ca, Mg, Fe, Cl, SO ₄
Kuzuluk sıcak	NH ₄ , B	Ca, Mg, As, Cl, SO ₄
Kuşçuköy (İçme)	Hg, Cl, α	Ca, Mg, As, Cl, SO ₄ , α
Oylat	α	Ca, SO ₄
Ömerköy (İçme)	α	Ca, Mg, As, F, SO ₄ , α
Pamukçu	As, F	Ca, As, F, Cl, SO ₄
Tuzla	Ca, NH ₄ , Mn, Fe, Hg, Cl, F	Ca, Mg, Fe, Mn, As, SO ₄ , Cl, F
Tuzla T1	NH ₄ , F, Cl, B	Ca, Mg, SO ₄ , Cl, F
Yalova	F, SO ₄	Ca, Cl, F, SO ₄ , α
Yalı	Fe, B, Cl	Ca, Fe, As, Cl, SO ₄

gruba ayrılmıştır. Bunlar:

a grubu; Akarca, Armutlu, Bursa, Gönen, Dağ ılcısı, Dömbüldek, Ekşidere, Hisaralan, Ilıcaköy, Ömerköy, Pamukçu ve Yalova termomineral su kaynakları Na, Cl, SO₄, Ec, dH(Fr) ve SO₄ bakımından devamlı içilebilen sular sınıfında yer alır.

b grubu; Bataklar, Küçük İçme ve Yıldız termomineral su kaynakları Na, SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Cl bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

c grubu; Büyük içme ve Kuzuluk maden termomineral su kaynakları SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular, Cl bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

d grubu; Çitli ve Oylat termomineral su kaynakları Na, Cl, SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Ec bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular sınıfında yer alır.

e grubu; Karalica termomineral su kaynağı Na, SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular, Ec bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

f grubu; Kestanbolu termomineral su kaynağı SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na, Cl ve Ec bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

g grubu; Kuzuluk sıcak termomineral su kaynağı Na, SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Cl bakımından ise zorunlu durumlarda içilebilen sular sınıfında yer alır.

h grubu; Tuzla ve Tuzla T1 termomineral su kaynakları SO₄ ve Ec bakımından devamlı içilebilen sular, Na, Cl ve dH(Fr) bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kalite Sınıfları Diyagramı

09.08.1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanunu hükümlerine uygun olarak hazırlanmış ve 04.09.1988 tarihli 19919 sayılı resmi gazetede yayınlanmış olan Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği su kalite parametrelerinden olan inorganik kirlenmeyi gösteren parametrelere ait veriler (Türkiye Çevre Vakfı, 1992) kullanılarak oluşturulan diyagrama termomineral su kaynaklarının kimyasal analiz sonuçlarında yer alan inorganik katyon, anyon ve anyon grupları aktarılmış ve sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Termomineral Su Kaynaklarının Sağlığa Etkisi

Marmara Bölgesi'nde bulunan termomineral su kaynaklarının insanlar tarafından içmelerde ve kaplıçalarda içme amaçlı olarak kullanılması durumunda, insan sağlığına olumsuz ve/veya olumlu etkileri değerlendirilmelidir. Çünkü, suyun içerisinde bulunan iyonların türlerine ve miktarlarına göre insan sağlığı üzerindeki etkileri farklılıklar gösterir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, Tebbutt 1975, Gray 1994) ve Türk Standartları'nın maden ve kaynak suları için izin verdiği içme sınır değerleri ve insan sağlığına etkileri (Tablo 3), Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları analiz sonuçları ile karşılaştırılmış ve su türlerine göre sınır değerleri aşan iyonlar Tablo 4'de verilmiştir. Tablo 4'den de görüleceği üzere Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları için yapılan değerlendirmeler sonucunda içme, maden ve kaynak sularında standartlara göre sınır değerlerini aşan, insan sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek iyonların çokluğu dikkat çekici olduğu için, bu suları içmeden önce iyi düşünmeliyiz.

Kaplıca Olanaklarından Faydalanırken Neler Düşünmeli? Neler Yapmalı?

Dinlenmek, doğayla buluşmak ve çeşitli rahatsızlıklarımızdan kurtulmak için örneğin Marmara Bölgesi'nde bulunan herhangi bir kaplıcaya gittiğimizde neler yapmamız gerektiğini mutlaka düşünmeliyiz.

1. İlk önce içmeyi düşündüğümüz termomineral su gerçekten şifalı mı? Neye göre şifalı, vücudumuza faydası veya zararı olabilir mi? diye kendi kendimize sormalıyız.

2. Sıcak suyun sıcaklığının banyo alınabilecek ve vücuda zararı olmayacak sıcaklıkta olması gerektiğini unutmamalıyız.

3. Termomineral su kaynaklarının içilebilirliklerini basit bir şekilde denetleyebilmek için suyun Schoeller içilebilirlik diyagramına göre belirlenen 8 su grubundan hangisine girdiğine bakmak yeterlidir.

4. Termomineral suyun yeni yapılmış veya en son yapılmış su kimyası analiz sonucuna kaplıca yetkililerinden izin alarak bir göz atmalıyız. Çünkü, sularla olma ihtimali yüksek olan iyonlardan bazıları insan sağlığı için olumsuz etki yapabilir ve bizleri ileriki yaşantımızda çeşitli hasta-

lıklarla başbaşa bırakabilir. Şayet termomineral su Tablo 3'deki iyonlardan bir veya birkaçını kimyasal analiz sonucuna göre içeriyor ve en çok (mg/l) değerinin üzerinde ise, o su içilmemeli, sadece banyo alınmalı. Böyle bir durum söz konusu değil ise, sıcak suyu her türlü ihtiyaç için kullanabiliriz.

5. Termomineral suyun kimyasal analiz sonucuna baktığımızda Tablo 4'deki WHO ve TS sınır değerlerini aşan herhangi bir veya birkaç iyonun var olduğunu ve Tablo 2'de verilen inorganik parametrelerden 3 ve 4 numara ile ifade edilen iyonlar içerildiğini de görürsek, o suyu içmemeli sadece banyo almalıyız. Böyle bir durum söz konusu değil ise, sıcak suyu her türlü ihtiyaç için -içme dahil- çekimmeden kullanmalıyız.

6. Termomineral su kaynaklarının A, B, C, D veya AB, AC, BD, CB ve ABC şifalı su gruplarından herhangi biri ile ifade edilmeleri durumunda, insan sağlığı üzerine olumsuz yönde etkisi olamaz diye düşünülmemelidir.

7. Termomineral su kaynaklarının içme, kullanma ve satılması izni, kaynak suyu standartlarına göre verilmesi durumunda bu suların riskli olduğu, iznin içme ve/veya maden suları standartlarına göre verilmesi durumunda ise Çitli, Ekşidere, Hisaralan, Ilıcaköy, Oylat ve Ömerköy termomineral kaynaklarının insan sağlığı üzerine olumsuz etkisi olmayan termomineral su kaynakları olduğunu kabul edebiliriz.

Rüstem Pehlivan
Dr. İ.Ü. Mühendislik Fak. Jeoloji Mük.Böl.

- Kaynaklar**
Ayvazlı, M. *Türkiye Kaplıcaları ve İçme Suyu Kaynakları*, Ankara, 1968.
Baykan, E.M. ve Çankı, B. "Türkiye Sıcak ve Mineral Suları (Hammam, Ege Bölgesi)", *MTA*, No: 189, Ankara, 1983.
Çağlar, K.O. "Türkiye Maden Suları ve Kaplıcaları", No: 11, *MTA*, Ankara, 1947.
Enayati, C. ve Terek, Z. "Türkiye'de Termomineral Kaynaklar ve Jeotermal Enerji Potansiyeli", *MTA*, Sayı: 70, Ankara, 1986.
Gatz, N.E. *Drinking Water Quality Problems and Solutions*, ISBN: 0471-948179, s. 315, John Wiley & Sons, New York, 1994.
Pehlivan, R., Yılmaz, O. "Marmara Bölgesi Termomineral Kaynaklarının İçilebilirliği ve İnsan Sağlığına Etkisi", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 47, Sayfa: 21-27, Ankara, 1995.
Pehlivan, R. ve Yılmaz, O. "Marmara Bölgesi Termomineral Kaynakları", *J.Ç. Yerli Bilimleri Dergisi* (hazırlanıyor), 1996.
Pınar, N. "Marmara Denizi Havzasının Sıcak Jeolojisi ve Meteorolojisi", *J.Ü. Fen Fak. Müfredatları*, Sayı: 5, s. 64, İstanbul, 1943.
Schoeller, H. "Les Eaux Souterraines", 1 vol., 642 p. Masson et cie, Paris, 1962.
Tebbutt, T.H.Y. "Principles of Water Quality Control", Page: 1-179, Pergamon Press Ltd., Oxford, England, 1975.
Türkiye Çevre Vakfı, "Türkiye Çevre Mevzuatı, Su Otomatizasyonu Görevi Sınırları ve Kaynakları", Cilt: 1-2, Kavaklıdere, Ankara, 1992.
Türk Standartları, "İçme Suları", TS 266, Ankara, 1984.
Türk Standartları, "Termal Kaynakları Sınırları", TS 8363, Ankara, 1990.
Türk Standartları, "Maden Suları İçilebilirliği", TS 9136, Ankara, 1991.
Ülke, I. "Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması", *Türkiye Bakanlık Yayımları*, S. 317 No: 106/129, Ankara, 1988.

Türkiye'de Bilim Politikasının İlk Yirmi Yılı

1960'ların başında planlı bir iktisat dönemi başlatan Türkiye'nin 1963'de yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının "İnsangücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma" başlıklı VII. bölümü içindeki "Araştırma" alt-bölümü, basit bir jemada, ülkenin adı konulmamış ilk bilim politikası metni olarak kabul edilebilir. Bölümün içeriğinden, araştırma faaliyetinin insangücü yetiştirme ve istihdamı çerçevesinde bir sorun olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de, henüz sanayi araştırmasına girmemiş bir ülkede, araştırma sorunu, ilerdeki araştırma faaliyetleri için temel faktör olan araştırıcı personelin yetiştirilmesidir.

Planlama örgütü (DPT) 1961'de kurulduğu halde, Türkiye'nin bir bilim politikası organı veya örgütü mevcut değildi. Birinci Planın tedbirleri arasında böyle bir örgütün kurulması vardır. "Türkiye'de müspet bilimler alanında temel ve uygulamalı araştırmaları geliştirmek, teşvik etmek, düzenlemek ve koordine etmek amacıyla..." 17 Temmuz 1963 tarihinde yayınlanan 278 sayılı kanunla TÜBİTAK kuruldu. TÜBİTAK'ın kuruluşu ile Türkiye'nin bilim politikası dünyasına girişi bir bakıma, diğer OECD ülkelerinden daha geç olmamıştır. Sadece bilim politikaları, gelişmiş OECD ülkelerinde, o dönemin stratejik denge ihtiyaçlarına cevap verirken, gelişmekte olan ülkeleri iktisadi kalkınma hedeflerini öne geçiriyordu.

OECD bir taraftan teorik çalışmalar yapar ve desteklerken, diğer taraftan da, politika uygulamalarına geçmek için projeler başlatmıştı. OECD, genelinde, bir zengin ülkeler topluluğu olduğundan, kalkınma amaçlı bilim politikası uygulamaları, az sayıdaki az gelişmiş üye ülkesinde denemek zorundaydı. OECD'nin Pilot Takımlar Projesi, "... az gelişmiş ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınmalarında Ar-Ge ve benzeri faaliyetlerin rolüne ilişkin... bir bilim politikası formülasyonu ve uygulaması için sistematik bir yaklaşım bulmak... amacıyla Türkiye dahil 7 üye ülkede hareket geçirilmiştir.

Türk takımının içinde, o sıralarda DPT'den istifa etmiş ilk planlılar, Dr. A. Karaosmanoğlu-

lu, Dr. Necat Erder, Dr. A. Sönmez, Dr. Demir (Yorgi) Demirgil, Refet Erim, Cevdet Kösemen, Selçuk Özgediz ve bu satırların yazarı da bulunuyordu. Projenin başı da o zaman ODTÜ'de bulunan Prof. Erdal İnönü idi. Proje devam ederken TÜBİTAK fiilen kuruldu. Projede çalışanların bir kısmı da TÜBİTAK kadrolarına geçti. Özellikle A. Karaosmanoğlu, Planı yapan kişilerden biri olarak (IPD'nin ilk başkanıydı). Projeye de pek çok teorik katkıda bulunmuş ve Plan-Pilot Proje-TÜBİTAK bağlantısının sağlanmasında önemli rol oynamıştı.

Bir anlamda, TÜBİTAK, Bilim Politikası Ünitesinin Pilot Proje'den doğduğu bile söylenebilir. Kurucu Genel Sekreter Prof. Nimet Özdaş, bu takımla yakın işbirliği yaptığı gibi, Karaosmanoğlu'nu danışmanı atayarak, bilim politikası kavramı ve kurumunun TÜBİTAK'a girmesine vesile olmuştur. Karaosmanoğlu'nun önerisiyle TÜBİTAK'ta bir Bilim Politikası Ünitesi kurularak bu alanın kurumlaşmasındaki ilk adım da atılmış oldu. Bu Ünitenin ilk işlerinden birisi, Fransızyi çevirmek ve buna göre, Türkiye'nin ilk Ar-Ge surveyini (1964 yılı için) gerçekleştirmek olmuştur. TÜBİTAK'ın Haziran 1965'de gerçekleştirdiği "İnşaat Sektöründe Araştırmaların Programlanması Kollokyumu", Türkiye'de Bilim Politikası alanındaki ilk bilimsel toplantı olma özelliğini taşıyor.

Türkiye'de, yaklaşık 20 yıl kadar, Bilim Politikası ve TÜBİTAK uygulamaları, belli makro hedeflere ulaşmak için "genel" bir çaba olarak değerlendirilebilir. Makro hedeflerden, Milli Ar-Ge Harcamalarını (GERD) ve Araştırmacı sayısını artırmak, TÜBİTAK cephesinde ise belli düzeydeki araştırma projelerini desteklemek ve destek sayısını çoğaltmak anlaşılmaktadır. Birinci Planda öngörülen, GERD'in %0,6'ya çıkarılması ve bu dönemde dışarıda 3000 araştırmacı yetiştirilmesi hedefleri İkinci Planda da yinelenmiş, ancak Ar-Ge harcamaları %0,3'lerden yukarıya çıkamadığı gibi, TÜBİTAK'ın da kattığı yurt dışı bursların sayısı, 500-1000 arasında kalmıştır. TÜBİTAK'ın desteklediği ve 1983'de 1544'ü sonuçlanmış olan 2000 kadar projenin hemen hepsinin üniversiteden gelmesi, temel bilim-akademik ilgi türü olması ve bu desteklemelerde belli alan öncelikleri, ağırlıklarının olmaması bu dö-

nemlerde, tamamen, "arza yönelik" bir bilim politikası modelinin uygulandığını düşündürmektedir.

Arza yönelik bilim politikası kavramına açıklık getirmek için şunu söyleyebiliriz: Önemli miktarda Ar-Ge talebi olmayan, (devletin büyük bilim-teknoloji projeleri dahil) bir toplumda, ileride talebin doğabileceği ihtimaline karşı veya bu talebi canlandırmak için, gelebilecek her türlü projeyi desteklemek, mevcut ve potansiyel araştırmacıları teşvik etmek için önlemler alınmasıdır. Burada bir seçme, bir öncelikler tablosu yapmaya, pratikte gerek kalmamaktadır. Çünkü, gelişmiş ülkelere göre çok küçük destek fonlarına sahip olsa bile, bu ülkelerdeki araştırma talebi, bu fonları bile tüketecek düzeylere çıkamamaktadır. Nitekim, TÜBİTAK bütçelerinin bir analizi, ilk 13 yılında, Kurum'un bütçelerinin tamamını harcayamadığını, bu bütçe olanaklarının ortalama %38'ni araştırmaya tahsis edilemediğini ortaya koymaktadır. Bu bütçe kısıtlarından değil, yeterli proje bulunamamasından dardır.

İlk Dört Beş-yıllık Plan dönemine rastlayan, Türk Bilim Politikası sürecindeki ilk yirmi yıl, daha çok insangücü (araştırmacı) yetiştirmeye yönelik, sanayiden çok üniversitenin odakta olduğu bir dönemdir. Üniversitelerle ilgili üç düzenleme bu dönemde yapılmıştır: 1971'de özel okulları kamulaştıran değişiklikler; 1973'de yeni Üniversite Kanunu, 1750 ve Üniversite Personel Kanunu, 1765 ile 1982'deki YÖK sisteminin kurulması. Dönemin sonunda, şeklen ve hukuken değilse bile, iktisadi hayatta, plan kavramının eski önemini yitirdiğini; buna paralel olarak, bilim ve araştırma politikalarına da ilginç azaldığını gözleyebiliriz. Dördüncü Plan fazla uygulama görmeyen resmi bir metin olarak iktisat tarihine geçmişse, bunun nedeni, dünyanın ve Türkiye'nin büyük dönüşümler yaşadığı bir döneme rastlamasıdır.

Yeni İktisat Politikaları Yeni Bilim Politikaları

Petrol krizleri, artık büyüme ağırlıklı iktisat politikalarının yerine para-istikrar politikalarını, dışı açılmayı öne çıkarıyordu. Nominal ekonominin reel ekonominin önüne geçmesi iktisat teorisine de yansımıştır: Keynes'gil makro iktisadın ve kalkınma iktisadının modası geçmiş sayılıyor, "makro iktisadın mikro temelleri", "monetarizm", "rasyonel beklentiler" vb. iktisatla klasik temellere dönüşü temsil ediyordu. Bu teorik sarsıntıların bilim politikasına yansımaları da kaçınılmazdı.

Bilim politikasının makro hedeflerden mikro (firmada yenilik) sorunlara ağırlık vermesi de bu aşamada iyime kazanır. Ancak, Türkiye burada faz farkı yapacak, 1983'de, belki 1960'larda yapılması gereken işler yani Türkiye için bir bilim politikası metni hazırlanması ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nu oluşturulması (77 sayılı KHK, 4 Ekim 1983) gerçekleştirilecektir. TÜBİTAK'ın, daha sanayi ve piyasa odaklı bir yapıya kavuşturulması için gerekli kanun değişikliği ise 1987'de (194 sayılı KHK, 21.10.1987) yapıldı. Eski 11 kişilik Bilim Kurulu, 2 üye dışında tamamen akademi ağırlıklı iken, yeni yönetim kurulunun en az 2/3'nin diğer alanlardan gelmesi öngörülmüştü. Kurumun Başkanı, "Kurum hizmetlerinin pazarlanmasını temin etmek" ve "yeni teknolojileri ilgili kurum ve kuruluşların kullanımına sunmak" (Madde 6) gibi özel girişimcilik işlevleri kazanıyordu.

Beşinci Plan döneminde, 1983'de kurulmuş olan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nda, kuruluşundan 6 yıl sonra, 9.10.1989'da ilk kez toplandı. Bu kurulun ilk kararları, Bilim Politikası 1983 metninde yer alan isteklerdir.

Bu kuruldan sonra, Devlet Bakanlığı'nın insiyatifiyle TÜBİTAK tarafından Birinci Bilim ve Teknoloji Şurası 14-16 Mayıs 1990'da toplanmıştır. Çeşitli komitelerde alınan ve birbiriyle fazla tutarlı olmayan kararlar, bilim politikasının, toplumun her katında yayıldığı ve kabul gördüğü biçiminde yorumlanabilir. Dünya Bankası'ndan alınan bir kredinin, sanayi araştırmalarını desteklemek üzere dağıtımını gerçekleştirmek üzere, 1 Haziran 1991'de Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı kuruldu. TTGV, ilk kez, yenilik yapan firmalar için bir tür "risk sermayesi" kurumunu işlevi başlatarak, 1995'den sonra TÜBİTAK'a paralel, Ar-Ge destek sistemi içinde görev alacaktır.

Yılda iki kez Başbakanın başkanlığında toplanması öngörülen Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu ikinci kez, 4 yıl sonra, 3.2.1983 tarihinde toplanarak, birincide alınan kararları tekrarlaması ve araştırma alanında bazı öncelikler sıralamıştır. Bazı önceliklerin, makro düzey-

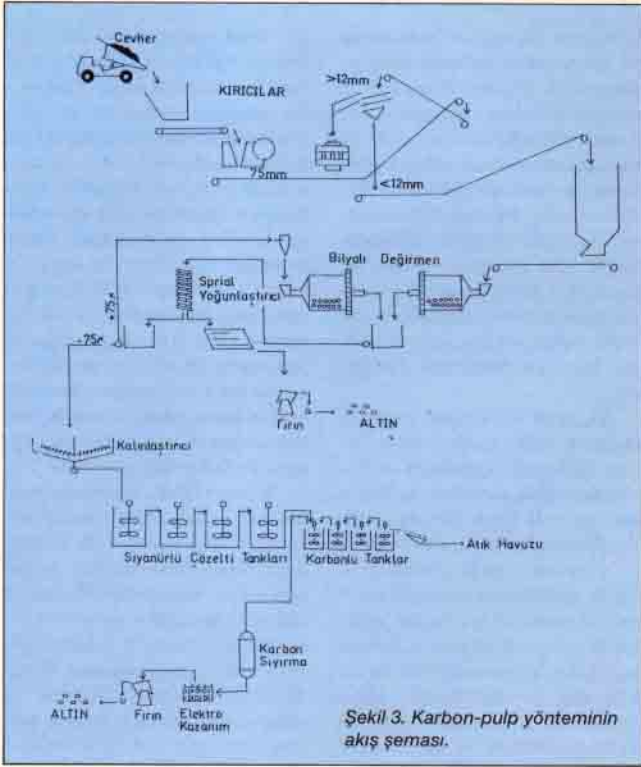
de sıralanması, eski usul, devlet ağırlıklı bir bilim politikası yaklaşımı olmakla birlikte, belli bir dozda hal geçerlidir. Ancak, yukarıda sözünü ettiğimiz faz farkını göstermesi açısından anlamlı bir örnekler.

Yine 6. Plan dönemine rastlayan 1993 yılında TÜBİTAK Kanun bir kez daha değişmiş ve Türkiye Bilimler Akademisi kurulmuştur. İlk Akademi beri sözü edilen ve kurulması öngörülen Türkiye Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kurumu (TESAK) son dakikada, Kanun Hükmünde Kararname yetkisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırılması üzerine, Çankayadan dönmüş ve belki de bu kuruluş bir 30 yıl daha ileriye atılmıştır. Bunun yerine, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun ikinci toplantısında öngörülen Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) oluşturulmuştur. (487 sayılı KHK, 13.8.1993) TÜBA tüm bilimleri kapsayan bir üst yapı olarak düşünülmüştü: TÜBİTAK ve TESAK bunun alt yapıları olacaktı.

Kuruluşundan 30 yıl sonra TÜBİTAK Kanunu'nda yapılan ikinci değişiklik, bir anlamda, 278 sayılı ilk kanuna dönüş şeklinde de değerlendirilebilir. Ancak, Türkiye şartları, TÜBİTAK'ı sanayiye hizmet vermemeye mecbur ediyordu. Bu anlamda 1995 yılı önemli bir dönüm noktasıdır: 1 Haziran 1995 tarihli Para Kredi Kurulu Genelgesi ile sanayiye Ar-Ge teşvikleri TÜBİTAK ve TTGV'ye bırakılıyor ve TÜBİTAK, bu amaçla, bir üçüncü Başkan Yardımcılığı ihdas ediyordu.

Bundan sonraki gelişmeleri göreceğiz. Son bir cümle söylemek gerekirse, 30 yıl içinde, Türkiye, araştırma fonları arz-dilen bir ekonomi olmaktan çıkıp, araştırma talep eden bir sanayi toplumuna dönüşmüştür. Bilim politikasının evrimi de, dünya ve hatta Türkiye gelişmelerine, bazı fazlarda geri kalsa bile, bir paralellik göstermiştir. Avrupa Gümrük Birliğine uyum için, 1879 tarihini taşıyan İhtira Berati (Patent) Kanunun modern bir kanunla ikame edilmesi, bağımsız bir Türk Patent Enstitüsü'nün kurulması da bu aşamadır. Başka bir deyişle, Türkiye, hem teknoloji üretimi hem de teknoloji transferi alanında, bir üst düzeye, belki nihai düzeye çıkarak, 21. yüzyıla açılımının ön-hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktadır.

Ergun Türkcan
Prof. Dr., Gazi Üni., İktisat Bölümü,
TÜBİTAK Başkan Danışmanı

Şekil 3. Karbon-pulp yönteminin akış şeması.

Kalınlaştırıcıda tabana çöken malzeme bir miktar suyla birlikte siyanürleme tanklarına aktarılır. Burada pulp malzemenin içerisinde, 2/10.000 oranında suyla seyreltilmiş zayıf bir siyanür çözeltisi eklenir. Bu noktada sistemin iyi çalışması, çözeltinin alkalinitesine bağlıdır. Çünkü PH değerinin 7'nin altına düşmesi sonucunda hidrosiyanik asit oluşacağından, çözeltinin PH değeri sürekli 11 civarında tutulmalıdır. Bu alkalın koşullarda siyanür iyonize haldedir. Sistemin PH değeri ise, tanklara ilave edilen kireçle kolaylıkla kontrol edilebilmektedir. Tanklardaki karıştırıcılar pulp malzemeyi sürekli karıştırarak süspansiyon halde tutarken, altının siyanür tarafından çözündürülmesi kolaylaştırılır. Tam bir çözünme için bu işlem yaklaşık 35 saat sürer. Çözünme sonunda cevherli sıvı, içerisinde

1 mm boyutunda karbon granüllerinin bulunduğu tanklara alınır. Burada çözünmüş haldeki altın, karbon partiküllerinin yüzeyine tutunur. Bu aşamadan sonra boyutları iri olan karbon parçacıkları eleme yöntemi ile pulp malzemedan kolaylıkla ayrılır. Geriye kalan pulp malzeme atık havuzuna giderken, kullanılan su tekrar fabrika kısmına pompalanarak çözeltide kalan bir miktar altın ve kullanılmayan siyanür yeniden kazanılmış olur.

Yüzeylerinde altın bulunduran karbonlar sıyırma kısmına alınarak, çelik tanklar içinde sıcak siyanürle işleme tabi tutulurlar. Bu işlem sonucunda altın, karbon parçacıklarından sıyırılarak tekrar siyanür çözeltisine geçer. Çözelti bir elektro kazanım hücrelerinden geçirilerek, altının çelik yün yumaklar üzerine çökmesi sağlanır. Siyanürlü su ise tanklara geri

gönderilir. Bu döngü tüm altın sıyırılıp çökelineye kadar devam eder. Üzerinde altın içeren çelik yün yumaklar ise, fırınlarda eritilerek, saf olmayan külçeler son ürün olarak elde edilir.

Yığın-Yıkama Yöntemi

Yığın-yıkama yöntemi daha çok düşük tenörlü cevher yataklarının işletilmesinde kullanılmaktadır. Bu yöntem karbon-pulp yöntemine çok benzemekle beraber, altının ilk siyanür çözeltisine alınması tekniğiyle, karbon-pulp yönteminden ayrılır.

Ocaktan çıkartılan cevher boyutları bir metre ile birkaç santimetre arasında değişecek biçimde kırılır. Bu iri kırılmış malzeme, açık alanda geçirgen olmayan bir zemin üzerinde toplanır. Yığının tabanında kil, çimento, asfalt ve plastikten oluşan bir örtü kullanılır. Bu örtü malzeme, yığın ile zemin arasındaki geçirimsizliği sağlar. Yığılan malzeme üzerine bir fiske sistemi yerleştirilir ve bu sistemle yığın üzerine seyreltilmiş alkalın siyanür çözeltisi püskürtülür. Bu işlem sonucunda cevherdeki altın şu denkleme göre çözünür;

Yığındaki kimyasal tepkimenin süresi ve verimi, siyanür çözeltisinin yığın içindeki süzülmesine bağlıdır. Bu nedenle yığının yüksekliği, cevherin kırılma boyu ve değişik boyuttaki cevherin yığındaki istiflenme tarzı, işlemin başarısı açısından son derece önemlidir.

Hazırlanan bir yığın için bu işlem yaklaşık 6-8 haftalık bir süreyi kapsar. Bu süre içinde cevherden ayrılan altın, çözelti içinde tabana süzülür ve bir havuzda toplanır. Altınlı siyanür çözeltisi daha sonraki aşamada aktif karbon kolonlarından geçirilerek, altının karbon tarafından absorbe edilmesi sağlanır.

Altınlı karbon parçacıkları karbon-pulp yönteminde olduğu gibi, sıcak siyanürle işleme tabi tutulur ve altın yeniden çözelti haline alınarak karbondan sıyırılır. Çözelti içindeki altın, bir elektro kazanım hücrelerinden geçirilerek, çelik yün yumaklar üzerine çökertilir. Bu aşamadan sonraki işlem ise, bu yumakların fırınlarda eritilerek saf olmayan altın külçelerinin elde edilmesidir.

İlhan Bettemir

Jenoloji Yük. Müh. P.K. 105. 17100 Çanakkale

Kaynaklar

- Adrian, S. Muddler, T. *The chemistry and treatment of cyanidation wastes*, London, 1991.
Green, T. *The gold companion*, London, 1991.
Murray, S. and Crisp, K. *Gold 1993*, London, 1993.
Yannopoulos, J. C. *The extractive metallurgy of gold*, London, 1991.

Beslenme Fiziksel Aktivite Sağlık

"İnsanlar herşeye inanırlar, ondan övgüyle bahsettiğin sürece" diyen 17. yüzyıl büyük Fransız oyun yazarı Moliere'in bu sözünü beslenme konusuna uyarladığımızda günümüzde hâlâ geçerliliğini sürdürdüğünü görebiliriz. Gerçekten de insanlar birçok gazete, dergi ve TV haberlerinin tipik özelliği olan abartılı, çarpıcı, yanlış anlaşılmış ve yorumlanmış bilgilerle gerçeklerden uzaklaşarak hatalı bilgiler edinebilirler.

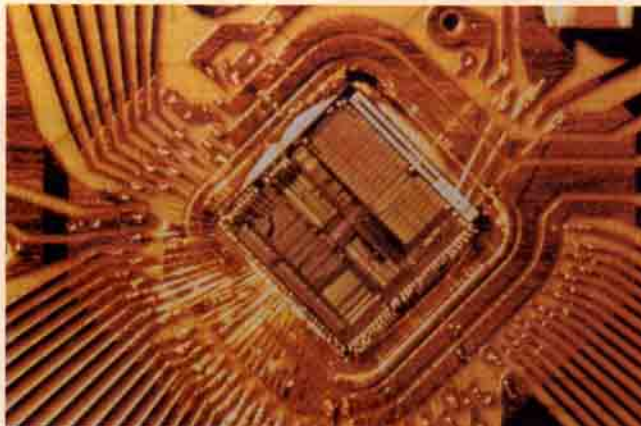
Kahvaltıda sos, sucuklu yumurta, öğle yemeğinde hamburger, patates kızartma, kolalı içecek, akşam yemeğinde yine yağda kızartılmış biftektekilerden oluşan bir beslenme tarzının sağlıklı bir yaşamla bağdaşmadığını artık herkes biliyor. Ama beslenme ile sağlık arasındaki ilişkiyi gerçekten biliyor muyuz?

Bu yazıda, bilimsel veriler ışığında beslenme, fiziksel aktivite ve sağlık ile ilgili yeni bilgilere yer verilmiştir.

Son yıllarda beslenmenin odak noktasını oluşturan konular ve hedefler değişmiştir. Geçmiş yıllarda enerji, protein vitamin ve minerallerin yetersiz tüketimleri ve buna bağlı sağlık sorunları gündemde iken, günümüzde beslenmenin kronik hastalıkların önlenmesindeki rolleri ve dengesi beslenmenin yol açtığı sorunlar dikkatleri çekmeye başlamıştır.

Gerçekten de sağlıklı bir yaşamın köşe taşları olarak kabul edilen doğru ve sağlıklı beslenme ile düzenli yapılan egzersizlerin bazı kronik hastalıkların (hipertansiyon, koroner kalp hastalıkları, KKH, kanser, osteoporozis, diabet) önlenme ve tedavisindeki rolleri tartışmasız kabul edilmektedir. Beslenme ile ilgili yeni yaklaşımlar; şişmanlık, beslenme ile iki ölümcül hastalık olan KKH ve diabet (şeker hastalığı) arasındaki ilişki, hatalı beslenmenin yol açtığı sorunlar ile yiyeceklerimizde oluşan kimyasal tehlikelerin araştırılmasıdır. 1993 Türkiye Nüfus ve Sağlık araştırması sonuçlarına göre kadınlarda şişmanlık oranı %50 olarak saptanmıştır. Şişmanlığın neden olduğu sağlık sorunlarının başında KKH, hipertansiyon, hiperkolesterolemi (yüksek kolesterol) diabet ve gebelik komplikasyonları yer almaktadır.

Halk sağlığı uzmanları tarafından halk, temel besin öğeleri gereksinimini karşılayan besin

Şekil 1. Altınla kaplanmış devre elemanları.

grupları, günlük enerji tüketimi ile fiziksel aktivite arasındaki ilişki ve tüm sağlıkla ilgili konularda eğitilmelidir.

Şişmanlık sedanter (günün büyük bölümünü oturarak geçiren) yaşam şekli ile paralel gitmekte, yetersiz fiziksel aktivite, hipertansiyon ve KKH ve kalp krizinden ölüm riskini artırmaktadır. Yapılan çalışmalar az da olsa düzenli olarak yapılan günlük fiziksel aktivitelerin önemli ölçüde yarar sağladığını belirtmektedir.

Bugün en hararetli tartışmalar beslenme konusunda yapılmaktadır. Beslenme ve hiperkolesterolemi arasındaki ilişki, KKH neden olan değiştirilebilir potansiyel risk faktörlerinden biridir. Diyetle alınan fazla miktarda kolesterol ve doymuş yağın KKH riskini artırdığı bilinmektedir ve 20 yaş ve üstü kişilerde kan kolesterol düzeyinin 200 mg/ml'nin altında olması önerilmektedir. Yiyeceklerle alınan kolesterolün kan dolaşımındaki kolesterol düzeyini belirlemede çok az rol oynadığı, asıl sorunun doymuş yağ olduğu bilinmektedir. Doymuş yağ içeren yiyeceklerin çoğu hayvansal kaynaklıdır ve kolesterol içermektedir. Hindistan cevizi ve palmye yağı gibi bazı bitkisel kaynaklar fazla miktarda doymuş yağ içerirler; ama kolesterol içermezler. Bunlar hiç kolesterol içermeseler bile içerdikleri doymuş yağ nedeniyle KKH riskini artırabilmektedirler.

Son yıllarda KKH riskini azaltan beslenme şekli olarak "Akdeniz diyeti" dikkatleri çekmektedir. Akdeniz tarzı beslenme alışkanlığı ile daha az doymuş yağ tüketilmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde yaşayanların tükettikleri enerjinin önemli bir bölümü (yaklaşık %30) yağlardan sağlanmasına karşın yağ tüketiminin %50'ye varan bölümünün zeytinyağından oluşması KKH riskini düşürmektedir.

Sağlıklı ve uzun bir yaşam için düzenlenen programların kitle eğitiminde kullanılmasının pahalı ve yeterince etkin olamayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle uzmanların çoğu, hedefin öncelikle yüksek risk altında olan (hipertansiyonlu, sigara içen, kan kolesterol düzeyi 200 mg/ml üstünde ve KKH risk faktörleri altında bulunan) kişiler olması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca kitle eğitiminin tehlikeli yönleri de bulunmaktadır. Örneğin serum kolesterol düzeyinin azaltılması ile ilgili kampanyalar pek çok esansiyel besin ögesi içeren yiyeceklerin sınırlı tüketimini önererek den-

geli beslenme ve sağlığı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle ekonomik zorluklar içinde bulunan yaşlıların çoğu yumurta, et, süt ve ürünlerini tüketmekten kaçınabilir. Fakat bu uygulama onların serum kolesterol düzeylerini düşürmelerini garanti etmez, ancak doğru ve dengeli beslenme ile bu sorun çözümlenebilir. Diğer yandan KKH'da diyetin rolünün fazla vurgulanması hipertansiyon ve sigarayı bırakma gibi önerilerin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Bir diğer tartışmalı konu da, yüksek risk altında olan gruplar için geliştirilen kolesterol düşürme programlarının çocuklara uygulanıp uygulanmayacağıdır. Sağlıklı çocukların damarlarında yağlı çizgiler görülebilmektedir. Bu tüketilen diyet ve çevresel faktörlere bağlı normal ve sürekli olmayan tüm çocuklarda görülen bir olay olup, ileride KKH olacağının göstergesi sayılmaktadır. Çocuklarda düşük yağ ve kolesterolü diyet ve tedaviler uygulamak büyüme ve gelişmelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Konunun bir diğer boyutu da eksik, kesin olmayan ya da yüzeysel açıklamalara dayanarak alışagelmis diyetin birden değiştirilmesi sonucu yeni sorunlar ortaya çıkabilmesidir.

Diyet ile kanser ilişkisi de tam açıklığa kavuşmamıştır. Kanser insidansının bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi, çevresel faktörlerin de kanser oluşumunda rol oynadığını göstermektedir. Buna rağmen bazı epidemiyolojik veriler beslenmenin kolon ve meme kanserleri etiyolojisinde rol oynadığını göstermektedir.

Kanserin oluşumundaki beslenme ile ilgili etmenler şişmanlık, aşırı ve hatalı yağ tüketimi, posa ve antioksidan vitaminlerin (beta karoten, C, E vitamini ve karotenoidler) yetersiz tüketimi, aşırı tuz alımı ve besinlerin işlenme, pişirme ve saklanmasıyla yapılan hatalı uygulamalardır. C ve E vitaminleri ve karotenoidlerden zengin Akdeniz diyetinin kanserden koruyucu olduğu yolunda raporlar bulunmaktadır. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalarda diyet yağ tüketimi ile artan meme kanser riski arasındaki ilişkiyi doğrulamanın zor olduğu bildirilmektedir.

Yiyeceklerimizin hem doğal kansinojenleri hem de potansiyel koruyucu ajanları içerdiği bilinmektedir. Örneğin posa, vitamin A, C, E ve selenyum ile yiyeceklerimizde saptanamayan pek çok

koruyucu bileşiğin, bazı sebze ve meyvelerde bulunan antikarsinojenik öğelerin koruyucu olumlu etkileri bilinmektedir. Ancak bu etkiler tam açıklığa kavuşturulamamış olduğundan konu ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir. Bu nedenle beslenme ile ilgili en yeni yaklaşım: Sağlık için en yararlı olanın iyi yiyecek / kötü yiyecek ayrımı yapmadan tüm yiyeceklerin bir arada bulunduğu çeşitli ve dengeli bir diyet tüketmek olduğudur.

Yiyecek ve içeceklerimize eklenen katkı maddeleri ve taram ilaçlarının (pestisit) neden olduğu sağlık sorunları da konunun önemli boyutlarından biridir. Henüz bu endişeler yeterince gündeme getirilmemiştir. Katkı maddeleri ile ilgili standartlar emniyet sınırlarını belirlediği için, çok az sayıda kişinin bu öğelerden olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir. Halk eğitiminde yiyeceklerle eklenen katkı maddeleri ve pestisitlere dikkat çekilmesi, bu öğelerin emniyet dozlarının yeniden düzenlenmesi potansiyel sağlık risklerini azaltmada önemli rol oynamaktadır.

Son on yıldır beslenme konusundaki ortak görüşler şu şekilde sıralanabilir:

1. Hergün 4 temel besin grubundan (et, süt, sebze / meyve, ekmek / tahıl) çeşitli yiyecekler, önerilen miktarda tüketilmeli,
 2. Boya uygun vücut ağırlığı yaşam boyu sürdürülmeli,
 3. Düzenli fiziksel aktivite yapılmalı, fazla yağ ve yağlı yiyecek tüketmekten kaçınılmalı,
 4. Yiyeceklerin temiz, emin olmasına ve sağlığa zararlı olmamasına dikkat edilmelidir.
- Egzersiz ile ilgili yeni yaklaşımlar ağır egzersizin bazı olumsuz etkileri konusunda yoğunlaşmaktadır. Egzersizden sonra iskelet kaslarında biriken serbest radikallerin neden olduğu oksidan stresin sağlık için potansiyel risk oluşturduğu bilinmektedir. Serbest radikaller, çözleşmemiş elektron içeren molekül parçacı-

ğı olarak tanımlanmaktadır. Birincisi mitokondriada elektron transferi, ikincisi yoğun egzersiz sırasında oluşan iskelet sırasında olmak üzere vücutta iki şekilde oluşabilmektedir. Serbest radikal oluşumu vücudun antioksidan savunma mekanizmasının gücünü aşarsa dokuda hücre proteini, nükleik asit ve özellikle hücre membranındaki lipid peroksidasyonu sonucu hasara yol açmaktadır. Antioksidan besin öğelerinin (E ve C vitamini, Beta karoten-A vitamini öncüsü, selenyum) egzersiz sırasında oluşan oksidatif hasarı minimal düzeye indirdiği bilinmektedir.

Sonuç olarak, egzersizin sağlık için yararlı olduğu kadar potansiyel yan etkileri de bulunmaktadır. Antioksidan besin öğeleri ile risk minimal düzeye indirilip egzersizin yararlı etkileri optimal düzeye çıkarılabilir. Antioksidan besin öğelerinin yeterli tüketimi ve düzenli egzersizlerin kronik hastalıkların önlenme ve tedavisinde, optimal sağlığın sürdürülmesinde yararlı olacağı açıktır.

Sağlıklı yaşam için akut, tüketinceye kadar egzersiz yapmak yerine aerobik yürüyüş ve egzersizler yapılmalıdır. Bunun yanı sıra kaynağı ne olursa olsun serbest radikallerin zararlarından korunmak için antioksidan vitaminleri yeterli miktarda içeren sağlıklı beslenme ilkelerine uygun diyet tüketilmelidir.

Gülşen Ersoy

Doç. Dr. H.Ü. Bezmîâzî ve Diyetetik Bölümü

Kaynaklar:
Singh, V.A. "Current Perspective on Nutrition and Exercise", *Journal of Nutrition*, 122: 760, 1992.
Packer, L., Singh, V.N. "Nutrition and Exercise: Introduction and Overview", *Journal of Nutrition*, 122: 758, 1992.
Baysal, A. *Bezmîâzî, H.Ü. Yayınları A.01, Ankara, 1990*.
Cass, W.E., Baysal, A. *Kanserden Korunmak İçin Beslenme İlkeleri*, Türkiye Diyetisyenleri Derneği Yayını: 5, Ankara, 1994.
Mc Ardle, W., Katch, F., Katch, V. *Exercise, Free Radicals and Antioxidant Enzymes of Exercise Physiology*, 1994.
Zenginoglu, A.M. "Egzersiz ve Okuldan Stres", *1. Klinik Spor Hekimliği Sempozyum Kitabı*, 25-28 Nisan, Ankara, 1995.
Lama, J.C. "Hastaların Diyet ve Kolesterolle İlgili Sorularına Doğru Yanıtlar", *Modern Tıp*, 2: 22, 1994.
Dincer, C., Kuyucuoglu, A. "Egzersizde Oluşan Lipid Peroksidasyonu ve E Vitamininin Koruyucu Etkisi", *Spor ve Tıp*, 3: 20, 1995.

Nisan Ayı Ödüllü Bulmaca doğru yanıtı-
yp, kuru sonucu kitap kazanılır.
Hikmet Uğurlu/Ankara, Günter Özbek/Ankara,
İlhan Yılmaz/Ankara, Murat Avcı/Çankaya
Ayhan Elmalı/Ankara

Düzenli 340. sayılı Süreli Ödüllü Bulmaca
sonucu doğru yanıtı-
yp, kuru sonucu kitap kazanılır.

Mayıs Ayı Ödüllü Bulmaca Yanıtı

Onlar, Sığırlarını Deli Dana Hastalığı Yüzünden Kaybediyorlar.

Peki ya Biz?

İngiltere'de başlayıp, tüm Avrupa ülkelerinde paniğe yol açan deli dana (mad cow) hastalığı, Türkiye için çok ciddi bir uyarı... Bu hastalığın suni yemle beslenen ineklerde görüldüğü saptanmış durumda: İngiltere gibi ülkelerde suni yem, hayvan etleri, kan, kemik ve mezbaha artıkları da karıştırılarak yapılıyor ve hastalık, bu suni yemle beslenen hayvanlardan insanlara geçiyor.

Mera Kanunu derhal çıkarılmalı!

Türkiye'de henüz mezbaha artıkları, suni yem üretiminde kullanılmıyor. Türkiye'nin ot türleri açısından çok zengin olan meraları, bütün dünya için doğal ürün cenneti olabilir.

Fakat gidiş, ümit verici değil:

Mera alanları 1935'li yıllarda 44 milyon hektar iken bugün 12 milyon hektara düşmüş bulunuyor. Kalanlar da erozyon ve aşırı otlatma nedeniyle kısır ve verimsiz. Türkiye on yıldan beri kendi kendini besleyen ülke olmaktan çıkmış durumda.

Oysa, çok az bir kaynak ayırmak ve otlatmayı disiplin altına almakla meralarımız kısa sürede, kolayca ıslah edilebilir. Ülke çapında yapılacak mera ıslah çalışmaları ile binlerce vatandaşımız iş imkânına kavuşur, böylece hem kırsal fakirlik, hem de kentlere göç hafifler. Ülkemiz, kendi ihtiyacı olan sağlıklı hayvansal ürünleri rahatça üretilip, kalanını da ihraç eder...

Yapılacak ilk iş, 2000'li yıllara kadar milyarlarca dolara ulaşması beklenen hayvansal ürün ithaline gerek bırakmayacak, meralarımızın ıslah edilmesini ve korunmasını sağlayacak Mera Kanununu derhal çıkarmak... Parlamenterler, sivil toplum örgütleri, tüketiciler, bir an önce uyanın!.. Mera Kanunu çıksın... Hayvancılığımız kurtulsun, ülke ekonomisinin sigortası olsun.

TEMA Vakfı olarak "Vatandaş Mera Kanunu istiyor" kampanyasını başlattık. Bu ilanı okuyan sizler de bu kampanyaya katılabilirsiniz. Yapmanız gereken, siyasi parti genel başkanlarına ve yörenizin milletvekillerine hitaben, Mera Kanununun çıkmasını dilediğinizi belirten faks veya mektubu aşağıdaki numaraya göndermek ya da postalamaktır.
Faks : TBMM (0-312) 420 51 65 Adres: TBMM Bakanlıklar 06543 Ankara

"Türkiye çöl olmasın"

TÜRKİYE EROZYONLA MÜCADELE,
AĞAÇLANDIRMA VE DOĞAL
VARLIKLARI KORUMA YAKFI

Termomineral Su Kaynakları Şifa Dağıtır mı?

Termomineral su kaynakları günümüzün yoğun stresli yaşamından, hava, çevre ve şehir sorunlarından zihnen ve bedenen fazlasıyla bunalmış insanların doğayla buluşup, hem dinlenip hem de özellikle cilt sorunları, romatizmal, dolaşım, solunum ve sindirim sistemi hastalıkları için tedavi görebileceği doğal şifa kaynaklarıdır.

İnsanoğlu dünya üzerinde yaşamaya başladığından beri, dertlerine neyin deva olabileceğine sürekli ilgi duymuştur. İşte bunlardan biri de kaplıcalardır. Kaplıcalar termomineral su kaynaklarının bulunduğu bölgelere kurulmuşlardır. İlk çağlardan günümüze kadar geçen sürede insanlar yakalandıkları hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmak için hekimlere müracaat ettikleri gibi doğal yollar ile yeryüzüne çıkan şifalı sulardan da faydalanmışlar ve faydalanmaktadırlar.

Termomineral su kaynağı denilince aklımıza yer kabuğunun derinliklerinden gelerek yeryüzünde bozalan soğuk ve/veya sıcak sular gelmektedir. Termomineral su kaynaklarının sıcaklığı, debisi, devamlılığı ve su kimyası analiz sonuçlarına göre şifalı oldukları tesbit edildiği an kaynak civarında alt yapı (ulaşım, konaklama tesisleri) ve üst yapı (haberleşme, eczane, eğitim, dinlenme tesisleri) olanakları gelişmeye başlar. Böylelikle kaplıca merkezleri kurulmuş olur.

Literatürden anladığımız kadarıyla Anadolu'ya ayak basan Türkler ve sonrasında Osmanlılar bu kaynaklara ilgi duymuşlar ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, çeşitli türlerde mimari eserler vücuda getirmişlerdir. Bunlar günümüzde hâlâ ayakta durmakta ve halkımıza hizmet sunmaktadır. Bu yazıdaki amaç, Marmara Bölgesi'nde genelde yaz ayları geldiği zaman sıcak suların bulunduğu bölgelere dinlenmek ve çeşitli rahatsızlıklardan kurtulmak için giden insanlara yardımcı olmak ve yol gösterebilmek için eldeki bilimsel verileri onların bilgisine sunmak ve sağlıklarının olumsuz yönde etkilenmesini kendi kendilerine önleyebilmelerine yardımcı olmaktır.

Önceki Çalışmalar

Marmara Bölgesi'nde konuyla ilgili olarak gerçekleştirilen ilk çalışmalar sırasıyla, Pinar (1943), Çağlar (1947), Avşaroglu (1968),

Erentöz ve Ternek (1968), Yenal ve diğerleri (1975), Başkan ve Canik (1983), Ülker (1988) yapılmıştır. En son gerçekleştirilen araştırma ise Pehlivan ve Yılmaz (1995) tarafından yapılmıştır. İn-

celemede Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının içilebilirliği ve insan sağlığına etkisi değerlendirilmiştir.

Marmara Bölgesi Termomineral Su Kaynakları

Genelde litresinde çözünmüş olarak en az 1 gram mineral içeren ve sıcaklığı 20°C'den yüksek olan sulara termomineral su adı verilir. Bu sular, Türkiye'de bolca bulunan ve üzerinde depremlerin meydana geldiği faylar (fay= yer kabuğunda kayaçların kırılarak yer değiştirmesi olayına verilen isimdir, bölgedeki termomineral su kaynakların %90'nın fay kontrollü olduğu da belirlenmiştir) ile oluşur. Termomineral su kaynakları vadoz (atmosferik), juvenil ve mikso olarak üç şekilde oluşur. Bunlardan vadoz su, yeryüzündeki yağmur, kar gibi atmosferik suların, kayaçların geçirgenliği ve sürekli-

Tablo 1. Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının sıcaklıklarına göre sınıfları

Su tipi	Sıcaklık	Top. Min.	Şifalı
°C	°C	(g/l)	m grubu
Kızıllık (Maden-Akcağama)	14	5.8	AB
Çelti (İnegöl-Bursa)	15	5.4	AB
Ekirdere (Gönen-Balıkesir)	16	0.2	BC
Akarsu (M.Kemalpaşa-Bursa)	17	1	AB
Küçük içme (İznik)	17.5	2.9	AB
Büyük içme (İznik)	19.5	4.6	AB
20 °C < Hipotermal su < 40 °C			
Kınalı (Mizitçe-Çanakkale)	25	0.5	BC
Öncekin (Sarıhalı-Balıkesir)	32	0.8	BC
İlıcaklı (Sarıhalı-Balıkesir)	32	1.1	ABC
Ağaç Artırtı (Borçano-Çanakkale)	33	1.2	ABC
34 °C < Mesotermal su < 40 °C			
Kılıçlar (Bazınca-Çanakkale)	35	0.8	BC
Gemlik (Gemlik-Bursa)	36	2.4	ABC
Kocataşlar (Lapseki-Çanakkale)	36.5	1.0	ABC
Oylar (İnegöl-Bursa)	40.5	0.6	ABC
40 °C < Hipotermal su < 40 °C			
Bartlıçılar (Çan-Çanakkale)	43	1.2	ABC
Yeniköy (Marmara-Balıkesir)	46	1.5	ABC
Dümbüllük (M.Kemalpaşa-Bursa)	47	3.4	ABC
Yıldırı (Sarıhalı-Balıkesir)	47	1.5	ABC
Çan (Çan-Çanakkale)	47	2.6	ABC
Karacık (Çan-Çanakkale)	48	2.2	AC
50 °C < Çok sıcak su < 90 °C			
Kızıllık sıcak (Akcağama)	50	2.8	ABC
Pamukçu (Balıkesir)	51	1.5	ABC
Korkkoy (Marmara-Balıkesir)	51	1.0	ABC
Küçükçe (İnegöl-Bursa)	52	0.5	BC
Armutlu (Armutlu-Yalova)	52	2.4	ABC
Batık (Sarıhalı-Balıkesir)	60	2.4	AC
Düğümlü (Balıkesir)	63	0.9	BC
Özenci (Çan-Çanakkale)	65	1.3	ABC
Yalova (Termal-Yalova)	86	1.4	ABC
Tuzla (Ayvalık)	73	21.6	ABC
Kestane (Çan-Çanakkale)	74	21.9	ABC
Bursa (Mizitçe-Bursa)	77	1.4	AC
Gönen (Gönen-Balıkesir)	77	2.0	ABC
Hindar (Yenice-Çanakkale)	81	0.8	BC
Hindar (Sarıhalı-Balıkesir)	80	1.2	ABC
100 °C < Geopler, fışırak, buhar			
Tuzla T1 (Ayvalık-Çanakkale)	173	3.5	ABC

Kaynak: Pehlivan ve Yılmaz, 1996.

Tablo 2. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve genel içme, Türk Standartları (TS) ve genel içme, maden ve sularındaki iyonlar için maksimum edilebilir sınır değerleri ile içme ve maden sularında bulunan iyonların insan sağlığına etkisi

İyonlar	İçme suyu en çok (mg/l) (WHO)	İçme suyu en çok (mg/l) (TS)	Maden suyu en çok (mg/l) (TS)	Karın suyu en çok (mg/l) (TS)	Etkisi
Pb	0.05	0.05	0.05	-	Beyin, böbrek, karaciğer, mide, bağışıklık sistemi ve kemik için tehlikelidir
Cd	0.05	0.05	0.05	-	Karın ağrısı, böbrek bozukluğu, cilt, deri, burun zarında yara ve delinme
As	0.01	0.05	0.05	-	Deri, mide ve kalp veremektir
Se	0.01	0.01	0.01	-	Dış çevremizi süz, kumortur
CN	0.01	0.01	0.01	-	Zehir
Ca	0.01	0.05	0.05	-	İnsan hastalığı (kemik dokusunda Ca yerine geçeri), kemik ve mikrobiyal tahribat
Ag	0.05	0.05	Veri yok	-	Argyria hastalığı, karaciğer, böbrek ve dalakta paslanabilir değişimler
Hg	0.001	veri yok	0.001	veri yok	Sinir sistemi ve beyinde ağır hasar
Fe	1	1	veri yok	0.3	Birlik ve hayvanlar için sızdırmazlık bir ölçüt, mermir. İnsan sağlığı için zararlı
Mn	0.05	0.5	0.5	0.1	Karaciğer ve sinir sistemi hastalıkları
Cu	1	1.5	1	1	Bütüncül için zararlıdır
Zn	5	15	5	5	Sıvı bulaşıcı bir zat verir, v. organizmaların etkisi
Na	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	Damar, kalp hastalığı, böbrek, akciğer
Ca	200	200	veri yok	25	Çok alınırsa zararlı etkiyi gösterir
Mg	125	150	veri yok	10	Karaciğer, sinirsel bozukluk ve akciğer
Al	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	Uzun süreli
Ba	1	veri yok	1	veri yok	Kalp atışlarını etkiler
Br	veri yok	6	veri yok	veri yok	Sinir sistemi
Se	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	Kemik yapısında bozukluk, tıbbi tedaviler
Cl	600	600	veri yok	500	Kalp, sinir ve karaciğer hastalıkları için olumsuz etki, ayrıca sinir sistemi ve idrar yolları hastalıkları
F	1	2.4	1.5	1	1 mg/l'ye kadar dış çevremizi süz, kemiklerdeki tuz, kemik sağlığı için zararlıdır
SO4	400	400	veri yok	20	Tıbbi tedavilerde yararlıdır, ancak Na alımıyla zararlıdır
NO3	-	-	-	-	Yemek borunu, mide, bağışıklık, akciğer, deri dokularını ve kemik
NH4	veri yok	0.05	veri yok	veri yok	Hastane ortamında veri geçirgenliği tahmini
NO2/NO	45	45	25	25	Deride kızamık, tıbbi, kemik ve solunum için
PO4	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	Görme, sinir sistemi ve idrar yolları hastalıkları
CO3/HCO3	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	İdrar ve kemik için
Fenol	0.001	0.002	-	-	Çok alınırsa zararlı etkiyi gösterir
İyonize	2.3 pcil	2.3 pcil	1 pcil	1 pcil	Böbrek hastalığı, kalp, kemik, bacak, idrar
İyonize	27 pcil	27 pcil	100 pcil	100 pcil	İnsan bilimsel (organizma) üzerinde yararlı etki

sizliklerine bağlı olarak aşağılara doğru inmesi ve bunun sonucunda ısınıp mineral yüklenerek tekrar yeryüzüne çıkması ile; jüvenil su, yeryuvarının çok derinlerinde, yüksek basınç altında, jüvenil hidrojenle atmosferik oksijenin birleşmesi yoluyla oluşur ve göllenerek çatlaklardan yeryüzüne doğru çıkarken çevre kayalardan iyon yüklenir, çoğunlukla radyoaktiftir. Miks ya da karışık olarak nitelendirilen sular ise vadoz ve jüvenil suların birbirleriyle karışması sonucunda meydana gelirler.

Termomineral su kaynaklarının sıcaklıklarına TS 8363'e göre sınıflandırmaları yapıldığında 6 kaynağın soğuk su (sıcaklığı 19°C'den az), 14 kaynağın sıcak su (sıcaklığı 20°C ile 49°C arasında), 15 kaynağın çok sıcak su (sıcaklığı 50°C ile 99°C arasında) ve 1 kaynağın da gayzer (sıcaklığının 100°C'den fazla) olduğu tespit edilmiş olup, bölgede günümüzde faaliyette bulunan, tek veya birkaç tanesi bir arada olan farklı lokasyonlardaki 36 adet termomineral kaynağın 10'u içme ve 26 tanesi de kaplıca'dır (Tablo 1) (Pehlivan ve Yılmaz 1969).

TS 8363'e göre termomineral sular, şifalı su olarak nitelendirilmiş olup, şifalı su grubu 4 ayrı gruba (A, B, C ve D) ayrılmıştır. Bunlardan A grubu su; litrede en az 1 gram erimiş mineral içeren sudur. B grubu su; litrede 1 gramdan az erimiş mineral içeren ve I, S, F (1,0 mg/l), Fe (20 mg/l), CO₂ (100 mg/l) ve Rn (18,0 milimikro-kuri) gibi tesirli elemanları belirtilen sınır değerleri üzerinde taşıyan sudur, C grubu su; doğal sıcaklığı 20°C'den fazla olan sudur. D grubu su ise; mineralce fakir ve soğuk olup, şifalı oldukları kli-

nik raporları ile tespit edilen sudur. Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırma sahasındaki termomineral suların büyük çoğunluğu (29 tanesi), litrede 1 gramın üzerinde mineral madde içermekte olduklarından A grubu şifalı sulara dahildirler. Marmara Bölgesi'ndeki termomineral suların tamamının tesirli eleman değerleri ile B grubu, sıcaklık değerleri (20°C'nin üzerinde olmaları yönü) ile de C grubu şifalı sulara girerler. Bir termomineral su kaynağı mineral madde, tesirli iyon değerleri ve sıcaklıkları bakımından A, B, C, D şifalı su gruplarından herhangi biri ile ifade edilebildiği gibi, AB, AC, BD, CB ve ABC şeklinde de tanımlanabilir.

Marmara Bölgesi'nde bulunan 36 adet termomineral kaynağın %90'ı sıcak ve çok sıcak su karakterli, çoğunluğu (21 tanesi) ABC şifalı su grubuna dahil olan atmosferik veya miks kökenli sulardır (Pehlivan ve Yılmaz, 1996).

Kaplıca Merkezleri

Yenal (1975), Ülker (1988) ve Özer (1992) tarafından Marmara Bölgesi'nde 1. derecede öncelikli olarak kabul edilen, faal kaplıca merkezleri arasında Armutlu, Bursa, Gönen, Kestanelolu, Oylat ve Yalova kaplıcaları ile Tuzla (İstanbul) içmeleri gösterilmektedir. 1936 yılında Atatürk tarafından, Yalova kaplıcalarında maden suyunun kullanımı ve tedavi ile ilgili tesislerin yaptırılması sonucunda, yukarıda sözü edilen kaplıcaların modern tedavi merkezi haline gelmelerine zemin hazırlanmıştır. Böylelikle insanlarımızın termomineral su kaynaklarından faydalanabilmeleri için gerekli olan alt ve üst yapı olanakları gelişmeye başlamıştır.

Kaplıca Merkezi Olmaya Aday Termomineral Su Kaynakları

Çeşitli araştırmacılar tarafından 2. ve 3. derecede öncelikli kaplıca merkezleri arasında gösteri-

len, bu güne kadar fazla ilgi görmemiş, sadece yöre insanları tarafından işletilmesine çalışılan termomineral su kaynaklarından Bataklar (Susurluk), Tuzla (Ayvacık), Karatlıca (Çan), Ozancık (Çan), Kırkgöçer (Biga) ve Kuzuluk (Akyazı) kaplıcalarına, yarırmacı kişilerin ilgi göstermeleri halinde yeni kaplıca merkezleri oluşturulabilir.

Yukarıda sözü edilen termomineral su kaynaklarının alt ve üst yapı sorunları kısmen çözülmüştür. Daha da iyileştirilmesi halinde ve destek bulunması durumunda kaplıcaların tam konforlu birer tedavi ve dinlenme merkezi haline getirilebilmesi için kaynağın kaptajı ile kür merkezi planlaması, yol, elektrik, telefon, sağlık personelinin istihdamı, eczane ve alışveriş merkezlerinin kurulması da gerekir. Böylelikle şu anda tam kapasite ile faaliyette bulunan, doluluk oranı yüksek olan kaplıca merkezlerinde, şifa bulmak ve dinlenmek için sıra bekleyen insanlarımızın olanak tanınmış olur. Aynı zamanda da sağlık turizminin gelişimine katkıda bulunularak, ülke turizm gelirleri de arttırılabilir. Diğer taraftan, birinci derecede öncelikli kaplıcalar dışında, yapılan değerlendirmeler sonucunda Bataklar, Karatlıca, Kırkgöçer, Kuzuluk, Ozancık ve Tuzla (Ayvacık) termomineral su kaynaklarının kaplıca merkezi olmaya aday kaynaklar olduğu söylenebilir.

Termomineral Su Kaynaklarının İçilebilirliği

İnceleme alanında yer alan termomineral su kaynaklarının içilebilirliği; Schoeller içilebilirlik diyagramı (Schoeller, 1962) ve Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kalite Sınıfları diyagramı ile değerlendirilmiştir (Pehlivan ve Yılmaz, 1995). Değerlendirme su kimyası analiz çalışmaları yapılan 24 adet termomineral su kaynağı üzerinde yapılmıştır.

Schoeller İçilebilirlik Diyagramı

Schoeller içilebilirlik diyagramında sular, devamlı içilebilen sular, zorunlu durumlarda içilebilen sular ve içilemeyen sular olmak üzere üç ana gruba toplanmıştır. Bu kapsamda termomineral su kaynaklarıyla ilgili olarak tarafımızdan yaptırılan su kimyası analiz sonuçları verileri Schoeller içilebilirlik diyagramına aktarılmış ve sonuçta Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları içilebilirliklerine göre 8

Tablo 3. Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği inorganik parametrelerine göre Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının su kalite sınıfları (L2) ve 4. kalite sınıfları (gizli)

	NH ₄	Na	Fe	Al	Mn	Cl	Zn	Cd	Hg	As	B	Cl	F	SO ₄	NO ₃	Pb
Akarcı	2	4	3	4	4	2	2					4	2	2	1	3
Armutlu	2	4			2	3	2	4						3	1	4
Bataklar	4	1	1		4	2					2	4	4	2	1	3
Bursa	3	1	1		2	1						4	1	4	3	1
Büyüklü (İçme)	4	1			2	2			2	4	1			4	3	2
Çelbi	4	1	1		2	2	1					4	2	2	1	3
Gönen	4	3	1		4	2					2	3	4	4	3	2
Dağdeleni	4	1									3	4	2	4	3	3
Dündüldük	2	4	3	4	2	3	2	1			1	4	2	3		4
Eğirdere	1	1	1		2	1					4	1	1	3	1	1
Hisaralan	4				2	2					3	4	2	2	1	4
İleaköy	1	1									1	1	2	1	1	3
Karatlıca	4			3					2	4	1			2	4	1
Kestanelolu	4	4	3		4	4	2				1	4	4	1	1	4
Kuzuluk maden	4	3	4								1	4				4
Kuzuluk sıcak	4	4									1	4	3	1		
Kuşçuköy (İçme)	4	1			2	2			2	4	1			4	1	2
Oylat	1	1	1		2	1	1				1	1	2	3	1	3
Ömerköy	1	1	1		1	1					2	1	2	1		4
Pamukçu	1	1									4	4	4	3	1	5
Tuzla	4	4	3		4				3	4	2		4	4	1	1
Tuzla T1	4	4	1								3		4	4	1	1
Yalova	3	1			2	1	1					2	4	4		
Yalı	4	3									2	4	4	2	1	3

Tablo 4. Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları kimyasal analiz sonuçlarına göre içilebilir ve kaynak suları standartları (WHO ve TS) sınıflarına göre sınıflar

Termomineral Su Kaynağı	İçme ve maden suları	Ayrıntılar
Akarcı (İçme)	NH ₄ , Ca, Fe, Cl, F, α ve β	Ca, Fe, SO ₄ , Mg, Cl, F, α
Armutlu	NH ₄ , Ca, SO ₄ , α	Ca, Mg, F, SO ₄ , α
Bataklar	B, Cl, α ve β	Ca, As, Cl, SO ₄ , F, α
Bursa	F, α	Ca, SO ₄ , F, α
Büyüklü (İçme)	Ca, Cl, Hg, α ve β	Ca, Mg, F, SO ₄ , As, α
Çelbi (İçme)	-	Ca, Cl, SO ₄ , α
Gönen	Fe, B, SO ₄ , F, α ve β	Ca, As, Cl, F, Fe, F, SO ₄ , Cl, α
Dağdeleni	As, F	As, Cl, F, SO ₄ , Cl
Dündüldük	NH ₄ , Fe, α ve β	Ca, Fe, Mn, As, Cl, α
Eğirdere (İçme)	-	Ca, As, α
Hisaralan	-	Ca, As, Cl, SO ₄ , α
İleaköy (İçme)	-	Ca, Mg, As
Karatlıca	Mn, Hg, SO ₄	Ca, Mn, As, SO ₄
Kestanelolu	Ca, Fe, B, Cl, F, α ve β	Ca, Mg, Fe, As, SO ₄ , α ve β
Kuzuluk maden (İçme)	Fe, Cl	Ca, Mg, Fe, Cl, SO ₄
Kuzuluk sıcak	NH ₄ , B	Ca, Mg, As, Cl, SO ₄
Kuşçuköy (İçme)	Hg, Cl, α	Ca, Mg, As, Cl, SO ₄ , α
Oylat	α	Ca, SO ₄
Ömerköy (İçme)	α	Ca, Mg, As, F, SO ₄ , α
Pamukçu	As, F	Ca, As, F, Cl, SO ₄
Tuzla	Ca, NH ₄ , Mn, Fe, Hg, Cl, F	Ca, Mg, Fe, Mn, As, SO ₄ , Cl, F
Tuzla T1	NH ₄ , F, Cl, B	Ca, Mg, SO ₄ , Cl, F
Yalova	F, SO ₄	Ca, Cl, F, SO ₄ , α
Yalı	Fe, B, Cl	Ca, Fe, As, Cl, SO ₄

gruba ayrılmıştır. Bunlar:

a grubu; Akarca, Armutlu, Bursa, Gönen, Dağ ılcısı, Dömbüldek, Ekşidere, Hisaralan, Ilıcaköy, Ömerköy, Pamukçu ve Yalova termomineral su kaynakları Na, Cl, SO₄, Ec, dH(Fr) ve SO₄ bakımından devamlı içilebilen sular sınıfında yer alır.

b grubu; Bataklar, Küçük İçme ve Yıldız termomineral su kaynakları Na, SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Cl bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

c grubu; Büyük İçme ve Kuzuluk maden termomineral su kaynakları SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular, Cl bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

d grubu; Çitli ve Oylat termomineral su kaynakları Na, Cl, SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Ec bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular sınıfında yer alır.

e grubu; Karalica termomineral su kaynağı Na, SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular, Ec bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

f grubu; Kestanbolu termomineral su kaynağı SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na, Cl ve Ec bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

g grubu; Kuzuluk sıcak termomineral su kaynağı Na, SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Cl bakımından ise zorunlu durumlarda içilebilen sular sınıfında yer alır.

h grubu; Tuzla ve Tuzla T1 termomineral su kaynakları SO₄ ve Ec bakımından devamlı içilebilen sular, Na, Cl ve dH(Fr) bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kalite Sınıfları Diyagramı

09.08.1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanunu hükümlerine uygun olarak hazırlanmış ve 04.09.1988 tarihli 19919 sayılı resmi gazetede yayınlanmış olan Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği su kalite parametrelerinden olan inorganik kirlenmeyi gösteren parametrelere ait veriler (Türkiye Çevre Vakfı, 1992) kullanılarak oluşturulan diyagrama termomineral su kaynaklarının kimyasal analiz sonuçlarında yer alan inorganik katyon, anyon ve anyon grupları aktarılmış ve sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Termomineral Su Kaynaklarının Sağlığa Etkisi

Marmara Bölgesi'nde bulunan termomineral su kaynaklarının insanlar tarafından içmelerde ve kaplıçalarda içme amaçlı olarak kullanılması durumunda, insan sağlığına olumsuz ve/veya olumlu etkileri değerlendirilmelidir. Çünkü, suyun içerisinde bulunan iyonların türlerine ve miktarlarına göre insan sağlığı üzerindeki etkileri farklılıklar gösterir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, Tebbutt 1975, Gray 1994) ve Türk Standartları'nın maden ve kaynak suları için izin verdiği içme sınır değerleri ve insan sağlığına etkileri (Tablo 3), Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları analiz sonuçları ile karşılaştırılmış ve su türlerine göre sınır değerleri aşan iyonlar Tablo 4'de verilmiştir. Tablo 4'den de görüleceği üzere Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları için yapılan değerlendirmeler sonucunda içme, maden ve kaynak sularında standartlara göre sınır değerlerini aşan, insan sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek iyonların çokluğu dikkat çekici olduğu için, bu suları içmeden önce iyi düşünmeliyiz.

Kaplıca Olanaklarından Faydalanırken Neler Düşünmeli? Neler Yapmalı?

Dinlenmek, doğayla buluşmak ve çeşitli rahatsızlıklarımızdan kurtulmak için örneğin Marmara Bölgesi'nde bulunan herhangi bir kaplıcaya gittiğimizde neler yapmamız gerektiğini mutlaka düşünmeliyiz.

1. İlk önce içmeyi düşündüğümüz termomineral su gerçekten şifalı mı? Neye göre şifalı, vücudumuza faydası veya zararı olabilir mi? diye kendi kendimize sormalıyız.

2. Sıcak suyun sıcaklığının banyo alınabilecek ve vücuda zararı olmayacak sıcaklıkta olması gerektiğini unutmamalıyız.

3. Termomineral su kaynaklarının içilebilirliklerini basit bir şekilde denetleyebilmek için suyun Schoeller içilebilirlik diyagramına göre belirlenen 8 su grubundan hangisine girdiğine bakmak yeterlidir.

4. Termomineral suyun yeni yapılmış veya en son yapılmış su kimyası analiz sonucuna kaplıca yetkililerinden izin alarak bir göz atmalıyız. Çünkü, sularla olma ihtimali yüksek olan iyonlardan bazıları insan sağlığı için olumsuz etki yapabilir ve bizleri ileriki yaşantımızda çeşitli hasta-

lıklarla başbaşa bırakabilir. Şayet termomineral su Tablo 3'deki iyonlardan bir veya birkaçını kimyasal analiz sonucuna göre içeriyor ve en çok (mg/l) değerinin üzerinde ise, o su içilmemeli, sadece banyo alınmalı. Böyle bir durum söz konusu değil ise, sıcak suyu her türlü ihtiyaç için kullanabiliriz.

5. Termomineral suyun kimyasal analiz sonucuna baktığımızda Tablo 4'deki WHO ve TS sınır değerlerini aşan herhangi bir veya birkaç iyonun var olduğunu ve Tablo 2'de verilen inorganik parametrelerden 3 ve 4 numara ile ifade edilen iyonlar içerildiğini de görürsek, o suyu içmemeli sadece banyo almalıyız. Böyle bir durum söz konusu değil ise, sıcak suyu her türlü ihtiyaç için içme dahil çekimmeden kullanmalıyız.

6. Termomineral su kaynaklarının A, B, C, D veya AB, AC, BD, CB ve ABC şifalı su gruplarından herhangi biri ile ifade edilmeleri durumunda, insan sağlığı üzerine olumsuz yönde etkisi olamaz diye düşünülmemelidir.

7. Termomineral su kaynaklarının içme, kullanma ve satılması izni, kaynak suyu standartlarına göre verilmesi durumunda bu suların riskli olduğu, iznin içme ve/veya maden suları standartlarına göre verilmesi durumunda ise Çitli, Ekşidere, Hisaralan, Ilıcaköy, Oylat ve Ömerköy termomineral kaynaklarının insan sağlığı üzerine olumsuz etkisi olmayan termomineral su kaynakları olduğunu kabul edebiliriz.

Rüstem Pehlivan
Dr. İ.Ü. Mühendislik Fak. Jeoloji Mük.Böl.

- Kaynaklar**
Ayvazlı, M. *Türkiye Kaplıcaları ve İçme Kaynakları*, Ankara, 1968.
Baykan, E.M. ve Çankı, B. "Türkiye Sıcak ve Mineral Suları (Hammam, Ege Bölgesi)", *MTA*, No: 189, Ankara, 1983.
Çağlar, K.O. "Türkiye Maden Suları ve Kaplıcaları", No: 11, *MTA*, Ankara, 1947.
Enayir, C. ve Terek, Z. "Türkiye'de Termomineral Kaynaklar ve Jeotermal Enerji Potansiyeli", *MTA*, Sayı: 70, Ankara, 1968.
Gatz, N.E. *Drinking Water Quality Problems and Solutions*, ISBN: 0471-948179, c. 315, John Wiley & Sons, New York, 1994.
Pehlivan, R., Yılmaz, O. "Marmara Bölgesi Termomineral Kaynaklarının İçilebilirliği ve İnsan Sağlığına Etkisi", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 47, Sayfa: 21-27, Ankara, 1995.
Pehlivan, R. ve Yılmaz, O. "Marmara Bölgesi Termomineral Kaynakları", *J.Ç. Yerli Bilimleri Dergisi* (hazırlanıyor), 1996.
Pınar, N. "Marmara Denizi Havzasının Sıcak Jeolojisi ve Meteorolojisi", *J.Ü. Fen Fak. Müfredatları*, Sayı: 5, c. 64, İstanbul, 1943.
Schoeller, H. "Les Eaux Souterraines", 1 vol., 642 p. Masson et cie, Paris, 1962.
Tebbutt, T.H.Y. "Principles of Water Quality Control", Page: 1-179, Pergamon Press Ltd., Oxford, England, 1975.
Türkiye Çevre Vakfı, "Türkiye Çevre Mevzuatı, Su Otomatizasyonu Güç Kalite Standartları" Cilt: 1-2, Kavaklıdere, Ankara, 1992.
Türk Standartları, "İçme Suları", TS 266, Ankara, 1984.
Türk Standartları, "Termal Kaynakları Standartları", TS 8363, Ankara, 1990.
Türk Standartları, "Maden Suları İçilebilirliği", TS 9136, Ankara, 1991.
Ülker, I. "Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması", *Türkiye Bakanlar Yayımları*, S. 317 No: 106/129, Ankara, 1988.

Türkiye'de Bilim Politikasının İlk Yirmi Yılı

1960'ların başında planlı bir iktisat dönemi başlatan Türkiye'nin 1963'de yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının "İnsangücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma" başlıklı VII. bölümü içindeki "Araştırma" alt-bölümü, basit bir jemada, ülkenin adı konulmamış ilk bilim politikası metni olarak kabul edilebilir. Bölümün içeriğinden, araştırma faaliyetinin insangücü yetiştirme ve istihdamı çerçevesinde bir sorun olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de, henüz sanayi araştırmasına girmemiş bir ülkede, araştırma sorunu, ilerdeki araştırma faaliyetleri için temel faktör olan araştırıcı personelin yetiştirilmesidir.

Planlama örgütü (DPT) 1961'de kurulduğu halde, Türkiye'nin bir bilim politikası organı veya örgütü mevcut değildi. Birinci Planın tedbirleri arasında böyle bir örgütün kurulması vardır. "Türkiye'de müspet bilimler alanında temel ve uygulamalı araştırmaları geliştirmek, teşvik etmek, düzenlemek ve koordine etmek amacıyla..." 17 Temmuz 1963 tarihinde yayınlanan 278 sayılı kanunla TÜBİTAK kuruldu. TÜBİTAK'ın kuruluşu ile Türkiye'nin bilim politikası dünyasına girişi bir bakıma, diğer OECD ülkelerinden daha geç olmamıştır. Sadece bilim politikaları, gelişmiş OECD ülkelerinde, o dönemin stratejik denge ihtiyaçlarına cevap verirken, gelişmekte olan ülkeleri iktisadi kalkınma hedeflerini öne geçiriyordu.

OECD bir taraftan teorik çalışmalar yapar ve desteklerken, diğer taraftan da, politika uygulamalarına geçmek için projeler başlatmıştı. OECD, genelinde, bir zengin ülkeler topluluğu olduğundan, kalkınma amaçlı bilim politikası uygulamaları, az sayıdaki az gelişmiş üye ülkesinde denemek zorundaydı. OECD'nin Pilot Takımlar Projesi, "... az gelişmiş ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınmalarında Ar-Ge ve benzeri faaliyetlerin rolüne ilişkin... bir bilim politikası formülasyonu ve uygulaması için sistematik bir yaklaşım bulmak... amacıyla Türkiye dahil 7 üye ülkede hareket geçirilmiştir.

Türk takımının içinde, o sıralarda DPT'den istifa etmiş ilk planlılar, Dr. A. Karaosmanoğlu-

lu, Dr. Necat Erder, Dr. A. Sönmez, Dr. Demir (Yorgi) Demirgil, Refet Erim, Cevdet Kösemen, Selçuk Özgediz ve bu satırların yazarı da bulunuyordu. Projenin başı da o zaman ODTÜ'de bulunan Prof. Erdal İnönü idi. Proje devam ederken TÜBİTAK fiilen kuruldu. Projede çalışanların bir kısmı da TÜBİTAK kadrolarına geçti. Özellikle A. Karaosmanoğlu, Planı yapan kişilerden biri olarak (IPD'nin ilk başkanıydı). Projeye de pek çok teorik katkıda bulunmuş ve Plan-Pilot Proje-TÜBİTAK bağlantısının sağlanmasında önemli rol oynamıştı.

Bir anlamda, TÜBİTAK, Bilim Politikası Ünitesinin Pilot Proje'den doğduğu bile söylenebilir. Kurucu Genel Sekreter Prof. Nimet Özdaş, bu takımla yakın işbirliği yaptığı gibi, Karaosmanoğlu'nu danışmanı atayarak, bilim politikası kavramı ve kurumunun TÜBİTAK'a girmesine vesile olmuştur. Karaosmanoğlu'nun önerisiyle TÜBİTAK'ta bir Bilim Politikası Ünitesi kurularak bu alanın kurumlaşmasındaki ilk adım da atılmış oldu. Bu Ünitenin ilk işlerinden birisi, Fransızyi çevirmek ve buna göre, Türkiye'nin ilk Ar-Ge surveyini (1964 yılı için) gerçekleştirmek olmuştur. TÜBİTAK'ın Haziran 1965 de gerçekleştirdiği "İnşaat Sektöründe Araştırmaların Programlanması Kollokyumu", Türkiye'de Bilim Politikası alanındaki ilk bilimsel toplantı olma özelliğini taşıyor.

Türkiye'de, yaklaşık 20 yıl kadar, Bilim Politikası ve TÜBİTAK uygulamaları, belli makro hedeflere ulaşmak için "genel" bir çaba olarak değerlendirilebilir. Makro hedeflerden, Milli Ar-Ge Harcamalarını (GERD) ve Araştırmacı sayısını artırmak, TÜBİTAK cephesinde ise belli düzeydeki araştırma projelerini desteklemek ve destek sayısını çoğaltmak anlaşılmaktadır. Birinci Planda öngörülen, GERD'in %0,6'ya çıkarılması ve bu dönemde dışarıda 3000 araştırmacı yetiştirilmesi hedefleri İkinci Planda da yinelenmiş, ancak Ar-Ge harcamaları %0,3'lerden yukarıya çıkamadığı gibi, TÜBİTAK'ın da kattığı yurt dışı bursların sayısı, 500-1000 arasında kalmıştır. TÜBİTAK'ın desteklediği ve 1983'de 1544'ü sonuçlanmış olan 2000 kadar projenin hemen hepsinin üniversiteden gelmesi, temel bilim-akademik ilgi türü olması ve bu desteklemelerde belli alan öncelikleri, ağırlıklarının olmaması bu dö-

nemlerde, tamamen, "arza yönelik" bir bilim politikası modelinin uygulandığını düşündürmektedir.

Arza yönelik bilim politikası kavramına açıklık getirmek için şunu söyleyebiliriz: Önemli miktarda Ar-Ge talebi olmayan, (devletin büyük bilim-teknoloji projeleri dahil) bir toplumda, ileride talebin doğabileceği ihtimaline karşı veya bu talebi canlandırmak için, gelebilecek her türlü projeyi desteklemek, mevcut ve potansiyel araştırmacıları teşvik etmek için önlemler alınmasıdır. Burada bir seçme, bir öncelikler tablosu yapmaya, pratikte gerek kalmamaktadır. Çünkü, gelişmiş ülkelere göre çok küçük destek fonlarına sahip olsa bile, bu ülkelerdeki araştırma talebi, bu fonları bile tüketecek düzeylere çıkamamaktadır. Nitekim, TÜBİTAK bütçelerinin bir analizi, ilk 13 yılında, Kurum'un bütçelerinin tamamını harcayamadığını, bu bütçe olanaklarının ortalama %38'ni araştırmaya tahsis edilemediğini ortaya koymaktadır. Bu bütçe kısıtlarından değil, yeterli proje bulunamamasından dardır.

İlk Dört Beş-yıllık Plan dönemine rastlayan, Türk Bilim Politikası sürecindeki ilk yirmi yıl, daha çok insangücü (araştırmacı) yetiştirmeye yönelik, sanayiden çok üniversitenin odakta olduğu bir dönemdir. Üniversitelerle ilgili üç düzenleme bu dönemde yapılmıştır: 1971'de özel okulları kamulaştıran değişiklikler; 1973'de yeni Üniversite Kanunu, 1750 ve Üniversite Personel Kanunu, 1765 ile 1982'deki YÖK sisteminin kurulması. Dönemin sonunda, şeklen ve hukuken değilse bile, iktisadi hayatta, plan kavramının eski önemini yitirdiğini; buna paralel olarak, bilim ve araştırma politikalarına da ilginin azaldığını gözleyebiliriz. Dördüncü Plan fazla uygulama görmeyen resmi bir metin olarak iktisat tarihine geçmişse, bunun nedeni, dünyanın ve Türkiye'nin büyük dönüşümler yaşadığı bir döneme rastlamasıdır.

Yeni İktisat Politikaları Yeni Bilim Politikaları

Petrol krizleri, artık büyüme ağırlıklı iktisat politikalarının yerine para-istikrar politikalarını, dışı açılmayı öne çıkarıyordu. Nominal ekonominin reel ekonominin önüne geçmesi iktisat teorisine de yansımıştır: Keynes'gil makro iktisadın ve kalkınma iktisadının modası geçmiş sayılıyor, "makro iktisadın mikro temelleri", "monetarizm", "rasyonel beklentiler" vb. iktisatla klasik temellere dönüşü temsil ediyordu. Bu teorik sarsıntıların bilim politikasına yansımaları da kaçınılmazdı.

Bilim politikasının makro hedeflerden mikro (firmada yenilik) sorunlara ağırlık vermesi de bu aşamada iyime kazanır. Ancak, Türkiye burada faz farkı yapacak, 1983'de, belki 1960'larda yapılması gereken işler yani Türkiye için bir bilim politikası metni hazırlanması ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nu oluşturulması (77 sayılı KHK, 4 Ekim 1983) gerçekleştirilecektir. TÜBİTAK'ın, daha sanayi ve piyasa odaklı bir yapıya kavuşturulması için gerekli kanun değişikliği ise 1987'de (194 sayılı KHK, 21.10.1987) yapıldı. Eski 11 kişilik Bilim Kurulu, 2 üye dışında tamamen akademi ağırlıklı iken, yeni yönetim kurulunun en az 2/3'nin diğer alanlardan gelmesi öngörülmüştü. Kurumun Başkanı, "Kurum hizmetlerinin pazarlanmasını temin etmek" ve "yeni teknolojileri ilgili kurum ve kuruluşların kullanımına sunmak" (Madde 6) gibi özel girişimcilik işlevleri kazanıyordu.

Beşinci Plan döneminde, 1983'de kurulmuş olan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nda, kuruluşundan 6 yıl sonra, 9.10.1989'da ilk kez toplandı. Bu kurulun ilk kararları, Bilim Politikası 1983 metninde yer alan isteklerdir. Bu kuruldan sonra, Devlet Bakanlığı'nın insiyatifiyle TÜBİTAK tarafından Birinci Bilim ve Teknoloji Şurası 14-16 Mayıs 1990'da toplanmıştır. Çeşitli komitelerde alınan ve birbiriyle fazla tutarlı olmayan kararlar, bilim politikasının, toplumun her katında yayıldığı ve kabul gördüğü biçiminde yorumlanabilir. Dünya Bankası'ndan alınan bir kredinin, sanayi araştırmalarını desteklemek üzere dağıtımını gerçekleştirmek üzere, 1 Haziran 1991'de Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı kuruldu. TTGV, ilk kez, yenilik yapan firmalar için bir tür "risk sermayesi" kurumunu işlevi başlatarak, 1995'den sonra TÜBİTAK'a paralel, Ar-Ge destek sistemi içinde görev alacaktır.

Yılda iki kez Başbakanın başkanlığında toplanması öngörülen Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu ikinci kez, 4 yıl sonra, 3.2.1983 tarihinde toplanarak, birincide alınan kararları tekrarlaması ve araştırma alanında bazı öncelikler sıralamıştır. Bazı önceliklerin, makro düzey-

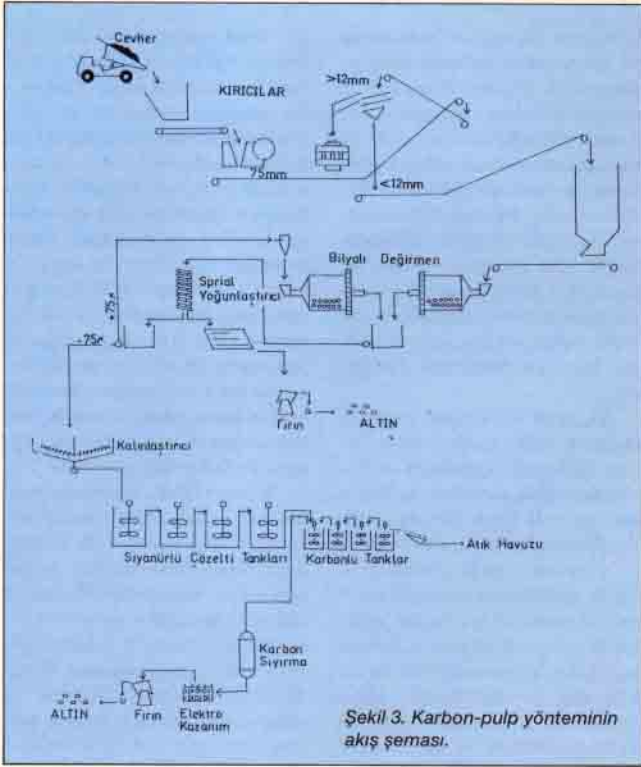
de sıralanması, eski usul, devlet ağırlıklı bir bilim politikası yaklaşımı olmakla birlikte, belli bir dozda hal geçerlidir. Ancak, yukarıda sözünü ettiğimiz faz farkını göstermesi açısından anlamlı bir örnektir.

Yine 6. Plan dönemine rastlayan 1993 yılında TÜBİTAK Kanun bir kez daha değişmiş ve Türkiye Bilimler Akademisi kurulmuştur. İlk Akademi beri sözü edilen ve kurulması öngörülen Türkiye Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kurumu (TESAK) son dakikada, Kanun Hükmünde Kararname yetkisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırılması üzerine, Çankayadan dönmüş ve belki de bu kuruluş bir 30 yıl daha ileriye atılmıştır. Bunun yerine, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun ikinci toplantısında öngörülen Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) oluşturulmuştur. (487 sayılı KHK, 13.8.1993) TÜBA tüm bilimleri kapsayan bir üst yapı olarak düşünülmüştü: TÜBİTAK ve TESAK bunun alt yapıları olacaktı.

Kuruluşundan 30 yıl sonra TÜBİTAK Kanunu'nda yapılan ikinci değişiklik, bir anlamda, 278 sayılı ilk kanuna dönüş şeklinde de değerlendirilebilir. Ancak, Türkiye şartları, TÜBİTAK'ı sanayiye hizmet vermemeye mecbur ediyordu. Bu anlamda 1995 yılı önemli bir dönüm noktasıdır: 1 Haziran 1995 tarihli Para Kredi Kurulu Genelgesi ile sanayiyi Ar-Ge teşvikleri TÜBİTAK ve TTGV'ye bırakılıyor ve TÜBİTAK, bu amaçla, bir üçüncü Başkan Yardımcılığı ihdas ediyordu.

Bundan sonraki gelişmeleri göreceğiz. Son bir cümle söylemek gerekirse, 30 yıl içinde, Türkiye, araştırma fonları arz edilen bir ekonomi olmaktan çıkıp, araştırma talep eden bir sanayi toplumuna dönüşmüştür. Bilim politikasının evrimi de, dünya ve hatta Türkiye gelişmelerine, bazı fazlarda geri kalsa bile, bir paralellik göstermiştir. Avrupa Gümrük Birliğine uyum için, 1879 tarihini taşıyan İhtira Berati (Patent) Kanunun modern bir kanunla ikame edilmesi, bağımsız bir Türk Patent Enstitüsü'nün kurulması da bu aşamadır. Başka bir deyişle, Türkiye, hem teknoloji üretimi hem de teknoloji transferi alanında, bir üst düzeye, belki nihai düzeye çıkarak, 21. yüzyıla açılımının ön-hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktadır.

Ergun Türkcan
Prof. Dr., Gazi Üni., İktisat Bölümü,
TÜBİTAK Başkan Danışmanı

Şekil 3. Karbon-pulp yönteminin akış şeması.

Kalınlaştırıcıda tabana çöken malzeme bir miktar suyla birlikte siyanürleme tanklarına aktarılır. Burada pulp malzemenin içerisinde, 2/10.000 oranında suyla seyreltilmiş zayıf bir siyanür çözeltisi eklenir. Bu noktada sistemin iyi çalışması, çözeltinin alkalinitesine bağlıdır. Çünkü PH değerinin 7'nin altına düşmesi sonucunda hidrosiyanik asit oluşacağından, çözeltinin PH değeri sürekli 11 civarında tutulmalıdır. Bu alkalın koşullarda siyanür iyonize haldedir. Sistemin PH değeri ise, tanklara ilave edilen kireçle kolaylıkla kontrol edilebilmektedir. Tanklardaki karıştırıcılar pulp malzemeyi sürekli karıştırarak süspansiyon halde tutarken, altının siyanür tarafından çözündürülmesi kolaylaştırılır. Tam bir çözünme için bu işlem yaklaşık 35 saat sürer. Çözünme sonunda cevherli sıvı, içerisinde

1 mm boyutunda karbon granüllerinin bulunduğu tanklara alınır. Burada çözünmüş haldeki altın, karbon partiküllerinin yüzeyine tutunur. Bu aşamadan sonra boyutları iri olan karbon parçacıkları eleme yöntemi ile pulp malzemedan kolaylıkla ayrılır. Geriye kalan pulp malzeme atık havuzuna giderken, kullanılan su tekrar fabrika kısmına pompalanarak çözeltide kalan bir miktar altın ve kullanılmayan siyanür yeniden kazanılmış olur.

Yüzeylerinde altın bulunduran karbonlar sıyırma kısmına alınarak, çelik tanklar içinde sıcak siyanürlü işleme tabi tutulurlar. Bu işlem sonucunda altın, karbon parçacıklarından sıyrılarak tekrar siyanür çözeltisine geçer. Çözelti bir elektro kazanım hücrelerinden geçirilerek, altının çelik yün yumaklar üzerine çökmesi sağlanır. Siyanürlü su ise tanklara geri

gönderilir. Bu döngü tüm altın sıyrılıp çökelineye kadar devam eder. Üzerinde altın içeren çelik yün yumaklar ise, fırınlarda eritilerek, saf olmayan külçeler son ürün olarak elde edilir.

Yığın-Yıkama Yöntemi

Yığın-yıkama yöntemi daha çok düşük tenörlü cevher yataklarının işletilmesinde kullanılmaktadır. Bu yöntem karbon-pulp yöntemine çok benzemekle beraber, altının ilk siyanür çözeltisine alınması tekniğiyle, karbon-pulp yönteminden ayrılır.

Ocaktan çıkartılan cevher boyutları bir metre ile birkaç santimetre arasında değişecek biçimde kırılır. Bu iri kırılmış malzeme, açık alanda geçirgen olmayan bir zemin üzerinde toplanır. Yığının tabanında kil, çimento, asfalt ve plastikten oluşan bir örtü kullanılır. Bu örtü malzeme, yığın ile zemin arasındaki geçirimsizliği sağlar. Yığılan malzeme üzerine bir fiske sistemi yerleştirilir ve bu sistemle yığın üzerine seyreltilmiş alkalın siyanür çözeltisi püskürtülür. Bu işlem sonucunda cevherdeki altın şu denkleme göre çözünür;

Yığındaki kimyasal tepkimenin süresi ve verimi, siyanür çözeltisinin yığın içindeki süzülmesine bağlıdır. Bu nedenle yığının yüksekliği, cevherin kırılma boyu ve değişik boyuttaki cevherin yığındaki istiflenme tarzı, işlemin başarısı açısından son derece önemlidir.

Hazırlanan bir yığın için bu işlem yaklaşık 6-8 haftalık bir süreyi kapsar. Bu süre içinde cevherden ayrılan altın, çözelti içinde tabana süzülür ve bir havuzda toplanır. Altınlı siyanür çözeltisi daha sonraki aşamada aktif karbon kolonlarından geçirilerek, altının karbon tarafından absorbe edilmesi sağlanır.

Altınlı karbon parçacıkları karbon-pulp yönteminde olduğu gibi, sıcak siyanürlü işleme tabi tutulur ve altın yeniden çözelti haline alınarak karbondan sıyrılır. Çözelti içindeki altın, bir elektro kazanım hücrelerinden geçirilerek, çelik yün yumaklar üzerine çökertilir. Bu aşamadan sonraki işlem ise, bu yumakların fırınlarda eritilerek saf olmayan altın külçelerinin elde edilmesidir.

İlhan Bettemir

Jenoloji Yük. Müh. P.K. 105. 17100 Çanakkale

Kaynaklar

- Adrian, S. Muddler, T. *The chemistry and treatment of cyanidation wastes*, London, 1991.
Green, T. *The gold companion*, London, 1991.
Murray, S. and Crisp, K. *Gold 1993*, London, 1993.
Yannopoulos, J. C. *The extractive metallurgy of gold*, London, 1991.

Beslenme Fiziksel Aktivite Sağlık

"İnsanlar herşeye inanırlar, ondan övgüyle bahsettiğin sürece" diyen 17. yüzyıl büyük Fransız oyun yazarı Moliere'in bu sözünü beslenme konusuna uyarladığımızda günümüzde hâlâ geçerliliğini sürdürdüğünü görebiliriz. Gerçekten de insanlar birçok gazete, dergi ve TV haberlerinin tipik özelliği olan abartılı, çarpıcı, yanlış anlaşılmış ve yorumlanmış bilgilerle gerçeklerden uzaklaşarak hatalı bilgiler edinebilirler.

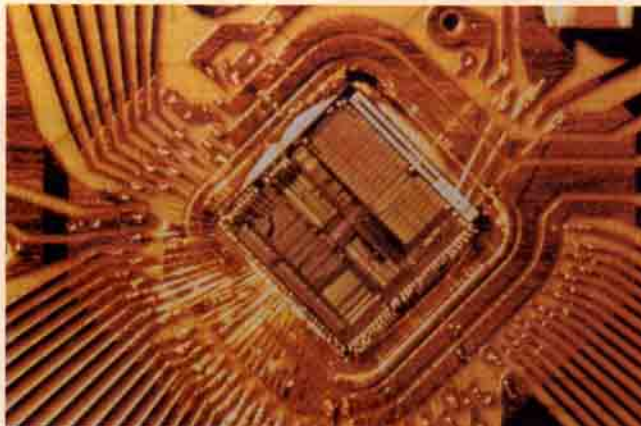
Kahvaltıda sos, sucuklu yumurta, öğle yemeğinde hamburger, patates kızartma, kolalı içecek, akşam yemeğinde yine yağda kızartılmış biftektan oluşan bir beslenme tarzının sağlıklı bir yaşamla bağdaşmadığını artık herkes biliyor. Ama beslenme ile sağlık arasındaki ilişkiyi gerçekten biliyor muyuz?

Bu yazıda, bilimsel veriler ışığında beslenme, fiziksel aktivite ve sağlık ile ilgili yeni bilgilere yer verilmiştir.

Son yıllarda beslenmenin odak noktasını oluşturan konular ve hedefler değişmiştir. Geçmiş yıllarda enerji, protein vitamin ve minerallerin yetersiz tüketimleri ve buna bağlı sağlık sorunları gündemde iken, günümüzde beslenmenin kronik hastalıkların önlenmesindeki rolleri ve dengesi beslenmenin yol açtığı sorunlar dikkatleri çekmeye başlamıştır.

Gerçekten de sağlıklı bir yaşamın köşe taşları olarak kabul edilen doğru ve sağlıklı beslenme ile düzenli yapılan egzersizlerin bazı kronik hastalıkların (hipertansiyon, koroner kalp hastalıkları, KKH, kanser, osteoporozis, diabet) önlenmesi ve tedavisindeki rolleri tartışmasız kabul edilmektedir. Beslenme ile ilgili yeni yaklaşımlar; şişmanlık, beslenme ile iki ölümcül hastalık olan KKH ve diabet (şeker hastalığı) arasındaki ilişki, hatalı beslenmenin yol açtığı sorunlar ile yiyeceklerimizde oluşan kimyasal tehlikelerin araştırılmasıdır. 1993 Türkiye Nüfus ve Sağlık araştırması sonuçlarına göre kadınlarda şişmanlık oranı %50 olarak saptanmıştır. Şişmanlığın neden olduğu sağlık sorunlarının başında KKH, hipertansiyon, hiperkolesterolemi (yüksek kolesterol) diabet ve gebelik komplikasyonları yer almaktadır.

Halk sağlığı uzmanları tarafından halk, temel besin öğeleri gereksinimini karşılayan besin

Şekil 1. Altınla kaplanmış devre elemanları.

grupları, günlük enerji tüketimi ile fiziksel aktivite arasındaki ilişki ve tüm sağlıkla ilgili konularda eğitilmelidir.

Şişmanlık sedanter (günün büyük bölümünü oturarak geçiren) yaşam şekli ile paralel gitmekte, yetersiz fiziksel aktivite, hipertansiyon ve KKH ve kalp krizinden ölüm riskini artırmaktadır. Yapılan çalışmalar az da olsa düzenli olarak yapılan günlük fiziksel aktivitelerin önemli ölçüde yarar sağladığını belirtmektedir.

Bugün en hararetle tartışmalar beslenme konusunda yapılmaktadır. Beslenme ve hiperkolesterolemide arasındaki ilişki, KKH neden olan değiştirilebilir potansiyel risk faktörlerinden biridir. Diyetle alınan fazla miktarda kolesterol ve doymuş yağın KKH riskini artırdığı bilinmektedir ve 20 yaş ve üstü kişilerde kan kolesterol düzeyinin 200 mg/ml'nin altında olması önerilmektedir. Yiyeceklerle alınan kolesterolün kan dolaşımındaki kolesterol düzeyini belirlemede çok az rol oynadığı, asıl sorunun doymuş yağ olduğu bilinmektedir. Doymuş yağ içeren yiyeceklerin çoğu hayvansal kaynaklıdır ve kolesterol içermektedir. Hindistan cevizi ve palmye yağı gibi bazı bitkisel kaynaklar fazla miktarda doymuş yağ içerirler; ama kolesterol içermezler. Bunlar hiç kolesterol içermeseler bile içerdikleri doymuş yağ nedeniyle KKH riskini artırabilmektedirler.

Son yıllarda KKH riskini azaltan beslenme şekli olarak "Akdeniz diyeti" dikkatleri çekmektedir. Akdeniz tarzı beslenme alışkanlığı ile daha az doymuş yağ tüketilmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde yaşayanların tükettikleri enerjinin önemli bir bölümü (yaklaşık %30) yağlardan sağlanmasına karşın yağ tüketiminin %50'ye varan bölümünün zeytinyağından oluşması KKH riskini düşürmektedir.

Sağlıklı ve uzun bir yaşam için düzenlenen programların kitle eğitiminde kullanılmasının pahalı ve yeterince etkin olamayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle uzmanların çoğu, hedefin öncelikle yüksek risk altında olan (hipertansiyonlu, sigara içen, kan kolesterol düzeyi 200 mg/ml üstünde ve KKH risk faktörleri altında bulunan) kişiler olması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca kitle eğitiminin tehlikeli yönleri de bulunmaktadır. Örneğin serum kolesterol düzeyinin azaltılması ile ilgili kampanyalar pek çok esansiyel besin ögesi içeren yiyeceklerin sınırlı tüketimini önererek den-

geli beslenme ve sağlığı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle ekonomik zorluklar içinde bulunan yaşlıların çoğu yumurta, et, süt ve ürünlerini tüketmekten kaçınabilir. Fakat bu uygulama onların serum kolesterol düzeylerini düşürmelerini garanti etmez, ancak doğru ve dengeli beslenme ile bu sorun çözümlenebilir. Diğer yandan KKH'da diyetin rolünün fazla vurgulanması hipertansiyon ve sigarayı bırakma gibi önerilerin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Bir diğer tartışmalı konu da, yüksek risk altında olan gruplar için geliştirilen kolesterol düşürme programlarının çocuklara uygulanıp uygulanmayacağıdır. Sağlıklı çocukların damarlarında yağlı çizgiler görülebilmektedir. Bu tüketilen diyet ve çevresel faktörlere bağlı normal ve sürekli olmayan tüm çocuklarda görülen bir olay olup, ileride KKH olacağının göstergesi sayılmaktadır. Çocuklarda düşük yağ ve kolesterolü diyet ve tedaviler uygulamak büyüme ve gelişmelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Konunun bir diğer boyutu da eksik, kesin olmayan ya da yüzeysel açıklamalara dayanarak alışagelmis diyetin birden değiştirilmesi sonucu yeni sorunlar ortaya çıkabilmesidir.

Diyet ile kanser ilişkisi de tam açıklığa kavuşmamıştır. Kanser insidansının bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi, çevresel faktörlerin de kanser oluşumunda rol oynadığını göstermektedir. Buna rağmen bazı epidemiyolojik veriler beslenmenin kolon ve meme kanserleri etiyolojisinde rol oynadığını göstermektedir.

Kanserin oluşumundaki beslenme ile ilgili etmenler şişmanlık, aşırı ve hatalı yağ tüketimi, posa ve antioksidan vitaminlerin (beta karoten, C, E vitamini ve karotenoidler) yetersiz tüketimi, aşırı tuz alımı ve besinlerin işlenme, pişirme ve saklanmasıyla yapılan hatalı uygulamalardır. C ve E vitaminleri ve karotenoidlerden zengin Akdeniz diyetinin kanserden koruyucu olduğu yolunda raporlar bulunmaktadır. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalarda diyet yağ tüketimi ile artan meme kanser riski arasındaki ilişkiyi doğrulamanın zor olduğu bildirilmektedir.

Yiyeceklerimizin hem doğal kansinojenleri hem de potansiyel koruyucu ajanları içerdiği bilinmektedir. Örneğin posa, vitamin A, C, E ve selenyum ile yiyeceklerimizde saptanamayan pek çok

koruyucu bileşiğin, bazı sebze ve meyvelerde bulunan antikarsinojenik öğelerin koruyucu olumlu etkileri bilinmektedir. Ancak bu etkiler tam açıklığa kavuşturulamamış olduğundan konu ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir. Bu nedenle beslenme ile ilgili en yeni yaklaşım: Sağlık için en yararlı olanın iyi yiyecek / kötü yiyecek ayrımı yapmadan tüm yiyeceklerin bir arada bulunduğu çeşitli ve dengeli bir diyet tüketmek olduğudur.

Yiyecek ve içeceklerimize eklenen katkı maddeleri ve taram ilaçlarının (pestisit) neden olduğu sağlık sorunları da konunun önemli boyutlarından biridir. Henüz bu endişeler yeterince gündeme getirilmemiştir. Katkı maddeleri ile ilgili standartlar emniyet sınırlarını belirlediği için, çok az sayıda kişinin bu öğelerden olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir. Halk eğitiminde yiyeceklerle eklenen katkı maddeleri ve pestisitlere dikkat çekilmesi, bu öğelerin emniyet dozlarının yeniden düzenlenmesi potansiyel sağlık risklerini azaltmada önemli rol oynamaktadır.

Son on yıldır beslenme konusundaki ortak görüşler şu şekilde sıralanabilir:

1. Hergün 4 temel besin grubundan (et, süt, sebze / meyve, ekmek / tahıl) çeşitli yiyecekler, önerilen miktarda tüketilmeli,
 2. Boya uygun vücut ağırlığı yaşam boyu sürdürülmeli,
 3. Düzenli fiziksel aktivite yapılmalı, fazla yağ ve yağlı yiyecek tüketmekten kaçınılmalı,
 4. Yiyeceklerin temiz, emin olmasına ve sağlığa zararlı olmamasına dikkat edilmelidir.
- Egzersiz ile ilgili yeni yaklaşımlar ağır egzersizin bazı olumsuz etkileri konusunda yoğunlaşmaktadır. Egzersizden sonra iskelet kaslarında biriken serbest radikallerin neden olduğu oksidan stresin sağlık için potansiyel risk oluşturduğu bilinmektedir. Serbest radikaller, çözmemiş elektron içeren molekül parçacı-

ğı olarak tanımlanmaktadır. Birincisi mitokondriada elektron transferi, ikincisi yoğun egzersiz sırasında oluşan iskelet sırasında olmak üzere vücutta iki şekilde oluşabilmektedir. Serbest radikal oluşumu vücudun antioksidan savunma mekanizmasının gücünü aşarsa dokuda hücre proteini, nükleik asit ve özellikle hücre membranındaki lipid peroksidasyonu sonucu hasara yol açmaktadır. Antioksidan besin öğelerinin (E ve C vitamini, Beta karoten-A vitamini öncüsü, selenyum) egzersiz sırasında oluşan oksidatif hasarı minimal düzeye indirdiği bilinmektedir.

Sonuç olarak, egzersizin sağlık için yararlı olduğu kadar potansiyel yan etkileri de bulunmaktadır. Antioksidan besin öğeleri ile risk minimal düzeye indirilip egzersizin yararlı etkileri optimal düzeye çıkarılabilir. Antioksidan besin öğelerinin yeterli tüketimi ve düzenli egzersizlerin kronik hastalıkların önlenme ve tedavisinde, optimal sağlığın sürdürülmesinde yararlı olacağı açıktır.

Sağlıklı yaşam için akut, tüketinceye kadar egzersiz yapmak yerine aerobik yürüyüş ve egzersizler yapılmalıdır. Bunun yanı sıra kaynağı ne olursa olsun serbest radikallerin zararlarından korunmak için antioksidan vitaminleri yeterli miktarda içeren sağlıklı beslenme ilkelerine uygun diyet tüketilmelidir.

Gülşen Ersoy

Doç. Dr. H.Ü. Bezmî Vakfı Diyetetik Bölümü

Kaynaklar:
Singh, V.A. "Current Perspectives on Nutrition and Exercise", *Journal of Nutrition*, 122: 760, 1992.
Packer, L., Singh, V.N. "Nutrition and Exercise: Introduction and Overview", *Journal of Nutrition*, 122: 758, 1992.
Baysal, A. *Bezmî Vakfı, H.Ü. Yayınları A-61, Ankara, 1990*.
Cass, W.E., Baysal, A. *Kanserden Korunmak İçin Beslenme İlkeleri*, Türkiye Diyetisyenleri Derneği Yayını: 5, Ankara, 1994.
Mc Ardle, W., Katch, F., Katch, V. *Exercise, Free Radicals and Antioxidant Enzymes of Exercise Physiology*, 1994.
Zenginoglu, A.M. "Egzersiz ve Oksidan Stres", *1. Klinik Spor Hekimliği Sempozyum Kitabı*, 25-28 Nisan, Ankara, 1995.
Lama, J.C. "Hastaların Diyet ve Kolesterolle İlgili Sorularına Doğru Yanıtlar", *Modern Tıp*, 2: 22, 1994.
Dincer, C., Kuyucuoglu, A. "Egzersizde Oksidan Lipid Peroksidasyonu ve E Vitamininin Koruyucu Etkisi", *Spor ve Tıp*, 3: 20, 1995.

Nisan Ayı Ödüllü Bulmaca doğru yanıtı-
yp, kuru sonucu kitap kazanılır.
Hikmet Uğurlu/Ankara, Günter Özbek/Ankara,
İlhan Yılmaz/Ankara, Murat Avcı/Çankaya
Ayhan Elmalı/Ankara

Düzenli 340. sayılı Süreli Ödüllü Bulmaca
sonucu doğru yanıtı-
yp, kuru sonucu kitap kazanılır.

Mayıs Ayı Ödüllü Bulmaca Yanıtı

Onlar, Sığırlarını Deli Dana Hastalığı Yüzünden Kaybediyorlar.

Peki ya Biz?

İngiltere'de başlayıp, tüm Avrupa ülkelerinde paniğe yol açan deli dana (mad cow) hastalığı, Türkiye için çok ciddi bir uyarı... Bu hastalığın suni yemle beslenen ineklerde görüldüğü saptanmış durumda: İngiltere gibi ülkelerde suni yem, hayvan etleri, kan, kemik ve mezbaha artıkları da karıştırılarak yapılıyor ve hastalık, bu suni yemle beslenen hayvanlardan insanlara geçiyor.

Mera Kanunu derhal çıkarılmalı!

Türkiye'de henüz mezbaha artıkları, suni yem üretiminde kullanılmıyor. Türkiye'nin ot türleri açısından çok zengin olan meraları, bütün dünya için doğal ürün cenneti olabilir.

Fakat gidiş, ümit verici değil:

Mera alanları 1935'li yıllarda 44 milyon hektar iken bugün 12 milyon hektara düşmüş bulunuyor. Kalanlar da erozyon ve aşırı otlatma nedeniyle kısır ve verimsiz. Türkiye on yıldan beri kendi kendini besleyen ülke olmaktan çıkmış durumda.

Oysa, çok az bir kaynak ayırmak ve otlatmayı disiplin altına almakla meralarımız kısa sürede, kolayca ıslah edilebilir. Ülke çapında yapılacak mera ıslah çalışmaları ile binlerce vatandaşımız iş imkânına kavuşur, böylece hem kırsal fakirlik, hem de kentlere göç hafifler. Ülkemiz, kendi ihtiyacı olan sağlıklı hayvansal ürünleri rahatça üretilip, kalanını da ihraç eder...

Yapılacak ilk iş, 2000'li yıllara kadar milyarlarca dolara ulaşması beklenen hayvansal ürün ithaline gerek bırakmayacak, meralarımızın ıslah edilmesini ve korunmasını sağlayacak Mera Kanununu derhal çıkarmak... Parlamenterler, sivil toplum örgütleri, tüketiciler, bir an önce uyanın!.. Mera Kanunu çıksın... Hayvancılığımız kurtulsun, ülke ekonomisinin sigortası olsun.

TEMA Vakfı olarak "Vatandaş Mera Kanunu istiyor" kampanyasını başlattık. Bu ilanı okuyan sizler de bu kampanyaya katılabilirsiniz. Yapmanız gereken, siyasi parti genel başkanlarına ve yerel yönetim milletvekillerine hitaben, Mera Kanununun çıkmasını dilediğinizi belirten faks veya mektubu aşağıdaki numaraya göndermek ya da postalamaktır.
Faks : TBMM (0-312) 420 51 65 Adres: TBMM Bakanlıklar 06543 Ankara

"Türkiye çöl olmasın"

TÜRKİYE EROZYONLA MÜCADELE,
AĞAÇLANDIRMA VE DOĞAL
VARLIKLARI KORUMA VAKFI

Termomineral Su Kaynakları Şifa Dağıtır mı?

Termomineral su kaynakları günümüzün yoğun stresli yaşamından, hava, çevre ve şehir sorunlarından zihnen ve bedenen fazlasıyla bunalmış insanların doğayla buluşup, hem dinlenip hem de özellikle cilt sorunları, romatizmal, dolaşım, solunum ve sindirim sistemi hastalıkları için tedavi görebileceği doğal şifa kaynaklarıdır.

İnsanoğlu dünya üzerinde yaşamaya başladığından beri, dertlerine neyin deva olabileceğine sürekli ilgi duymuştur. İşte bunlardan biri de kaplıcalardır. Kaplıcalar termomineral su kaynaklarının bulunduğu bölgelere kurulmuşlardır. İlk çağlardan günümüze kadar geçen sürede insanlar yakalandıkları hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmak için hekimlere müracaat ettikleri gibi doğal yollar ile yeryüzüne çıkan şifalı sulardan da faydalanmışlar ve faydalanmaktadırlar.

Termomineral su kaynağı denilince aklımıza yer kabuğunun derinliklerinden gelerek yeryüzünde bozalan soğuk ve/veya sıcak sular gelmektedir. Termomineral su kaynaklarının sıcaklığı, debisi, devamlılığı ve su kimyası analiz sonuçlarına göre şifalı oldukları tesbit edildiği an kaynak civarında alt yapı (ulaşım, konaklama tesisleri) ve üst yapı (haberleşme, eczane, eğitim, dinlenme tesisleri) olanakları gelişmeye başlar. Böylelikle kaplıca merkezleri kurulmuş olur.

Literatürden anladığımız kadarıyla Anadolu'ya ayak basan Türkler ve sonrasında Osmanlılar bu kaynaklara ilgi duymuşlar ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, çeşitli türlerde mimari eserler vücuda getirmişlerdir. Bunlar günümüzde hâlâ ayakta durmakta ve halkımıza hizmet sunmaktadır. Bu yazıdaki amaç, Marmara Bölgesi'nde genelde yaz ayları geldiği zaman sıcak suların bulunduğu bölgelere dinlenmek ve çeşitli rahatsızlıklardan kurtulmak için giden insanlara yardımcı olmak ve yol gösterebilmek için eldeki bilimsel verileri onların bilgisine sunmak ve sağlıklarının olumsuz yönde etkilenmesini kendi kendilerine önleyebilmelerine yardımcı olmaktır.

Önceki Çalışmalar

Marmara Bölgesi'nde konuyla ilgili olarak gerçekleştirilen ilk çalışmalar sırasıyla, Pinar (1943), Çağlar (1947), Avşaroğlu (1968),

Erentöz ve Ternek (1968), Yenal ve diğerleri (1975), Başkan ve Canik (1983), Ülker (1988) yapılmıştır. En son gerçekleştirilen araştırma ise Pehlivan ve Yılmaz (1995) tarafından yapılmıştır. İn-

celemede Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının içilebilirliği ve insan sağlığına etkisi değerlendirilmiştir.

Marmara Bölgesi Termomineral Su Kaynakları

Genelde litresinde çözünmüş olarak en az 1 gram mineral içeren ve sıcaklığı 20°C'den yüksek olan sulara termomineral su adı verilir. Bu sular, Türkiye'de bolca bulunan ve üzerinde depremlerin meydana geldiği faylar (fay= yer kabuğunda kayaların kırılarak yer değiştirmesi olayına verilen isimdir, bölgedeki termomineral su kaynakların %90'nın fay kontrollü olduğu da belirlenmiştir) ile oluşur. Termomineral su kaynakları vadoz (atmosferik), juvenil ve mikso olarak üç şekilde oluşur. Bunlardan vadoz su, yeryüzündeki yağmur, kar gibi atmosferik suların, kayaların geçirgenliği ve sürekli-

Tablo 1. Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının sıcaklıklarına göre sınıfları

Su tipi	Sıcaklık	Top. Min.	Şifalı
°C	°C	(g/l)	m grubu
Kızıllık maden (Akova-Akova)	14	5.8	AB
Çelti (İnegöl-Bursa)	15	5.4	AB
Ekirdere (Gönen-Balıkesir)	16	0.2	BC
Akarsu (M.Kemalpaşa-Bursa)	17	1	AB
Küçük içme (İstanbul)	17.5	2.9	AB
Büyük içme (İstanbul)	19.5	4.6	AB
20 °C < Hipotermal su < 34 °C			
Kınalı (Mörkeç-Çanakkale)	25	0.5	BC
Öncekin (Samsunlu-Balıkesir)	32	0.8	BC
İlıcaklı (Samsunlu-Balıkesir)	32	1.1	ABC
Ağaçlı (Armutlu-Burhan-Çanakkale)	33	1.2	ABC
34 °C < Mesotermal su < 40 °C			
Kılıçlar (Bazınca-Çanakkale)	35	0.8	BC
Gemlik (Gemlik-Bursa)	36	2.4	ABC
Kocataşlar (Lapseki-Çanakkale)	36.5	1.0	ABC
Oylar (İnegöl-Bursa)	40.5	0.6	ABC
40 °C < Hipotermal su < 48 °C			
Bartınçılar (Çan-Çanakkale)	43	1.2	ABC
Yeniköy (Marmara-Balıkesir)	46	1.5	ABC
Dümbüllük (M.Kemalpaşa-Bursa)	47	3.4	ABC
Yıldırı (Samsunlu-Balıkesir)	47	1.5	ABC
Çan (Çan-Çanakkale)	47	2.6	ABC
Karacık (Çan-Çanakkale)	48	2.2	AC
50 °C < Çok sıcak su < 99 °C			
Kızıllık sıcak (Akova-Akova)	50	2.8	ABC
Pamukçu (Balıkesir)	51	1.5	ABC
Korkkoy (Marmara-Balıkesir)	51	1.0	ABC
Küçükçiftlik (Bing-Çanakkale)	52	0.5	BC
Armutlu (Armutlu-Yalova)	52	2.4	ABC
Batık (Samsunlu-Balıkesir)	60	2.4	AC
Dümbüllük (Balıkesir-Balıkesir)	63	0.9	BC
Ozanlı (Çan-Çanakkale)	65	1.3	ABC
Yalova (Termal-Yalova)	86	1.4	ABC
Tuzla (Ayvalık)	73	21.6	ABC
Kestanebozü (Çan-Çanakkale)	74	21.9	ABC
Bursa (Mörkeç-Bursa)	77	1.4	AC
Gönen (Gönen-Balıkesir)	77	2.0	ABC
Hindat (Yenice-Çanakkale)	81	0.8	BC
Hindat (Samsunlu-Balıkesir)	80	1.2	ABC
100 °C < Geopirler, fışırak, buhar			
Tuzla T1 (Ayvalık-Çanakkale)	173	3.5	ABC

Kaynak: Pehlivan ve Yılmaz, 1996.

Tablo 2. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve diğer içme, Türk Standartları (TS) ve diğer içme, maden ve sularındaki iyonlar için minimum edilebilir sınır değerleri ile içme ve maden sularında bulunan iyonların insan sağlığına etkisi

İyonlar	İçme suları en çok (mg/l) (WHO)	İçme suları en çok (mg/l) (TS)	Maden suları en çok (mg/l) (TS)	Karınk suları en çok (mg/l) (TS)	Etkisi
Ph	0.05	0.05	0.05	-	Beyin, böbrek, karaciğer, mide, bağışıklık sistemi ve kemik için önemlidir
Ca	0.05	0.05	0.05	-	Karın ağrı, böbrek bozukluğu, cilt, deri, burun zarında yara ve dökünme
As	0.01	0.05	0.05	-	Deri, mide ve kalp veremeyi
Se	0.01	0.01	0.01	-	Dış çevremizi süzme, kanamayı önleme
CN	0.01	0.01	0.01	-	Zehir
Ca	0.01	0.05	0.05	-	İnsan hastalığı (kemik dokusunda Ca yerine geçeri), kemik ve mikrobiyal tahribat
Ag	0.05	0.05	Veri yok	-	Argyria hastalığı, karaciğer, böbrek ve dalakta paslanabilir değişimler
Hg	0.001	veri yok	0.001	veri yok	Sinir sistemi ve beyinde ağır hasar
Fe	1	1	veri yok	0.1	Birlik ve hayvanlar için sızdırmazlık bir ölçüt, mermir. İnsan sağlığı için zararlı
Mn	0.05	0.5	0.5	0.1	Karaciğer ve sinir sistemi hastalıkları
Cu	1	1.5	1	1	Bütüncül için zararlıdır
Zn	5	15	5	5	Sıvı bulaşıcı bir zat verir, v. organizmaların etkisi
Na	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	Damar, kalp hastalığı, böbrek, akciğer
Ca	200	200	veri yok	25	Çok alınırsa zararlı etkiyi gösterir
Mg	125	150	veri yok	10	Karaciğer, sinirsel bozukluk ve akciğer
Al	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	Uzun süreli
Ba	1	veri yok	1	veri yok	Kalp atışlarını etkiler
Br	veri yok	6	veri yok	veri yok	Sinir sistemi
Se	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	Kemik yapısında bozukluk, tıbbi tedaviler
Cl	600	600	veri yok	500	Kalp, sinir ve karaciğer hastalıkları için olumsuz etki, ayrıca sinir sistemi ve idrar yolları hastalıkları
F	1	2.4	1.5	1	1 mg/l'ye kadar dış çevremizi süzme, dişlerin sağlığı için yararlıdır
SO4	400	400	veri yok	20	Tıbbi tedavilerde yararlıdır, ancak Na alımıyla zararlıdır
NO3	-	-	-	-	Yemek borunu, mide, bağışıklık, akciğer, deri dokularını ve kanı
NH4	veri yok	0.05	veri yok	veri yok	Hastane ortamında veri geçirgenliği tahmini
NO2/NO	45	45	25	25	Deride kızamık, tıbbi, kemik ve solunum ile ilgili
PO4	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	Görme, sinir sistemi ve idrar yolları hastalıkları
CO3/HCO3	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	İdrar ve kanlarda geçirgen
Fenol	0.001	0.002	-	-	Çok alınırsa zararlı etkiyi gösterir
in alüminyum	2.7 pcil	2.7 pcil	1 pcil	1 pcil	Böbrek hastalığı, kalınlık, bükümlük, idrar
B akümü	27 pcil	27 pcil	100 pcil	100 pcil	İnsan bilimsel (organizma) üzerinde yararlı etki

sizliklerine bağlı olarak aşağılara doğru inmesi ve bunun sonucunda ısınıp mineral yüklenerek tekrar yeryüzüne çıkması ile; jüvenil su, yeryuvarının çok derinlerinde, yüksek basınç altında, jüvenil hidrojenle atmosferik oksijenin birleşmesi yoluyla oluşur ve göllenerek çatlaklardan yeryüzüne doğru çıkarken çevre kayalardan iyon yüklenir, çoğunlukla radyoaktiftir. Miks ya da karışık olarak nitelendirilen sular ise vadoz ve jüvenil suların birbirleriyle karışması sonucunda meydana gelirler.

Termomineral su kaynaklarının sıcaklıklarına TS 8363'e göre sınıflandırmaları yapıldığında 6 kaynağın soğuk su (sıcaklığı 19°C'den az), 14 kaynağın sıcak su (sıcaklığı 20°C ile 49°C arasında), 15 kaynağın çok sıcak su (sıcaklığı 50°C ile 99°C arasında) ve 1 kaynağın da gayzer (sıcaklığının 100°C'den fazla) olduğu tespit edilmiş olup, bölgede günümüzde faaliyette bulunan, tek veya birkaç tanesi bir arada olan farklı lokasyonlardaki 36 adet termomineral kaynağın 10'u içme ve 26 tanesi de kaplıca'dır (Tablo 1) (Pehlivan ve Yılmaz 1969).

TS 8363'e göre termomineral sular, şifalı su olarak nitelendirilmiş olup, şifalı su grubu 4 ayrı gruba (A, B, C ve D) ayrılmıştır. Bunlardan A grubu su; litrede en az 1 gram erimiş mineral içeren sudur. B grubu su; litrede 1 gramdan az erimiş mineral içeren ve I, S, F (1,0 mg/l), Fe (20 mg/l), CO₂ (100 mg/l) ve Rn (18,0 milimikro-kuri) gibi tesirli elemanları belirtilen sınır değerleri üzerinde taşıyan sudur, C grubu su; doğal sıcaklığı 20°C'den fazla olan sudur. D grubu su ise; mineralce fakir ve soğuk olup, şifalı oldukları kli-

nik raporları ile tespit edilen sudur. Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırma sahasındaki termomineral suların büyük çoğunluğu (29 tanesi), litrede 1 gramın üzerinde mineral madde içermekte olduklarından A grubu şifalı sulara dahildirler. Marmara Bölgesi'ndeki termomineral suların tamamının tesirli eleman değerleri ile B grubu, sıcaklık değerleri (20°C'nin üzerinde olmaları yönü) ile de C grubu şifalı sulara girerler. Bir termomineral su kaynağı mineral madde, tesirli iyon değerleri ve sıcaklıkları bakımından A, B, C, D şifalı su gruplarından herhangi biri ile ifade edilebildiği gibi, AB, AC, BD, CB ve ABC şeklinde de tanımlanabilir.

Marmara Bölgesi'nde bulunan 36 adet termomineral kaynağın %90'ı sıcak ve çok sıcak su karakterli, çoğunluğu (21 tanesi) ABC şifalı su grubuna dahil olan atmosferik veya miks kökenli sulardır (Pehlivan ve Yılmaz, 1996).

Kaplıca Merkezleri

Yenal (1975), Ülker (1988) ve Özer (1992) tarafından Marmara Bölgesi'nde 1. derecede öncelikli olarak kabul edilen, faal kaplıca merkezleri arasında Armutlu, Bursa, Gönen, Kestanelolu, Oylat ve Yalova kaplıcaları ile Tuzla (İstanbul) içmeleri gösterilmektedir. 1936 yılında Atatürk tarafından, Yalova kaplıcasında maden suyunun kullanımı ve tedavi ile ilgili tesislerin yaptırılması sonucunda, yukarıda sözü edilen kaplıcaların modern tedavi merkezi haline gelmelerine zemin hazırlanmıştır. Böylelikle insanlarımızın termomineral su kaynaklarından faydalanabilmeleri için gerekli olan alt ve üst yapı olanakları gelişmeye başlamıştır.

Kaplıca Merkezi Olmaya Aday Termomineral Su Kaynakları

Çeşitli araştırmacılar tarafından 2. ve 3. derecede öncelikli kaplıca merkezleri arasında gösteri-

len, bu güne kadar fazla ilgi görmemiş, sadece yöre insanları tarafından işletilmesine çalışılan termomineral su kaynaklarından Bataklar (Susurluk), Tuzla (Ayvacık), Karatlıca (Çan), Ozancık (Çan), Kırkgöçer (Biga) ve Kuzuluk (Akyazı) kaplıcalarına, yatırımcı kişilerin ilgi göstermeleri halinde yeni kaplıca merkezleri oluşturulabilir.

Yukarıda sözü edilen termomineral su kaynaklarının alt ve üst yapı sorunları kısmen çözülmüştür. Daha da iyileştirilmesi halinde ve destek bulunması durumunda kaplıcaların tam konforlu birer tedavi ve dinlenme merkezi haline getirilebilmesi için kaynağın kaptajı ile kür merkezi planlaması, yol, elektrik, telefon, sağlık personelinin istihdamı, eczane ve alışveriş merkezlerinin kurulması da gerekir. Böylelikle şu anda tam kapasite ile faaliyette bulunan, doluluk oranı yüksek olan kaplıca merkezlerinde, şifa bulmak ve dinlenmek için sıra bekleyen insanlarımızın olanak tanınmış olur. Aynı zamanda da sağlık turizminin gelişimine katkıda bulunularak, ülke turizm gelirleri de arttırılabilir. Diğer taraftan, birinci derecede öncelikli kaplıcalar dışında, yapılan değerlendirmeler sonucunda Bataklar, Karatlıca, Kırkgöçer, Kuzuluk, Ozancık ve Tuzla (Ayvacık) termomineral su kaynaklarının kaplıca merkezi olmaya aday kaynaklar olduğu söylenebilir.

Termomineral Su Kaynaklarının İçilebilirliği

İnceleme alanında yer alan termomineral su kaynaklarının içilebilirliği; Schoeller içilebilirlik diyagramı (Schoeller, 1962) ve Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kalite Sınıfları diyagramı ile değerlendirilmiştir (Pehlivan ve Yılmaz, 1995). Değerlendirme su kimyası analiz çalışmaları yapılan 24 adet termomineral su kaynağı üzerinde yapılmıştır.

Schoeller İçilebilirlik Diyagramı

Schoeller içilebilirlik diyagramında sular, zorunlu durumlarda içilebilen sular ve içilemeyen sular olmak üzere üç ana gruba toplanmıştır. Bu kapsamda termomineral su kaynaklarıyla ilgili olarak tarafımızdan yaptırılan su kimyası analiz sonuçları verileri Schoeller içilebilirlik diyagramına aktarılmış ve sonuçta Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları içilebilirliklerine göre 8

Tablo 3. Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği inorganik parametrelerine göre Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları su kalite sınıfları (L2) ve 4. kalite sınıfları (gizli)

	NH ₄	Na	Fe	Al	Mn	Cl	Zn	Cd	Hg	As	B	Cl	F	SO ₄	NO ₃	Pb
Akarcı	2	4	3	4	4	2	2					4	2	1	1	3
Armutlu	2	4			2	3	2	4						3	1	4
Bataklar	4	1	1		4	2					2	4	4	2	1	3
Bursa	3	1	1		2	1						4	1	4	3	1
Büyükköy	4	1			2	2			2	4	1			4	3	2
Çeli	4	1	1		2	2	1					4	2	1	1	3
Gönen	4	3	1		4	2					2	3	4	4	3	2
Dağdelen	4	1									3	4	2	4	3	3
Dündüldök	2	4	3	4	2	3	2	1			1	4	2	3		1
Eskişere	1	1	1		2	1					4	1	1	3	1	1
Hisaralan	4				2	2					3	4	2	2	1	4
İleaköy	1	1									1	1	2	1	1	3
Karatlıca	4			3					2	4	1			2	4	1
Kestanelolu	4	4	3		4	4	2				1	4	4	1	1	4
Kuzuluk maden	4	3	4								1	4				4
Kuzuluk sıcak	4	4									1	4	3	1		
Kuşçuköy	4	1			2	2			2	4	1			4	1	2
Oylat	1	1	1		2	1	1				1	1	2	3	1	3
Ömerköy	1	1	1		1	1					2	1	2	1		1
Pınarçiftliği	1	1									4	4	4	3	1	4
Tuzla	4	4	3		4				3	4	2		4	4	1	1
Tuzla T1	4	4	1								3		4	4	1	1
Yalova	3	1			2	1	1					2	4	4		
Yalı	4	3									2	4	4	2	1	3

Tablo 4. Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları kimyasal analiz sonuçlarına göre içilebilir ve kaynak suları standartları (WHO ve TS) sınır değerlerine göre sınıflar

Termomineral Su Kaynağı	İçme ve maden suları	Ayrıntılar
Akarcı (içme)	NH ₄ , Ca, Fe, α ve β	Ca, Fe, SO ₄ , Mg, Cl, F, α
Armutlu	NH ₄ , Ca, SO ₄ , α	Ca, Mg, F, SO ₄ , α
Bataklar	B, Cl, α ve β	Ca, As, Cl, SO ₄ , F, α
Bursa	F, α	Ca, SO ₄ , F, α
Büyükköy (içme)	Ca, Cl, Hg, α ve β	Ca, Mg, F, SO ₄ , As, α
Çeli (içme)	-	Ca, Cl, SO ₄ , α
Gönen	Fe, B, SO ₄ , F, α ve β	Ca, As, Cl, Fe, F, SO ₄ , Cl, α
Dağdelen	As, F	As, Cl, F, SO ₄ , Cl
Dündüldök	NH ₄ , Fe, α ve β	Ca, Fe, Mn, As, Cl, α
Eskişere (içme)	-	Ca, As, α
Hisaralan	-	Ca, As, Cl, SO ₄ , α
İleaköy (içme)	-	Ca, Mg, As
Karatlıca	Mn, Hg, SO ₄	Ca, Mn, As, SO ₄
Kestanelolu	Ca, Fe, B, Cl, F, α ve β	Ca, Mg, Fe, As, SO ₄ , α ve β
Kuzuluk maden (içme)	Fe, Cl	Ca, Mg, Fe, Cl, SO ₄
Kuzuluk sıcak	NH ₄ , B	Ca, Mg, As, Cl, SO ₄
Kuşçuköy (içme)	Hg, Cl, α	Ca, Mg, As, Cl, SO ₄ , α
Oylat	α	Ca, SO ₄
Ömerköy (içme)	α	Ca, Mg, As, F, SO ₄ , α
Pınarçiftliği	As, F	Ca, As, F, Cl, SO ₄
Tuzla	Ca, NH ₄ , Mn, Fe, Hg, Cl, F	Ca, Mg, Fe, Mn, As, SO ₄ , Cl, F
Tuzla T1	NH ₄ , F, Cl, B	Ca, Mg, SO ₄ , Cl, F
Yalova	F, SO ₄	Ca, Cl, F, SO ₄ , α
Yalı	Fe, B, Cl	Ca, Fe, As, Cl, SO ₄

gruba ayrılmıştır. Bunlar:

a grubu; Akarca, Armutlu, Bursa, Gönen, Dağ ılcısı, Dömbüldek, Ekşidere, Hisaralan, Ilıcaköy, Ömerköy, Pamukçu ve Yalova termomineral su kaynakları Na, Cl, SO₄, Ec, dH(Fr) ve SO₄ bakımından devamlı içilebilen sular sınıfında yer alır.

b grubu; Bataklar, Küçük İçme ve Yıldız termomineral su kaynakları Na, SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Cl bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

c grubu; Büyük İçme ve Kuzuluk maden termomineral su kaynakları SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular, Cl bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

d grubu; Çitli ve Oylat termomineral su kaynakları Na, Cl, SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Ec bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular sınıfında yer alır.

e grubu; Karalica termomineral su kaynağı Na, SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular, Ec bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

f grubu; Kestanbolu termomineral su kaynağı SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na, Cl ve Ec bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

g grubu; Kuzuluk sıcak termomineral su kaynağı Na, SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Cl bakımından ise zorunlu durumlarda içilebilen sular sınıfında yer alır.

h grubu; Tuzla ve Tuzla T1 termomineral su kaynakları SO₄ ve Ec bakımından devamlı içilebilen sular, Na, Cl ve dH(Fr) bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kalite Sınıfları Diyagramı

09.08.1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanunu hükümlerine uygun olarak hazırlanmış ve 04.09.1988 tarihli 19919 sayılı resmi gazetede yayınlanmış olan Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği su kalite parametrelerinden olan inorganik kirlenmeyi gösteren parametrelere ait veriler (Türkiye Çevre Vakfı, 1992) kullanılarak oluşturulan diyagrama termomineral su kaynaklarının kimyasal analiz sonuçlarında yer alan inorganik katyon, anyon ve anyon grupları aktarılmış ve sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Termomineral Su Kaynaklarının Sağlığa Etkisi

Marmara Bölgesi'nde bulunan termomineral su kaynaklarının insanlar tarafından içmelerde ve kaplıçalarda içme amaçlı olarak kullanılması durumunda, insan sağlığına olumsuz ve/veya olumlu etkileri değerlendirilmelidir. Çünkü, suyun içerisinde bulunan iyonların türlerine ve miktarlarına göre insan sağlığı üzerindeki etkileri farklılıklar gösterir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, Tebbutt 1975, Gray 1994) ve Türk Standartları'nın maden ve kaynak suları için izin verdiği içme sınır değerleri ve insan sağlığına etkileri (Tablo 3), Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları analiz sonuçları ile karşılaştırılmış ve su türlerine göre sınır değerleri aşan iyonlar Tablo 4'de görülmüştür. Tablo 4'den de görüleceği üzere Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları için yapılan değerlendirmeler sonucunda içme, maden ve kaynak sularında standartlara göre sınır değerlerini aşan, insan sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek iyonların çokluğu dikkat çekici olduğu için, bu suları içmeden önce iyi düşünmeliyiz.

Kaplıca Olanaklarından Faydalanırken Neler Düşünmeli? Neler Yapmalı?

Dinlenmek, doğayla buluşmak ve çeşitli rahatsızlıklarımızdan kurtulmak için örneğin Marmara Bölgesi'nde bulunan herhangi bir kaplıcaya gittiğimizde neler yapmamız gerektiğini mutlaka düşünmeliyiz.

1. İlk önce içmeyi düşündüğümüz termomineral su gerçekten şifalı mı? Neye göre şifalı, vücudumuza faydası veya zararı olabilir mi? diye kendi kendimize sormalıyız.

2. Sıcak suyun sıcaklığının banyo alınabilecek ve vücuda zararı olmayacak sıcaklıkta olması gerektiğini unutmamalıyız.

3. Termomineral su kaynaklarının içilebilirliklerini basit bir şekilde denetleyebilmek için suyun Schoeller içilebilirlik diyagramına göre belirlenen 8 su grubundan hangisine girdiğine bakmak yeterlidir.

4. Termomineral suyun yeni yapılmış veya en son yapılmış su kimyası analiz sonucuna kaplıca yetkililerinden izin alarak bir göz atmalıyız. Çünkü, sularla olma ihtimali yüksek olan iyonlardan bazıları insan sağlığı için olumsuz etki yapabilir ve bizleri ileriki yaşantımızda çeşitli hasta-

lıklarla başbaşa bırakabilir. Şayet termomineral su Tablo 3'deki iyonlardan bir veya birkaçını kimyasal analiz sonucuna göre içeriyor ve en çok (mg/l) değerinin üzerinde ise, o su içilmemeli, sadece banyo alınmalı. Böyle bir durum söz konusu değil ise, sıcak suyu her türlü ihtiyaç için kullanabiliriz.

5. Termomineral suyun kimyasal analiz sonucuna baktığımızda Tablo 4'deki WHO ve TS sınır değerlerini aşan herhangi bir veya birkaç iyonun var olduğunu ve Tablo 2'de verilen inorganik parametrelerden 3 ve 4 numara ile ifade edilen iyonlar içerildiğini de görürsek, o suyu içmemeli sadece banyo almalıyız. Böyle bir durum söz konusu değil ise, sıcak suyu her türlü ihtiyaç için -içme dahil- çekimmeden kullanmalıyız.

6. Termomineral su kaynaklarının A, B, C, D veya AB, AC, BD, CB ve ABC şifalı su gruplarından herhangi biri ile ifade edilmeleri durumunda, insan sağlığı üzerine olumsuz yönde etkisi olamaz diye düşünülmemelidir.

7. Termomineral su kaynaklarının içme, kullanma ve satılması izni, kaynak suyu standartlarına göre verilmesi durumunda bu suların riskli olduğu, iznin içme ve/veya maden suları standartlarına göre verilmesi durumunda ise Çitli, Ekşidere, Hisaralan, Ilıcaköy, Oylat ve Ömerköy termomineral kaynaklarının insan sağlığı üzerine olumsuz etkisi olmayan termomineral su kaynakları olduğunu kabul edebiliriz.

Rüstem Pehlivan
Dr. İ.Ü. Mühendislik Fak. Jeoloji Mük.Böl.

- Kaynaklar**
Ayvazlı, M. *Türkiye Kaplıcaları ve İçme Suyu Kaynakları*, Ankara, 1968.
Baykan, E.M. ve Çankı, B. "Türkiye Sıcak ve Mineral Suları (Hammam, Ege Bölgesi)", *MTA*, No: 189, Ankara, 1983.
Çağlar, K.O. "Türkiye Maden Suları ve Kaplıcaları", No: 11, *MTA*, Ankara, 1947.
Enayati, C. ve Terek, Z. "Türkiye'de Termomineral Kaynaklar ve Jeotermal Enerji Potansiyeli", *MTA*, Sayı: 70, Ankara, 1986.
Gray, N.F. *Drinking Water Quality Problems and Solutions*, ISBN: 0471-948179, s. 315, John Wiley & Sons, New York, 1994.
Pehlivan, R., Yılmaz, O. "Marmara Bölgesi Termomineral Kaynaklarının İçilebilirliği ve İnsan Sağlığına Etkisi", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 47, Sayfa: 21-27, Ankara, 1995.
Pehlivan, R. ve Yılmaz, O. "Marmara Bölgesi Termomineral Kaynakları", *J.Ç. Yerli Bilimleri Dergisi* (hazırlanmış), 1996.
Pınar, N. "Marmara Denizi Havzasının Sıcak Jeolojisi ve Meteorolojisi", *J.Ü. Fen Fak. Münci Bilimleri*, Sayı: 5, s. 64, İstanbul, 1943.
Schoeller, H. "Les Eaux Souterraines", 1 vol., 642 p. Masson et cie, Paris, 1962.
Tebbutt, T.H.Y. "Principles of Water Quality Control", Page: 1-179, Pergamon Press Ltd., Oxford, England, 1975.
Türkiye Çevre Vakfı, "Türkiye Çevre Mevzuatı, Su Otomatik ve Güç Kalite Standartları", Cilt: 1-2, Kavaklıdere, Ankara, 1992.
Türk Standartları, "İçme Suları", TS 266, Ankara, 1984.
Türk Standartları, "Termal Kaynakları Standartları", TS 8363, Ankara, 1990.
Türk Standartları, "Maden Suları İçilebilirliği", TS 9136, Ankara, 1991.
Ülker, I. "Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması", *Türkiye Bakanlık Yayımları*, S. 317 No: 106/129, Ankara, 1988.

Türkiye'de Bilim Politikasının İlk Yirmi Yılı

1960'ların başında planlı bir iktisat dönemi başlatan Türkiye'nin 1963'de yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının "İnsangücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma" başlıklı VII. bölümü içindeki "Araştırma" alt-bölümü, basit bir jermada, ülkenin adı konulmamış ilk bilim politikası metni olarak kabul edilebilir. Bölümün içeriğinden, araştırma faaliyetinin insangücü yetiştirme ve istihdamı çerçevesinde bir sorun olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de, henüz sanayi araştırmasına girmemiş bir ülkede, araştırma sorunu, ilerdeki araştırma faaliyetleri için temel faktör olan araştırıcı personelin yetiştirilmesidir.

Planlama örgütü (DPT) 1961'de kurulduğu halde, Türkiye'nin bir bilim politikası organı veya örgütü mevcut değildi. Birinci Planın tedbirleri arasında böyle bir örgütün kurulması vardır. "Türkiye'de müspet bilimler alanında temel ve uygulamalı araştırmaları geliştirmek, teşvik etmek, düzenlemek ve koordine etmek amacıyla..." 17 Temmuz 1963 tarihinde yayınlanan 278 sayılı kanunla TÜBİTAK kuruldu. TÜBİTAK'ın kuruluşu ile Türkiye'nin bilim politikası dünyasına girişi bir bakıma, diğer OECD ülkelerinden daha geç olmamıştır. Sadece bilim politikaları, gelişmiş OECD ülkelerinde, o dönemin stratejik denge ihtiyaçlarına cevap verirken, gelişmekte olan ülkeleri iktisadi kalkınma hedeflerini öne geçiriyordu.

OECD bir taraftan teorik çalışmalar yapar ve desteklerken, diğer taraftan da, politika uygulamalarına geçmek için projeler başlatmıştı. OECD, genelinde, bir zengin ülkeler topluluğu olduğundan, kalkınma amaçlı bilim politikası uygulamaları, az sayıdaki az gelişmiş üye ülkesinde denemek zorundaydı. OECD'nin Pilot Takımlar Projesi, "... az gelişmiş ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınmalarında Ar-Ge ve benzeri faaliyetlerin rolüne ilişkin... bir bilim politikası formülasyonu ve uygulaması için sistematik bir yaklaşım bulmak... amacıyla Türkiye dahil 7 üye ülkede hareket geçirilmiştir.

Türk takımının içinde, o sıralarda DPT'den istifa etmiş ilk planlılar, Dr. A. Karaosmanoğlu-

lu, Dr. Necat Erder, Dr. A. Sönmez, Dr. Demir (Yorgi) Demirgil, Refet Erim, Cevdet Kösemen, Selçuk Özgediz ve bu satırların yazarı da bulunuyordu. Projenin başı da o zaman ODTÜ'de bulunan Prof. Erdal İnönü idi. Proje devam ederken TÜBİTAK fiilen kuruldu. Projede çalışanların bir kısmı da TÜBİTAK kadrolarına geçti. Özellikle A. Karaosmanoğlu, Planı yapan kişilerden biri olarak (IPD'nin ilk başkanıydı). Projeye de pek çok teorik katkıda bulunmuş ve Plan-Pilot Proje-TÜBİTAK bağlantısının sağlanmasında önemli rol oynamıştı.

Bir anlamda, TÜBİTAK, Bilim Politikası Ünitesinin Pilot Proje'den doğduğu bile söylenebilir. Kurucu Genel Sekreter Prof. Nimet Özdaş, bu takımla yakın işbirliği yaptığı gibi, Karaosmanoğlu'nu danışmanı atayarak, bilim politikası kavramı ve kurumunun TÜBİTAK'a girmesine vesile olmuştur. Karaosmanoğlu'nun önerisiyle TÜBİTAK'ta bir Bilim Politikası Ünitesi kurularak bu alanın kurumlaşmasındaki ilk adım da atılmış oldu. Bu Ünitenin ilk işlerinden birisi, Fransızyi çevirmek ve buna göre, Türkiye'nin ilk Ar-Ge surveyini (1964 yılı için) gerçekleştirmek olmuştur. TÜBİTAK'ın Haziran 1965 de gerçekleştirdiği "İnşaat Sektöründe Araştırmaların Programlanması Kollokyumu", Türkiye'de Bilim Politikası alanındaki ilk bilimsel toplantı olma özelliğini taşıyor.

Türkiye'de, yaklaşık 20 yıl kadar, Bilim Politikası ve TÜBİTAK uygulamaları, belli makro hedeflere ulaşmak için "genel" bir çaba olarak değerlendirilebilir. Makro hedeflerden, Milli Ar-Ge Harcamalarını (GERD) ve Araştırmacı sayısını artırmak, TÜBİTAK cephesinde ise belli düzeydeki araştırma projelerini desteklemek ve destek sayısını çoğaltmak anlaşılmaktadır. Birinci Planda öngörülen, GERD'in %0,6'ya çıkarılması ve bu dönemde dışarıda 3000 araştırmacı yetiştirilmesi hedefleri İkinci Planda da yinelenmiş, ancak Ar-Ge harcamaları %0,3'lerden yukarıya çıkamadığı gibi, TÜBİTAK'ın da kattığı yurt dışı bursların sayısı, 500-1000 arasında kalmıştır. TÜBİTAK'ın desteklediği ve 1983'de 1544'ü sonuçlanmış olan 2000 kadar projenin hemen hepsinin üniversiteden gelmesi, temel bilim-akademik ilgi türü olması ve bu desteklemelerde belli alan öncelikleri, ağırlıklarının olmaması bu dö-

nemlerde, tamamen, "arza yönelik" bir bilim politikası modelinin uygulandığını düşündürmektedir.

Arza yönelik bilim politikası kavramına açıklık getirmek için şunu söyleyebiliriz: Önemli miktarda Ar-Ge talebi olmayan, (devletin büyük bilim-teknoloji projeleri dahil) bir toplumda, ileride talebin doğabileceği ihtimaline karşı veya bu talebi canlandırmak için, gelebilecek her türlü projeyi desteklemek, mevcut ve potansiyel araştırmacıları teşvik etmek için önlemler alınmasıdır. Burada bir seçme, bir öncelikler tablosu yapmaya, pratikte gerek kalmamaktadır. Çünkü, gelişmiş ülkelere göre çok küçük destek fonlarına sahip olsa bile, bu ülkelerdeki araştırma talebi, bu fonları bile tüketecek düzeylere çıkamamaktadır. Nitekim, TÜBİTAK bütçelerinin bir analizi, ilk 13 yılında, Kurum'un bütçelerinin tamamını harcayamadığını, bu bütçe olanaklarının ortalama %38'ni araştırmaya tahsis edilemediğini ortaya koymaktadır. Bu bütçe kısıtlarından değil, yeterli proje bulunamamasından dardır.

İlk Dört Beş-yıllık Plan dönemine rastlayan, Türk Bilim Politikası sürecindeki ilk yirmi yıl, daha çok insangücü (araştırmacı) yetiştirmeye yönelik, sanayiden çok üniversitenin odakta olduğu bir dönemdir. Üniversitelerle ilgili üç düzenleme bu dönemde yapılmıştır: 1971'de özel okulları kamulaştıran değişiklikler; 1973'de yeni Üniversite Kanunu, 1750 ve Üniversite Personel Kanunu, 1765 ile 1982'deki YÖK sisteminin kurulması. Dönemin sonunda, şeklen ve hukuken değilse bile, iktisadi hayatta, plan kavramının eski önemini yitirdiğini; buna paralel olarak, bilim ve araştırma politikalarına da ilginç azaldığını gözleyebiliriz. Dördüncü Plan fazla uygulama görmeyen resmi bir metin olarak iktisat tarihine geçmişse, bunun nedeni, dünyanın ve Türkiye'nin büyük dönüşümler yaşadığı bir döneme rastlamasıdır.

Yeni İktisat Politikaları Yeni Bilim Politikaları

Petrol krizleri, artık büyüme ağırlıklı iktisat politikalarının yerine para-istikrar politikalarını, dışı açılmayı öne çıkarıyordu. Nominal ekonominin reel ekonominin önüne geçmesi iktisat teorisine de yansımıştır: Keynes'gil makro iktisadın ve kalkınma iktisadının modası geçmiş sayılıyor, "makro iktisadın mikro temelleri", "monetarizm", "rasyonel beklentiler" vb. iktisatta klasik temellere dönüşü temsil ediyordu. Bu teorik sarsıntıların bilim politikasına yansımaları da kaçınılmazdı.

Bilim politikasının makro hedeflerden mikro (firmada yenilik) sorunlara ağırlık vermesi de bu aşamada iyime kazanır. Ancak, Türkiye burada faz farkı yapacak, 1983'de, belki 1960'larda yapılması gereken işler yani Türkiye için bir bilim politikası metni hazırlanması ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nu oluşturulması (77 sayılı KHK, 4 Ekim 1983) gerçekleştirilecektir. TÜBİTAK'ın, daha sanayi ve piyasa odaklı bir yapıya kavuşturulması için gerekli kanun değişikliği ise 1987'de (194 sayılı KHK, 21.10.1987) yapıldı. Eski 11 kişilik Bilim Kurulu, 2 üye dışında tamamen akademi ağırlıklı iken, yeni yönetim kurulunun en az 2/3'nin diğer alanlardan gelmesi öngörülmüştü. Kurumun Başkanı, "Kurum hizmetlerinin pazarlanmasını temin etmek" ve "yeni teknolojileri ilgili kurum ve kuruluşların kullanımına sunmak" (Madde 6) gibi özel girişimcilik işlevleri kazanıyordu.

Beşinci Plan döneminde, 1983'de kurulmuş olan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nda, kuruluşundan 6 yıl sonra, 9.10.1989'da ilk kez toplandı. Bu kurulun ilk kararları, Bilim Politikası 1983 metninde yer alan isteklerdir. Bu kuruldan sonra, Devlet Bakanlığı'nın insiyatifiyle TÜBİTAK tarafından Birinci Bilim ve Teknoloji Şurası 14-16 Mayıs 1990'da toplanmıştır. Çeşitli komitelerde alınan ve birbiriyle fazla tutarlı olmayan kararlar, bilim politikasının, toplumun her katında yayıldığı ve kabul gördüğü biçiminde yorumlanabilir. Dünya Bankası'ndan alınan bir kredinin, sanayi araştırmalarını desteklemek üzere dağıtımını gerçekleştirmek üzere, 1 Haziran 1991'de Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı kuruldu. TTGV, ilk kez, yenilik yapan firmalar için bir tür "risk sermayesi" kurumunu işlevi başlatarak, 1995'den sonra TÜBİTAK'a paralel, Ar-Ge destek sistemi içinde görev alacaktır.

Yılda iki kez Başbakanın başkanlığında toplanması öngörülen Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu ikinci kez, 4 yıl sonra, 3.2.1983 tarihinde toplanarak, birincide alınan kararları tekrarlaması ve araştırma alanında bazı öncelikler sıralamıştır. Bazı önceliklerin, makro düzey-

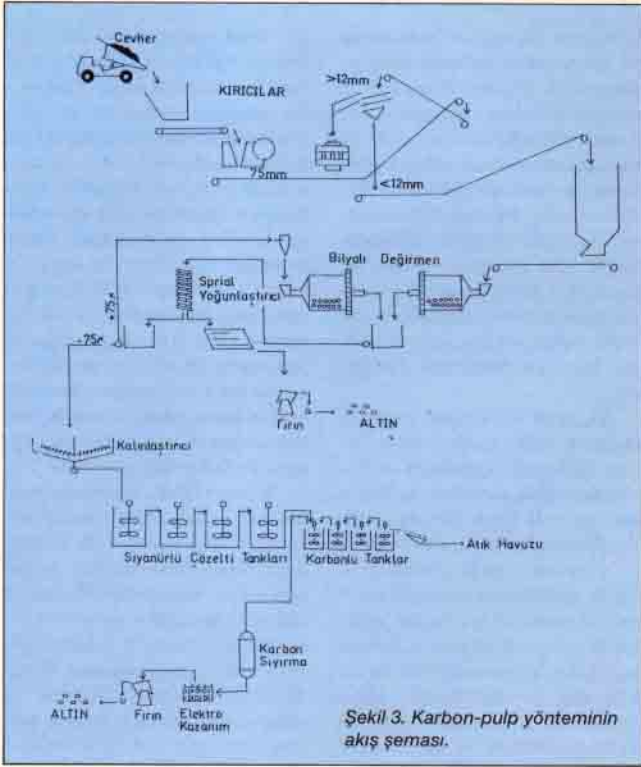
de sıralanması, eski usul, devlet ağırlıklı bir bilim politikası yaklaşımı olmakla birlikte, belli bir dozda hal geçerlidir. Ancak, yukarıda sözünü ettiğimiz faz farkını göstermesi açısından anlamlı bir örnektir.

Yine 6. Plan dönemine rastlayan 1993 yılında TÜBİTAK Kanun bir kez daha değişmiş ve Türkiye Bilimler Akademisi kurulmuştur. İlk Plandan beri sözü edilen ve kurulması öngörülen Türkiye Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kurumu (TESAK) son dakikada, Kanun Hükmünde Kararname yetkisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırılması üzerine, Çankayadan dönmüş ve belki de bu kuruluş bir 30 yıl daha ileriye atılmıştır. Bunun yerine, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun ikinci toplantısında öngörülen Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) oluşturulmuştur. (487 sayılı KHK, 13.8.1993) TÜBA tüm bilimleri kapsayan bir üst yapı olarak düşünülmüştü: TÜBİTAK ve TESAK bunun alt yapıları olacaktı.

Kuruluşundan 30 yıl sonra TÜBİTAK Kanunu'nda yapılan ikinci değişiklik, bir anlamda, 278 sayılı ilk kanuna dönüş şeklinde de değerlendirilebilir. Ancak, Türkiye şartları, TÜBİTAK'ı sanayiye hizmet vermemeye mecbur ediyordu. Bu anlamda 1995 yılı önemli bir dönüm noktasıdır: 1 Haziran 1995 tarihli Para Kredi Kurulu Genelgesi ile sanayiyi Ar-Ge teşvikleri TÜBİTAK ve TTGV'ye bırakılıyor ve TÜBİTAK, bu amaçla, bir üçüncü Başkan Yardımcılığı ihdas ediyordu.

Bundan sonraki gelişmeleri göreceğiz. Son bir cümle söylemek gerekirse, 30 yıl içinde, Türkiye, araştırma fonları arz-dilen bir ekonomi olmaktan çıkıp, araştırma talep eden bir sanayi toplumuna dönüşmüştür. Bilim politikasının evrimi de, dünya ve hatta Türkiye gelişmelerine, bazı fazlarda geri kalsa bile, bir paralellik göstermiştir. Avrupa Gümrük Birliğine uyum için, 1879 tarihini taşıyan İhtira Berati (Patent) Kanunun modern bir kanunla ikame edilmesi, bağımsız bir Türk Patent Enstitüsü'nün kurulması da bu aşamadır. Başka bir deyişle, Türkiye, hem teknoloji üretimi hem de teknoloji transferi alanında, bir üst düzeye, belki nihai düzeye çıkarak, 21. yüzyıla açılımının ön-hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktadır.

Ergun Türkcan
Prof. Dr., Gazi Üni., İktisat Bölümü,
TÜBİTAK Başkan Danışmanı

Şekil 3. Karbon-pulp yönteminin akış şeması.

Kalınlaştırıcıda tabana çöken malzeme bir miktar suyla birlikte siyanürleme tanklarına aktarılır. Burada pulp malzemenin içerisinde, 2/10.000 oranında suyla seyreltilmiş zayıf bir siyanür çözeltisi eklenir. Bu noktada sistemin iyi çalışması, çözeltinin alkalinitesine bağlıdır. Çünkü PH değerinin 7'nin altına düşmesi sonucunda hidrosiyanik asit oluşacağından, çözeltinin PH değeri sürekli 11 civarında tutulmalıdır. Bu alkalın koşullarda siyanür iyonize haldedir. Sistemin PH değeri ise, tanklara ilave edilen kireçle kolaylıkla kontrol edilebilmektedir. Tanklardaki karıştırıcılar pulp malzemeyi sürekli karıştırarak süspansiyon halde tutarken, altının siyanür tarafından çözündürülmesi kolaylaştırılır. Tam bir çözünme için bu işlem yaklaşık 35 saat sürer. Çözünme sonunda cevherli sıvı, içerisinde

1 mm boyutunda karbon granüllerinin bulunduğu tanklara alınır. Burada çözünmüş haldeki altın, karbon partiküllerinin yüzeyine tutunur. Bu aşamadan sonra boyutları iri olan karbon parçacıkları eleme yöntemi ile pulp malzemedan kolaylıkla ayrılır. Geriye kalan pulp malzeme atık havuzuna giderken, kullanılan su tekrar fabrika kısmına pompalanarak çözeltide kalan bir miktar altın ve kullanılmayan siyanür yeniden kazanılmış olur.

Yüzeylerinde altın bulunduran karbonlar sıyırma kısmına alınarak, çelik tanklar içinde sıcak siyanürle işleme tabi tutulurlar. Bu işlem sonucunda altın, karbon parçacıklarından sıyrılarak tekrar siyanür çözeltisine geçer. Çözelti bir elektro kazanım hücrelerinden geçirilerek, altının çelik yün yumaklar üzerine çökmesi sağlanır. Siyanürlü su ise tanklara geri

gönderilir. Bu döngü tüm altın sıyrılıp çökelineye kadar devam eder. Üzerinde altın içeren çelik yün yumaklar ise, fırınlarda eritilerek, saf olmayan külçeler son ürün olarak elde edilir.

Yığın-Yıkama Yöntemi

Yığın-yıkama yöntemi daha çok düşük tenörlü cevher yataklarının işletilmesinde kullanılmaktadır. Bu yöntem karbon-pulp yöntemine çok benzemekle beraber, altının ilk siyanür çözeltisine alınması tekniğiyle, karbon-pulp yönteminden ayrılır.

Ocaktan çıkartılan cevher boyutları bir metre ile birkaç santimetre arasında değişecek biçimde kırılır. Bu iri kırılmış malzeme, açık alanda geçirgen olmayan bir zemin üzerinde toplanır. Yığının tabanında kil, çimento, asfalt ve plastikten oluşan bir örtü kullanılır. Bu örtü malzeme, yığın ile zemin arasındaki geçirimsizliği sağlar. Yığılan malzeme üzerine bir fiskeye sistemi yerleştirilir ve bu sistemle yığın üzerine seyreltilmiş alkalın siyanür çözeltisi püskürtülür. Bu işlem sonucunda cevherdeki altın şu denkleme göre çözünür;

Yığındaki kimyasal tepkimenin süresi ve verimi, siyanür çözeltisinin yığın içindeki süzülmesine bağlıdır. Bu nedenle yığının yüksekliği, cevherin kırılma boyu ve değişik boyuttaki cevherin yığındaki istiflenme tarzı, işlemin başarısı açısından son derece önemlidir.

Hazırlanan bir yığın için bu işlem yaklaşık 6-8 haftalık bir süreyi kapsar. Bu süre içinde cevherden ayrılan altın, çözelti içinde tabana süzülür ve bir havuzda toplanır. Altınlı siyanür çözeltisi daha sonraki aşamada aktif karbon kolonlarından geçirilerek, altının karbon tarafından absorbe edilmesi sağlanır.

Altınlı karbon parçacıkları karbon-pulp yönteminde olduğu gibi, sıcak siyanürle işleme tabi tutulur ve altın yeniden çözelti haline alınarak karbondan sıyrılır. Çözelti içindeki altın, bir elektro kazanım hücrelerinden geçirilerek, çelik yün yumaklar üzerine çökertilir. Bu aşamadan sonraki işlem ise, bu yumakların fırınlarda eritilerek saf olmayan altın külçelerinin elde edilmesidir.

İlhan Bettemir

Jenoloji Yük. Müh. P.K. 105. 17100 Çanakkale

Kaynaklar

- Adrian, S. Muddler, T. The chemistry and treatment of cyanidation wastes, London, 1991.
- Green, T. The gold companion, London, 1991.
- Murray, S. and Crisp, K. Gold 1993, London, 1993.
- Yannopoulos, J. C. The extractive metallurgy of gold, London, 1991.

Beslenme Fiziksel Aktivite Sağlık

"İnsanlar herşeye inanırlar, ondan övgüyle bahsettiğin sürece" diyen 17. yüzyıl büyük Fransız oyun yazarı Moliere'in bu sözünü beslenme konusuna uyarladığımızda günümüzde hâlâ geçerliliğini sürdürdüğünü görebiliriz. Gerçekten de insanlar birçok gazete, dergi ve TV haberlerinin tipik özelliği olan abartılı, çarpıcı, yanlış anlaşılmış ve yorumlanmış bilgilerle gerçeklerden uzaklaşarak hatalı bilgiler edinebilirler.

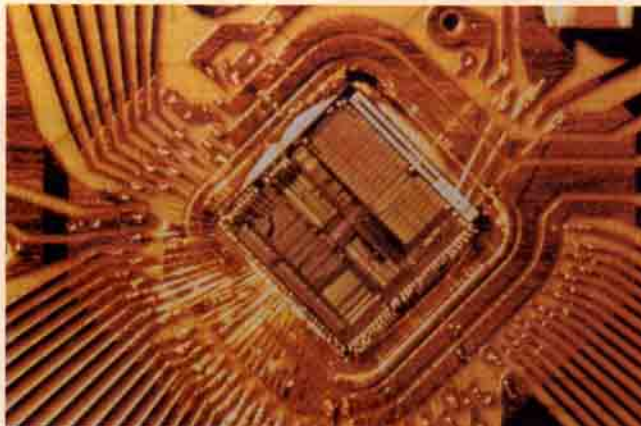
Kahvaltıda sosis, sucuklu yumurta, öğle yemeğinde hamburger, patates kızartma, kolalı içecek, akşam yemeğinde yine yağda kızartılmış biftektan oluşan bir beslenme tarzının sağlıklı bir yaşamla bağdaşmadığını artık herkes biliyor. Ama beslenme ile sağlık arasındaki ilişkiyi gerçekten biliyor muyuz?

Bu yazıda, bilimsel veriler ışığında beslenme, fiziksel aktivite ve sağlık ile ilgili yeni bilgilere yer verilmiştir.

Son yıllarda beslenmenin odak noktasını oluşturan konular ve hedefler değişmiştir. Geçmiş yıllarda enerji, protein vitamin ve minerallerin yetersiz tüketimleri ve buna bağlı sağlık sorunları gündemde iken, günümüzde beslenmenin kronik hastalıkların önlenmesindeki rolleri ve dengesi beslenmenin yol açtığı sorunlar dikkatleri çekmeye başlamıştır.

Gerçekten de sağlıklı bir yaşamın köşe taşları olarak kabul edilen doğru ve sağlıklı beslenme ile düzenli yapılan egzersizlerin bazı kronik hastalıkların (hipertansiyon, koroner kalp hastalıkları, KKH, kanser, osteoporozis, diabet) önlenme ve tedavisindeki rolleri tartışmasız kabul edilmektedir. Beslenme ile ilgili yeni yaklaşımlar; şişmanlık, beslenme ile iki ölümcül hastalık olan KKH ve diabet (şeker hastalığı) arasındaki ilişki, hatalı beslenmenin yol açtığı sorunlar ile yiyeceklerimizde oluşan kimyasal tehlikelerin araştırılmasıdır. 1993 Türkiye Nüfus ve Sağlık araştırması sonuçlarına göre kadınlarda şişmanlık oranı %50 olarak saptanmıştır. Şişmanlığın neden olduğu sağlık sorunlarının başında KKH, hipertansiyon, hiperkolesterolemi (yüksek kolesterol) diabet ve gebelik komplikasyonları yer almaktadır.

Halk sağlığı uzmanları tarafından halk, temel besin öğeleri gereksinimini karşılayan besin

Şekil 1. Altınla kaplanmış devre elemanları.

grupları, günlük enerji tüketimi ile fiziksel aktivite arasındaki ilişki ve tüm sağlıkla ilgili konularda eğitilmelidir.

Şişmanlık sedanter (günün büyük bölümünü oturarak geçiren) yaşam şekli ile paralel gitmekte, yetersiz fiziksel aktivite, hipertansiyon ve KKH ve kalp krizinden ölüm riskini artırmaktadır. Yapılan çalışmalar az da olsa düzenli olarak yapılan günlük fiziksel aktivitelerin önemli ölçüde yarar sağladığını belirtmektedir.

Bugün en hararetli tartışmalar beslenme konusunda yapılmaktadır. Beslenme ve hiperkolesterolemisi arasındaki ilişki, KKH neden olan değiştirilebilir potansiyel risk faktörlerinden biridir. Diyetle alınan fazla miktarda kolesterol ve doymuş yağın KKH riskini artırdığı bilinmektedir ve 20 yaş ve üstü kişilerde kan kolesterol düzeyinin 200 mg/ml'nin altında olması önerilmektedir. Yiyeceklerle alınan kolesterolün kan dolaşımındaki kolesterol düzeyini belirlemede çok az rol oynadığı, asıl sorunun doymuş yağ olduğu bilinmektedir. Doymuş yağ içeren yiyeceklerin çoğu hayvansal kaynaklıdır ve kolesterol içermektedir. Hindistan cevizi ve palmye yağı gibi bazı bitkisel kaynaklar fazla miktarda doymuş yağ içerirler; ama kolesterol içermezler. Bunlar hiç kolesterol içermeseler bile içerdikleri doymuş yağ nedeniyle KKH riskini artırabilmektedirler.

Son yıllarda KKH riskini azaltan beslenme şekli olarak "Akdeniz diyeti" dikkatleri çekmektedir. Akdeniz tarzı beslenme alışkanlığı ile daha az doymuş yağ tüketilmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde yaşayanların tükettikleri enerjinin önemli bir bölümü (yaklaşık %30) yağlardan sağlanmasına karşın yağ tüketiminin %50'ye varan bölümünün zeytinyağından oluşması KKH riskini düşürmektedir.

Sağlıklı ve uzun bir yaşam için düzenlenen programların kitle eğitiminde kullanılmasının pahalı ve yeterince etkin olamayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle uzmanların çoğu, hedefin öncelikle yüksek risk altında olan (hipertansiyonlu, sigara içen, kan kolesterol düzeyi 200 mg/ml üstünde ve KKH risk faktörleri altında bulunan) kişiler olması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca kitle eğitiminin tehlikeli yönleri de bulunmaktadır. Örneğin serum kolesterol düzeyinin azaltılması ile ilgili kampanyalar pek çok esansiyel besin ögesi içeren yiyeceklerin sınırlı tüketimini önererek den-

geli beslenme ve sağlığı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle ekonomik zorluklar içinde bulunan yaşlıların çoğu yumurta, et, süt ve ürünlerini tüketmekten kaçınabilir. Fakat bu uygulama onların serum kolesterol düzeylerini düşürmelerini garanti etmez, ancak doğru ve dengeli beslenme ile bu sorun çözümlenebilir. Diğer yandan KKH'da diyetin rolünün fazla vurgulanması hipertansiyon ve sigarayı bırakma gibi önerilerin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Bir diğer tartışmalı konu da, yüksek risk altında olan gruplar için geliştirilen kolesterol düşürme programlarının çocuklara uygulanıp uygulanmayacağıdır. Sağlıklı çocukların damarlarında yağlı çizgiler görülebilmektedir. Bu tüketilen diyet ve çevresel faktörlere bağlı normal ve sürekli olmayan tüm çocuklarda görülen bir olay olup, ileride KKH olacağının göstergesi sayılmaktadır. Çocuklarda düşük yağ ve kolesterolü diyet ve tedaviler uygulamak büyüme ve gelişmelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Konunun bir diğer boyutu da eksik, kesin olmayan ya da yüzeysel açıklamalara dayanarak alışagelmis diyetin birden değiştirilmesi sonucu yeni sorunlar ortaya çıkabilmesidir.

Diyet ile kanser ilişkisi de tam açıklığa kavuşmamıştır. Kanser insidansının bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi, çevresel faktörlerin de kanser oluşumunda rol oynadığını göstermektedir. Buna rağmen bazı epidemiyolojik veriler beslenmenin kolon ve meme kanserleri etiyolojisinde rol oynadığını göstermektedir.

Kanserin oluşumundaki beslenme ile ilgili etmenler şişmanlık, aşırı ve hatalı yağ tüketimi, posa ve antioksidan vitaminlerin (beta karoten, C, E vitamini ve karotenoidler) yetersiz tüketimi, aşırı tuz alımı ve besinlerin işlenme, pişirme ve saklanmasıyla yapılan hatalı uygulamalardır. C ve E vitaminleri ve karotenoidlerden zengin Akdeniz diyetinin kanserden koruyucu olduğu yolunda raporlar bulunmaktadır. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalarda diyet yağ tüketimi ile artan meme kanser riski arasındaki ilişkiyi doğrulamanın zor olduğu bildirilmektedir.

Yiyeceklerimizin hem doğal kansinojenleri hem de potansiyel koruyucu ajanları içerdiği bilinmektedir. Örneğin posa, vitamin A, C, E ve selenyum ile yiyeceklerimizde saptanamayan pek çok

koruyucu bileşiğin, bazı sebze ve meyvelerde bulunan antikarsinojenik öğelerin koruyucu olumlu etkileri bilinmektedir. Ancak bu etkiler tam açıklığa kavuşturulamamış olduğundan konu ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir. Bu nedenle beslenme ile ilgili en yeni yaklaşım: Sağlık için en yararlı olanın iyi yiyecek / kötü yiyecek ayrımı yapmadan tüm yiyeceklerin bir arada bulunduğu çeşitli ve dengeli bir diyet tüketmek olduğudur.

Yiyecek ve içeceklerimize eklenen katkı maddeleri ve taram ilaçlarının (pestisit) neden olduğu sağlık sorunları da konunun önemli boyutlarından biridir. Henüz bu endişeler yeterince gündeme getirilmemiştir. Katkı maddeleri ile ilgili standartlar emniyet sınırlarını belirlediği için, çok az sayıda kişinin bu öğelerden olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir. Halk eğitiminde yiyeceklerle eklenen katkı maddeleri ve pestisitlere dikkat çekilmesi, bu öğelerin emniyet dozlarının yeniden düzenlenmesi potansiyel sağlık risklerini azaltmada önemli rol oynamaktadır.

Son on yıldır beslenme konusundaki ortak görüşler şu şekilde sıralanabilir:

1. Hergün 4 temel besin grubundan (et, süt, sebze / meyve, ekmek / tahıl) çeşitli yiyecekler, önerilen miktarda tüketilmeli,
 2. Boya uygun vücut ağırlığı yaşam boyu sürdürülmeli,
 3. Düzenli fiziksel aktivite yapılmalı, fazla yağ ve yağlı yiyecek tüketmekten kaçınılmalı,
 4. Yiyeceklerin temiz, emin olmasına ve sağlığa zararlı olmamasına dikkat edilmelidir.
- Egzersiz ile ilgili yeni yaklaşımlar ağır egzersizin bazı olumsuz etkileri konusunda yoğunlaşmaktadır. Egzersizden sonra iskelet kaslarında biriken serbest radikallerin neden olduğu oksidan stresin sağlık için potansiyel risk oluşturduğu bilinmektedir. Serbest radikaller, çışleşmemiş elektron içeren molekül parçacı-

ğı olarak tanımlanmaktadır. Birincisi mitokondriada elektron transferi, ikincisi yoğun egzersiz sırasında oluşan iskelet sırasında olmak üzere vücutta iki şekilde oluşabilmektedir. Serbest radikal oluşumu vücudun antioksidan savunma mekanizmasının gücünü aşarsa dokuda hücre proteini, nükleik asit ve özellikle hücre membranındaki lipid peroksidasyonu sonucu hasara yol açmaktadır. Antioksidan besin öğelerinin (E ve C vitamini, Beta karoten-A vitamini öncüsü, selenyum) egzersiz sırasında oluşan oksidatif hasarı minimal düzeye indirdiği bilinmektedir.

Sonuç olarak, egzersizin sağlık için yararlı olduğu kadar potansiyel yan etkileri de bulunmaktadır. Antioksidan besin öğeleri ile risk minimal düzeye indirilip egzersizin yararlı etkileri optimal düzeye çıkarılabilir. Antioksidan besin öğelerinin yeterli tüketimi ve düzenli egzersizlerin kronik hastalıkların önlenme ve tedavisinde, optimal sağlığın sürdürülmesinde yararlı olacağı açıktır.

Sağlıklı yaşam için akut, tüketinceye kadar egzersiz yapmak yerine aerobik yürüyüş ve egzersizler yapılmalıdır. Bunun yanı sıra kaynağı ne olursa olsun serbest radikallerin zararlarından korunmak için antioksidan vitaminleri yeterli miktarda içeren sağlıklı beslenme ilkelerine uygun diyet tüketilmelidir.

Gülşen Ersoy

Doç. Dr. H.Ü. Bezmîa ve Diyetetik Bölümü

Kaynaklar:
Singh, V.A. "Current Perspective on Nutrition and Exercise", *Journal of Nutrition*, 122: 760, 1992.
Packer, L., Singh, V.N. "Nutrition and Exercise: Introduction and Overview", *Journal of Nutrition*, 122: 758, 1992.
Bayraktar, A. *Bezmîa, H.Ü. Yayınları A.01, Ankara, 1990*.
Cass, W.E., Bayraktar, A. *Kanserden Korunmak İçin Beslenme İlkeleri*, Türkiye Diyetisyenleri Derneği Yayını: 5, Ankara, 1994.
Mc Ardle, W., Katch, F., Katch, V. *Exercise, Free Radicals and Antioxidant Enzymes of Exercise Physiology*, 1994.
Zenginoglu, A.M. "Egzersiz ve Oksidan Stres", *1. Klinik Spor Hekimliği Sempozyum Kitabı*, 25-28 Nisan, Ankara, 1995.
Lama, J.C. "Hastaların Diyet ve Kolesterolle İlgili Sorularına Doğru Yanıtlar", *Modern Tıp*, 2: 22, 1994.
Dincer, C., Kuyucuoglu, A. "Egzersizde Oksidan Lipid Peroksidasyonu ve E Vitamininin Koruyucu Etkisi", *Spor ve Tıp*, 3: 20, 1995.

Nisan Ayı Ödüllü Bulmaca doğru yanıtı-
yp, kuru sonucu kitap kazanılır.
Hikmet Uğurlu/Ankara, Günter Özbek/Ankara,
İlhan Yılmaz/Ankara, Murat Avcı/Çankaya
Ayhan Elmalı/Ankara

Düzenli 340. sayılı (Günlük) bulmaca
sonucu doğru yanıtı verildiği için

Mayıs Ayı Ödüllü Bulmaca Yanıtı

Onlar, Sığırlarını Deli Dana Hastalığı Yüzünden Kaybediyorlar.

Peki ya Biz?

İngiltere'de başlayıp, tüm Avrupa ülkelerinde paniğe yol açan deli dana (mad cow) hastalığı, Türkiye için çok ciddi bir uyarı... Bu hastalığın suni yemle beslenen ineklerde görüldüğü saptanmış durumda: İngiltere gibi ülkelerde suni yem, hayvan etleri, kan, kemik ve mezbaha artıkları da karıştırılarak yapılıyor ve hastalık, bu suni yemle beslenen hayvanlardan insanlara geçiyor.

Mera Kanunu derhal çıkarılmalı!

Türkiye'de henüz mezbaha artıkları, suni yem üretiminde kullanılmıyor. Türkiye'nin ot türleri açısından çok zengin olan meraları, bütün dünya için doğal ürün cenneti olabilir.

Fakat gidiş, ümit verici değil:

Mera alanları 1935'li yıllarda 44 milyon hektar iken bugün 12 milyon hektara düşmüş bulunuyor. Kalanlar da erozyon ve aşırı otlatma nedeniyle kısır ve verimsiz. Türkiye on yıldan beri kendi kendini besleyen ülke olmaktan çıkmış durumda.

Oysa, çok az bir kaynak ayırmak ve otlatmayı disiplin altına almakla meralarımız kısa sürede, kolayca ıslah edilebilir. Ülke çapında yapılacak mera ıslah çalışmaları ile binlerce vatandaşımız iş imkânına kavuşur, böylece hem kırsal fakirlik, hem de kentlere göç hafifler. Ülkemiz, kendi ihtiyacı olan sağlıklı hayvansal ürünleri rahatça üretilip, kalanını da ihraç eder...

Yapılacak ilk iş, 2000'li yıllara kadar milyarlarca dolara ulaşması beklenen hayvansal ürün ithaline gerek bırakmayacak, meralarımızın ıslah edilmesini ve korunmasını sağlayacak Mera Kanununu derhal çıkarmak... Parlamenterler, sivil toplum örgütleri, tüketiciler, bir an önce uyanın!.. Mera Kanunu çıksın... Hayvancılığımız kurtulsun, ülke ekonomisinin sigortası olsun.

TEMA Vakfı olarak "Vatandaş Mera Kanunu istiyor" kampanyasını başlattık. Bu ilanı okuyan sizler de bu kampanyaya katılabilirsiniz. Yapmanız gereken, siyasi parti genel başkanlarına ve yerel yönetim milletvekillerine hitaben, Mera Kanununun çıkmasını dilediğinizi belirten faks veya mektubu aşağıdaki numaraya göndermek ya da postalamaktır.
Faks : TBMM (0-312) 420 51 65 Adres: TBMM Bakanlıklar 06543 Ankara

"Türkiye çöl olmasın"

TÜRKİYE EROZYONLA MÜCADELE,
AĞAÇLANDIRMA VE DOĞAL
VARLIKLARI KORUMA VAKFI

Termomineral Su Kaynakları Şifa Dağıtır mı?

Termomineral su kaynakları günümüzün yoğun stresli yaşamından, hava, çevre ve şehir sorunlarından zihnen ve bedenen fazlasıyla bunalmış insanların doğayla buluşup, hem dinlenip hem de özellikle cilt sorunları, romatizmal, dolaşım, solunum ve sindirim sistemi hastalıkları için tedavi görebileceği doğal şifa kaynaklarıdır.

İnsanoğlu dünya üzerinde yaşamaya başladığından beri, dertlerine neyin deva olabileceğine sürekli ilgi duymuştur. İşte bunlardan biri de kaplıcalardır. Kaplıcalar termomineral su kaynaklarının bulunduğu bölgelere kurulmuşlardır. İlk çağlardan günümüze kadar geçen sürede insanlar yakalandıkları hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmak için hekimlere müracaat ettikleri gibi doğal yollar ile yeryüzüne çıkan şifalı sulardan da faydalanmışlar ve faydalanmaktadırlar.

Termomineral su kaynağı denilince aklımıza yer kabuğunun derinliklerinden gelerek yeryüzünde bozalan soğuk ve/veya sıcak sular gelmektedir. Termomineral su kaynaklarının sıcaklığı, debisi, devamlılığı ve su kimyası analiz sonuçlarına göre şifalı oldukları tesbit edildiği an kaynak civarında alt yapı (ulaşım, konaklama tesisleri) ve üst yapı (haberleşme, eczane, eğitim, dinlenme tesisleri) olanakları gelişmeye başlar. Böylelikle kaplıca merkezleri kurulmuş olur.

Literatürden anladığımız kadarıyla Anadolu'ya ayak basan Türkler ve sonrasında Osmanlılar bu kaynaklara ilgi duymuşlar ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, çeşitli türlerde mimari eserler vücuda getirmişlerdir. Bunlar günümüzde hâlâ ayakta durmakta ve halkımıza hizmet sunmaktadır. Bu yazıdaki amaç, Marmara Bölgesi'nde genelde yaz ayları geldiği zaman sıcak suların bulunduğu bölgelere dinlenmek ve çeşitli rahatsızlıklardan kurtulmak için giden insanlara yardımcı olmak ve yol gösterebilmek için eldeki bilimsel verileri onların bilgisine sunmak ve sağlıklarının olumsuz yönde etkilenmesini kendi kendilerine önleyebilmelerine yardımcı olmaktadır.

Önceki Çalışmalar

Marmara Bölgesi'nde konuyla ilgili olarak gerçekleştirilen ilk çalışmalar sırasıyla, Pinar (1943), Çağlar (1947), Avşaroglu (1968),

Erentöz ve Ternek (1968), Yenal ve diğerleri (1975), Başkan ve Canik (1983), Ülker (1988) yapmışlardır. En son gerçekleştirilen araştırma ise Pehlivan ve Yılmaz (1995) tarafından yapılmıştır. İn-

celemede Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının içilebilirliği ve insan sağlığına etkisi değerlendirilmiştir.

Marmara Bölgesi Termomineral Su Kaynakları

Genelde litresinde çözünmüş olarak en az 1 gram mineral içeren ve sıcaklığı 20°C'den yüksek olan sulara termomineral su adı verilir. Bu sular, Türkiye'de bolca bulunan ve üzerinde depremlerin meydana geldiği faylar (fay= yer kabuğunda kayaların kırılarak yer değiştirmesi olayına verilen isimdir, bölgedeki termomineral su kaynakların %90'nın fay kontrollü olduğu da belirlenmiştir) ile oluşur. Termomineral su kaynakları vadoz (atmosferik), juvenil ve mikso olarak üç şekilde oluşur. Bunlardan vadoz su, yeryüzündeki yağmur, kar gibi atmosferik suların, kayaların geçirgenliği ve sürekli-

Tablo 1. Marmara Bölgesi termomineral su kaynaklarının sıcaklıklarına göre sınıfları

Su tipi	Sıcaklık	Top. Min.	Şifalı
°C	°C	(g/l)	m grubu
Kızıllık maden (Akova-Akova)	14	5.8	AB
Çelti (İnegöl-Bursa)	15	5.4	AB
Ekirdere (Gönen-Balıkesir)	16	0.2	BC
Akarsu (M.Kemalpaşa-Bursa)	17	1	AB
Küçük içme (İstanbul)	17.5	2.9	AB
Büyük içme (İstanbul)	19.5	4.6	AB
20 °C < Hipotermal su < 40 °C			
Kınalı (Mörkeç-Çanakkale)	25	0.5	BC
Öncekin (Sarıhalı-Balıkesir)	32	0.8	BC
İlıcakır (Sarıhalı-Balıkesir)	32	1.1	ABC
Ağaç Artırmı (Borçano-Çanakkale)	33	1.2	ABC
34 °C < Mesotermal su < 40 °C			
Kılıçlar (Bazınca-Çanakkale)	35	0.8	BC
Gemlik (Gemlik-Bursa)	36	2.4	ABC
Kocataşlar (Lapseki-Çanakkale)	36.5	1.0	ABC
Oylar (İnegöl-Bursa)	40.5	0.6	ABC
40 °C < Hipotermal su < 40 °C			
Bartalcılar (Çan-Çanakkale)	43	1.2	ABC
Yeniköy (Marmara-Balıkesir)	46	1.5	ABC
Dümbüllük (M.Kemalpaşa-Bursa)	47	3.4	ABC
Yıldırı (Sarıhalı-Balıkesir)	47	1.5	ABC
Çan (Çan-Çanakkale)	47	2.6	ABC
Karacık (Çan-Çanakkale)	48	2.2	AC
50 °C < Çok sıcak su < 90 °C			
Kızıllık sıcak (Akova-Akova)	50	2.8	ABC
Pamukçu (Balıkesir)	51	1.5	ABC
Korkkoy (Marmara-Balıkesir)	51	1.0	ABC
Küçükçiftlik (Bing-Çanakkale)	52	0.5	BC
Armutlu (Armutlu-Yalova)	52	2.4	ABC
Batıkler (Sarıhalı-Balıkesir)	60	2.4	AC
Dümlüce (Balıca-Balıkesir)	63	0.9	BC
Özenci (Çan-Çanakkale)	65	1.3	ABC
Yalova (Termal-Yalova)	86	1.4	ABC
Tuzla (Ayvalık)	73	21.6	ABC
Kestaneözü (Enez-Çanakkale)	74	21.9	ABC
Bursa (Mörkeç-Bursa)	77	1.4	AC
Gönen (Gönen-Balıkesir)	77	2.0	ABC
Hindat (Yenice-Çanakkale)	81	0.8	BC
Hindat (Sarıhalı-Balıkesir)	80	1.2	ABC
100 °C < Gayzerler, fışkıran, buhar			
Tuzla T1 (Ayvalık-Çanakkale)	173	3.5	ABC

Kaynak: Pehlivan ve Yılmaz, 1996.

Tablo 2. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve diğer içme, Türk Standartları (TS) ve diğer içme, maden ve sularıdaki iyonlar için maksimum edilebilir sınır değerleri ile içme ve maden sularında bulunan iyonların insan sağlığına etkisi

İyonlar	İçme suyu en çok (mg/l) (WHO)	İçme suyu en çok (mg/l) (TS)	Maden suyu en çok (mg/l) (TS)	Karın suyu en çok (mg/l) (TS)	Etkisi
Pb	0.05	0.05	0.05	-	Beyin, böbrek, karaciğer, mide, bağışıklık sistemi ve kemik için tehlikelidir
Cd	0.05	0.05	0.05	-	Karın ağrısı, böbrek bozukluğu, cilt, deri, burun zarında yara ve delinme
As	0.01	0.05	0.05	-	Deri, mide ve kalp veremektir
Se	0.01	0.01	0.01	-	Dış çevremizi süz, kumörjen
CN	0.01	0.01	0.01	-	Zehir
Ca	0.01	0.05	0.05	-	İnsan hastalığı (kemik dokusunda Ca yerine geçeri), kemik ve mikrobiyal tahrip
Ag	0.05	0.05	Veri yok	-	Argyria hastalığı, karaciğer, böbrek ve dalakta pasiflik değişimler
Hg	0.001	Veri yok	0.001	Veri yok	Sinir sistemi ve beyinde ağır hasar
Fe	1	1	Veri yok	0.3	Birlik ve hayvanlar için sızdırmazlık bir ölçüleme noktası. İnsan sağlığı için zararlı
Mn	0.05	0.5	0.5	0.1	Karaciğer ve sinir sistemi hastalıkları
Cu	1	1.5	1	1	Bütüncül için tehlikelidir
Zn	5	15	5	5	Sıvı bulaşıcı bir tat verir, ve organizmaların etkisi
Na	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Damar, kalp hastalığı, böbrek, akciğer
Ca	200	200	Veri yok	25	Çok alınırsa zararlı etkiyi gösterir
Mg	125	150	Veri yok	10	Karaciğer, sinirsel bozukluk ve akciğer
Al	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Uzun süreli
Ba	1	Veri yok	1	Veri yok	Kalp atışlarını etkiler
Br	Veri yok	6	Veri yok	Veri yok	Sinir sistemi
Se	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Kemik yapısında bozukluk, tahribatlar
Cl	600	600	Veri yok	500	Kalp, sinir ve karaciğer hastalıkları için olumsuz etki, ayrıca sinir sistemi ve idrar yolları hastalıkları
F	1	2.4	1.5	1	1 mg/l'ye kadar dış çevremizi süz, kemikler için zararlı
SO4	400	400	Veri yok	20	Toprakta nitrürlüğü artırır, bitkilerde N'a alımı azaltarak zehirlenmeye yol açar
NO3	-	-	-	-	Yemek borunu, mide, bağışıklık, akciğer, deri dokümanları ve kanet
NH4	Veri yok	0.05	Veri yok	Veri yok	Hifese zararlıdır, veri geçirgenliği tahrip
NO2/NO	45	45	25	25	Deride kızamık, yanma, kusma ve solunum ile ilgili
PO4	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Görme yapısını, epilepsi, kusma, idrar ve kaslarda geyişme
CO3, HCO3	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Çok alınırsa zararlı etkiyi gösterir
Fenol	0.001	0.002	-	-	Böbrek hastalığı, kalınlık, bükümlük, idrar
n aldirite	2.3 pcil	2.3 pcil	1 pcil	1 pcil	İnsan bilimsel (organizma) üzerinde yararlı etki
B akirime	27 pcil	27 pcil	100 pcil	100 pcil	

sizliklerine bağlı olarak aşağılara doğru inmesi ve bunun sonucunda ısınıp mineral yüklenerek tekrar yeryüzüne çıkması ile; jüvenil su, yeryuvarının çok derinlerinde, yüksek basınç altında, jüvenil hidrojenle atmosferik oksijenin birleşmesi yoluyla oluşur ve göllenerek çatlaklardan yeryüzüne doğru çıkarken çevre kayalardan iyon yüklenir, çoğunlukla radyoaktiftir. Miks ya da karışık olarak nitelendirilen sular ise vadoz ve jüvenil suların birbirleriyle karışması sonucunda meydana gelirler.

Termomineral su kaynaklarının sıcaklıklarına TS 8363'e göre sınıflandırmaları yapıldığında 6 kaynağın soğuk su (sıcaklığı 19°C'den az), 14 kaynağın sıcak su (sıcaklığı 20°C ile 49°C arasında), 15 kaynağın çok sıcak su (sıcaklığı 50°C ile 99°C arasında) ve 1 kaynağın da gayzer (sıcaklığının 100°C'den fazla) olduğu tespit edilmiş olup, bölgede günümüzde faaliyette bulunan, tek veya birkaç tanesi bir arada olan farklı lokasyonlardaki 36 adet termomineral kaynağın 10'u içme ve 26 tanesi de kaplıcadır (Tablo 1) (Pehlivan ve Yılmaz 1969).

TS 8363'e göre termomineral sular, şifalı su olarak nitelendirilmiş olup, şifalı su grubu 4 ayrı gruba (A, B, C ve D) ayrılmıştır. Bunlardan A grubu su; litrede en az 1 gram erimiş mineral içeren sudur. B grubu su; litrede 1 gramdan az erimiş mineral içeren ve I, S, F (1,0 mg/l), Fe (20 mg/l), CO₂ (100 mg/l) ve Rn (18,0 milimikro-kuri) gibi tesirli elemanları belirtilen sınır değerleri üzerinde taşıyan sudur, C grubu su; doğal sıcaklığı 20°C'den fazla olan sudur. D grubu su ise; mineralce fakir ve soğuk olup, şifalı oldukları kli-

nik raporları ile tespit edilen sudur. Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırma sahasındaki termomineral suların büyük çoğunluğu (29 tanesi), litrede 1 gramın üzerinde mineral madde içermekte olduklarından A grubu şifalı sulara dahildirler. Marmara Bölgesi'ndeki termomineral suların tamamının tesirli eleman değerleri ile B grubu, sıcaklık değerleri (20°C'nin üzerinde olmaları yönü) ile de C grubu şifalı sulara girerler. Bir termomineral su kaynağı mineral madde, tesirli iyon değerleri ve sıcaklıkları bakımından A, B, C, D şifalı su gruplarından herhangi biri ile ifade edilebildiği gibi, AB, AC, BD, CB ve ABC şeklinde de tanımlanabilir.

Marmara Bölgesi'nde bulunan 36 adet termomineral kaynağın %90'ı sıcak ve çok sıcak su karakterli, çoğunluğu (21 tanesi) ABC şifalı su grubuna dahil olan atmosferik veya miks kökenli sulardır (Pehlivan ve Yılmaz, 1996).

Kaplıca Merkezleri

Yenal (1975), Ülker (1988) ve Özer (1992) tarafından Marmara Bölgesi'nde 1. derecede öncelikli olarak kabul edilen, faal kaplıca merkezleri arasında Armutlu, Bursa, Gönen, Kestanelolu, Oylat ve Yalova kaplıcaları ile Tuzla (İstanbul) içmeleri gösterilmektedir. 1936 yılında Atatürk tarafından, Yalova kaplıcalarında maden suyunun kullanımı ve tedavi ile ilgili tesislerin yapılması sonucunda, yukarıda sözü edilen kaplıcaların modern tedavi merkezi haline gelmelerine zemin hazırlanmıştır. Böylelikle insanlarımızın termomineral su kaynaklarından faydalanabilmeleri için gerekli olan alt ve üst yapı olanakları gelişmeye başlamıştır.

Kaplıca Merkezi Olmaya Aday Termomineral Su Kaynakları

Çeşitli araştırmacılar tarafından 2. ve 3. derecede öncelikli kaplıca merkezleri arasında gösteri-

len, bu güne kadar fazla ilgi görmemiş, sadece yöre insanları tarafından işletilmesine çalışılan termomineral su kaynaklarından Bataklar (Susurluk), Tuzla (Ayvacık), Karatlıca (Çan), Ozancık (Çan), Kırkgöçer (Biga) ve Kuzuluk (Akyazı) kaplıcalarına, yarırmacı kişilerin ilgi göstermeleri halinde yeni kaplıca merkezleri oluşturulabilir.

Yukarıda sözü edilen termomineral su kaynaklarının alt ve üst yapı sorunları kısmen çözülmüştür. Daha da iyileştirilmesi halinde ve destek bulunması durumunda kaplıcaların tam konforlu birer tedavi ve dinlenme merkezi haline getirilebilmesi için kaynağın kaptajı ile kür merkezi planlaması, yol, elektrik, telefon, sağlık personelinin istihdamı, eczane ve alışveriş merkezlerinin kurulması da gerekir. Böylelikle şu anda tam kapasite ile faaliyette bulunan, doluluk oranı yüksek olan kaplıca merkezlerinde, şifa bulmak ve dinlenmek için sıra bekleyen insanlarımızın olanak tanınmış olur. Aynı zamanda da sağlık turizminin gelişimine katkıda bulunularak, ülke turizm gelirleri de arttırılabilir. Diğer taraftan, birinci derecede öncelikli kaplıcalar dışında, yapılan değerlendirmeler sonucunda Bataklar, Karatlıca, Kırkgöçer, Kuzuluk, Ozancık ve Tuzla (Ayvacık) termomineral su kaynaklarının kaplıca merkezi olmaya aday kaynaklar olduğu söylenebilir.

Termomineral Su Kaynaklarının İçilebilirliği

İnceleme alanında yer alan termomineral su kaynaklarının içilebilirliği; Schoeller içilebilirlik diyagramı (Schoeller, 1962) ve Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kalite Sınıfları diyagramı ile değerlendirilmiştir (Pehlivan ve Yılmaz, 1995). Değerlendirme su kimyası analiz çalışmaları yapılan 24 adet termomineral su kaynağı üzerinde yapılmıştır.

Schoeller İçilebilirlik Diyagramı

Schoeller içilebilirlik diyagramında sular, zorunlu durumlarda içilebilen sular ve içilemeyen sular olmak üzere üç ana gruba toplanmıştır. Bu kapsamda termomineral su kaynaklarıyla ilgili olarak tarafımızdan yapılan su kimyası analiz sonuçları verileri Schoeller içilebilirlik diyagramına aktarılmış ve sonuçta Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları içilebilirliklerine göre 8

Tablo 3. Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği inorganik parametrelerine göre Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları su kalite sınıfları (L2) ve 4. kalite sınıfları (gizli)

	NH ₄	Na	Fe	Al	Mn	Cl	Zn	Cd	Hg	As	B	Cl	F	SO ₄	NO ₃	Pb
Akarcı	2	4	3	4	4	2	2					4	2	1	1	3
Armutlu	2	4			2	3	2	4						3	1	4
Bataklar	4	1	1		4	2					2	4	4	2	1	3
Bursa	3	1	1		2	1						4	1	4	3	1
Büyükdere	4	1			2	2			2	4	1			4	3	2
Çeli	4	1	1		2	2	1					4	2	1	1	3
Gönen	4	3	1		4	2					2	3	4	4	3	2
Dağdeleni	4	1								1	4	2	4	3		3
Dündükdere	2	4	3	4	2	3	2	1			1	4	2	3		1
Eskişar	1	1	1		2	1					4	1	1	3		1
Hisaralan	4				2	2					3	4	2	2	1	4
İleaköy	1	1								1	1	2	1	1	1	3
Karatlıca	4			3					2	4	1	2		4	1	4
Kestanelolu	4	4	3		4	4	2				1	4	4	1	1	4
Kuzuluk maden	4	3	4								1	4				4
Kuzuluk sıcak	4	4									1	4	3	1		
Kuşçuköy	4	1			2	2			2	4	1			4	1	2
Oylat	1	1	1		2	1	1				1	1	2	3	1	3
Ömerköy	1	1	1		1	1					2	1	2	1		1
Pınarçiftliği	1	1									4	4	4	3	1	4
Tuzla	4	4	3		4				3	4	2		4	4	1	1
Tuzla T1	4	4	1								3		4	4	1	1
Yalova	3	1			2	1	1					2	4	4		
Yedigöller	4	3									2	4	4	2	1	3

Tablo 4. Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları kimyasal analiz sonuçlarına göre içilebilir ve kaynak suları standartları (WHO ve TS) sınır değerlerine göre sınıflar

Termomineral Su Kaynağı	İçme ve maden suları	Ayrıntılar
Akarcı (İçme)	NH ₄ , Ca, Fe, Cl, F, α ve β	Ca, Fe, SO ₄ , Mg, Cl, F, α
Armutlu	NH ₄ , Ca, SO ₄ , α	Ca, Mg, F, SO ₄ , α
Bataklar	B, Cl, α ve β	Ca, As, Cl, SO ₄ , F, α
Bursa	F, α	Ca, SO ₄ , F, α
Büyükdere (İçme)	Ca, Cl, Hg, α ve β	Ca, Mg, F, SO ₄ , As, α
Çeli (İçme)	-	Ca, Cl, SO ₄ , α
Gönen	Fe, B, SO ₄ , F, α ve β	Ca, As, Cl, Fe, F, SO ₄ , Cl, α
Dağdeleni	As, F	As, Cl, F, SO ₄ , Cl
Dündükdere	NH ₄ , Fe, α ve β	Ca, Fe, Mn, As, Cl, α
Eskişar (İçme)	-	Ca, As, α
Hisaralan	-	Ca, As, Cl, SO ₄ , α
İleaköy (İçme)	-	Ca, Mg, As
Karatlıca	Mn, Hg, SO ₄	Ca, Mn, As, SO ₄
Kestanelolu	Ca, Fe, B, Cl, F, α ve β	Ca, Mg, Fe, As, SO ₄ , α ve β
Kuzuluk maden (İçme)	Fe, Cl	Ca, Mg, Fe, Cl, SO ₄
Kuzuluk sıcak	NH ₄ , B	Ca, Mg, As, Cl, SO ₄
Kuşçuköy (İçme)	Hg, Cl, α	Ca, Mg, As, Cl, SO ₄ , α
Oylat	α	Ca, SO ₄
Ömerköy (İçme)	α	Ca, Mg, As, F, SO ₄ , α
Pınarçiftliği	As, F	Ca, As, F, Cl, SO ₄
Tuzla	Ca, NH ₄ , Mn, Fe, Hg, Cl, F	Ca, Mg, Fe, Mn, As, SO ₄ , Cl, F
Tuzla T1	NH ₄ , F, Cl, B	Ca, Mg, SO ₄ , Cl, F
Yalova	F, SO ₄	Ca, Cl, F, SO ₄ , α
Yedigöller	Fe, B, Cl	Ca, Fe, As, Cl, SO ₄

gruba ayrılmıştır. Bunlar:

a grubu; Akarca, Armutlu, Bursa, Gönen, Dağ ılcısı, Dömbüldek, Ekşidere, Hisaralan, Ilıcaköy, Ömerköy, Pamukçu ve Yalova termomineral su kaynakları Na, Cl, SO₄, Ec, dH(Fr) ve SO₄ bakımından devamlı içilebilen sular sınıfında yer alır.

b grubu; Bataklar, Küçük İçme ve Yıldız termomineral su kaynakları Na, SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Cl bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

c grubu; Büyük İçme ve Kuzuluk maden termomineral su kaynakları SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular, Cl bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

d grubu; Çitli ve Oylat termomineral su kaynakları Na, Cl, SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Ec bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular sınıfında yer alır.

e grubu; Karalica termomineral su kaynağı Na, SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na bakımından zorunlu durumlarda içilebilen sular, Ec bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

f grubu; Kestanbolu termomineral su kaynağı SO₄ ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Na, Cl ve Ec bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

g grubu; Kuzuluk sıcak termomineral su kaynağı Na, SO₄, Ec ve dH(Fr) bakımından devamlı içilebilen sular, Cl bakımından ise zorunlu durumlarda içilebilen sular sınıfında yer alır.

h grubu; Tuzla ve Tuzla T1 termomineral su kaynakları SO₄ ve Ec bakımından devamlı içilebilen sular, Na, Cl ve dH(Fr) bakımından içilemeyen sular sınıfında yer alır.

Çevre Kanunu Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kalite Sınıfları Diyagramı

09.08.1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanunu hükümlerine uygun olarak hazırlanmış ve 04.09.1988 tarihli 19919 sayılı resmi gazetede yayınlanmış olan Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği su kalite parametrelerinden olan inorganik kirlenmeyi gösteren parametrelere ait veriler (Türkiye Çevre Vakfı, 1992) kullanılarak oluşturulan diyagrama termomineral su kaynaklarının kimyasal analiz sonuçlarında yer alan inorganik katyon, anyon ve anyon grupları aktarılmış ve sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Termomineral Su Kaynaklarının Sağlığa Etkisi

Marmara Bölgesi'nde bulunan termomineral su kaynaklarının insanlar tarafından içmelerde ve kaplıçalarda içme amaçlı olarak kullanılması durumunda, insan sağlığına olumsuz ve/veya olumlu etkileri değerlendirilmelidir. Çünkü, suyun içerisinde bulunan iyonların türlerine ve miktarlarına göre insan sağlığı üzerindeki etkileri farklılıklar gösterir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, Tebbutt 1975, Gray 1994) ve Türk Standartları'nın maden ve kaynak suları için izin verdiği içme sınır değerleri ve insan sağlığına etkileri (Tablo 3), Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları analiz sonuçları ile karşılaştırılmış ve su türlerine göre sınır değerleri aşan iyonlar Tablo 4'de verilmiştir. Tablo 4'den de görüleceği üzere Marmara Bölgesi termomineral su kaynakları için yapılan değerlendirmeler sonucunda içme, maden ve kaynak sularında standartlara göre sınır değerlerini aşan, insan sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek iyonların çokluğu dikkat çekici olduğu için, bu suları içmeden önce iyi düşünmeliyiz.

Kaplıca Olanaklarından Faydalanırken Neler Düşünmeli? Neler Yapmalı?

Dinlenmek, doğayla buluşmak ve çeşitli rahatsızlıklarımızdan kurtulmak için örneğin Marmara Bölgesi'nde bulunan herhangi bir kaplıcaya gittiğimizde neler yapmamız gerektiğini mutlaka düşünmeliyiz.

1. İlk önce içmeyi düşündüğümüz termomineral su gerçekten şifalı mı? Neye göre şifalı, vücudumuza faydası veya zararı olabilir mi? diye kendi kendimize sormalıyız.

2. Sıcak suyun sıcaklığının banyo alınabilecek ve vücuda zararı olmayacak sıcaklıkta olması gerektiğini unutmamalıyız.

3. Termomineral su kaynaklarının içilebilirliklerini basit bir şekilde denetleyebilmek için suyun Schoeller içilebilirlik diyagramına göre belirlenen 8 su grubundan hangisine girdiğine bakmak yeterlidir.

4. Termomineral suyun yeni yapılmış veya en son yapılmış su kimyası analiz sonucuna kaplıca yetkililerinden izin alarak bir göz atmalıyız. Çünkü, sularla olma ihtimali yüksek olan iyonlardan bazıları insan sağlığı için olumsuz etki yapabilir ve bizleri ileriki yaşantımızda çeşitli hasta-

lıklarla başbaşa bırakabilir. Şayet termomineral su Tablo 3'deki iyonlardan bir veya birkaçını kimyasal analiz sonucuna göre içeriyor ve en çok (mg/l) değerinin üzerinde ise, o su içilmemeli, sadece banyo alınmalı. Böyle bir durum söz konusu değil ise, sıcak suyu her türlü ihtiyaç için kullanabiliriz.

5. Termomineral suyun kimyasal analiz sonucuna baktığımızda Tablo 4'deki WHO ve TS sınır değerlerini aşan herhangi bir veya birkaç iyonun var olduğunu ve Tablo 2'de verilen inorganik parametrelerden 3 ve 4 numara ile ifade edilen iyonlar içerildiğini de görürsek, o suyu içmemeli sadece banyo almalıyız. Böyle bir durum söz konusu değil ise, sıcak suyu her türlü ihtiyaç için içme dahil çekimmeden kullanmalıyız.

6. Termomineral su kaynaklarının A, B, C, D veya AB, AC, BD, CB ve ABC şifalı su gruplarından herhangi biri ile ifade edilmeleri durumunda, insan sağlığı üzerine olumsuz yönde etkisi olamaz diye düşünülmemelidir.

7. Termomineral su kaynaklarının içme, kullanma ve satılması izni, kaynak suyu standartlarına göre verilmesi durumunda bu suların riskli olduğu, iznin içme ve/veya maden suları standartlarına göre verilmesi durumunda ise Çitli, Ekşidere, Hisaralan, Ilıcaköy, Oylat ve Ömerköy termomineral kaynaklarının insan sağlığı üzerine olumsuz etkisi olmayan termomineral su kaynakları olduğunu kabul edebiliriz.

Rüstem Pehlivan
Dr. İ.Ü. Mühendislik Fak. Jeoloji Mük.Böl.

- Kaynaklar**
Ayvazlı, M. *Türkiye Kaplıcaları ve İçme Kaynakları*, Ankara, 1968.
Baykan, E.M. ve Çankı, B. "Türkiye Sıcak ve Mineral Suları (Hama, Ege Bölgesi)", *MTA*, No: 189, Ankara, 1983.
Çağlar, K.O. "Türkiye Maden Suları ve Kaplıcaları", No: 11, *MTA*, Ankara, 1947.
Enayir, C. ve Terek, Z. "Türkiye'de Termomineral Kaynaklar ve Jeotermal Enerji Etkileri", *MTA*, Sayı: 70, Ankara, 1968.
Gray, N.F. *Drinking Water Quality Problems and Solutions*, ISBN: 0471-948179, s. 315, John Wiley & Sons, New York, 1994.
Pehlivan, R., Yılmaz, O. "Marmara Bölgesi Termomineral Kaynaklarının İçilebilirliği ve İnsan Sağlığına Etkisi", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 47, Sayfa: 21-27, Ankara, 1995.
Pehlivan, R. ve Yılmaz, O. "Marmara Bölgesi Termomineral Kaynakları", *J.Ç. Yerli Bilimleri Dergisi* (hazırlanmış), 1996.
Pınar, N. "Marmara Denizi Havzasının Sıcak Jeolojisi ve Meteorolojisi", *J.Ü. Fen Fak. Münci Bilimleri*, Sayı: 5, s. 64, İstanbul, 1943.
Schoeller, H. "Les Eaux Souterraines", 1 vol., 642 p. Masson et cie, Paris, 1962.
Tebbutt, T.H.Y. "Principles of Water Quality Control", Page: 1-179, Pergamon Press Ltd., Oxford, England, 1975.
Türkiye Çevre Vakfı, "Türkiye Çevre Mevzuatı, Su Otomatizasyonu Güç Kaynakları Sınıflandırması" Cilt: 1-2, Kavaklıdere, Ankara, 1992.
Türk Standartları, "İçme Suları", TS 266, Ankara, 1984.
Türk Standartları, "Termal Kaynakları Sınıflandırması", TS 8363, Ankara, 1990.
Türk Standartları, "Maden Suyu İçilebilirliği", TS 9136, Ankara, 1991.
Ülker, I. "Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması", *Türkiye Bakanlık Yayımları*, S. 317 No: 106/129, Ankara, 1988.

Türkiye'de Bilim Politikasının İlk Yirmi Yılı

1960'ların başında planlı bir iktisat dönemi başlatan Türkiye'nin 1963'de yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının "İnsangücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma" başlıklı VII. bölümü içindeki "Araştırma" alt-bölümü, basit bir jemada, ülkenin adı konulmamış ilk bilim politikası metni olarak kabul edilebilir. Bölümün içeriğinden, araştırma faaliyetinin insangücü yetiştirme ve istihdamı çerçevesinde bir sorun olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de, henüz sanayi araştırmasına girmemiş bir ülkede, araştırma sorunu, ilerdeki araştırma faaliyetleri için temel faktör olan araştırma personelin yetiştirilmesidir.

Planlama örgütü (DPT) 1961'de kurulduğu halde, Türkiye'nin bir bilim politikası organı veya örgütü mevcut değildi. Birinci Planın tedbirleri arasında böyle bir örgütün kurulması vardır. "Türkiye'de müspet bilimler alanında temel ve uygulamalı araştırmaları geliştirmek, teşvik etmek, düzenlemek ve koordine etmek amacıyla..." 17 Temmuz 1963 tarihinde yayınlanan 278 sayılı kanunla TÜBİTAK kuruldu. TÜBİTAK'ın kuruluşu ile Türkiye'nin bilim politikası dünyasına girişi bir bakıma, diğer OECD ülkelerinden daha geç olmamıştır. Sadece bilim politikaları, gelişmiş OECD ülkelerinde, o dönemin stratejik denge ihtiyaçlarına cevap verirken, gelişmekte olan ülkeleri iktisadi kalkınma hedeflerini öne geçiriyordu.

OECD bir taraftan teorik çalışmalar yapar ve desteklerken, diğer taraftan da, politika uygulamalarına geçmek için projeler başlatmıştı. OECD, genelinde, bir zengin ülkeler topluluğu olduğundan, kalkınma amaçlı bilim politikası uygulamaları, az sayıdaki az gelişmiş üye ülkesinde denemek zorundaydı. OECD'nin Pilot Takımlar Projesi, "... az gelişmiş ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınmalarında Ar-Ge ve benzeri faaliyetlerin rolüne ilişkin... bir bilim politikası formülasyonu ve uygulaması için sistematik bir yaklaşım bulmak... amacıyla Türkiye dahil 7 üye ülkede hareket geçirilmiştir.

Türk takımının içinde, o sıralarda DPT'den istifa etmiş ilk planlılar, Dr. A. Karaosmanoğlu-

lu, Dr. Necat Erder, Dr. A. Sönmez, Dr. Demir (Yorgi) Demirgil, Refet Erim, Cevdet Kösemen, Selçuk Özgediz ve bu satırların yazarı da bulunuyordu. Projenin başı da o zaman ODTÜ'de bulunan Prof. Erdal İnönü idi. Proje devam ederken TÜBİTAK fiilen kuruldu. Projede çalışanların bir kısmı da TÜBİTAK kadrolarına geçti. Özellikle A. Karaosmanoğlu, Planı yapan kişilerden biri olarak (IPD'nin ilk başkanıydı). Projeye de pek çok teorik katkıda bulunmuş ve Plan-Pilot Proje-TÜBİTAK bağlantısının sağlanmasında önemli rol oynamıştı.

Bir anlamda, TÜBİTAK, Bilim Politikası Ünitesinin Pilot Proje'den doğduğu bile söylenebilir. Kurucu Genel Sekreter Prof. Nimet Özdaş, bu takımla yakın işbirliği yaptığı gibi, Karaosmanoğlu'nu danışmanı atayarak, bilim politikası kavramı ve kurumunun TÜBİTAK'a girmesine vesile olmuştur. Karaosmanoğlu'nun önerisiyle TÜBİTAK'ta bir Bilim Politikası Ünitesi kurularak bu alanın kurumlaşmasındaki ilk adım da atılmış oldu. Bu Ünitenin ilk işlerinden birisi, Fransızyi çevirmek ve buna göre, Türkiye'nin ilk Ar-Ge surveyini (1964 yılı için) gerçekleştirmek olmuştur. TÜBİTAK'ın Haziran 1965'de gerçekleştirdiği "İnşaat Sektöründe Araştırmaların Programlanması Kollokyumu", Türkiye'de Bilim Politikası alanındaki ilk bilimsel toplantı olma özelliğini taşıyor.

Türkiye'de, yaklaşık 20 yıl kadar, Bilim Politikası ve TÜBİTAK uygulamaları, belli makro hedeflere ulaşmak için "genel" bir çaba olarak değerlendirilebilir. Makro hedeflerden, Milli Ar-Ge Harcamalarını (GERD) ve Araştırmacı sayısını artırmak, TÜBİTAK cephesinde ise belli düzeydeki araştırma projelerini desteklemek ve destek sayısını çoğaltmak anlaşılmaktadır. Birinci Planda öngörülen, GERD'in %0,6'ya çıkarılması ve bu dönemde dışarıda 3000 araştırmacı yetiştirilmesi hedefleri İkinci Planda da yinelenmiş, ancak Ar-Ge harcamaları %0,3'lerden yukarıya çıkamadığı gibi, TÜBİTAK'ın da kattığı yurt dışı bursların sayısı, 500-1000 arasında kalmıştır. TÜBİTAK'ın desteklediği ve 1983'de 1544'ü sonuçlanmış olan 2000 kadar projenin hemen hepsinin üniversiteden gelmesi, temel bilim-akademik ilgi türü olması ve bu desteklemelerde belli alan öncelikleri, ağırlıklarının olmaması bu dö-

nemlerde, tamamen, "arza yönelik" bir bilim politikası modelinin uygulandığını düşündürmektedir.

Arza yönelik bilim politikası kavramına açıklık getirmek için şunu söyleyebiliriz: Önemli miktarda Ar-Ge talebi olmayan, (devletin büyük bilim-teknoloji projeleri dahil) bir toplumda, ileride talebin doğabileceği ihtimaline karşı veya bu talebi canlandırmak için, gelebilecek her türlü projeyi desteklemek, mevcut ve potansiyel araştırmacıları teşvik etmek için önlemler alınmasıdır. Burada bir seçme, bir öncelikler tablosu yapmaya, pratikte gerek kalmamaktadır. Çünkü, gelişmiş ülkelere göre çok küçük destek fonlarına sahip olsa bile, bu ülkelerdeki araştırma talebi, bu fonları bile tüketecek düzeylere çıkamamaktadır. Nitekim, TÜBİTAK bütçelerinin bir analizi, ilk 13 yılında, Kurum'un bütçelerinin tamamını harcayamadığını, bu bütçe olanaklarının ortalama %38'ni araştırmaya tahsis edilemediğini ortaya koymaktadır. Bu bütçe kısıtlarından değil, yeterli proje bulunamamasından dardır.

İlk Dört Beş-yıllık Plan dönemine rastlayan, Türk Bilim Politikası sürecindeki ilk yirmi yıl, daha çok insangücü (araştırmacı) yetiştirmeye yönelik, sanayiden çok üniversitenin odakta olduğu bir dönemdir. Üniversitelerle ilgili üç düzenleme bu dönemde yapılmıştır: 1971'de özel okulları kamulaştıran değişiklikler; 1973'de yeni Üniversite Kanunu, 1750 ve Üniversite Personel Kanunu, 1765 ile 1982'deki YÖK sisteminin kurulması. Dönemin sonunda, şeklen ve hukuken değilse bile, iktisadi hayatta, plan kavramının eski önemini yitirdiğini; buna paralel olarak, bilim ve araştırma politikalarına da ilginç azaldığını gözleyebiliriz. Dördüncü Plan fazla uygulama görmeyen resmi bir metin olarak iktisat tarihine geçmişse, bunun nedeni, dünyanın ve Türkiye'nin büyük dönüşümler yaşadığı bir döneme rastlamasıdır.

Yeni İktisat Politikaları Yeni Bilim Politikaları

Petrol krizleri, artık büyüme ağırlıklı iktisat politikalarının yerine para-istikrar politikalarını, dışı açılmayı öne çıkarıyordu. Nominal ekonominin reel ekonominin önüne geçmesi iktisat teorisine de yansımıştır: Keynes'gil makro iktisadın ve kalkınma iktisadının modası geçmiş sayılıyor, "makro iktisadın mikro temelleri", "monetarizm", "rasyonel beklentiler" vb. iktisatla klasik temellere dönüşü temsil ediyordu. Bu teorik sarsıntıların bilim politikasına yansımaları da kaçınılmazdı.

Bilim politikasının makro hedeflerden mikro (firmada yenilik) sorunlara ağırlık vermesi de bu aşamada iyime kazanır. Ancak, Türkiye burada faz farkı yapacak, 1983'de, belki 1960'larda yapılması gereken işler yani Türkiye için bir bilim politikası metni hazırlanması ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nu oluşturulması (77 sayılı KHK, 4 Ekim 1983) gerçekleştirilecektir. TÜBİTAK'ın, daha sanayi ve piyasa odaklı bir yapıya kavuşturulması için gerekli kanun değişikliği ise 1987'de (194 sayılı KHK, 21.10.1987) yapıldı. Eski 11 kişilik Bilim Kurulu, 2 üye dışında tamamen akademi ağırlıklı iken, yeni yönetim kurulunun en az 2/3'nin diğer alanlardan gelmesi öngörülmüştü. Kurumun Başkanı, "Kurum hizmetlerinin pazarlanmasını temin etmek" ve "yeni teknolojileri ilgili kurum ve kuruluşların kullanımına sunmak" (Madde 6) gibi özel girişimcilik işlevleri kazanıyordu.

Beşinci Plan döneminde, 1983'de kurulmuş olan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nda, kuruluşundan 6 yıl sonra, 9.10.1989'da ilk kez toplandı. Bu kurulun ilk kararları, Bilim Politikası 1983 metninde yer alan isteklerdir.

Bu kuruldan sonra, Devlet Bakanlığı'nın insiyatifiyle TÜBİTAK tarafından Birinci Bilim ve Teknoloji Şurası 14-16 Mayıs 1990'da toplanmıştır. Çeşitli komitelerde alınan ve birbiriyle fazla tutarlı olmayan kararlar, bilim politikasının, toplumun her katında yayıldığı ve kabul gördüğü biçiminde yorumlanabilir. Dünya Bankası'ndan alınan bir kredinin, sanayi araştırmalarını desteklemek üzere dağıtımını gerçekleştirmek üzere, 1 Haziran 1991'de Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı kuruldu. TTGV, ilk kez, yenilik yapan firmalar için bir tür "risk sermayesi" kurumunu işlevi başlatarak, 1995'den sonra TÜBİTAK'a paralel, Ar-Ge destek sistemi içinde görev alacaktır.

Yılda iki kez Başbakanın başkanlığında toplanması öngörülen Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu ikinci kez, 4 yıl sonra, 3.2.1983 tarihinde toplanarak, birincide alınan kararları tekrarlaması ve araştırma alanında bazı öncelikler sıralamıştır. Bazı önceliklerin, makro düzey-

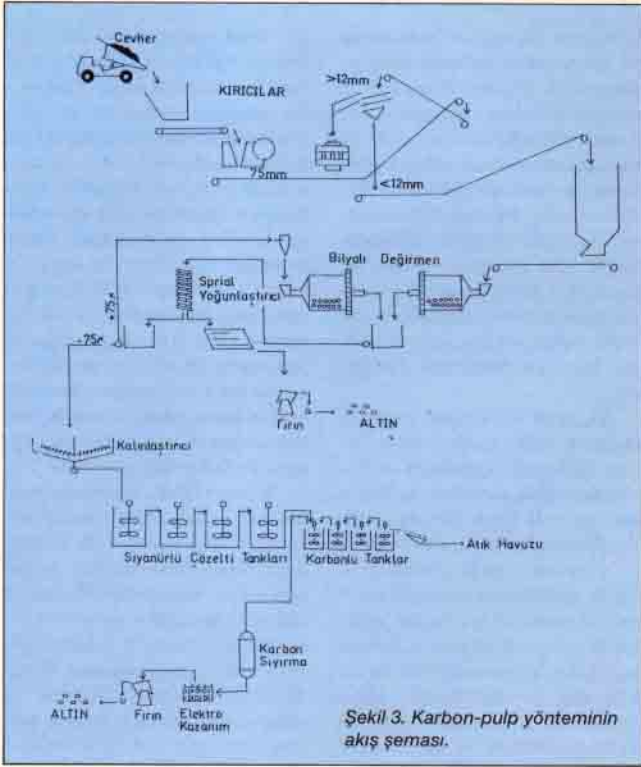
de sıralanması, eski usul, devlet ağırlıklı bir bilim politikası yaklaşımı olmakla birlikte, belli bir dozda hal geçerlidir. Ancak, yukarıda sözünü ettiğimiz faz farkını göstermesi açısından anlamlı bir örnekler.

Yine 6. Plan dönemine rastlayan 1993 yılında TÜBİTAK Kanun bir kez daha değişmiş ve Türkiye Bilimler Akademisi kurulmuştur. İlk Plandan beri sözü edilen ve kurulması öngörülen Türkiye Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kurumu (TESAK) son dakikada, Kanun Hükmünde Kararname yetkisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırılması üzerine, Çankayadan dönmüş ve belki de bu kuruluş bir 30 yıl daha ileriye atılmıştır. Bunun yerine, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun ikinci toplantısında öngörülen Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) oluşturulmuştur. (487 sayılı KHK, 13.8.1993) TÜBA tüm bilimleri kapsayan bir üst yapı olarak düşünülmüştü: TÜBİTAK ve TESAK bunun alt yapıları olacaktı.

Kuruluşundan 30 yıl sonra TÜBİTAK Kanunu'nda yapılan ikinci değişiklik, bir anlamda, 278 sayılı ilk kanuna dönüş şeklinde de değerlendirilebilir. Ancak, Türkiye şartları, TÜBİTAK'ı sanayiye hizmet vermemeye mecbur ediyordu. Bu anlamda 1995 yılı önemli bir dönüm noktasıdır: 1 Haziran 1995 tarihli Para Kredi Kurulu Genelgesi ile sanayiye Ar-Ge teşvikleri TÜBİTAK ve TTGV'ye bırakılıyor ve TÜBİTAK, bu amaçla, bir üçüncü Başkan Yardımcılığı ihdas ediyordu.

Bundan sonraki gelişmeleri göreceğiz. Son bir cümle söylemek gerekirse, 30 yıl içinde, Türkiye, araştırma fonları arz-dilen bir ekonomi olmaktan çıkıp, araştırma talep eden bir sanayi toplumuna dönüşmüştür. Bilim politikasının evrimi de, dünya ve hatta Türkiye gelişmelerine, bazı fazlarda geri kalsa bile, bir paralellik göstermiştir. Avrupa Gümrük Birliğine uyum için, 1879 tarihini taşıyan İhtira Berati (Patent) Kanunun modern bir kanunla ikame edilmesi, bağımsız bir Türk Patent Enstitüsü'nün kurulması da bu aşamadır. Başka bir deyişle, Türkiye, hem teknoloji üretimi hem de teknoloji transferi alanında, bir üst düzeye, belki nihai düzeye çıkarak, 21. yüzyıla açılımının ön-hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktadır.

Ergun Türkcan
Prof. Dr., Gazi Üni., İktisat Bölümü,
TÜBİTAK Başkan Danışmanı

Şekil 3. Karbon-pulp yönteminin akış şeması.

Kalınlaştırıcıda tabana çöken malzeme bir miktar suyla birlikte siyanürleme tanklarına aktarılır. Burada pulp malzemenin içerisinde, 2/10.000 oranında suyla seyreltilmiş zayıf bir siyanür çözeltisi eklenir. Bu noktada sistemin iyi çalışması, çözeltinin alkalinitesine bağlıdır. Çünkü PH değerinin 7'nin altına düşmesi sonucunda hidrosiyanik asit oluşacağından, çözeltinin PH değeri sürekli 11 civarında tutulmalıdır. Bu alkalın koşullarda siyanür iyonize haldedir. Sistemin PH değeri ise, tanklara ilave edilen kireçle kolaylıkla kontrol edilebilmektedir. Tanklardaki karıştırıcılar pulp malzemeyi sürekli karıştırarak süspansiyon halde tutarken, altının siyanür tarafından çözündürülmesi kolaylaştırılır. Tam bir çözünme için bu işlem yaklaşık 35 saat sürer. Çözünme sonunda cevherli sıvı, içerisinde

1 mm boyutunda karbon granüllerinin bulunduğu tanklara alınır. Burada çözünmüş haldeki altın, karbon partiküllerinin yüzeyine tutunur. Bu aşamadan sonra boyutları iri olan karbon parçacıkları eleme yöntemi ile pulp malzemedan kolaylıkla ayrılır. Geriye kalan pulp malzeme atık havuzuna giderken, kullanılan su tekrar fabrika kısmına pompalanarak çözeltide kalan bir miktar altın ve kullanılmayan siyanür yeniden kazanılmış olur.

Yüzeylerinde altın bulunduran karbonlar sıyırma kısmına alınarak, çelik tanklar içinde sıcak siyanürle işleme tabi tutulurlar. Bu işlem sonucunda altın, karbon parçacıklarından sıyırılarak tekrar siyanür çözeltisine geçer. Çözelti bir elektro kazanım hücrelerinden geçirilerek, altının çelik yün yumaklar üzerine çökmesi sağlanır. Siyanürlü su ise tanklara geri

gönderilir. Bu döngü tüm altın sıyırılıp çökelineye kadar devam eder. Üzerinde altın içeren çelik yün yumaklar ise, fırınlarda eritilerek, saf olmayan külçeler son ürün olarak elde edilir.

Yığın-Yıkama Yöntemi

Yığın-yıkama yöntemi daha çok düşük tenörlü cevher yataklarının işletilmesinde kullanılmaktadır. Bu yöntem karbon-pulp yöntemine çok benzemekle beraber, altının ilk siyanür çözeltisine alınması tekniğiyle, karbon-pulp yönteminden ayrılır.

Ocaktan çıkartılan cevher boyutları bir metre ile birkaç santimetre arasında değişecek biçimde kırılır. Bu iri kırılmış malzeme, açık alanda geçirgen olmayan bir zemin üzerinde toplanır. Yığının tabanında kil, çimento, asfalt ve plastikten oluşan bir örtü kullanılır. Bu örtü malzeme, yığın ile zemin arasındaki geçirimsizliği sağlar. Yığılan malzeme üzerine bir fiskeye sistemi yerleştirilir ve bu sistemle yığın üzerine seyreltilmiş alkalın siyanür çözeltisi püskürtülür. Bu işlem sonucunda cevherdeki altın şu denkleme göre çözünür;

Yığındaki kimyasal tepkimenin süresi ve verimi, siyanür çözeltisinin yığın içindeki süzülmesine bağlıdır. Bu nedenle yığının yüksekliği, cevherin kırılma boyu ve değişik boyuttaki cevherin yığındaki istiflenme tarzı, işlemin başarısı açısından son derece önemlidir.

Hazırlanan bir yığın için bu işlem yaklaşık 6-8 haftalık bir süreyi kapsar. Bu süre içinde cevherden ayrılan altın, çözelti içinde tabana süzülür ve bir havuzda toplanır. Altınlı siyanür çözeltisi daha sonraki aşamada aktif karbon kolonlarından geçirilerek, altının karbon tarafından absorbe edilmesi sağlanır.

Altınlı karbon parçacıkları karbon-pulp yönteminde olduğu gibi, sıcak siyanürle işleme tabi tutulur ve altın yeniden çözelti haline alınarak karbondan sıyırılır. Çözelti içindeki altın, bir elektro kazanım hücrelerinden geçirilerek, çelik yün yumaklar üzerine çökertilir. Bu aşamadan sonraki işlem ise, bu yumakların fırınlarda eritilerek saf olmayan altın külçelerinin elde edilmesidir.

İlhan Bettemir

Jenoloji Yük. Müh. P.K. 105. 17100 Çanakkale

Kaynaklar

- Adrian, S. Muddler, T. The chemistry and treatment of cyanidation wastes, London, 1991.
- Green, T. The gold companion, London, 1991.
- Murray, S. and Crisp, K. Gold 1993, London, 1993.
- Yannopoulos, J. C. The extractive metallurgy of gold, London, 1991.

Beslenme Fiziksel Aktivite Sağlık

"İnsanlar herşeye inanırlar, ondan övgüyle bahsettiğin sürece" diyen 17. yüzyıl büyük Fransız oyun yazarı Moliere'in bu sözünü beslenme konusuna uyarladığımızda günümüzde hâlâ geçerliliğini sürdürdüğünü görebiliriz. Gerçekten de insanlar birçok gazete, dergi ve TV haberlerinin tipik özelliği olan abartılı, çarpıcı, yanlış anlaşılmış ve yorumlanmış bilgilerle gerçeklerden uzaklaşarak hatalı bilgiler edinebilirler.

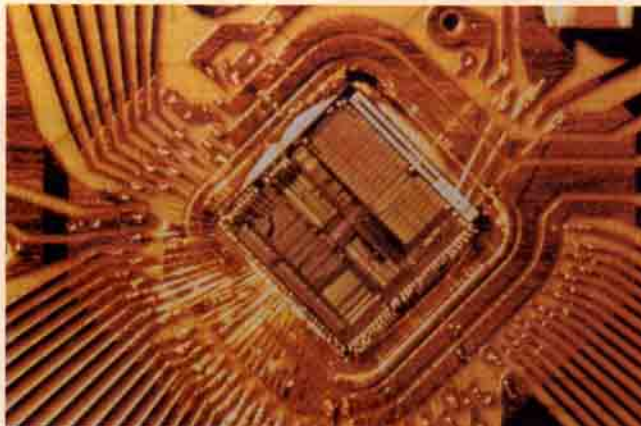
Kahvaltıda sos, sucuklu yumurta, öğle yemeğinde hamburger, patates kızartma, kolalı içecek, akşam yemeğinde yine yağda kızartılmış biftektekilerden oluşan bir beslenme tarzının sağlıklı bir yaşamla bağdaşmadığını artık herkes biliyor. Ama beslenme ile sağlık arasındaki ilişkiyi gerçekten biliyor muyuz?

Bu yazıda, bilimsel veriler ışığında beslenme, fiziksel aktivite ve sağlık ile ilgili yeni bilgilere yer verilmiştir.

Son yıllarda beslenmenin odak noktasını oluşturan konular ve hedefler değişmiştir. Geçmiş yıllarda enerji, protein vitamin ve minerallerin yetersiz tüketimleri ve buna bağlı sağlık sorunları gündemde iken, günümüzde beslenmenin kronik hastalıkların önlenmesindeki rolleri ve dengesi beslenmenin yol açtığı sorunlar dikkatleri çekmeye başlamıştır.

Gerçekten de sağlıklı bir yaşamın köşe taşları olarak kabul edilen doğru ve sağlıklı beslenme ile düzenli yapılan egzersizlerin bazı kronik hastalıkların (hipertansiyon, koroner kalp hastalıkları, KKH, kanser, osteoporozis, diabet) önlenmesi ve tedavisindeki rolleri tartışmasız kabul edilmektedir. Beslenme ile ilgili yeni yaklaşımlar; şişmanlık, beslenme ile iki ölümcül hastalık olan KKH ve diabet (şeker hastalığı) arasındaki ilişki, hatalı beslenmenin yol açtığı sorunlar ile yiyeceklerimizde oluşan kimyasal tehlikelerin araştırılmasıdır. 1993 Türkiye Nüfus ve Sağlık araştırması sonuçlarına göre kadınlarda şişmanlık oranı %50 olarak saptanmıştır. Şişmanlığın neden olduğu sağlık sorunlarının başında KKH, hipertansiyon, hiperkolesterolemi (yüksek kolesterol) diabet ve gebelik komplikasyonları yer almaktadır.

Halk sağlığı uzmanları tarafından halk, temel besin öğeleri gereksinimini karşılayan besin

Şekil 1. Altınla kaplanmış devre elemanları.

grupları, günlük enerji tüketimi ile fiziksel aktivite arasındaki ilişki ve tüm sağlıkla ilgili konularda eğitilmelidir.

Şişmanlık sedanter (günün büyük bölümünü oturarak geçiren) yaşam şekli ile paralel gitmekte, yetersiz fiziksel aktivite, hipertansiyon ve KKH ve kalp krizinden ölüm riskini artırmaktadır. Yapılan çalışmalar az da olsa düzenli olarak yapılan günlük fiziksel aktivitelerin önemli ölçüde yarar sağladığını belirtmektedir.

Bugün en hararetle tartışmalar beslenme konusunda yapılmaktadır. Beslenme ve hiperkolesterolemisi arasındaki ilişki, KKH neden olan değiştirilebilir potansiyel risk faktörlerinden biridir. Diyetle alınan fazla miktarda kolesterol ve doymuş yağın KKH riskini artırdığı bilinmektedir ve 20 yaş ve üstü kişilerde kan kolesterol düzeyinin 200 mg/ml'nin altında olması önerilmektedir. Yiyeceklerle alınan kolesterolün kan dolaşımındaki kolesterol düzeyini belirlemede çok az rol oynadığı, asıl sorumlunun doymuş yağ olduğu bilinmektedir. Doymuş yağ içeren yiyeceklerin çoğu hayvansal kaynaklıdır ve kolesterol içermektedir. Hindistan cevizi ve palmye yağı gibi bazı bitkisel kaynaklar fazla miktarda doymuş yağ içerirler; ama kolesterol içermezler. Bunlar hiç kolesterol içermeseler bile içerdikleri doymuş yağ nedeniyle KKH riskini artırabilmektedirler.

Son yıllarda KKH riskini azaltan beslenme şekli olarak "Akdeniz diyeti" dikkatleri çekmektedir. Akdeniz tarzı beslenme alışkanlığı ile daha az doymuş yağ tüketilmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde yaşayanların tükettikleri enerjinin önemli bir bölümü (yaklaşık %30) yağlardan sağlanmasına karşın yağ tüketiminin %50'ye varan bölümünün zeytinyağından oluşması KKH riskini düşürmektedir.

Sağlıklı ve uzun bir yaşam için düzenlenen programların kitle eğitiminde kullanılmasının pahalı ve yeterince etkin olamayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle uzmanların çoğu, hedefin öncelikle yüksek risk altında olan (hipertansiyonlu, sigara içen, kan kolesterol düzeyi 200 mg/ml üstünde ve KKH risk faktörleri altında bulunan) kişiler olması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca kitle eğitiminin tehlikeli yönleri de bulunmaktadır. Örneğin serum kolesterol düzeyinin azaltılması ile ilgili kampanyalar pek çok esansiyel besin ögesi içeren yiyeceklerin sınırlı tüketimini önererek den-

geli beslenme ve sağlığı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle ekonomik zorluklar içinde bulunan yaşlıların çoğu yumurta, et, süt ve ürünlerini tüketmekten kaçınabilir. Fakat bu uygulama onların serum kolesterol düzeylerini düşürmelerini garanti etmez, ancak doğru ve dengeli beslenme ile bu sorun çözümlenebilir. Diğer yandan KKH'da diyetin rolünün fazla vurgulanması hipertansiyon ve sigarayı bırakma gibi önerilerin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Bir diğer tartışmalı konu da, yüksek risk altında olan gruplar için geliştirilen kolesterol düşürme programlarının çocuklara uygulanıp uygulanmayacağıdır. Sağlıklı çocukların damarlarında yağlı çizgiler görülebilmektedir. Bu tüketilen diyet ve çevresel faktörlere bağlı normal ve sürekli olmayan tüm çocuklarda görülen bir olay olup, ileride KKH olacağının göstergesi sayılmaktadır. Çocuklarda düşük yağ ve kolesterolü diyet ve tedaviler uygulamak büyüme ve gelişmelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Konunun bir diğer boyutu da eksik, kesin olmayan ya da yüzeysel açıklamalara dayanarak alışagelmis diyetin birden değiştirilmesi sonucu yeni sorunlar ortaya çıkabilmesidir.

Diyet ile kanser ilişkisi de tam açıklığa kavuşmamıştır. Kanser insidansının bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi, çevresel faktörlerin de kanser oluşumunda rol oynadığını göstermektedir. Buna rağmen bazı epidemiyolojik veriler beslenmenin kolon ve meme kanserleri etiyolojisinde rol oynadığını göstermektedir.

Kanserin oluşumundaki beslenme ile ilgili etmenler şişmanlık, aşırı ve hatalı yağ tüketimi, posa ve antioksidan vitaminlerin (beta karoten, C, E vitamini ve karotenoidler) yetersiz tüketimi, aşırı tuz alımı ve besinlerin işlenme, pişirme ve saklanmasıyla yapılan hatalı uygulamalardır. C ve E vitaminleri ve karotenoidlerden zengin Akdeniz diyetinin kanserden koruyucu olduğu yolunda raporlar bulunmaktadır. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalarda diyet yağ tüketimi ile artan meme kanser riski arasındaki ilişkiyi doğrulamanın zor olduğu bildirilmektedir.

Yiyeceklerimizin hem doğal kansinojenleri hem de potansiyel koruyucu ajanları içerdiği bilinmektedir. Örneğin posa, vitamin A, C, E ve selenyum ile yiyeceklerimizde saptanamayan pek çok

koruyucu bileşiğin, bazı sebze ve meyvelerde bulunan antikarsinojenik öğelerin koruyucu olumlu etkileri bilinmektedir. Ancak bu etkiler tam açıklığa kavuşturulamamış olduğundan konu ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir. Bu nedenle beslenme ile ilgili en yeni yaklaşım: Sağlık için en yararlı olanın iyi yiyecek / kötü yiyecek ayrımı yapmadan tüm yiyeceklerin bir arada bulunduğu çeşitli ve dengeli bir diyet tüketmek olduğudur.

Yiyecek ve içeceklerimize eklenen katkı maddeleri ve taram ilaçlarının (pestisit) neden olduğu sağlık sorunları da konunun önemli boyutlarından biridir. Henüz bu endişeler yeterince gündeme getirilmemiştir. Katkı maddeleri ile ilgili standartlar emniyet sınırlarını belirlediği için, çok az sayıda kişinin bu öğelerden olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir. Halk eğitiminde yiyeceklerle eklenen katkı maddeleri ve pestisitlere dikkat çekilmesi, bu öğelerin emniyet dozlarının yeniden düzenlenmesi potansiyel sağlık risklerini azaltmada önemli rol oynamaktadır.

Son on yıldır beslenme konusundaki ortak görüşler şu şekilde sıralanabilir:

1. Hergün 4 temel besin grubundan (et, süt, sebze / meyve, ekmek / tahıl) çeşitli yiyecekler, önerilen miktarda tüketilmeli,
 2. Boya uygun vücut ağırlığı yaşam boyu sürdürülmeli,
 3. Düzenli fiziksel aktivite yapılmalı, fazla yağ ve yağlı yiyecek tüketmekten kaçınılmalı,
 4. Yiyeceklerin temiz, emin olmasına ve sağlığa zararlı olmamasına dikkat edilmelidir.
- Egzersiz ile ilgili yeni yaklaşımlar ağır egzersizin bazı olumsuz etkileri konusunda yoğunlaşmaktadır. Egzersizden sonra iskelet kaslarında biriken serbest radikallerin neden olduğu oksidan stresin sağlık için potansiyel risk oluşturduğu bilinmektedir. Serbest radikaller, çözleşmemiş elektron içeren molekül parçacı-

ğı olarak tanımlanmaktadır. Birincisi mitokondriada elektron transferi, ikincisi yoğun egzersiz sırasında oluşan iskelet sırasında olmak üzere vücutta iki şekilde oluşabilmektedir. Serbest radikal oluşumu vücudun antioksidan savunma mekanizmasının gücünü aşarsa dokuda hücre proteini, nükleik asit ve özellikle hücre membranındaki lipid peroksidasyonu sonucu hasara yol açmaktadır. Antioksidan besin öğelerinin (E ve C vitamini, Beta karoten-A vitamini öncüsü, selenyum) egzersiz sırasında oluşan oksidatif hasarı minimal düzeye indirdiği bilinmektedir.

Sonuç olarak, egzersizin sağlık için yararlı olduğu kadar potansiyel yan etkileri de bulunmaktadır. Antioksidan besin öğeleri ile risk minimal düzeye indirilip egzersizin yararlı etkileri optimal düzeye çıkarılabilir. Antioksidan besin öğelerinin yeterli tüketimi ve düzenli egzersizlerin kronik hastalıkların önlenme ve tedavisinde, optimal sağlığın sürdürülmesinde yararlı olacağı açıktır.

Sağlıklı yaşam için akut, tüketinceye kadar egzersiz yapmak yerine aerobik yürüyüş ve egzersizler yapılmalıdır. Bunun yanı sıra kaynağı ne olursa olsun serbest radikallerin zararlarından korunmak için antioksidan vitaminleri yeterli miktarda içeren sağlıklı beslenme ilkelerine uygun diyet tüketilmelidir.

Gülşen Ersoy

Doç. Dr. H.Ü. Bezmîâzî ve Diyetetik Bölümü

Kaynaklar:
Singh, V.A. "Current Perspectives on Nutrition and Exercise", *Journal of Nutrition*, 122: 760, 1992.
Packer, L., Singh, V.N. "Nutrition and Exercise: Introduction and Overview", *Journal of Nutrition*, 122: 758, 1992.
Baysal, A. *Bezmîâzî, H.Ü. Yayınları A.01, Ankara, 1990*.
Cass, W.E., Baysal, A. *Kanserden Korunmak İçin Beslenme İlkeleri*, Türkiye Diyetisyenleri Derneği Yayını: 5, Ankara, 1994.
Mc Ardle, W., Katch, F., Katch, V. *Exercise, Free Radicals and Antioxidant Enzymes of Exercise Physiology*, 1994.
Zenginli, A.M. "Egzersiz ve Oksidan Stres", *1. Klinik Spor Hekimliği Sempozyum Kitabı*, 25-28 Nisan, Ankara, 1995.
Lama, J.C. "Hastaların Diyet ve Kolesterolle İlgili Sorularına Doğru Yanıtlar", *Modern Tıp*, 2: 22, 1994.
Dincer, C., Kuyucuoglu, A. "Egzersizde Oksidan Lipid Peroksidasyonu ve E Vitamininin Koruyucu Etkisi", *Spor ve Tıp*, 3: 20, 1995.

Nisan Ayı Ödüllü Bulmaca doğru yanıtı-
yp, kuru sonucu kitap kazanılır.
Hikmet Uğurlu/Ankara, Günter Özbek/Ankara,
İlhan Yılmaz/Ankara, Murat Avcı/Çankaya
Ayhan Elmalı/Ankara

Düzenli 340. sayılı (Günlük) bulmaca
sorularını doğru ve yanlış cevapları

Mayıs Ayı Ödüllü Bulmaca Yanıtı

Onlar, Sığırlarını Deli Dana Hastalığı Yüzünden Kaybediyorlar.

Peki ya Biz?

İngiltere'de başlayıp, tüm Avrupa ülkelerinde paniğe yol açan deli dana (mad cow) hastalığı, Türkiye için çok ciddi bir uyarı... Bu hastalığın suni yemle beslenen ineklerde görüldüğü saptanmış durumda: İngiltere gibi ülkelerde suni yem, hayvan etleri, kan, kemik ve mezbaha artıkları da karıştırılarak yapılıyor ve hastalık, bu suni yemle beslenen hayvanlardan insanlara geçiyor.

Mera Kanunu derhal çıkarılmalı!

Türkiye'de henüz mezbaha artıkları, suni yem üretiminde kullanılmıyor. Türkiye'nin ot türleri açısından çok zengin olan meraları, bütün dünya için doğal ürün cenneti olabilir.

Fakat gidiş, ümit verici değil:

Mera alanları 1935'li yıllarda 44 milyon hektar iken bugün 12 milyon hektara düşmüş bulunuyor. Kalanlar da erozyon ve aşırı otlatma nedeniyle kısır ve verimsiz. Türkiye on yıldan beri kendi kendini besleyen ülke olmaktan çıkmış durumda.

Oysa, çok az bir kaynak ayırmak ve otlatmayı disiplin altına almakla meralarımız kısa sürede, kolayca ıslah edilebilir. Ülke çapında yapılacak mera ıslah çalışmaları ile binlerce vatandaşımız iş imkânına kavuşur, böylece hem kırsal fakirlik, hem de kentlere göç hafifler. Ülkemiz, kendi ihtiyacı olan sağlıklı hayvansal ürünleri rahatça üretilip, kalanını da ihraç eder...

Yapılacak ilk iş, 2000'li yıllara kadar milyarlarca dolara ulaşması beklenen hayvansal ürün ithaline gerek bırakmayacak, meralarımızın ıslah edilmesini ve korunmasını sağlayacak Mera Kanununu derhal çıkarmak... Parlamenterler, sivil toplum örgütleri, tüketiciler, bir an önce uyanın!.. Mera Kanunu çıksın... Hayvancılığımız kurtulsun, ülke ekonomisinin sigortası olsun.

TEMA Vakfı olarak "Vatandaş Mera Kanunu istiyor" kampanyasını başlattık. Bu ilanı okuyan sizler de bu kampanyaya katılabilirsiniz. Yapmanız gereken, siyasi parti genel başkanlarına ve yerel yönetim milletvekillerine hitaben, Mera Kanununun çıkmasını dilediğinizi belirten faks veya mektubu aşağıdaki numaraya göndermek ya da postalamaktır.
Faks : TBMM (0-312) 420 51 65 Adres: TBMM Bakanlıklar 06543 Ankara

"Türkiye çöl olmasın"

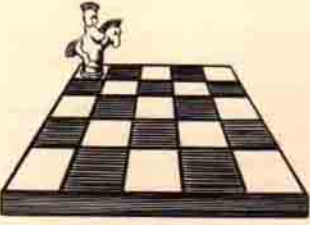

TÜRKİYE EROZYONLA MÜCADELE,
AĞAÇLANDIRMA VE DOĞAL
VARLIKLARI KORUMA VAKFI

Zekâ Oyunları

Selçuk Alsan

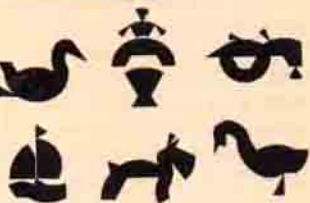
Şövalyeye Yardım Edin

Don Kişot bir satranç tahtasının köşesindeki beyaz karede duruyor ve yanındaki Sanço Panço'ya şöyle diyor: "Sanço, satranç atı gibi giderek 64 karenin her birine yalnız bir kere uğrayıp yine bu durduğum beyaz kareye döneceğim. Hangi karede haksızlık, işkence, sömürü, zulüm ve yolsuzluk varsa orada durup bir şövalyeye yakışır şekilde kalbimi kalkan, düşüncemi mızrak ve asil ruhumu zırh yaparak kötülükle savaşıacağım. Haydi gel benimle." Sanço Panço her zamanki gibi bulutlar üstünde yürüyen efendisini aşağı indirmek istedi: "Asil efendim! Şövalyeliliğinize bir diyeceğim yok; ama dünyanın bugünkü halinde her kareye bir kere uğramanız yetmez, siz gidince herkes bildiğini okur; oralarda sürekli kalmanız gerekir". Don Kişot "Zalimleri yok edip, vatanım olan bu beyaz kareye döneceğim, çünkü dostların burada" dedi. Sanço Panço "Ah efendim, bu koşullarla siz bu beyaz kareye döneceksiniz ki". "Dönerim, kimse beni yenemez" dedi Don Kişot. Hangisi yanılıyor du acaba?

Parça Birleştirme Oyunu

Zaman zaman çocukları, çocuğu olanları ve ruben çocuk kalanları mutlu etmek için de problemler seçiyoruz. Yumurta biçimi şekli beyaz çizgilerden keserek 12 parça oluşturun (bu şekli büyütücü fotokopiyle tekrar tekrar büyütterek tam sayfa olunca renkli eliş kağıdına uyarlamanızı ve parçaları kartona

yapıştırarak kesmenizi tavsiye ederiz). Resimde görülen ördek, semaver, siklops yengeç, yelkenli, köpek ve kaz dünyaya gelmek için sabırsızlanıyor.

Üçgenden Hayvanlar

Resimde her biri altı eşkenar üçgen yapılmış olan on iki parça görüyorsunuz. Parçaları, büyütücü fotokopiyle tekrar tekrar büyültürmenizi, elişine uyarlamanızı, sonra kartona (veya ince plastiğe, tahtaya) yapıştırmanızı tavsiye ederiz. Kardeşleriniz veya çocuklarınızla beraber bize bir kuğu, bir de çift bögüçlü deve yapın bakalım.

Akil Çabukluğu Marifet

30 saniyede üç kare sayının toplamını dördüncü bir kare sayıya eşit yazınız; yani 30 saniyede $a^2 + b^2 + c^2 = d^2$ 'yi bulmanızı istiyorum. Bunun için kolay bir yöntem var. Düşünün bakalım. Ne sihiridir, ne keramet...

Mantık Uygulamaları

A) Cin Ruhi, Peri Perihan ve Şeytan Şeyda aralarında satranç turnuvası düzenlediler. Ödülü üstüste iki oyunu kazanan alacak, her oyunu kazanan o oyuna girmemiş üçüncü oyuncu ile oynayacak, ilk iki rakip kura ile belirlenecekti.

Ruhi kuranın ödül şansını etkileyeceğini ileri sürerek turnuvadan çekildi. Ruhi haklı mıydı?

B) Yalnız evli çiftlerin çağınıldığı ziyafet sona erdi. Vedalaşma sırasında herkes eşi hariç diğerlerinin elini sıkı. Toplam 112 el sıkıldığına göre ziyafete kaç kişi gelmişti?

C) Sezar M.Ö. 44 yılında öldürüldü. Bu olayın 2000. yıldönümü hangi yıla rastladı?

İrmaktaki Gemi

Bir gemi denizde seyretmekteyken bir ırmağa giriyor. Geminin suya batması değişir mi, değişmez mi?

Onyedigen İçinde

Cin Ruhi Konstiktos gezegenine indiğinde ensesinde bir kısıpı hissetti ve sonra 18 kılı kolun vücuduna sarılarak sıkılaşmaya başladığını farketti. Cin Ruhi kollarından birini çıkışıyla kesti. Yaradan katran aktı. Yaratık şöyle dedi: "Ben Zebani Yabanî, Seni Ölüm ve Düşünce Kulesi"ne götüreceğim. Oradan yalnız beyni çıkararak sağ çıkar. Yürü Dönyalı. Bizde yok kırmızı halı. Canlılar transformasyon yapmalı ve yeni biçimine tapmalı." Yaratık onu çelik kuleye bırakıp kayboldu. Kule silindirik biçimindeydi. Ruhi daire bi-

çimi taban üzerindeydi. Kulenin çelik duvarları harekete başladı, kule daralıyordu. Dairenin merkezinde bir delik vardı. Delikten bir buhar yükselip bir genç kız şeklini aldı ve şöyle dedi: "Transformasyon. Yaratık-daire-çokgen. O şimdi kaçgen? Kurtuluşun köşelerde iken çeliğe su ver. Ben eski kurban Kevser". Her şeyi anlamıştı Ruhi. Çelik kule transformasyon yapmış yaratığın ta kendisiydi. Delik onun ağzıydı. Belki buhar da onun bir şekliydi. Sınıyorlardı onu, Cin Ruhi daire içine düzgün bir onyedigen çizdi, köşeleri buldu, yanından ayırmadığı domates suyunu köşelerden birine püskürttü. Yaratık bir iltit koyverdi, Ruhi açılan delikten kendini dışarı attı. Haydi, cırcıl, pergel, kalem ve kağıda. Düzgün bir onyedigen çiziceksiniz bir daire içine. Yoksa kanışmam, Zebani Yabanî on gündür iştahını açmak için Dönyalı beyni yiyormuş.

Arıların 10 Ceddı

Erkek arılar babasızdır; bir erkek arının yalnız annesi vardır. Annesinin hem annesi, hem babası vardır. Annecanesinin de hem annesi, hem babası vardır, fakat dedesi babasızdır, dedesinin yalnız annesi vardır. vb.

Görülüyorki 1 erkek arının 1 ebeveyni (annesi) 2 büyük ebeveyni, 3 büyük büyük ebeveyni, 5 büyük büyük büyük ebeveyni vb. vardır. Bir erkek arının 10. ceddinde (10 ced geride) kaç ebeveyni vardır?

Aynı mı?

Üç açısı ve iki kenarı birbirine eşit iki üçgen birbirinin aynı mıdır?

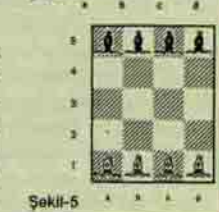
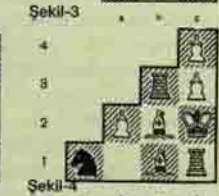
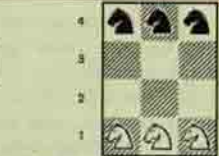
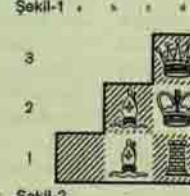
Kaç Hamlede?

1) Siyah atların olduğu iki kareye iki beyaz atı getirin. Bir siyah, bir beyaz oynamak zorunluluğu yoktur; aynı at üstüste hamle yapabilir.

2) Beyaz şahı a1'e getirin (b2'ye sokmayın).

3) Siyah atların barındığı karelere beyaz, beyaz atların barındığı karelere siyah atları getirin. Aynı at üstüste hamle yapabilir.

4) Beyaz şah siyah atı alacak. Şartlar: Siyah at hiç oynamayacak. Şah e2'ye gelip at ayağına yatmayacak.

Bildiklerimiz - Bilmediklerimiz

Gülgün Akbaba

Henüz hakkında uzman görüşü yayınlamadığımız sorulara vereceğiniz yanıtları bize gönderebilirsiniz. Gelen yanıt mektuplarının çokluğu nedeniyle, her sayıda bunlar arasından seçtiğimiz birkaçına yer verebiliyoruz. Yayınlanmamış mektuplara, önümüzdeki sayılarda mutlaka sıra gelecektir. Birbirine benzeyen soruları elemek zorunda olduğumuzdan bazı okuyucularımızın gönderdikleri soru ya da yanıtın yayınlaması doğrultusundaki isteklerini dikkate alamıyoruz. Sizlerden gelen mektuplardan derlediğimiz yanıtlar her zaman doğru olmayabilir. Yanıtlarla karşılaşmanın, doğruyu arama çabasının bir aşaması olarak değerlendirilmesi gerektiği şeklindeki görüşümüze sizlerin de katılacağını umuyoruz.

Yerçekimi Kuvveti

Yerçekimi (gravite), uzaydaki bir cismin külesi nedeniyle sahip olduğu ve diğer cisimleri kendisine çeken kuvvettir. Gravite iki değişkene bağlı olarak değişir. Bunlar kütle (M) ve uzaklıktır (q). Bilindiği gibi kütle, yoğunluk ve hacmin çarpımıdır.

$$M = \rho \cdot V \quad (1)$$

Öyleyse, gravite, çeken kütlelin yoğunluğuna, hacmine ve noktanın çeken cismin merkezine olan uzaklığına bağlıdır. Aralarındaki ilişki

$$g = G \cdot M / q^2 \quad (2)$$

şeklinde, Bu ifade de, g : Gravite kuvveti, çekim ivmesi, çekim kuvveti (cm/sn²), G : Evrensel çekim sabiti (6.673.10⁻⁸ cm/gr.sn), M : Kütle (gr), q : Uzaklık (cm) dir.

Gravite kuvveti (çekim kuvveti), uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğundan, kütleyle nazaran uzaklık değişimine daha hassastır. Dünyanın şeklinin basık bir küreye (sferoid) benzemesi nedeniyle, (deniz yüzeyi göz önünde tutulduğunda) yerçekimi kutuplarda maksimum iken ekvatorunda minimumdur. Bu değişimin yanında, Dünya'nın kendi eksenine etrafında dönmesinden kaynaklanan merkezkaç kuvveti de gravite ölçümlemlerinde etkilidir. Merkezkaç kuvveti kutuplarda sıfır iken, ekva-

tor üzerinde en yüksek değerine sahiptir. Uzaklığın büyük etkisi burada da geçerlidir. Yani, yerçekimi kutuplardan ekvatora doğru azalır.

Yukarıda verilen birimler kullanıldığında kuvvetin birimi cm/sn² bulunur (1 cm/sn² = 1 Gal). Yerhizimlerinde (özellikle jeofizikte) Gal büyük bir birim olduğundan, bunun binde biri olan mGal. (miliGal) kullanılır. Lisedeki fizik derslerinden, yerçekiminin 9.81 m/sn² = 9.81 cm/sn² olduğunu biliyoruz. Ancak daha hassas hesaplama için, herhangi bir φ enleminde ve deniz yüzeyi için geçerli olan şu teorik ifade kullanılabilir:

$$g(0) = 9.78031 \cdot 8.5 \cdot (1 + 0.005227895 \sin^2 \phi + 0.000023462 \sin^4 \phi) \text{ mGal} \quad (3)$$

Yerçekimi terimi genelde Dünya için kullanıldığından, uzaydaki herhangi bir noktadaki çekim için gravite kuvveti terimini kullanmak daha yerinde olur. Uzayda bir noktada da gravite kuvvetinin varlığından söz edilebilir. Fakat kütleyle olan uzaklığın artması, gravitenin üstel olarak düşmesine neden olur. Örnek olarak dünyayı ele alalım. Dünya'nın kütlesi 5.973.10²⁷ gr ve ekvator yarıçapı 6378160.102 cm alınırsa, ekvatorunda (deniz seviyesinde) yerçekimi değeri 978031.85 mGal

(aynıntılı hesaplamayla) bulunur. Bu noktadan 384000.105 cm uzaklıktaki (Dünya-Ay arası mesafe) çekim değeri = 0.26 mGal bulunur. Uzayda herhangi bir yerdeki kütle yakın olduğu gök cisminin gravite alanının etkisi altındadır.

Onur Tan

Doğada, yerçekimine yardımcı dört temel kuvvet vardır. Bunlar: Güçlü nükleer kuvvet, zayıf çekirdek kuvveti, elektromanyetik kuvvet, çekim kuvvetidir.

Bu dört kuvvetin yerçekimine değişik etkileri vardır ve dört kuvvet de çok farklı kavramlardır. Bu dört kuvveti açıklamak sayfalar alacağı için açıklamıyorum ve hemen konumuza dönüyorum.

Yerçekimi, cisimlerin külesine bağlı değildir. Bunun nedeni yerçekimi kuvvetinin Dünya'da homojen bir yapı göstermesidir (diğer gezegenlerin çekim kuvvetleri de homojen bir özellik gösterir). Bilindiği gibi her maddenin ağırlığı vardır. Bunun sebebi yerçekimi kuvvetidir. Yerçekimi kuvvetinin sıfırladığı bölgede ağırlık da sıfırlanır. Uzayda boşlukta kalmanın sebebi ağırlığın sıfırlanmasındandır (cisimler ağırlıksız olabilirler, ama asla kütesiz olamazlar). Buna karşılık Dünya'nın ya-

rıncı şimdiki 1080 katı olsaydı çekim 64 kat artardı. Böylece 70 kg ağırlığındaki bir insan yaklaşık 2 ton ağırlığına ulaşacaktı.

Onur Yazıcı

Telefon Nasıl Çalışır?

Telefon ağıtının çalışma ilkesi telefonun bulunuşundan bugüne değin değişmemiştir. Ağırlık olarak da bilinen vericide, ses titreşimleri bir metal diyaframı titreştirir. Bu titreşim diyaframın arka tarafına yerleştirilmiş karbon parçacıklarının sıkışıp gevşemesine, böylece elektriksel direncin değişmesine yol açar. Uygulanan bir gerilim aracılığıyla bu direnç değişimleri akım değişimlerine dönüştürülür. Bu akım bir çift iletken tel üzerinden (ya da modülasyon yoluyla bir elektro-manyetik dalgaya bindirilerek) alıcıya ulaşır. Alıcıya ulaşınca kulaktaki demir çekirdekli bir bobinden geçen bu akım, çekirdeğin ses şiddeti ile orantılı bir biçimde mıknatıslanmasını sağlar; çekirdeğin çok yakınına yerleştirilmiş bir çelik diyafram titreşerek çevresindeki havayı da titreştirir. Böylece ses dalgası elde edilmiş olur.

Günümüzde telefon sinyallerinin iletimi sayısal (dijital) olarak ger-

Sorular

Infraruj Dürbünler

Gece görüş dürbünü de denilen infraruj dürbünleri nasıl çalışır?

Yüksel Doğrul

Bir İleri Bir Geri

Saatlerin belirli zamanlarda ileri ve veya geriye alınmasının nedeni nedir?

Orcan Kıvanç

Soğuk Günlük Geri Geline

İstanbul Çatalca'da, iki katlı, dış duvarları sıvalı, boyasız bir evde oturuyorum. Evi yaparken ısı yalıtımına önem vermemiştik ve bu nedenle kış aylarında çok kömür tüketmemize rağmen hiç ısınmıyoruz.

Bana, dış duvarların ısı yalıtımı için, ucuz, kalıcı, sağlıklı tam bir yalıtım nasıl yapabileceğim konusunda bilgi vermenizi istiyorum.

Ahmet Murat Ero

Ölü Işıklar

Güneş ışınları Dünya'ya 8 dakikada geliyor. Buna göre biz Güneş'in 8 dakika önceki halini görüyoruz. O zaman binlerce ışık yılı uzaklıktaki yil-

dizlerin binlerce yıl önceki halini göreceğizden, o yıldız şu anda olmalıyabilir mi? Daha önceden sönmüş yok olmuş olabilir mi?

Bülent Usta

Elektrikli Sobalar Sağlıklı mı?

Birkaç yıldan beri elektrikli sobaya ısınıyoruz. Bu soba iyi kuars lambaları yayıyor. Bu lambaların sağlığa zararı olduğu, den kanserine yol açtığını söyleyenler var.

Öğrenmek istediğim böyle bir sobanın zararı olup olmadığı.

Canan Eyüboğlu

Hangisi

Einstein, kuramında zamanın mutlak olmadığını göstermiştir. Bir duran (s), bir öneğine göre sabit hızla hareket eden (s') iki referans cismi alalım. Lorentz Transformasyonuna göre, s'deki gözlemci için D kadar zaman geçtiğinde s' deki gözlemci için daha kısa bir zaman geçecektir.

Fakat birbirlerine göre olarak V sabit hızla hareket eden bu cisimlerin hangisindeki gözlemcinin ölçtüğü aralık diğerinin ölçtüğünden kısa olacak? Diğer bir deyişle niye uzay gemisindeki ikiz genç kalıyor da yer-

deki yaşıyor? Pekala yerdeki genç kalıp, diğeri yaşlanabilir.

İsmet Bostancı

Göz mü Kırıyorlar?

Yıldızlar ve çok uzaktaki ışıklar neden bize yapıp sönmüş gibi gelir?

Aylin Akçimen

Neden Hep Aynı Renk?

Yediğimiz ve içtiğimiz gıdaların rengi ne olursa olsun, dışının rengi hep sarı ve kahverengi. Bu durumun nedenini açıklar mısınız?

Aylin Akçimen

Düştü mü, Çıktı mı?

Tansiyon hastalığının etkileri nelerdir? Yüksek tansiyon ile düşük tansiyon arasında ne gibi farklılıklar vardır? Yüksek tansiyon ölümüne yol açabilir mi?

Savaş Yıldız

Dumansız Sigara mı?

Patlıcan bitkisinin bileşiminde nikotin olduğunu gazetedeki okumuştum. Bu doğru mu, konu ile ilgili detaylı bilgi istiyorum.

Mutlu Karataş

Bedava Elektrik

Bir insan kendi vücudunda elektrik üretebilir mi?

Ali Bahadır

Bir İspat

n²+3 olmak üzere, a²+b²=c² olduğu nasıl ispatlanabilir?

Onur Yazıcı

Yarasaların Radarı

Radardan gönderdikleri pulsun hedefe çarpıp eko sinyali halinde alınıp, kalibre edilmesi esasıyla çalışır. Aynı frekansta çalışan başka bir radarla karşılaştığında skoptaki padlar seçilemez bir hâl alır. İki radar da birbirlerinin pulslarını eko olarak alır ve herhangi bir hedefe çarpıp dönmemiş, dolayısıyla hiçbir değişikliğe uğramamış sinyal de, üstlendiği görevi yerine getiremez. İki radar da birbirini yalıtır.

Yarasalar da aynı düzeni uyguladıklarına göre, karşılıklı gelen iki yarasaya neden şaşmaz?

Yarasaların radarları doğuştan farklı frekanslı mıdır?

Özgür Çobanoğlu

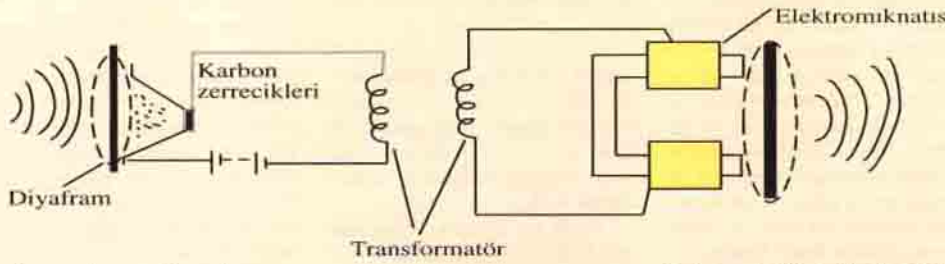
çektirilmektedir. Bu amaçla ses sinyali saniyede 8 bin kez örneklenir, bir başka deyişle sinyalin genliği çok kısa zaman aralıklarında ölçülür. Her bir genlik değeri bir kodlayıcı aracılığıyla, 0 ve 1'lerden oluşan bir elektriksel darbeler dizisine dönüştürülür ve karşı tarafa gönderilir. Bu sayısal bilgi alıcı tarafından yeniden smeksel (analog) ses sinyaline dönüştürülür.

Özgür Kadir Özer

Telefon iki kısımdan oluşur; alıcı ve verici. Verici ağız kısmınıza denk gelir ve içinde mikrofon, diyafram ve karbon zerrecikleri bulunur. Alıcı kulağınıza dayadığımız bölümdür ve içinde elektro mıknatıs bulunur. Şimdi soruyu şu şekilde anlatacağız; Konuşmamızla oluşan ses dalgaları madeni bir diski titreterek dev-

balık gibi denizin herhangi bir yerinde kalabilir. Dalış hızlandırmak amacı ile yanlardaki dalış dümenlerinden yararlanılır. Ayrıca iki yandaki yatay dümenler denizaltının sağa sola yatmasını engeller; bir de öteki gemilerde olduğu gibi denizaltıyı sağa sola çeviren düşey dümen vardır. 1902 yılından bu yana kullanılmaya başlanan Periskop belli bir derinliğe kadar inmiş olan denizaltılardan su yüzeyinin gözlenmesini sağlar. Daha derinlere inildiğinde periskop kullanılmaz. Denizaltı gemilerinin yararlandığı bir başka cihaz da sonardır. Bir sualtı radarı gibi çalışan sonar ile gerek su üstündeki ve su içindeki cisimlerin gerekse de deniz dibinin denizaltıdan uzaklığı tespit edilebilir.

B. Haluk Oral

reyi açar ve kapatır. Devre kapanınca geçen akım öteki uçtaki mıknatısı çeker ya da bırakır. Böylece, alıcıda aynı titreşimler ve ses oluşur.

Antal Talaslı

Dibe Yolculuk

Denizaltı, sualtında gidebilen gemidir. 1620 yılında Cornelis Drebbel ilk kez denizaltında gidebilen bir araç yapmıştı. Drebbel'in gemisi, ağaç kaburgalara gerilmiş yağlı deriden oluşmuştu. 1776'da Simon Lake, su yüzünde benzin motoru; sualtında ise elektrik motorları ile gidebilecek gemi planları çizdi. Bunlar daha sonra yapılan denizaltı gemilerinin öncüleri oldular. II. Dünya Savaşı sırasında Sinorkel bulundu. Böylece denizaltı gemileri düşmana görünmeden motorlarını çalıştırarak bataryalarını şarj edebildiler. Ancak bu gemiler sualtında çok uzun zaman kalamıyordu. Denizaltı gemilerinin sualtında uzun süre kalabilmeleri ancak nükleer reaktörlerin denizaltılara konması ile gerçekleşti.

Çağdaş denizaltılar sudaki akım çizgilerine uygun biçimde yapılmış, iç içe çift tekneli gemilerdir. İç tekne basınç teknesidir. İç ve dış tekne arasında yakıt ve su tankları (denizaltı dalkarn doldurulur, çıkarken boşaltılır) bulunur. Su tankları (sarncıklar) boş olduğu zaman, denizaltı su yüzeyinde yüzer. Kapaklar açılıp tanklara denizsuyu girmeye başlayınca gemi gittikçe ağırlaşır; ağırlığı kendi hacmi kadar deniz suyunun ağırlığına denk olunca da suya dalıp

Denizaltıların gövde bölümü mürettebatı, makineleri ve donanımı suyun basıncından koruyabilmek için yüksek basınçlara dayanıklı sert çelikten yapılır. Bu bölüm çoğunlukla çift duvarlıdır ve duvarların arasına safra suyu ve yakıt tankları yerleştirilir. Çift duvarlı gövde denizaltıyı, denizaltısavarlardan atılan mermilerin teknenin çok yakınında patlaması sonucunda oluşan basınçtan da korur.

Denizaltılar genelde sert çelikten yapılmasına karşı, bazı bölümleri titanyumdan yapılabilir. Titanyum gümüş grisi renkli, hafif, çok sağlam, korozyona karşı çok dayanıklı bir metaldir. Hafif ve çok sağlam olduğundan uçakların uzay araçlarının, füzelerin ve gemilerin çeşitli parçaları titanyumdan yapılır.

Aşağıda verilen bilgi denizaltılarının dalış yeteneklerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Türk Deniz Kuvvetlerine en son katılan 1400 tonluk Alman 209 sınıfı S353 Preveze ve deniz denemeleri süren S354 Sakarya denizaltıları 250 m azami dalış derinliğine sahiptirler ve bu gemiler dünyadaki klasik (dizel/elektrik) denizaltıların en modernleridir.

Sedat Güneş

Işık Dalga mı Parçacık mı?

Bu "Nesne" neden yapılmıştır? 300 000 km/sn hızla yer değiştiren ve boşluğu aşan bu şey nedir? Işığın yapısı hakkındaki soru, fizik tarihinin en zengin tartışmalarından birini başlatmıştır.

Newton ile Huygens daha 1680'de, bu konu hakkında görüş ayrılığına düşmüştü. Huygens ışığın dalgalıya ilişkin yorumu üzerinde dururken, Newton ışıktaki parçacıklardan oluşmuş bir demet görüyordu. Newton'un önu, terazinin dengesini kendi lehine çevirdi.

O dönemde, önce Thomas Young, sonra Augustin Fresnel, ışık girişimlerini gerçekleştirdiler. Bir lambadan gelen ve ince, paralel ve birbirine çok yakın iki yarıktan geçen ışığı bir ekran üzerine gönderdiklerinde, sırasıyla karanlık ve aydınlık saçaklardan oluşmuş bir sistem gözlemlendi. Bu olay, bir dalganın en emin "imzası" olduğundan, ışık bir dalgadır sonucuna varıldı... Bu düzenek, çeşitli renklere ait dalgalı boyalarını da hesaplamayı sağlıyordu ve her şey 1905 yılına kadar iyi

üstünde olan elektromanyetik dalgaları almaya elverişlidir (milimikron, milimetrenin milyonda biridir). Gözümüz güçlü bir ışık kaynağından gelen ışınları aldığında, içindeki reseptörler aşırı uyarılır ve uyarılma ışık kaynağından gözümüzü çektiğimizde de bir süre devam eder. Biz de hayali bir ışık görmüş gibi oluruz.

Ali Bahadır

Pilli Balık

Bilindiği gibi hücre zarları, iyon kanalları ve pompaları yardımıyla bir elektriksel potansiyel yaratırlar. (Hücre içi negatif, dışı pozitif olmak üzere). Bu, başta sinir ve kas hücreleri olmak üzere çoğu hücrenin uyarılabilir olmasında işlevseldir. Elektrophorus (elektrikli yılan balığı) ve torpido gibi balıkların elektropaks kolonlarından oluşan elektrik organları vardır. Elektropaksın hücre zarlarının bir parçası düz ve uyarılabilir iken diğer parçası kıvrımlı ve uyarılmaz niteliktedir. (Bu zarın farklı bölümlerinde farklı miktarda kanal ve pompa olmasından kaynaklanıyor olabilir).

Elif Aylin Bozacı

girmişti; ta ki Einstein'ın fotoelektrik olay hakkında bir açıklama yayınladığı tarihe kadar... Peki, söz konusu olan neydi?

Elektrik yüklenmiş bir çinko plakası, mor ışıqla (ne kadar zayıf olursa olsun) aydınlatıldığında, elektron yayımlıyordu. Oysa bu ışık ne kadar güçlü olursa olsun, kırmızıyla aydınlatıldığında hiçbir şey yayımlıyordu. Bunu dalga kuramıyla açıklamak mümkün değildi. Ama Einstein, ışığın fotonlardan, "enerji taneleri"nden oluştuğunu, bir fotonun enerjisinin mor ışık için kırmızıya göre daha fazla olduğunu belirleyerek olayı açıklamayı başardı. Bir elektron her seferinde yalnız bir foton alabilirdi ve çinko plakasını terk etmek için gerekli olan enerji, "kırmızı foton" ile "mor foton" enerjilerinin arasında yer alıyordu...

Öyleyse ışık, parçacıklardan yani fotonlardan oluşuyordu. Ama ışık, girişimler yaptığını göre, bir dalgaydı. O halde yanıt belirsizdi. 1924 yılında Louis de Broglie'nin kanıtlandığı ve kuantum fizikinin o tarihten sonra kabul ettiği gibi, ışık, birbirleriyle uyumlayan her iki yapıyı da bünyesinde taşııyordu.

Mehmet Fatih Bulut

Hayali Işık

İnsan gözünün belli bir nesneyi görebilmesi için, o nesneden gelen ışınların gözdeki reseptörler tarafından algılanması gerekir. Ancak her ışık saçan nesneyi göremeyiz. Gözlerimiz ancak 400 milimikronun biraz altında ve 700 milimikronun biraz

Örneğin bir, sinir hücresi tarafından hücreye verilen bir uyarı, uyarılabilen zar parçasının potansiyenili -90 mV'tan +60 mV'a çıkartırken diğer parçanın potansiyeli -90 mV'ta sabit kalır; böylelikle bir elektropaks hücresinde 150 mV düzeyinde bir potansiyel fark, yani voltaj yaratılır. Bir elektrik organı içindeki 5000 adet elektropaksın, elektrik devresindeki seri bağlantı gibi yerleştiği düşünülürse, bir organ yaklaşık 750 V luk voltaj üretebilir. Uyarı üzerine ve çok çabuk üretilip boşaltıldığı için hayvana bir zarar veremez.

Elif Aylin Bozacı

21. Yüzyıl Ne Zaman Başlar?

21. yüzyıl 01.01.2000 tarihinde başlar. Çünkü şu anda 20.yüzyılda yaşıyoruz diyoruz, ama tarih örneğin 07.04.2000 değil. Yüzyılları düşünürken mutlaka onun yüzyıl öncesini düşünmemiz lazım. Buna göre bugün 07.04.1996. Bunu ispatlayan en iyi örnek ise tarih kitaplarında görülür; örneğin kitapta Osmanlı tarihi anlatılırken, 18.yüzyıl hareketleri altında 1700'lü yıllarda geçmiştir.

Togay Gençoğlu

Mektuplarımız için adresimiz:

Bilim ve Teknik Dergisi
Bildiklerimiz Bilmediklerimiz
Atatürk Bulvarı No:221
06100 Kavaklıdere/Ankara

Ödüllü Bulmaca Savaş Sönmez

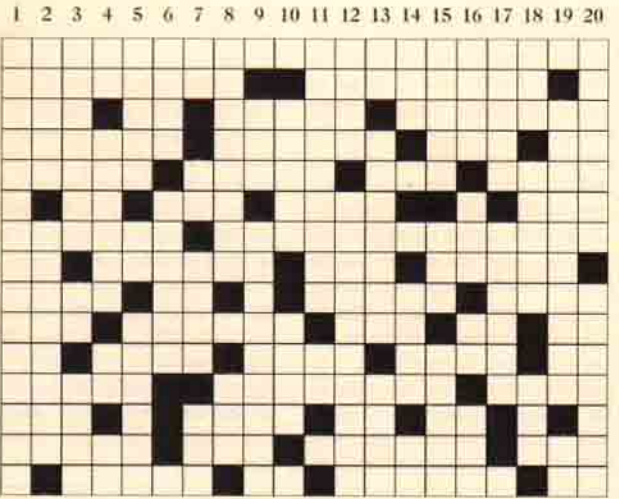
Soldan Sağa

1- 1896-1974 yılları arasında yaşamış Meksikalı duvar ressamı. 2- Bir radyo alıcısına yerleştirilen ve alıcı çalıştığı sürece dalga uzunlukları ile izleme süreçlerini kaydeden alet... Kötümser, karamsar. 3- Romanya'nın para birimi... İlgili zemin... Demir, tahta yüzeylerdeki boya, pas gibi şeyleri çıkarmak, pürüzleri gidermek için kullanılan iri dişli bir törpü... İnsanı acı çekme, yanılsama, bilgisizlik durumundan kurtaran ve bu dünyadaki tüm isteklerin silinmesiyle geçen durum anlamında sanskritçe sözcük. 4- Birkilerden elde edilen ilaçlarla bir hastalığı iyileştirmek... Kasaplık hayvanların sırtında, dikenli çıkıntı botu... Yabancı paraların ulusal para cinsinden değeri... Hulusi (1898-1986) yılları arasında yaşamış, başta Atatürk'ün isteğiyle çizdiği Alfabe kitabının kapak kompozisyonu olmak üzere devlet kuruluşları, bankalara, özellikle millî piyango biletlerine çizdiği afiş ve resimlerle ünlü öne afiş sanatçımız... Beslenme ve Tarım Örgütü'nün kısaltması. 7- Başkalarının siyasal, dinsel vb. düşüncelerine, inançlarına karşı çıkan, katı ve görgüsüz davranan (kimse)... Atom bombası ve nükleer silahlara karşı çalışmalarından ötürü 1995 Nobel Barış Ödülü'nü alan 86 yaşındaki Polonya asıllı İngiliz bilim adamı. 8- Asarak öldürme cezası... "Rey" kentinin antik çağdaki adı... Bir bağlaç... Delikanlı, yigir kimse. 9- Çanakkale'nin bir ilçesi... Bir ülkenin trafik işareti... Portekiz'de Alentejo yaylalarında bir kent... İçicilerin oluşturduğu takım. 10- Babacan, mert, kalender... 1995 Nobel

Edebiyat Ödülü'nü kazanan İrlandalı ozanın soyadı... Bir kamu kuruluşumuzun kısaltması... Bir sıvı ölçü birimi... Bir Mısır tanrısı. 11- Ünlü bir otomobil markasının kısaltması... Yazı masası... Avrupa'da bir başkent... Eski Çin para birimi... Sayma, sayılma. 12- Çamaşırı Ayı'da denilen hayvan... Ünlü bir müzik aletleri markası... Erden Kınal'ın bir filmi. 13- "Saptanamayan uçan cismin" kısaltması... John Dickson... (1906-1977 arasında yaşamış, iki dedektif kahramanın, Dr. Gideon Fell ve müfettiş Henry Merrivale'nin serüvenlerini anlatan ve polisiye roman türünü fantastiğe dönüştüren romanlar yazmış Amerikalı yazar)... Bir element... Bir nota. 14- Kemikli balıklardan, ılık denizlerde büyük sürüler halinde dolaşan ve tütsü ile kurutulmuş olduğunda süzümlü olan, uskunlu iğliğinde bir balık... Telefon sözcüğü... Osmanlılarda at terkisi, terki kayışı ve eğerin arkasındaki kismaya verilen ad... Ziyafet, eğlenme. 15- Bir şeyin elle tutulabilen uzantısı... Eskiden Çin'de kullanılan 1,79 m değerinde uzunluk ölçüsü... Bizanslı tarihçi Georgios Pakhymeres'in kitabında geçen bir Türk komutan... Mezopotamya'da kullanılan yaklaşık 30 ile 60 litre değerindeki eski hacim ölçüsü birimi.

Yukarıdan Aşağıya

1- "La Pasionaria" da denilen, 1895-1989 arasında yaşamış, İspanya İç Savaşı'nda cumhuriyetçi kanadın önderlerinden biri olan kadın. 2- Bayağı yürüyüş... Yazıtı bilim. 3- Bir vadi, bir nehir üstünden bir demiryolunun ya da karayolunun geçişini sağlayan, ayaklar üzerine oruttulmuş yüksek ve uzun köprü... Bir element... Batı toplumunda dördüncü derecede bir soyluluk sırası. 4- Belgi, nifan... Örnek, göstermelik, model... Bir gösterme sıfatı... Uzakdoğu'da oynanan bir tür satranç oyunu. 5- Fakültenin yönetiminde sorumlu profesör... Yarı memnuluk belirten bir ünlem... Çiğde. 6- Eski, eski zaman ile ilgili... Yanardağ ağzı. 7- Bir element... Bir şeyin kenarına koşut olarak yapılan

Adı Soyadı
Adres

Bulmacayı doğru yanıtlayarak, TÜBİTAK, Bilim ve Teknik Dergisi, Ödüllü Bulmaca, Atatürk Bulvarı No. 221 06100 Kavaklıdere / ANKARA adresine gönderenler arasında çekilecek kura sonucu kazanan 5 kişiye "Popüler Bilim Kitapları Dizisi"nin bir kitabı gönderilecektir.

süs... Valencia'da portakal dışıyatımı yapılan bir liman... Bir müzik türü. 8- Ateşte yumuşatılıp çekiçle dövülerek türlü şekillere sokulan demir çubuk... İlkel bir su taşıtı. 9- Büyük Sahra'nın güneyinde dağlık kitle... Kemiklere tutunan maddeler. 10- Hollanda'da bir kent... Fransız ve Belçika Flandre'nda kıyı ırmağı. 11- Çayır dermaliti anlamında bir deri hastalığı... Vietnam'da 1010-1225 arasında hüküm sürmüş hanedan. 12- Özellikle Fiat markasının lisansıyla arabalar üreten İspanyol otomobil yapımı şirketi... Kuzey Amerika'da yaşayan kısa kuyruklu ve kısa tüylü, iri kemirgen hayvan. 13- Duman lekesi... Trakya efsanelerinin müzisyen ozanı, kral Olgros'un oğlu... Saniyede 1 joule'lük iş yapan güce eşit güç birimi. 14- M.Ö. 221-206 arasında hükümdar olan Çin hanedanı... Hayworth (1918-1987 arasında yaşamış "Gilda" filmiyle ünlü Amerikalı kadın sinema oyuncusu)... Bir element. 15- Fok balığı de-

filerinden dikilerek yapılan ve Eskimolar tarafından önemli taşıma işlerinde, örneğin mevsimlik göçte kullanılan tekne... Serbest meslek adamlarını içinde toplayan resmi birlik... Ayın etkisiyle huyunun değiştiği sanılan (kimse). 16- İrlanda'nın Gael'ce adı... Bask bölgesinin kurtuluşu için savaşan örgüt... İstanbul'da Piraye Altınöğlü ve Metin Yasavul tarafından 1959'da kurulan yayınevi... ABD Cumhurbaşkanılarından Eisenhower'ın kısa adı. 17- Zeynep Oral'ın "Bir Ses" adlı yapıtının başlıca kişisinin soyadı... Yunanca'da sülük. 18- Vedalara göre kurban düzenine ve ahlak yasasına örneklik eden kozmik düzen... Bogdan'la birlikte Romanya krallığını oluşturan eski Tuna prensliği... Kalkan ve zırh gibi koruma aracı. 19- Türk müziğinin zamanımıza örneği kalmamış, en az 6 asırlık birleşik makamlarından biri... Yahya Kemal'in hece vezni ile yazdığı tek şiir. 20- Batı Pakistan'da kent... İçli doldurulmuş kuş

Bric

Okan Zabunoglu

Kayba Kayıp

D/Vok	▲RD1F3		
	♥R3		
	♥AR5		
	▲A863		
▲V4		K	▲85
♥T87542	B	D	♥AD96
♦4		G	♥D9862
▲DVT9			▲42
	▲A9762		
	♥V		
	♥VT73		
	▲R75		
Bati	Kuzey	Doğu	Gü-
ney -	-	P	P
P	1▲	1♦	1▲
P	4▲	P	

Yukarıdaki el 1995-Yaz Kuzey Amerika Şampiyonasında bir ikili turnuvada gelmişti.

Tabii ki 4▲ kontratının hiçbir sorunu yok; her türlü üç kayıp, yani 10 löve var gibi gözüküyor. Ama ikili turnuvada gaye sizinle aynı yönde oturup ayrıntı elleri oynayan diğer çiftlerden daha yüksek skor yazmak; yani kontratları mümkün olduğunca fazla yapmak altın değerinde. ABD'li Hirschman'ın 4▲'i nasıl oynadığını izleyelim. 4'lü atagını A ile kazandı, iki turda kozları temizledi ve A, R'yı çektiikten sonra ♥V oynayarak yerden küçük verdi. Doğu ♥D ile kazandı ve ♥A çekti, deklarları buna elindeki kayıp ▲'i atınca, Doğu ne yapmış? Ya♦ döncecek ya da el çaka yer çaka ♥, her ikisi de deklarların onbirinci lövesi. 4▲'i artı bir yaparak 450 yazmak, K-G'e bu board'tan %92'lik bir skor getirdi.

Geçen Sayıdan

Batı tarafından 6SA, atak: ♦9, Nasıl oynanmalı?

Atağı elden kazamı yere doğru küçük ♥ oynayın ve 8'li girin. Eğer Güney bu löveyi 9'lu ile kazamırsa, ♦ çift empasından (▲T'lu ile başlayarak önce D'a sonra 9'luya) başka doğru dürüst şansınız kalmaz. Eğer Güney ♥8'liyi bir onör ile kazamırsa, diğer onörün Kuzeyde olduğunu varsayarak, elden V'ye doğru küçük ♥ ile devam edersiniz. Diyelim ki Kuzey ♥9'lu verirken yerdeki ♥V löveyi kazandı. Şimdi ▲'leri ve üç tur ♦'yu çekerek diyagramdaki pozisyona ulaşsınız.

▲RV3		K	▲AD4
♥T54		B	♥AV82
♦RD2		D	♦AV87
▲RV8		G	▲T6

♥V oynayıp bir ♦ defos ettikten sonra (Kuzey de ♦ defos eder) ♥A'nı da çekersiniz; herkes ♥'e ayduysa, yerdeki ♥2'li sağ (kontrat yapıldı). Eğer Kuzey ♥'li kesiyorsa tahmine kaldınız. Kuzeyin bu pozisyonda tek kalmış ▲'i D ise ▲R'ya doğru oynamak gerek, aksi halde Güneye ♦D empası atmak lazım. Hangisi? Karar vermekte yardımcı olacak en önemli gösterge Kuzeyin orijinal ▲ sayısı. O halde, dört tane ♥'ü olan Kuzeyin ▲ ve ♥'ya kaç kez uyduğunu hatırlayarak, toplam kaç ▲'i olduğunu belirleyin. Eğer en çok üç tane ▲'i olduğu ortaya çıkarsa (ki o zaman Güneyde en az dört tane ▲ varmış), ♦'e empas atmak daha doğru olur.

Amatörler İçin

Batı tarafından 6▲, atak: ♦2, Nasıl oynanmalı?

▲652		K	▲AR9
♥RT9		B	♥7
♦R873		D	♦AT96
▲AR7		G	▲DV863